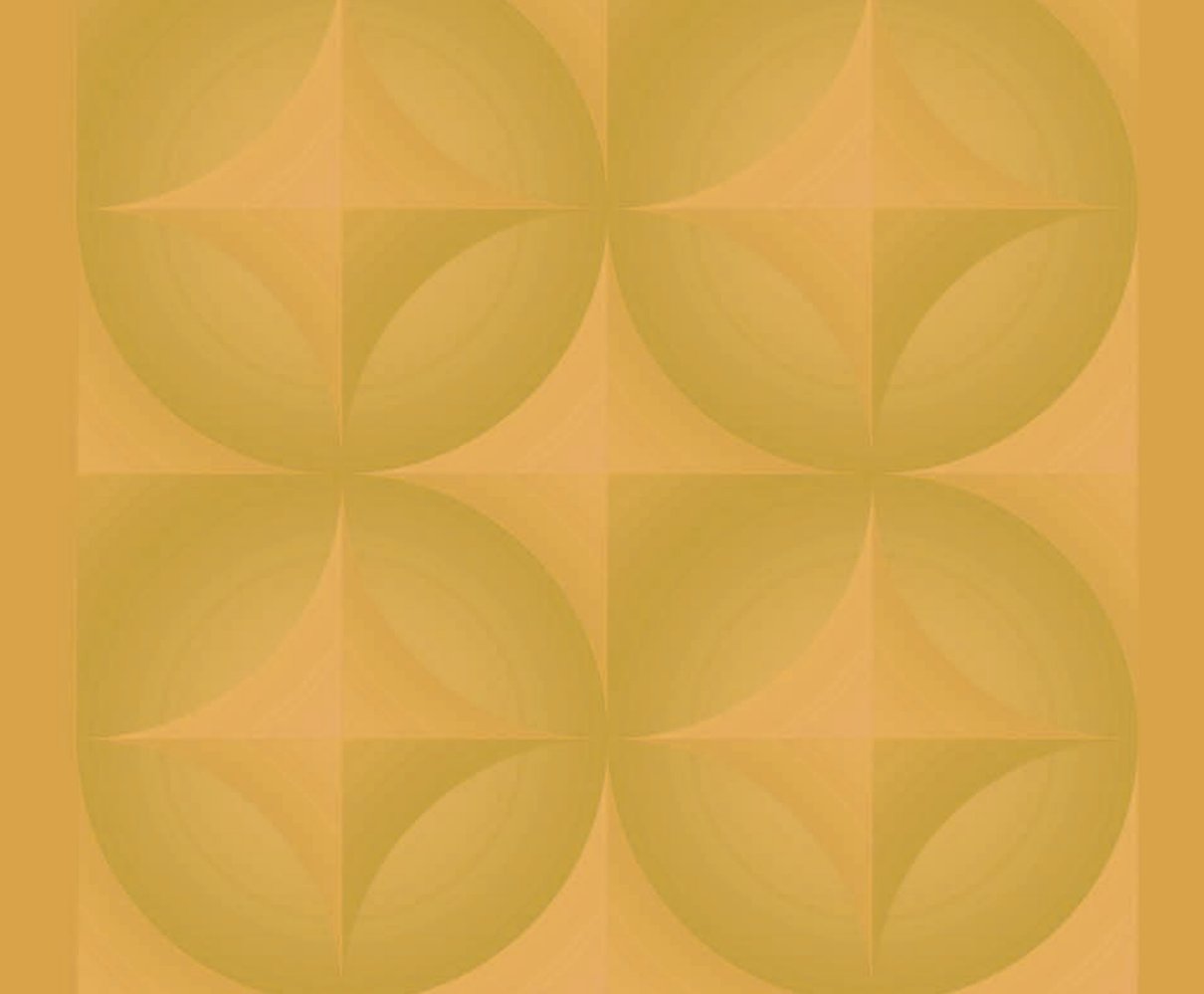

SOSYAL & BEŞERÎ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER - III

Aralık 2022

Editör

Doç. Dr. Salih BATAL

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editörler / Editors • Doç. Dr. Salih BATAL
Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2022
ISBN • 978-625-430-552-8

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.

Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler - III

Aralık 2022

Editör

Doç. Dr. Salih BATAL

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

“GLOBAL CONFLICT TRACKER” VERİLERİNİN (2022) TASNİFİ VE DEĞERLENDİRMESİ

***Bülent GÜNER* 1**

BÖLÜM 2

TERSİNE LOJİSTİK VE ÖNEMİ

***Engin DURSUN*..... 13**

BÖLÜM 3

DEĞİŞEN BABA ROLÜ: HEGEMONİK ERKEKLİKTEN DİJİTAL EBEVEYNLİĞE

***Pelin ÖNDER EROL, Zeynep Gizem ESKİCİ* 33**

BÖLÜM 4

OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMİNDEN 1989 YILINA KADAR BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN TÜRKİYE’YE GÖÇÜ

***Hatice BOZKURT ÇANAK* 49**

BÖLÜM 5

TÜRK ADLİ YARGI SİSTEMİNİN YENİ AKTÖRÜ UZLAŞTIRMA KURUMU

***Ali KARAÇINAR, Emrah TÜRKMEN* 63**

BÖLÜM 6

ÜNİVERSİTELERDE KURUMSAL İTİBAR ÜZERİNE LİTERATÜR İNCELEMESİ

***Sebahattin YILDIZ, Mahmut ÇETİN* 85**

BÖLÜM 7

ŞİDDETİN SOSYOLOJİSİ

Suna TEKEL..... 105

BÖLÜM 8

ZOOMÜZİKOLOJİ: TANIMLAR, YAKLAŞIMLAR VE ARAŞTIRMALAR

Ali KELEŞ..... 123

BÖLÜM 9

YALOVA'DA BİR MÜBADİL KÖYÜN TEŞKİLİ: DEMİRHİSAR'DAN SUGÖREN'E

Uğur İNAN, Yusuf Deniz İNAN..... 145

BÖLÜM 10

TÜRKİYE'DE SINIF TEMELLİ SİYASET

Devrim ERTÜRK..... 165

BÖLÜM 11

TÜRKİYE TURİZM PAZARINDA İSPANYOL TURİST POTANSİYELİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Ali Caner İNCESU, Gamze KAHRAMAN..... 185

BÖLÜM 12

BABÜRLÜLERDE HAREM VE PURDAH UYGULAMALARI ÇERÇEVESİNDE NUR CİHAN BEGÜM

Sevilay KARATAŞ YOZGAT, Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ..... 205

BÖLÜM 13

**İÇKALE ARTUKLU SARAYI KAZISI 2019 YILI KAZI
ÇALIŞMALARI**

İrfan YILDIZ..... 233

BÖLÜM 14

**İSLÂM MECMUASINDA ÇARLIK RUSYA'SI
TÜRKLERİNDEN HABERLER (1914)**

Zafer ATAR..... 255

BÖLÜM 15

MARİAMİN MÜZİSYENLERİ MOZAIĞI

Abduljalil ALHAJ ESMAİL ARABİ, Salam BOULAD 277

BÖLÜM 16

YAŞLILIK VE TURİZM

Serdar CEYLAN, İhsan BULUT..... 295

BÖLÜM 17

**ALMANCADA CÜMLE DEĞERİNDEKİ YAPILAR
(SATZWERTIGE KONSTRUKTIONEN)**

Eyüp ZENGİN..... 317

BÖLÜM 18

**TEKNOPARKLARA SAĞLANAN VERGİSEL AVANTAJLAR
İLE MUHASEBE UYGULAMALARI**

Sevil ATİLA, Ferhat BİTLİSLİ..... 337

BÖLÜM 19

**MİMARİ VE SÜSLEME AÇISINDAN KARAHANLI
DÖNEMİ'NDEN GÜNÜMÜZE BUHARA NAMAZGÂHI**

Rüçhan BUBUR..... 365

BÖLÜM 20

**ANKARA 2. DÖNEM İSTİKLAL MAHKEMESİ'NDE
TARİKAT-I SALAHİYE DAVASI YARGILAMALARI;
OSMAN DAVER ÖRNEĞİ**

Hacer GÖL 383

BÖLÜM 21

**TÜRKİYE'DE İÇGÖÇ VE İŞGÜCÜ PİYASASI ETKİLEŞİMİ
ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME**

Mehmet YILMAZ 405

BÖLÜM 1

“GLOBAL CONFLICT TRACKER” VERİLERİNİN (2022) TASNİFİ VE DEĞERLENDİRMESİ

Bülent GÜNER¹

¹ Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, bguner@munzur.edu.tr, ORCID: 0000-0003- 1893-7216

Giriş

İnsanlık tarihi; bilimin, sanatın, uygarlığın tarihi olduğu kadar savaşların da tarihidir. Bu nedenle tarih anlatımının önemli bir bölümünü savaşlar oluşturmaktadır. Özellikle Moğol istilaları, Haçlı Seferleri, Napolyon Savaşları, 1. ve 2. Dünya Savaşı milyonlarca insanın kaybına yol açan büyük tarihi olaylardır. İkinci Dünya Savaşı, imparatorluk çağından beri süregelen, büyük devletlerin kanlı savaşlarının sonuncusu olmuştur. Nitekim devletlerin taraf olduğu çatışmalardaki ölüm oranları, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılından sonra büyük ölçüde azalmıştır. Günümüzde konvansiyonel savaşlar ve kayıplar marjinal düzeylerde olsa da, dünyada silahlı çatışmalar ve gerginlikler tamamen bitmiş değildir. Organize suç örgütleri, terör grupları gibi “devlet dışı” aktörler arasında son birkaç yılda meydana gelen çatışmaların sayısında artış görülmektedir. Son yılların verilerine göre dünyanın farklı yerlerindeki çatışmalarda yıllık ortalama 100.000 civarında insan hayatını kaybetmektedir (Roser vd 2016, Koop, 2021, BM, 2020).

Tarihsel verilere göre demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşması çok düşük ihtimallidir. Buna “demokratik barış teorisi” denir. 1980’de sadece birkaç ülke demokratikti. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte demokratik ülkelerin sayısı artmıştır. 20. yy’ın başında dünya nüfusunun yalnızca % 10’u demokratik ülkelerde yaşıyordu. Günümüzde bu oran % 50’yi aşmıştır (URL). Diğer yandan bugünün savaşları, geçmişe nazaran taraflar açısından daha fazla kayıp riski taşımaktadır. Ülkelerin karşılıklı olarak silahlanma eğilimi ve modern silahların son derece ölümcül olması, paradoksal olarak devletleri savaştan uzak tutan bir diğer etkidir. Özellikle 20. yy’da yaşanan kanlı çarpışmaların yarattığı yıkımlara karşı, dünya kamuoyunda oluşan tahammülsüzlük de savaşların azalmasında önemli bir başka faktördür. Öte yandan büyük devletler, menfaatlerini ilerletmek için savaş dışında seçeneklere de sahiptir. Bu seçenekler karşıt ülkeye ekonomik / ticari yaptırımlar, amaç uğruna uluslararası kurumları harekete geçirme, medya propagandası ve sivil toplum kuruluşlarının yönlendirilmesi ile kamuoyu oluşturma, uluslararası baskı ve jeopolitik unsurların etkin biçimde kullanılmasıdır. Ayrıca “vekalet savaşları” da, hedef alınan bölgeyi dizayn amacıyla kullanılan az maliyetli ve etkin bir başka seçenektir.

BM’nin (2020) tespitine göre bugünün dünyasında en yaygın çatışma nedenleri;

- Bölgesel gerilimler
- Hukuksuzluk
- Devlet otoritesinin zayıflaması veya kurumsal yozlaşma

- Yasadışı ekonomik kazanç
- İklim değişikliğinin şiddetlendirdiği kaynak kıtlığı

Amaç ve Yöntem

CFR (Council on Foreign Relations - Dış İlişkiler Konseyi), ABD dış politikası ve uluslararası ilişkiler konusunda uzmanlaşmış, “bağımsız” ve kâr amacı gütmeyen bir Amerikan “düşünce” kuruluşudur. 1921 yılında kurulmuştur. Merkezi New York’tadır. Üyeleri arasında kıdemli politikacılar, dış işleri bakanları, istihbarat direktörleri, bankacılar, avukatlar, bilim adamları, şirket yöneticileri, CEO’lar ve üst düzey medya temsilcileri bulunmaktadır. CFR, 1922 yılından beri iki ayda bir “Foreign Affairs” dergisini yayınlamaktadır. CFR’nin esas görevi, ABD yönetimine diplomatik tavsiyelerde bulunmaktır. Nitekim ABD Kongresi ve medyadaki gücüyle ABD dış politikasında oldukça etkindir (Wikipedia, 2022). CFR ayrıca, başta ABD olmak üzere, diğer ülkelerin karşı karşıya oldukları dış politika seçeneklerini, daha iyi anlamalarına yardımcı olmak amacını taşımaktadır (CFR, 2022a). CFR, özel ve kurumsal bağışlarla finanse edilmektedir (Britannica, 2018). CFR’nin kuruluş ve faaliyetlerine yönelik kurumsal açıklamalara rağmen, kuruluşun ABD dış politikasına “tavsiye”lerde bulunmaktan çok daha öte olarak, vizyon belirleyici ve yönlendirici işlevleri üstlendiğini savunan görüşler de bulunmaktadır (Shoup ve Minter, 1977 :3)

CFR bünyesinde bulunan “Center for Preventive Action” (Önleyici Eylem Merkezi), “Global Conflict Tracker” (Küresel Çatışma İzleyici) başlığı altında, dünyadaki gerginlik alanlarını ABD çıkarlarını esas alarak izlemekte ve bu verileri harita tabanlı olarak 2014 yılından beri yayınlamaktadır. Bu veriler, dünyanın çatışmalı alanlarının belirlenmesi ile oluşturulmakta ve düzenli olarak güncellenmektedir. Bunun için sosyal medya (Facebook, Twitter, bloglar vb.) ve CFR kaynaklarından gelen veriler değerlendirilerek, dünyanın mevcut gerginlik alanları, politikacılar, dış politika uzmanları ve akademisyenlerce ABD çıkarları açısından yorumlanmaktadır. Böylece siyasi ve güvenlik dinamiklerinin kısa bir analizi, internetteki en son değerlendirmeler, güncel haberler ve CFR’nin yorumları haritadan öğrenilebilmektedir (Zenko, 2014).

Global Conflict Tracker, yeryüzündeki gerilimli / çatışmalı bölgeleri çeşitli parametrelerle sorgulayan etkileşimli bir haritadır. Bu çalışmanın amacı, ABD dış politikasının belirlenmesinde çok önemli işlevler üstlenmiş ve ABD resmi dış politikasına yakın görüşlere sahip bir düşünce kuruluşu olan CFR’nin, dünyanın gerilimli bölgelerine bakışını değerlendirmektir. Global Conflict Tracker, CFR’nin konuya yaklaşımını sergileyen önemli bir kaynaktır. Yapmak istediğimiz şey, dünyanın gerilimli bölgele-

rinde yaşanan sorunları teşhis etmek değil, CFR'nin 2022 yılı itibariyle bu bölgelere yaklaşımının genel bir envanterini çıkararak, bölgeden bölgeye değişen değerlendirme farklılıklarını örneklemektir.

Global Conflict Tracker, dünyadaki gerginlikleri birkaç yönden ele alarak, bölgesel sorunlara odaklanmaktadır. Bu amaçla hazırlanan harita, çeşitli filtreler kullanılarak sorgulanabilir hale getirilmiştir. Haritanın üzerinde gezinen imleç, çatışmalı bölgelere temas ettiğinde, gerginliğin tarihçesi, nedenleri ve bugünkü durumu hakkında kısa değerlendirmeler ekrana yansımaktadır. Bu değerlendirmeler sonucunda üretilen harita, çalışmalarımızın ana veri kaynağını oluşturmaktadır.

Gerilimli Bölgelerin Kategorizasyonu

Global Conflict Tracker verilerine göre 2022 yılı itibariyle dünyanın 27 bölgesinde gerginlik bulunmaktadır. Bu bölgelerin 9'u Afrika'da, 5'i Ortadoğu'da, 11'i Asya'da, 2'si ise Latin Amerika'dadır. Gerilimli bölgeler birkaç başlıkta değerlendirmeye tabi tutulmuştur (Tablo 1), (CFR, 2022b). Bunlar;

- Gerilimli bölgenin ABD çıkarları açısından önem derecesi
- Gerilimin türü
- Gerilimin kaynağı
- Gerilimin tarihçesi ve başlangıcı
- Güncel durum

Harita filtrelerinde en dikkat çekici içerik, gerilimli bölgelerin ABD menfaatleri bağlamında taşıdığı önemdir. Bu bakımdan dünyanın herhangi bir ülkesinde yaşanan gerginlik, ABD açısından oluşturduğu risk derecesine göre “Ciddi (Critical)” / “Önemli (Significant)” / “Sınırlı (Limited)” olarak 3 kategori içinde ele alınmıştır. Bu çerçevede, dünyanın 27 gerilimli bölgesinin 7'sinde yaşanan gelişmeler, ABD için “ciddi / hayati” önem taşımaktadır. Bu bölgeler Kuzey Kore, Güney Çin Denizi, Doğu Çin Denizi, Ukrayna, Kongo, İran ve Afganistan'dır. Kongo ayrı tutulursa, Asya kıtası, ABD açısından neredeyse tamamen kritik önemdedir. Dünyanın gerilimli 11 bölgesindeki gelişmeler ise ABD için ikinci derecede dikkate değerdir. “Önemli” kategorisinde bulunan bu bölgeler; Ortadoğu, Latin Amerika ve Asya'da yer almaktadır. Bu tasnifteki bir diğer kategori ise “sınırlı” başlığını taşımaktadır. Bu başlıkta yer alan gerilim bölgeleri, bugünkü haliyle ABD açısından çok fazla dikkate değer olumsuzluklar taşımamaktadır. “Sınırlı” önemdeki bu bölgeler daha çok Afrika kıtasında yer almaktadır (Şekil 1), (CFR, 2022b).

Haritada sorunlu bölgelerin ele alındığı diğer bir kriter, “gerilimin türü” olarak adlandırılabilir. Bu kriter, gerilimli bölgedeki “genel hâl”i ta-

nımlamaktadır. Başka bir anlatımla, huzursuz bölgedeki mevcut durumun tespiti. Ancak bu kategori, objektif bir takım kriterlerden ziyade, ABD dış politikasının bölgeye bakışını yansıtmaktadır. Dolayısıyla Global Conflict Tracker'ın yaklaşımında siyasi birtakım referanslar belirleyici rol oynamaktadır. Gerginlik bölgeleri “İstikrarsız / Gerilimli / Cepheleşme / Bölgesel Anlaşmazlık / Çatışma / Kriz / Kriminal Şiddet/ İç Savaş / Savaş” başlıklarını taşıyan 9 ayrı kategoriden oluşmaktadır. Buna göre, dünyanın gerilimli 27 bölgesinin 11’inde yaşanan sorun “istikrarsızlık” olarak isimlendirilmiştir. Bu başlık altında değerlendirilen bölgeler, çoğunlukla silahlı çatışmadan uzak ama genel bir siyasal huzursuzluk yaşamaktadır. Bu bölgeler Latin Amerika, Afrika, Ortadoğu ve Asya’da yer almaktadır. “Çatışma, İç Savaş, Savaş” sınıflamaları ise tahmin edilebileceği gibi güncel olarak silahların etkili olduğu bölgeleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu verilere göre dünyada bugün Yemen ve Etiyopya olmak üzere yalnızca iki ülkede “savaş” yaşanmaktadır. Ancak Azerbaycan ve Ermenistan muharebesi ise savaş değil, “çatışma” olarak nitelenmektedir (Şekil 2), (CFR, 2022b).

Tablo 1: Sorunlu Bölgelerin Global Conflict Tracker Verilerine Göre Tasnifi

Sorunlu Bölgelerin		ABD Açısından	Gerilimin Türü	Mevcut Durum	Gerilimin Kaynağı	Gerilimin Başlangıç Tarihi
Bulunduğu Kıta /Alan	Bulunduğu Ülke					
Afrika	D. Kongo C.	Ciddi	İstikrarsızlık	Stabil	P o l i t i k İstikrarsızlık	1994
	Mali	Sınırlı	İstikrarsızlık	Stabil	Uluslararası Terörizm	1960’lar
	Nijerya	Önemli	Çatışma	Stabil	Mezhepsel / Dinsel	2011
	Libya	Sınırlı	İstikrarsızlık	Stabil	İç Savaş	2011
	Mısır	Önemli	İstikrarsızlık	Stabil	P o l i t i k İstikrarsızlık	2013
	Orta Afrika C.	Sınırlı	İstikrarsızlık	Stabil	Mezhepsel / Dinsel	2012
	Güney Sudan	Sınırlı	İç Savaş	Stabil	İç Savaş	2013
	Somali	Sınırlı	Çatışma	Kötüleşiyor	Uluslararası Terörizm	2006
	Etiyopya	Sınırlı	Savaş	Kötüleşiyor	P o l i t i k İstikrarsızlık	2020
Ortadoğu	İsrail-Filistin	Önemli	Çatışma	Stabil	B ö l g e s e l Anlaşmazlık	1948
	Lübnan	Önemli	İstikrarsızlık	Kötüleşiyor	P o l i t i k İstikrarsızlık	1970’ler
	Suriye	Önemli	Çatışma	Stabil	İç Savaş	2011
	Irak	Önemli	İstikrarsızlık	Stabil	İç Savaş	2014
	Yemen	Sınırlı	Savaş	Kötüleşiyor	İç Savaş	2014

Asya	Ukrayna	Ciddi	Çatışma	Kötüleliyor	Bölgesel Anlaşmazlık	2014
	Türkiye	Önemli	Çatışma	Stabil	Bölgesel Anlaşmazlık	1984
	İran	Ciddi	Cepheleşme	Stabil	Uluslararası Terörizm	1979
	Afganistan	Ciddi	İstikrarsızlık	Kötüleliyor	İç Savaş	1990'lar
	Pakistan	Önemli	İstikrarsızlık	Stabil	Uluslararası Terörizm	2000'ler
	Hindistan - Pakistan	Önemli	Çatışma	Stabil	Bölgesel Anlaşmazlık	1947
	Azerbaycan - Ermenistan	Sınırlı	Çatışma	Stabil	Bölgesel Anlaşmazlık	1993
	Myanmar	Sınırlı	İstikrarsızlık	Kötüleliyor	Mezhepsel / Dinsel	2012
	Güney Çin Denizi	Ciddi	Bölgesel Anlaşmazlık	Stabil	Bölgesel Anlaşmazlık	1970'ler
	Doğu Çin Denizi	Ciddi	Gerilim	Stabil	Bölgesel Anlaşmazlık	1895
	Kuzey Kore	Ciddi	Kriz	Stabil	Devletlerarası	1950'ler
Latin Amerika	Meksika	Önemli	Kriminal Şiddet	Stabil	Kriminal	1980'ler
	Venezuela	Önemli	İstikrarsızlık	Stabil	İç Savaş	2014

(CFR, 2022b)

Gerilim bölgelerindeki “genel hal”i ortaya koyan Global Conflict Tracker verileri aynı zamanda bu genel hali doğuran nedenleri de sorgulamaya imkân tanımaktadır. “Gerginliğin kaynağı” olarak adlandırdığımız bu kategori, mevcut gerginliklerin nedenlerini; “Politik İstikrarsızlık / Uluslararası Terörizm / İç Savaş / Mezhepsel – Dinsel Çatışma / Savaş (Devletlerarası) / Bölgesel Anlaşmazlık / Kriminal Nedenler” olarak sıralamıştır. Buna göre dünyadaki 27 gerilimli bölgenin 4’ü politik istikrarsızlık, 4’ü uluslararası terörizm, 7’si bölgesel anlaşmazlık, yine 7’si iç savaş, 1 bölge devletlerarası gerginlik, 1 bölge kriminal nedenler ve 3 bölge ise mezhepsel / dinsel gerginlik nedeniyle sorunlar yaşamaktadır. Global Conflict Tracker verilerine göre “politik istikrarsızlık” örneğin Mısır’da genel bir istikrarsızlığa yol açarken, Etiyopya’da savaşa neden olmaktadır. Haritanın veri değerlendirmesinde görülen öznellik, bu kategoride de belirgindir. Örneğin günümüzde devam eden Rusya - Ukrayna Savaşı “bölgelerarası anlaşmazlık” olarak değerlendirilirken, Kuzey Kore’nin ABD ve bazı müttefikleriyle zaman zaman yaşadığı siyasal gerginlikler, “devletlerarası” olarak değerlendirilmiştir. Yine Suriye’de bugün yaşanan çatışmalı durum “iç savaş” olarak nitelenirken, Venezüella’da daha çok “politik istikrarsızlık” olarak değerlendirilebilecek güncel durum, Suriye ile aynı kategoriye alınarak “iç savaş” başlığında ele alınmıştır. Bir başka örnek olarak Mali, Somali, Pakistan ve İran’da yaşanan huzursuzluk, “ulusla-

rarası terörizm” başlığı altında değerlendirilirken, örneğin Türkiye’nin yıllardır karşı karşıya olduğu terör, “bölgesel anlaşmazlık” kategorisinde yer bulmuştur. Tasnifte dikkati çeken bir diğer nokta, dünyanın gerilimli 27 bölgesinin yalnızca 3’ünün oluşumunda “mezhepsel / dinsel” etkenler görülmesidir. Oysa haritanın bilgi notlarına göre dinsel etkenler, gerilimli bölgelerin önemli bir bölümünün oluşumunda etkili olmuştur (Şekil 3), (CFR, 2022b).

Global Conflict Tracker bilgi notlarında sunulan bir diğer veri ise gerilimli 27 bölgede sorunların başlangıç tarihidir. Bu amaçla izlenen yol, herhangi bir bölgedeki gerginliğin, derin tarihi araştırmalarla tam olarak ortaya çıkış zamanını belirlemek değildir. Esas alınan nokta, gerilimin uluslararası kamuoyunun dikkatini çektiği veya huzursuzluğun daha ciddi bir evreye girdiği zaman dilimidir. Buna göre dünyanın 27 gerilimli bölgesinin 14’ünde sorunlar 21. yy’da başlamıştır. Diğer 12 bölgede ise huzursuzluğun kaynağı 20. yy’dır. Bir bölgedeki gerginlik ise 19. yy’dan beri sürmektedir. Bu bağlamda, gerilimli bölgelerin önemli bir bölümünde sorunlar kronikleşmiş görünmektedir. 21. yy’da 7’si Afrika’da olmak üzere, Ortadoğu’da 3, Latin Amerika 1 ve Asya’da 3 ülke ve bölgede gerginlik başlamıştır. Öte yandan Asya’daki huzursuzlukların önemli bir bölümünün 20. yy’dan kaynaklandığı dikkati çekmektedir. Nitekim geçen yüzyıldan bugüne ulaşan bölgesel gerilimlerin 7’si Asya’da, 2’si Afrika’da, 2’si Ortadoğu’da ve 1’i de Latin Amerika’dadır. Ayrıca 19. yy’dan günümüze ulaşan Doğu Çin Denizi’ndeki gerginlik, sömürgecilik döneminden beri yaşanan, yeryüzünün en eski siyasal sorunlarından biridir (Şekil 4), (CFR, 2022b).

Global Conflict Tracker’da yer alan bir diğer tasnif, yaşanan sorunların gelişim yönü ile ilgilidir. “Güncel durum” başlığı, bölgedeki sorunun çözüme yakınlığı / uzaklığını konu edinir. Buna göre üç kategori belirlenmiştir. Bu kategoriler “Kötüleşme / Stabil / İyileşme” başlıklarını taşımaktadır. Buna göre 27 gerilim bölgesinin 20’sinde sorunlar çözümsüzlüğe / şiddete yani kötüye gitmektedir. 7 bölgede ise süregelen durum değişmemekte yani stabildir. Huzursuzluk düzeyinin azaldığını ifade eden “iyileşme” kategorisinde ise herhangi bir bölge bulunmamaktadır. Afrika’da bulunan 9 bölgenin 7’sinde durum kötüleşmekte, 2’sinde ise stabildir. Asya’da ise 8 bölgede durum stabil, 2 bölgede kötüleşmektedir. Ortadoğu’da ise 3 bölgede durum stabil, 2’sinde kötüleşmektedir (Şekil 5), (CFR, 2022b).

Sonuç

Bugün dünyada pek çok gerilimli / huzursuz bölge bulunmaktadır. Bir bölgedeki kriz bazen birden fazla ülkeyi etkilemekte ve uzun vadede şekillenen bir sorun olarak kronikleşmektedir. Böylece sorunun çözümü

oldukça zorlaşmaktadır. Bir başka bölgede ise yaşanan kriz / gerilim daha dar kapsamlı olmasıyla dünya kamuoyuna pek fazla yansımadan, tarafların uzlaşmasıyla kısa sürede çözülebilmektedir. Global Conflict Tracker’da haritalanan kriz bölgeleri, genellikle uzun erimli, çözümü yakın zamanda mümkün görünmeyen, çoğunlukla pek çok ülkeyi ve uluslararası toplumu ilgilendiren girift sorunlara sahiptir. Bu bölgelerin tespiti kolaylıkla yapılabilir. Ancak kriz bölgeleri, haritalamadaki öznel bakış yerine, nesnel / tarafsız değerlendirildiğinde, farklı teşhislere ulaşmak mümkündür. Örneğin “terör” bölgelerinin belirlenmesinde daha tutarlı sonuçlar ortaya koymak mümkündür. Bazı soru işaretleri ile birlikte Global Conflict Tracker verilerinin hasılasına bakıldığında;

1- Dünyanın en huzurlu bölgeleri Avrupa ve Avustralya kıtaları ile Kuzey Amerika’dır. Bu bölgelerin haricindeki dünyada, yakın dönemde yeni çatışmalar ortaya çıkmıştır. Ayrıca bugünün küresel siyasi-ekonomik şartları, yeni çatışma bölgelerinin oluşma ihtimalini artırmaktadır.

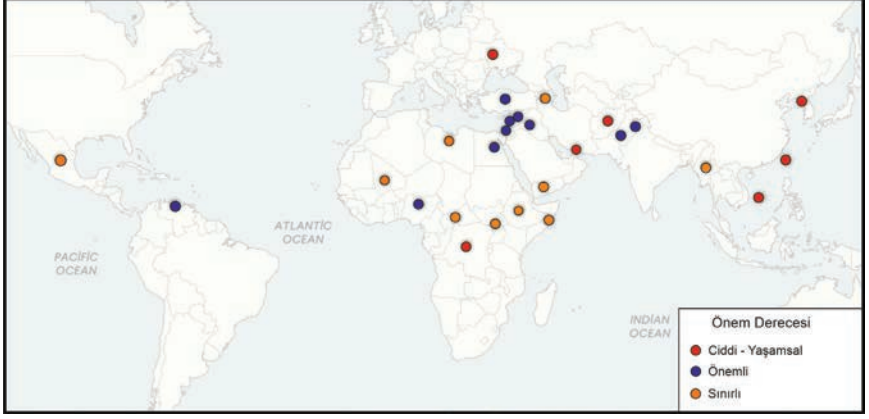
2- Kriz bölgelerinin geleceğine iyimser bakmak pek mümkün görünmemektedir.

3- Asya’daki gerginlikler günümüz itibariyle sıcak çatışmalar kadar, siyasi - ekonomik soğuk savaş görünümünde de sürmektedir. Ortadoğu ve Afrika’da ise silahlı çatışma riski genellikle yüksektir.

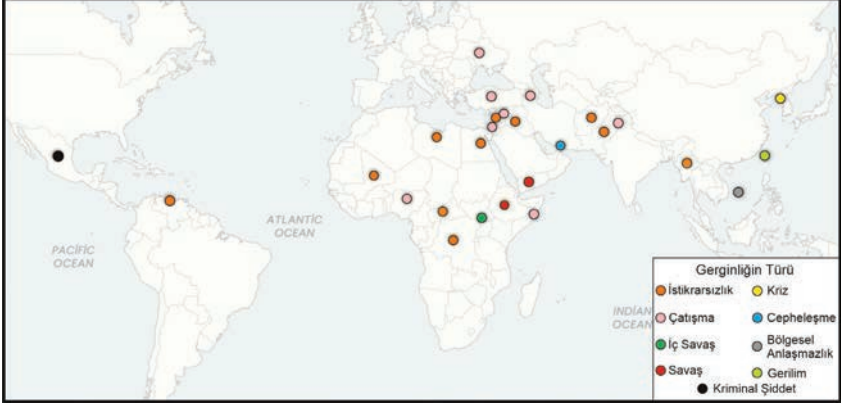
4- Gerginliklerin büyük bölümü ve çatışmalı alanların tamamı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Gergin bölgeler yoğun olarak Afrika ve Asya kıtalarında yer almaktadır.

5- En yaygın çatışma nedenleri bölgesel / toprak anlaşmazlıkları ile politik istikrarsızlık ve iç dengelerin tesis edilememesinden kaynaklı, daha çok “iç” meselelerdir.

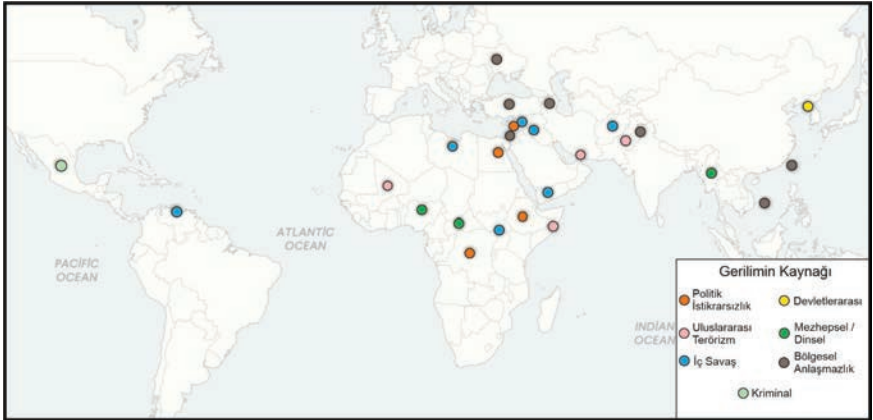
6- Asya’daki gelişmeler, ABD açısından genellikle yüksek risk taşımaktadır.

Şekil 1. Gerilimli Bölgelerin ABD Çıkarları Açısından Önem Derecesi (CFR, 2022b)

Şekil 2. Gerginliğin Türü (CFR, 2022b)

Şekil 3. Gerilimin Kaynağı (CFR, 2022b)

Şekil 4. Gerilimli Bölgelerin Tarihlenmesi (CFR, 2022b)

Şekil 5. Gerilimli Bölgedeki Güncel Durum (CFR, 2022b)

KAYNAKLAR

- BM, 2022, *A New Era of Conflict and Violence*, 6. 11.2022 tarihinde <https://www.un.org/en/un75/new-era-conflict-and-violence> adresinden alınmıştır.
- Britannica, 2018, The Editors of Encyclopaedia. *Council on Foreign Relations. Encyclopedia Britannica*, 4.11.2022 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/Council-on-Foreign-Relations>, adresinden alınmıştır.
- CFR, 2022a, *About CFR*, 4.11.2022 tarihinde <https://www.cfr.org/about> adresinden alınmıştır.
- CFR, 2022b, *Global Conflict Tracker*, 4.11.2022 tarihinde, <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker> adresinden alınmıştır.
- Koop, A., 2021, *Mapped: Where are the World's Ongoing Conflicts Today?*, 1.11.2022 tarihinde <https://www.visualcapitalist.com/mapped-where-are-the-worlds-ongoing-conflicts-today/> adresinden alınmıştır.
- Roser, M., Hasell, J., Herre, B., and Macdonald, B., 2016, *War and Peace*, 7. 11.2022 tarihinde <https://ourworldindata.org/war-and-peace> adresinden alınmıştır.
- Shoup, H.L. ve Minter W., 1977, *The Council on Foreign Relations & United States Foreign Policy* 3.11.2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/265105336_The_Council_on_Foreign_Relations_United_States_Foreign_Policy adresinden alınmıştır.
- Wikipedia, 2022, *Council on Foreign Relation*, 4.11.2022 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/Council_on_Foreign_Relations adresinden alınmıştır.
- Zenko, M., 2014, *Mapping Global Conflict*, 5.11.2022 tarihinde <https://www.cfr.org/blog/mapping-global-conflict> adresinden alınmıştır.
- URL, 8.11.2022 tarihinde <https://slides.ourworldindata.org/war-and-violence/#/9> adresinden alınmıştır.

BÖLÜM 2

TERSİNE LOJİSTİK VE ÖNEMİ

Engin DURSUN¹

¹ Dr. Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Hafık Kamer Örnek MYO,
Orcid ID:0000-0002-4340-2275

GİRİŞ

Tersine lojistik kavramı iktisadi, sosyal ve çevre alanındaki çoğalan çalışmalar ile günümüzün önemli çalışma konularından biri haline gelmiştir. Kavram konu itibariyle artan nüfusla birlikte mevcut kıt kaynakların daha verimli kullanılması esasına dayanmaktadır. 2021 yılı Dünya Bankası verilerine göre 7,84 milyara ulaşan dünya nüfusunda kaynakların daha verimli kullanılması zorunlu hale gelmiştir (WorldBank, 2022). Kaynakların verimli kullanılması iktisadi yaşamın bir gerekliliği olarak ön plana çıkarken, kaynakların elde edilmesi ve kullanımı esnasında çevre hassasiyetinin de göz önünde bulundurulması sürdürülebilir yaşamın gerekliliğidir. İşletmelerin insan ihtiyaçlarını karşılamadaki rekabeti ve yalnızca kâr odaklı hareket etmeleri, bu süreçte hükümetlerin sürdürülebilir bir yaşam ve iktisadi gerekler doğrultusunda bir dizi yasal önlem almalarını zorunlu kılmıştır. Bu noktadan hareketle tersine lojistik kavramının oluşumu için gerekli olan iradenin iktisadi, sosyal ve çevre boyutlarını düşünmesi ve yasal düzenlemelerle uygulamanın teminat altına alınması gerekmektedir.

İleri lojistik faaliyetlerine kıyasla işletmelerin ve tüketicilerin tersine lojistik faaliyetlerinin ikinci planda kaldığı görülse de sürecin önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Tersine lojistik kavramı, bilinen tedarik zinciri yönetiminin tersi yönünde ürünlerin yeniden değerlendirilmesi veya yok edilmesi amacıyla ürünlerin akışının takibi, planlanması ve uygulama süreci olarak tanımlanmaktadır (Fleischmann M. , 2001). Sürecin yönetimi için gerekenler tersine lojistik faaliyetlerinde atılacak adımların optimum seviyede planlanmasıdır. Hangi durumlarda tersine lojistik sürecinin başlayacağı, başladıktan sonra hangi prosedürlerin izleneceği, ürünlerin hangi süreçlerden ve nasıl geçeceği, süreç işleyişleri ve süreç sonunda tüketici ve işletmeler için sonuçlarının tasarlanması gerekir. Kavramın ilk olduğu dönemlerde, işletmeler maliyetlerini fazla yükseltmeden süreci yürütebilirlerse tersine lojistik sürecini benimsemekte, aksi takdirde konuya gereken önemi vermemekteydiler. Ancak günümüzde toplumun bilinç düzeyinin artmasına paralel olarak işletmelerin çevre hassasiyeti ve sosyal sorumluluk gerekçeleri tersine lojistik süreçleri üzerine daha fazla eğilmeleri gerekliliğini kaçınılmaz hale getirmiştir.

Sürdürülebilir bir yaşam gereği toplumların birçok alanda talepleri bulunmaktadır. Lojistik faaliyetleri doğası gereği optimum seviyede emek, sermaye, enerji kullanımını öngörürken, bu bağlamda lojistik faaliyetlerinin toplum taleplerini de göz ardı etmesi mümkün gözükmemektedir. 1970’li yılların başından itibaren kurumsal sosyal sorumluluk kavramı literatürde kullanırken; tersine lojistik kavramının gelişimi ve doğrudan lojistikle ilgili olan lojistik sosyal sorumluluk konuları 1990’lı yıllardan sonra dikkat çekmeye başlamıştır (Carter & Jennings, 2002). Lojistiğin

sosyal sorumlulukları çevre, etik, çeşitlilik, güvenlik ve insan hakları boyutlarında ele alınmaktadır (Murphy Jr. & Knemeyer, 2016, s. 67).

Çalışma sırasıyla tersine lojistiğin tanımı ve kapsamı, tarihsel gelişim süreci, tersine lojistiğin işleyişi, tersine lojistik faaliyetleri ve aşamaları, tersine lojistiğin faydaları ve önündeki engeller olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır.

1. TersİNE Lojistiğin Tanım ve Kapsamı

Lojistik kavramı günümüzde işletmelere rekabet üstünlüğü sağlayan stratejik bir faaliyet olarak ifade edilmektedir (Tuna, 2001, s. 208). Lojistik yönetimi, “müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için üretim noktası ile tüketim noktası arasındaki mal, hizmet ve ilgili bilgilerin ileri ve geriye doğru verimli ve etkin akışını ve depolanmasını planlayan, uygulayan ve kontrol eden tedarik zinciri yönetiminin bir parçasıdır.” Lojistik yönetiminde uzun yıllar boyunca ileri akış ve depolamaya yani tüketim noktasına yönelik faaliyetlere odaklanılmıştır. Ancak lojistik disiplini geriye akışların ve depolamanın yani tersine lojistiğin önemini giderek daha fazla kabul etmektedir. Günümüzde birçok işletme tersine lojistiğin taktiksel ve stratejik sonuçlarını kabul etmekte ve bunu rekabet avantajı sağlayan bir fırsat olarak görmektedir (Murphy Jr. & Knemeyer, 2018, s. 22).

Lojistik kavramı, müşteri ihtiyaçlarının giderilmesinde üretim noktasından tüketim noktasına kadar minimum maliyetle hammaddelerin mamule dönüşümünü, doğru yer ve doğru zamanda en az stokla gerçekleştirilerek ulaştırılma ve kontrol süreci olarak tanımlanmaktadır. Tersine lojistik kavramı ise, üreticiden tüketiciye doğru yönelen envanter akışı olarak tanımlanan lojistik kavramının tersi bir tanımla, tüketiciden üreticiye envanter akışı olarak ifade edilmektedir. Lojistik Yönetim Konseyi’ne göre tersine lojistik; “*hammaddelerin, yarı mamullerin, ürünlerin ve ürünler hakkındaki bilgilerin tüketim noktasından üretim noktasına yeniden değer elde etme veya düzgün bir şekilde yok edilmesi amacıyla maliyet avantajını koruyarak planlama, yürütme ve kontrol etme süreci*” olarak tanımlanmaktadır (Rogers & Tibben-Lembke, 1999). Literatürde tersine lojistikle ilgili farklı tanımlar da bulunmaktadır. Rogers ve Tibben-Lembke tersine lojistiği ürünlerin son teslim noktasından yeniden değerlendirilmesi amacıyla hareketi olarak tanımlanırken, Pohlen ve Farris (1992)’e göre işletmelerin atık ve yan ürünlerinin yeniden üretimi, yeniden kullanımı, satışı, geri dönüşümü veya imha süreçleri olarak ifade etmişlerdir. Stock (2001) tersine lojistiği ürünlerin dönüşleri, kaynakların azaltılması, geri dönüşüm, materyal ikamesi, materyallerin yeniden kullanımı, atıkların bertarafı ve tamiri olarak tanımlamıştır (Stock, 2001). Nakıboğlu (2007) ise değerini geri kazanımı veya uygun şekilde yok edilmesi için ürün veya bilginin teslim noktasından önceki çıkış noktasına doğru akışı için yapılan

planlama, uygulama ve kontrol faaliyetleri bütünü olarak tanımlamaktadır (Nakıboğlu, 2007). Bunların yanı sıra tersine lojistik kavramı hatalı üretim, yanlış gönderim ve müşteride ürün beklentilerinin karşılanamadığı durumlarda ürünlerin değişimi veya yeniden değerlendirilmesi amacıyla müşteriden tedarikçiye doğru akışı da kapsamaktadır (Akyıldız, 2004, s. 10). Tersine lojistiğin, yüzyıllar boyu kullanılan kaynakların verimliliğinin artırılması ve artan dünya nüfusuna paralel olarak artan tüketimin bir sonucu olarak ele alınması gerekmektedir. Tüketime bağlı olarak üretimin artması, arz fazlası olan ürün stokları, kullanılan kaynakların verimini artırma gerekliliği gibi ihtiyaçlar tersine lojistiğin öneminin artmasına ve bu alanda yapılan çalışmaların derinleşmesine neden olmuştur.

Tersine lojistik kavramı kapalı döngü tedarik zinciri olarak da ifade edilmektedir. Kapalı döngü tedarik zincirinde üreticiden tüketiciye doğru envanter akışını sağlayan lojistik sürecinin yanı sıra tüketiciden üreticiye doğru bilgi ve envanter akışının sağlandığı belirtilmektedir. İleri lojistiğe göre daha karmaşık bir yapıya sahip olan tersine lojistik süreci, ürün iade ve ürün geri alımlarının yönetimi, elde bulundurma ve dönüş sağlanan ürünlerin tasarruf süreçlerini de kapsamaktadır (Çetik & Batuk, 2013, s. 367). İleri lojistik süreci müşteri taleplerinin karşılanması üzerine süreci şekillendirirken ters lojistik sisteminde tedarik yönetimi ön plana çıkmaktadır. Tersine lojistik, farklı noktalardan tek bir noktaya doğru ilerleyen bir süreç olmasından dolayı öngörülemez durumların oluşması ihtimali yüksektir. Bu nedenle ileri lojistik sürecine kıyasla tersine lojistik süreci maliyetlerin öngörülemediği daha kompleks bir yapıya sahiptir (Çeviren, 2014, s. 8). İleri lojistik ile tersine lojistik arasındaki temel fark sürecin tersine işlemesi olmasının yanı sıra Tersine Lojistik Yürütme Kurulu'na göre süreçlerdeki diğer farklar Tablo 1 'de gösterilmiştir (Çeviren, 2014, s. 9).

Tablo 1. İleri lojistik ve Tersine Lojistik Arasındaki Farklar

İleri Lojistik	Tersine Lojistik
Tahmin yapmak kolaydır	Tahmin yapmak zordur
Bir noktadan çok sayıda noktaya teslim vardır	Çok sayıda noktadan tek bir noktaya teslim vardır
Ürün kalitesi düzgün dağılıma sahiptir	Ürün kalitesi düzgün dağılıma sahip değildir
Ürün paketlemesi düzgündür	Ürün paketlemesi zarar görmüştür
Konuma göre rota belirgindir	Konuma göre rota belirgin olmayabilir
Fiyatlandırma tek tiptir	Fiyatlandırma değişken unsurlara bağlıdır
Dağıtım maliyetlerinin tespiti kolaydır	Dağıtım maliyetlerinin tespiti zordur
Envanter yönetimi tutarlıdır	Envanter yönetimi tutarlı değildir
Ürün yaşam döngüsü yönetilebilir	Ürün yaşam döngüsü karmaşıktır
Süreç şeffaftır	Süreç şeffaflığı azdır

Kaynak: www.rlec.org (2014)'ten aktaran (Çeviren, 2014, s.9)

İşletmelerin planlama aşamasında ileri lojistik faaliyetlerine odaklanmasından dolayı ters lojistik faaliyetlerine yönelik tahmin, maliyet, rotalama, fiyatlandırma gibi süreçlerde belirsizliklerin daha çok olduğu söylenebilir. Bu belirsizlikler tersine lojistiğin önemini ortaya koyarak işletmelerin bu alana daha fazla odaklanmalarına yol açmıştır. İşletmelerin tersine lojistik alanındaki yapacakları iyileştirmeler verimliliklerinin artmasına ve kârlılıklarına yansımaktadır. İşletmelerin ileri lojistik kadar tersine lojistik faaliyetlerine önem vermesi, tüketicilerin işletmeye duyduğu güveni artırmakta, işletmelerin itibarını ve marka imajını olumlu yönde etkilemektedir.

2. Tersine lojistiğin Tarihsel Gelişimi

Tersine lojistik kavramsal olarak son dönemlerde literatürde çalışmasına karşın, tersine lojistik kapsamındaki faaliyetlerin başlangıcı çok geçmiş dönemlere kadar dayanmaktadır. Ürünlerin tekrar kullanımı, hurda malzeme toplanımı, kâğıt, cam ve plastik gibi malzemelerin geri dönüşümü, ürünlerin tamirat sonrası yeniden kullanımı gibi faaliyetler uzun yıllardır var olmakla birlikte günümüzde sürdürülebilir kalkınma ve çevre duyarlılığının geçmişe kıyasla artması sebebiyle daha fazla ilgi görmektedir (Akçay, 2005, s. 319).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ülkelerin sanayileşme ve makine kullanım oranının, enerji tüketiminin ve buna bağlı olarak özellikle gelişmiş ülkelerde üretimin arttığı görülmektedir. Artan üretim ileri lojistik faaliyetlerinin de gelişmesine imkân sağlamıştır. Taşıma, depolama, paketleme, elleçleme gibi lojistik faaliyetlerinde gelişmeler görülmeye başlanmıştır. 1970’li yıllardan itibaren lojistik faaliyetlerin gelişmesinin yanı sıra toplumlarda çevre bilincinin oluşmasına paralel olarak geri dönüşüm faaliyetlerinin ön plana çıkması, kullanılmayan malzemelerin yeniden değerlendirilmesi ve enerji tüketiminin azaltılması amaçlarıyla tersine lojistik düşüncesinin ortaya çıktığı görülmektedir. Dünya nüfusunun artmasıyla birlikte kaynakların daha verimli kullanılması ve enerji maliyetlerinin düşürülmesi amaçlanmakta öncelikle geri dönüşüm süreçlerinin vurgulanmasıyla tersine lojistik düşüncesinin gelişmeye başladığı görülmektedir (Bulut & Deran, 2008, s. 328).

1980’li yıllara gelindiğinde tersine lojistik kavramı literatürde “*tüketiciden üreticiye ürün akışı*” olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Ancak sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda tersine lojistik sürecinin yalnızca süreçteki akış yönüyle sınırlandırılmaması gerektiği vurgulanarak çalışmaların seyri bu kapsamda ele alınmaya devam etmiştir (Şengül, 2010, s. 17).

1990’lı yıllarda çevre sorunlarının artması ve buna istinaden atılan hukuki adımlar konunun farklı kitleler tarafından farkındalığını artırmış, 1992 yılında Lojistik Yönetim Konseyi’nde Stock iş dünyası ve toplum

için tersine lojistik faaliyetlerinin uygulanmasını önermiştir. 1993 yılında ise Kopicki vd. (1993) tersine lojistik fırsatları olarak yeniden kullanım ve geri dönüşüme dikkat çekmişlerdir (Öz, 2007, s. 20). Tüm bu çalışmalar sonucunda tersine lojistik üzerinde etkin olan faktörleri üç başlık altında vermek mümkündür. Bu faktörler (Brito & Dekker, 2002, s. 6);

1- Ekonomik ve çevresel faktörler

2- Yasal düzenlemeler

3- Kurumsal sorumluluk.

İşletmelerin ileri lojistik faaliyetleri kadar tersine lojistik faaliyetlerine de gereken önemi vermeleri bu üç faktörün etkin bir şekilde uygulanması ile sağlanmaktadır. Bu faktörlerin işletmeleri harekete geçirmesi doğrultusunda işletmeler zamanla üretim maliyetlerini düşürerek kârlılıklarını, ardından diğer işletmelerle rekabet gücünü artırma imkânı sağlamaktadır.

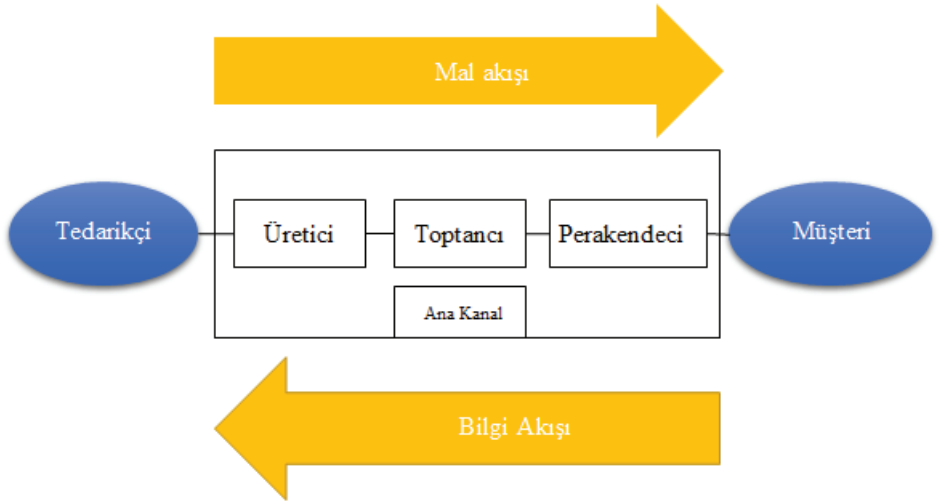
Ekonomik ve çevresel faktörler geri dönüşüm faaliyetleri, ürünlerin üretimi için gerekli hammadde ve malzemelerin yeniden değerlendirilmesi ve rakip işletmelerin teknoloji transferinin engellenmesi gibi işletmelere avantajlar sağlayan faaliyetlerden oluşmaktadır. Ekonomik faydanın yanı sıra çevresel duyarlılıktaki artış tersine lojistik faaliyetlerinin gelişmesini sağlamaktadır. Sürdürülebilir bir yaşam veya çevre için üretim süreçlerinde çevreye verilen zararın azaltılması, kullanılmayan ürünlerin neden olduğu çevresel hasarlar, atıkların bertaraf edilmemesi durumunda ürünlerin çevreye zarar vermesi gibi nedenler de tersine lojistik faaliyetlerini bazı durumlarda gönüllü bazı durumlarda zorunlu kılmaktadır. Çevresel bilincin oluşmasının yanı sıra “*çevre dostu işletme*” veya “*doğa dostu işletme*” imajı tüketiciler tarafından daha ilgi çekici bulunmaktadır. Çevresel duyarlılık aynı zamanda işletmeler açısından marka imajını güçlendiren bir etki de sağlamaktadır.

Yasal düzenlemeler tersine lojistiğin atık yönetimi ve tedbir gerektiren durumlarda ürünlerin çevre ve insan sağlığına zarar vermeden toplanmasına ilişkin faaliyetlerden oluşmaktadır. 1990’lı yıllarda çevre koruma faaliyetlerinin bir sonucu olarak işletmelerin çevreye duyarlı üretim stratejileri teşvik edilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda üretim sürecinin genişletilmesi gerekliliğinden bahsedilerek Genişletilmiş Üretim Sorumluluğu (GÜS) kavramı literatüre kazandırılmıştır (Gürler, 2010, s. 18). Genişletilmiş Üretim Sorumluluğu kavramı doğrultusunda işletmelerin üretim faaliyetlerinden itibaren yalnızca ileri lojistik faaliyetlerini değil ürünlerin yeniden kullanımı, kullanılmayan ürünlerin güvenilir bir biçimde toplatılması ve bertarafı gibi tersine lojistik faaliyetlerini geliştiren süreçleri özümsemesi gerekmektedir. İşletmeler için bu faaliyetler başlangıçta gönüllülük esasına dayanırken zamanla ve yapılan yasal düzenlemeler sonucunda zorunlu hale gelmektedir.

Kurumsal sorumluluk ise tersine lojistik faaliyetlerini geliştiren unsurlardan sonuncusudur. İşletme birimleri tarafından kurumsal sorumluluk kavramının benimsenmesi tersine lojistik faaliyetinin gelişimini sağlayan önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Her işletme için, her ürün için veya işletmelerin iç birimlerine göre farklı motivasyonlarla kurumsal sorumluluğun oluşması gerekmektedir. Yasal zorunluluklar dışında kurumsal değerler bu durumda ön plana çıkmaktadır (Karaçay, 2005, s. 321). İşletmelerin kurumsal anlamda çevreye duyarlı, doğaya sahip çıkan, bitki türlerinin devamlılığını savunan, hayvanları koruyan veya hayvan haklarını savunan, hava kirliliğine karşı çıkan faaliyet ve kampanyaları destekleyen bilinçle hareket etmeleri beklenmektedir. Bu durum işletmelerin örgüt yapıları nasıl olursa olsun tüm birimleri tarafından benimsenmesi ve tutarlılığının sağlanması gerekmektedir. Tersine lojistik süreci açısından kurumsal sorumluluk kavramının devamlılığının sağlanması, müşteri ilişkileri ve marka imajı için olumlu bir etki yaratabilmektedir (Brito & Dekker, 2002, s. 6).

3. Tersine Lojistiğin işleyişi

Tedarik zinciri yönetimi işletmelerin özelliklerine göre farklılaşan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tedarik zinciri yönetimi bir mal veya hizmetin tedarikçi, üretici, tüketicisi ve toptancı ve perakendeci ve aracı firma gibi birincil kanal paydaşları ile olan mülkiyet ve bilgi akışını ifade eden sürecin bütünüdür. Tedarik zinciri yönetimi Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Tedarik Zinciri Yönetimi

İleri lojistik faaliyetlerinin tersine tüketiciden geriye doğru akışı ifade eden tersine lojistik faaliyetlerinin nedenlerini birkaç başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar (Daugherty, Autry, & Ellinger, 2001, s. 113);

- Ürünün yanlış teslimi
- Hasarlı ürün
- Ürün değişimi
- Ürünün tamir ihtiyacı
- Ürünün geri çağırılması
- Müşteri memnuniyetinin sağlanamaması
- Ürün yenileme
- Yanlış ürün seçimi
- Ürünün taşıma esnasında zarar görmesi
- Diğer sebeplerdir.

Tersine lojistik faaliyetleri yukarıda belirtilen nedenlerle müşteri memnuniyetini artırma ve işletmelerin süreçleri daha özenli takip etmesini sağlamaktadır. Hükümetler tarafından yapılan yasal düzenlemeler sonucunda işletmelerin bu iyileştirme faaliyetlerini zorunlu bir şekilde yerine getirmesi yanı sıra bazı işletmeler tarafından bu durum ek bir maliyet olarak görülmekte ve iyileştirmelere direnç gösterilebilmektedir.

Tersine lojistik faaliyetlerinin müşteri memnuniyetini artırmak amacıyla esnekliğinin de olması gerekmektedir. Daugherty vd. (2001)'nin belirttiği nedenler dışında günümüzde müşteri talepleri doğrultusunda işletmeler daha esnek davranmalılardır. Küresel rekabetin artması sonucu işletmeler pazarlama faaliyetleri kapsamında müşteri memnuniyetinin artırılması amacıyla müşterilerden gelen farklı istek ve talepleri de kabul etmek durumunda kalmaktadırlar.

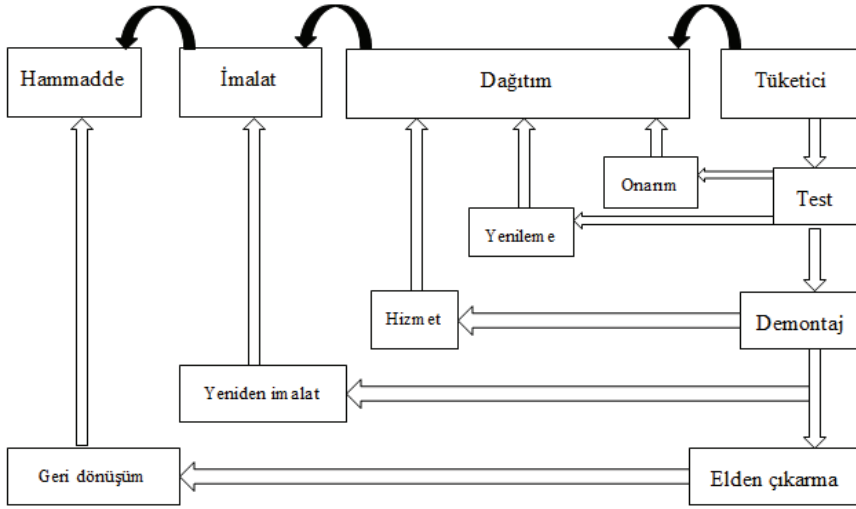
4. Tersine Lojistik Faaliyetleri ve AŞAMALARI

Tersine lojistik ile ilgili literatür incelendiğinde çalışmalarda tersine lojistik faaliyetleri arasında benzerlik ve farklılıklar bulunmaktadır. Ergan (2017) çalışmasında aktardığı üzere ters lojistik faaliyetleri Tablo 2'de gösterilmiştir (Ergan, 2017, s. 42).

Tablo 2. Literatürdeki Tersine Lojistik Faaliyetleri

Yazar	Tersine Lojistik Faaliyet Türleri
Thierry vd. (1995)	• Yeniden kullanım/Yeniden satış • Tamir • Yenileme • Yeniden üretim • Ürün yamyamlaştırma • Geri dönüşüm • Yakma • Gömme
Fleischmann vd. (2000)	• Toplama • Muayene/Ayıklama • Yeniden işleme • Elden çıkarma • Yeniden dağıtım
Brito ve Dekker (2002)	• Toplama • Muayene/Seçme/Ayırma • Yeniden işleme/Doğrudan geri dönüşüm • Yeniden dağıtım
Zhao vd. (2008)	• Yeniden satış/Yeniden kullanım/Yeniden dağıtım • Tamir etmek/Yenilemek • Yeniden Üretim • Geri dönüşüm • Atık yakımı • Atık gömme
Agrawal vd. (2015)	• Ürün kazanımı/Ürünlerin ayıklanması • Toplama • Muayene ve sınıflandırma • Elden çıkarma

Srivastava (2008)'nın kullanılmayan, paketli veya çöp haline gelmiş ürünlerin tekrardan kullanımını gösteren tersine lojistik temel akış diyagramı Şekil 2'deki gösterilmiştir (Srivastava, 2008, s. 539).

Şekil 2: Tersine Lojistik Faaliyetleri Temel Akış Diyagramı

Kaynak: (Srivastava, 2008)

Tersine lojistik faaliyetleri için önemli adımlardan biri olarak, 2002 yılından günümüze faaliyet gösteren Ters Lojistik Birliği (RLA) işletmelere ve müşterilere destek vermektedir. Birlik “*Satıştan sonra olan herşey tersine lojistiğin bir parçasıdır.*” sloganı ile ters lojistik faaliyetlerine vurgu yapmaktadır. Bu slogan tersine lojistiğin özeti olarak değerlendirilebilir.

Tersine Lojistik Birliği (RLA)’ne göre tersine lojistik faaliyetleri birkaç başlık altında toplanmaktadır. Bu faaliyetler; ürünlerin işletmelere iadesi ve sonrası değerlendirilmesi, tamiri veya yenilenmesi, yeniden paketlenmesi, yeniden satışı, yeniden kullanımı ve geri dönüşümü olmak üzere yedi başlıkta incelenmektedir (Reverse Logistics Association, 2022).

1- İade Süreci: Tüketicie teslim edilen ürünün müşteri tarafından iade sürecini başlatması ile başlayan süreçtir. Garanti kapsamında olan ürünler, ürün desteğinin bir parçası olan taşıma sözleşmeleri ve tüketiciden işletmelere doğru tersine lojistik sürecini başlatılmasıdır.

2- Muayene(Triaj): Ürünlerin iade edildiği dönüş noktalarında ürünler incelemeye alınmaktadır. Bu noktada öncelik ürünün tamiri ve müşteriye iadesi olmakla birlikte, sorun tespit edilemediği durumlarda stoğa geri gönderim, ürün yenileme veya hurdaya gönderim seçenekleri ile süreç işlemektedir.

3- Tamir/Yenileme: Ürün kategorisine bağlı olarak, ürünlere ait kimlik bilgilerinin veya sertifikalarından doğrulama işlemleri sonrasında ürünlerin eğitimli personel tarafından bir dizi testlere tabi tutularak soru-

nun tespitini ifade etmektedir. Bu işlemler sonucunda ürünlerin öncelikle tamiri, parça değişimi sonucu çalışır hale getirilmesi veya ürünlerin yeniden üretime dahil edilmesini sağlanmaktadır.

4- Yeniden Paketleme: Satış sözleşmesine bağlı olarak onarım tesisleri veya satıcının üstlendiği faaliyetlerdir. Etiketlerin yenilenerek ürünlerin yeniden satışa sunulması durumunda ürünlerin toptan veya perakende satışına göre farklı paketleme tiplerine ihtiyaç duyulmaktadır. Yeniden paketleme işlemi yeniden satılacak ürüne katma değer sağlamaktadır.

5- Yeniden Satış: İkincil pazarlar için farklı kanal yapıları bulunmaktadır. Birincil kanal paydaşları yenilenmiş ürünleri satarken ikincil kanal paydaşları ise yenilenen ürüne destek ve garantisinden sorumlu olabilirler. İkincil pazar paydaşları B2C, B2B ve e-ticaret satışına göre farklılıklar gösterebilmektedir.

6- Yeniden Kullanım: Ürünlerin hurda bedellerine bağlı olarak yeniden kullanım faaliyeti önem kazanmaktadır. Bir ürün ömrünün sonunda toplanabilir ve yeniden kullanılabilir. Birçok ürün için ikinci el pazarları bulunmakta ve bu ürünler tekrar kullanılmaktadır. Örneğin kullanılmış kıyafet, cep telefonu, otomobil pazarları vb. buna örnek olarak verilebilir.

7- Geri Dönüşüm: Bu faaliyet ürünlerin imhası, hammadde oluşturulması amacıyla ürünlerin parçalanması veya başka işlemleri kapsamaktadır. Sektörün amacı çöp toplama alanlarının da ortadan kaldırılmasıdır.

Tersine lojistikte karar süreçleri stratejik, taktiksel ve operasyonel olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar Tablo 3'teki gibi bölümle

ndirilebilir (Brito & Dekker, 2002, s. 17).

Tablo 3. Tersine Lojistik Karar Süreçleri

Kaynak: (Brito & Dekker, 2002, s. 17)

Stratejik Aşama	• Geri dönüşüm stratejisi • Ürün dizaynı • Ağ kapasitesi ve dizaynı • Stratejik araçlar
Taktiksel Aşama	• Tedarik ve entegrasyon yönetimi • Dağıtım (ters yönlü) • Koordinasyon • Üretim planlaması • Envanter yönetimi • Pazarlama • Bilgi ve teknoloji
Operasyonel Aşama	• Üretim planlama ve kontrolü • Bilgi yönetimi

Stratejik aşamada işletmeler alacakları kararların uygulanmasında özenli hareket ederler. Alınan stratejik kararların uygulanmasında olası değişikliklerin zor olacağından dolayı işletmeler bu aşamada ülkelerindeki ve dünyadaki gelişmeleri, yasal düzenlemeleri ve dönüşüm stratejilerini yakından takip etmelidirler. İşletmeler tersine lojistik faaliyetlerinde hangi ürünlerin tasarımlarını nasıl yapacaklarını, tasarıma göre ürünlerde geri dönüşüm yapılıp/yapılmayacağını, geri dönüşüm kararı aldıkları ürün veya parçaların tedariki ve kullanılacak araçların tasarımını yapmaktadırlar. İşletmeler için strateji belirlemek uzun dönemde vazgeçilmesi kolay ve maliyetli olacağından dolayı sürecin zor olduğunu belirtmek gerekir. İşletmeler bu koşullar altında stratejilerini doğru konumlandıkları zaman oluşabilecek hata ve eksikleri giderebilmeleri nispeten daha kolay olacaktır.

Taktiksel aşamada ise ürünlerin iade edilmesi ile başlayan tersine lojistik sürecinde ürünlerin taşınması ve depolanması, bu süreçte yer alacak personelin kimler olacağı konusunda işletmeler tasarım yapmalıdırlar. İade süreçlerinde yer alacak görevlilerin işletme personeli veya ikincil paydaşlar tarafından yapılabilmesi mümkündür. Bu noktada personelin ürün iade sürecinin başlangıç ve oluşumunda yetkisinin olması veya hangi yetkilerle donatılacağı kısmı da önemlidir. Yetki ve sorumlulukları belirlenmiş personel tarafından oluşan iade işlemi sonrası ürünün taşınma ve depolanma işlemlerinin işletme personeli veya başka paydaşlar tarafından gerçekleştirilmesi mümkündür. İade işleminde müşteriden teslim alınan ürünlerin koordineli bir şekilde iletimi ve sonrasında geri dönüşüme karar verilmesi halinde yeniden üretim, geri kazanım için karar süreçleri başlamaktadır. Bu kararlar doğrultusunda işletmeler kendilerine teslim edilen ürünler hakkında hangi faaliyetleri gerçekleştireceklerine karar vermektelerdir.

Operasyonel aşamada ise geri dönüşüm kararı alınan ürünler için yeniden bir üretim sürecinin başlaması, tamirat gerektiren durumlar sonunda tamir edilmesi ve geri kazanılan ürünlerin kontrolü gerçekleşmektedir. Geri kazanılan ürünlerin kontrolü sonunda işlevsel olarak eksikliği bulunmaması durumunda ürünlerin tekrar satışı için pazarlar bulunmalıdır. Bu aşamada ise bilgi yönetimi ön plana çıkmaktadır. Doğru bilgilendirme ile ürünlerin geçirdiği operasyonel süreçler takip edilmelidir.

5. Tersine Lojistiğin Faydaları

Küresel rekabetin artması ile işletmelerin ekonomik anlamda kârlılıklarını artırması, çevre bilinci gelişmiş işletmelerin kurumsal sorumluluk alması ve hükümetlerin çevre kirliliği ile mücadele kapsamında yaptığı yasal düzenlemeler sonucunda tersine lojistik faaliyetlerinin geliştiği görülmektedir.

Atıkların çevreye zarar vermeden bertarafı başta insan ve çevre sağlığını yakından ilgilendirirken aynı zamanda ekonomiye de ciddi katkılar sağlamaktadır. Uzun vadede verimli bir ekonomik yatırım olarak görülen geri dönüşüm sistemi etkin bir şekilde uygulandığında sektörlerin ithal hammadde ve ara malı bağımlılığını azaltıcı yönde etkileyerek sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkı sağlar (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Genel Müdürlüğü, 2014, s. 7). Perakendecilerin daha fazla “tüketici dostu” iade politikası benimsemeleri müşterilerine daha yüksek düzeyde hizmet sunmalarını sağlayacaktır. Böylece daha yüksek düzeyde satış ve kârlılık hedefleriyle müşteri memnuniyetini artırır (Horvath, Autry, & Wilcox, 2005, s. 191). Tersine lojistik programlarının uygulanması, dağıtım ve diğer süreçlerden kaynaklanan atıkların azaltılması, yeniden kullanılması ve geri dönüştürülmesi yoluyla maddi ve maddi olmayan değerler yaratır. Bunun yanı sıra daha iyi bir kurumsal imaj oluşmasını sağlamaktadır (Srivastava, 2008, s. 538).

İşletmeler kârlılıklarını artırmak amacıyla kurumsal olarak “çevre bilincine sahip işletme” imajını benimseyerek gelirlerini artırma ve maliyetlerini azaltma stratejisi ile tersine lojistik faaliyetlerini uygulamalıdır. İşletmelerin bu amaçlarla sürdürülebilir bir rekabeti benimseyerek teknoloji ve altyapı yatırımlarını yapması gerekmektedir. Yapılan çalışmalarda çevre kirliliği kapsamında uygulanan hukuki düzenlemeler sonucu işletmelerin kârlılıklarının artarak rekabeti de olumlu yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Uygun tasarlanan bir sistemle girdilerin verimliliğinin artacağı, bunun da rekabete olumlu yansıtacağı belirlenmiştir (Porter & Linde, 1995). Bunun yanı sıra ürünlerin yeniden üretim yoluyla üretiminin, üretim maliyetini %40-%60 oranında azalttığı, kullanılmış ürünlere yeni özelliklerin ilave edilmesi ile işletme kârlılıklarının arttığı başka bir çalışma sonucunda elde edilmiştir (Dowlatshahi, 2000).

Tersine lojistik sürecinin sağladığı faydaları, topluma ve işletmelere faydaları olmak üzere iki başlıkta incelemek mümkündür.

Tersine lojistiğin toplumsal faydaları kaynak kullanımının verimliliği, çevre kirliliğinin önlenmesi ve sürdürülebilir yaşam konularındaki faydaları olarak sıralanabilir. Artan dünya nüfusu ile tüketimin artmış olması, atıkların depolanması ve bertarafını önemli hale getirmektedir. Atık depolama alanlarının çoğalması hem çevre kirliliğine hem ekilebilir/dikilebilir arazilerin ve su kaynaklarının zehirlenebilmesine hem de atıkların ayrıştırılmadan alanlarda depolanmasıyla kaynak israfına yol açmaktadır. Bu nedenlerle atık depolama tesislerinden enerji dönüşümü yapılabilen tesislerin kurulması atık depo alanlarını azaltmada insan ve çevre sağlığına olumlu etkiler sağlayacaktır. Bunun yanı sıra atıkların ayrıştırılması sonucu kullanılabilir ürün veya parçaların yeniden üretimiyle tekrar ekonomiye kazandırılması da üretim yapan işletmeler vasıtasıyla ülke eko-

nomisine katkı sunacaktır. Toplum bilinç düzeyinin artmasıyla tüketici hakları ve atık yönetimi ile ilgili yapılan yasal düzenlemeler işletmeleri hukuki yönden tersine lojistikte etkin kılmayı amaçlamaktadır. Ürünlerin üretiminden kaynaklanan hata ve noksanlar, taşıma esnasında maruz kaldığı zararlar, taşıma sözleşmesine aykırı oluşan olumsuzluklar gibi nedenlerle tüketici memnuniyeti sağlamak adına işletmeler bir dizi tedbirler almakta, yasal düzenlemeler de bu durumu bağlayıcı hale getirmektedir. Bahsedilen toplumsal faydalara ek olarak tersine lojistik toplumsal bilinç düzeyinin yükselmesine katkı sağlamaktadır Artan bilinç düzeyi atıkların ayrıştırılarak toplanmasına, toplanan ürünlerin de geri kazanımı ile topluma çevresel ve ekonomik katkılar sağlamaktadır (Küçük, 2015, s. 262).

Tersine lojistiğin işletmelere faydaları ise dört başlıkta toplanabilir. Bunlar; tersine lojistiğin işletmelere değerin geri kazanımı, kâr maksimizasyonu, çevresel yükümlülüklerin yerine getirilmesi ve müşteri ilişkilerinde gelişme olarak ifade edilmektedir (Nakıboğlu, 2007, s. 185). Değerin geri kazanımı işletmelere, ürünlere ilk üretim esnasında kazandırılan katma değerin, ürünlerin geri dönüşleriyle malzeme, parça ve ürünün tamamının değerlendirilmesi ve kaybolmaması faydası sağlamaktadır. Ürünlerin yeniden üretimiyle malzeme, enerji ve işçilik maliyetlerinde de azalmalar görülecektir. Çevresel yükümlülükler işletmeler için yasal düzenlemelerle belirlenirken, işletmelerin buna uygun hareket etmeleri hem stratejik hem de işletme imajı açısından büyük önem taşımaktadır. Pazarlama faaliyetleri kapsamında müşteri hizmetlerinin satış sonrası süreçte tüketicilere ürün değişimi, ürün iadesi ve garanti kapsamındaki sürdürülen işlemler işletmelerle tüketiciler arasındaki ilişkinin de boyutunu belirlemektedir. Bu bağlamda müşterileri ile olumlu ilişkiler kuran işletmeler yalnızca mevcut müşterilerin değil potansiyel müşterilerin de işletmeyi tercih etmelerini sağlayacaktır. Aksi durumda müşteri ilişkilerini olumsuz yöneten işletmeler hem mevcut müşterilerini hem de potansiyel müşterilerini kaybe riskiyle karşı karşıya kalacaklardır. Tersine lojistik faaliyetleri işletmelerin üretim maliyetlerini düşürerek kârlılıklarını artırmakla beraber işletmelerin ürettikleri ürünleri nasıl ürettiklerine dair bilginin (*know-how*) tersine lojistikle rakip firmalar tarafından ele geçirilmesine engel olma faydası sağlamaktadır (Çeviren, 2014, s. 21).

6. Tersine Lojistiğin Önündeki Engeller

Birçok konuda olduğu gibi tersine lojistik faaliyetlerinde de planlama ile uygulama arasında farklılıklar görülmektedir. Bu durum işletmelerden kaynaklanabileceği gibi tüketicilerden veya toplumdan da kaynaklanabilmektedir.

İşletmeler açısından planlama faaliyetlerinde tasarımlardan kaynaklanan hata veya noksanlar sürecin akışını olumsuz yönde etkileye-

bilmektedir. Bunun yanı sıra işletmelerin ürünlerinin ömrü ve bunların ne kadarının tersine lojistik süreciyle kendine döneceği kısmı belirsizdir. Belirsizliğin giderilmesi için ürünlerin kullanımı ve ürünün belirli bir olgunluğa ulaşması gerekmektedir. Geri dönüş ve iade işlemlerinin de takibi, hangi personeller, hangi uzman sistemler ve yazılımlar kullanılacağı kısımları da büyük bir önem arz etmektedir. Bu alanlarda yaşanacak personel, sistem veya yazılım kaynaklı problemler ise bu faaliyetleri zorlaştıracı etki yapmaktadır (Tibben-Lembke & Rogers, 2002). Ayrıca işletmeler açısından öngörülemeyen maliyetlere neden olabilmektedir. Ters lojistik faaliyetleri esnekliği gerektirdiğinden öngörülemeyen maliyetlere razı olmayan işletmeler için bu durum süreç yönetimini zorlaştırmaktadır.

İşletmelerden kaynaklanan engellere incelendiğinde ilk olarak sürecin yönetici ve çalışanlar tarafından benimsenememesi gösterilebilir (Rogers & Tibben-Lembke, 2001, s. 143). Sektörel bazda işletmeler için farklı avantajlar sağlamasına rağmen tersine lojistik faaliyetlerinin yöneticiler tarafından maliyetli, zahmetli ve önemsiz görülmesi, işletme çalışanlarının da motivasyonunu olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca yöneticiler tersine lojistik sürecini benimseseler dahi bazı durumlarda çalışanlar tarafından tersine lojistik motivasyonunun olmaması, gereken özenin gösterilmemesi ve müşteri ilişkilerinde görülen aksaklıklar uygulamada karşılaşılan engeller arasında sıralanabilir. Tersine lojistik sürecinin takibi için teknolojik altyapının da işletmeler tarafından sağlanması gerekir. Teknolojik altyapıya sahip işletmelerin personel ve uzman sistemlerle tersine lojistik sürecinin takibini yapmaları gerekir (Ergan, 2017, s. 79). İşletmelerin bu bağlamda tersine lojistik için gereken önemi vermesi, gerekli finansman ve insan kaynağının sağlanması gerekmektedir (Zhao, Liu, & Wang, 2008, s. 351).

Rogers ve Tibben-Lembke (2001)'e göre tersine lojistik önündeki engeller sekiz başlık altında toplanmaktadır. Bunlar (Rogers & Tibben-Lembke, 2001, s. 143);

- Diğer konulara kıyasla tersine lojistiğe verilen önem
- İşletme politikaları
- Sistem eksikliği
- Rekabete dayalı sorunlar
- Yönetim ihmali
- Personel
- Mali kaynaklar
- Hukuki sorunlardır.

İşletmelerden kaynaklanan engeller dışında tüketiciler tarafından da tersine lojistik sürecinde engeller oluşmaktadır. Toplumsal bilinç, beklenti, eğitim ve kültür düzeyinden kaynaklanan farklılıklardan dolayı tersine lojistik süreci olumsuz etkilenebilmektedir. Her ne kadar insanların geçmişe kıyasla çevre bilinci artmış olsa da günümüzde demografik hareketlilikler ve artan nüfus yüzünden çevre bilincinin toplumun tüm bireyleri tarafından benimsenmesi beklenmemektedir. Tersine lojistik sürecine yabancı olan tüketicilerin süreçten bir fayda beklentilerinin olmaması ya da süreçten aşırı beklentiye girmeleri de mümkündür. Her iki durum da sürecin toplum tarafından az bilinir olduğunu gösterirken, sürecin toplumsal olarak öğrenilmesi gerekliliği tavsiye edilebilir.

Sonuç

Kaynak kullanımını azaltması sebebiyle kaynak verimliliği artıran ters lojistik kavramı, son yıllarda ürünlerin yeniden üretimi, geri dönüşümü ve atık miktarını azaltması gibi nedenlerle tüketici ve işletmeler tarafından daha çok benimsenmektedir. İşletmeler için sürecin bazı belirsizlikleri barındırması ve uygulamada karmaşık bir yapıya sahip olması işletmeler tarafından olumsuz karşılanırken; atık yönetimi, kaynak israfının önüne geçilmesi ve kârlılığı artırması işletmelerin ilgisini çeken olumlu taraflarıdır.

Tersine lojistik faaliyetleri atıkların ayrıştırılması, taşınması, geri dönüşümü gibi konularda çevreye faydalı faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerin işletmeler için maliyetlerini öngörmek her zaman mümkün gözükmemekle birlikte bu maliyetlere yakın maliyeti hesaplayan işletmeler rekabet avantajı ele geçirebilmektedirler. Ayrıca geri dönüşüm tesislerinin son dönemlerde çoğalması evsel ve sınai atıkların ekonomiye kazandırılmasını sağlamaktadır (Kayar, 2015, s. 116).

Uygulamada tersine lojistik faaliyetleri için depolama alanlarının optimum alan hesapları, yanlış bilgi nedeniyle yanlış teslim ve yanlış iadeler, iade edilen ürünlere özensiz davranılması, taşıma sırasında oluşan zararlar veya kayıplar, dönüşümü sağlanamayan ürünlerin depolanması, yanlış personel tercihleri, atık yönetimi ve hukuken hakların bilinmemesi gibi konularda halen sorunlar yaşanmaktadır. Ürünlerin toplanması, depolanması, geri dönüşüm taleplerine göre süreç şekil alırken, geri dönüşüm süreçlerindeki belirsizliklerin giderilmesi bakımından sürecin kısa ve uzun dönemli değerlendirilmesi daha uygun gözükmektedir.

Çalışma sonucunda işletmelerin ve tüketicilerin tersine lojistik faaliyetleri konusunda önlerinde gidebilecekleri halen uzun bir yol gözükmektedir. Sürecin her ürün bazında farklı tersine lojistik faaliyetleri ile değerlendirilmesi mümkündür. Bu noktada yalnızca tüketici ve işletmeler değil, yerel ve ulusal yönetimlerin de süreçleri benimseyerek ona uygun tedbirler alması ve standartlar getirmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Agrawal, S., Singh, R. K., & Murtaza, Q. (2015). A literature review and perspectives in reverse logistics. *Resources, Conversations and Recycling*(97), 76-92.
- Akçay, G. (2005). Tersine Lojistik: Kavram ve İşleyiş. *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(1), 317-332.
- Akyıldız, M. (2004). Lojistik Dış Kaynak Kullanımının Gelişimi ve Türkiye'deki Kullanım Biçimleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(3), 1-22.
- Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Genel Müdürlüğü. (2014). *Ulusal Geri Dönüşüm Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2014-2017)*. Ankara: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- Brito, M. P., & Dekker, R. (2002). *Reverse Logistics - A Framework*. Econometric Institute Research Papers.
- Bulut, E., & Deran, A. (2008). Ters Lojistik ve Şirketlerin Maliyet Yönetimi Üzerine Etkileri. *Ekonomik Yaklaşım*, 19(Özel Sayı), 325-344.
- Carter, C. G., & Jennings, M. M. (2002). Logistics Social Responsibility: An Integrative Framework. *Journal of Business Logistics*, 23(2), 145-180.
- Çetik, M. O., & Batuk, S. (2013). Tersine Lojistikte Teknoloji Kullanımı ve Yaşanan Sorunlar. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 364-375.
- Çeviren, S. M. (2014). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. *Ters Lojistik ve Geri Kazanım Maliyetlerinin İşletme Performansı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Daugherty, P. J., Autry, C. W., & Ellinger, A. E. (2001). Reverse Logistics: The Relationship Between Resource Commitment and Program Performance. *Journal of Business Logistics*, 22(1), 107-123.
- Dowlathshahi, S. (2000). Developing a Theory of Reverse Logistics. *Interfaces*, 30(3), 143-155.
- Ergan, S. (2017). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. *E-Perakendecilikte Ters Lojistik Faaliyetlerinin Tüketici Davranışlarına Etkisi*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Fleischmann, M. (2001). *Reverse logistics network structures and design*. Rotterdam: ERIM.
- Fleischmann, M., Krikke, H. R., Dekker, R., & Flapper, S. D. (2000). A characterisation of logistics networks for product recovery. *Omega*(28), 653-666.
- Gürler, İ. (2010). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. *Yeniden Üretim Sürecinde Tasarım, Planlama, Lojistik Faaliyetlerinin İncelenmesi ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Horvath, P., Autry, C., & Wilcox, W. (2005). Liquidity Implications of Reverse

- Logistics for Retailers: A Markov Chain Approach. *Journal of Retailing*, 81(3), 191-203.
- Karaçay, G. (2005). Tersine Lojistik: Kavram ve işleyiş. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 317-332.
- Kayar, Y. (2015). Namık Kemal Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi. *Ters Lojistik Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözümlere İlişkin Nitel Bir Araştırma*. Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kopicki, R., Berg, M. J., & Legg, L. (1993). *Reuse and Recycling-reverse logistics opportunities*. United States.
- Küçük, O. (2015). *Uluslararası Lojistik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Murphy Jr., P. R., & Knemeyer, M. A. (2016). *Güncel Lojistik* (11. Baskıdan Çeviri b.). (F. Yercan, & Ş. Demiroğlu, Çev.) Ankara: Nobel Yayınevi.
- Murphy Jr., P. R., & Knemeyer, M. A. (2018). *Contemporary Logistics*. Pearson Global Edition.
- Nakıboğlu, G. (2007). Tersine Lojistik: Önemi ve Dünyadaki Uygulamaları. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(2), 181-196.
- Öz, T. (2007). Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi. *Reverse Logistics and Applications in the Defense Industry*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE.
- Pohlen, T. L., & Farris, T. (1992). Reverse Logistics in Plastics Recycling. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 35-47.
- Porter, M. E., & Linde, C. v. (1995). Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 97-118.
- Reverse Logistics Association. (2022, 11 20). *About: Reverse Logistics Association*. Reverse Logistics Association Web Sitesi: <https://rla.org/site/about> adresinden alındı
- Rogers, D. S., & Tibben-Lembke, R. (2001). An Examination of Reverse Logistics Practices. *Journal of Business Logistics*, 22(2), 129-148.
- Rogers, D. S., & Tibben-Lembke, R. S. (1999). Going Backwards: Reverse Logistics Trends and Practices. *Reverse Logistics Executive Council*, 2.
- Srivastava, S. K. (2008). Network Design for Reverse Logistics. *Omega The International Journal of Management Science*, 36(4), 535-548.
- Stock, J. R. (2001). Reverse Logistics in the supply chain. *Revista Transport & Logistics*(44), 44-48.
- Şengül, Ü. (2010). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. *Tersine Lojistik Ağ Tasarımında Karma Tam Sayılı Programlama Modeli ve Ambalaj Atıkları Geri Dönüşümü İçin Bir Uygulama*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

- Thierry, M., Salomon, M., Nunen, J. V., & Wassenhove, L. V. (1995). Strategic Issues in Product Recovery Management. *California Management Review*, 37(2), 114-135.
- Tibben-Lembke, R. S., & Rogers, D. S. (2002). Differences between forward and reverse logistics in a retail environment. *Supply Chain Management: An International Journal*, 7(5), 271-282.
- Tuna, O. (2001). Türkiye için Lojistik ve Denizcilik Stratejileri: Uluslararası ve Bölgesel Belirleyiciler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 208-226.
- WorldBank. (2022, 10 22). *Data Indicator: Population, Total*. Worldbank Web Site: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> adresinden alındı
- Zhao, C., Liu, W., & Wang, B. (2008). Reverse Logistics. *International Conference on Information Management, Innovation Management and Industrial Engineering*, 349-353.

BÖLÜM 3

DEĞİŞEN BABA ROLÜ: HEGEMONİK ERKEKLİKTEN DİJİTAL EBEVEYNLİĞE

Pelin ÖNDER EROL¹, Zeynep Gizem ESKİCİ²

¹ Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-3660-4618

² Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-0913-7746

GİRİŞ

Günümüz dünyasında değişen aile içi roller ile çocuğun bakımını üstlenen annenin yanı sıra babanın da bu görevi paylaşılan bir ebeveyn olarak karşımıza çıkmaya başladığı görülmektedir. Toplumsal değişimin baş döndürücü hızı bunu büyük ölçüde teknolojiye borçludur. Özellikle son iki on yıla damgasını vuran sosyal medyanın icadı ve kitlelerce yaygın kullanımını teknolojinin toplumsal değişime üzerinde yarattığı etkiye en tipik örneklerden birini teşkil etmektedir. Zira sosyal medya, insanlar arasındaki etkileşimi kökten dönüştüren önemli bir güce sahiptir. Hiç kuşkusuz bu etkileşimin bir parçası olan ebeveynler de, sosyal medyayı aktif kullanmakta ve günlük rutinlerini bu platformlarda paylaşmaktadırlar. Bu paylaşımları arasında çocuklarıyla olan deneyimleri de yer almaktadır.

Ataerkil toplumsal yapının hâkim değerleri, erkekliği sarmalayan özellikler barındırmaktadır. “Erkeklik, biyolojik bir cinsiyet olarak erkeğin toplumsal yaşamda nasıl duyup, düşünüp, davranacağını belirleten; salt erkek olduğu için ondan beklenen rolleri ve tutum alışları içeren bir pratikler toplamıdır” (Atay’dan akt. Oktan, 2009: 186). Toplumsal cinsiyet biyolojik değil toplumsal olarak yaratılır ve hemen her gün eylemlerimiz yoluyla yeniden yaratılır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet kimliklerine biçilen roller de, birer sosyal inşa ürünüdür. Ataerkil toplumlardaki kadın ve erkek rolleri arasındaki sınır son derece keskindir. “Erkeklik, hep korunması ve yeniden onaylanması gereken bir kimliklenme sürecidir. Erkeklik, dişiliğin tersine bağışlanan bir kavram olduğu için geri de alınabilir. Erkeğin hep taşınması ve korunması gereken erkekliği, erkek üzerinde ciddi bir baskı yaratmakta ve onu ezmektedir” (Çetin Özkan, 2009: 138).

İktidar, bedende cisimleşir. Foucault’ya (akt. Karamollaoğlu, 2009: 105) göre, “baskı, toplumsallaşma, disiplin altına alma, cezalandırma gibi güçlerin; beden üzerinde uygulanması nedeniyle bedenin mekânı toplumsal düzende indirgenemez bir unsurdur.” Ataerkil yapı göz önünde bulundurulduğunda bir iktidar pratiği olarak oluşturulan erkeklik, kadınlığı ve erkekliği tanımlar. Bunu yaparken oluşturulan hâkim değerler olarak belirlenen erkeklik normunun dışında kalanlar ise ötekiler olarak tanımlanır. Bir başka açıdan iktidar ve beden ilişkisi incelendiğinde Connell’e göre (Connell’dan akt. Oktan, 2009: 188), “erkeğin bedeni erkekliğin tek göstergesi değildir ancak erkekliği ifade etmede oldukça önemlidir. Çünkü günlük hayatta cinsiyet rollerini uygulama biçimimiz deneyimlerimiz, zevklerimiz, zayıflıklarımız, bedensel pratikler şeklinde açığa vurulmaktadır.”

Hegemonik erkeklik, “bir kültürde veya yapıda genellikle farklı erkeklik biçimleri bir arada ve birbirine alternatif yaşam biçimleri olmaktan çok, karşılıklı hiyerarşi ve mücadele gibi ilişki biçimleri içerisinde varlık gösterir. Genelde bu erkeklik biçimlerinden biri, diğerleri üzerinde baskın

bir yapıya sahiptir” (Connell’dan akt. Oktan, 2009: 188). Nitekim küresel bir cinsiyet düzeni vardır ve bu düzenin temel dayanağı; erkeklerin kadınlardan daha fazla iktidar sahibi olması, onları boyunduruk altına alması, tahakkümü altında tutmasıdır (Özbay, 2013: 185). Hegemonik erkekliğin bir norm olduğu ataerkil toplumda ezber bozduran yeni baba görünüm-leri, özellikle sosyal medyada cisimleşmektedir. Geleneksel toplumdan modern topluma doğru geçişle ataerkil toplumun görünümlerinden biri olan hegemonik erkeklikte ve geleneksel baba rollerinde birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Aile içinde babanın rolünde yaşanan dönüşümler Dad 2.0 veya Baba 2.0 olarak ifade edilen dijital babalık kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmanın amacı, toplumsal değişimle farklılaştığı gözlemlenen baba rolünün sosyal medya aracılığıyla nasıl betimlendiği sorusuna cevap bulmaktır.

Erkeklik ve Ebeveynlik

Türk Dil Kurumu tarafından “çocuğu olan, çocuğun dünyaya gelmesinde etken olan erkek” olarak tanımlanan baba kavramı, aile kurumunun bir üyesi olarak karşımıza çıkar (TDK, 2021). Yine Türk Dil Kurumu’na göre ebeveyn kavramı ise “çocuğu olan anne veya baba” şeklinde tanımlanır (TDK, 2021). Özellikle baba olmanın ne anlama geldiğine dair görüşler ve babalık rolleri de aslında erkeğin zihninde çocukluk döneminden itibaren uzun yıllar boyunca inşa edilmiştir. Babalık rolü aile içinde ebeveynlikten ziyade aile içinde sorumluluk almak zorunda ve problem çözmek zorunda olan kişi olarak konumlandırılmıştır (Cabrera vd.’den akt. Gökaliler ve Özer, 2019: 389).

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında sanayileşmeyle toplumsal değişmeye kırdan kente göç damgasını vurmuştur. Sanayileşme kavramı, bireyleri; eğitim, iş ve barınma gibi olanakların daha fazla ve daha konforlu olduğu kentlere göç etmeye itmiştir. Kapitalist düzenin toplumsal yaşama eklemlenmesiyle iş bölümü, iktidar ilişkileri ve duygusal ilişkilerde erkeklik tanımlamalarının değiştiğini söylemek mümkün olmuştur. Sanayi öncesi toplumlara bakıldığında cinsiyete dayalı iş bölümünün keskin bir biçimde ayrıştığı görülürken sanayileşme ve nihayetinde modernleşme, bu ayrımın silikleşmeye başlamasına neden olmuştur.

Yapısal farklılaşma süreci; aile, ebeveynlik ve çocukluk olgularını da değişime uğratmıştır. Sanayileşme ile hane ve işyerinin mekânsal ve zamansal olarak birbirinden ayrılması, ailede önemli değişimlere neden olmuştur. Özellikle günün önemli bir kısmını işte geçirmeleri, özel alanda ise sınırlı vakit geçirmeleri; erkeklerin aile yaşamında geri plana çekilmelerini beraberinde getirmiştir. Sanayileşme ve kentleşme ile kırdan kente göçün yaşanması, geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına geçişe neden olmuştur. Bu durum, hâkim üretim biçiminin değişmesiyle kadın

ve erkeğin eşit düzeyde olmasa da ekonomik sorumluluğu paylaşmalarına ve toplumsal cinsiyet kalıplarına yüklenen rollerde farklılık yaşanmasına sebep olmuştur. Kadınların hane halkı gelirine katkı sağlayanlar olarak kamusal hayatta görünür olmaları; aile içi rollerin yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Yapısal farklılaşma süreci devam ederken modernleşme ile erkeğe göre daha düşük eğitim seviyesine sahip olan kadının giderek erkekle aynı eğitim düzeyine sahip olmaya başlamasının da toplumsal rollerdeki değişikliklere zemin hazırladığı söylenebilir.

“Kadının özellikle kent toplumunda haneden bağımsız iş yaşamında aktif rol oynaması, ev içindeki rolleri ile çalışma hayatındaki rolleri arasında ikili bir durum yaratmış, bu bağlamda çifte bir yükün altına girmek durumunda kalmışlardır” (Önder Erol, 2019). Geleneksel toplumsal yaşamda kadının hâkim alanı özel alan iken; buna paralel olarak kadın yemek yapma, temizlik yapma ve çocuk bakma gibi temel görevleri de üstlenmiştir. Ancak modernleşmeyle kamusal alanda kadının da yer edinmesi ve yine buna paralel olarak üstlendiği rollerdeki değişim, giderek görünür bir hâl almaktadır. Ataerkil geleneksel toplum yapısında erkeklerin para kazanma, çalışma yükümlülükleri aile içi yaşamda ağırlıklı yer kaplar. “Bu bağlamda erkeklerin kendilerini gördükleri ve toplumun babalığa atfettiği farklı roller belirtilmektedir. Bu roller; maddi olarak ailenin geçiminden sorumlu olan bir diğer ifadeyle aileyi geçindiren, çocuklarına davranışlarıyla örnek bir rol model olan, eşlerinin çocuk bakımı ve ilgisi-ne destek olan eş konumunda olan ve babanın çocukla ilişkisinde en yoğun olarak iletişimde olduğu mümkün olduğunca çocuğun yanında olan onu yetiştiren kişi olarak sıralanabilmektedir” (Gökaliiler ve Özer, 2019: 390). Modernleşmeyle kadının iş hayatında yer alması, erkek ile mekânsal olarak evde bulundukları süreyi birbirine yakınlaştırmıştır. Süreler yakınlassa da kadının ev içi rolleri geleneksel yaşamın getirisi olarak daha fazla sayıdadır. Yine de kadınların haklarını savunur hâle gelmesiyle bu sorumlulukların bir kısmı tampon kurumlara aktarılmış veya eşler arasında daha adil bir biçimde paylaşılır oluştur.

Ataerkil geleneksel toplum yapısında çocuk ise hem ücretsiz iş gücü hem yaşlılık sigortası olması nedeniyle ekonomik bir faydadır. Özbay’a göre (2015: 46), “çocuk, kadın, erkek aile üyelerinin hemen hepsi hem aile emeği olarak hem emeklerini satarak geçime katkıda bulunabilirler.” Dolayısıyla ailedeki kişi sayısının fazla olması, ekonomik anlamda iş gücü anlamına gelmektedir. Tarımda makineleşme, sanayileşme, kırdan kente göçlerin yaşanmasıyla çocuğun anlamı da değişkenlik göstermiştir. Geleneksel toplumda net varlık akışının yönü çocuktan aileye doğru iken; modern toplumda aileler, çocukları için çabalayan kişilere dönüşmüşlerdir; bu çaba anne ve baba arasında giderek daha eşitlikçi bir biçimde paylaşılmaya başlanmıştır. Geleneksel toplumda çocuğu ile ilişkisi mesafeli

olan baba figürünün yerine çocuğuyla ilişkisinde samimi olan ve hatta bunu sosyal medyanın da içinde bulunduğu kamusal alanda göstermekten çekinmeyen bir baba figürü yerleşmiştir.

Sosyal Medyada Benliğin Sunumu: Dijital Ebeveynlik ve Baba 2.0.

Günümüz dünyasında var olan sosyal ağlarda bireyler, benliklerini sunmaktadır. “Sosyal medya kullanıcıları kendilerini bu ortamda daha rahat ve özgür hissederek idealleştirdikleri kimliklerini sergileme olanağı bulabilmektedir. Bu nedenle Goffman’ın rol kuramı bağlamında sosyal ağların gelişimiyle birlikte dünyanın bir tiyatro sahnesine dönüştüğünden söz edilebilir” (Kavut, 2018: 9). Bireyler, sanal ortamdaki ilişkilerini sürdürürken de benlik sunumları gerçekleştirir. Bu çerçevede bireyler, etkileşim düzleminde sahne arkasında olduklarından farklı bir izlenim oluşturmaya çalışabilirler (Goffman, 2009). Sürdürdükleri rollerine uygun davranan bireyler, başka bir internet kullanıcısının gözünde belli kimlikler oluşturma ihtiyacı hisseder (Yazıcı, 2017: 76). “Goffman’ın kuramıyla benlik sunumundaki çeşitlilikler daha net açıklanabilmektedir. Instagram kullanıcıları hikâyelerinde, başka bir kullanıcının zihninde nasıl yer etmek istiyorsa o şekilde performanslarını paylaşmaktadır” (Soncu’dan akt. Kırık ve Yazıcı, 2017: 87).

“Bauman, tüketim odaklı akışkan toplumda, bir kimlik oluşturup var olmaya çalışan bireylerin durmaksızın çabalamasına dikkat çekmektedir. Zira küreselleşen dünyada kalıcı ve verili kimlikler yerine ‘asla sonu gelmeyen, daima yetersiz kalan, bitmemiş ve açık uçlu’ bir kimlik edinme süreci yaşanmaktadır” (Eryılmaz, 2020: 385). Bu noktada kimliklerin artık hayat boyu olmasından ziyade giyip gösterme şekliyle bireylerin hayatında yer aldığı söylenebilir. Tüketim toplumunun “kullan-at” dinamiğinin kişilerin kimliklerine de yansımış olduğu ifade edilebilir. Sosyal ağların da toplumsal yaşama önemli ölçüde entegre olmasıyla birlikte “kullanıcılar” veya “aktörler”, sahip oldukları -ya da aslında hiç olmadıkları- birçok benliği istedikleri şekilde yönetme olanağına sahiptir. Bu noktada Goffman’ın tiyatro sahnesinin analogisi aslında günümüz dünyasının sosyal ağlarını açıklamada son derece kullanışlı bir araçtır.

Sosyal ağların hızlı bir şekilde dünyanın bir diğer ucuna tek tıkla ulaşılma imkânı sağlaması, toplumsal değişmeyi hızlandıran nedenlerden biridir. Bireyler, gündelik hayatlarını istediği şekilde, istediği sıklıkta ve istediği şeffaflıkta takipçi kitleleriyle paylaşabilmektedir. Han’a göre (2017: 12), “şeffaf iletişimin her şeyi düzgünleştirici, hizaya getirici bir etkisi vardır. Eş zamanlılığa ve bir örneklığe yol açar. Ötekiliği ortadan kaldırır. Uyum sağlama zorlaması şeffaflıktan kaynaklanır”. Sosyal ağ kullanıcılarının bireyleri tek tipleştirdiği, herkesin benzer hayatlar yaşa-

maya başladığı ve bu hayatların özendirilmesi bir arada görülür. Özellikle yüksek takipçili kullanıcıların, yediden yetmişe geniş bir kitleye ulaşabilmesinin yanında etkin bir şekilde rol model olmalarıyla takipçilerinin hayatlarında yer edindiği görülmektedir. Yaşanılan arkadaşlık ilişkileri, aşklar, gerçekleştirilen törenler ve ebeveyn-çocuk ilişkileri gibi etkileşim düzleminde yer alan ilişkiler de sosyal ağlar tarafından etkilenmektedir.

Dijitalleşmenin bu denli ilerlemesi ve kişilerin hayatlarının merkezine yerleşmesi, yeni kavramların da oluşmasına zemin hazırlar. Çalışmanın konu ve kapsamına uygun olmak üzere, ebeveyn-çocuk ilişkilerine referansla ortaya atılan “*Mom 2.0.*” / “*Anne 2.0.*” veya “*Dad 2.0.*” / “*Baba 2.0.*” kavramları buna örnek gösterilebilir. Günümüz teknolojisinde internet, sosyal medya aracılığıyla ebeveynlerin de çocuk bakımı konusunda ortak problemlerle karşılaşan insanlardan haberdar olmasına imkân tanımış ve farklı ebeveynlerin ortak noktalarda buluşmasını sağlamıştır. Bu noktada ortak duygular, hayat tarzları yaşayan kişiler benzer bireylerle sosyal ağlar aracılığıyla bir araya gelebilmektedir. “Bu kapsamda ebeveynlerin dijital dünyada önem kazanması ilk olarak annelerle başlamış; bu durum, 2008 yılında Mom 2.0 (Anne 2.0) kavramını ortaya çıkarmıştır” (Gökaliler ve Özer, 2019: 391).

Babaların babalık bağlamında internet kullanmaya başlaması, annelerinkinden farklılık göstermektedir. Egemen olan hegemonik erkeklik, toplumsal hayatta yaşanan sosyal olay ve durumlarla birlikte teknolojik gelişmelerle de farklılaşmaktadır. Üretim süreçlerinin teknolojik temele dayanması; beraberinde ekonomiyi etkilemiş, aynı zamanda kültür olarak egemen erkekliği de farklılaştırmıştır. Ailesine daha fazla zaman ayıran, çocuğunun yetiştirilmesi ve bakımından sorumlu olan teknolojiyi iyi kullanan babalar; dijital dünyada da varlıklarını göstermeye başlamışlardır. “2012 yılında erkek ve dolayısıyla baba rol kalıplarında yaşanan değişim ile babaların da tıpkı anneler gibi çevrimiçi ortamlarda görünürlüğü artmıştır ve Dad 2.0 (Baba 2.0) kavramı ortaya çıkmıştır. Baba 2.0 ile Facebook, Instagram, Twitter, TikTok ve bloglarda çocuğunun bakımıyla ilgilenen ve çocuk bakımında neyi neden yaptıklarını sosyal medyada paylaşan babalar karşımıza çıkmaya başlamıştır” (Ammari ve Schoenebeck’ten akt. Gökaliler ve Özer, 2019: 391-392).

YÖNTEM

Araştırma kapsamında Instagram’da aktif olarak paylaşım yaparak dijital ebeveynlik sergileyen dört baba profili belirlenmiştir. Kuramsal çerçevesini feminist kuramın oluşturduğu çalışmada 1 Ocak 2021-1 Haziran 2021 tarihi arasındaki paylaşımlar, amaçlı örnekleme yoluyla belirlenip betimsel olarak çözümlenmiştir.

Bu araştırma, sosyal medya odaklı bir netnografi çalışmasıdır. Net-

nografi, etnografi yönteminin günümüz bilgisayara dayalı sosyal dünyasının karmaşıklığına uyarlanmış hâlidir. “Antropolojik bir araştırma yöntemi olarak doğan etnografi, günümüzde modern toplumun yarattığı ‘ötekileri’ anlama ve çözümleme sürecinde sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak internetin gelişmesi ile dijital ortamda varlıklarını sürdüren gruplar ve bunların kültürel örüntüleri, yaşam tarzları, tüketim alışkanlıkları gibi konular; araştırma konusu olmuştur. Bu noktada etnografi de alan değiştirmiş ve internet üzerinden yürütülen bir araştırma yöntemi olmak durumunda kalmıştır.” (Aksu, 2018: 15).

İnternetin artan kullanımı, sanal ortamda giderek daha fazla yer alan tüketicilerin davranışını anlamlandırabilmek amacıyla etnografik araştırma tekniklerinin sanal ortama uyarlanması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu minvalde, sanal topluluklardaki tüketici davranışını inceleyen yeni bir araştırma yöntemi gelişmiştir. “Çevrimiçi kültür ve toplulukların incelenmesine katılımcı bir yaklaşım olan netnografi; “siber etnografi”, “siber antropoloji”, “dijital etnografi”, “online etnografi”, “sanal etnografi” gibi isimlerle anılmaktadır. Etnografide yüz yüze ve kültürel etkileşimler yoluyla veri toplanırken, netnografide çevrimiçi iletişim yoluyla veri toplanmaktadır” (Özbölük ve Dursun, 2015: 232).

Kaynakların daha düzenli bir şekilde bulunabilmesinden dolayı Instagram sosyal ağındaki baba hesapları, araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Yaylagül’e göre (2017), “Günümüzde sosyal medya mecralarında hatırlı kişiler, ünlüler veya ününü sadece sosyal medya üzerinde kazanmış olan kişiler, fenomen olarak adlandırılmaktadır.” Buna bağlı olarak bu çalışmada Türkiye’de “fenomen” olarak nitelendirilebilecek baba kimliğine sahip bireylerin, sosyal medya üzerinden modern babalık yapılarıyla ilgili farklı bakış açılarını, sundukları paylaşımlar betimsel analiz tekniğine tabi tutulmuştur.

Feminist kuramın sunmuş olduğu perspektif yoluyla gerçekleştirilen bu çalışma, ataerkil toplumun merkezinde yer alan hegemonik erkeklik olgusunun değişiminin araştırılmasına uygun bir zemin sağlamıştır. Nitekim feminizm akımının, geleneksel babalıktan dijital babalığı da kapsayan modern babalığa geçişte oldukça etkili olduğu gözlemlenmektedir.

Çalışmada örnekleme oluşturan hesaplar amaçlı örnekleme ile belirlenmiştir. “Amaçlı örnekleme zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir. Bu anlamda, amaçlı örnekleme pek çok durumda, olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında yararlı olur” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 107). Amaçlı örnekleme tekniğine uygun biçimde, araştırmanın amacına en iyi hizmet edeceği düşünülen dört baba Instagram hesabı seçilmiştir.

Tablo 1. Baba Hesaplarına Dair Genel Bilgiler (5 Temmuz 2021 tarihi itibarıyla)

Baba Adı	Çocuk Sayısı	Çocuk Cinsiyeti	Takipçi Sayısı	Takip Sayısı	Profil fotoğrafında babalık durumu var mı?	Biyografisinde babalık durumu var mı?
1. Baba	2	Kız	34,2B	512	Hayır	Evet
2. Baba	1	Kız	169B	422	Evet	Evet
3. Baba	1	Kız	674B	590	Evet	Hayır
4. Baba	1	Kız	109B	667	Hayır	Evet

Bu hesapların ortak özelliği, tamamının kız babası profiline sahip olmalarıdır. Hesap isimleri, araştırma etiği gerekliliği nedeniyle, araştırma bulguları sunulurken anonim olarak verilmiş; 1'den 4'e kadar numaralandırılmış bir şekilde isimlendirilmiştir. Seçilen baba hesaplarına dair genel bilgiler Tablo 1'de verilmiştir. Bu aşamadan sonra bu hesapların her birinden 1 Ocak 2021 - 1 Haziran 2021 ayları arasında yaptıkları paylaşımlardan dört adet gönderi seçilmiştir.

BULGULAR

Araştırma bulguları, Instagram hesapları incelenen kişilerin; mizahi ve eleştirel bir dil kullandıklarına işaret etmektedir. İçeriklerde genellikle çocuk bakımı gibi konuların ağırlıklı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda dört baba profilinden elde edilen veri, tematik olarak kodlanmıştır. Ulaşılan temalar, “Bakıma İlişkin Asli Sorumluluklar: Beslemek ve Hijyen Bakımı, Bakıma İlişkin Tali Sorumluluklar, Birlikte Zaman Geçirme ve Babalık Rolü Üzerinden Hegemonik Erkekliğe Meydan Okuma”dır. Temalar, başlıklar hâlinde sunulmaktadır:

1. Bakıma İlişkin Asli Sorumluluklar: Beslemek ve Hijyen Bakımı

1. Baba'nın 3 Şubat 2021 tarihli gönderisinde;

Anne, ikiz bebeklerine yoğurt yediriyor ancak kendisi gözükmüyor ve çekim yapan kişinin baba olduğunu anlıyoruz. Objektifte bebekler gülümsüyor ve gönderide mutlu bir imaj var. Gönderinin altına yapılan açıklamada “Yoğurt böyle yenir. ☺” şeklinde mizahi bir anlatım söz ko-

nusudur.

Bu gönderiye paralel olarak yine 1. Baba'nın 18 Mayıs 2021 tarihli gönderisinde;

Anne, elinde tabak ve kaşıkla objektife gülümsemektedir. Önünde ise ikizler, mama sandalyelerinde oturup arkalarına dönerek objektife tebesüm etmektedir.

Bu gönderilerden yola çıkarak toplumsal normlarda yer alan çocuklarla ilgilenmenin birincil öznesi olan anne, yemek yedirme sorumluluğunu yerine getirmektedir. Ancak babanın da aynı ortamda bulunduğu, fiziksel olarak orada bulunarak ebeveynlik görevini yerine getirdiği görülmektedir. Ataerkil toplumlarda baba figürü, çocuklarıyla böyle bir ortamda nadiren bulunur. Dolayısıyla geniş kitlelere hitap edilen bu paylaşım, babanın mekânsal olarak dahi bulunduğu konumun değişkenliği için önem taşımaktadır.

2. Baba'nın 5 Mayıs 2021 tarihli gönderisinde;

Objektifte sadece kızı ve babanın kaşık tutan eli vardır. Kızı kaşığa bakarak ağzını açmış, mutlu bir yüz ifadesi taşımaktadır. Babası ise kızına kaşık ile muzlu mama yedirmektedir. Toplumda, çocuğu anne besler fikrinin yaygınlığına karşın babanın da bu sorumluluğu yerine getirebileceği anlayışı bu gönderide hâkimdir.

2. Bakıma İlişkin Tali Sorumluluklar

3. Baba'nın 27 Ocak 2021 tarihli gönderisinde;

10 günlük babalık deneyimlerini mizahi bir dille ve çeşitli emojiyle aktardığı görülmektedir. Bu paylaşım, bölümler hâlinde hazırlanmıştır. Bu bölümlerde bebeğinin altını değiştirmenin, bebeğe eldiven takmanın zorluklarından, emzirme saati geldiğinde uyandırmanın zorluklarından, anne dinlenirken annenin yerine geçerek bebeğin ihtiyaçlarını giderdiğinden bahsetmiştir. Öyle ki anne dinlenirken bebeği avutmak için annenin giysilerinden dahi faydalandığını esprili bir dil ile aktarmıştır.

3. Baba'nın 12 Şubat 2021 tarihli gönderisinde;

25 günlük babalık deneyimlerini bir önceki paylaşımında olduğu gibi mizahi ve çoklu bölümler hâlinde aktardığı görülmektedir. Bu paylaşımında ise gaz sancısı gibi durumlarda eşi ile kendisinin, sorunun üstesinden birlikte geldiklerini, bebeği rahatlatmak için görev dağılımı yaparak bebeğe masaj yaptıklarını, geceleri ikisinin de uyanık kaldıklarını, günleri birbirine karıştırdıkları gibi çeşitli zorluklardan bahsedilmiştir. Burada gece ve gündüz fark etmeksizin babanın anne ile çocuğun bakımını eş zamanlı bir şekilde üstlendiğini görmek mümkündür. Bu paylaşımlardaki anlatım da esprili bir dille ve çeşitli emojiyle aracılığıyla sağlanmıştır.

3. Baba'nın 11 Mayıs 2021 tarihindeki gönderisinde;

Babanın bebeğinin saçlarını taradığı ve onu giydirdiği görülmektedir. Bebeğinin saçına minicik bir toka tutturup, aynı tokalardan kendi saçına da birkaç tane tutturması ilgi çekicidir. Bu paylaşımda kültürel açıdan “bebeğin görünümünden/giyiminden anne sorumludur” genel kanısının aksine babaların da bu sorumluluğu yerine getirebildiği vurgulanmaktadır. Hatta babanın saçına toka takması yoluyla bebeğiyle bir ortaklık yakalaması; babalık bağlamında hegemonik erkeklikten giderek uzaklaşmanın bir göstergesi olarak okunabilir.

4. Baba'nın 22 Ocak 2021 tarihindeki gönderisinde;

Baba ile kızı oturur vaziyettedir. Baba, kızının ayak parmağındaki ojeleri silmektedir. İkisinin de yüzünde tebessüm söz konusudur. Paylaşımdaki açıklamada “*Mevcut ojeleri silmek ve sonra yeni ojeleri sürmek, bir babanın asli görevlerindendir.*” cümlesi yer almaktadır. Açıklamadan ve görselden de anlaşılacağı gibi toplumda feminen olarak etiketlenen oje silme eylemi, bir baba tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durum, hegemonik erkekliğin tam aksi yönünde bir eylem olduğu gibi bu, dijital ebeveynlik ile geniş kitlelere aktarılmaktadır. Var olan ataerkil yapının kırılmasında cinsiyet eşitliğine dayalı bu türden eylemlerin gösterilmesi etkili olmaktadır.

1. Baba'nın 28 Şubat 2021 tarihli gönderisinde;

Babanın ikiz bebeklerinin birini sağına, birini soluna alacak şekilde yatakta yatıyor durumda olduğu görülür. Bebekler uyuyor ve baba fotoğrafta gözlerine kalp sembolleri yerleştirmiş aynı zamanda yüzünde geniş bir gülümseme var. Gönderinin altına yazdığı açıklamanın bir bölümünde ise, “*Babalar da uykuları haram olana kadar gece bebek bakabilir, annelerin heyecanı kadar babalar da bebeklerini bekleyebilir.*” cümleleri yer almaktadır. Bu açıklamadan da yola çıkarak bir babanın, çocuğun annesi kadar çocuğuyla ilgilenebileceğini belirtildiği görülür. Özellikle Türk kültüründe baba-çocuk ilişkileri, korkuya dayanan sorunlu bir görünümde olduğu kadar, babaların çocuklarına sevgilerini göstermeye çekindiği bir anlayış hakimdir. Hegemonik erkekliğin ebeveynliğe yansması; çocukları için eve para getirmek, maddi açıdan sorumluluklarını yerine getirmek şeklindedir. Fotoğraftaki açıklamada yer alan cümleler ise, “annelik” ile özdeşleştirilmiş birtakım sorumlulukları babaların da yerine getirebileceğini göstermesi açısından anlamlıdır. Hegemonik erkekliğin ebeveynlik bağlamındaki kırılışına yönelik geniş kitlelere paylaşım yapan fenomen hesaplarının bu tip paylaşımları önem taşımaktadır.

3. Birlikte Zaman Geçirme

2. Baba'nın 5 Şubat 2021 tarihli gönderisinin;

Bilindik bir süt ürünleri markasıyla iş birliği paylaşımı olduğu görülmektedir. Bu gönderide baba ve kızı, gönderinin altında yer alan cümlelerden de anlaşılacağı üzere markanın ürünlerini kullanarak anneye tatlı yapmaktadır. Gönderiye bakıldığında babanın kızına mutfakta tatlı yapmasını öğrettiği anlaşılır. Marka logolu önlük ve şef şapkaları da tutarlılığı pekiştirmektedir. Bu gönderi, hegemonik erkek tiplemesinden oldukça uzak bir baba figürünü göstermektedir. Toplumda “erkek, mutfakta iş yapmaz, çocukla ilgilenmez, başkasına hizmet etmez vb.” şeklindeki düşünceleri yapı söküme uğratmaktadır. “Sadece anneler/kadınlar, mutfakta yiyecek hazırlar” kanısının değişmesi açısından bu tip paylaşımlar oldukça önemlidir.

2. Baba'nın 5 Nisan 2021 tarihli gönderisinde;

Babanın kendi fotoğrafı yer almaktadır. Fotoğrafta alnı, burnu, yanakları, dudakları çeşitli renklerle boyanmıştır. Gönderinin altında yer alan “*Haydi bugün linçten gidelim madem.*” şeklindeki açıklama, değişen babalık kavramı ve hegemonik erkeklik arasındaki gerilimin sosyal medyaya yansımaları olarak görülebilir. Kızıyla oyun oynarken yüzüne makyaj yaptıran baba, erkeklik ile ilgili birtakım söylemler ile lince maruz kalmıştır. Farklılaşan baba rolü alışılmamış olan; eril kodları reddeden, kadın-erkek eşitliğine dayalı sorumluluklar üstlenen roldür. Bu gönderide de bahsedildiği gibi bu yeni rol, hegemonik erkeklik ile çatışma hâlinindedir.

4. Baba'nın 22 Mayıs 2021 tarihli gönderisi;

Bilindik bir marka ile iş birliği ve reklam paylaşımıdır. Gönderideki fotoğrafın ev içinde bir duvarın önünde çekildiği görülmektedir. Fotoğrafta sadece kızı bulunur ve elinde rulo boya fırçası, üzerinde ise babasının kısa kollu tişörtü vardır. Kızı objektife bakıp gülümsemektedir. Paylaşımındaki açıklamanın bir bölümünde ise, “*Boyamamız gereken bir duvar vardı. (Kızım) “Beraber boyar mıyız?” diye sorunca tabii ki bu fikre bayıldı. Hemen rengi seçtik, siparişi verdik ve işe koyulduk. Benim tişörtlerden birini boyacı önlüğü yaptık.*” cümleleri yazar. Ataerkil toplum yapısında boya yapmak, inşaat işleri ile uğraşmak, bir yeri veya bir makineyi tamir etmek vb. görevler; erkeğe aittir. Bu paylaşımda da görüldüğü gibi yapılan işi sadece erkekler yapabilir anlayışından ziyade, “Küçük bir kız çocuğu da pekâlâ boya yapabilir ve bunu öğrenebilir.” düşüncesinin verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Toplumsal yaşamda kız çocuklarına ev içi alanda oynayabileceği oyunlar, oyuncaklar sunulur. Kız çocukları bebeklerine bakar, yemek pişirir, komşuculuk oynar, makyaj ve saç malzemeleri oyuncakları vardır. Çekiç, tornavida gibi oyuncaklar ise erkek çocuklarına alınır ve böylece toplumsal alandaki cinsiyete dayalı iş bölümü henüz çocuk yaşta başlar. Geleneksel toplumdan bu yana süregelen eril alışkanlıkların değişimi için geniş kitlelere hitap eden kişilerin bu türden paylaşımları,

toplumsal cinsiyet eşitliği açısından anlamlıdır. Bu gönderilerdeki ortak nokta, babanın toplumsal cinsiyet kodlarını bozduğu etkinliklerle çocuğu ile zaman geçirmesidir. Hegemonik erkekliğin ebeveynlikteki yansıması hâlini dijital ebeveynlikte görülen baba rolleri değiştirmektedir.

4. Babalık Rolü Üzerinden Hegemonik Erkekliğe Meydan Okuma

1. Baba'nın 22 Şubat 2021 tarihli gönderisinde;

Annenin kucağında ikizler vardır. Anne ve bebekler objektife dönük bir şekilde içten gülümsemektedir. Gönderinin altına yazdığı açıklamanın bir bölümünde ise, *“Bu fotoğrafta evdeki söz hakkımın azaldığını yazdım (...) okey revize ediyorum :) İpleri ele geçirecekler tamam.”* cümleleri yer almaktadır. Bu açıklamadan hareketle babanın, anne ve kızlarının evdeki söz hakkının daha fazla olduğunu kabul ettiği görülmektedir. Otoritenin babada veya baba yoksa evdeki diğer erkekte olacak şekilde karşımıza çıktığı ataerkil toplumsal yapıyla tezat biçimde bu gönderide, babanın evdeki söz hakkının eşinde ve çocuklarında olmasını sorun etmediği hatta bunu mizahi bir dille kabullendiği anlaşıyor.

2. Baba'nın 8 Mart 2021 tarihli gönderisinde;

Babanın eşinin gelinlikli fotoğrafını paylaştığı görülmektedir. Gönderinin altında yer alan açıklamanın bir bölümünde ise, *“Kadın ne çiçek tir ne melek ne de yarım. Biz ne isek kadın da o dur. İnsandır yarımızdır yârimizdir. Takdir edilecek sadece emeğidir.”* cümleleri yer almaktadır. “Erkekler ne ise, kadınlar da öyledir.” düşüncesi ışığında toplumsal cinsiyet eşitliğinin savunulduğu görülür.

3. Baba'nın 13 Mayıs 2021 tarihindeki gönderisinde;

Bilindik bir süt ürünleri markası ile bir iş birliği paylaşımı olmakla birlikte babanın eşiyle yemek yaptığı görülür. Gönderide yer alan açıklamadaki *“Her bayram olduğu gibi bu bayram da özenle hazırladığımız soframızı kurduk ☺ daha önce iki kişilik kurduğumuz sofraya artık (bebek) ile büyüdü.”* cümlelerindeki aile vurgusu ve yapılan yemeğin iki kişi tarafından yapılması, modern toplumdaki toplumsal cinsiyet eşitliği ve geleneksel toplumdaki aileci değerlerin bir aradalığına işaret etmektedir. Daha önceki analizlerde de belirtildiği üzere hegemonik erkek mutfakta görülmezken modern yaşamdaki dijital ebeveyn, sorumluluklarını evin her alanında eril rolden bağımsız bir şekilde gerçekleştirmektedir.

4. Baba'nın 11 Şubat 2021 tarihli gönderisinde;

Sadece kızı yer almaktadır. Objektife gülümsemekte ve tişörtünün üzerinde İngilizce “Baba, seni seviyorum.” cümlesi yazar. Gönderinin altında bulunan açıklamada ise şu cümleler yer almaktadır: *“İnternette bir babanın esprili bir dille yazılmış “Nasıl baba olunur?” kılavuzuna denk*

geldim. Bir bölümü şöyleydi: (...) Sevgiyi hissedin. Şımarmanın diye başı bile okşanmamış çocuklar büyüdü anne ya da baba oldu ve sadece bir jenerasyonda sağladığımız ilerleme inanılmaz. Bence bunun için kendimizi takdir etmeliyiz. Sevmek güzel; sarılmak da öyle...” Gönderinin altındaki açıklamada da bir kuşak öncesi ile günümüz ebeveynlerinin kuşağı arasındaki bu anlamda farklılık olduğu ve bu farklılığın olumlu bir değişim olduğu belirtilmektedir. Geleneksel toplumda çocuğa yönelik mesafeli tutumun hegemonik erkeklik ile uyumlu olduğu, günümüzde ise bu tutumun değişmesinin olumlu yönde görüldüğü sözü edilen kırım açısından yine son derece anlamlıdır.

4. Baba'nın 8 Mart 2021 tarihli gönderisinde;

Yine sadece kızı yer almaktadır. Dışarıda yeşil bir alanda kamp sandalyesine oturmuş, elinde mandalina figürlü oyuncak bir gitar vardır ve bu gitarı çalıyor durumdadır. Kızı sağ tarafına bakıp tebessüm etmektedir, objektife bakmıyordur. Paylaşımın altında yer alan açıklamada “*Sevgili kızım (kızının ismi), Bu gün emeğini dünyaya sunan, güçlü kadınların günü. Ancak bu ülkede her kadın ister evde ister iş hayatında emeğini dünyaya sunuyor. Ancak bu ülkede kadın olmak zor. Çünkü toplum kadınlara ev içinde de ev dışında da bir sürü sorumluluk yüklüyor, sonra hem acımasız davranıyor hem de takdir etmiyor. Sen de büyüyecek, bir kadın olarak bu toplumda bir kadın olacaksın. Sen babanın parlayan yıldızısın. Toplumun beklentilerinin ışığını söndürmesine izin verme. Sen babanın en kıymetlisin. Kendini sevmekten, kendine saygı duymaktan hiç vazgeçme. Sen babanın bugüne kadar duyduğu en güzel sessin. Sesinin ve fikirlerinin duyulmaya değer olduğunu hiç unutma. Kimsenin seni susturmasına izin verme. Hayatında sana hem bir insan olarak hem bir kadın olarak örnek olacak çok insan var. Çok şanslısın. Eminim sen de harika bir kadın olacaksın. Umarım biz de o zamana kadar kadınlar için daha yaşanılır bir ülke hayalimize biraz daha yakın oluruz. Fark etmeyen herkes adına ben bugün bu ülkenin tüm kadınlarının evde ve ev dışındaki emeklerinin farkındayım.”* cümleleri yer almaktadır. Açıklamada bir ebeveyn ve bir erkek olarak babanın toplumsal cinsiyet eşitliğine inandığı ve bunu desteklediği görülmektedir. Paylaşımında kadınların çifte yüklerine işaret edilmektedir. Toplum kadını ikinci konuma yerleştirir, böylece kadın çalışma hayatında hak ettiği yükselişe adil şekilde ulaşamaz. Kadın-erkek eşitsizliği, çalışma yaşamı dışında toplumsal yaşamın her alanında karşısına çıkar. Ancak, fenomen dijital baba değişimi olumlayan paylaşımı yoluyla hegemonik erkekliğe yönelik meydan okumaktadır.

SONUÇ

Toplumdaki en küçük ve en temel kurum olan ailede anne, baba ve çocuğa düşen roller vardır. Bu roller, içinde yaşanılan toplumun kültüründen etkilenir ve şekillenir. Toplumsal cinsiyete dayalı aile içi işbölümü kadına anlamsal roller; babaya ise araçsal roller yüklemektedir. Bu bağlamda anneye yüklenen roller; ev işleri ile ilgilenmek, çocuk bakımını üstlenmek ve aile yaşamının düzenini sağlamak iken; babaya yüklenen rol ise genellikle ekonomik olarak evin geçimini sağlamaktır.

Değişen toplumsal yapı, aile dinamikleri içinde de değişime sebep olmuştur. Günümüzde babalık rolleri artık çocuğuna sadece ekonomik olanaklar sağlamakla sınırlı değildir. Babalar artık çocukları ile her açıdan ilgilenmektedir. Teknolojik gelişmelerle her geçen yıl sosyal medyada paylaşım yapan, bu paylaşımlarda aile yaşamlarını ve çocuklarıyla ilişkilerine yer veren babalar; daha görünür olmaktadır. Literatürde de yer alan değişen babalık rollerini benimseyen ve bu rollerini sosyal medya aracılığıyla paylaşmaktan mutlu olan bir baba çerçevesi çizilmektedir. Türkiye’de feminist bakış açısından babalık konusunu ele alan çalışmalarından biri, Barutçu ve Hıdır tarafından gerçekleştirilen *Türkiye’de Babalığın Değişen Roller: (Pro)Feminist Babalar* çalışmasıdır. Bu çalışmada feminizm ve babalık kavramlarından bahsedilerek (pro)feminist kavramına odaklanılmaktadır. Barutçu ve Hıdır’a göre (2016), araştırma bulgularımızla uyumlu biçimde; babaların çocukların bakımıyla ilgili annelerin yaptığı her işi yaptığını hatta kamusal alanda çocuk bakımı ile ilgili babalara daha fazla fırsat verilmesini talep eden babalar mevcuttur. Ayrıca araştırmaya katılan babaların “Çocuğa annesi bakar.” şeklindeki genel kabulün öngördüğü cinsiyetçi düşünceden de rahatsız oldukları sonucuna varmışlardır.

Araştırma bulguları, özellikle paylaşımlarında toplumsal mesajlar verdikleri ve toplum içinde babanın; anne ile birlikte çocuğa bakan, besleyen, eğitiminden sorumlu olan kişiler olarak yer edinmesi için içerik ürettiklerine işaret etmektedir. Eril ve dişil roller perspektifinden irdelenen paylaşımlarda babaların en az anne kadar çocuktan sorumlu olduğuna dair bir tür bilinci ön plana çıkarken, çocuk bakımı gibi toplum içinde kadınlı ilişkilendirilen rollerde de babaların içerik paylaştığı saptanmıştır. Aynı zamanda dikkat çeken ve sıkla kullanılan içeriklerde babaların eşine/ailesine değer verme/özel zaman ayırma gibi rolleri vurguladıkları da görülmektedir. Bu kapsamda da üretilen içeriklerden babaların babalık sorumluluklarını aldıklarını ve bunu baba çocuk ilişkilerine yansıttıkları görülmüştür.

KAYNAKÇA

- AKSU, O. (2018). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Netnografi: Ötekini Anlamanın Dijital Boyutu. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 14-17.
- BARUTÇU, A., HIDIR, N. (2016). “Türkiye’de Babalığın Değişen Roller: (Pro)Feminist Babalar” *Fe Dergi* 8, no. 2, 27-45.
- ÇETİN ÖZKAN, Z. (2009). Geleneksel Türk Sinemasında Erkeğin Değişim İmgesi. (içinde) *Erkek Kimliğinin Değişme(meye)n Halleri*. (ed. Huriye Kuruoğlu). İstanbul: Beta.
- ERYILMAZ, Ç. (2020). “Çevresel İnşacılık Açısından Sanal Dünya: Instagram’da Çevreci Kimlik Sunumu.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30.1: 383-398.
- GOFFMAN, E. *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (2009). (Çev). Barış Cezar, İstanbul: Metis.
- GÖKALİLER, E., ÖZER, A. (2019). “Baba 2.0: Dijital dönüşüm ile değişen baba rolü üzerine bir araştırma.” *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 48.
- HAN, B. (2017). *Şeffaflık Toplumu*, (Çev). Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları.
- KARAMOLLAOĞLU, A. (2009). Beau Travail (Güzel İş): Dans Eden Anıtsal Beden. (içinde) *Erkek Kimliğinin Değişme(meye)n Halleri*. (ed. Huriye Kuruoğlu). İstanbul: Beta.
- KAVUT, S. (2018). “Goffman’ın benlik sunumu kuramı bağlamında sosyal medyada kimlik inşası: Instagram üzerine bir araştırma.” *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*. 1-12.
- KIRIK, A. M., YAZICI N. (2017). “Instagram Örneği Üzerinden Sosyal Medyada Hikâye Anlatıcılığı.” *Erciyes İletişim Dergisi* 5.2: 82-99.
- OKTAN, A. (2009). Türk Sinemasında Hegemonik Erkeklikten Erkeklik Krizine Yazı-Tura ve Erkeklik Bunalımının Sırları. (içinde) *Erkek Kimliğinin Değişme(meye)n Halleri*. (ed. Huriye Kuruoğlu). İstanbul: Beta.
- ÖNDER EROL, P. (2019). “Kentsel Koşullarda Çalışan Evli Kadınların Aile İçi Rollerindeki Değişim”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 88, Şubat 2019, s. 93-101
- ÖZBAY, C. (2013). “Türkiye’de hegemonik erkekliği aramak.” *Doğu Batı* 63: 185-204.
- ÖZBAY, F. (2015). “Dünden Bugüne Aile, Kent, Nüfus.” *İstanbul: İletişim Yayınları*.
- ÖZBÖLÜK, T., DURSUN, Y. (2015). Pazarlama Araştırmalarında Paradigmatik Dönüşüm ve Etnografinin Dijital Evrimi: Netnografi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (46), 227-247.

- Türk Dil Kurumu (TDK), <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 05.07.2021.
- YAYLAGÜL, Ş. (2017). “Sosyal Medyada Fenomenlerine Bağlanmışlığın Belirlenmesi: Yükseköğretim Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama.” *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4) 3: 210-235.
- YAZICI, N. (2017). “Sosyal Medyada Hikaye Anlatıcılığı”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Televizyon Ve Sinema Ana-bilim Dalı Radyo Televizyon Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- YILDIRIM, A., ŞİMŞEK, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 8. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

BÖLÜM 4

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDEN 1989 YILINA KADAR BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN TÜRKİYE'YE GÖÇÜ

Hatice BOZKURT ÇANAK¹

Giriş

Osmanlı Devleti, Balkanlardaki fethettiği yerlere Anadolu'dan getirdiği Türkmenleri iskân ederek demografik açıdan da bölgeye hâkim olma-ya çalışmıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlardaki topraklarını kaybetmeye başlamasıyla birlikte süreç tersine dönerek bölgeden Anadolu'ya yoğun bir göç başlamıştır. Bu göçler, 93 Harbi olarak da adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte adeta kitlesel bir hâl almıştır. Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanan savaş sonunda Rusya ile Osmanlı arasında Ayastefanos Antlaşması imzalanırken Rusya'nın elde ettiği kazanımlar İngiltere ve Fransa gibi devletleri rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Almanya'nın önerisiyle 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin Kongresi toplanmıştır. Kongre sonunda imzalanan Berlin Antlaşması'na göre daha önce belirlenmiş olan sınırları küçültülmek suretiyle Tuna vilayeti topraklarında Bulgar Prensliği kurulmuştur. Prensliğin kurulduğu Tuna Vilayeti'nin 1876 yılı nüfusu 2.250.000 civarında olup bu nüfusun 1.120.000'i Türkler, 1.130.000'ini de Bulgarlar oluşturmaktadır. Nüfusun yaklaşık olarak % 50'sini oluşturan Türkler, işlenebilen toprakların ise % 70'ini elinde bulundurmaktadır (İnginar Kemaloğlu, 2012: 24-25). Ancak bu durumdan rahatsız olan Bulgarlar, Berlin Antlaşması ile prenslikte yaşayan bütün etnik gruplara eşit haklar tanınmasına rağmen Türklere baskı uygulamaya başlamışlardır (Kamil, 1989: 17). Bunun üzerine Türkler, topraklarını bırakarak Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Yaşanan göçlerle birlikte Balkan Savaşları'na kadar geçen sürede Bulgaristan'daki Türk nüfusu 600.000 civarına inmiştir (Turan, 2003: 21).

Kuruluşundan itibaren hukuken Osmanlı'ya bağlı olan Bulgar Prensliği, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı'nın içinde bulunduğu karışıklıktan yararlanarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı, 1909 İstanbul Protokolü ile Bulgaristan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıırken, Bulgaristan da topraklarında yaşayan Türkleri eşit yurttaş olarak kabul etmiştir (Lütem, 2000: 59). Her ne kadar protokolle Türklerin siyasi, dini ve sosyal hakları güvence altına alınmışsa da Balkan Savaşları sırasında vuku bulan hadiseler bu güvencenin bir ehemmiyetinin olmadığını göstermiştir. Zira savaş sırasında Osmanlı ile Bulgaristan'ın karşı karşıya gelmesi üzerine Türkler üzerindeki baskı daha da artmıştır. Hatta Bulgarlar, Türklerin mallarına el koymuşlar, isimlerini zorla değiştirmişler, ibadethanelerini yıkmışlar, direnenleri de göçe zorlamışlardır (Turan, 2003: 21). Ancak Osmanlı ile Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı sırasında müttefik olması ilişkilerini müspet yönde etkilemiştir. Bulgaristan'ın savaş sonrasında imzaladığı Neuilly Antlaşması'yla ülkesindeki azınlıkların haklarına dair garanti vermesi de bu süreci olumlu yönde desteklemiştir (Lütem, 2003: 46; Şimşir, 2012: 65). Anadolu'da Milli Mücadele hareketinin sürdüğü sırada Bulgaristan'da *Halk Çiftçi Birliği/Köylü Partisi* ülkeyi yönetmektedir.

Köylü Partisi'nin antlaşmaya uymasıyla birlikte de Türkler rahat bir nefes almıştır. Hatta Köylü Partisi, Türklere kültürel alanda bazı haklar tanıdığı gibi bu dönem Bulgar Meclisi'ndeki Türk milletvekillerinin sayısı da artmıştır. Fakat 1923 yılında darbeye idareyi ele alan faşist yönetimle birlikte Türkler için sıkıntılı günler yeniden başlamıştır. Bu sıkıntıda, ülkenin güneyindeki *Trakya Komiteleri* ile kuzeyindeki *Rodna Zaştita* adlı silahlı örgütler etkili olmuştur. Zira bunların saldırıları üzerine Türkler tekrar Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. 1925 yılında imzalanan Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ve Oturma Sözleşmesi ile de göç konusunun nasıl olacağı konusunda iki ülke arasında mutabakata varılmıştır. Varılan mutabakat uyarınca Bulgaristan, Türklerin kendi istekleriyle ve mallarını satarak elde edecekleri parayla göç etmelerine mani olmayacağını taahhüt etmiştir (Akın, 2012: 41-56; Bayraktarova, 2015: 24). Buna rağmen Bulgarlar, baskılarını artırarak daha fazla Türkün göç etmesini sağlamaya çalışmışlardır. Nitekim uzun yıllardan beri devam eden baskı sonucunda 1876 yılında Bulgaristan nüfusunun yaklaşık olarak % 50'sini oluşturan Türklerin oranı, 1926 nüfus kayıtlarına göre % 10.45'e düşmüştür (Aybar, 1935: 23). Sadece bu veri dahi Türklerin maruz kaldığı baskı ve zulmün anlaşılması açısından kâfidir.

Türkiye-Bulgaristan ilişkisi, Türklere yönelik baskının azalmasından dolayı 1930'ların başında olumlu bir dönem yaşamışsa da göç süreci kesintisiz olarak devam etmiştir. Bunda şüphesiz Bulgaristan'ın sürekli değişen tutumu ve sistematik baskısı önemli rol oynamıştır. Nitekim 1923-1939 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye 198.688 kişi göç etmiş olup göçmenlerin sayısının yıllar itibariyle dağılımı şu şekilde olmuştur (Şimşir, 2012: 229):

Yıllar	Göçmen Sayısı
1923-1933	101.507
1934	8.682
1935	24.968
1936	11.730
1937	13.490
1938	20.542
1939	17.769
Toplam	198.688

1930'lu yıllarda dünyanın adım adım yeni bir savaşa doğru gittiği süreçte Bulgaristan Türklerinin Anadolu'ya göçü durma noktasına gelmiştir. Nitekim savaş yıllarına tesadüf eden 1939-1949 yılları arasındaki on yıllık süreçte 39.122 kişi göç etmiştir. Göçün bu derece azalmasında savaş şartlarının neden olduğu olumsuzluklar ile Bulgaristan'ın işgale uğraması

etkili olmuştur (Geray, 1962). Zira Bulgaristan, II. Dünya Savaşı'nın son günlerinde Sovyetler Birliği'nin işgaline maruz kalmıştır (8 Eylül 1944). Sovyetler öncelikle Alman taraftarı yönetimi görevden uzaklaştırarak yerine *Vatan Cephesi* adıyla komünist bir idare kurmuştur. 1946 seçimlerinden büyük bir zaferle ayrılan komünist idarenin yaratmak istediği sosyalist sistemle birleşmiş ulus fikri azınlıklarda ciddi endişe yaratmıştır. Yaşanan gelişmeler bilhassa en kalabalık kitle olan Türkleri tedirgin etmiştir. Nitekim Türkler üzerindeki baskısını gün geçtikçe artıran idare, adlarını değiştirmiş, Türkçeyi yasaklamış, din dersini kaldırmış, Türk toplumunun ileri gelenlerini çeşitli gerekçelerle tutuklayarak sürgüne göndermiş, Türk okullarını devletleştirip köylünün toprağını kooperatifleştirme gerekçeyle elinden almaya başlamıştır (Hakov, 2000: 372; Turan, 2003: 24; Şimşir, 2012: 183; Tahir, 2015: 580; Boykoy, 2015: 29).

Bulgaristan işgalle birlikte Sovyet etkisine girerken aynı dönemde Türkiye ise Batıyla olan ilişkisini geliştirme çabası içerisine girmiştir. Bu politika çerçevesinde NATO'ya üye olmak için müracaatta bulunmuşsa da müracaatı ilk etapta kabul edilmemiştir. Fakat ilerleyen süreçte Amerika'ya yardımcı olmak üzere Kore'ye asker göndermesinin etkisiyle müracaatı kabul edilmiştir. Ancak tam da bu günlerde Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru yeni bir göç dalgası başlamıştır. Bu göçle, Sovyetlerin Türkiye'nin kendine cephe alan Batı ittifakına yapacağı katkıyı sınırlandırmak amacıyla dikkatini farklı bir yöne çekmek istediği iddia edilmiştir. İddianın gerçek olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Türkiye'nin enerjisi ve dikkatini yıllarca çektiği aşıkârdır.

1950-1951 Göçü

II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Bulgaristan'ın yaşanan gelişmelerin bir sonucu olan 1950-1951 göçü, Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen önemli kitlesel göçlerden birisidir. Özellikle Bulgaristan'daki komünist yönetimin uygulamış olduğu Bulgarlaştırma politikaları Türklerle yönelik baskının artmasına yol açmıştır. Bundan dolayı durumlarından memnun olmayan Türkler, gerek savaş yıllarında gerekse de savaş sonrasında Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir. Fakat Bulgaristan'ın savaş yıllarında yurtdışına çıkışları yasaklaması ile savaşın hemen akabinde Türklerle pasaport vermemesinden dolayı göç etmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Buna rağmen Türkiye'ye göç etmek arzusunda olan Türkler, 1947 yılından itibaren Türk makamlarına müracaatta bulunmuşlardır. 31 Mayıs 1947 tarihindeki toplantısında bu talepleri görüşen Bakanlar Kurulu, Bulgaristan'dan gelecek olanlardan sadece serbest göçmen vizesiyle gelenleri kabul etmeye karar vermiştir. Alınan kararı müteakiben de Türk konsolosları vize vermeye başlamıştır. Fakat bu noktada Türkiye, gelecek olanlardan ihtiyaçlarının yakınları tarafından sağlanacağına dair garanti vermesini isterken Bulgaristan da göç etmek isteyenlerin pasaport ve vize

müracaatlarını detaylı şekilde incelemeye başlamıştır. Bundan dolayı yılda 1.500 civarında kişi göç edebilmiştir. Sürecin bu derece yavaş ve sıkıntılı ilerlemesi üzerine Türkler, hem Bulgaristan hem de Türkiye'ye yönelik baskılarını artırmışlardır. Baskının etkisiyle Bulgaristan, 1949 Eylülünden sonra pasaport işlemlerini kolaylaştırmıştır. Fakat Türk konsolosluklarında yeterli sayıda personel olmadığı için öncelikle konsoloslukların personel bakımından takviye edilmesi gerekmiştir (Şimşir, 2012: 237). Bu sırada Türkiye'nin göçmen politikası da şekillenmiş ve ilk yıl 25-30 bin göçmenin alınması planlanmıştır. Ancak böyle hareket edildiğinde sürecin 1980 yılına kadar devam edecek olmasından memnun olmayan Bulgaristan, 10 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye'ye verdiği nota ile 250.000 kişiyi üç ayda almasını istemiştir. Bulgaristan'ın adeta emrivaki yaparcasına hareket etmesi üzerine Türkiye, verilen notayı reddettiği gibi bir de karşı nota vermiştir (Lütem, 2003: 75-76; Şimşir, 2012: 58-59). Bu esnada gelen göçmenlerin arasında Çingenelerin olduğunun tespit edilmesi ilişkilerin daha da gerilmesine yol açmıştır. Zira Türkiye, sadece Türkleri göçmen olarak kabul edeceğini dile getirerek Çingeneleri geri göndermek istemiş, Bulgaristan'ın olumsuz tavrı üzerine de sınırını kapatmak zorunda kalmıştır (7 Ekim 1950). İki ay devam eden müzakereler sonucunda Bulgaristan'ın geri adım atması üzerine Türkiye sınırını 2 Aralık 1950 tarihinde yeniden açmıştır (Atabay, 2012: 64-66; Şimşir, 2012: 348-349).

Türkiye, sınırını tekrar açtıktan kısa bir süre sonra yaptığı duyuruyla 1 Ocak 1950 tarihinden itibaren gelen göçmenlerin tamamını *iskânli* statüde aldığını açıklamıştır.¹ Fakat Bulgaristan'ın tekrar Çingene gönderdiğinin belirlenmesi ilişkileri yeniden germiştir. Bu gelişme üzerine Türkiye Bulgaristan'a, Çingeneleri de geri alması talebini içeren altı nota vermiş, taleplerinin dikkate alınmaması üzerine de sınırını 8 Kasım 1951 tarihinde yeniden kapatmıştır. Türkiye'nin bu tavrına karşılık olarak Bulgaristan, 30 Kasım 1951 tarihinde göçü kesin olarak durdurduğunu açıklamıştır (Atabay, 2012: 64-66). Bununla birlikte 1923-1960 arası dönemde Türkiye'ye 374.569 Bulgaristan Türkü göç etmiştir. Bunların 175.834'ü 1940-1960 yılları arasında gelmiş olup yıllara göre dağılımı şu şekildedir (Geray, 1962; Hakov, 2000: 374):

1 Gelen göçmenlerin büyük çoğunluğunun çiftçi olmasından dolayı kalıcı iskân için daha ziyade tarımsal potansiyele sahip olan vilayetler tercih edilmiştir. Bu doğrultuda hükümet tarafından göçmenlerin iskânı için öncelikle 40 vilâyet belirlenmiş ve bu vilayetlerden iskân edebilecekleri göçmen sayısını ivedilikle bildirmeleri istenmiştir. Gelen cevaplardan 8.323 hanede takriben 41 bin kişinin iskân edilebileceği görülmüştür. Fakat iskân edilecek göçmen sayısının bu sayının çok üzerinde olmasından dolayı bu vilayetlerin ekonomik şartları, arazi miktarı ve nüfus yoğunluğu gibi şartları dikkate alınarak ne kadar göçmen yerleştirilebileceği tekrar hesaplanmıştır. Bunun sonucunda 32.446 hane göçmenin iskânının yapılabileceği ortaya çıkmış, hazırlıkların tamamlanmasını müteakiben de 1951 ilkbaharıyla birlikte yerleştirme işlemine başlanmıştır (Tanoğlu, 1952-1953: 129-161). 40 vilayet arasında Seyhan da yer almıştır. Göçmenlerin Seyhan vilayetine iskânı için ayrıntılı bilgi için bkz. (Çanak, 2014: 235-253; Çanak, 2015: 4163-4172; Çanak, 2016: 199-222).

Yıllar	Gelen Göçmen Sayısı	Yıllar	Gelen Göçmen Sayısı
1940	6.960	1951	102.206
1941	3.803	1952	4
1942	2.672	1953	2
1943	1.145	1954	9
1944	489	1955	4
1945	631	1956	32
1946	706	1957	-----
1947	1.763	1958	3
1948	1.514	1959	25
1949	1.670	1960	11
1950	52.185	Toplam	175.834

Tabloda görüldüğü üzere 1940-1960 yılları arasında Bulgaristan'dan gelen Türklerin yaklaşık olarak % 88'ini oluşturan 154.391 kişi 1950-1951 yılları arasında gelmiştir. Sınırları kapanmasından 1960 yılına kadar olan dönemde ise çok az sayıda Türk göç edebilmiştir. Ancak genel olarak bakıldığında Bulgaristan Anadolu'ya yönelik büyük ölçekteki bu göç hareketinin Bulgaristan'ın demografik yapısını bir hayli değiştirdiği görülmektedir. Nitekim 1926'da % 10.45 olan Bulgaristan'daki Türklerin oranı, 1956'da % 8.6'ya düşmüştür.² Buna rağmen Bulgaristan'ın asimilasyon politikası sistematik olarak sürmüştür. Bu bağlamda Türkçe eğitim-öğretim Türk okullarının 1958 Haziranında Bulgar okullarıyla birleşmesine karar verilmiştir. Bu doğrultuda 1958 yılında liseler, 1959 yılında da ortaokullar ile ilkokullar birleştirilerek Bulgarca eğitim zorunlu hale getirilirken Türk asıllı öğretmenlerin büyük bir kısmı da görevlerinden uzaklaştırılmıştır (Memişoğlu, 1992: 38; Lütem, 2012: 139).

Bulgaristan'ın Türkiye'yi, ekonomisini bozmak için göçü teşvik etmekle suçlamasına rağmen Türkiye'nin işbirliği yaparak sorunu çözme iradesi ortaya koyması ve Stalin'in ölümünden sonra Doğu ve Batı bloğu arasındaki gerilimin azalmasından dolayı iki ülke ilişkisinde bir yumuşama süreci başlamıştır. Ancak Bulgaristan'ın Türklere yönelik Bulgarlaştırma politikasını Hristiyanlaştırma politikasıyla birlikte yürütmeye başlamasından dolayı bu süreç uzun sürmemiştir. Bulgar idaresinin izlemeye başladığı bu politika, Türkler arasında paniğe yol açmış ve 1963 Ekimine kadar 166.000 kişi Türkiye'ye göç etmek için konsolosluklara başvurmuştur. İşgücünü kaybetmek istemeyen Bulgaristan ise göç etmek üzere başvuranları cezalandırmaya başlamıştır (Kurnaz-Kurt, 2019: 307; İnginar Kemaloğlu, 2012: 39-40). 1950-1951 yıllarındaki kitlesel göçten sonra binlerce kişinin göç etmek istemesi Türkiye açısından da beklenmedik bir gelişme olmuştur. Çünkü bu dönemde Sovyetler Birliği ile Ame-

² 1956 yılında yapılan nüfus sayımına göre Bulgaristan'ın nüfusu 656.025'i Türk olmak üzere 7.613.709'dur (Şimşir, 2012: 283).

rika'nın ilişkisinin yumuşaması nedeniyle Türkiye-Bulgaristan ilişkisi olumlu bir sürece girerken Bulgar yetkililer de ikili görüşmelerde Türk azınlığın sorun yaşamadığını dile getirmişlerdir. Bundan dolayı iki ülke arasında öncelikle Bulgaristan'daki Türkler konusunun çözülmesi gerekmiştir. Bulgaristan Dışişleri Bakanının 1966 yazında gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında yayınlanan bildiride Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç sorunun çözülmesine yönelik çalışma başlatılacağı açıklanmış (Şimşir, 2012: 320-321), 1968 Martında imzalanan antlaşmayla da sorun çözüme kavuşmuştur. Ancak antlaşma maddelerine genel olarak uyulmamasından dolayı göç sürecinde büyük sıkıntı yaşanmıştır. Bulgaristan'ın istediği kişileri gönderip istemediği kişilere engel çıkarması da bu bağlamda sayılabilecek sorunlardan birisidir. Buna rağmen 1969-1978 yılları arasında yaklaşık olarak 130.000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Söz konusu göç, daha önceki göçlerle parçalanmış olan aileleri birleştirme gayesi taşıyorsa da bu amaca ulaşıldığını söylemek pek mümkün değildir. Zira antlaşma uyarınca 1952 yılına kadar göç edenlerin akrabalarına göç izni verilmesi çok sayıda Türkün zor durumda kalmasına yol açmıştır. Çünkü Bulgaristan, 1952 yılından sonra resmi izin vermediğinden çeşitli yollarla Türkiye'ye iltica etmiş olan Türkler göç dışında kalmıştır. Ayrıca Türkiye, 1950-1951 yıllarında gelenlere her türlü yardımı sağlarken yeni gelenler serbest göçmen statüsünde kabul edildiğinden bunlara herhangi bir yardım yapılmadığı gibi masraflarını da 1952 yılına kadar gelen akrabaları üstlenmek zorunda kalmıştır.

1989 Göçü

Bulgaristan'dan Anadolu'ya yönelik gerçekleşen önemli göç dalgalarından birisi de 1980'li yıllarda yaşanmıştır. Bu göç dalgası, daha önceki göçlerde olduğu gibi Bulgaristan'ın homojen bir Bulgar milleti yaratmak amacıyla Türklere uyguladığı asimilasyon politikasından kaynaklanmıştır (Tahir, 2015: 583; Hacısalıhoğlu, 2012: 172-199; Bayraktarova, 2015: 25; Demirhan, 2019: 252).

1980'li yıllarda Bulgaristan'ın Türklere yönelik baskıcı politikasından haberdar olan Türkiye, gerek uluslararası kuruluşlarda gerekse de ikili görüşmelerde Türklerin sorunlarını gündeme getirerek konuyla ilgili kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bu süreçte Bulgaristan'ın baskısının artması üzerine Türkler, 1984 yılının son günlerinden itibaren Türkiye başta olmak üzere Yunanistan ve Yugoslavya'ya iltica etmeye başlamışlardır. Ancak Türklerin ilticalarına mani olmak isteyen Bulgaristan, yurt dışına çıkmak isteyen her aileden bir kişinin çıkışına izin vermeyerek süreci engellemeye çalışmıştır. Buna rağmen devam eden göçler ve ilticalar sonucunda birçok parçalanmış aile ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin uygulanan asimilasyonu uluslararası alanda sürekli dile getirmesi ve gündemde tutması sonucundaysa Bulgaristan, üzerindeki baskıyı biraz da olsa hafif-

letmek adına rehin tutulan çocukların bir kısmının ailelerine iade edileceğini açıklamıştır (İnginar Kemaloğlu: 2012: 131-136).

Bulgaristan'ın baskısının giderek artması üzerine 1985 yılının ilk günlerinde Sofya Büyükelçisi'ni çağırarak bilgi alan Türkiye, Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçisi'ni de Dışişleri Bakanlığı'na çağırarak yaşanan gelişmelerle ilgili hem bilgi talep etmiş hem de basın mensupları ile diplomatların Bulgaristan'daki Türk köylerinde araştırma yapmalarına yönelik talepte bulunmuştur. Ancak Bulgaristan Büyükelçisi, basındaki haberleri maksatlı olarak nitelendirirken Türklerin isimlerinin zorla değiştirilmesi gibi bir uygulamanın da olmadığını ileri sürmüştür. Gelişmelerden endişe duyan Türkiye, bir taraftan Türklerin göç etmeleri de dâhil olmak üzere meseleyi müzakere yoluyla çözmeye hazır olduğunu bildirirken bir taraftan da konuya dair milli bir politika geliştirmek için 1985 Şubatında TBMM'de genel görüşme yapmıştır (İnginar Kemaloğlu, 2012: 47-48; Demirhan, 2019: 252-272; Kurnaz-Kurt, 2019: 307).

Türkiye, Bulgaristan Millet Meclisi Başkanı Stanko Todorov'un 1985 Martında Türklere uyguladıkları asimilasyonu açıkça dile getirmesi üzerine Bulgaristan'a birçok nota vermiştir. Bu notalarda, sorunun ivedilikle görüşerek geniş kapsamlı bir göç antlaşması da dâhil olmak üzere çözümünden yana olduğunu bildirmiştir. Türkiye'nin uzlaşma çabalarının Bulgaristan'da karşılık bulmaması üzerine BM Mülteciler Yüksek Komiserliği çözüm arayışına girmiştir. Fakat Komiserliğin teşebbüsü de sonuçsuz kalmıştır. Bu esnada Türkler ise yaptıkları mitinglerle Bulgaristan'ın tavrını kınarken³, sorunun diplomasi yoluyla çözülemeyeceğini anlayan Türkiye de Bulgaristan'a yaptırım uygulanması için konuyu dünya kamuoyuna mâl etmeye çalışmıştır. Nitekim NATO, BM, Avrupa Topluluğu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Konseyi, Uluslararası Af Örgütü, İslam Konferansı Örgütü gibi uluslararası örgütler de yaptıkları açıklamalarla Bulgaristan'ın Türklere yönelik tutumunu kınamışlardır. Fakat gösterilen tepkiler Bulgaristan'ın baskıcı yönetim anlayışını sonlandırması için yeterli olmamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'ın Türklere uyguladığı asimilasyon ile zorunlu göçe ses çıkarmaması Bulgaristan'ı cesaretlendirmiştir (İnginar Kemaloğlu, 2012: 182-199; Bayraktarova, 2015: 26; Kurnaz-Kurt, 2019: 307).

Uzun bir süre bu minval üzere devam eden Türkiye-Bulgaristan ilişkisi, 24-26 Şubat 1988 tarihleri arasında Belgrad'da yapılan dışişleri bakanları toplantısında imzalanan protokolle farklı bir sürece girmiştir. Mayıs ayında Bulgaristan'da yapılan toplantıda taraflar, bir taraftan Türk azınlığın durumunun öncelikle ele alınmasına karar verirken bir taraftan da birbirlerini rahatsız eden konularda karşılıklı tavizler verme konusun-

3 İstanbul, Çorum, Konya, Denizli, Erzincan, Sakarya, KKTC, Brüksel, İngiltere, Amerika gibi muhtelif yerlerde mitingler düzenlenmiştir (İnginar Kemaloğlu, 2012: 175-180).

da anlaşılmışlardır. Bu doğrultuda Türkiye, Türklere uygulanan baskıdan dolayı sürdürdüğü kamuoyu oluşturma politikasını kademeli olarak azaltacağını, Bulgaristan ise göç etmek isteyen Türklere kolaylık sağlayacağını taahhüt etmiştir. Ancak iki ülke arasındaki bu yumuşama dönemiyle birlikte Bulgaristan üzerindeki kamuoyu baskının azalması Türklerin durumunun daha da kötüleşmesine yol açmıştır. Bulgaristan'ın Türkleri 1989 yılında zorunlu göçe tabi tutması ise yumuşama dönemini Türklere yönelik yeni planını uygulamaya koymak için fırsat olarak gördüğünü işaret etmektedir.

Türkiye'ye göç eden Türklerin Bulgaristan'da kalan akrabalarının 1989 Şubatında Türkiye'ye gönderilmeye başlanması yaşanacak olan büyük göçün habercisi olmuştur. Bulgaristan Parlamentosu da mayıs ayında yaptığı bir düzenlemeyle ülke dışına seyahatleri serbest hale getirerek isteyenlere beş yıl süreli pasaport verilmesini kabul etmiştir. Yaşanan bu gelişme üzerine Türkiye, Bulgaristan'a bir hafta içinde sekiz nota vermişse de tatmin edici bir yanıt alamamıştır. Buna karşın Bulgaristan, ilk etapta küçük gruplar halinde gönderdiği göçmenleri bu günlerde büyük gruplar halinde sınır dışı etmeye başlamıştır. 1989 yılındaki bu göç dalgası, Bulgaristan'ın kararlarıyla gerçekleşmiş olmasının yanı sıra adeta toplu sürgün şeklinde gerçekleşmiş olması bakımından daha önceki göçlerden ayrılmıştır (Gündüz, 2015: 9; Bayraktarova, 2015: 25).

Zorunlu göç öncesinde haklarının verilmesi için gösteri yapan Türklere Bulgar güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucu birçok kişinin ölmesi iki ülke arasındaki ilişkileri iyice germiştir. Türkiye yaşanan bu olayı şiddetle kınarken, Bulgaristan'ın Türkleri sınır dışı etmeye başlamasıyla birlikte iki hafta içinde Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 2.500'ü aşmıştır. Bulgaristan eleştiriler üzerine ülkesinde Türk azınlık olmadığı gibi Osmanlı döneminde Müslümanlaştırılan bir hayli Bulgar olduğunu iddia etmiş, sürgün ettiği Türklerle ilgili olarak da Türkiye'ye tatile gidiyorlar açıklaması yapmıştır (İnginar Kemaloğlu, 2012: 151-153; Boykoy, 2015: 33).

Bulgaristan'ın gayri insani tavrı üzerine Türkiye, bir taraftan Bulgaristan'a nota verirken bir taraftan da uluslararası arenada diplomatik atak başlatmıştır. Ayrıca Bulgaristan'a yapılacak diplomatik ziyaretleri iptal etmiş, Ankara'daki büyükelçileri gelişmelerle ilgili olarak bilgilendirerek göçmenlerin geçici olarak yerleştirildiği çadır kentlerde incelemelerde bulunmaları için davet etmiştir. Davete olumlu yanıt veren 53 büyükelçi, 19 Haziran 1989 tarihinde Edirne'deki çadır kenti ziyaret etmiştir. Ziyareti müteakiben Başbakan Turgut Özal da 21 Haziran 1989 tarihinde yabancı misyon temsilcileriyle Ankara'da bir toplantı yapmıştır. Özal burada yaptığı konuşmada, Bulgaristan'daki Türklerin maruz kaldıkları baskı ve zulme uluslararası toplumun gereken ilgiyi göstermediğini dile getirdikten sonra Bulgaristan'ın uzun zamandır gerçeklere aykırı şekilde ülkesinde

Türk azınlık olmadığını ispatlamaya çalıştığını dile getirmiştir (İnginar Kemaloğlu, 2012: 159-162).

Türkiye bir yandan Bulgaristan'a karşı uluslararası kamuoyunu harekete geçirmeye çalışırken bir yandan da göçmenlerin iskânını organize etmek için bir *Koordinasyon Komitesi* kurarak⁴, 1989 Haziranında göçmenlerin vatandaşlık işlemlerini kolaylaştırıp iskân işlemlerini hızlandıran bir yasa değişikliği yapmıştır.⁵

Gelen göçmen sayısının 17 Ağustos 1989 günü 291.500'e ulaşması üzerine Türkiye, göçmenleri taşıyan trenin Türkiye'ye geçişine izin vermemeye kararı almıştır. Ayrıca göçmen sayısının hızla artması Türkiye'nin vize uygulayacağı söylentilerinin çıkmasına neden olmuş ve 22 Ağustos'tan geçerli olmak üzere de vize uygulamasına geçilmiştir. Ancak bu gelişme Bulgaristan'ı rahatsız etmiştir. Zira Bulgar yetkililer, Türkiye'nin vize uygulama kararını hem tek taraflı olarak almasından dolayı hem de daha önce yaptığı Bulgaristan'daki bütün Türkleri kabul edeceğine dair beyanına ters düştüğü gerekçesiyle eleştirmişlerdir.⁶ Fakat bir taraftan da vizesiz göçmen göndermeyi sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine Türkiye, 25 Ağustos 1989 tarihinden itibaren vizesiz girişlere izin vermeyeceğini notayla Bulgaristan'a bildirmiştir. Zira Türkiye, gelen göçmen sayısının kısa sürede hızla artmasından dolayı öncelikle bunların iskân sorununu çözmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda göçmenler için kamplar ile çadır kentler kurmuş, okulların kapanmasıyla okul ve öğrenci yurtlarını geçici iskân yeri olarak kullanmış ve Türkiye'de akrabası bulunanların akrabasının yanına gitmesine izin vermiştir. Gösterilen bütün çabaya rağmen iskân sorununu kısa sürede çözmek mümkün olmamıştır. Çünkü okulların açılmasıyla birlikte okul ve yurtlar kullanılamaz hale gelirken yaklaşan kış şartları farklı çözümlerin gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda Edirne ve Kırklareli'ndeki çadır kentlerde kalan göçmenlere kışa dayanıklı kutup çadırları verilmiş, askeri kamplar da dâhil olmak üzere yurt genelindeki tüm kamplar eylül ayıyla birlikte göçmenlerin kullanımına tahsis edilmiş, prefabrik konutların yapımı hızlandırılmış, Ankara Batıkent'te yapılmakta olan ancak kaynak yetersizliğinden dolayı tamamlanamayan inşaat sahiplerine evlerini bir yıl süreyle göçmenlere kiralamaları koşuluyla kredi verilmiştir (İnginar Kemaloğlu, 2012: 221-223). İçişleri Bakanlığının vila-

4 Bu komite; Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ali Bozer, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu ile Devlet Bakanı Cemil Çiçek'ten meydana gelmiştir (İnginar Kemaloğlu, 2012: 159).

5 Yapılan değişiklikle 1 Ocak 1984 tarihi itibarıyla yakınlarının yanına yerleşenler serbest, yakını olmayanlarsa iskânli statüde kabul edilmiştir (İnginar Kemaloğlu, 2012: 165).

6 Bakanlar Kurulu'nda, göçle ilgili uluslararası camiadan beklenen desteğin gelmemesinin yanı sıra Türkiye'nin sınırını açık tutmasının Bulgaristan tarafından istismar edildiği öne sürülerek sınırın derhal kapatılması gerektiği dile getirilmiştir. Nitekim Başbakan Turgut Özal vizesiz göç için belirledikleri 300.000 kişilik kontenjanın dolmasından dolayı sınırı kapatma kararı aldıklarını belirtmiştir (Kurnaz-Kurt, 2019: 307). 21 Ağustos 1989 günü itibarıyla de gelenlerin sayısı 313.894'e ulaşmıştır (Çetin, 2008: 250).

yetlerdeki barınma imkânlarının belirlenmesine yönelik yazısı üzerine de 16 vilayet geçici iskân bölgesi ilan edilmiştir.⁷

Türkiye'nin vizesiz gelen göçmenlere sınırı kapatmasından sonra gelen göçmen sayısı hızla azalmıştır. Ancak kitlesel göçün başladığı tarihten sınırın kapatıldığı tarihe kadar geçen sürede gelen göçmen sayısı 321.800'e ulaşırken, 1989-1994 yılları arasında gelen toplam göçmen sayısı ise 440.000'i aşmıştır (Kayapınar, 2012: 389; Tekin-Altunsoy, 2019: 143). Gelen göçmenler, daha ziyade göçmenlerin yoğun olarak bulunduğu Trakya, İstanbul, Bursa, İzmir ve Eskişehir'e yerleşmek istemiştir. Aşırı yığılmanın olduğu bu şehirlerden İstanbul'a 140.000, Bursa'ya 80.000 kişi yerleşmiş ve Bursa'ya yerleşmek isteyenlerin sayısının her geçen gün artmasından dolayı da göçmenlerin şehre girişi yasaklanmıştır. Göçmenlerin geldikleri yerlere dağılımı ise şu şekilde olmuştur (İnginar Kemaloğlu, 2012: 224):

Göçmenlerin Geldiği Yerler	Gelen Göçmen Sayısı
Şumnu	40.000
Razgrad	35.000
Kırcaali	30.000
Eskicuma	30.000
Burgaz	25.000
Pazarcık	25.000
Silistre	25.000
Ruşçuk	20.000
Varna	15.000
Hasköy	15.000
Diğer	60.000

Kitlesel göç esnasında Türkiye ile Bulgaristan arasındaki sorunların çözümü için Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi ile Kuveyt devreye girmiş, ancak her iki girişim de olumsuzlukla sonuçlanmıştır. İslam Konferansı Örgütü'nün sorunlarını görüşmesi için iki ülkeye yönelik davetine Bulgaristan'ın olumlu yaklaşması üzerine Türkiye, 16 Ekim 1989 tarihinde Sofya'da yapılacak olan AGİT toplantısına katılma kararı almıştır. Ancak Türkiye, Bulgaristan'a yönelik tepkisini dile getirmek için toplantıya katılma kararı alırken Bulgaristan ise bunu bir yumuşama olarak algılamıştır. Nitekim toplantı, iki ülke delegesinin adeta söz düellosuna sahne olmuştur. Buna karşın 30 Ekimde Kuveyt'te gerçekleştirilen ve olumlu bir havada cereyan eden Dışişleri Bakanları toplantısı, ortak bir bildirinin yayınlanmasının yanı sıra kasım ayında tekrar toplanılma kararının

⁷ Bu vilayetler; Afyon, Aydın, Balıkesir, Bursa, Bilecik, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kütahya, Kocaeli, Manisa, Sakarya, Tekirdağ ve Uşak'tır (İnginar Kemaloğlu, 2012: 219).

alınmasıyla sonuçlanmıştır. Kasım ayında yapılması planlanan toplantı ise Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş'ın sona erdiğini bildiren açıklamasıyla Türklerin Bulgaristan'dan göç etmesinin müsebbibi olan Devlet Başkanı Todor Jivkov'un istifası gibi önemli gelişmelerden dolayı düzenlenmemiştir. Jivkov sonrası yeni yönetimin Türklerin hakları konusunda reform yapma sözü vermesi üzerine Türkiye, bir süreliğine bekle-gör politikası izlemeye karar vermiştir (Boykov, 2015: 35).

Sonuç

Uzun yıllar Osmanlı Devleti tarafından idare olunan Balkanlar ile bölgede yaşayan Türklerin kaderi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte değişmeye başlamıştır. Zira savaş sonrasında Osmanlı'nın hâkimiyetinden çıkan bölgede ortaya çıkan siyasi oluşumlar, demografik açıdan üstünlüğü ele geçirmek için sınırları dâhilinde yaşayan Türkleri göçe zorlamışlardır. Bu ülkelerin başında da Bulgaristan gelmektedir. Nitekim Bulgaristan, göç etmeleri için Türklere her türlü baskı ve zulmü uygulamış, daha fazla dayanamayacaklarına kanaat getiren Türkler de Anadolu'ya göç etmiştir. 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın sonuna kadar aralıklarla devam eden bu göç hareketi, 1950-1951 ile 1989 yılında kitlesel şekilde cereyan etmiştir. Bunun sonucunda Bulgaristan'daki birçok yerleşim yerinde Türk nüfusu yok olma noktasına gelirken ülke genelindeki Türklerin oranı da % 50'lerden % 7'ye gerilemiştir.

Gelen binlerce göçmeni iskân etmek Türkiye için oldukça sıkıntılı olmuştur. Buna rağmen göçmenlerin büyük bir kısmı kısa sürede yaşamlarını düzene koyarken bir kısmı Bulgaristan'a geri dönmüştür. Göç süreci devam ederken gerçekleşen geri dönüşlerde parçalanmış ailelerin tekrar birleşmesinin imkânsızlığı, iktisadi sebepler, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile göçün müsebbibi olan Devlet Başkanı Todor Jivkov'un görevden ayrılması önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte Türkiye, bir taraftan gelen göçmenleri kabul edip yaşamlarını düzene koymalarına yardımcı olmaya çalışırken bir taraftan da başlattığı diplomatik çabalarla süreci dünya kamuoyunun gündemine taşımak için gayret etmiştir. Dünya kamuoyu sürece genel itibarıyla kayıtsız kalmışsa da Türk devlet adamları ile diplomatları kitlesel göç organize etme konusunda önemli bir tecrübe kazanmıştır. Anadolu'nun coğrafi konumu göz önüne alındığında da bu tecrübeden her zaman istifade edileceği aşîkârdır.

KAYNAKÇA

- Akın, V. (2012). Türkiye Cumhuriyeti İle Bulgaristan Arasında Siyasi İlişkilerin Kurulmasında 1925 Dostluk Antlaşması'nın Yeri ve Önemi, *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s.41-56.
- Atabay, M. (2012). Çingene Sorunu ve 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Çanakkale'ye Göçler, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl 10, Sayı 13, s.59-72.
- Aybar, C. (1935). *Bulgaristan Nüfusu*, İstanbul.
- Bayraktarova, E. (2015). Bulgaristan'dan 1989 Zorunlu Göçünün Uluslararası İlişkiler Boyutu, 25. *Yılında Bulgaristan'dan 1989 Göçü*, (Edt. Seher Boykoy). Bursa, s.23-28.
- Boykoy, S. (2015). Asimilasyon ve Göç: Tarihsel Boyutuyla Bulgaristan'dan 1989 Göçü, 25. *Yılında Bulgaristan'dan 1989 Göçü*, (Edt. Seher Boykoy). Bursa, s.29-39.
- Çanak, E. (2014). Bulgaristan'dan Seyhan'a Türk Göçü (1950-1951), *Turkish Studies*, Sayı 9/4, s.235-253.
- _____ (2015). Bulgaristan Türklerinin Kadirli'ye İskânı (1951), *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, Cilt 4, Sayı 69, s.4163-4172.
- _____ (2016). Bulgaristan Türklerinin Ceyhan'a İskânı (1950-1951), *International New Tendencies Congress In Ottoman Researches (INOCTE 2016)*, Saraybosna/Bosna Hersek (7-9 Ekim 2016), Konya, s.199-222.
- Geray, C. (1962). *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961)*. Ankara.
- Çetin, T. (2008). Bulgaristan'dan Türkiye'ye Son Türk Göçünün (1989) Sosyo-Ekonomik Etkileri, *Turkish Studies*, Sayı 3/7, s.241-270.
- Demirhan, H. (2019). Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını (Aralık 1984-Mart 1985), *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, s.252-272.
- Gündüz, A. O. (2015). Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk Göçü (1989 Örneği), *Kırklareli Aşiyen Dergisi*, Yıl 2, Sayı 4, s.8-11.
- Ersay Hacısalihoglu, N. (2012). 1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları, 89 *Göçü*, (Edt. Neriman Ersay Hacısalihoglu-Mehmet Hacısalihoglu). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, s.171-198.
- Hakov, C. (2000). Bulgaristan Türklerinin Göçmenlik Serüveni, *Türkler*, Cilt 20. Ankara, s.371-376.
- İnginar Kemaloğlu, A. (2012). *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Kamil, İ. (1989). *Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü*, İstanbul.
- Kayapınar, L. (2012). Atatürk, Menderes ve Özal Dönemi Bulgaristan'dan Gelen

- Göçmenler Üzerine Gözlemler, *89 Göçü*, (Edt. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu-Mehmet Hacısalihoğlu), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, s.373-396.
- Kurnaz, S-Kurt, R. (2019). Turgut Özal Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri, *Avrasya Sosyal ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, s.300-312.
- Lütem, Ö. E. (2000). *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989, Cilt I (1983-1985)*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını.
- Lütem, Ö. E. (2003). *Tarihsel Süreç İçinde Bulgaristan Türklerinin Hakları, Balkan Türkleri, Balkanlarda Türk Varlığı*, (Der. Erhan Türbedar), Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, s.44-60.
- Lütem, Ö. E. (2012). 1984-1989 Dönemi Türkiye'nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü, *89 Göçü*, (Edt. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu-Mehmet Hacısalihoğlu), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, s.137-170.
- Memişoğlu, H. (1992): *Bulgaristan Türklerinin Eğitimi*, Ankara.
- Şimşir, B. N. (2012). *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tahir, N. A. (2015). Bulgar Komünist Partisi ve Bulgaristan'daki Türklere Yönelik Asimilasyon Politikası, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 41, s.578-587.
- Tanoğlu, A. (1952-1953). Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951), *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 14, s.129-161.
- Tekin, C.-Altunsoy, Y. (2019). Cumhuriyet Döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Kitleli Göçler, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, s.119-147.
- Turan, Ö. (2003). *Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri*, Balkan Türkleri, Balkanlarda Türk Varlığı, (Der. Erhan Türbedar), Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, s.18-43.

BÖLÜM 5

TÜRK ADLİ YARGI SİSTEMİNİN YENİ AKTÖRÜ UZLAŞTIRMA KURUMU

Ali KARAÇINAR¹, Emrah TÜRKMEN²

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi E-mail: alikaracinar1@gmail.com

² Kastamonu Üniversitesi E-mail: emrah-turkmen@hotmail.com

1. Giriş

Cezalandırıcı adalet anlayışı gelişen dünya ve artan nüfus ile beraber yaşanan hukuki sorunlar konusunda çözüm üretmemiş artan dava sayısı, yargılama giderleri, yargılama süreleri adaletin tecelli etmesini yavaşlatmakla beraber işlenen suç miktarında da büyük bir artış meydana gelmiştir. Karşılaşılan sorunlar hukuki sistemde yeni arayışlara sebep olmuştur. 20. yüzyılda suça konu olaylarda maddi ve manevi zarar gören kişinin müşteki olarak nitelendirilmesine rağmen faile ceza vermeye odaklanan cezalandırıcı sisteminin müştekinin mağduriyetini geri planda kaldığı sisteme getirilen bir eleştiridir. Bu sebeple mağdur sıfatını taşıyan kişinin yaşanan olay sebebiyle maddi ve manevi zararlarının karşılanması gerektiği fikri doğmuştur.

20. yüzyıldaki gelişen ve değişen toplumsal düzende var olan hukuki sistemin bireyler arasında meydana gelen hukuki uyuşmazlıkların çözümünde yetersiz kaldığı görülmektedir. Devletin etkin rol aldığı adalet sistemi problemlerin büyüdüğü ve karmaşıklaştığı bir yapıya dönüşmüştür. Bu durum insanoğlunu toplumsal barışı tesis etmek için yeni yol arayışlarına sevk etmiştir.

Adil yargılanma hakkı bireyin adalet sisteminden talep edebileceği temel bir haktır. Bu sebeple kişilerin yargı önüne çıktığında güveninin duyusunun zedelenmemesi için makul olan bir zaman diliminde dosyayı neticelendirmek gerekir. Dava sürelerinin artması hem makul bir zaman diliminde yargılanma hakkının gerçekleşmesini engellerken hem de usul ekonomisi bakımından da devlete ağır külfetler doğurmaktadır. Uzlaştırma kurumu bu sorunlara esnek çözüm bulan yapısı yargılama maliyetlerini ve süresini kısaltarak adli yargı sistemine sunduğu getirdiği değişiklikler ele alınmıştır. Bu bağlamda Taraflar açısından doğurduğu fayda yargısal hız ve maliyetler bakımından değişikliklere değinilmiştir.

Bu çalışma kavramsal çerçeve, kurumsal yapının geçirdiği süreç ve adalet sisteminde meydana getirdiği değişiklikler olarak üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda adalet, ceza adaleti, onarıcı adalet ve uzlaştırmmanın kavramsal çerçevesi ortaya konarak onarıcı adaletin tarihçesine değinilmiştir. İkinci kısımda uzlaştırma kurumunun değişen yapısı ele alınmıştır. Üçüncü kısımda uzlaştırma kurumunun adli yargıda yarattığı etki ve rolü incelenmiştir. Türk adli yargı sisteminde kültürel geçmişten gelen uzlaştırma geleneğinin olması uygulamanın benimsendiği ve genişletildiği üzerinde durulmuştur. Türkiye'deki adli yargı sistemine uzlaştırma kurumunun esnek ve hızlı çözüm bulan yapısıyla çözüm olabileceği hususuna değinilmiştir. Uzlaştırmmanın kurumsal ve sistemli bir yapıya bürünmesi, uzlaştırmmanın yetki alanlarına giren suç listesinin genişletilerek etkinliğinin artırılması, uzlaştırmacıların seçimi ve uzlaştırma tarife-

si, uzlaştırma kurumuna basında yer alması, uzlaştırma sürecine katılan taraflar açısından uzlaştırma süreci gibi konular incelenerek uzlaştırmanın yargı sistemine etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. Adalet ve Ceza Adaleti Kavramı

Adalet kavramı; suç ile alakalı gerçekleşen olaylarda yazılı tarihten daha eski dönemlerde de karşılaşılmaktaydı. Birlikte yaşamak durumunda olan insan için var olduğu tarihten itibaren bu kavramdan söz edilebilir (Selçuk, 2015:1013).

Adalet kavramı, açıklanırken farklı bakış açıları derlenerek anlamlı hale getirilmek istenmiştir. Değerlerin kişiye göre değişebileceğini göreceli olduğunu kabul eden hukuki pozitivizm bakış açısı; adalet kavramını, doğüstü bir yapıya büründürür ve bilimin alanında olduğunu reddeder (Gözler, 2008:198). Adalet, hukukun gerçek maksadı olarak sadece adaleti temel alan düşünceye göre; kendiliğinden vücut bulan ve farklı bir değer sonucunu olmayan bir kavramı ifade etmek için kullanılır (Aydın, 2015:145).

Adalet kelimesi, kelime yapısı olarak Arapça “adl” sözcüğünden türetilmiş ve dillimizde yer bulmuş bir kavramdır. Hak ve hukuk kavramları ile birbirine eklenmiş bir durum arz eden adalet kavramı, hukuka düzenine uygun olan her eylemin ayrıca adilane sonuçlar doğuracağı anlamını taşımaz. Bu bağlamda kanuni adalet, kanun üstü adalet, tabii adalet ve pozitivist adalet gibi adalet anlayışları ortaya çıkmaktadır (Küçük, 2008:92).

Yunan düşünce sisteminde adalet kavramı adaletsizlik olgusu üzerine kurulmuş bir kavramdır. Bu bakış açısına göre; var olan bir adalete uymayan durumlar, adalet duygusuna olan arzuyu artıran bir hale dönüşür. Adalet kavramı, açıklanırken hukuk ve ahlak kavramları gibi iyiliğe duyulan haz olarak da ifade edilmiştir. Adalet kavramını, Roma imparatorluğu hukukçusu Ulpian; “herkese kendi payına düşeni vermenin sonsuz çabası”, Hollandalı bilim insanı Grotius; “söze bağlılık”, Alman düşünür Kant ise “herkese payına düşeni verme ilkesi” olarak ifade ederek anlamlandırmaya çalışmış, İngiliz bilim insanı Hobbes “sözleşmeye uymamayı adaletsizlik” olarak nitelendirerek negatif bir bakış açısıyla tanımlamıştır. (Güriz, 1990:13).

Bir mekanizma bağlamında ceza adaleti, meydana gelen eylem bakımından, ceza yasası ile ceza hükmünü içinde barındıran kanunlarda yer verilen eyleme denk gelen cezaların, gerekli şüpheliye verilmesini temine olarak sağlayan organizasyonun bütününe verilen kavram olarak da tanımlanabilir (Değirmenci, 2021:2). Bir suç karşısında adalet sisteminin olayı ele alış, iş tutuş biçimini ifade eden ceza sistemleri genel olarak, “cezalandırıcı adalet”, “dağıtıcı adalet” ve “onarıcı adalet” olarak üç ayrıran bir gruplandırma mevcuttur (Özbek vd., 2018:11).

Modern ceza hukuku manasında, faillerin sorumluluğu, hukuka aykırı, fakat kanuna uygun fiillerinden kaynaklanmaktadır. Burada asıl önemli olan, devletin kurmak için çaba sarf ettiği düzenin bozulmaya istenmesini, bizzat devletin kendine yönelik bir eylem olarak algılaması ve bir karşılık olarak (Değirmenci, 2021:2). ceza adaleti sistemini devreye sokması düşüncesidir. Cezalandırıcı adalet sistemine yapılan yegâne eleştirinin, her geçen gün sayısı fazlalaşan ve değişkenlik gösteren suç tipleri ve bu adli ceza yargısı düzeninin başa çıkabilmesinin olanaksız görülmesidir (Özbek vd., 2018:11).

3. Onarıcı Adalet Kavramı

Onarıcı adalet (restorative justice), kıygın ve kıygın haklarını muhafaza etmek mütalaasıyla ortaya çıkan, işlenen herhangi bir suç neticesinde bu suçtan etkilenen şahısların anlaşılamaması halinde vuku bulan ve kıyğının maruz kaldığı çıkar kaybını ortadan kaldırmak amacı taşıyan; Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Yeni Zelanda ve Avusturya gibi ülkelerin ceza adalet modellerinde şayi kullanım alanına sahip Anglosakson menşeli bir kavramdır (Çetintürk, 2008: 7).

Onarıcı adalet; cürüm neticesinde ortaya çıkan yıkıcı neticelerin ve geleceğe ait tesirlerinin nasıl önüne geçileceği hususuna çare bulmak için meydana gelen bir cürüm sonucunda müteessir olan tarafların her birini bir araya getiren süreçtir (Soysal, 2005: 212).Keza, onarıcı adalet, genellikle bir arabulucu yardımıyla, kıygın ve failin ve müsait olduğu hususlarda bir suçun tesiri altında kalan diğer fertlerin veya toplumu meydana getiren üyelerinin cürüm sonucunda ortaya çıkan meselelerin tahlili için, bilcümle faal olarak iştirak ettiği bir süreç (Pelikan, 2008: 22) olarak da tanımlanabilir.

Onarıcı adalette kötülen fail değil eylemdir. Bu nedenle fail suçlu olarak görülmekten kurtulur. (Uludağ, 2011:130). Onarıcı adalet sisteminde failin, mağdur ile görüşmesi de sağlanarak mağdurun zararlarının giderilmesi ve bu kapsamda kendisine gerekli desteğin sunulması, failin topluma kazandırılarak suç işleminin önüne geçilmesi, failin toplum içinde kendisini geliştirmesine yardımcı olunması, husumetin fail ve mağdur arasındaki görüşmeler sonucunda giderilerek daha hızlı ve etkili bir şekilde adaletin sağlanması amaçlanır.(Çetintürk, 2008:16) Onarıcı adalet sisteminde failin sorumluluklarını üstlenmesi sağlanarak eyleminin mağdurda meydana getirdiği sonuçları anlaması ve bu sonuçları gidermesi beklenir (Çetintürk, 2008:17).

Onarıcı adaleti müdafaa edenler arasında bile, onarıcı adaletin ilerleyen süre üzerinden mi yoksa neticede ulaşılacak sonuçlar üzerinden mi tanınımının yapılması iktiza edeceği konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Bazı müellifler, Onarıcı adaletin insancıl ve ahlaksal olarak daha elverişli hale geldiğine modülasyon yapılarak tanımlanırken bazı müellifler ise,

onarıcı adaletin ne olduğundan çok ne olmadığını ortaya koymak amacıyla tanım yapma ihtiyacı duymuşlardır. Onarıcı adaletin bir dizi değişken olduğunu müdafaa eden fikirlerde mevcuttur. Bu konseptte göre örneklerin değişken olması, merkezdeki görüş biçiminin farklılaşması manasına gelmektedir. Adaletin sağlanmasında Onarıcı yönü ile adli ceza yöntemlerinde bir dizi örnek farklılığı ortaya çıkmıştır. Bu husus, güncel birçok yargı yönteminde, geleneksel okul anlayışını kabullenen adalet örneğini başkalaştırmaya sebep olmuştur. (Uludağ, 2011:128-129)

4. Onarıcı Adaletin Tarihçesi

20. yüzyıldaki gelişen ve değişen toplumsal düzende var olan hukuki sistemin bireyler arasında meydana gelen hukuki uyuşmazlıkların çözümünde yetersiz kaldığı görülmektedir. Toplumsal barışı tesis etmede devletin etkin rol aldığı bu model adalet sisteminin yarattığı problemlerin büyüdüğü ve karmaşıklaştığı bir sisteme dönüşmüştür. Bu bağlamda neticesinde özel hukuk ve kamu hukuku alanları ile uluslararası hukukta 'Yargıda alternatif çözüm yöntemleri' biçiminde tanımlanan yeni bir bakış ortaya konmuştur. Onarıcı adalet anlayışı, klasik ceza adalet anlayışının problemlerini çözmek için alternatif bir adalet yöntemi olarak ortaya konan bir adalet kuramı ve anlayışıdır (Yavuz, 2015:86).

Howard Zehr''Cezalandırıcı Adalet Onarıcı Adalet'' adlı eserinde onarıcı adalet anlayışını detaylı olarak inceleyen ilk bilim insanıdır. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Belçika'da bu adalet anlayışına yönelik olarak yeni düşünceler ortaya konularak sistemin daha faydalı ve kapsayıcı olarak uygulanması maksatlı çalışmalarla günümüze kadar gelinmiştir günümüzde uygulanan uzlaştırma işleminin ilk örneğine Kanada ülkesinde 1974 yılında çocuklardan oluşan tarafların birbirlerine karşı işlediği mala zarar verme suçu sebebiyle uygulandığı görüşü hâkimdir (Özbek, 2005:70).

Onarıcı adalet anlayışının düşüncesinin yayılması ve fikri boyuta destekli bulabilmesi açısından düşünürlerin ve bilim insanlarının ortaya koyduğu eserler ve düşüncelerden istifade etmekte fayda vardır. Bu doğrultuda Howard Zehr, 1985 yılında Cezalandırıcı Adalet isimli kaynaktan esinlenerek detaylı bir çalışma ortaya koymuştur. Söz konusu kitap ile klasikleşmiş ceza adalet anlayışı ve uygulamalarını eleştirerek; onarıcı adalet, uygulamakta olan yargılama anlayışına karşı bir alternatif olarak ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmalar ilerleyen dönemlerde Amerika'da Mark Umberit ve İngiltere'de Martin Wright ve John Harding etkileyerek çalışmalarına esin kaynağı olmuştur. Bu müellifler ise onarıcı adalet ve uzlaştırmayı benzer sınırlar içerisinde yorumlamışlar ve cürme karşı etkin bir reaksiyon olarak her iki cihetin müşterek olarak müzakere etmelerinin ehemmiyetini ön plana çıkarmaya devam etmişlerdir (Çetintürk, 2008: 30).

5. Uzlaştırma Kavramı

Uzlaşmak eylemi mana itibariyle “*Aralarındaki düşünce veya çıkar ayrılığını, karşılıklı ödümlerle kaldırarak uyuşmak, karşılıklı anlaşmak ve mutabık kalmak, antant kalmak*” anlamına gelmektedir. (TDK, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: Mart, 2021) Hukuk sözlüğünde ise uzlaşma kavramı “anlaşma, bir ihtilafın sona erdirilmesi, sulh olma” şeklinde tanımlanmıştır (Hukuk Sözlüğü, <http://www.sozluk.adalet.gov.tr> Erişim Tarihi: 02.09.2022).

Uzlaşmanın Türk Dil Kurumu tarafından yapılan tanımı “*Uyuşma, Uzlaşım, Konsensüs* “tur. Hukuk alanında kullanımı ise; karşıt taraflar arasındaki uyumsuzlukları ortadan kaldırma amacı ile birlik sağlama, tartışma yoluyla birliğe varmadır (Yerdelen 2018, s. 19).

Uzlaştırma ise; düşünceleri bir araya getirme ve birleştirme anlamında kullanılmaktadır. Güncel olarak kullanılan Türkçede “*uzlaştırma işi, uyumsuzlukların çözülmesi için yapılan yasal çalışmaların tamamı, karşıt tarafların birbirleriyle çelişen isteklerinin, karşılıklı yarar gözeterek aralarında bir anlaşma sağlanması*” anlamında kullanılmaktadır.

Uzlaştırma; karşıt taraflar arasında yaşanan uyumsuzluğun, taraflar üzerinde baskı ve güç kullanmadan üçüncü bir kişinin aracılığı ile kendi çözüm yollarını bulmaya yönelik bir girişim olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbay 2016, s. 463).

Yönetmelik incelendiğinde uzlaşma ve uzlaştırma arasındaki farklılık sanık / şüpheli ile suçtan zarar gören / mağdurun anlaşmaları sürecine cumhuriyet savcısının onayı ile görevlendirilen bağımsız bir uzlaştırmacının olup olmaması ile açıklanabilmektedir. Uzlaştırmada karşıt taraflar arasındaki görüşmeleri yöneten ve rehberlik eden bir uzlaştırmacı bulunurken uzlaşmada karşıt taraflar kendi aralarında üçüncü bir kişi uzlaştırmacı olmadan anlaşmaya varmaktadır (Bayındır ve Ersöz 2018 s. 52).

İster tarafların kendi aralarında uzlaşması isterse uzlaştırmacı rehberliğinde uzlaştırılması hukuki sonuç olarak aynı anlamı taşımakta ve tahkikat adımıyla dava koşulu (kovuşturma) engeli ve kovuşturma merhalesinde isnadı ortadan kaldıran sebep niteliğindedir (Erdem ve Eser ve Özşahinli 2017, s. 22)

Uzlaştırma kurumu tarafları bağlayıcı hüküm verme ehliyetine sahip olmayan üçüncü kişinin katılımıyla uyumsuzluğun çözümüne yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu sebeple kurumun adının arabuluculuk olarak ifade edilmesinin uygun olduğu düşüncesi hâkimdir.(Özbek, 2005: 295).

Uzlaşma fail ile mağdurun uyumsuzluğun çözümü konusunda anlaşmaya varmaları halinde devletin soruşturma ve kovuşturma yetkisinden

vazgeçtiği ve uzlaşmayı sağlamak için tarafsız bir arabulucu da görevlendirilebileceği belirtilmiştir. Taraflar arasında olması ve yasal düzenlemeye tabi olması halinde uzlaşmadan bahsedilebilir. (Gökcan ve Kaymaz, 2007:45) Uzlaştırma ise uzlaşmanın sağlanabilmesi için bulunulan girişimdir (Gökcan ve Kaymaz, 2007:45).

6. Türk Adli Yargısının Yeni Aktörü Uzlaştırma Kurumunun Artan Rolü

6.1.Uzlaştırma Kurumunun Kültürel Geçmişten Gelen Uzlaşma Geleneklerinin Yerinin Alması

Sözlük manası bağlamında sulh, barışma, taraflar arasındaki çatışmayı giderme manasına gelmektedir. İslam-Osmanlı yargı düzeninde ise bireyler bağlamındaki çatışmayı ortadan kaldırılmasını konu alan antlaşma kapsamında değerlendirilebilir. Sulh mecellenin 1531. Maddesinde (Bit-tarazi nızai ref’eden bir akittir ki icap ve kabul ile mün’akit olur) olarak tanımlanmıştır. (Yıldırım, 2014:251).

İslam hukukunda, onarıcı adalet modeli olarak sulh olarak anılan kurumun uygulandığını görebiliriz. Sulh; kelime manası olarak, tarafların içinde bulunduğu çatışmayı yok etmek üzere, belirlenecek bir edim hususunda karar vermeleri ve kendi iradeleri ile yapacakları antlaşma olarak ortaya koyacaktır. (Yiğit, 2012: 291). Sulh konusunda ispat niteliği taşıyan Nisa Suresi 128’inci ayet eşler arasındaki sulh hususunda yargı bildirirse de “*Haramı helal yahut helali haram yapan sulh dışında Müslümanlar arasında yapılacak sulh caizdir.*” (Ebû Dâvûd, Akdiye, 12; Tirmizî, Ahkâm, 17; İbn Mâce, Ahkâm, 23) hadisi ve İslam hukukçularının görüşleri sulh kurumunun yargısal konuların çözümünde de kullanılabileceği hususundadır.

Sulh antlaşmasının en önemli dayanağı İslam dininin kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’dir. Kur’an-ı Kerim’de sulh uygun bulan ve öneren ayetler bulunmaktadır. Önceden de belirttiğimiz şekilde sulh İslam hukukunda kapsayıcı manada değerlendirildiğinden Kur’an-ı Kerim’de de çeşitli çatışmaları çözümünde “sulh” kavramı ile açıklanmıştır. Nisa Suresi 128. ayet eşler arasında meydana gelen çatışmayla alakalı olarak “Sulh daha hayırlıdır” hükmünün kabulü ile çatışmaların sulh yöntemiyle çözüme kavuşması yönünde genel bir kural ortaya konmaktadır. Sulhun konusunda başka bir misalde Nisa Suresi 35. Ayette dile getirilmiştir. Ayette “*Şayet o ikisi sulh/ıslah olmayı isterlerse Allah onları birleştirir.*” İfadesi ile ailenin bütünlüğü hususunda eşlerin istek göstermesi durumunda Allah’ın bu isteğin karşılığını vereceğini belirtilmektedir (Yıldırım, 2014:252).

Sulh sözleşmesi Türk-İslam Devletleri arasında Dulkadir hukukunda görülmektedir. Buna minvalde “*eğer bir kişi cinayet işlerse ve kendisinin*

öldürülmesi gerekirse kısas uygulanacaktır. Katil ile maktulun varisleri arasında sulh olursa ya da cinayetin doğası gereği diyet ödenmesi gerekirse diyetten ayrı olarak 30 akçe para ödenecektir” ifadesiyle adli yargıdaki sulh antlaşması esası belirlenmiştir. Osmanlı Devleti’nde ise sulh sözleşmesi 1. Selim Kanunnamesinde görülmektedir. 1855 tarihli Mecelle’de de sulh sözleşmesi Osmanlı Devletinde yaygın bir mezhep olan Hanefi mezhebi bakışı çerçevesinde yer bulmuştur (Dörtok, 2006:255).

Sulh kelimesinin İslam-Osmanlı hukukunda kullanım alanı oldukça geniştir. Eşler arasındaki geçimsizlik, Müslüman toplumlar arasındaki ihtilaf, alacaklı – borçlu uyuşmazlığı, miras problemleri ve çalışmamızla ilgili olarak ceza hukuku uyuşmazlıkları gibi farklı alanlarda meydana gelen çekişmenin çözümü “sulh olmak” şeklinde ifade edilmiştir. İslam-Osmanlı ceza hukukunda sulh sözleşmesi neticesinde taraflardan birinin karşı tarafa verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği şeye ise bedel-i sulh denilmektedir. Bedel-i sulh detayı ileri konularda açıklanacağı üzere her zaman para değildir. Para ile para yerini tutan mal da sulh bedeli olabilir. Bu nedenle “karşılık” kelimesi bedeli tarif etmeye daha elverişlidir (Bardakoğlu, 1994:298).

6.2. Uzlaştırmamanın Türkiye’deki Adli Yargı Sistemine Girişindeki Durum

Uzlaşma kurumu 01.06.2005 tarihinde 5237 sayılı TCK m. 73/8 ile maddi ceza hukukumuz; yine aynı tarihte 5271 sayılı CMK m. 253, 254 ve 255 ile de usul hukukumuz girmiştir. Çocuk Koruma Kanunu m. 24’te 15.07.2005 tarihinde yapılan düzenleme ile de çocuklar yönünden uzlaşma müessesesi yürürlüğe girmiştir. 06.12.2006 tarihinde kabul edilip 19.12.2006 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 5660 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına ilişkin Kanun ile uzlaşma ile ilgili önemli değişikliklere gidilmiştir. 5560 sayılı Kanun değişikliği ile 5237 sayılı TCK m. 73/8’de düzenlenen hüküm yürürlükten kaldırılmış, uzlaştırma CMK m. 253’te ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca mahkeme tarafından uzlaştırmayı düzenleyen 254. madde de daha ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Suça sürüklenen çocuklar (SSÇ) yönünden geniş bir şekilde düzenlenen ÇKK m. 24103 de değiştirilerek sadece “*Ceza Muhakemesi Kanununun uzlaşmaya ilişkin hükümleri suça sürüklenen çocuklar bakımından da uygulanır.*” hükmü getirilerek uzlaştırmamanın çocuklar yönünden de CMK’daki düzenleme çerçevesinde uygulanacağı belirtilmiştir. Sonrasında da 5918 sayılı Kanun ile CMK m. 253/3’e ek cümle eklenmiştir. Uzlaştırma kurumunun daha etkin bir şekilde uygulanabilmesi için arayışlara devam edilmiş ve nihayet 24.11.2016 tarih ve 6763 sayılı Kanun ile kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklik ile uzlaştırma kapsamına giren suçların sayısı önemli derecede arttırılmış ve uzlaştırma daha kurumsal bir hale getirilmiştir. Ceza Muha-

kemesi Kanunu m. 253/25'e dayanılarak Adalet Bakanlığı tarafından Ceza Muhakemesinde Uzlaştırma Yönetmeliği (Yönetmelik) çıkarılmıştır. Bu Yönetmelik uzlaştırmanın en önemli kaynağı konumuna geçmiştir.

Uzlaşma Kurumu, soruşturma ve kovuşturma organlarının iş yükünü azaltmak, böylece yargının ağır suçlarla uğraşmasını sağlamak, adliye koridorlarında insanların yorulmaması, hükümlülerin cezaevinin olumsuz etkilerinden korunması amacıyla kurulmuştur (Soysalan, 2016:352).

6.3. Uzlaştırma Kurumunun Esnek ve Hızlı Çözüm Bulan Yapısı

Uzlaştırma kurumun bir alternatif olarak görülmesinden biri hiç kuşkusuz hemen her ülkede adliyelerde oluşan yoğun iş yükü olarak karşımıza çıkmaktadır. (Şahin, 1998: 223). Ülkemizde adli iş yoğunluğunu incelediğimizde; adli yargı sisteminde, savcı başına düşen gelen toplam dosya sayısına bakıldığında 2014 yılında 1 385 dosya düşerken 2015 yılında 1554 dosya, 2016 yılında 1584 dosya, 2017 yılında 1963 dosya, 2018 yılında 1661 dosya 2019 yılında 1525 dosya, 2020 yılında 1409 dosya, 2021 yılında 1418 dosya (Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, 2021: 38). Adli yargıda görev alan hâkim başına düşen dosya miktarı 2014 yılında 865 dosya düşerken 2015 yılında 903 dosya, 2016 yılında 868 dosya, 2017 yılında 929 dosya, 2018 yılında 806 dosya 2019 yılında 805 dosya, 2020 yılında 709 dosya, 2021 yılında 799 dosya olarak kayıtlara geçmiştir. (Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, 2021: 39). Yine soruşturma safhasında dosyaları çözüme kavuşma süreleri dikkate alındığında 2014 yılında 378 gün, 2015 yılında 381 gün, 2016 yılında 425 gün, 2017 yılında 417 gün, 2018 yılında 411 gün, 2019 yılında 416 gün, 2020 yılında 473 gün, 2021 yılında 413 gün olarak kayıtlara geçmiştir. (A.S.İ.G.M., 2021: 47). İstatistiklerde bakıldığında her geçen gün dosya sayısı ve dosyaların çözüme kavuşma süreleri artış göstermektedir. Bu sebep adliyelerin verimli çalışması ve yargı sisteminin sürdürülebilir bir işleyiş düzenine sahip olmasına engel olmaktadır. (İnce, 2007: 290). Bu sebeple müştekinin uğradığı zarar bir kat daha artmakta olup yargısal çatışmaların çözümünde alternatif yargı sistemleri üzerine düşünce modelleri geliştirme yönünde çalışmalar başlanmıştır. (Özbek, 2009: 751). Davaların makul süreyi aşmasına yönelik eleştiriler uzun bir dönemden beri gündemdedir. Öğretide yargı ve yargısal sürecin ayrılmaz ikili olduğundan bahisle adaletin tecellisi için davaların süratle neticelendirilmesi gerektiğine değinilmiş yine de adil yargılama süresine ulaşmak için adaletin kendisinden taviz verilemeyeceği belirtilmiştir (Taner, 1946: 969). Türk adli yargı düzeninin ağır bir iş yükü ile çalışmalarını sürdürmeye çalıştığı Devlet Planlama Teşkilatı'nın Dokuzuncu Kalkınma Planında vurgulanarak istatistiki veriler özel olarak inceleme altına almış ve bu hususta sorunların çözümüne ilişkin öneriler yayınlanmıştır. Söz konusu raporda "*Türk adalet ve yargı sistemi, yapısal, örgütsel, işlevsel, insan ve malî kaynakları bakımından*

çok ciddi ve çözümünü kolay görünmeyen sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır” denilerek devamında durum analizi yapılmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007: 12). Bu veriler ışığında çözüm önerileri bölümünde şu hususlar üzerinde durulmuştur: *“Hukuksal sorunlardan kaynaklanan uyuşmazlıkların adliye intikal ettirilmeden, kişilerin kendi aralarında uzlaşma kültürü ile çözebilmeleri başta olmak üzere, kamu denetçiliği, hakemlik, arabuluculuk, uzlaştırma kurulları gibi alternatif uyuşmazlık çözümü ile ilgili tüm hukuksal araç ve mekanizmaların işletilip geliştirilmesi olasılığı ve olanağı mevcuttur. Bu süreçte, birbirine bağlı olarak adli birimlerin aşırı ve yoğun olan iş yükleri de azaltılmış olacaktır.”* (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007: 55)

Yine bu bağlamda uzlaştırma yargısal ispat zorunluluğu olamaması sebebiyle de tercih konusu olmuştur. İşlenen suçların ispatlanmasındaki zorluklar farklı arayışları meydana getirmiştir. Soruşturma safhasında failer hakkında verilen karar oranlarına incelediğimizde 2010 yılında dosyaların %36,1’i hakkında kovuşturmaya yer olmadığı kararı, %52,4’ü hakkında kamu davasının açılması kararları alınmışken; 2017 yılında ise dosyaların %51,1’i hakkında kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilmiş, %34,4’ü hakkında kamu davasının açılması kararı ortaya çıkmıştır. (Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, 2018: 16). Bu konu hususunda Devlet Planlama Teşkilatı’nın hazırladığı Dokuzuncu Kalkınma Planında şu şekilde değinilmiştir: *“Savcılık uygulamalarında, yeni Ceza Muhakemesi Yasası ile (CMK m.174) iddianamenin iadesi kurumu getirilmiş olsa da, tüm usulî gerekler doğrultusunda olay ve hukuki değerlendirme açısından iyi yürütülememiş soruşturmalar sonucunda hazırlanmış iddianamelerle, isnat ve iddia konusu somut eyleme ilişkin tüm kanıtlar toplanamadan, eksik ve isabetsiz hukuksal nitelendirmelerle kamu davaları açıldığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak Cumhuriyet savcılıkları tarafından hazırlanan iddianameler ile açılan kamu davalarının büyük bir oranının beraatla sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Bu da anılan kurumun hizmet kalitesini ve verimini tartışılabilir hale getirmiştir.”* (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007: 17).

Anayasamızın 141’inci maddesinde belirtildiği üzere *“Davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması, yargının görevidir”* ibaresine istinaden ile yargıya usul açısından bazı ödevler yüklendiği görülmektedir. Başlıca olarak davaların en az giderle neticelendirilmesi esastır. Literatürde *“usul ekonomisi”* ibaresi ile adlandırılan bu ilkeye göre yapılabilecek en az masraf ile davayı neticelendirmek esastır. İkinci olarak makul olan yargısal süreçte davaların nihayete erdirilmesi esastır. Adil yargılanma hakkının bir ürünü olan bu minvalde kişilerin adalet güveninin duyusunun zedelenmemesi için makul olan bir zaman diliminde dosyayı neticelendirmek gerekir. Dava sürelerinin artması sebebiyle hem makul bir zaman diliminde yargılanma hakkının gerçekleşmesini

engellerken hem de usul ekonomisi bakımından de devlete ağır külfetler doğurmaktadır. İlk derece adli yargı mahkemelerinde davaların ortalama sonuçlandırma süreleri incelendiğinde, 2010 yılında 266 gün olan olarak kayıtlara geçen ortalama süre 2017 yılında 281 güne yükselmiştir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı dosyalarının ortalama sonuca kavuştuğu süreyi 2010 yılında 476 gün iken 2017 yılında 1.539 güne çıktığı verilerin incelenmesi sonucunda görülmektedir. Yargıtay Ceza Daireleri ile Yargıtay Genel Kurulu davaların ortalama çözüme kavuşturulma zamanları, 2010 yılında 503 gün iken 2017 yılında 505 gün olduğu istatistiki verilere yansımıştır. (Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, 2018: 27,233,235).

6.4. Uzlaştırmanın Kurumsal ve Sistemli Bir Yapıya Bürünmesi

Uzlaştırma kurumu hukukumuzda ilk yer ettiği düzenleme TCK m.73/8 ve CMK m.253-255'te yer alarak oluşturulmuştur. Uzlaştırma kurumu özellikle yargıda artan iş yükünü hafifletmek maksadıyla oluşturulan bir kurum durumundadır. Çünkü 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe konan CMK ile şahsi dava müessesesi kaldırılarak, devletin suçtan zarar gören konumunda bir durumda olduğu, bunun için de dava açılmasının bir kamu görevi mahiyeti taşıdığı anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu yeni durum ile yargının iş yükünün artacağı dair öngörü oluşmuş ve bu duruma çözüm olarak uzlaştırma kurumunun kurulması sunucunu doğurmuştur. Fakat bu kurumdan beklenen fayda elde edilememiştir. Bunun nedenlerinden biri uzlaştırma kurumunun iki farklı düzenlemeyle kanunlarımızda yer etmesidir (Ersoy, 2005: 64).

1 Haziran 2005'te yürürlüğe giren, 5237 Sayılı TCK ve 5271 Sayılı CMK'nın uzlaştırmaya ilişkin getirdiği yeni uygulamada beklentileri tam olarak sağlayamadı. Uzlaştırma kurumunun Kanunda yer verilen düzenlemelerinin yeterli bulunmaması, kamuoyuna yeterince izah edilememesi, uygulayıcıların kurum hakkında yeterli eğitim görmemesi ve yeterince donanımlı olmaması nedeniyle uzlaştırma kurumundan beklenen fayda elde edilememiştir. Adli yargı sisteminin ağır iş yükünü hafifletmesi gerekmektedir. Fakat bunun aksine adli yargı sistemi yargı prosedürlerinin artmasına sebep olmuştur. Bu husus hem doktrinde hem de uygulayıcılar arasında ağır eleştirilere sebebiyet vermiştir (Çetintürk, 2017: 427).

6763 sayılı yasa ile yapılan köklü, kapsamlı değişiklikler uzlaştırmanın işlevsel ve verimli bir kurum halini almasında önemli bir eşik olmuştur. CMK'nın 253. Maddesinde yapılan değişiklikle “uzlaşma” olarak düzenlenen madde kenar başlığı “uzlaştırma” şeklini alarak kurumunun yeni ismini almıştır (Yenidünya, 2022:253-255 <https://www.hukukihaber.net>. ET. 08.02.2022).

Uzlaştırma bürolarının yargı bölgelerine göre Cumhuriyet başsavcılığının mahiyetinde düzenlenmesi ve ideal oranda Cumhuriyet savcısının

bu büroda görevlendirilmesine dair düzenleme 6763 sayılı yasa ile yapılan bir değişikliktir. Bu düzenleme ile uzlaştırma kurumu daha verimli bir hal almıştır. (Bölükbaşı, 2017:51)

Uzlaştırmada yapılan son değişikliklerden biri de mevzuatlarda uzlaştırma işlemlerinin yürütülmesi kapsamında öngörülen azami süre ek süre ile toplamda elli günlük bir ek süre hakkı tanınmıştır. Ancak 7188 sayılı kanun ile uzlaştırmacı kendisine verilen otuz günlük süre içerisinde uzlaştırma işlemlerini bitirememesi durumunda uzlaştırma bürosu bu süreyi uzlaştırmacının talebine istinaden yirmi günü geçmemek üzere en fazla iki kez daha uzatma yetkisini ellinde bulundurur. (CMK m.253/12) Böylelikle yeni getirilen düzenlemeyle uzlaştırmacıya verilen azami süre ek sürelerle birlikte toplamda yetmiş gün olarak yeniden hesaplanmıştır.

6.5. Uzlaştırmacının Yetki Alanlarına Giren Suç Listesinin Genişleyerek Etkinliğinin Artırılması

Uzlaştırmacının kapsamına giren suçların hangi kanun kapsamında genişletilerek kapsama alındığına kronolojik olarak değinilmiştir.

İlk olarak TCK m.73/8'de soruşturulması ve kovuşturulması şikâyeteye tabi suçlar uzlaştırmacının kapsamına alınarak uzlaştırmacının mahiyeti genişlemiştir. Bu suçlardan bazıları; “*kastan yaralama (TCK m.86/2)*”, “*cinsel saldırı (TCK m.102/1)*”, “*reşit olmayanla cinsel ilişki (TCK m.104/1)*”, “*cinsel taciz (TCK m.105/1)*”, “*tehdit (TCK m.106/1)*”, “*konut dokunulmazlığının ihlali (TCK m.116/1-2)*”, “*kişilerin huzur ve sükûnunu bozma (TCK m.123/1)*”, “*hırsızlık suçunun daha az cezayı gerektiren halleri (TCK m.144/1)*”, “*mala zarar verme (TCK m.151/1-2)*”, “*dolandırıcılık suçunun daha az cezayı gerektiren hali (TCK m.159/1)*”, “*açığa imzanın kötüye kullanılması (TCK m.209/1)*”, “*ticari sır, bankacılık sırrı veya müşteri sırrı niteliğindeki bilgi veya belgelerin açıklanması (TCK m.239/1)*”, “*yabancı devlet başkanına karşı suç (TCK m.340/2)*”, “*yabancı devlet bayrağına karşı hakaret (TCK m.341/2)*” kapsamındaki suçlardan oluşmaktadır.

5560 sayılı Kanun’la oluşturulan değişikliklerle, “uzlaştırma” kurumu “uzlaşma” olarak yeniden adlandırılmıştır. Be kanunla yapılan önemli değişikliklerden biri de uzlaştırma kurumunun mahiyetinin artırılmasıdır. Yeni düzenleme ile soruşturma ve kovuşturması arabuluculuk kurumunun kapsamına giren şikâyeteye konu suçların yanı sıra şikâyeteye konu olmayan bazı suçlar da kapsam altına alınmıştır. Kapsama alınan bu suçlar Kanun’da katalog haliyle gösterilmiştir. Daha sonraki süreçte uzlaştırma kapsamındaki katalog suçlara eklemeler yapılmıştır; “*kasten yaralama (TCK m.86/1,2 m88)*”, “*taksirle yaralama (TCK m.89)*”, “*konut dokunulmazlığının ihlali (TCK m.116)*”, “*çocuğun kaçırılması ve alıkonulması (TCK m.234)*”, “*ticari sır, bankacılık sırrı veya müşteri sırrı niteliğindeki bilgi veya belgelerin açıklanması (TCK m.239/1,2,3)*” suçları da uzlaştırma

kapsamındaki katalog suçlara eklenmiştir (İnceoğlu ve Karan, 2008:50).

6763 sayılı yasa ile yapılan köklü, kapsamlı değişiklikler uzlaştırmacının işlevsel ve verimli bir kurum halini almasında önemli bir eşik olmuştur. Bu değişikliklerle beraber uzlaştırmaya tabi suçlara yeni suçlar eklenerek mahiyeti artmıştır. Uzlaştırma kurumun görev sahasına etkin pişmanlık hükümlerinin uygulandığı şikâyeteye bağlı suçlar da eklenmiştir. Uzlaştırma kapsamına TCK m.106/1’de yer alan ‘Tehdit’, TCK m.141’de yer alan ‘Hırsızlık’ ve TCK m.157’de yer alan ‘Dolandırıcılık’ suçları eklenmiştir. (17.10.2019 tarihli 7188 sayılı kanun ile iş ve çalışma hürriyetinin ihlali) Suça sürüklenen çocuklar tarafından mağduru veya suçtan zarar göreni gerçek ya da özel hukuk tüzel kişisi olması şartıyla işlenen yukarı sınırı üç yılı aşmayan hapis ya da adli para cezası öngörülen suçlar uzlaştırma kapsamına alınmıştır (CMK 253/1-c)

7188 sayılı yasa ile önceki düzenlemeye göre uzlaştırma kapsamına giren suçların mahiyetine yeni suçlar eklenmiştir. Bu düzenleme kapsamında, ‘İş ve Çalışma Hürriyetinin İhlali (madde 117, birinci fıkra, 119, birinci fıkra (c) bendi)’, ‘Güveni Kötüye Kullanma (madde 155)’ ve ‘Suç Eşyasının Satın Alınması veya Kabul Edilmesi (madde 165)’ suçları da uzlaştırma kurumu mahiyetinde çözülecek suçlar gurubuna eklenmiştir. (7188 sayılı Kanunun 26. maddesinin gerekçesi).

8 Haziran 2022 tarihinde Ankara’da, 2021 verilerine göre uzlaştırma ödül töreni düzenlenmiş olup törende Adalet Bakanı Bekir Bozdağ; ‘uzlaştırmacının, bizim kültür ve medeniyetimizde mevcut olduğunu, uzlaştırma kültürünü toplumun dört bir yanına yayan, arabuluculuğu ve uzlaştırmayı etkin bir şekilde kullanan Türk yargı sisteminin, pek çok ihtilafta vatandaşımızı mutlu edecek sonucun en erken zamanda elde edilmesini sağlayacağını ve yargı üzerindeki iş yükünü azaltacağını belirterek, Türkiye’de uzlaştırma alanında çok ciddi sonuçlar alındığını, 2021 yılında 230.050 dosyanın uzlaştırma ile sonuçlandığını, ayrıca uzlaştırmacının kapsamının genişletilmesi konusunda yeni dönemde yeni adımlar atılacağını ’’ifade etmiştir

6.6. Uzlaştırmacıların Seçiminde Eğitim Kıtası Getirilmesi ve Uzlaştırma Tarifesi

Uzlaştırmacı; fail veya sanık ile müşteki tarafların uzlaştırma süreçlerine yön veren, Cumhuriyet savcısının tasdikiyle göreve başlayan avukat veya hukuk öğrenimi görmüş kişilerden oluşur (CMUY m.4/1-l). Uzlaştırmacının eğitim kıtası (Değişik: RG-31/12/2019-30995 4.Mükerrer) Hukuk öğrenimi görmüş kişiler yönünden üniversitelerin hukuk fakültelerinden mezun olmak veya hukuk ya da hukuk bilgisine programlarında yeterince yer veren siyasal bilgiler, idari bilimler, iktisat, maliye alanlarında veya polis akademisinde en az dört yıllık yükseköğrenim yapmış olmak, koşulu getirilerek uzlaştırmacıların seçimi konusunda bir ihtisas kriteri konulmuştur.

Uzlaştırmacı olarak görev yapacak kişilerle alakalı bazı eēitim kriterleri belirlenerek uzlaştırmacıların yetkinliēi artırılmak istenilmiş olup Ceza muhakemesinde uzlaştırma ynetmeliēi 50 maddesinde şu esaslar üzerinde durulmuştur:

1-Uzlaştırmacı olarak görevlendirilecek kişilerin görevlerine başlamadan önce eēitim almaları ve görev yaptıkları sürece eēitime tbi tutulmaları saēlanır.

(2) Eēitim; alternatif uyuşmazlık czm, iletişim ve müzakere becerileri ile yöntemlerini geliştirmeyi; maēdur, suçtan zarar gören, şüpheli ya da sanık ile calışmanın özel koşulları ve ceza adaleti sistemi hakkında bilgi sahibi olma hususlarında yeterlilik kazandırmayı amaçlar.

(3) Eēitimin konusu; görev yapacak kişilerin sahip olmaları gereken asgar nitelikler, bilgi düzeyi ve kişisel yeteneklerinin geliştirilmesinden oluşur. Uzlaştırmacı olarak görevlendirilecek kişilere, Daire Bařkanlıēınca belirlenen konularda teorik ve uygulamalı eēitim verilir.

(4) Uzlaştırmacı olacak kişilere otuz altı saati teorik ve on iki saati uygulamalı olmak üzere en az kırk sekiz ders saati eēitim verilir. Günlük eēitim sekiz saatten fazla olamaz ve eēitim grupları en fazla otuz kişiden oluşur. Bu sayıdan daha fazla kişiden oluşan gruplar için Daire Bařkanlıēından ayrıca izin alınır.

(5) Uygulamalı eēitim; adayların, bireysel ve gruplar hâlinde iletişim ve müzakere tekniklerini kullanma becerilerini geliştirmelerini saēlayacak örnek uyuşmazlık czm calışmaları ile uygulama gözetimi faaliyetlerini içerir. Uzlaştırmacı eēitimi alan kişilerden örnek bir uyuşmazlık senaryosu ortaya koymaları, uzlaştırma yöntemini kullanarak sonuçlandırmaları ve eēitmenlerle birlikte grup deēerlendirmeleri yapmaları beklenir.

(6) Uzlaştırmacılara, uzlaştırmacı eēitim izni verilen kuruluşlarca teorik ve uygulamalı, toplam sekiz ders saatinden az olmamak üzere iki yılda en az bir defa yenileme eēitimi verilir. Uzlaştırmacılar iki yılda bir verilen bu eēitime katılmak zorundadırlar.

(7) Eēitime katılanların, belgeye dayalı ve eēitim kuruluşlarınca kabul edilen haklı bir mazeretleri olmadıkça uzlaştırmacı eēitimi süresince verilen ders ve calışmalara katılımları zorunludur. Eēitim kuruluşlarınca, adayların derslere devam durumunu gösteren cizelge düzenlenir ve kabul edilebilir haklı bir mazereti bulunmaksızın derslerin 1/12'sine devam etmeyenlerin eēitim programıyla iliřiēi kesilir.

8) Eēitim kuruluşları, eēitimlerini başarı ile tamamlayan kişilere en geç bir ay içinde uzlaştırmacı eēitimini tamamladıklarına dair katılım belgesi verirler

Uzlaştırmacı atanırken başta çözümsüzlüğün yasal ve cezai kapsamıyla, niteliği ve mahiyeti hakkında bilgi edinmelidir. Uyuşmazlık konusunda derinlemesine bilgi sahibi olmayan bir arabulucunun görevini layıkıyla yerine getirmesi mümkün değildir. Uzlaştırmacı, tarafları ve varsa vekillerini müzakere ortamını sağlamaya davet eder ve her iki tarafın da görüşlerini açıklamasını sağlar. Ancak uzlaştırmacı, daha önce ihtilaf hakkında edindiği bilgiler çerçevesinde arabuluculuğun başarısı için bir taktik plan hazırlamalıdır. Bu planda, failin ve mağdurun hak veya yükümlülükleri dikkate alınarak barışın nasıl sağlanabileceği ve müzakerelerin hangi tarzda sürdürülmesi açıkça ortaya konmalıdır (Kaymaz ve Gökcan, 2010: 180).

Uzlaştırma sürecini yöneten uzlaştırmacının görevi ve tarafsız konumu nedeniyle, müştekinin aleyhine tespiti için bilirkişi ve keşif incelemesi yaptırılması veya bilirkişi görüşü alınması olanaklar dışındadır. Çünkü uzlaştırma bir karar verme süreci değil, tarafların karşılıklı yararlarının araştırılması için bir müzakere ortamıdır. Soruşturma kapsamına girerse, Cumhuriyet savcısı uzlaştırmacı görevlendirmeden önce bu konuda (örneğin trafik kazasında kusur ve hasar miktarı) keşif ve bilirkişi incelemesinden yararlanabilir. Ayrıca hasarın tespiti için tarafların soruşturma belgelerine yansıyan tutanakları, tanık ifadeleri ve ifadeleri ile taraflara sunacakları bilgi ve belgeler kullanılabilir. Taraflar, hasarın tespiti için dava açabilir veya delil tespiti yoluyla keşif ve bilirkişi incelemesi yaptırabilir veya bilirkişi görüşü alarak uzlaştırma görüşmelerinde ifade edebilirler (Özbek, 2018:112).

Uzlaştırmacı ücretleri konusunda tarife belirlenerek şeffaf bir ödeme politikası uygulanmış ayrıca başarıyı destekleyen bir model esas alınmış tarifiede alt sınır ve üst sınır konusunda takdir yetkisi uzlaştırma savcısına bırakılmış olup uzlaştırma yönetmeliği 46 maddesinde şu esaslar üzerinde durulmuştur:

➤ *Uzlaştırmacıya her yıl Adalet Bakanlığınca hazırlanan Tarifeye göre ücret ödenir.*

➤ *Uzlaştırmacı ücreti, uzlaştırmacının şüpheli veya sanık ile mağdur veya suçtan zarar görenin yaşı, eğitimi, sosyal ve ekonomik durumu gibi belirgin farklılıklarını değerlendirmede ve tarafları uzlaştırmadaki becerisi, süreçte gösterdiği gayret, taraf sayısı, uyuşmazlığın kapsam ve niteliği dikkate alınarak tarifiedeki alt ve üst sınırlar arasında belirlenir.*

➤ *Birden fazla uzlaştırmacının görevlendirildiği hâllerde uzlaştırmacı ücreti bu kişilere ayrı ayrı ve eşit olarak ödenir.*

Uzlaştırmacı ücretinin ödenmesi hususunda makul sürede ödenmesi ilkesi getirilerek hüküm altına alınmış olup yönetmelik madde 37' de şu

hususlar üzerinde durulmuştur:

➤ *Görevlendirilen uzlaştırmacıya belirlenen ücret uzlaştırma sonunda düzenlenecek raporun ibrazından sonra makul süre içinde uzlaştırmadan sorumlu Cumhuriyet savcısı tarafından sarf kararı ile ödenir.*

➤ *Uzlaştırmacı ücretinin takdirinde uzlaştırma raporunun tamamlandığı tarihte yürürlükte olan Tarife esas alınır.*

Uzlaştırmacının uzlaştırma sürecindeki giderlerinin karşılanması yönetmelik kapsamında düzenlenmiştir. Bu yasal dayanak ile dosya sürecini akamete uğramamasına ve yargılama giderlerinden doğacak olumsuzlukların önüne geçilmiş olup uzlaştırma yönetmeliği madde 38 de şöyle belirtilmiştir:

➤ *Uzlaştırmacı tarafından zorunlu yol giderleri dâhil olmak üzere yapılan masraflar, ilgili yıl Uzlaştırmacı Asgari Ücret Tarifesinin 8 inci maddesinin birinci fıkrasının (b) bendinin (1) numaralı alt bendinde belirlenen miktarın alt sınırını geçmeyecek şekilde ayrıca ödenir.*

➤ *Uzlaştırmacı ücreti ve diğer uzlaştırma giderleri, yargılama giderlerinden sayılır ve bu giderler ilgili ödenekten karşılanır*

➤ *Uzlaştırmacının gerçekleşmemesi hâlinde uzlaştırmacı ücreti ve diğer uzlaştırma giderleri hakkında Kanunun yargılama giderlerine ilişkin hükümleri uygulanır*

➤ *Uzlaşmanın gerçekleşmesi hâlinde uzlaştırmacı ücreti ve diğer uzlaştırma giderleri Devlet Hazinesi tarafından karşılanır.*

➤ *Uzlaştırmacının çalışması karşılığında ücret talep etmediği hâllerde bu madde hükümleri uygulanmaz*

Uzlaştırmacı ücretlerinin düşük olmasa da artırılması halinde bunun uzlaştırmacıların motivasyonunu olumlu etki edeceği hususu dile getirilmiştir. Bu durum 2018 yılında yapılan bir inceleme sonucunda ortaya çıkmıştır. Bin beş yüz doksan iki dosyada uzlaştırmacılık yapan elli üç uzlaştırmacıdan, uzlaştırmada karşılaşılan sorunlarla ilgili çözüm önerileri istenilmiştir. Araştırma sonucunda uzlaştırmacıların ücretinin artırılmasının uzlaştırma müessesesinin daha etkili olması için yapılması gerekenler başlığı altında önem sırasına göre “uzlaştırma müessesesinin taraflara ve kamuoyuna daha iyi anlatılması” ve “adliyelerde uzlaştırma işlemleri için tam donanımlı ofislerin olmaması” gibi sorunlardan üçüncü sırada olan bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. (İşten ve Mert, 2018: 26).

6.7. Uzlaştırma Kurumuna İlişkin Dosyaların Görsel ve Yazılı Basında Haber Konusu Olması Uzlaştırma Kurumunun Tanınması

Uzlaştırma öncelikli olmak kaydıyla ön ödeme ve kamu davasının

açılmasının ertelenmesi gibi cezada alternatif usullerin etkin olarak uygulanmasını sağlamak amacıyla Adalet Bakanlığına bağlı Ceza İşleri Genel Müdürlüğü bünyesinde ise sorumlu bir birim olarak Alternatif Çözümler Daire Başkanlığı kurulmuştur. Daire Başkanlığı; ön ödeme, kamu davasının açılmasının ertelenmesi ve uzlaştırma gibi cezada alternatif usullerin etkin bir şekilde uygulanmasını takip etmek, ortaya çıkan sorunlara çözüm önerileri ortaya koymak, cezada alternatif usuller konusunda kamuoyunu bilgilendirici çalışmalar yapmak gibi görevleri yerine getirmektedir.

Adalet Bakanlığı temsilcilerinin, uzlaştırma ile arabuluculuğun etkinliğinin artırılması ve tanıtılmasına yönelik çalışmalar kapsamında, her iki uygulamanın diziler aracılığıyla da ekranlarda anlatılarak geniş kitlelere ulaştırılabilmesi için yapımcılarla görüşmeler gerçekleştirdiği de bildirilmektedir ("Uzlaştırma ve Arabuluculuk" Dizilerde Anlatılacak (2018), <https://www.sabah.com.tr/yasam/2018/11/19/uzlastirma-ve-arabuluculuk-dizilerde-anlatilacak>). Bu bağlamda geçtiğimiz aylarda reytingi yüksek bir dizide dizi oyuncusunun tartıştığı kişiyle uzlaşmak için gerçekleştirdiği edim konusuna da senaryoda yer verilmiştir.

6.8. Uzlaştırma Sürecine Katılan Tarafların Süreçten Duyduğu Memnuniyet

Genel olarak uzlaştırma kurumu olarak nitelendirilen kurumun dünyada farklı versiyonlarına rastlamak mümkündür. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Yeni Zelanda ve İngiltere gibi ülkelerde mağdur fail arabuluculuğu adli olayların çözümünde yoğun bir şekilde uygulanmaktadır. Yapılan incelemeler göstermektedir ki uzlaşmanın gerçekleştiği uzlaştırma görüşmeleri sonucunda müzakereye katılan tarafların yüzde doksanına yakını yapılan uzlaşmadan memnun olduklarını beyan etmişlerdir. Öte yandan, uzlaştırmının diğer adli yargı düzenlerine kıyasla “suç önleme” açısından daha etkili bir kurum olduğu görülmektedir. (Umbreit, 2000’den aktaran: Çetintürk, 2017: 168). Türkiye’de Adalet bakanlığı istatistikleri ışığında 2017 yılından 2020 yılına kadar ki süre diliminde uzlaşma sağlanan dosyalardaki başarı oranı yüzde seksen iki olarak kayıtlara geçmiştir. (<https://basin.adalet.gov.tr/uzlastirmada-basari-orani-yuzde-82-oldu/>, Erişim tarihi: 04.09.2021). Uzlaştırma sayesinde müşteki veya şüphelinin uğradığı kaybın en kısa sürede yerine konulması, onarıcı adalet anlayışının yanı sıra toplumsal barışa da katkı sunmaktadır. Uzlaşma kurumunun etkinliğinin artmasıyla hâkim ve savcılara düşen dosya sayısında da bir azalama gerçekleşeceğinde bir pozitif dışsallık sağlayarak adalet yargı düzeninin daha hızlı ve verimli olmasına katkı sunacaktır. (Apaydın, 2017: 36). Uzlaştırma sadece fail veya müşteki yararına gözetilerek uygulamaya konmuş bir kurum değildir. Bununla birlikte müştekinin de haklarının güvence altına alması ve uğradığı haksız fiilin yarattığı tahribatın giderilmesine önceleyen hükümlerle birlikte yer vermiştir. (Ünver ve

Hakeri, 2021: 726). Uzlaştırma, sadece sürece katılan mağdur ve şpheliyle sınırlı olamayıp gerek toplum gerekse de adli yargı düzenine katkıları olan bir kurumdur.

6.8.1. Mağdur Açışından

Cezalandırıcı yargı düşüncesinde cürüm sebebi ile toplumda meydana gelen hasar farkındalık oluşturmazken, onarıcı yargı anlayışı cürmün nedeni ile hem kıygın hem de toplumun hasara maruz kaldığı düşüncesiyle kıygının ve sosyal adaletin gördüğü hasarın tazmin edilmesi amaçlanmaktadır (Çetintürk, 2017:9).

Cezalandırıcı yargı anlayışı, zanlıya cürmü sebebiyle sadece meyyi de uygulanması hedeflenmektedir. Crmden sonucunda mağdur olanlar ehliyetli hale getirilerek his ve gereksinimleri dikkate alınmamakta iken; onarıcı yargı anlayışı, sadece cürümleri en aza indirmek hedeflenmeyip. Bunun dışında ortaya konan cürmün şahıs ve devlet üzerinde oluşturduğu olumsuz neticeleri ortadan kaldırmaya çalışılmaktadır. Bu muhtevada her iki taraf cürüm sebebiyle bozulan bağları ve hissiyatın yeniden inşa edilmesi ve ortaya çıkan hasarların tazmin edilmesi hedeflenmektedir. (Çetintürk, 2017:59).

Mağdura faydaları açışından uzlaştırma kurumunun özellikleri aşağı sıralanmıştır:

- şüpheliyi tanımamıza yardımcı olur.
- şüpheli işlediği suç sebebiyle mağdur yarattığı zararın giderilmesi telafi etme fırsat yakalar.
- şüpheli, müştekiye olan sorumluluğunu yerine getirir.
- şüphelinin tekrar suç işleme oranı düşer, müşteki toplum için önemli bir sorun halini almış suç olgusunun tekrar etmemesini sağlamaya yönelik bir adım atmış olur.
- şüpheli ve müşteki karşı karşıya gelmesini sağlayarak ve müşteki duygu ve düşüncelerini doğrudan ifade etmesine olanak sağlar.
- Mağdur suçun işlenmesinden sonra aklında oluşan ve sadece şüpheli yanıtlarını bildiği soruların cevaplarını bulma şansına sahiptir. (Bunu bana hangi amaçla yaptın? Buna neden olabilecek bir şey yaptın mı? Evime iş yerime hangi yöntemleri kullanarak sızdın? Beni ne kadar süredir takip ediyordun? vb.).
- Mağdur amaç veya eşya olarak değil insan gibi görünme fırsatına sahip olur.
- Mağdurun suçun işlenmesinden sonra şüpheli ve suçla alakalı olarak meydana gelen endişelerini yenme fırsatı bulur.

- Mağdur yargılama sürecinin dışında bırakılan ve külfet olarak görülen kişi ziyade kendisine değer atfedilen bir kişi olarak sorunların çözümünde aktif rol alarak katkı sunar.
- Müştekinin zararının şüpheli tarafından karşılanmasına olanak sunar.
- Müşteki kendisinden özür dilenmesi talebinde bulunabilir ve bu imkâna sahip olma fırsatını yakalar.
- Müştekinin davanın mahkemede görülmesini istememesi halinde bu sorunun çözümüne katkı sunar.
- Müştekinin huzur duymasını sağlayacak anlaşmalara katkı sunar.
- Müşteki adaletin yerine getirildiği duygusunu derinden ve memnuniyet duyarak yaşamasını sağlar
- Tazminatın gerçekten ödenme ve mağdurun zararının tazmin edilmesi olanağını büyük ölçüde gerçekleştirir (Özbek 2018, 11-12).

6.8.2. Fail Açısından Uzlaştırma

Ceza hukuku alanındaki geleneksel ceza adaleti anlayışında suç, ceza tekeline sahip olan devletin kurduğu düzene ve dolayısıyla devlete karşı işlenen adaletsizlik olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle devletin ceza mercii kapsamında suç şüphesi altında bulunan kişi hakkında yapılan işlemlerde kamu adına hareket edilmektedir. Suç işlediğine dair yeterli şüpheye sahip şüpheli hakkında kamuoyu adına iddianame düzenlenir. Aynı şekilde adli makam tarafından suçu işlediği tespit edilen sanık da kamu adına cezalandırılır. Suçun devlete karşı işlendiği düşüncesi, mağdurun geleneksel ceza adaleti sisteminde aktif rol oynamamasına neden olmuş ve geri plana itilmiştir. Mağdurun suç nedeniyle uğradığı zararlar tam olarak giderilemez. Ancak olaydan yıllar sonra topluma olan borcu soyut bir cezayla ödemek yerine, mağdura verdiği zararı failin bizzat ödemesini sağlamak daha uygun olacaktır (Eryılmaz,2012:33).

Şüpheliye faydaları açısından uzlaştırma kurumunun özellikleri aşağıda sıralanmıştır:

- Şüpheli vermiş olduğu zarara yönelik sorumluluk alarak sorunun çözümüne katkı sunar.
- Şüpheli uzlaşmaya varması halinde suçlu olarak toplumda dışlanmaktan kurtulur. Suçunu onaylayarak yol açtığı zararı fırsat oldukça tazmin etmeye çalışan müştekiyle sulh yapmaya çalışan topluma yeniden katılmak isteyen iyi niyetli olarak çözüme katkı sunan bir insan profili ortaya çıkar.
- Şüpheli kendi ihtiyaçları ve yararları açısından mantıklı çözüm

oluşturabilme noktasında söz söyleme ve karara katılma olanağı bulur.

- Müştekinin olası intikam duygularından sıyrılmasını sağlar.
- şüpheli herhangi bir ceza işlem görmez ve sicili bozulmadan süreçten tamamlama fırsatını yakalar.
- şüpheli adli yargıda maddi ve manevi tazminat davalarıyla karşılaşmadan dava sürecini tamamlar.
- Mştekiden zr dileme ve müştekiye kendini izah etmesi için bir fırsat sunar.
- Bir daha aynı suçu işlemek noktasında imtina eder. (Bayındır ve Ersöz 2018, 63).

Sonuç

Uzlaştırma kurumu ile sulh uygulamasının aynı tarihsel kökten beslendiği ve aynı zamanda sulh, uzlaştırmanın yapısıyla benzerlikler göstermektedir. Buna göre kişiler arasında meydana gelen uyuşmazlıkların toplum adına daha kötü sonuçlara neden olmasının önüne geçmek amacıyla bu kişilerin barıştırılması yoluyla toplumsal barış korunmaya çalışılmıştır. Türklerin toplumsal kültürü ve İşlam kültüründe uzlaşmanın bu izlerine rastlanmıştır. Bugünkü uzlaştırma kurumunun başarısında toplumsal uzlaştırma kültürünü oluşturan bu değerlerinde katkı sunduğu düşünülmektedir. Ayrıca uzlaştırmanın yapısal olarak geçirdiği sürece değinilmiştir. Uzlaştırmanın genişleyen hukuksal yapısı ile taraflara sunduğu katkılar bakımından etkileri ortaya konmak istenmiştir. Çalışma neticesinde istatistiki veriler ışığında Uzlaştırma kurumunun başarısını etkileyen faktörlerin neler olabileceği hususunda değerlendirme yapılarak; Türkiye’deki adli yargı sisteminin yapısı ve uzlaştırma kurumun üstlendiği rol, uzlaştırma kurumunun esnek ve hızlı çözüm bulan yapısı, uzlaştırmanın kurumsal ve sistemli bir yapıya bürünmesi, uzlaştırmanın yetki alanlarına giren suç listesinin genişletilerek etkinliğinin artırılması, uzlaştırmacıların seçimi ve uzlaştırma tarifesi, uzlaştırma kurumuna ilişkin dosyaların görsel ve yazılı basında haber konusu olması uzlaştırma kurumunun tanınması, uzlaştırma sürecine katılan tarafların süreçten duyduğu memnuniyet gibi başlıklarda değinilerek uzlaştırmanın adli yargıda üstlendiği rol ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- SELÇUK S.**, 2015, “*Eski Çağlarda Suç Hukuku*”, Ankara Üniversitesi Yayınları: Prof. Dr. Nevzat Toroslu'ya Armağan, Ankara Üniversitesi Yayınları, C. 459,
- GÖZLER K.**, 2008, “*Tabii Hukuk ve Hukukî Pozitivizme Göre Adalet Kavramı*”, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Y. 4, S. 15. <https://www.anayasa.gen.tr/adalet.htm>, E.T. 03.06.2022
- GUSTAV R.**, 2015, “*Hukuk Kavramı*”; (Çev. Melike Belkıs Aydın), Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, , C. 1, S.2, s. 145. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/andhd/issue/56710/791782>, E.T. 10.10.2022
- KÜÇÜK A.**,2008, “*Adalet Kavramı ve Adaletle İlişkin Bazı Teoriler*”, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Y. 4, S. 15, s.92-93. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muhafazakar/issue/55767/763087> , e.t. 10.10.2021.
- GÜRİZ A.** ,1990, “*Adalet Kavramı*”, Anayasa Yargısı Dergisi, C.7, AYM Yayınları, 1990 Ankara, <https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6375/adnan.pdf>, e.t. 20.09.2021
- GÖKALP Ö.T.**, 2013, “*Ceza Usul Hukukunda Uzlaşma*”, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, C. 5, S.1, s.28. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hiad/issue/7653/100181>, e.t. 10.10.2021.
- DEĞİRMENCİ, O.**, (2021). “*Ceza Adaleti, Ceza Adaleti Türleri, Onarıcı Adalet Kavramı, Tarihsel Gelişim ve Onarıcı Adalet Uygulamaları*”, Ceza Muhakemesi Hukukunda Uzlaştırma Kitabı. Alternatif Çözümler Daire Başkanlığı Yayınları.
- ÖZBEK, M. S. / Yerdelen, E. / Boz, B. / Yılmaz, B.A. / Altuntaş, ğ. / Erdem, D.Ö.** (2018). *Ceza Muhakemesi Hukukunda Uzlaştırma*. Adalet Yayınevi.
- BAYINDIR, S.**, Ersöz, O. (2018). *Uzlaştırma Sınavına Hazırlık Kitabı*. İstanbul: Hiper Yayın.
- ÖZBEK, M. S.**, 2018. “*Soruşturma Evresinde Uzlaştırma Usulü*”, Ceza Muhakemesi Hukukunda Uzlaştırma Eğitim Kitabı, (Ed: ÖZBEK, Mustafa Serdar/ CUNİ, Orhan/ ÖZCAN, Merve) Alternatif Çözümler Daire Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, (s. 73-145)
- ÇETİNTÜRK, E.**, 2017. *Onarıcı Adalet ve Ceza Adalet Sisteminde Uzlaştırma*, 1.Baskı, Adalet Yayınevi Ankara.
- APAYDIN, C.** (2017). *Ceza Hukukunda Uzlaşma ve Uzlaştırmacılar İçin Ceza Hukuku* (1.baskı). İstanbul: Acar Matbaacılık.
- ÜNVER H. ve HAKERİ H.** (2021). *Ceza Muhakemesi Hukuku*(18. Baskı). Ankara: Salmat Basım Yayım
- İŞTEN, İ., MERT İ.S.**, 2018. *Uzlaştırma Kurumunun Etkinliğinin Artırılması: Uzlaştırma Sürecinde Karşılaşılan Hukukî ve İletişime İlişkin Problemler ile Çözümlerine İlişkin Nitel Bir Araştırma*. Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 6(11) 1-31. <https://jurix.com.tr/article/13340> [E.T:26/01/2012
- ÖZBEK, M. S.**, 2018. “*Soruşturma Evresinde Uzlaştırma Usulü*”, Ceza Muha-

- kemesi Hukukunda Uzlaştırma Eğitim Kitabı, (Ed: ÖZBEK, Mustafa Serdar/ CUNİ, Orhan/ ÖZCAN, Merve) Alternatif Çözümler Daire Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, (s. 73-145)
- GÖKCAN, H. T.**, 2010. *Avusturya Ceza Hukukunda Mahkeme Dışı Uyuşmazlık Çözüm (Diversiyon) Yöntemleri*, Uzlaşma. Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi. Özel Sayı 1.,
- İNCEOĞLU A., A/ KARAN, U.** 2008. “*Türkiye’de Ceza Davalarında Uzlaşma Uygulamaları: Hukuki Çerçevenin Değerlendirilmesi*”, 1. Baskı, İstanbul: 2008,
- BÖLÜKBAŞI, H.**, 2017, *6763 Sayılı Kanun ile Değişen Uzlaşma Hükümleri*, İstanbul Adliyesi Dergisi, Yıl 4, S.9, s.51-52.
- YENİDÜNYA**, 2022:253-255 <https://www.hukukihaber.net>. ET. 08.02.2022
- Hukuk Sözlüğü**, <http://www.sozluk.adalet.gov.tr/uzla%c5%9fma> Erişim Tarihi: 02.09.2022)
- ERDEM, M. R. ESER, F. ve ÖZŞAHİNLİ, P. P.** (2017). *100 Soruda Uzlaştırma Uzlaştırmacının El Kitabı*. Ankara: Seçkin Yayınevi
- ERSOY, U.** (2005). *Ceza Hukukunda Uzlaşma. Ankara Barosu Hukuk Gündemi Dergisi*,
- ÖZBAY, İ.** (2016). “*Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri*”. Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. X (3-4),
- PELİKAN, C.** (2008) “*Onarıcı Adalet Üzerine*”(Ed.) G. Jahic, B. Yeşiladalı, *Onarıcı Adalet, Mağdur-Fail Arabuluculuğu ve Uzlaşma Uygulamaları: Türkiye Bakışı içinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul,
- SOYASLAN, D.** 2007. *Ceza Muhakeme Hukuku*, Yetkin Yayınları,
- YERDELEN, E.** (2018), *Kovuşturma Evresinde Uzlaştırma Usulü, Ceza Muhakemesi Hukukunda Uzlaştırma Eğitim Kitabı*, 1.Baskı içinde (133-139), Ankara.
- YİĞİT, Y.**, 2012 , *İslam Ceza Hukuku*, Ankara: Sistem Ofset, Ankara
- YILDIRIM, A.**; 2014, " *Mağdur Haklarına Yönelik Kurumsal Yapılar (Sulh ve Uzlaştırma)*", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Nisan
- ABACI, Z.D.**, 2006 ,*Bir Sorun Çözme Yöntem Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicilinden Örnekler ve Düşündürdükleri*. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,
- BARDAKOĞLU, A.**; 1994, "*Bedel*" , Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI.** (2007). *Dokuzuncu Kalkınma Planı-Adalet Hizmetleri ve Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı.
- TANER, T.** (1946). *Ceza Davalarının Uzaması Sebepleri, Alınması Gereken Tedbirler*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (12/4)
- İNCE, H.** (2007). *Türk Ceza Hukukunda Kısa Süreli Hürriyeti Bağlayıcı Cezalara Seçenek Yaptırımlar*. Ankara: Seçkin.

BÖLÜM 6

ÜNİVERSİTELERDE KURUMSAL İTİBAR ÜZERİNE LİTERATÜR İNCELEMESİ¹

Sebahattin YILDIZ², Mahmut ÇETİN³

1 Bu çalışma Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Prof. Dr. Sebahattin YILDIZ danışmanlığında Mahmut ÇETİN tarafından tamamlanan “Kurumsallaşma ile Kurumsal itibar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kafkas Üniversitesi Örneği” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

2 2 Prof. Dr. Sebahattin YILDIZ, Kafkas Üniversitesi, Kars, Türkiye, syildiz@kafkas.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7625-5358

3 ÇETİN, Kafkas Üniversitesi, Kars, Türkiye, mahmut_cetin47@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-5564-4036

1. Giriş

Küreselleşme ile beraber yoğun şekilde yaşanan rekabet ortamı sadece özel sektör kuruluşlarını değil, tüm paydaşların beklentilerinin karşılanması açısından kamu kurum ve kuruluşlarını da etkilemektedir. Rekabetle beraber artan üniversite sayıları paydaşların tercihlerini etkilemekte ve üniversitelerin hayatta kalabilmesini sağlayan temel faktörlerin bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Toplumun bir yol göstericisi olarak kabul edilen üniversitelerin fark oluşturabileceği bir vizyona, kimliğe, kültüre ve rekabet avantajı yakalayacağı olumlu bir itibara sahip olması gerekmektedir. Olumlu bir itibar öğrencilerin, akademisyenlerin ve diğer paydaş gruplarının üniversiteye yönelik tercihlerini etkilemekte ve rakiplerine karşı rekabet avantajı oluşturmaktadır. Bu amaçla diğer kuruluşlarda olduğu gibi üniversiteler için de kurumsal itibar önem göstermiş ve kurumların kurumsal itibarları ile ilgili çalışmaların yürütülmesini sağlamıştır. Bu çalışmada üniversitelerdeki kurumsal itibar ile ilgili yapılan çalışmaları incelemek amaçlanmıştır. Üniversitelerde kurumsal itibar konusuyla ilgili ilerleyen dönemlerde yapılacak çalışmalara ışık tutması için oluşturulan rapor ve sunulan öneriler bu çalışmanın en büyük katkısıdır.

2. Kurumsal İtibar

Kurumsal itibar, bir kurumun olası durumunu tanımlayan özellikler, belirli bir durumda gösterilen davranışlar, sahiplerine sürdürebilir rekabet avantajı sağlayan bir hareketlilik veya kurumun tüm paydaşlarıyla kurdukları ilişkilerdir (Fombrun vd., 2000: 243). Kurumsal itibar kurumun ürünlerinin, işlerinin, stratejilerinin, beklentilerinin kamuoyundaki algılanış şekline ve rakip firmalarla karşılaştırılmasına ilişkin bir kavramdır (Fombrun ve Shanley, 1990: 233).

Kurumsal itibar genel olarak tüm paydaşlarının kurumun ne olduğu, iyi yönetilip yönetilmediği, sorumluluklarını yerine getirip getirmediği, paydaşlarını bilgilendirip bilgilendirmediği ve paydaşların beklentilerini karşılayıp karşılamadığı ile ilgili değerlendirmesidir (Deephhouse, 2000: 1093; Cretu ve Brodie 2007: 234).

Kurumsal itibar kavramı ekonomi, pazarlama ve örgütsel teori alanındaki araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Ekonomistler itibarı ürün kalitesi ve fiyatı ile ilgili konularda analiz ederken, örgüt teorisyenleri itibarı sosyal bir kimlik olarak inceler ve onu bir kurumun performansına veya hayatta kalmasına katkıda bulunabilecek soyut bir kavram olarak görürler. Pazarlama alanında çalışan araştırmacılar ise itibarı marka değeri olarak görmekte ve bunu kurumun güvenilirliği ile ilişkilendirmektedirler. Kurumsal itibar genel anlamda kurumun geçmişteki eylemlerinin bir sonucu olarak tanımlanır (Nguyen ve LeBlanc, 2001: 228).

Kurumsal itibar kazanmak kadar bunu korumak da önemlidir. Başka bir ifade ile kurumsal itibara yönelik riskleri öngörmek, kurumsal itibar yönetiminin etkin uygulanmasına bağlıdır (Uzunoglu ve Öksüz, 2008: 112). Karatepe (2008: 95)'ye göre kurumların itibarı, halkla ilişkilerin hedeflediklerinin toplamından başka bir şey değildir. Kurumsal itibar halkla ilişkiler bağlamında ele alındığında; kurumların müşterileri ile olan ilişkilerinin bozulması, uzmanlaşmış çalışanların kaybedilmesi ve paydaşların aidiyet duygularını yitirmesi, kurumun amaçlarına ve stratejik hedeflerine ilişkin verimliliğin azalması, kurum içi değerlerde uyumsuzlukların oluşması, kurumların halkla ilişkilerinin zarar görmesine yol açacaktır (Uzunoglu ve Öksüz, 2008: 118).

2.1. Kurumsal İtibar Yönetimi

İtibar kurumlar için çok önemli bir değerdir ve paydaşların kuruma ilişkin algılamalarıdır. İtibar her şeyden her türlü faktörden etkilenen hassas bir olgu olduğundan dolayı itibarın yönetilmesi kurumun lehine olacaktır (Özgöz, 2011: 25).

Kurumsal itibar yönetimi, hedef kitle konumundaki tüm paydaşların kurum hakkındaki düşünce ve beklentilerinin belirlenmesi ve bunların yönlendirilmesini ifade etmektedir (Karaköse, 2007: 10; Bozkurt, 2011: 65). Kadıbeşegil itibar yönetimi için kurumlara “itibarınızı yönetmekten daha önemli bir işiniz var mı?” diye sorarken, itibarın ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır (Aktaran Karatepe, 2008: 89). Fombrun (1996: 36)'a göre başarılı itibar yönetimi için, tüm çalışanların kurum değerlerini anlaması ve bu değerlerin sadece kurumsal duvar kâğıtları olmadığını bilmeleri gerekmektedir.

İtibar yönetimi, paydaşların kuruma yönelik ortak görüşü olarak ifade etmektedir. Kurumun stratejik ve finansal hedeflere ulaşılmasıyla, paydaşlardan olumlu geri bildirimler alarak, bir kuruluşun adını oluşturma ve sürdürmesi sağlanacaktır. Kurum itibarının ürün ve hizmet satma, yatırımcıları cezbetme, yetenekli personeli işe alma ve hükümet çevrelerinde etki gösterme yeteneği olduğunu ve itibarın bir kez kaybedildiğinde yeniden kazanılmasının inanılmaz derecede zor olduğunu belirtmektedir (Nakra, 2000: 35).

Sağlıklı kurumsal itibar, iyi bir itibar yönetimi sürecini gerektirir. Marconi'ye (2002) göre itibar yönetimi, kurumların en önemli varlıklarından biri olarak kabul edilmesi gereken kurumsal itibarı geliştirmek ve korumak için tasarlanmış girişimlerin düzenlenmesidir. Ayrıca itibar yönetimi, etkili bir kurumsal imajın şekillenmesine katkıda bulunur (Aktaran Campiranon, 2005: 4).

Davies (2006) kurumların itibar yönetim sürecinde dikkat etmeleri gereken birkaç nokta olduğunu belirtmiş ve bu gereklilikleri aşağıdaki şekilde sıralamıştır:

- İtibar yalın olmalı,
- Paydaşların beklentileri ve hassasiyetleri anlaşılmalı,
- Kurumun davranışına ilişkin kararlarda bilgi gerçekçi kullanılmalı ve kurumun değerleri göz önünde bulundurulmalı,
- Kararların uygulanmasında titiz olunmalı,
- Her türlü davranışlara karşı hazırlıklı olunmalı ve profesyonelce hareket edilmeli,
- Saldırgan iddialara ya da medya sorularına karşı, doğru ve hızlı bir şekilde yanıt verilmeli ve bu konuda yetenekli olunmalıdır (Aktaran Uzunoğlu ve Öksüz, 2008: 115).

Kuruluşların itibar yönetimini kazanmasının üç şekilde gerçekleştiğini ve bunların; hedef kitle memnuniyeti, hizmet/ürün kalitesi ve yönetim kalitesi olduğunu ifade edebiliriz. Bunlar kuruluşun itibar biçimini oluşturması, yönetici ve çalışanların kurumu nasıl gördüğü veya görmek istediği ve hedef kitlenin nakledilen kimliği nasıl algıladığı ile ilgilidir. Ayrıca kuruluşun itibar yönetiminin nasıl oluşturulması gerektiğini aşağıdaki şekilde sıralamıştır (Acar, 2015):

- Hedef kitleyi belirlemeli ve hedef kitle ile sağlıklı bağlar kurmak,
- Toplumun kuruma bakışını güçlendirecek projeler üretmeli,
- Kurumsal hedefleri destekleyecek özel etkinlikler düzenlenmeli,
- Sponsorluk faaliyetleri geliştirilmeli,
- Dernek ve vakıflar, kanaat önderleri ve öncelikli hedef grupları ile ortak proje geliştirilme imkânı yaratılmalı,
- Toplumsal gelişmeleri ve değişimleri, yakından takip etmeli,
- Üst yönetim, sektörde saygın, güvenilen ve danışılan bireylerle konumlandırılmalıdır.

Kuruluşlarda etkin bir kurumsal itibar yönetiminin kazanılmasında üst yöneticilerin temel görevlerinden biri, kamuoyunda bütün yönleriyle iyi bir kuruluş izlenimi yaratmak ve bunu sürdürmektir (Karatepe, 2008: 84). Bu bağlamda kurumların itibarı sürekli risk altındadır ve kurumların itibarını korumaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Üst yöneticiler yapılandırılmış bir plan ile bu riskleri yönetmeye çalışmalıdırlar. Riskler etkin şekilde yönetilemez ise gelirlerin azalması, maliyetlerin artması, tedarikçilerle ve müşterilerle olan ilişkilerin bozulması, yetenekli çalışanların kaybedilmesi ve çalışanlarda aidiyet duygusunun yitirilmesi, ürün ve hizmetler ile ilgili verimliliğin azalması gibi sonuçlarla yüzleşmek kaçınılmazdır (Uzunoğlu ve Öksüz, 2008).

2.2. Üniversitelerde Kurumsal İtibar

Üniversite sayılarının artması hem öğrenci hem de akademisyenlerin üniversitelere yönelik tercihlerini etkilemektedir. Artık üniversiteler kurumsal itibar kavramı üzerinde daha yoğun bir şekilde durmaktadır. Çünkü artan rekabetle birlikte üniversitelerin tercih edilmesinin ve ayakta kalabilmesinin en önemli yollarının başında itibar yönetimi ve toplumsal tanınırlık gelmektedir (Alves ve Raposo, 2010: 73). Üniversitelerde itibar yönetimi ise paydaşlarda üniversiteye yönelik olumlu izlenimlerin oluşturulması ve bu izlenimleri oluşturacak stratejilerin geliştirilmesi şeklinde sağlanmaktadır (Öncel ve Sevim, 2014: 146).

Üniversiteler ayırt edici özelliklerini ön plana çıkaran girişimlerde bulunarak markalaşma yoluna gitmektedir. Üniversitelerin en önemli markalaşma adımları kurumsal itibar ve kurumsal kimlik oluşturma çalışmalarıdır (Ateş, 2018: 5). Yang vd.'ne (2008: 147) göre, “bir üniversitenin itibarı tüm paydaşların zaman içinde sahip oldukları kolektif algılardan oluşmaktadır”.

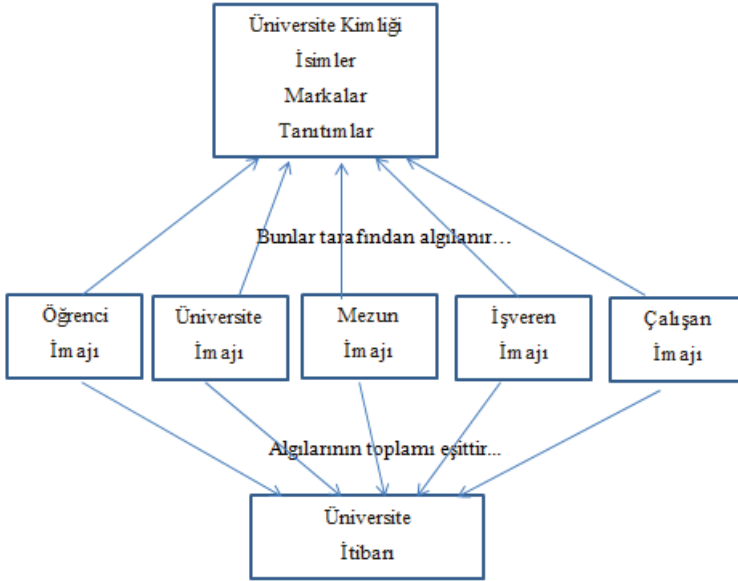
Sipahioğlu'na (2018: 86) göre, üniversitelerde itibar kavramı, sadece kurumun paydaşları tarafından nasıl algılandığı ile ilgili değil, aynı zamanda kurumun kurumsal hedeflere ulaşmada paydaş algılarının nasıl yönetileceği süreci ile ilgilidir. Buna göre olumlu itibar üniversiteler için çok önemlidir ve öğrencilerin karar vermelerinde kilit rol oynamaktadır.

Üniversitelerin itibarı, üniversitenin rekabet ortamında göstermiş olduğu performans ile doğru orantılıdır. Üniversitelerde kurumsal itibarın kazanılması, üniversitenin sahip olduğu kimlik, imaj ve marka kavramlarıyla değil, bu kavramlara anlam katan performans göstergeleri ile ilgilidir. Ayrıca ilgili performans göstergeleri, aynı zamanda üniversitelerin başarısını ve kurumsal itibarını yansıtmaktadır (Öncel ve Sevim, 2014: 146).

Üniversite yönetiminin, üniversitenin iç paydaş grubu olarak adlandırılan akademik, idari personel ve öğrencileri ile kurulacakları iletişim kanallarının açık ve anlaşılır olması gerekmektedir. Kurumsal itibarın oluşturulmasında ve geliştirilmesinde bu paydaş gruplarla gerçekleştirilen kurumsal iletişimin etkisi yadsınamaz. Fakat kurum kültürü ve kurum kimliğinden beslenen kurumsal iletişim sistemi eksik olduğunda, kurumun itibarı ile ilgili problemlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle yönetimin paydaş gruplarıyla iletişim kanallarını açık ve net bir biçimde gerçekleştirmesi gerekmektedir (Altıntaş, 2005: 81-82).

Karaköse'ye (2006: 12) göre üniversiteler için itibar çok önemlidir. Sadece iç paydaş grupları ile kurdukları iletişim yeterli olmayıp, üniversitenin dışsal yani sosyal paydaş grupları ile de temas gereklidir. Üniversi-

telerin itibarını bu paydaş gruplarla kurulacak olan güvene dayalı işbirliği tesis etmektedir. Bu nedenle sosyal paydaş gruplarıyla kurulan güven ile beraber, aralarında duygusal bir bağın oluşacağını ve bu durumun çevrede saygınlığının artmasına katkı sağlayacağını ifade etmiştir.

Şekil 1. Üniversitede İmaj, Kimlik ve İtibar Etkileşimi (Argenti, 2000: 175)

Argenti (2000: 176) Şekil 1'de üniversitelerin itibarının nasıl ve kimler arasında oluştuğunu göstermektedir. Üniversite kimliği, imajı ve itibarı arasındaki bağlantıyı göstermesinin yanında yöneticilerin üniversiteye fayda sağlayacak programlar oluşturmalarında onlara yardımcı bilgiler de sunmaktadır.

Yang vd. (2008: 162) olumlu bir üniversite itibarı için üç temel etkenin olduğunu belirtmektedir. Birincisi akademik performans ve eğitim kalitesi, ikincisi üniversitenin dışsal anlamda gösterdiği performans, üniversitenin gücü ve yetkinliği, üçüncüsü ise üniversite iç paydaşlarının üniversiteye duydukları algılar sonucunda oluşan his ve duygulardır. Argenti (2000: 177) üniversitelerin güçlü bir itibara sahip olmasının özelliklerini şu şekilde özetlemiştir:

- Saygın bir üniversite ile işbirliği içinde olmak,
- Kaliteli fakültelere sahip olmak,
- Yüksek kaliteli öğrencilere sahip olmak,
- Pazarda güçlü bir imaja sahip olmak,

- Üniversiteye bağlılığı yüksek olan mezun öğrencilerle irtibat halinde olmaktadır,

Üniversitelerin “itibar” yönünden sıralamalarını yapan hem ulusal hem de uluslararası düzeyde pek çok kuruluş vardır. Bu sıralamaları şekillendiren asıl unsurlardan bir tanesi üniversitelerin iç paydaşlarından olan akademik ve idari personeldir. İç paydaşlar tarafından şekillenen bu itibar, dış paydaşların üniversitelere olumlu ya da olumsuz şekilde yaklaşmasında belirleyici rol üstlenmektedir. Olumlu olarak paydaşlara yansıyan bir kurumsal itibar algısı, üniversitelerin nitelikli akademik ve idari personel bulmalarında ve öğrencilerin kendi üniversitelerini tercih etmelerinde önemli bir rol oynamaktadır (Işık ve Zincirkıran, 2017: 32).

3. Üniversitelerde Kurumsal İtibar İle İlgili Literatür İncelemesi

Yazında üniversitelerde kurumsal itibar konusunda yapılan 18 yurt içi ve 6 yurt dışı çalışma incelenmiş ve aşağıda raporlanmıştır.

3.1. Üniversitelerde Kurumsal İtibar İle İlgili Yurt İçindeki Çalışmalar

Yazında üniversitelerde kurumsal itibar konusunda yurt içinde yapılan çalışmalar incelenmiş ve **Tablo 1**'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Üniversitelerde Kurumsal İtibar ile İlgili Yurt İçindeki Çalışmalar *

Yıl	Yazar	Amaç ve Yöntem	Sonuç
2022	Dayanç Kıyat ve Kaya	“İçsel Pazarlama ile Kurumsal İtibar Algısı Arasındaki İlişkiler” adlı çalışmada, Türkiye’de bulunan devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan (Akademik ve İdari Personel) 501 kişinin görüşleri alınmıştır.	1- İç pazarlama uygulamalarının kurumsal itibar algısını olumlu yönde etkilediği ve vakıf üniversitesi çalışanlarının iç pazarlama uygulamalarına karşı tutumları ve kurumsal itibar algılarının devlet üniversiteleri çalışanlarına kıyasla çok daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.
2022	Alkan ve Erdoğan	“Muş Alparslan Üniversitesi’nin Kurumsal İtibarı Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmada Üniversitesinin iç paydaşları olan akademik ve idari personellerin görüşleri tespit edilmiştir.	1- Yönetim faktörünün, kurumsal itibarı en fazla etkileyen faktör olduğu ortaya çıkmıştır. 2- Diğer faktörlerde ise, personelin veya katılımcıların üniversite hakkında olumlu düşüncelere sahip olduğu görülmüştür. 3- Genel olarak bakıldığında ise, katılımcıların Muş Alparslan Üniversitesi hakkında pozitif görüşlere sahip oldukları anlaşılmıştır.

2022	Haymanalı	“Örgüt Kültürünün Kurumsal İmaj Etkisi: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği” adlı çalışmada Konya’da faaliyet gösteren bir vakıf üniversitesinde görev yapan akademik ve idari personelin görüşlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	1- Örgüt kültürü boyutlarının (Destek Kültürü, Başarı Kültürü, Rol Kültürü, Güç Kültürü) genel itibarıyla kurumsal imaj ve itibar algısı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.
2022	Duğan vd.	“Kurumsal İmaj ve Kurumsal Kişilik İlişkisinin İç Paydaşlar Perspektifinden İncelenmesi” adlı çalışmanın amacı bir devlet üniversitesindeki kurumsal imaj algısının iç paydaşlar nezdinde düzeyini belirlemek ve hangi demografik faktörlerden etkilendiğini ortaya koymaktır.	1- İç paydaş gruplarının kurumsal kişilik algıları ile kurumsal imaj algıları arasında pozitif yönde ve yüksek kuvvette bir ilişki olduğu ve kurumsal kişilik algısının kurumsal imajın anlamlı bir belirleyicisi olduğu ortaya çıkmıştır. 2- Demografik unsurlar ile kurumsal kişilik ve kurumsal imaj arasında anlamlı ilişki olduğu görülmüştür.
2022	Kırmızıtaş	“Kurumsal İtibar Algısı ve Kurumsal İletişim Etkililik İlişkisi: Selçuk Üniversitesi Örneği” çalışması öğrenciler üzerinde anket yoluyla yapılan nicel bir çalışmadır.	1- Kurumsal iletişimle kurumsal itibar arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.
2021	Turan Eroğlu	“Öğrenci ve Çalışanların Kurumsal İmaj ve İtibar Konusundaki Görüşleri: Anadolu Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Örneği” adlı çalışmada personelin (akademik ve idari) ve öğrencilerin görüşleri alınmış, hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır.	1-Kurumu temsil eden logo ve kurumsal işaretlere ve bunların geliştirilmesine çok daha fazla önem vermesi gerektiği 2-Diğer fakültelerle olan ilişkilerini geliştirmesi ve daha etkin bir hale getirmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. 3- Kurumun hem kendisini hem de yaptığı işleri tanıtmada noktasında çok daha etkin çalışmalar yapması gerektiği ortaya çıkmaktadır. 4-Kamuoyu ve toplumla ilişkilerini geliştirmesi noktasında daha etkin olması sonucu ortaya çıkmaktadır. 5- Şikâyetlere daha fazla duyarlılık göstermesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. 6-Eleştiri ve önerilerden daha fazla yararlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır

2021	Suleymanove Cinel	“Psikolojik Sermayenin Kurumsal İtibar Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü” adlı çalışmada, psikolojik sermayenin alt boyutları olan; umut, öz yeterlilik, dayanıklılık ve iyimserlik kavramları ile kurumsal itibarın alt boyutları olan; güven, iş ortamı, sosyal sorumluluk, yenilikçilik ve liderlik, bilinirlik ve hedef kitleye yakınlık kavramlarının birbirleriyle ilişkileri araştırılmıştır. Çalışmanın evrenini Giresun Üniversitesinde bulunan akademik personel oluşturmaktadır.	1-Psikolojik sermayenin alt boyutları (umut, öz yeterlilik, dayanıklılık ve iyimserlik) ile kurumsal itibarın alt boyutları (güven, iş ortamı, sosyal sorumluluk, yenilikçilik ve liderlik, bilinirlik ve hedef kitleye yakınlık) arasındaki ilişkiler tek tek incelendiğinde öz yeterlilik ile iş ortamı ilişkisi hariç tüm değişkenlerin doğrusal ve pozitif yönlü ilişkili olduğu görülmektedir. 2-Psikolojik sermayenin kurumsal itibar üzerindeki etkisinde örgütsel bağlılığın aracılık etkisini olduğunu göstermiştir.
2021	Akyüz ve Cinel	“Psikolojik Sermayenin Kurumsal İtibar Üzerine Etkisinin İncelenmesi” adlı çalışmada psikolojik sermayenin alt boyutları; öz yeterlilik, umut, psikolojik dayanıklılık ile kurumsal itibarın alt boyutları olan güvenilirlik ve bilinirlik, sosyal sorumluluk ve hedef kitleye yakınlık arasındaki ilişki incelenmeyi amaçlamıştır. Araştırmada, kolayda örnekleme tekniğiyle Giresun Üniversitesi merkez ve diğer ilçelerdeki birimlerde idari personel olarak görev yapan 203 katılımcıya ulaşılmıştır.	1- Psikolojik sermayenin alt boyutlarından öz yeterliliğin kurumsal itibarın tüm alt boyutlarını pozitif yönde etkilediği, psikolojik dayanıklılık düzeylerinin güvenilirlik ve bilinirlik düzeyleri üzerinde negatif etkisi olduğu diğer alt boyut düzeyleri üzerinde etkisi olmadığı ve umut boyutunun ise modellere anlamlı katkı sağlamadığı görülmüştür.
2019	Çiçek ve Almalı	“Yükseköğretimde İtibar: Halkın Gözünden Üniversiteye Bir Bakış” adlı çalışmada Muş Alparslan Üniversitesi (MŞÜ) özelinde dış paydaşları olan; lise öğrencileri, özel sektör ve kamu çalışanları, esnaflar gibi çeşitli çevrelerden oluşan örneklem grupları seçilerek, nicel bir çalışma yürütülmüştür. Paydaşların üniversitenin kurumsal itibarını alt boyutlarıyla değerlendirmesi amaçlanmıştır.	1- Muş Alparslan Üniversitesinin kurumsal itibarın alt boyutlarından olan sosyal sorumluluk boyutunun en yüksek itibara sahip olduğu ve genel anlamda halk nezdindeki itibarının olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2019	Köse	“Akademisyenlerin Kurumsal İtibara İlişkin Görüşleri: Vakıf Üniversitesi Örneği” adlı çalışmada, 20 akademisyenle görüşülmüştür.	1- Kurumsal itibarın vizyon ve liderlik boyutu için performans değerlendirmenin doğru yapılması, motivasyon, rahat fikir beyanı ve şeffaflık olmak üzere dört görüş ortaya çıkmıştır. 2- Genel olarak değerlendirildiğinde katılımcıların, performans değerlendirmesine, etik değerlere, güven ortamına ve sosyalleşme bakımından sorumluluğa önem verdikleri söylenebilir.
2019	Avcı	“Üniversite İç Paydaşlarının Kurumsal İtibar Algısı: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Kurumsal İtibar Araştırması” adlı çalışma Üniversitenin iç paydaşları olan akademik ve idari personel üzerinde yapılmıştır.	1- Yönetim/Güven, Medya/Tanıtım, Beğeni, Kurumsal Kimlik ve Tanınma olarak ulaşılan beş faktörün sosyo-demografik özellikler bakımından farklılığı incelenmiştir. 2-Yönetim/Güven Faktörü üniversite itibarını en çok etkileyen faktör olarak öne çıkmaktadır. 3-Medya ve tanıtım ile kurumsal kimlik açısından zayıflık tespit edilmiştir. Üniversitenin hem bu faktörler için hem de üniversitenin niteliklerini daha iyi yansıtmaları açısından stratejik iletişim faaliyetlerinin büyük yarar sağlayacağı sonucuna varılmıştır.
2019	Taşdelen ve Taşlı	“Kurumsal İtibarın Ölçülmesi: Gümüşhane Üniversitesinin İç Paydaşları Tarafından Algılanışı” adlı çalışmada itibar oluşturma çabaları üzerinde durulmuş ve öğrenci, akademik ve idari personel üzerinde anket yapılmıştır.	1- Katılımcıların kurumsal itibar algısının en yüksek olduğu boyut “Çalışma Yeri ve Çevre” boyutudur. Algı düzeyinin en düşük olduğu boyut ise “ Hizmet ve Faaliyetler” boyutudur. 2- Katılımcıların genel itibarıyla Gümüşhane Üniversitesine yönelik kurumsal itibar algıları yüksek düzeyde olumlu bulunurken, demografik değişkenlerine göre kurumsal itibar algılarında kısmen anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

2018	Yiğit Açıkgöz ve Karakaya	“Akademik Örgütlerde İtibar Algısı: Akdeniz Üniversitesi’nin iç paydaşları (öğrenci, akademik ve idari) ve dış paydaşları üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmada anket yoluyla kurumsal itibarı analiz edilmeye çalışılmıştır.	1-Akdeniz Üniversitesi’nin tüm paydaşları akademik örgüte ilişkin olumlu bir algıya sahip iken, dış paydaşların genel itibara yönelik algılarının diğer tüm paydaşlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. 2- İtibarın alt boyutlarında iç ve dış paydaşların görüşlerinde farklılık görülmektedir.
2018	Gül ve Avcı	“Kurumsal İtibarın Kariyer Yönetimi Üzerindeki Etkileri: KTMÜ Örneği” adlı çalışmada kurumsal itibar yönetiminin kurumsal kariyer yönetimine ve bireysel kariyer planlamasına etkilerini araştırmak amaçlanmaktadır. Bu amaçla Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi’nde bulunan akademik ve idari personel üzerinde bir araştırma yapılmıştır.	1- Kurumsal itibarın kurumsal kariyer yönetimini pozitif etkilediği, fakat bireysel kariyer yönetimini etkilemediği gözlenmiştir. 2- Genel olarak bakılırsa; kurumsal itibarın kurumlara avantaj sağladığı ve eğitim kurumlarının sundukları hizmetin diğer ticari kurumlardan farklı olduğundan dolayı bireylerin algılarına önem verilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Kurumsal itibar yönetimi sürecinde bireylerin algılarını yönlendirmek için kariyer yönetimi ile beraber süreci yönetmek gerekmektedir.
2018	Sipahioğlu	“Erciyes Üniversitesi Paydaşlarının Kurumsal İtibara İlişkin Algılarının İncelenmesi” adlı çalışmada iç paydaşların (akademik idari, işçi, diğer personel öğrenci) ve dış paydaşların (kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütü çalışanları) algıları ölçülmüştür.	1- Erciyes Üniversitesi tüm paydaşları, üniversiteye ilişkin itibar konusunda kararsızım görüşüne sahiptirler. 2- Tüm paydaşların kendi aralarında ve her grubun kendi içerisinde çeşitli demografik özelliklere göre anlamlı farklılıklar olduğu saptanmıştır. 3-Ölçek boyutları arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki olduğu saptanmış ve en yüksek ilişki toplumsal sorumluluk ile ürün ve hizmetler boyutları arasında görülmektedir 4-Genel anlamda üniversitenin kurumsal itibarına ilişkin iş yeri ortamı boyutu yüksek itibar alanı, toplumsal sorumluluk boyutu ise düşük itibar alanı olarak algılanmıştır.

2017	Işık ve Zincirkıran	“Kurumsal İtibar, İş Tatmini ve Örgütsel Özdeşleşme Kavramlarının Demografik Değişkenler ile İncelenmesi: Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki Üniversitelerde Bir Araştırma” adlı çalışması akademik ve idari personel üzerinde yapılmıştır.	1- Kurumsal itibarın alt boyutları (Yönetim Kabiliyeti, Duygusal Çekicilik, Toplumsal Sorumluluk ve Hizmet Kalitesi) itibariyle demografik değişkenlerden yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve çalışılan üniversiteye göre anlamlı farklılık oluşturduğu görülmüştür. 2- İş tatminin demografik değişkenlerden; eğitim durumu, cinsiyet ve çalışılan üniversiteye göre anlamlı farklılık oluşturduğu, örgütsel özdeşleşmede ise yaş gruplarına göre anlamlı farklılık saptanmıştır.
2012	Yurt	“Kurumsal İtibar Yönetimi Algısının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Düzce Üniversitesi Örneği” adlı çalışma akademik personel üzerinde yapılmıştır.	1- Katılımcıların kurumsal itibar yönetimi algıları ile örgütsel bağlılığı oluşturan normatif bağlılık, duygusal bağlılık ve devam bağlılığı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 2- Ayrıca katılımcıların kurumsal itibar yönetimi algılarının ve örgütsel bağlılıklarının yüksek düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır.
2010	Çillioğlu	“İç Ve Dış Paydaşların Değerlendirmelerine Göre Anadolu Üniversitesi’nin Kurumsal İtibarı” adlı çalışma iç paydaş grubu (akademik, idari ve işçi personel alt gruplarından oluşan üniversite çalışanları ve öğrenciler) ve dış paydaş grubu (esnaf, tüccar, sanayici, meslek kuruluşu yöneticileri, sivil toplum örgütü temsilcileri, basın mensupları ve kamu kurumu çalışanları) üzerinde yapılmıştır.	1- Kurumsal itibarla ilgili genel olarak katılımcıların olumlu görüşe sahip oldukları görülmüştür. Fakat tüm paydaşların kendi aralarında ve bunların alt grupları arasında itibar değerlendirmeleri açısından bazı görüş farklılıkları oluşmuştur. 2- Katılımcıların yönetim ve liderlik, çalışanlar, ürün ve hizmetler boyutlarında itibar hakkında olumlu görüş belirtmedikleri; işyeri ortamı, kurum kültürü ve toplumsal sorumluluk boyutlarında ise olumlu görüş belirttikleri görülmüştür. 3- Kurumsal itibarın en iyi olarak algılandığı boyut işyeri ortamı ve en kötü olduğu boyut ise kurum-daki yönetim ve liderlik olmuştur.

* Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3.1. Üniversitelerde Kurumsal İtibar İle İlgili Yurt Dışındaki Çalışmalar

Yabancı yazında üniversitelerde kurumsal itibar konusunda yapılan çalışmalar incelenmiş ve **Tablo 2**'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Kurumsal İtibar ile İlgili Yurt Dışındaki Çalışmalar *

Yıl	Yazar	Amaç ve Yöntem	Sonuç
2021	Qazi vd.	“The Antecedents Afecting University Reputation and Student Satisfaction: A Study in Higher Education Context” adlı çalışmada üniversitelerin itibarını etkileyen değişkenleri ve yükseköğretim öğrencilerinin bağlılığını etkileyen öğrenci memnuniyetinin belirlemek amaçlanmaktadır. Çalışma Pakistandaki bir yükseköğretim kurumunda bulunan 387 öğrenciye kolayda örnekleme tekniği kullanılarak yapılmıştır.	1- Toplumsal katkıların, araştırma ve geliştirmenin, üniversite hizmet kalitesinin üniversite itibarını ve öğrenci memnuniyetini büyük ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. 2-Üniversite itibarını, çevre, öğrenci rehberliği ve üniversiteye duyulan güven önemli ölçüde etkilemektedir. Liderlik ve üniversitenin mirası gibi konular da öğrenci memnuniyeti önemli ölçüde etkilemiştir. 3- Üniversite yöneticileri, üniversitenin marka imajını geliştirmeye yönelik çalışmalarında, samimi ve şeffaf olmalıdırlar. Ayrıca üniversitelerin öğrenci algılarını tatmin etmek ve diğer üniversitelerle rekabet edebilmek için itibarlarını korumaları ve yükseltmeleri gerekmektedir.
2020	Miotto vd.	“Reputation and legitimacy: Key factors for Higher Education Institutions' sustained competitive advantage” adlı çalışmada itibarın meşruiyet üzerindeki etkisinden dolayı İspanya Devlet Üniversiteleri için nasıl sürdürülebilir rekabet avantajı yaratacağını ölçmek amaçlanmıştır. 47 farklı İspanyol üniversitesinden işletme bölümünde bulunan 509 profesörle anket yoluyla itibar ve meşruiyeti ölçülmüştür. İtibar performans, yenilik, vatandaşlık, hizmetler, yönetim ve iş yeri ortamı açısından analiz edilmektedir.	1-Öğretim üyelerine göre bir üniversitenin itibarı, meşruiyeti üzerinde önemli ve olumlu bir etkiye sahiptir sonucuna varılmıştır.

2017	Christensen v Gornitzka	“Reputation Management in Complex Environments—A Comparative Study of University Organizations” adlı çalışmada dört İskandinav ülkesindeki yirmi üniversitenin karşılaştırmalı bir analizini yaparak üniversitelerin performanslarına, ahlaki değerlere ve profesyonel niteliklere ne kadar odaklanmaktadır şeklinde sorular yöneltilerek cevap bulmayı amaçlamışlardır. Veriler üniversitelerin web sayfalarından sistematik bir analiz yoluyla elde edilmektedir.	1- Yeni üniversitelerin eski üniversitelere oranla daha düşük bir performans gösterdiği; fakat tutarlı, karizmatik ve benzersiz bir imaj yansıtmak için eski üniversitelerden daha fazla mücadele edebilecekleri sonucuna varılmıştır. 2- Teknik üniversitelerin, diğer üniversite türlerine göre siyasi ve politik değişikliklere karşı daha az savunmasız oldukları analiz edilmiştir. 3- Yeni üniversitelerin, örgütlerini kurarken değişen siyasi koşullara karşı çok daha savunmasız olduğu ve kısmen de farklı paydaşlardan gelen baskılar nedeniyle tutarlı, karizmatik ve benzersiz bir imaj tasarlamaya çalıştıkları söylenebilir.
2013	Steiner vd.	“An analytical model for university identity and reputation strategy work” adlı çalışmada üniversitenin stratejik kimliği, üniversitenin itibarı ve imajı (IIR) ile ilgili çok boyutlu bir model geliştirilmiştir. Çok boyutlu model şunları içermektedir: Kurumsal kimlik, sembolik kimlik ve itibar. Model (IIR), üniversite kimliği, imajı ve itibarı ile stratejik çalışmalarda hem akademisyenleri hem de üniversite yöneticileri için analitik bir araç görevi görmek ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri netleştirmeyi amaçlamaktadır.	1- Model; Üniversite yönetiminin kimlik ve itibar stratejisini geliştirmelerini ve daha iyi bir itibara sahip olmak için çalışmalar yapmaları söylemektedir. 2- Üniversitelerde stratejik çalışmalar için karar verme mekanizmalarını iyileştirmeyi, ayrıca çalışanlar ve öğrenciler için daha iyi çalışma ortamlarını iyileştirecek faaliyetler yapılmalıdır. 3- Akademik çalışmalar ve öğrencilerin öğrenme kalitelerinin artırılması sağlanmalıdır. 4- Yeni üniversitelerin stratejik çalışmalarla örgüt kimliğine destek olmak için bilimsel çalışmalar düzenlemelidir. 5-Yeni üniversitelerin itibarını, kurumsal imajı ve kimliğini güçlendirmek için ayırt edici bir şekilde çalışmalar yapılması gerekmektedir. Son olarak model üniversite kimliğine “biz kimiz” ve “üniversite paydaşları tarafından nasıl görülüyoruz” sorularına dair bir bakış açısı kazandırır.

2013	Finch vd.	“Reputational interdependence: an examination of category reputation in higher education” adlı çalışmada Kanada’da üç farklı yükseköğretim kurumun itibar niteliklerini araştırmaktadır. Üç farklı yükseköğretim (Tıp Üniversitesi, Öncelikli Lisans Üniversiteleri ve Kariyer Kolejleri) kurumunun itibarını dış paydaş (işverenler) gözünden inceleyerek kurumsal pazarlamanın itici güçlerinin anlaşılmasını amaçlamaktadırlar. Çalışmada hem nitel hem de nicel araştırma metodu birlikte kullanılmıştır.	1- İşverenlerin üç farklı yükseköğretim kurumunun pazarda farklı itibar özelliklerine sahip oldukları gözlemlenmiştir. Ayrıca bir kurumun markasını bir kategoriye bağlayarak paydaşların kuruma yönelik inanç ve tutumlarının oluşumunu sağladıkları söylenebilir.
2004	Chapleo	“Interpretation and Implementation of Reputation/Brand Management by UK University Leaders” adlı çalışmada üniversite üst yöneticilerinin itibar ve marka yönetimi konusundaki anlayışlarını, tutumlarını ve yorumları incelenmiştir. Araştırma üç farklı dönemi temsil eden 14 üniversiteden seçilen rektör, rektör yardımcıları ve dekanlarla yapılan görüşmeler yoluyla yürütülmüştür.	1-Birleşik Krallıkta yükseköğretiminde itibar ve markalaşmanın büyük önem taşıyan bir konu olduğu ve muhtemelen öyle kalmaya devam edeceği konusunda bir fikir birliğine varılmıştır. 2- Birleşik Krallık üniversitelerinin üst düzey yöneticileri donanımlıdır ve itibar/marka yönetimini benimsemektedirler. 3-İtibar ile marka kavramları karşılaştırıldığında ise markanın itibara göre daha az tutarlılık gösterdiği sonucuna varılmıştır.

* Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3. Sonuç

Yaşanan teknolojik gelişmeler ve küreselleşme ile birlikte kurumsal itibar kavramı özel sektör ile kamu kurum ve kuruluşları için giderek önem kazanmaya başlamıştır. Günümüzde kurumların kurumsal itibar kavramının önemini fark etmesinin organizasyonlar açısından pek çok faydası bulunmaktadır. Kurumların kurumsal itibara özen göstermelerinin başlıca faydası hedef kitleleri ve tüm kamuoyu tarafından kabul görmeleridir. Ayrıca kurumun güçlü bir itibara sahip olması, toplum tarafından tercih edilebilirliği artırmakta ve rakipleri karşısında üstünlük sağlamaktadır (Berkup Baysal, 2015: 860). Bu nedenle örgütler için önem arz eden hususlardan bir tanesi de olumlu itibar sahip olmaktır. Başka bir ifadeyle paydaşlar olumlu bir itibara sahip kurumlara güven duyarlar. Literatür incelendiğinde üniversitelerde kurumsal itibar kavramına son yıllarda önem verildiği görülmektedir. Üniversitelerin son yıllarda kurumsal itibara önem vermelerinde, itibarın tüm paydaşlar tarafından kabul görmesi ve rekabet edebilme potansiyeline sahip olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Üniversitelerde kurumsal itibar ile ilgili yapılan araştırmalar genel olarak değerlendirildiğinde üniversitelerin kurumsal itibar sürecinde yaşadıkları temel sorunlar; şeffaf olmayan yönetim anlayışı, vizyoner liderlik eksikliği, performans değerlendirmesine önem verilmemesi, etik değerler eksikliği, güven ortamının bulunmaması, kurumsal kimliğin oluşmasına, kurum kültürünün tüm paydaşlarca benimsenmemesi, stratejik iletişim faaliyetlerinin eksikliği, yürütülen hizmet faaliyetlerinin yeterli olmaması, ürün ve hizmetlerin yetersizliği, personel beklentilerinin karşılanmaması, kurumsal itibar yönetimine dikkat edilmemesi, kurumun tanıtım işlerine önem verilmemesi ve örgütsel bağlılığın düşüklüğüdür.

Yerli yazında ele alınan konular içsel pazarlama ile kurumsal itibar algısı, üniversitenin iç paydaşlarının kurumsal itibar algısı, örgüt kültürünün kurumsal imaja etkisi, iç paydaş gözünden kurumsal imaj ve kurumsal kişilik ilişkisi, kurumsal itibar ile kurumsal iletişim ilişkisi, psikolojik sermayenin kurumsal itibar üzerindeki etkisi, halkın gözünden üniversitenin itibarı, akademisyenlerin kurumsal itibara bakışı, markalaşmaya, kurumsal itibarın kariyer yönetimi üzerinde etkisi, kurumsal itibarın iş tatmini ve örgütsel özdeşleşme ilişkisi, örgütsel bağlılık üzerine etkisi, iç ve dış paydaş gözünden üniversitenin itibarı üzerine iken; yabancı yazında ele alınan konular ise üniversite itibarını etkileyen faktörler, üniversitelerde itibar ve yasallık, sürdürülebilir rekabet avantajını etkileyen faktörler, üniversitelerde itibar yönetimi, üniversitenin kimliğine ve itibar stratejisi, yükseköğretimde itibarın kategorize edilmesi gibi konular üzerinedir.

Sonuç olarak bu araştırma, üniversitelerde kurumsal itibar üzerine yapılan çalışmaların bir analizi yoluyla yazına katkıda bulunulmuştur. Üniversitelerde kurumsal itibarın yönetilme sürecini, değerlendirilmesini ve geliştirilmesine yönelik gelecekteki çalışmalar için bir rehber niteliği taşıyacak, kaynakların taranması ve literatürün değerlendirilmesi aşamasında yol gösterecek ve araştırmacıların ilerideki çalışmalarında model geliştirmelerine yardımcı olacağı için bu çalışma önem arz etmektedir. Bununla birlikte, araştırma ile ortaya konulan bilgilerin değerlendirilmesi sayesinde, üniversitelerde kurumsal itibar alanında yapılacak çalışmalara öncü olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2015), Kurumsal İtibar Yönetimi Nedir?, <http://www.radikal.com.tr/ya-zarlar/ertan-acar/kurumsal-itibar-yonetimi-nedir-1485523/> Erişim Tarihi: 02.15.2022
- Alkan, F. ve Erdoğan, M. (2022). “Muş Alparslan Üniversitesi’nin Kurumsal İtibarı Üzerine Bir Araştırma”. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2): 460-475.
- Akyüz, M. ve Cinel, M. O. (2021). Psikolojik Sermayenin Kurumsal İtibar Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31):193-214.
- Alves, H. and Raposo, M. (2010). “The Influence of University Image on Student Behaviour”. *International Journal of Educational Management*, 24 (1): 73-85.
- Altıntaş, E. (2005). *Kurumsal İtibar ve Anadolu Üniversitesi İ.B.F. Örneği*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Argenti, P. (2000). “Branding B-schools: Reputation management for MBA programs”. *Corporate Reputation Review*, 3(2): 171-178
- Avcı, K. (2019).” Üniversite İç Paydaşlarının Kurumsal İtibar Algısı: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Kurumsal İtibar Araştırması”. *Selçuk İletişim Dergisi*, 12 (1): 42-63.
- Ateş, F. (2018). *Devlet Ve Vakıf Üniversitelerinin Kurumsal Ve Akademik Kültürlerinin İncelenmesi*. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.
- Berkup Baysal, S. (2015). “Fombrun İtibar Katsayı Ölçeği Çerçevesinde Bir İtibar Vaka Çalışması: Arçelik A.Ş.”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38): 859-886.
- Bozkurt, M. (2011). *Kurumsal İtibar Yönetiminin Müşteri Değerlendirme Sürecine Yansıması ve Etkileri: Konaklama İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir.
- Campiranon, K. (2005). “Managing reputation in event planning companies”. 1-26.
- Chapleo, C. (2004). “Interpretation and implementation of reputation/brand management by UK university leaders”. *International Journal of Educational Advancement*, 5(1): 7-23.
- Christensen, T., and Gornitzka, Å. (2017). “Reputation management in complex environments—a comparative study of university organizations”. *Higher Education Policy*, 30(1): 123-140.
- Cretu, A. E., and Brodie, R. J. (2007). “The influence of brand image and com-

- pany reputation where manufacturers market to small firms: A customer value perspective”. *Industrial marketing management*, 36(2): 230-240.
- Çiçek, B. ve Almalı, V. (2019). “Yükseköğretimde İtibar: Halkın Gözünden Üniversiteye Bir Bakış”. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1): 90-111.
- Çillioğlu, A. (2010). *İç Ve Dış Paydaşların Değerlendirmelerine Göre Anadolu Üniversitesi'nin Kurumsal İtibarı*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Deephhouse, D. L. (2000). “Media reputation as a strategic resource: An integration of mass communication and resource-based theories”. *Journal Of Management*, 26(6): 1091-1112.
- Dayanç Kıyat, G.B. ve Kaya, C. (2022). “İçsel Pazarlama İle Kurumsal İtibar Algısı Arasındaki İlişkiler”. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 5 (1):54-87.
- Duğan, Ö. , Koç, B. , Mutlu, A. , Sebuhtekin, S. ve Gülçay, H. (2022). “Kurumsal İmaj ve Kurumsal Kişilik İlişkisinin İç Paydaşlar Perspektifinden İncelenmesi”. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (37), 168-186.
- Finch, D., Mcdonald, S., and Staple, J. (2013). “Reputational interdependence: an examination of category reputation in higher education”. *Journal of Marketing for Higher Education*, 23(1): 34-61.
- Fombrun, C. J. (1996). “Reputation: Realizing Value from the Corporate Image, Boston, Massachusetts:”. Harvard Business School Pres.
- Fombrun, C. J., Gardberg, N. A., and Sever, J. M. (2000). “The reputation quotient SM: A multi-stakeholder measure of corporate reputation”. *Journal of brand management*, 7(4), 241-255.
- Fombrun, C. J. and Shanley, M. (1990). “What’s in A Name? Reputation Building and Corporate Strategy”. *Academy Of Management Journal*, 33 (2): 233-258.
- Gül, H., ve Avcı, M. (2018). “Kurumsal İtibarın Kariyer Yönetimi Üzerindeki Etkileri: KTMÜ Örneği”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20 (34): 53-69.
- Haymanalı, B. (2022). “Örgüt Kültürünün Kurumsal İmaja Etkisi: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği”. KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Işık, M., ve Zincirkıran, M. (2017). “Kurumsal İtibar, İş Tatmini ve Örgütsel Özdeşleşme Kavramlarının Demografik Değişkenler ile İncelenmesi: Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Üniversitelerde Bir Araştırma”. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (623):21-34.
- Karaköse, T. (2006). “Eğitim Örgütlerindeki İç Ve Dış Paydaşların Kurumsal İtibara İlişkin Algılamaları”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

- Karaköse, T. (2007). “Örgütlerde İtibar Yönetimi, *Akademik Bakış E- Dergisi*, (11): 1-12.
- Karatepe, S. (2008). “İtibar Yönetimi: Halkla İlişkilerde Güven Yaratma”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(23): 77-97.
- Kırmızıtaş, O. (2022). *Kurumsal İtibar Algısı ve Kurumsal İletişim Etkililik İlişkisi: Selçuk Üniversitesi Örneği*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Tezi, Konya.
- Köse, F. (2019). “Akademisyenlerin Kurumsal İtibara İlişkin Görüşleri: Vakıf Üniversitesi Örneği”. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*, 2(1): 57-78.
- Miotto, G., Del-Castillo-Feito, C., and Blanco-González, A. (2020). Reputation and legitimacy: Key factors for Higher Education Institutions’ sustained competitive advantage. *Journal of Business Research*, 112: 342-353.
- Nakra, P. (2000). “Corporate reputation management:” CRM” with a strategic twist?”. *Public Relations Quarterly*, 45(2): 35-42.
- Nguyen, N., and Leblanc, G. (2001). “Corporate image and corporate reputation in customers’ retention decisions in services”. *Journal of retailing and Consumer Services*, 8(4): 227-236.
- Öncel, M. ve Sevim, Ş. (2014). “Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Kurumsal İtibar Yönetimi: Yükseköğretimde Yapılandırılmasına Yönelik Bir Model Önerisi”. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6 (4):139-156.
- Özgöz, A. (2011). *Tüketici Algısı Açısından Kurumsal İtibar ile Marka Değeri İlişkisi*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar.
- Qazi, Z., Qazi, W., Raza, S. A., Yousufi, S. Q. (2021). The antecedents affecting university reputation and student satisfaction: a study in higher education context. *Corporate Reputation Review*, 1-19.
- Sipahioğlu, M. (2018). *Erciyes Üniversitesi Paydaşlarının Kurumsal İtibara İlişkin Algılarının İncelenmesi*. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu.
- Suleymanov, F. ve Cinel, M. O. (2021). “Psikolojik Sermayenin Kurumsal İtibar Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü”. *Fiscaeoeconomia*, 5 (2): 670-692.
- Steiner, L., Sundström, C. A., and Sammalisto, K. (2013). “An analytical model for university identity and reputation strategy work”. *Higher Education*, 65(4), 401-415.
- Taşdelen, B., ve Taşlı, H. (2019). “Kurumsal İtibarın Ölçülmesi: Gümüşhane Üniversitesinin İç Paydaşları Tarafından Algılanışı”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 9 (1): 96-122.
- Turan Eroğlu, D. (2021). “Öğrenci Ve Çalışanların Kurumsal İmaj ve İtibar Konusundaki Görüşleri: Anadolu Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu

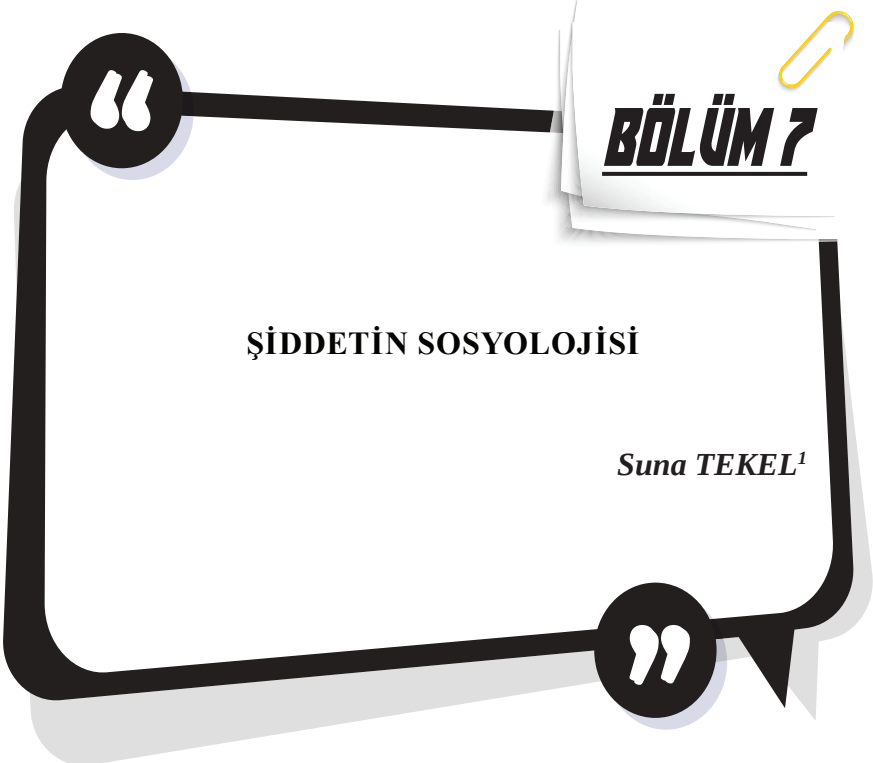
Örneği”. *Kurgu (Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi)*, 29(2): 162-190.

Uzunoğlu, E. ve Öksüz, B. (2008).”Kurumsal İtibar Riski Yönetimi: Halkla İlişkilerin Rolü”. *Selçuk İletişim Dergisi*, 5(3): 111-123.

Yang, S. U., Alessandri, S. W., and Kinsey, D. F. (2008). “An Integrative Analysis Of Reputation And Relational Quality: A Study Of University-Student Relationships”. *Journal of Marketing for Higher Education*, 18(2), 145-170.

Yiğit Açıkgöz, F. ve Karakaya, Ç. (2018). “Akademik Örgütlerde İtibar Algısı: Akdeniz Üniversitesi’nin İç ve Dış Paydaşları Üzerine Bir Araştırma”. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (30), 191-217.

Yurt, İ. (2012). *Kurumsal İtibar Yönetimi Algısının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Düzce Üniversitesi Örneği*, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce.

BÖLÜM 7

ŞİDDETİN SOSYOLOJİSİ

Suna TEKEL¹

¹ İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 0000-0002-5153-4585

GİRİŞ

Şiddet, günümüzde sosyolojinin bir alt uzmanlık alanı olarak gözle görülür bir şekilde önemli bir konu olmaya başlamıştır(Walby 2012: 97). Sosyolojide şiddetin artan görünürlüğü, moderniteyle birlikte şiddetin azaldığı, toplumun kenarlarında, dezavantajlıların, sapma davranışların ve suçla ilişkilendirilen eylemlerin ya da devletlerarası savaşa katılan orduların çarpışmalarında görüldüğü tezini çürütmektedir. Şiddet olgusu giderek günlük yaşamın her boyutu içinde karşımıza çıkabilmektedir.

Şiddetin kapsamı geniş olması nedeniyle genel kabul gören bir tanımlı olmamasına rağmen, insanları incitmek, acı ve ıstırap çekirtmek niyetiyle yapılan her türlü fiziksel saldırı şiddet kavramı ile kategorize edilmektedir (Arblaster 2008:759). Bu tanımda da bazı çelişkiler vardır; örneğin dişle ilgili ve benzeri ameliyatlar da acı verebilir, yine fiziksel saldırı olmasa da sözlü ya da yazılı ifadeler de bireylerin bilişsel ve sosyo duygusal yapısında incinmelere neden olabilmektedir.

Sosyolojik olarak genel bir tanım vermek istediğimizde;

Şiddet, çeşitli davranışları, yaralanmaları, motivasyonları, failleri, mağdurları ve gözlemcileri içeren çeşitli yaralayıcı eylemlerden oluşan bir davranışlar bütünü olarak tanımlanabilmektedir(Jackman 2002:404-405). Bu bağlamda şiddet;

- 1.Yaralayan, tehdit eden veya yaralanmaya neden olan eylemler
- 2.Eylemler fiziksel, yazılı veya sözlü olabilir
- 3.Yaralanmalar bedensel, psikolojik, maddi veya sosyal olabilir.
- 4.Beklenmedik pek çok yerde (çeşitli kılıklarda) karşımıza çıkabilir
5. Sabit bir olgu değildir; varlığı, karakteri ve yoğunluğu değişkenlik gösterir
- 6.İnsanların şiddete olan eğilimi yaygınlık gösterir.

ŞİDDET BİÇİMLERİ VE ÖZELLİKLERİ

En geniş anlamıyla şiddet terimi, zarar verme veya yaralama amaçlı bir dizi insan faaliyetini ifade etmektedir (Levine ve Rosich 1996). Bazı şiddet eylemleri kendiliğinden gelişir ve gayri resmidir, önceden tasarlanmadan veya yapılandırılmadan meydana gelir; diğerleri ise önceden planlanarak uygulanır. Bazı şiddet eylemleri kişiler arasındır, bir veya birkaç kişiyi kapsar; diğer şiddet eylemleri çok daha geniş ve resmidir, çok sayıda mağduru, tüm grupları ve hatta tüm toplumları kapsar. Şiddet, intihar da dâhil olmak üzere kendine zarar verici davranışlarda olduğu gibi içe yöneltilebilir; diğer insanları da hedef alabilir. Son olarak, şiddet sıklıkla fiziksel yaralamayı amaçlar; ancak utanç veya itibar kaybı yaratmayı da amaçlayabilir.

Kaynağının gayri resmiliğine ve yarattığı yıkımın miktarına bağlı olarak, şiddetin mikro düzeyden (“Öfkesine yenik düşen bir adam mutfak çekmecesinden bir bıçak alır ve karısını bıçaklayarak öldürür”), orta düzeye (“13 aydır plan yapan iki öğrenci lisede ateş açar, 12 okul arkadaşını ve bir öğretmeni vurarak öldürür”) ve makro davranış düzeyine (“Ruanda’da 1 milyondan fazla Tutsi ve ılımlı Hutu katledilir”) kadar uzandığı söylenebilir.

Şiddet disiplinler arası bir kavramdır ve bazı çeşitleri davranış bilimlerinin birçoğunun araştırma ve öğretiminde yer almaktadır. Örneğin sosyal psikolojiye giriş metinleri neredeyse her zaman saldırganlık üzerine bir bölüm içerir ve bu bölümde mikro düzey (kişiler arası) ve orta düzey şiddet biçimlerinin nedenleri ve sonuçları ele alınır. Konular tipik olarak saldırganlık, cezanın etkileri ve sosyal öğrenme gibi konuları içerir. Buna karşın, siyaset bilimi metinleri esas olarak savaş, devrim ve terörizm gibi makro düzeydeki şiddet eylemlerine odaklanır.

Kriminologlar, toplumda şiddetin gelişimi ve sürdürülmesine ilişkin araştırmaların yürütülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Genelde ceza hukukunda olumsuz yaptırıma tabi tutulan şiddet içeren davranış biçimlerine odaklanmışlardır.

Ancak sosyologlar tüm şiddet eylemlerinin doğası gereği suç teşkil etmediğini vurgulamışlardır. Aslında, bazı şiddet eylemleri resmi ya da gayri resmi olarak olumlu bir şekilde onaylanmaktadır. Örneğin savaş zamanında, düşmanı öldürme isteği vatansever bir davranış olarak kabul edilirken, düşmanla ölümcül bir çatışmaya girmemek cezalandırılabilir bir suçtur. Dahası, ülkenin dört bir yanındaki ortaokul ve liselerde akran zorbalığı, sıklıkla kendi halinde dersleri ile ilgilenen öğrenciler değil, en popüler öğrenciler arasında görülmektedir. Ve profesyonel boksörler, güreşçiler ve futbolcular- geniş kitlelerin ilgisini çeken dövüş sporlarında en usta olanlar- milyonlarca dolarlık maaşlarla ödüllendirilmektedir. Dahası, bu kişilerin resimleri onurlandırıcı bir şekilde ticaret kartlarında, tişörtlerde ve bazen de ünlü dergilerinin kapaklarında yer almaktadır.

Sosyolojik literatüre bakıldığında, toplumsal rollerin şiddetin ortaya çıkmasında ki etkisine vurgu yapıldığı görülmektedir. Campbell’a (1993) göre cinsiyet, belirli bir şiddet eyleminin olumsuz mu yoksa olumlu mu yaptırıma tabi tutulacağının belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Gelecekte, aynı tür saldırgan davranışlarda bulunan erkek çocuklar ödüllendirilirken, kız çocuklar cezalandırılmaktadır.

Şiddet, toplumun genelinde olduğu gibi sosyoloji alanında da önemli bir ilgi alanıdır. Sosyal sorunlar, sapkınlık, aile içi şiddet ve kriminoloji gibi derslerin içeriğinde şiddet önemli bir konu olarak ele alınır. Ayrıca, pek çok sosyolojik araştırma, savaş/soykırım/terörizm, aile/cinsiyet ve

gençlik/çete şiddeti de dâhil olmak üzere şiddetin çeşitli yönlerini ve biçimlerini ele almaktadır.

ŞİDDET SOSYOLOJİSİNİN KÖKENLERİ

Şiddete yönelik sosyolojik yaklaşım, özgün biçim ve içeriğinin çoğunu, şiddet suçunu açıklamak için bilimsel gözlem ve ölçüm kullanan on dokuzuncu yüzyıl pozitivistlerinin çalışmalarına borçludur. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Belçikalı bir matematikçi olan Adolphe Quetelet (1836, 1969), suçun bireysel olmaktan ziyade toplumsal bir olgu olarak incelenmesi için istatistiksel teknikler uygulamıştır. Quetelet özellikle yoksulluk, eğitim, cinsiyet, yaş ve mevsimlerin Fransız suç oranları üzerindeki etkisini incelemiştir. Quetelet'in bulgularının birçoğu günümüzde de sosyal araştırmalarda doğrulanmaya devam etmektedir. Örneğin, şiddet suçu oranları yaz aylarında yükselme eğilimindedir ve yoksul ve eğitimsiz nüfus arasında nispeten yüksektir. Yapısal değişkenlerin- örneğin ateşli silahların bulunabilirliği, genişleyen uyuşturucu pazarları, ırk ayrımcılığı ve şiddete maruz kalma- bir sonucu olarak zaman içinde ve uluslararası düzeyde şiddet oranları, günümüzde de araştırmacı sosyologların ilgisini çekmeye devam etmektedir (bkz. Beeghley 2003).

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Fransız sosyolog Émile Durkheim (1988, 1996) suçun hem normal hem de kaçınılmaz olduğunu ve suç davranışının toplum için işlevsel sonuçları olduğunu öne sürmüştür. Örneğin suç, toplum üyelerinin dikkatini insanların çektiği acıların yaygınlığına ve sosyal değişim ihtiyacına çeker. Durkheim'a göre suçun var olmadığı bir insan toplumu yoktur. Suçun yaygın olduğu bir toplumda yaratıcılık pek gelişmez ve toplumdaki tüm üyelerinden mutlak uyumluluk talep eder. Bu koşullar altında, olumlu toplumsal değişim biçimlerinin ortaya çıkması da mümkün olmayacaktır .

İlk sosyologlar şiddeti toplumsal düzenin bozulması bağlamında incelemişlerdir. Durkheim, anominin (yani normsuzluğun) hızlı toplumsal değişim koşulları altında arttığını öne sürmüştür- yani, doğru davranış biçimlerine ilişkin bilgi, geleneksel değerlerin ve standartların zayıflamasıyla bozulur, böylece bireyler artık toplumsal olarak öngörülen davranış kurallarını anlamlı görmezler. Uygun davranış kuralları ortadan kalkar.

Tonnies (1963) ve Simmel ([1903] 1988) bu görüşü, sakinleri birbirine bağlayan ve istikrar ve bütünlük sağlayan sosyal bağların önemini vurgulayarak geliştirmiştir. Hızlı bir sosyal değişim döneminde, sakinler arasındaki zayıf bağlar sosyal kontrolü zayıflatır ve toplulukları istikrarsız ve daha az güvenli hale getirir. Ayrıca, düzensizlik ve önceki düzenli yaşamın bozulması suç davranışına yol açmakta ve bunu şiddet takip etmektedir.

Karl Marx (1956)'ın şiddet sosyolojisi tarihine önemli katkıları olmuştur. Grup çatışması hakkındaki fikirleri daha sonra çatışma yaklaşımını benimseyen çağdaş sosyologlar için bir temel oluşturmuştur.

Marx'a göre sosyal sınıf, herhangi bir toplumdaki temel bir bölünmeyi tanımlamak için kullanılmıştır. Kapitalist üretim sistemi içinde, üretim araçlarına sahip olanlar ile bunları çalıştıranlar ya da üretim araçlarına sahip olmayıp emekleri ile ücret karşılığı çalışanlar arasında çatışma vardı. Marx'a göre kapitalizm çeşitli suç ve şiddet biçimlerinden sorumlu ekonomik koşulları da yaratmıştır. Marx, devrim yoluyla, işçilerin üretim araçlarına hem sahip olduğu hem de çalıştığı eşitlikçi bir komünizm devletin kaçınılmazlığına inanıyordu. Ancak bu ütöpik komünizm durumuna ulaşılan kadar sınıf çatışması hüküm sürecekti.

Marx'a göre toplumsal düzen uzlaşmaya değil, toplumun kurallarını koyan ve bunlardan fayda sağlayan güçlü aktörlerin zorlamasına dayanıyordu. Aynı güçlü bireyler toplumsal kaynakları da kontrol etmekte, ödül ve cezaların dağıtımını da belirlemektedir. Bu kaynaklar üzerindeki mücadeleye şiddete dönüşebilecek çatışmalara yol açmıştır. Kaynaklar arasında ekonomik varlıklar, siyasi güç ve ahlaki değerler yer almaktadır.

Marx'ın görüşlerinden hareketle çatışma teorisi, cinayetle ilgili uluslararası literatürdeki en tutarlı bulgulardan biri olarak ekonomik eşitsizlik ile cinayet oranları arasında pozitif bir ilişki kuran günümüz araştırmalarının temelini oluşturmaktadır (LaFree 1999). Benzer şekilde, çatışma teorisyenleri, 1960'larda Amerika Birleşik Devletleri'nin büyük şehirlerinde meydana gelen suçla ilgili olayların ortaya çıkma sebebini, ekonomik ve siyasi kalkınma için engellenmiş olmak veya sınırlı imkanlara sahip olmanın bir sonucu olarak açıklamışlardır (Sears ve McConahay 1973). 1990'lar ve 2000'lerde İngiltere, Almanya ve Fransa'da ikinci ve üçüncü kuşak göçmen çocukların da dâhil olduğu daha yakın tarihli olaylar da ana akım toplumdan soyutlanma, işsizlik ve geleceğe dair umut eksikliği gibi benzer nedenlere işaret etmektedir.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, Chicago Okulu (Chicago Üniversitesi'ndeki konumları nedeniyle) olarak bilinen sosyologlar, bir mahallenin gerileyen sosyal ve fiziksel koşullarının suç ve şiddetteki artış üzerindeki etkisini ampirik olarak araştırmışlardır. Clifford Shaw ve arkadaşları tarafından Chicago mahalleleri üzerinde yapılan bir çalışma, fiziksel bozulma ve nüfusun azaldığı bölgelerde suç oranının en yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu açıklama sosyal düzensizlik teorisi olarak bilinmektedir (Shaw ve ark. 1929).

Yine yirminci yüzyılın başlarında George Herbert Mead (1925) ve diğer sembolik etkileşimciler sosyolojinin dikkatini çocukluktaki sosyalleşmenin bireyin toplumsal düzene uyumu ya da uyumsuzluğu üzerindeki

etkisine yöneltmiştir. Mead, bireyin benliğinin sosyal etkileşim sonucu geliştiğini öne sürmüştür. Başlangıçta çocuklar, davranışlarının anlamını tam olarak anlamadan sadece diğerlerini taklit edebilirler. Bilişsel olgunluk artıkça, belirli başkalarının rolünü üstlenmeyi, yani kendilerini hayatlarındaki önemli kişilerin yerine koymayı ve kendilerini bu kişilerin bakış açısından görmeyi öğrenirler. Son olarak, sosyalleşme başarılı olduğu ölçüde, çocuklar genelleştirilmiş öteki rolünü üstlenmeye başlarlar, yani kendilerini tüm dilsel anlam veya toplumun bakış açısından görürler. Başkalarıyla etkileşim halindeyken içinde yaşadıkları toplumla tutarlı bir benlik imajı geliştirirler ve sosyal gruplarının yasalarına uyan, uyumlu üyeleri haline gelirler. Tersine, sosyalleşmede başarısızlığa uğrayanların suça, şiddete ve diğer anti-sosyal davranış biçimlerine başvurma olasılığı daha yüksektir.

Mead'in çalışmaları etkileşimci bir bakış açısını desteklemiştir. Bu bakış açısına göre, şiddeti açıklarken mağdur dinamik bir alışverişte aktif bir rol oynamaktadır. Mağdur, pasif bir alıcı olmaktan ziyade, başkalarına verdiği izlenimi yönetmeye çalışan failin davranışını etkileyecek şekilde davranır. Örneğin Felson (1982), bireylerin kendilerine hakaret eden bir mağdura saldırma olasılığının daha yüksek olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde, Felson ve Steadman (1983) faillerin kendilerine karşı saldırganlık gösteren mağdurlara saldırmak yerine öldürme ihtimallerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Felson, Ribner ve Siegel'e (1984) göre, bir izleyici kitlesinin varlığı- bir dizi seyirci - potansiyel faile şiddetin desteklendiğini ya da cesaretinin kırıldığını telkin ederek şiddet davranışını azaltmaya ya da tırmandırmaya yardımcı olabilir.

BİREYSEL DÜZEYDEKİ AÇIKLAMALAR

Biyolojik veya psikolojik özelliklere dayanan bireysel düzeydeki açıklamalar, sosyal psikologların ve psikiyatristlerin son birkaç on yıldır alana hâkim olmalarının bir sonucu olarak hâkim bir konuma gelmiştir.

İnsan Doğası

Evrimsel psikologların çalışmaları, insan doğasındaki bir değişmez olarak “varlığını sürdürme” itkisi bağlamında cinayeti, düşmanca bir çevrede etkili bir hayatta kalma mekanizması olarak tanımlamıştır. Psikolog David Buss (2005) son zamanlarda cinayetin, insanların hayatta kalma ve üreme avantajı için rekabet ettiği uzun vadeli evrimsel sürecin normal bir ürünü olduğunu savunmuştur.

Sosyobiyooloji

Evrimsel bir bakış açısı kullanan bazı sosyobiyologlar, şiddetin (ya da en azından şiddete maruz kalan kişinin seçiminin) “bencil gen” dedikleri şey tarafından belirlendiğini öne sürmüşlerdir (Wilson 1999). Başka bir deyişle, şiddet, bir bireyin genlerinin bir sonraki nesle aktarılacak üzere

hayatta kalma olasılığını artırmaya yönelik biyolojik bir dürtünün sonucudur. Dolayısıyla, herhangi bir bireyin kendi kalıtımını paylaşmayan birini öldürme olasılığı daha yüksektir- yabancıları öldürme olasılığı kuzenleri öldürme olasılığından, kuzenleri öldürme olasılığı erkek ya da kız kardeşleri öldürme olasılığından daha yüksektir.

Biyoloji

Şiddet davranışına ilişkin ilk biyolojik teoriler, vücut yapısının (örneğin Sheldon'ın tiplemesi), kalıtımın (örneğin XYY kromozom tartışması) ve zekânın (örneğin suçluluğun bir belirleyicisi olarak IQ) etkisini vurgulama eğilimindedir. Daha çağdaş biyolojik açıklamalarda bu değişkenlerin yerini hormonlar (örneğin kortizol ve testosteron), öğrenme güçlükleri, antidepresanlara paradoksal tepkiler, nörolojik patoloji ve tekrarlanan kafa travmaları üzerine araştırmalar almıştır (bkz. Lewis 1999).

Hayal kırıklığı

Sosyal psikologların şiddet çalışmalarına en önemli katkılarından biri hayal kırıklığı-saldırganlık hipotezidir (Dollard ve ark. 1939). Yirminci yüzyılın ortalarında yapılan araştırmalardan türetilen bu hipotez başlangıçta mutlak terimlerle ifade edilmiştir. Hedef tikanıklığı yaşayan, yani hedeflerine ya da amaçlarına ulaşamayan bireylerin kaçınılmaz olarak saldırgan ya da şiddet yanlısı olacakları tahmin ediliyordu; karşıt bir görüş olarak da saldırganlık ya da şiddetin her zaman hayal kırıklığı yaratan koşullardan önce geldiği ileri sürülmüştür. Bu bağlamda şiddet hayal kırıklığının kesin bir sonucu olmayabilir çünkü hayal kırıklığına uğramış bireyler bunun yerine beklentilerini düşürebilir, yaşam felsefelerini değiştirebilir, kendilerini de suçlayabilmektedir. Dahası, saldırganlığın sadece hayal kırıklığı değil, birçok kaynağı vardır. Yine de hayal kırıklığına uğramış bireylerin saldırgan olma eğiliminde olduğunu ve saldırganlığın sıklıkla hayal kırıklığından önce geldiğini doğrulamaya devam eden geniş bir araştırma grubu bulunmaktadır (bkz. örneğin Rhodes 1999).

YAPISAL AÇIKLAMALAR

Sosyologlar, psikoloji ve psikiyatri alanındaki meslektaşlarına kıyasla araştırma gündemlerini büyük ölçekli şiddet olaylarına veya şehirler, eyaletler ve uluslar arasındaki ya da zaman içindeki farklı şiddet oranlarına odaklama eğiliminde olmuşlardır. Buna ek olarak, sosyologlar şiddetin önemli kaynaklarını bireysel özelliklerden ziyade sosyal ilişkilerde bulmaya çalışmışlardır.

Gerginlik

Sosyologlar, gerginlik teorisinde hayal kırıklığı-saldırganlık hipotezini genişletmiş ve aydınlatmışlardır. Ayrıca günlük yaşamdaki hayal kırıklığı

ğının yapısal (kişisel ve kendine özgü olanın aksine) kaynaklarına da işaret etmişlerdir. 1957 yılında Columbia Üniversitesi'nden sosyolog Robert Merton, Durkheim'in anomi kavramını temel alarak, şiddet de dahil olmak üzere bir çok sapkın davranışların, kültürel olarak onaylanmış hedefler ile bu hedeflere ulaşmak için sosyal olarak kabul edilebilir araçlar arasındaki sosyal gerginlik veya dengesizlikten kaynaklandığını ileri sürmüştür.

Agnew'in (1992, 2004) Merton'un çalışmasından yola çıkarak geliştirdiği **genel gerginlik teorisi**, suç teşkil eden şiddetin, sağlıksız ve tehdit edici sosyal ilişkilerden kaynaklanan bir dizi duygusal tepkiyi (hayal kırıklığı, öfke, hayal kırıklığı, korku ve depresyon) içerecek şekilde tanımlanan gerginliğin bir sonucu olduğunu öne sürmektedir. Başka bir deyişle, şiddet eğilimi yalnızca hayal kırıklığına tepki olarak değil, daha genel olarak bireylerin başkaları, özellikle de aile, mahalle, işyeri ve okul üyeleri tarafından gördükleri muameleden kaynaklanmaktadır.

Steven Messner ve Richard Rosenfeld (1994) Amerika'nın maddi başarı ya da "Amerikan Rüyası" ile meşguliyeti ile şiddet suçu oranları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu analistler sadece maddi başarının Amerikan kültürüne hâkim olduğunu değil, aynı zamanda diğer sosyal kurumların da -eğitim, aile, siyaset- ekonomik sisteme tabi olma eğiliminde olduğunu savunmaktadır. Örneğin, şirket yöneticilerinin aile değerlerini bir kenara bırakmaları ve kendi kariyer fırsatlarını ilerletmek anlamına geliyorsa aile üyelerinin yerlerini değiştirmeleri beklenmektedir. Eğitim sisteminde, öğrencilerin üniversiteye gitme kararları neredeyse tamamen mezun olduktan sonra iş fırsatlarını en üst düzeye çıkarmaya bağlıdır. Messner ve Rosenfeld'in daha önceki çalışmalarına dayanan Beeghley'in (2003) analizi, gelir eşitsizliği ve ırk ayrımcılığı da dahil olmak üzere bir dizi önemli yapısal değişkeni kapsamaktadır.

Sosyal Düzensizlik

1980'lerde araştırmacılar, Chicago'daki fiziksel ve nüfus düşüşünün, birincil faaliyeti sanayi üretimi olan mahallelerde suç artışına yol açtığını gözlemlemişlerdir (Taub, Taylor ve Dunham 1984:4). Baltimore (Taylor 2000) ve Schenectady ve Albany (Rabrenovic 1996) gibi diğer şehirler için de benzer bulgular elde edilmiştir.

Kırık camlar, gürültücü ve kaba gençler, sokaklardaki çöp ve ıvır zıvır, vandalizm ve grafiti, tahtaları sökülmiş ya da terk edilmiş binalar gibi faktörler ilk olarak kent sakinlerinin sosyal hayattan çekilmesine neden olan korku algılarını yaratmakla suçlanmıştır. Tehlike hissi ve sakinlerin kendilerini geri çekmesi, gayri resmi sosyal kontrol kaynaklarının azalmasına yol açmış ve bu da suça zemin hazırlamıştır (Wilson ve Kelling 1982). Dahası, sosyal düzensizlik teorisyenlerine göre (Skogan 1990), fiziksel bozulmanın ele alınmadığı durumlarda, bu durum mahallenin daha

da istikrarsızlaşmasına ve gerilemesine katkıda bulunmuştur.

Ralph Taylor (2000:5) sosyal düzensizlik belirtilerini sosyal ve fiziksel uygunsuzluklar olarak işlevselleştirmektedir. Sosyal düzensizlikler, mahalle sakinleri tarafından düzensiz, sorunlu ve tehdit edici olarak algılanan mahallelerdeki bireylerin ve grupların eylemlerini ifade eder. Bunlar arasında sokak köşelerinde takılmak, alenen içki içmek, sokaklarda kavga etmek ve saldırgan dilencilik gibi davranışlar yer almaktadır. Öte yandan fiziksel uygunsuzluklar, sokaklarda çöplerin bulunması, duvarlarda grafitilerin olması, bakımsız veya bozulmuş konutlar, terk edilmiş konutlar ve boş arsalar gibi görünüşleri oluşturmaktadır.

Avantajlar

Kısıtlamalar zayıf ve motivasyonlar güçlü olduğunda şiddetin ortaya çıkma olasılığının daha yüksek olduğunu gösteren çok sayıda kanıt birikmiştir (Agnew 2004): Fail, maliyetlerin düşük olduğunu (yani şiddet uygulayan kişi muhtemelen yakalanmayacaktır, ancak yakalanırsa ceza asgari düzeyde olacaktır) ve algılanan faydaların önemli olduğunu (yani fail önemli bir ekonomik, siyasi veya psikolojik kazanç elde edecektir) algıladığı ölçüde şiddet uygulamayı seçer. Şiddetin rasyonel yönleri, Felson ve Messner'in (1996) birçok katilin, saldırdıkları bir kurban tarafından saldırıya uğramamak ya da bir görgü tanığının sözüne dayanarak yargılanmaktan kaçınmak için cinayet işlemeye motive olduğu bulgusunda görülebilir.

Jack Katz (1990), “suçun baştan çıkarıcılığı” olarak adlandırdığı bağlamda, suç teşkil eden şiddetin duygusal bir getirisi olabileceğini öne sürmüştür. Fail bir heyecan, güç ve hâkimiyet duygusu hisseder. Katil sadizm ve vahşetten “kafayı bulabilir”.

James A. Fox ve Jack Levin (2005) bu anlayışı, güç ve hâkimiyet duygusu elde etmek için kurbanlarına işkence eden, tecavüz eden ve aşağılayan sadist seri katillere uygulamıştır. “Yakın ve kişisel bir şekilde” acı ve ıstırap vermeyi seçen bu katiller, kurbanlarının yaşamları üzerinde kontrol sahibi olmaya çalışırlar. Kurbanlarına çektirdikleri acılarla yücelirler ve kimin yaşayıp kimin öleceğine karar vererek nihai güçlerini kullanırlar.

Benzer şekilde, nefret suçlarının duygusal bir fayda sağladığı da öne sürülmektedir. Levin ve McDevitt (2002), polis tutuklama kayıtlarına dayanarak, nefret suçlarının çoğunun gençler veya genç yetişkinlerden oluşan gruplar tarafından heyecan için işlendiğini öne süren bir nefret suçu motivasyonu tipolojisi geliştirmiştir. Genellikle ırk, din, cinsel yönelim veya engellilik durumu açısından farklı olan kurbanları seçen genç failler, akranları arasında “övünme hakkı” kazanmakta ve kurbanları üzerinde bir üstünlük duygusu elde etmektedir. Diğer birçok nefret suçu failinin

daha pratik bir amacı vardır: Saldırıları savunmaya yöneliktir çünkü “davetsiz misafirleri” mahalleden, işyerinden veya yurttan çıkmaya teşvik ederler. Son olarak, az sayıda nefret suçu failinin bir misyonu vardır; amaçları başka bir grubun üyelerini kendi toplumlarından, ülkelerinden veya dünyadan yok etmektir. Bu görev suçluları genellikle nefret çığırtkanlığını bir kariyer haline getirirler ve bu durum genellikle nefret gruplarına üyelikle pekişir.

BAŞLICA ARAŞTIRMA ALANLARI

Şiddetin nedenleri ve sonuçları üzerine son zamanlarda yapılan sosyolojik araştırmaların çoğu okul ve aile gibi kurumlar üzerine yoğunlaşmıştır. Okullardaki silahlı saldırılar ve aile içi istismarla ilgili kaygılar popüler kültür ve siyasette kendine yer buldukça, sosyologlar da dikkatlerini giderek bu alanlara çevirmiştir. Ayrıca, 1980’ler ve 1990’larda belgelenen gençlik şiddeti oranlarındaki artış nedeniyle, kriminologlar bu tür gençlik suçlarının kaynaklarını anlamaya ve bunlarla mücadele etmeye çalışmışlardır.

Çocuk Şiddeti

1986’dan 1992’ye kadar genç erkekler tarafından işlenen cinayetlerin sayısında dramatik bir artış olmuştur. Daha sonra, 1993 yılından itibaren genç cinayetlerinin oranı düşmüştür. Örneğin Boston’da 1990 yılında gençler tarafından işlenen 39 cinayet vardı; 1998 yılına gelindiğinde ise gençler sadece üç cinayetten sorumluydu.

Şiddet içeren genç suçlarındaki azalma, kokain kullanımının azalması, sıfır toleranslı polislik ve etkili silah kontrolü gibi faktörlerle açıklanmıştır (bkz. Blumstein ve Wallman 2000). ABD Eğitim Bakanlığının bir raporuna göre (Sinclair ve ark. 1998), bu tür istatistiklerin derlendiği ilk yıl olan 1996-1997 öğretim yılında, ülke genelindeki okullarda ateşli silah ihlalleri nedeniyle 6.093 öğrenci okuldan atılmıştır. Bu tür bir deneyime karşı koymak için okullar, genç şiddetini azaltmaya yönelik etkili toplum çabalarının merkezinde aktif olarak yer almaya başlamıştır. Lise müdürleri, okula ateşli silah taşıyan öğrencilerle ilgili sıfır tolerans politikasını benimsemiştir. Buna ek olarak, müfredata dahil edilen çatışma çözümü programları aracılığıyla, birçok okul öğrencilere mağdurlarla empati kurmayı, öfkelerini kontrol etmeyi ve dürtüsel davranışları yönetmeyi öğretmeye başlamıştır.

Ayrıca, şiddet içeren çocuk suçlarında önemli bir azalma gözlenen topluluklarda, bölge sakinleri yerel gençlerin yaşamlarında bir fark yaratabileceklerinin farkına vararak topluluk duygusunu yeniden tesis etmek için aktif hale gelmiştir. Taban düzeyinde, ebeveynler, öğretmenler, psikologlar, dini ve iş dünyası liderleri, sosyal hizmet uzmanları, üniversite

öğrencileri ve polis yetkilileri, yıkıcı davranışların cazibesini ortadan kaldırmak ve okul sonrası saatler için yapıcı faaliyetler sağlamak için birlikte çalıştılar. Sayısız yeni program aracılığıyla yetişkinler şehirdeki gençlere gözetim, yapı, rehberlik ve gelecek için biraz umut sağlamaktadır (Levin 1999).

Ancak, zorbalık gibi diğer sorunlar devam etmektedir. Her ne kadar uzun zamandır gençliğin bir geçiş dönemi ritüelinden daha ciddi bir şey olarak görülmesi de, zorbalık son zamanlarda öğrenciler arasındaki en rahatsız edici suçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ulusal Okul Psikologları Birliği, her gün 60.000 çocuğun zorbalığa uğramaktan korktuğu için okula gitmediğini tahmin etmektedir. Kaufman ve diğerleri (1999) zorbalığın altıncı sınıfta zirve yaptığını ve altıncı sınıfta görülme olasılığının on ikinci sınıfta görülme olasılığından dört kat daha fazla olduğunu bildirmektedir.

Zorbalık sadece kurbanlarına zarar vermekle kalmaz, aynı zamanda kurbanlar misilleme yaptığında faillerin yaralanması riskini de taşır. Painter (1999) birçok zorbalık kurbanının kendilerini korumak ya da öç almak amacıyla okula silah getirdiğine işaret etmektedir. Dahası, Fagan ve Wilkinson (1998) “zorbalığın daha sonraki ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde de devam edebilecek istikrarlı antisosyal ve saldırgan davranışların habercisi olduğunu” öne sürmektedir (s. 74). Nisan 1999’da Colorado, Littleton’daki Columbine Lisesi’nde 12 öğrenci ve bir öğretmeni katleden iki genç, saldırılarından önce yıllarca alay ve zorbalığa maruz kalmıştır. Sonuç olarak, artık öğrencilerin nasıl ve neden zorbalık yaptıklarını ve hedeflerinin nasıl karşılık verdiğini araştıran daha fazla çalışma var.

Birçok okulda çatışma kaynağı, etnik köken, ırk, cinsiyet, sınıf, din, engellilik durumu, cinsel yönelim, milliyet veya fiziksel görünüm açısından farklı olan öğrencilerin öğretmenleri ve sınıf arkadaşları tarafından önyargılı ve haksız muamele görmesi gibi algılanan veya gerçek bir sorundur. Dünya Sağlık Örgütü’nün 1998 yılında Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Okul Çocuklarının Sağlık Davranışları araştırmasında 11, 13 ve 15 yaşındaki çocuklar arasında “zorbalık” veya tacizin yaygınlığına ilişkin veriler, bu gençlerin yüzde 25,8’inin dinleri veya ırkları nedeniyle zorbalığa uğradığını ve yüzde 52’sinin uygunsuz cinsel yorumlara veya hareketlere maruz kaldığını göstermektedir (Nansel ve ark. 2001).

Pek çok okulda, öğrenciler (çoğunlukla erkekler) sosyal statülerini en üstte zorbalılar, sonra izleyiciler veya seyirci kalanlar ve en altta da kurbanlardan oluşan hiyerarşik bir yapıya dayalı bir grup içinde müzakere ederler. Genellikle çoğunlukta olan ve insan onuruna saygı duyan izleyiciler, bu hiyerarşik yapının ortadan kaldırılmasında önemli bir rol oynayabilir, böylece zorbalık okul kültüründe değersizleştirilir. Etkili zorbalıkla mü-

cadele programları ve politikalarının bir sonucu olarak, daha fazla seyirci akranları arasındaki zorbalığı bildirmek için öne çıkmıştır. Birçok ortaokul ve lisede sessizlik kültürünün kırılması, ülke çapında okul saldırılarının yaygınlığının azaltılmasına yardımcı olmuştur (Newman 2004).

Okullarda artan çatışma ve şiddet düzeylerine ilişkin bir açıklama, sosyal bir örgüt olarak okulun özelliklerine odaklanmaktadır. Bu görüşe göre, okullar hiyerarşik yapıya dayalı bürokratik örgütlerdir ve okul faaliyetlerini tanımlayan kural ve yönetmeliklerin egemenliği altındadır (Brint 1998). Pedro A. Noguera (1995), okulların yaşadığı mevcut sorunların çoğunun, öğrenmenin en üst düzeye çıkarıldığı insancıl bir ortam yaratmak yerine, öğrenciler üzerinde düzen ve kontrol sağlamaya yapılan vurgunun ürünü olduğunu öne sürmektedir. Benzer şekilde, Hawkins ve diğerleri (1997) çatışmanın en çok ortaokul ve lisede görüldüğünü, çünkü bu kurumların genellikle aşırı yönetildiğini ve çok fazla kısıtlayıcı kural ve düzenlemeye sahip olduğunu, tüm bunların da ergenlerin kendi kendini organize etme yönündeki gelişimini bastırdığını belirtmektedir.

Aile İçi Şiddet

Şiddet, belirgin normatif unsurlara sahiptir ve meydana geldiği toplumun siyasi ve sosyal gerçeklerini yansıtır. Örneğin, aile içi şiddet yakın zamana kadar aile yaşamının “normal” bir parçası olarak tanımlanıyordu. Toplumsal normların değişmesi ve toplumumuzda artık hoş görülmemeyen veya kabul edilmeyen davranış türlerini tanımlamak için istismar teriminin kullanılması gerekmiştir.

Bununla birlikte, aile içi şiddeti çevreleyen pek çok tartışma hala devam etmektedir. Bunun nedenlerinden biri, aile hayatının mahremiyeti ve evin “kapalı kapıları ardında” yaşananların kamuoyu tarafından denetlenmesinin desteklenmemesidir. Çekirdek aile hayatında yaşanan mahremiyet düzeyi sosyal izolasyona yol açabilir ve bu da aile üyelerini aile içi şiddete karşı daha savunmasız hale getirebilir (Laslett 1978; Williams 1992). Aile içi şiddetin nedeni olarak sunulan bir başka açıklama da ebeveynlerin çocukları üzerinde güç sahibi olmaları ve uygun cezaları seçme yetkisine sahip olmaları gerektiği inancına dayanmaktadır. Dahası, istismar ahlaki bir değerlendirmeye dayanır, yani insanların ahlaki yargılarına bağlıdır (Gelles ve Straus 1979).

Aile içi şiddetle ilgili ilk çalışmalar istismarcı ebeveynlerin, istismara uğrayan çocukların ve istismarcı ve istismara uğramış eşlerin kişilik özelliklerine odaklanmıştır. En olası suçlular erkekler olduğu için, şiddet bireysel bir erkek sorunu olarak kavramsallaştırılmıştır. Ancak feminist akademisyenler, bireysel özelliklerin ve davranışların analizinin ötesine geçerek daha geniş toplumun makro düzeydeki özelliklerini incelemeye başladılar. Öncelikle ataerkil ideoloji ve toplum yapısının şiddete nasıl yol

açtığına odaklanan bu feminist bakış açısı, toplumun normları, değerleri ve kurumlarına içkin yaygın cinsiyetçiliği ele almaktadır. Feminist çerçevede birçok farklı yaklaşım olmasına rağmen, feministlerin çoğu aile içi şiddetin toplumsal cinsiyet ve güç tarafından şekillendirildiğini düşünmektedir (Dobash ve Dobash 1998). Zorlayıcı kontrol modeli temelinde, aile içi şiddet bir hak ve güç taktiği olarak tanımlanır ve bu taktik derinlemesine cinsiyet değişkeni ile ilişkilendirilmiştir (Yllo 1998:615). Ancak böyle bir model, çocuk istismarını, kadınların erkekleri istismar etmesini ya da gey ve lezbiyen ilişkilerindeki istismarı açıklamak için herhangi bir fayda sağlamamaktadır.

Bir diğer zorluk da ırk, sınıf ve etnisitenin önemli analitik değişkenler olarak dâhil edilmesi ihtiyacında ortaya çıkmaktadır. Aida Hurtado (1997), toplumsal cinsiyete tabi olmanın beyaz kadınlar ve azınlık kadınlar tarafından nasıl farklı deneyimlendiğini göstererek bunun önemini ortaya koymaktadır.

Kaynak teorisi, gücü çatışmaları çözmek için kullanılabilecek kişisel bir kaynak olarak kavramsallaştırır. Bu bakış açısına göre güç, genellikle her şey başarısız olduğunda başvurulacak bir “son çare” kaynağıdır (Goode 1971). Dolayısıyla, ekonomik açıdan dezavantajlı ebeveynler çocuklarını disipline ederken ekonomik açıdan avantajlı ebeveynlere kıyasla daha fazla fiziksel güç kullanabilirler çünkü çocuklarını odalarına göndermek ya da bilgisayar veya elektronik oyun sistemlerini kullanmalarını engellemek gibi sosyal açıdan daha kabul edilebilir yaptırım seçenekleri yoktur (Straus, Gelles ve Steinmetz 1980).

Genel olarak, karı koca cinayetlerinin sayısı 1976’da 2,200’ün biraz altında iken 2002’de 800’ün altına düşmüştür (Fox, Levin ve Quinet 2005). Aile içi cinayetlerdeki önemli azalmanın nedenlerinden biri, yirminci yüzyılın ikinci yarısında boşanma yasalarının liberalleşmesi gibi görünmektedir (Fox ve ark. 2005). Kusursuz boşanma yasaları, çiftlerin husumet düzeyi şiddet boyutlarına ulaşmadan ayrılmasına izin vermiştir. Bir diğer faktör de istismara uğramış bir eş ya da boşanmış bir kadın olmakla ilişkilendirilen damgalanmanın büyük ölçüde azalmış olmasıdır. Boşanmanın yanı sıra, istismara uğrayan eşler için bir dizi yasal ve sosyal çözüm ve müdahalenin varlığı- yasaklama emirleri, polis tutuklama usulleri, yardım hatları, sığınma evleri ve destek grupları - daha önceki bir dönemde savunmasız bir konumda kalabilecek ya da savunma tepkisi olarak şiddete başvurabilecek kişilere uygulanabilir seçenekler sunmuştur.

KAMU POLİTİKASI VE ŞİDDETİN SOSYOLOJİSİ

Şiddet yaygın olarak ciddi bir sosyal sorun olarak kabul edilmektedir; hatta o kadar ciddidir ki, politika yapımcılar şiddet davranışını önlemeye veya azaltmaya yönelik programlar tasarlamalarına yardımcı olması için

sosyal bilimlere başvurmuşlardır. Örneğin, aile içi şiddet alanında yapılan araştırmalar, şiddet mağdurlarının ihtiyaçlarının karşılanması ve kendi başlarına şiddetle mücadele edebilmeleri için güçlendirilmelerine yönelik birçok program ve hizmetin geliştirilmesini teşvik etmiştir. Benzer gelişmeler, sosyal bilimciler tarafından yürütülen araştırmaların zorbalığı azaltmaya ve okullarda etkili çatışma çözümü programları uygulamaya yönelik program ve politikalara yön verdiği okul şiddeti alanında da görülmüştür (Fox ve ark. 2005).

Bu bölümde belgelenen şiddetin büyük bir kısmı yapısal faktörlerle ilgilidir ve bu nedenle ancak bir bütün olarak toplumda değişiklikler yapılarak etkili bir şekilde azaltılabilir. Örneğin, pek çok şehirdeki suç davranışını besleyen sosyal, siyasi ve ekonomik güçleri hedef alarak suç davranışının nedenlerini ele alan programlar ve faaliyetler geliştirmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, 1990'ların ortalarından bu yana birçok kentte şiddet suçlarında yaşanan önemli düşüş, kısmen önemli suç sorunları etrafında mahalle seferberliği ve gençleri ve genç yetişkinleri hedef alan, onlara yetişkin gözetimi ve gelecek için umut sağlayan toplum temelli programların ve yerel kaynakların sayısındaki artışla açıklanabilir (Blumstein ve Wallman 2000). Benzer şekilde, bağımsız siyasi partiler ve sivil örgütlerden oluşan bir sivil altyapının varlığı ve hükümet ile dini örgütler arasındaki ayrımın, etnik çatışma tehdidi altındaki toplumların bu çatışmaların yıkıcı şiddete dönüşmesini engellemesine yardımcı olduğu görülmektedir (Williams 2003).

Bu noktaya kadar, şiddet araştırmalarının kamu politikaları üzerindeki etkisi oldukça sınırlı kalmıştır. Şiddet alanındaki sosyal araştırmaların önümüzdeki yıllarda politika yapımcılar ve uygulayıcılar için daha da önemli hale geleceği umulmaktadır. Çoğunluğu azınlıklardan oluşan çok sayıda suçluyu hapsederek cezai şiddeti caydırmak için ceza adaleti sistemine duyulan yoğun güven sadece maliyetli olmakla kalmamakta, aynı zamanda uzun vadede sorunu çözmemektedir. Görünen o ki, sert cezalar bazı yetişkin suçluları caydırabilirken, çocuk suçluları caydıramamaktadır.

Sosyolojinin şiddet alanında kamu politikası üzerindeki gelecekteki etkisi bu noktada belirsizdir. Önümüzdeki yıllarda şiddet araştırmalarının kamu politikaları ve kamuoyunu bilgilendirmede giderek daha önemli bir rol oynayacağını ummaktan başka bir şey yapamayız.

NOT: Bu bölümde Giriş kısmının ardından Jack Levin Gordana Rabrenovic'in "The Sociology of Violence" başlıklı yazısının çevirisi yer almaktadır. Makale Sage Yayınları'nın 2009 yılında 21. Yüzyıl Sosyolojisi başlıklı kitabı içinde bir bölüm olarak yayımlanmıştır. Daha çok bireysel düzlemde ele alınan şiddet olgusunun sosyolojik boyutu yeni keşfedilmektedir bu bağlamda eserin çevirisinin alana katkı sağlayacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agnew, Robert. "Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency." *Criminology* vol. 30 pp. 47–87 1992.
- Agnew, Robert. 2004. *Why Do Criminals Offend? A General Theory of Crime and Delinquency*. Los Angeles, CA: Roxbury.
- Arblaster, Anthony ""Şiddet" Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü, Editör:William Outhwaite, İletişim Yayınları, 2008.
- Beeghley, Leonard. 2003. *Homicide: A Sociological Explanation*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Blumstein, Alfred and Joel Wallman. 2000. *The Crime Drop in America*. New York: Cambridge University Press.
- Brint, Steven. 1998. *Schools and Societies*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge.
- Brustein, William. 1996. *The Logic of Evil*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Buss, David. 2005. *The Murderer Next Door: Why the Mind Is Designed to Kill*. New York: Penguin Press.
- Campbell, Anne. 1993 . *Men, Women, and Aggression*. New York: Basic Books.
- Dobash, R. Emerson and Russell Dobash. 1998. *Rethinking Violence against Women*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dollard, John, Leonard W. Doob, Neil E. Miller, O. H. Mowrer, and Robert R. Sears. 1939. *Frustration and Aggression*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Durkheim, mile. 1988. *Les Rgles de la Mthode Sociologique*. Paris, France: Flammarion.
- Durkheim, mile. 1996. *The Rules of Sociological Method*. New York: Free Press.
- Fagan, J. and D. L. Wilkinson. 1998. "Social Contexts and Functions of Adolescent Violence." Pp. 55–93 in *Violence in American Schools*, edited by D. S. Elliott, B. A. Hamburg, and K. R. Williams. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Fein, Helen. 1979. *Accounting for Genocide: National Responses and Jewish Victimization during the Holocaust*. New York: Free Press.
- Felson, Richard B. "Impression Management and the Escalation of Aggression and Violence." *Social Psychology Quarterly* vol. 45 pp. 245–54 1982.
- Felson, Richard B. and Steven Messner. "To Kill or Not to Kill? Lethal Outcomes in Injurious Attacks." *Criminology* vol. 34 pp. 201–27 1996.
- Felson, Richard B., Steven Ribner, and Merrill Siegel. "Age and the Effect of Third Parties during Criminal Violence." *Sociology and Social Research* vol. 68 no. (4) pp. 452–62 1984.
- Felson, Richard B. and Henry Steadman. "Situational Factors in Disputes Leading to Criminal Violence." *Criminology* vol. 21 pp. 59–74 1983.
- Fox, James A. and Jack Levin. 2005. *Extreme Killing: Understanding Serial and Mass Murder*. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Fox, James A., Jack Levin, and Kenna Quinet. 2005. *The Will to Kill: Making Sense of Senseless Murder*. 2d ed. Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Gelles, Richard J. and Murray A. Straus. 1979. "Determinants of Violence in the Family: Toward a Theoretical Integration." Pp. 549–80 in *Contemporary Theories about the Family*, vol. 1, edited by W. R. Burr, R. Hill, F. I. Nye, and I. L. Reiss. New York: Free Press.
- Glassner Barry. 2000. *The Culture of Fear: Why Americans Are Afraid of the Wrong Things*. New York: Basic Books.
- Goode, William J. "Force and Violence in the Family." *Journal of Marriage and the Family* vol. 33 pp. 624–36 1971.
- Gurr, Ted R. "Ethnic Warfare on the Wane." *Foreign Affairs* vol. 79 no. (3) pp. 52–64 2000.
- Jackman, R.Mary "Violence in Social Life", *Annual Review Sociology*, 28, 2002.
- Hauchler, Ingomar and Paul M. Kennedy. 1994. *Global Trends*. New York: Continuum.
- Hawkins, J. D., J. W. Graham, E. Maguin, R. Abbot, K. G. Hill, and R. Catalano. "Exploring the Effects of Age of Alcohol Use Initiation and Psychosocial Risk Factors on Subsequent Alcohol Misuse." *Journal of Studies on Alcohol* vol. 58 pp. 280–90 1997.
- Horowitz and Irving, L. "Bodies and Souls." *Contemporary Sociology* vol. 9 pp. 489–519 1980.
- Hurtado, Aida. 1997. *The Color of Privilege: Three Blasphemies on Race and Feminism*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Katz, Jack. 1990. *Seductions of Crime*. New York: Basic Books.
- Kaufman, Phillip, Xianglei Chen, Susan P. Choy, Sally A. Ruddy, Amanda K. Miller, Kathryn A. Chandler, et al. 1999. *Indicators of School Crime and Safety, 1998*. Washington, DC: U.S. Departments of Education and Justice (www.ojp.usdoj.gov/bjs/pub/pdf/iscs99.pdf).
- LaFree, Gary. 1999. "A Summary and Review of Cross-National Comparative Studies of Homicide," Pp. 124–48 in *Homicide: A Sourcebook of Social Research*, edited by M. D. Smith and M. Zahn. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lane, Roger. 1997. *Murder in America: A History*. Columbus: Ohio State University.
- Laslett, B. "The Family as a Public and Private Institution: A Historical Perspective." *Journal of Marriage and the Family* vol. 35 pp. 480–92 1978.
- Levin, Jack. "An Effective Response to Teenage Crime Is Possible-And Cities Are Showing the Way." *Chronicle of Higher Education* vol. 35 pp. 14. 1999.
- Levin, Jack and Jack McDevitt. 2002. *Hate Crimes Revisited*. Boulder, CO: Westview Press.
- Levin, Jack and Gordana Rabrenovic. 2004. *Why We Hate*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- Levine, Felice J. and Katherine J. Rosich. 1996. *Social Causes of Violence: Crafting a Science Agenda*. Washington, DC: American Sociological Associ-

ation.

- Lewis, Dorothy O. 1999. *Guilty by Reason of Insanity: A Psychiatrist Explores the Minds of Killers*. New York: Ivy Books.
- Loseke, Donileen R. 2005. "Through a Sociological Lens: The Complexities of Family Violence." Pp. 35–48 in *Current Controversies on Family Violence*, edited by D. R. Loseke, R. J. Gelles, and M. M. Cavanaugh. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Marx, Karl. 1956. *Selected Writings in Sociology and Social Philosophy*. New York: McGraw-Hill.
- Mead, George H. "The Genesis of the Self and Social Control." *International Journal of Ethics* vol. 35 pp. 251–73 1925.
- Merton, Robert K. 1957. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Messner, Steven and Richard Rosenfeld. 1994. *Crime and the American Dream*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Nansel, T. R, M. R. S. Overpeck, W. J. Pilla, B. Ruan, B. Simons-Morton, and P. Scheidt. "Bullying Behaviors among US Youth: Prevalence and Association with Psychosocial Adjustment." *Journal of American Medical Association* vol. 285 pp. 2094–2100 2001.
- Newman, Katherine S. 2004. *Rampage: The Social Roots of School Shootings*. New York: Basic Books.
- Noguera and Pedro, A. "Preventing and Producing Violence: A Critical Analysis of Responses to School Violence." *Harvard Educational Review* vol. 65 pp. 189–212 1995.
- Painter, P. "The Washington Education Association Responds to School Violence: A Two-Pronged Approach." *Education and Urban Society* vol. 31 no. (3) pp. 349–56 1999.
- Quetelet, L. A. J. 1836. *Sur l'Homme et le Developpment de ses Facultes*. Brussels, Belgium: L. Hauman.
- Quetelet, L. A. J. 1969. *A Treatise on Man and the Development of His Faculties*. Gainesville, FL: Scholars' Facsimiles and Reprints.
- Rabrenovic, Gordana. 1996. *Community Builders: A Tale of Neighborhood Mobilization in Two Cities*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Rhodes, Richard. 1999. *Why They Kill*. New York: Vintage Books.
- Sears, David and John McConahay. 1973. *The Politics of Violence: The New Urban Blacks and Watts Riot*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Shaw, Clifford R., Frederick M. Zorbaugh, Henry D. McKay, and Leonard S. Cottrell. 1929 . *Delinquency Areas*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Simmel, Georg. [1903] 1988. "The Metropolis in Mental Life." Pp. 17–25 in *New Perspectives on the American Community*, edited by R. Warren and L. Lyon. Homewood, IL: Dorsey Press.
- Sinclair, Beth, Jennifer Hamilton, Babette Gutmann, Julie Daft, and Dee Bol-

- cik. 1998. Report of State Implementation of the Gun-Free Schools Act: School Year 1996–97: Final Report. Washington, DC: U.S. Department of Education.
- Skogan, Wesley G. 1990. Disorder and Decline: Crime and the Spiral of Decay in American Neighborhoods. New York: Free Press.
- Straus, Murray A., Richard J. Gelles, and Suzanne K. Steinmetz. 1980. Behind Closed Doors: Violence in the American Family. New York: Anchor Books.
- Taub, Richard P., D. Garth Taylor, and Jan D. Dunham. 1984. Paths of Neighborhood Change: Race and Crime in Urban America. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Taylor, Ralph. 2000. Breaking Away from Broken Windows: Baltimore Neighborhoods and the Nationwide Fight against Crime, Grime, Fear, and Decline. Boulder, CO: Westview Press.
- Tonnies, Ferdinand. 1963. Community and Society. edited by C. P. Loomis. New York: Harper & Row.
- Walby, Sylvia “Violence and society: Introduction to an Emerging Field of Sociology, Current Sociology, 61(2), Sage Publication, 2012.
- Wilensky, Harold I. “Can Social Science Shape the Public Agenda?” Contexts vol. Spring 2005 pp. 41–47 2005.
- Williams, K. R. “Social Sources of Marital Violence and Deterrence: Testing an Integrated Theory of Assaults between Partners.” Journal of Marriage and the Family vol. 54 pp. 620–29 1992.
- Williams, Robin M., Jr. 2003. The Wars Within: Peoples and States in Conflict. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Wilson, Edward O. 1999. On Human Nature. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wilson, John Q. and George Kelling. “Broken Windows.” Atlantic Monthly. vol. 249 pp. 29–38 1982.
- Yllo, Kersti A. 1998. “Through a Feminist Lens: Gender, Power, and Violence.” Pp. 609–18 in Families in the U.S., edited by K. V. Hansen and A. I. Garey. Philadelphia, PA: Temple University Press.

BÖLÜM 8

ZoomÜzikoloji: Tanımlar, Yaklaşımlar ve Araştırmalar

Ali KELEŞ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi Devlet Konservatuarı Müzikoloji Bölümü, akeles@trabzon.edu.tr ORCID: 0000-0002-2332-5209

GİRİŞ

Hayvanların vokal pratiklerinin müzikal nitelikleri, insanlar için müzikal ilham kaynağı ve merak konusu olmanın yanında, bir araştırma ve fikir üretme alanı olarak da çok eski tarihlere uzanan, düşünsel köklere sahiptir. Spesifik bir disipliner alanı adlandırmak üzere zoomüzikoloji terimini ise ilk kez François Bernard Mâche, *Musique, Mythe, Nature ou les Dauphins d'Arion* (1983) adlı kitabında kullanmıştır. Her ne kadar kapsam anlamında daha geniş bir araştırma alanını işaret etse de zoomüzikoloji adlandırması, 1963 yılında Peter Szöke'nin icat ettiği *ornitomüzikoloji* teriminden yirmi yıl kadar sonra kullanıma girmiş ve yaygınlık kazanmak için kitabın İngilizceye tercüme edildiği 1992 yılını beklemiştir. Aslında Roger Payne ve Scott McVay 1971'de, kambur balinaların şarkılarındaki ritim, temalar ve ifadelerden bahseden bilimsel bir makale yazmıştır. Fakat hayli yankı uyandıran bu çalışmanın yazarları, Mâche'nin aksine, etoloji ya da biyolojiden farklı bir disiplini ilan etmemiş veya adlandırmamıştır. Gerçek anlamda zoomüzikoloji araştırması olarak değerlendirilebilecek çalışmalar ise 1999'dan itibaren yayınlanmaya başlamıştır.

François Bernard Mâche'nin ardından, 2000'li yıllarla birlikte zoomüzikoloji alanında ilk dikkati çeken isimler; Dario Martinelli, Hollis Taylor, Emily Doolittle ve David Rothenberg'dir. Birbiri ile ilişkili farklı disiplinler oryantasyonlara sahip bu isimler zoomüzikolojinin disiplinlerarası doğasına uygun araştırmalar yürütmüş, tanımlar, teorik modeller ve metotlar önermişlerdir. Ancak hepsinin ortak noktası, oturmuş kavramsal çerçeveleri, müziğe ilişkin kurumsallaşmış yaklaşım ve tanımları yeniden sorgulamaya açmış olmalarıdır. Bu anlamda yukarıda sayılan isimlerin de sık sık dile getirdiği gibi zoomüzikoloji ile etnomüzikoloji arasında kavramsal ve metodolojik yakınlıklar söz konusudur.

Etnomüzikoloji ve zoomüzikoloji ortak bir tarihsel kaderi paylaşır. (...) Zoomüzikolojinin müziğin yalnızca insana özgü olmadığını göstermek için çözmesi gereken sorunlar, prensipte, müziğin yalnızca Batılı toplumlara özgü olmadığını göstermek için etnomüzikolojinin çözmesi gereken sorunların aynısıdır. Bu nedenle, iki disiplindeki araştırma stratejileri çok benzerdir. (Martinelli 2008a).

Zoomüzikoloji adı telaffuz edildiğinde, Hollis Taylor ve Dario Martinelli'nin de dikkat çektiği gibi, belki de her şeyden önce vurgulanması gereken nokta şudur: hayvan müziği kavramını kullanmak, kurbağaların gitar çaldığı veya penguenlerin CD satın aldığını iddia etmek değildir. Hayvan müziği, müziğin insana özgü bir fenomen olduğu önkabulünden sıyrılarak, bu olgunun farklı türler düzeyinde ortaklaşan ve farklılaşan yapısına, işlevlerine, evrimsel süreçte nasıl dönüşüm geçirdiğine ve dahası türlerin dönüşümünde etkili olup olmadığına dair sorular sormak ve araştırmalarla bu sorulara olgusal yanıtlar bulmak çabası ile ilgilidir.

TANIMLAR

Henüz genç bir disiplin olduğu için zoomüzikolojinin farklı perspektiflerden üretilmiş veya birbiri ile mücadele halinde olan çok farklı tanımları yoktur. Bu alanda çalışan araştırmacılar, alanı tanımlamaktan çok, olabildiğince farklı perspektiften faydalanarak bilgi birikimini genişletmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Martinelli tarafından geçici olarak önerilmiş bir tanımlama, zoomüzikoloji ile ilgili hemen hemen her metinde karşımıza çıkar: “Hayvanlar arasında sesli iletişimin estetik kullanımının incelenmesi” (2008a). Bu tanımda iki unsur dikkat çekicidir. Bunlardan ilki disiplinin adının aksine tanımda “müzik” teriminin kullanılmamasıdır. Martinelli, müziğin henüz tüm insan müzik kültürlerini dahi kapsayacak bir tanımının yapılamamış olmasından hareketle hayvan müziği yaklaşımının konuyu iyice tartışmalı hale getireceğini düşünüp, sorunlu bir terim olarak müziği kullanmamıştır. Öte yandan, neredeyse aynı derecede (özellikle de hayvanlar söz konusu olduğunda) tartışmalı olan “estetik” kavramını kullanmaktan geri durmamıştır. Yazar (pek çok diğer zoomüzikolog ve etolog gibi) hem semiyolojik hem de etolojik çalışmaların, hayvanlarda estetik duyarlılığın varlığına dair yeterince kanıt sunduğu fikrindedir. Hayvanlarda estetik duyumun varlığına şüphe ile yaklaşanların öne sürdüğü bir argüman; biyolojik açıdan işlevsiz oldukları için estetik davranışların hayvanlarda ortaya çıkmasının beklenmeyeceğidir. Oysa Martinelli’nin de dikkat çektiği gibi hayvanlar için “gündelik” mesajlar boşa harcanan enerji ve zaman açısından neredeyse her zaman mümkün olduğunca ekonomik iken, estetik mesajlar “gereksiz, yaratıcı ve eğlenceli” performanslarda adeta patlama yapar (akt. Malavasi 2011:2). Hayvanlarda estetik duyurunun varlığına ilişkin bir soruyu, zoomüzikolog David Rothenberg ise şöyle yanıtlar:

Dürüst olmak gerekirse, soruyu tersinden sormak istiyorum: Neden olmasın? Yani hayvan türlerinin (ve hepimizin bildiği gibi *Homo sapiens* de onlardan biridir) estetik kapasite ve duyarlılığa sahip olduğunu *reddetmek* için ne kadar mantıklı bir açıklama olabilir? Eğer estetik, biyolojik bir fenomen ise, o zaman bu tür süreçlerin hayvanların bilişinde aktif bir rolü olduğu açıktır. Örnek olarak, estetik bir eylemin ardından estetik bir tepkinin geldiği tüm türlere odaklanmayı öneriyorum. Örneğin, erkek çardak kuşları yapılar *inşa eder* (eylem)¹ ve dişiler en çekici olanı seçer (teпки). Erkek kambur balinalar şarkılarını diğer erkeklerle rekabet halinde geliştirip seslendirir (eylem), dişiler ise en ayrıntılı performanstan etkilenirler (teпки). Ve benzeri. (Ullrich 2014:117)

1 Erkek çardak kuşlarının inşa ettiği bu yapılar, yuva değildir. Erkek çardak kuşu, yalnızca dişi kuşların ilgisini çekmek amacıyla, şaşırtıcı derecede ayrıntılı ve renkli nesneler ile süslenmiş bu yapıları inşa eder. Dişi kuşlar kontrol için geldiğinde ise erkek kuş, vokal üretimler ve yapılaşmış figürler içeren bir kur dansı icra eder. Farklı çardak kuşu türlerinin davranışlarına ilişkin ayrıntılı bir metin ve görseller için bkz. <https://blog.nature.org/science/2021/01/04/bowerbirds-meet-the-bird-worlds-kleptomaniac-love-architects/>

Doolittle ve Gingras'a göre ise "zoomüzikoloji, insan olmayan hayvanlar arasındaki ses iletişiminin müzik benzeri yönlerinin incelenmesidir. Disiplinlerarası bir alan olarak çeşitli bilimsel, müzikolojik ve felsefi araştırma yöntemlerinden yararlanır" (2015:819). Bu tanımlara ek olarak Hollis Taylor'un da iki farklı yazıda önerdiği, birbirini dışlamayan, iki zoomüzikoloji tanımı mevcuttur. Zoomüzikolojiye adadığı ve kendisinin oluşturduğu internet sitesindeki tanıtıcı yazıda şöyle yazar: "Ben de geçici bir tanım öneriyorum: zoömüzikoloji, insan dışı hayvan seslerinin estetik niteliklerinin insanlarca değerlendirilmesi ve analizidir" (Taylor URL-1). Bu tanım, her ne kadar zoomüzikoloji insanmerkezci bakış açısından sıyrılma kaygısı taşısa da sonuçta analizlerin insanlarca yapıldığı gerçeğini vurgular. Aynı zamanda tıpkı Martinelli'nin önerisi gibi "müzik" kavramı yerine seslerin estetik kullanımına işaret eder. Taylor, zoomüzikolojik araştırmaları katılımcı araştırma pratikleri içinde bağlamsallaştırdığı bir kitap bölümünde ise disiplini; "hayvan kültürlerinde müziğin araştırılması" olarak tanımladığını belirtir (2017:38). Araştırmacı burada, müzik kavramını kullanmaktan çekinmez ve *hayvan müziği*'ni bir olgu olarak kabul ettiğinin altını çizer. Dahası Taylor, hayvan müziğinin de tıpkı insan müziği gibi kültürel bağlamda geliştiğini ima ederek etnomüzikolojinin, "kültürde müzik incelemesi" tanımına ve temel metodolojisine yaklaşır. Laland'e göre kültür, davranışları, ekolojik çevrenin kısıtlamalarından ve doğal seçilimin baskısından kurtarma potansiyeline sahip olduğundan hayvan dünyası için çekici bir araştırma alanı ve önemli bir tartışma konusudur (2008:367). Bir başka deyişle kültür söz konusu olduğunda, kuş ya da balina şarkısını açıklamak için çevresel kaynak dağılımı ve cinsel seçim baskısı yeterli açıklamalar olmaktan çıkar ve erkek ya da dişi bireylerin estetik tercihleri veya hayvan beyninin müziğe, ödül mekanizmalarını çalıştırarak tepki vermesi ihtimali tartışmaya dahil olabilir.

Zoomüzikolojinin sıklıkla zikredilen disiplinlerarası konumu ona, empirik alan verisi, metodoloji ve kavramsal yaklaşımlar anlamında farklı disiplinlerin kazanımlarından faydalanma şansı sağlar. Bu anlamda zoomüzikolojiyi en çok besleyen alanlar; etnomüzikoloji, semiyotik ve biyolojinin hayvan davranışlarına odaklanan alt dalı olan etolojidir. Sorce-Keller, zoomüzikolojinin etnomüzikolojiye fazladan enerji enjekte edebileceğini ve onu daha önce olduğundan daha heyecan verici bir alan haline getirebileceğini belirttikten sonra zoomüzikolojik perspektifin etnomüzikoloji için tamamlayıcı rolüne dikkat çeker: Nasıl Batı sanat müziği, dünyanın diğer müzik kültürleri incelenmeden tam olarak anlaşılamaz ise "insan ne denli müzikaldir?" sorusu da hayvanların müzikal edimleri araştırılmadan tam olarak yanıtlanamaz (2012 166-168). Bu anlamda zoomüzikoloji ile etnomüzikoloji arasındaki tarihsel-felsefi süreklilik, insanların çeşitliliği bir engel değil, bir kaynak olarak görmesi ile ilgilidir (Martinelli 2008a).

Nitekim müziğin yalnızca insani bir nitelik olduğu fikrinin hâkim olduğu 20. Yüzyıl başından itibaren, müzikal evrenseller arayışındaki karşılaştırmalı müzikoloji pratisyenleri, hayvan müziği olgusunu imkân dahilinde tutmuştu. Örneğin Herzog, 1941 gibi erken bir tarihte *Do Animals Have Music?* adlı bir makale yazmış ve burada insan müziği ile kuş şarkısını teorik olarak ayıracak herhangi bir ölçüt olmadığını belirtmişti (1941:4). Ancak zoomüzikoloji literatürü gözden geçirildiğinde, etnomüzikologların “hayvan müziği” alanına -en azından henüz- pek de ilgi göstermedikleri görülür. Bu durumun olası sebepleri şöyle sıralanabilir: (1) Boasçı kültürel görelilik fikrinin hâkim olduğu Amerikan antropolojisinin Merriam’dan itibaren etnomüzikolojiyi biçimlendirmesi ve bu nedenle karşılaştırmalı müzikoloji mirasını reddeden etnomüzikologların “müzikal evrenseller” bahsini, üstelik de türlerarası bir karşılaştırma zemininde yeniden açmaya pek gönüllü olmaması; (2) 1970 sonrasında göç, etnik kimlik, toplumsal cinsiyet gibi konuların, tüm sosyal bilimlerde başat hale gelmesi.

Etnomüzikolojinin bu mesafeli tavrına rağmen biyomüzikoloji, bilişsel müzikoloji, evrimsel müzikoloji, ornitomüzikoloji, ekomüzikoloji ve *soundscape* çalışmaları gibi disiplinlerarası araştırma alanları, kendi incelemelerini, zoomüzikoloji ile dirsek teması içinde yürütmektedir. Örneğin zoomüzikologlardan farklı olarak kuş şarkısını, estetikten ziyade davranışsal kaygılarla ele alan etolojik araştırmalar, kuş şarkılarının genetik aktarım yoluyla edinilmiş sabit bir unsur olmayıp biyolojik bir temele ve kısıtlamalara sahip öğrenilmiş nitelikler olduğunu kanıtlamışlardır. Biyomüzikolog Tecumseh Fitch, biyologların zebra ispinozları ile yaptıkları laboratuvar deneylerinin sonuçlarını şöyle açıklar:

Biyologlar, Darwin’in zamanından beri, genç ötücü kuşların düzgün şarkı söylemek için, tipik olarak yetişkinlikten önceki erken hassas dönemlerde işitsel girdiye ihtiyaç duyduklarını biliyorlardı. Bu tür girdilerden yoksun bırakılarak büyüyen kuşlar, daha az hece türüne ve normalden daha basit bir yapıya sahip anormal bir şarkı söylerler. (...) Fehér ve arkadaşları, ilk önce genç erkek zebra ispinozlarını izole bir şekilde yetiştirir. Yetişkinlikte, bu kuşlar yalnızca gıcırtılı, aritmik izole (ISO) şarkılar söyler. Yazarlar daha sonra bu yetişkin erkek “eğitmenleri” genç erkeklerle eşleştirir. Bu birinci nesil genç öğrenciler, ISO şarkısını başarılı bir şekilde taklit eder ancak onu normal -yabani tip- şarkı yönünde dönüştürmeye başlar. Araştırmacılar bu süreci yineleyerek, birinci nesil şarkıyı ikinci nesil kuşlara girdi olarak verir ve beş nesle kadar kuşları takip ederler. Her neslin şarkısının normal/yabani zebra ispinoz şarkısına istikrarlı bir şekilde yaklaştığını görürler. (Fitch 2009:519)

Fitch’e göre bu durum tıpkı, normal dilsel girdiden izole edilen veya ortak dili olmayan insanların önce anlamsal ve dilbilgisel karmaşıklıktan yoksun iletişim sistemleri (pidgin) geliştirmesi gibidir. Yine tıpkı zebra ispinozlarında olduğu gibi sonraki nesiller, bu basit iletişim sistemleri-

ni, dilbilgisel niteliklere sahip, karmaşık ve kararlı dillere dönüştürürler. Dolayısıyla kuş şarkısının öğrenilme süreci insanların kültürel aktarım edimlerinin başka bir türdeki tezahürü ya da eşdeğeri (2009:519).

Yine etolojik perspektiften Beecher ve Akçay (2020) ise şarkıları öğrenme sürecinde, genç erkek bireylerle erişkin şarkı icracısı kuşlar arasındaki etkileşimlere (rekabet, dostluk ve karşılıklı fayda) odaklanır. Yazılar, şarkı öğrenmenin nasıl gerçekleştiğine dair daha önce geliştirilen hipotezlerin bir dökümünü verir: rekabet ve karşılıklı fayda, basit dinleme, sosyal modelleme ve doğrudan etkileşim. Kendi araştırma sonuçlarından hareketle şimdiye kadar öne sürülen hiçbir hipotezin tek başına bir türdeki şarkı öğrenme sürecinin karmaşık yapısını açıklamaya yetmeyeceğini ancak bu hipotezlerin kombinasyonlarının kullanılabileceğini ifade ederler. Kuş şarkısının kültürel bir bağlamda icra edildiği ve paylaşıldığı fikrine benzer biçimde Whitehead, Rendell, Noad, Garland, Arraut gibi deniz biyologları da balina şarkılarının kültürel aktarım süreçleriyle topluluklar arasında paylaşıldığını göstermişlerdir (ayrıntılı bir tartışma için bkz. Keleş 2021b). Doğa bilimlerinin alana kazandırdığı bu empirik veriler olmadan zoomüzikolojinin (hayvanların da anlamlı ve müzikal bir kültürel bağlam içinde yaşadıkları ve uygun metotlarla bu müzikal dünyaya dair açıklamalar geliştirilebileceği gibi) temel iddiaları yalnızca spekülasyon seviyesinde kalabilirdi.

YAKLAŞIMLAR, ÖNEMLİ FİGÜRLER VE ARAŞTIRMALAR

Emily Doolittle – Müzikal Ortak Alanlar

Doolittle, 2014 yılında Bruno Gingras, Dominik Endres ve Tecumseh Fitch ile birlikte gerçekleştirdiği araştırmada münzevi ardıç kuşunun şarkı örneklerini analiz eder. Ekip, en küçük kareler regresyon modeli ve Bayesçi tahmin aracını kullanarak 71 adet münzevi ardıç kuşu şarkısını istatistiki açıdan değerlendirir. Çalışma, erkek ardıç kuşlarının şarkılarını oluştururken kullandıkları sabit frekanslar (fixed pitches) barındıran ses dizilerinin (scales), küçük katsayı ilişkilerine sahip olduğunu ve kuşların bu katsayı ilişkilerinden doğan harmonikler arasında bireysel tercih yaptıklarını ispatlar (Doolittle vd. 2014). Bu iki nokta (küçük katsayı oranlarından gamlar oluşturma ve besteleme sürecinde sesler arasında tercih yapma) insanların müzik kültürlerinde de yaygın biçimde görüldüğünden türlerin müzikal ortaklıklarına ışık tutar.

Doolittle, münzevi ardıç kuşunun şarkısına, daha yakın tarihli çalışmalarında, bu kez daha müzikolojik ve beşerî bilimsel bir perspektifle yaklaşır (2020). Bu metinlerde münzevi ardıç kuşu örneğinde, kuş şakımlarının sanatsal (şiirsel), natüralist ve bilimsel açıdan nasıl farklı biçimlerde anlaşıldığını kronolojik bir biçimde aktarır. Bunu yaparken ayrıca

bir müzisyen ve besteci olarak aldığı müzik eğitiminin kendi duyuş ve dinleme deneyimini/algısını nasıl biçimlendirdiğinden de bahseder. Böylece farklı perspektifleri bir araya getirerek bunların çıktılarının, daha geniş kültürel eğilimler içinde nasıl bağlamsallaştırılabileceğini tartışır. Doolittle, insan müziği ile kuş cıvıltısı arasında potansiyel olarak örtüşen dokuz alan belirler (2020:3-4). Zoomüzikolojik pratiğe uygun biçimde hem müzikal hem bilimsel analiz için başlangıç noktaları olarak önerilen ortak alanlar şöyledir:

Vokal öğrenme: Doğada az sayıda türün (ötücü kuşlar, balina gibi bazı deniz memelileri, insanlar ve yarasalar) doğuştan sahip olduğu bu nitelik, bireylerin kendi vokal üretimlerini, çevrelerinden işittikleri seslere (ve bu seslerin kullanım bağlamlarına) uygun şekilde biçimlendirebilme becerisidir. Bu beceriye sahip olmayan türler, işitme veya dinlemeye ihtiyaç duymaksızın türün vokal üretimlerini seslendirebilirken ötücü kuşlar, kambur balinalar ve insanlar, dil veya şarkı öğrenmek için işitsel etkileşime ihtiyaç duyarlar. “Şarkıların içgüdüsel olmaktan ziyade öğrenilmiş bir davranış olmasının bir yan ürünü, bazı ötücü kuşların coğrafi temelli lehçeler sergilemesidir” (Gingras 2017:396).

Kültür: Hem kuşlar hem de insanlar, sergiledikleri müzikal birikimi, genetik olarak devralmayıp türdeşlerinden öğrendikleri için bu müzikal birikimler “kültür” olarak değerlendirilir. Çünkü bu durum, Laland ve Janik’in “sosyal öğrenme yoluyla topluluğun üyeleri arasında paylaşılan ve aktarılan, topluluğa özgü davranış kalıbı” şeklindeki kültür tanımına uygundur (Bkz. Ramsey 2018:346). Kültürel aktarımın bir diğer sonucu ise kuş ve balina şarkılarının da tıpkı insan topluluklarında olduğu gibi coğrafi olarak yakın gruplar arasında daha yüksek oranda benzerlikler göstermesi ve kimi zaman ayrışık topluluklar arasında müzikal alışverişin görülmesidir.

Örüntü üretimi: Hem insan hem de hayvan müziği, şarkıların içinde veya aralarında tekrarlanan, tanınabilir motifler (örüntüler) içerir. İcracı bireyler, bu örüntüleri oluşturmak için toplulukça kullanılan perdeler, aralıklar, diziler ve sesin diğer öğelerinden faydalanır.

Yapı/Form: İnsan müziği genellikle kültürel olarak belirlenmiş yapılara uyar. 18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa sanat müziğinde yaygın biçimde kullanılan sonat formu (ABA), Osmanlı saray müziğindeki saz semailelerinde hanelerin dizilimi (ABCDBEB) ve diğer pek çok müzik kültüründe karşımıza çıkan formlar, bu yapılara örnektir. Kuşlar ve balinalar da belirli müzikal unsurları, topluluğun eğilimlerine uygun biçimde artarda getirirler. Ötleğenler, sabit ve değişken motifleri sürekli yeniden düzenleyerek karmaşık ve uzun ötüşler sergilerken bazı kuş türleri ABCD biçiminde sıralanan motifleri paylaşarak antifonal düetler seslendirirler. “Bu

düetler kulağa o kadar kusursuz gelir ki insan kulağı onları tek bir kuş sanabilir” (Bates URL-2). Örneğin Templeton ve meslektaşları Meksika’da yaşayan ve eşler halinde seslendirdikleri antifonal düetler ile bilinen mutlu çit kuşları ile laboratuvar deneyleri gerçekleştirmişlerdir. Her çiftin belli bir yapıyı koruyan şarkıyı oluşturmak için kendi repertuarlarını yine kendilerine özgü biçimde sıraladıklarını (ABCD veya QXYZ vb.) ve bunu çok hızlı bir biçimde yapabildiklerini gözlemlemişlerdir (2013).

Belirli bir stil içinde bireysel varyasyon: İcra sırasında kullanılan motiflerin veya şarkının tamamının tekrar sayısı, kullanılan ses türleri, aralıklar, seslerin farklı renk özellikleri, sesin sessizliğe oranı vb. gibi türe özgü unsurlar genellikle türleri kolayca tanımlanabilir kılar. Ancak bilim insanları, hayvan müzik kültürlerinde (tıpkı insan müziğindeki gibi) bireylerin, topluluğun genel stiline bağlı kalsalar da repertuarı kişisel varyasyonlar üreterek icra ettiklerini gözlemlemişlerdir.

İşlevsel kimlik ve işlevsel olmayan stilistik değişim: Karmaşık vokal pratikleri olan türlerin seslendirdiği şarkılar, sürekli bir dönüşüm içindedir ancak üreme mevsiminde erkekler tarafından icra edilen bağlamları sabittir. İnsan müziğinde de stiller dinamik bir dönüşüm gösterirken belirli icra bağlamları, söz konusu müzikal stillerin işlevsel kimliği olarak sabit bir görünüme sahiptir. Örneğin “son iki yüzyılda orkestra müziğinin tarzında sürekli değişim yaşanırken bağlamı -konser salonunda, akşam performansı- büyük ölçüde aynı kalmıştır” (Doolittle 2020:3-4).

Tekrar ve sürpriz: Doolittle, ornitolog Hartshorne’un *tekdüzelik eşiği* kavramı yoluyla hem insan hem de hayvan müziğindeki estetik unsuru teorize ettiği görüşündedir (2020:4). Hartshorne’a göre icracı, dinleyicinin dikkatini diri tutabilmek için kaos ve monotonluk arasında bir denge kurmalıdır ve güzellik de işte bu dengeden kaynaklanır. Bir başka deyişle tekrar unsuru, şarkının veya stilin gerekleri ölçüsünde kullanılmalı ancak icra sıkıcı olmamak için beklenmedik unsurlara da yer vermelidir. Jellis’e göre uzun mesafeli sinyalizasyonun bir özelliği; sinyaldeki değişikliğin dikkati yeniden uyandırmasıdır ve bu aynı zamanda insan müziğindeki bir ilkedir (akt. Taylor URL-1). Erkek ötücü kuşların, muhtemel eş adaylarının dikkatini çekebilmesi için icra sırasında sürpriz unsurlara yer vermesi, kambur balinaların şarkıları oluşturan heceleri, belli bir eşiğe kadar, sürekli daha karmaşık hale getirmeleri (bkz. Arraut ve Viellard 2014) ve insanların sürekli müzikal yenilikler peşinde olmaları bu durumun örnekleridir.

Fiziksel ve/veya duygusal durum ile bağlantı: Mehr vd. insan müziğinin, işlevsel ve bağlamsal olarak (duygu durumunu da yansıtacak biçimde) kültürler arası düzeyde, benzer niteliklere sahip olduğunu gözlemlemişlerdir. Yaptıkları analiz aynı zamanda bu niteliklerin (örneğin bir ninniye dinsel bir danstan ayıran tempo, aralık kullanımı, melodik yapı, tınısal ve vokal nitelik-

ler gibi) farklı kültürlerden insanlarca da tanımlanabildiğini gösterir (Mehrdad vd. 2018). Bir ninninin danstan farklı olmasına “benzer şekilde, insan olmanın hayvan seslendirmeleri de bağlama (yuvadaki yavrulara mı yoksa rakiplerine mi şarkı söylediklerine) ve duygusal duruma (sakin mi yoksa agresif mi olduklarına) göre değişir” (Martinelli’den akt. Doolittle 2020:4).

İçsel ödül için şarkı söylemek: Hayvanların müzik kültürlerine sahip olamayacağına ilişkin fikirlerin en güçlü argümanı, bu seslendirmelerin işlevsel yönüdür. Bir başka deyişle bu yöndeki iddialara göre, örneğin bir kuşun karmaşık şakımaları her ne kadar bize müzikal gibi görünse de aslında bu, tamamen potansiyel eşlere kur yapmak, bölgeyi savunmak veya grup içi bağları güçlendirmek gibi işlevlerle kısıtlı, otomatik bir davranışın çıktısıdır. Bu iddiaya karşı geliştirilen argümanların dayanak noktası ise karmaşık şakımaların enerji tasarrufu açısından verimsiz ya da ihtiyaç fazlası olması ve dolayısıyla evrimsel süreçte çoktan elenip gitmiş olmasının gerekliliğidir. Bu bakış açısı, kanıtlarını, yakın zamana kadar sadece kuşların şakıma davranışlarına yönelik gözlemlere ve türlerarası karşılaştırmalara dayandırmaktaydı. Yakın dönemli çalışmalar ise icracı ve dinleyici bireylerin, hormon seviyelerini ve serebral tepkilerini analiz ederek hem şakıyan erkek kuşların “içsel ödül” için şarkı söylüyor olabileceklerini hem de dinleyicilerin şarkılardan keyif aldıklarını göstermektedir. Örneğin Earp ve Maney kuş şarkısının türdeş dinleyiciler açısından da müzik (estetik haz nesnesi) olarak algılanıp algılanmadığını, beyaz boğazlı serçeler ile gerçekleştirdikleri bir laboratuvar çalışması ile test etmişlerdir:

Hayvan şarkılarının, mezolimbik ödül yolunun bileşenlerinde tepkileri indüklemeleri bakımından insan müziğine benzer olduğunu bulduk. Alıcı dişi kuşlarda, insanlarda müziğe yanıt verdiği bilinen ve açık şekilde kuşlarda da benzer olan bu ödül yolunun her bölgesi şarkıya yanıt verdi. (Earp ve Maney 2012:7-8)

Müzik bilimleri literatürü, insanların müzikal aktivitelerinin; ekonomik girdilerin yanında sosyal bağların güçlendirilmesi, kültürel kimliklerin inşa edilip sürdürülmesi ve toplumsal ya da kişisel travmaların tedavi edilebilmesi gibi işlevlerini açıklayan etnomüzikolojik, sosyolojik ve biyomüzikolojik araştırmalar açısından oldukça zengindir. Bir başka deyişle insan müziği doğrudan (kuş şarkılarına benzer) işlevler için üretilmiyor olsa da bu, onun işlevsel olmadığı anlamına gelmez. Dolayısıyla işlevsel yönü ve yukarıda sayılan benzerlikler ışığında yalnızca zoomüzikologların değil aynı zamanda etnomüzikologların da müziğin tanımına ilişkin kabullerini yeniden gözden geçirmesi zihin açıcı olacaktır: “John Blacking’in müzik tanımını insanmerkezci kısıtlarından kurtarmak için ‘insanca örgütlenmiş ses’ değil, yalnızca ‘örgütlenmiş ses’ ya da ‘canlılar tarafından kolektif olarak örgütlenmiş ses’ olarak müzik” (Keleş 2021a:17).

Dario Martinelli – Metodolojik ve Teorik Modeller

Martinelli'ye göre zoomüzikoloji; yalnızca insanlara özgü olmayıp en azından bazı diğer türler, özellikle de ses (vokal) aygıtlarına sahip olanlar arasında paylaşılan tüm müzikal özelliklerle ilgilenir (2001:342) ve “insan olmayan hayvanlara insan bilimleri perspektifinden, müziğe ise biyolojik bilimler perspektifinden yaklaşır” (akt. Malavasi 2011:2). Bu anlamda önemli olan iki nokta; disiplinin konumu ve metodolojisidir: Araştırmacı; (1) alandan sesli materyal toplayabilir ve kendisinin topladığı materyale dayanan, açık şekilde ampirik bir yaklaşım benimseyebilir veya (2) halihazırda mevcut olan muazzam miktardaki alan kayıtları, spektrogramlar ve transkripsiyonlardan hareketle yeni analitik araçlar önermeye ve teorik modeller geliştirmeye girişebilir. Böylece analitik araçlar keskinleştirilirken teorik yaklaşım da detaylandırılabilir. Temel hareket noktası olarak göstergebilimsel metodu benimseyen Dario Martinelli, alandan ampirik veri toplamaz ama mevcut veriyi disiplinlerarası bir perspektifle değerlendirerek zoomüzikoloji için metodolojik ve teorik modeller önerir.

Etnomüzikolojinin Üçlü Modelinin Hayvanlara Uygulanması

Martinelli, hemen hemen her metninde etnomüzikoloji ile zoomüzikoloji arasındaki paralelliklere işaret eder: Etnomüzikologların geçmişte, müziğin yalnızca Batılı toplumlara özgü bir gelişmişlik göstergesi olmayıp tüm toplumlarda görüldüğünü kanıtlamak için gösterdiği çabaya benzer bir uğraşı günümüzde, zoomüzikologlar, müziğin yalnızca insana özgü olmadığını kanıtlamak için göstermektedir. Aynı zamanda iki disiplindeki araştırma stratejileri çok benzerdir. Bu stratejilerden ilki, “müziğin” geleneksel tanımlarını tartışmaya açmak ya da daha doğrusu, müziğin tüm insani müzik faaliyetlerini kapsayabilecek bir tanımının dahi aslında var olmadığını vurgulamaktır. Son olarak, etnomüzikologlar, iletişim kurmanın pek mümkün olmadığı müzik uygarlıklarıyla uğraşmaktan kaçınmadılar ve bu nedenle, dilsel etkileşim olmadan araştırmayı mümkün kılacak yöntemler formüle etmek zorunda kaldılar. Zoomüzikologlar da aynı problemle karşı karşıyadır.

Martinelli'ye göre zoomüzikolojinin etnomüzikolojiden ödünç aldığı en ilginç yön, müzikal fenomenlerin analizine yönelik üçlü modeldir (2008b). Etnomüzikologlar, bu araştırma modelini müzikal evrenselleri sınıflandırabilmek için karşıkültürel perspektif ile geliştirmişlerdir. Hayvan müziği incelemelerine de uygulanabilecek bu analitik sistem, üç ayak üzerine kuruludur: yapılar, süreçler, deneyim.

Yapılar incelenen ses organizasyonlarının müzikal özellikleridir. İncelenen türlerdeki seslerin organizasyonunu tanımlamayı amaçlayan bu analizin odaklandığı özellikler; kapsanan ses genişliği, tekrarlayan aralıklar, form, süre ve tınısal unsurlardır. Analizin bu düzeyinde kullanılan

araçlar; ses kayıtları, spektrogramlar ve notasyondur. Mâche'nin kuş şarkısına yönelik sintagmatik ve paradigmatic analizi (bkz. Mâche 1997) bu tür bir araştırmanın örneğidir. Benzer biçimde Aydın'ın (2020) verilerin tahlili aşamasında uyguladığı akustik sinyal analizi de bülbül şarkılarının yapısını; nota sayısı, müziksel cümle süreleri, gürlük ve form açısından çözümlemeye yöneliktir. *Süreçler* ise müzik yapmanın kültürel boyutunu kapsar. Bir başka deyişle müzikal sesin üretimi ve alımlanması sırasındaki, ritüeller ve sosyal kurallar gibi eylem ve davranış kalıplarını içerir. Zoomüzikolojik araştırmanın bu seviyesi, en çok etolojik incelemelerin kazanımlarından beslenir. Son olarak *deneyim* seviyesi, bireyin bir müzik olayını deneyimleme sürecine odaklanır. “Müzik deneyimleri, bir özne (erkek ya da kadın) ile bir nesne (müzik olayı) arasında gerçekleşen genel bir insan deneyimi olarak düşünülebileceğinden (etnomüzikologlar), her deneyimde evrensel bir özelliğin belirli davranış ve yeterliliklerin yeniden ifade edilmesi olduğu fikrini geliştirmişlerdir. Benzer varsayımlarla, bu görüş zoomüzikolojik amaçlar için kullanılabilir. Dolayısıyla, eğer yapıların düzeyi nesnel ve süreçlerin düzeyi de kültürelse, deneyim kesinlikle öznel düzeyidir” (Martinelli 2008b).

Umwelt Teorisi

Zoomüzikoloji, çoğulcu perspektifi doğrultusunda, müzikal çıktılar üreten her tür için bu çıktıyı üreten biyokültürel bağlamı, müzikal sesin kendi teknik özelliklerini ve bu seslerin, türün kendi üyeleri için taşıdığı iletişimsel ve estetik nitelikleri dikkate alır. Bu noktada Martinelli, biyolog Jakob von Uexküll'ün *Umwelt* teorisine başvurur ve bu kavrayışın zoomüzikolojik araştırmalarda nasıl işlevsel hale getirilebileceğini tartışır.

Martinelli (2004), Umwelt teorisinin zoomüzikolojik perspektifin çoğulcu yaklaşımına uygunluğunu açıklamak için önce alanla ilişkili yaklaşımları kategorize eder: süreksiz, aşamacı ve çoğulcu (discontinuity, gradualism, pluralism). Bu kategorizasyona göre *süreksizlik*, insan dışındaki türlere ait bir müzik fikrine karşı çıkar ve müziği, evrim sürecinde insanı diğer canlılardan ayıran gelişmelerin (kopuşun) ürünü olarak görür. Hayvanların vokal seslendirmelerinin müzik olarak değerlendirilmesi de insanı bir faaliyetir: “Sosyal bilim açısından müzik, geniş çapta insan davranışının bir unsuru olarak kabul edilir. Kuş ve balina seslerinin ‘melodi’ olduğu inancı da söz konusu hayvanların paylaştığı bir görüş değil, insan aklının bir ürünüdür” (Kaemmer 1993:29). Dolayısıyla süreksiz tutum, tanım gereği, müziğin yalnızca insanlara özgü olmadığı tezini savunan zoomüzikolojik araştırmanın amacına aykırıdır.

Genel anlamda Darwin'in fikirlerinden hareket eden *aşamacı* bakış ise süreksizliğin vurguladığı kopuşun aksine türlerin sıralandığı hiyerarşik konumlandırmada insanın en yüksek konumu işgal ettiğini iddia eder. Dola-

yısıyla belirli özellikler, türlerin hayatta kalmasına yetecek ölçüde gelişmiş olabilir ancak evrimsel süreklilik gereği üst konumlar, daha karmaşık ve rafine niteliklere işaret eder. Özellikle müzik gibi karmaşık unsurlar her ne kadar türler arasında bir sürekliliğe işaret etse de en gelişmiş haline ancak insanda ulaşırlar. Bu nedenle hayvanların müzikle ilişkili faaliyetleri çalgı veya notasyon gibi üst düzey kültürel ürünleri barındırmaz. Zoomüzikoloji açısından da müzik, farklı türler düzeyinde paylaşılr ancak türlere özgü unsurlar da söz konusudur. Biyomüzikolojik çalışmaların da gösterdiği gibi müzikalitenin pek çok hayvan türünde (en azından ses aygıtıyla donatılmış tüm hayvanlarda) ortak bir temelden ayrıldığına dair (değer hiyerarşilerinden bağımsız) bir aşamacı hipotez akla yatkın görünmektedir. Ancak müzik, türler arasında niteliksel farklılıklar taşıdığından dolayı zoomüzikolojinin çoğulcu bir perspektife ihtiyacı olduğu ortadadır. Bir başka deyişle insan müziği ve insan-olmayan-türlerin müziği şeklindeki bir ikili kategorizasyon, insan dışındaki canlıların müzikal pratikleri için açıklayıcı olmaktan ziyade indirgemeci olacaktır. Bu nedenle Martinelli'ye göre, zoomüzikolojik çoğulcu perspektife en uygun çerçeve, biyolog Jakob von Uexküll tarafından öne sürülen *Umwelt* teorisidir (2004:233).

Umwelt kabaca türe özgü dünya algısı demektir. Bueno-Guerra'ya göre Kant'ın *fenomen* ve *numen* ayrımı fikrinden hareket eden Üexküll, organizmaların kendi sinir sistemleri tarafından algılanıp işlenen bilgilerle inşa ettikleri bir gerçeklik içinde yaşadıklarını ifade eder (2018:1). Dolayısıyla görsel ve işitsel unsurlar üzerine kurulu olan insan *umwelt*'i ile deniz anasının elektrik sinyallerinden ibaret gerçekliği iki farklı algı dünyasını işaret eder ya da insanın işitmiyor olması yarasaların yüksek frekanslı bir iletişim veya algı dünyasına sahip olmadığı anlamına gelmez. Canlıların biyolojik ritimlerini ve doğal çevrelerinin örneğin mevsimsel döngülerini de dikkate aldığımızda vokal pratiklerin ne kadar çeşitli olabileceği ve farklı türlerin birbirinin seslendirmelerini ne kadar farklı algılayabileceklerini de tahmin edebiliriz. Bir başka deyişle "...müziksel özelliklerin gelişimi, ilgili *Umwelt*'in (türe özgü dünya algısı) dinamikleri tarafından yönetildiği için beste kuralları, alımlama ve performans, türlerle göre değişiklik gösterir ve birbiri ile kıyaslanamaz" (Malavasi 2011:3). Bu nedenle zoomüzikologlar, müzik kültürlerinin, türlerin kendi müzikal-biyolojik *Umwelt*'lerinin sonuçları olduğunu dikkate almalıdır.

Martinelli, *Umwelt* teorisinin zoomüzikolojiye uygulanması ile ilgili makalesinde balina şarkılarına bu çerçeveden yaklaşır (2004): (1) *Hız*: Hem okyanusun sürekli hareketi hem de balinanın biyolojik ritmine uygun biçimde balina şarkısının temposu *largo* ve *maestoso*'dur. (2) *Yankı*: İnsan müziğinde çeşitli araçlar yoluyla yapay olarak üretilen yankılar, okyanus ortamında derin sualtı geribildirimleri ile sürekli sağlanır ve araştırmacılar, şarkı söyleyen balinaların kendi seslerinin yankılarını kullandıkları-

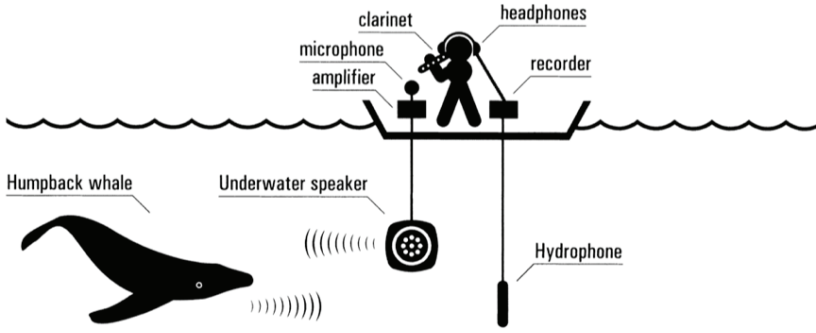
nı gözlemlemiştir. (3) *Döngüsellik*: Balinaların şarkı seansları, insanların müzik performanslarından farklı olarak, aynı şarkının manipüle edilmiş pek çok tekrarı biçimindedir. Bu durum okyanusun döngüsellığı ile gayet uyumludur ve göç yolları da dahil olmak üzere aslında balinaların yaşamlarında hemen her şey döngüseldir. (4) *Şarkı seanslarının uzunluğu*: Bir kambur balinanın bir şarkı seansı 20 saatten uzun sürebilir ki bu aslında onların ciğer kapasiteleri ve biyolojik ritimleri ile gayet uyumludur. (5) *Sesler ve aralıklar*: Balinalar şarkılarını seslendirirken pek çok mikrotone ses kullanırlar ve *Umwelt* teorisinin dikkat çektiği gibi bu sesler tür için özellikle anlamlı olabilir. (6) *Ses malzemesinin manipülasyonu*: Bir mevsimde aynı okyanus havzasında bulunan balinalar aynı şarkıyı söylerler ancak şarkının içerdiği unsurlara müdahale ederek, şarkıları sürekli ve düzenli bir dönüşüme tabi tutarlar.

Sonuç olarak zoomüzikologlar müziğe, *Umwelt* teorisi ışığında baktıklarında ifade ettikleri şey kısaca şöyle özetlenebilir: Müzik, türlerarası düzeyde paylaşılan bir davranışlar bileşkesi ve tınısal olgudur ancak her tür kendi müziğini kendi *umwelt'ine* (yani fenomenolojik durumuna) göre biçimlendirir, icra eder ve alımlar. Öte yandan bu fenomenolojik farklılaşma farklı türlerin birbirinin tınısal çıktıları ile hiç ilişkileneceği anlamına gelmez. Zira gerek Kuzey Amerika'daki alaycı kuşun ve Avustralya'daki alaca kasap kuşunun başka türlerin şarkılarından modifiye edilmiş unsurlar barındıran karmaşık şakımaları gerekse de kuş şarkılarının taklitlerini içeren halk şarkıları ve besteler, özellikle de vokal öğrenme kapasitesine sahip türlerin (ötücü kuşlar, deniz memelileri, insanlar vb.) çevrelerindeki seslere ve başka türlerin müzikal seslendirmelerine karşı ne kadar hassas ve ilgili olduklarını göstermektedir. Bu nedenle insan müziği ile hayvan şarkıları arasındaki paralelliklere işaret eden zoomüzikolojik araştırmalar; biyolojik ritimleri, yaşam alanları ve algısal nitelikleri ne kadar farklı olursa olsun, belirli türlerin müzikal inşalarını oluştururken benzer tekniklere başvurduğunu göstermeleri bakımından anlamlıdır. Çünkü bu çalışmalar aynı anda hem evrimsel açıdan önemli olan biyolojik sürekliliklere hem de felsefi sorulara dikkat çekerler. Bu noktada Emily Doolittle'ın münzevi ardıc kuşu ve kara tavuk hakkındaki incelemeleri ile David Rothenberg'in alaycı kuş şarkısı ve balina düeti çalışmaları dikkate değer görülebilir.

David Rothenberg – Araştırma Tekniği Olarak Türlerarası Müzikal Etkileşim

Rothenberg, özellikle bülbül, lir kuşu, kambur balina, ağustos böceği ve cırcır böceği gibi müzikal türlerle ilgili çalışmalar yapmaktadır. Bu türlerin sesli gösterimlerinden esinle beste yapmak veya türlerin doğal ortamlarında onlarla doğaçlama müzik icra etmek Rothenberg'in metodolojisinin parçalarıdır (Bkz. Şekil 1). Müzik icracılığının yanında felsefe profesörü olan Rothenberg, böylece insanın sanatsal limitlerini genişletti-

ğini ve o etkileşimler olmadan asla keşfedemeyeceği deneyimler yaşadığını belirtir (Ullrich 2014: 118,121). *Balina Müziği: Türlerarası Bir Düetin Anatomisi* başlığı ile yayınladığı metinde Rothenberg, bir kambur balina ile gerçekleştirdiği doğaçlama klarnet icrasını temel alır. Rothenberg bu tür yaratıcı birlikteliklerin biyoloji çalışmalarının sınırlarını genişletmek ve yeni sorular sormak için fırsat sağladığı görüşündedir (2008). Zira kambur balina araştırmaları, balinaların şarkılarını sürekli bir değişime tabi tuttuğunu ve birbirilerinden şarkı öğrendiklerini göstermiştir ancak balinaların kendi türlerinin dışındaki müzikal ses kaynaklarına ilgi gösterip göstermediklerine ilişkin bir veri mevcut değildir. Burada bahsi geçen insan-balina düetinin sonogramik analizleri ise balinanın kendi vokal üretimlerini klarnet ile eşleştirdiği birkaç açık örneği görünür kılar.

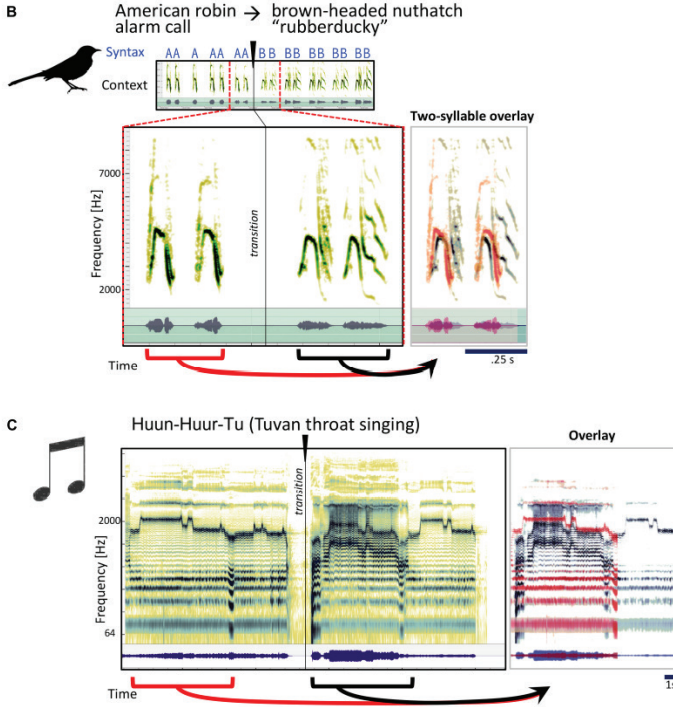

Şekil 1. David Rothenberg'in bir kambur balina ile gerçekleştirdiği performansın düzeni (Rothenberg 2008:47)

Rothenberg, başka bir çalışmada, farklı disiplinlerden gelen bir ekiple birlikte bu kez Kuzey Amerika'daki yaygın ötücü kuş türlerinden biri olan alaycı kuşun (*Mimus polyglottos*) şarkısına odaklanır. Erkek alaycı kuşlar, çevrelerindeki başka kuş türlerinin taklitlerini içeren uzun ve karmaşık şarkıları ile tanınırlar (türün günlük dildeki ismi de bu özelliğinden kaynaklanır: *mocking bird*). Rothenberg'e göre alaycı kuş şarkısına dair daha önceki çalışmalar, bu uzun ve karmaşık seslendirmelerin başka hangi türlerin taklitlerini içerdiğini incelemekle yetinmiştir ancak burada önemli olan söz konusu seslendirmelerin (örneğin fotoğraf makinesinin deklanşör sesini dahi aynen taklit edebilen lir kuşunun aksine) belirli biçimlendirme tekniklerini içermesidir. Bir başka deyişle alaycı kuşlar, işittikleri diğer türlerin hecelerini/şarkılarını aynen taklit edip gelişigüzel biçimde artarda eklemek yerine, o sesleri, kendi şakıma/müzik dillerine tercüme etmektedirler. Roeske, Rothenberg ve Gammon (2021) araştırmalarında, alaycı kuşların şarkılarını oluştururken uyguladıkları sistematik geçişleri ve biçimlendirme kurallarını ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Buna göre alaycı kuşların kullandıkları sesleri belirli biçimde artarda getirme stratejileri

(besteleme süreçleri) dört ana tekniğe işaret eder: tını değiştirme, perde değiştirme, zamansal kısaltma ve zamansal uzatma (timbre change, pitch change, squeeze, stretch).

Rothenberg, alaycı kuşun uyguladığı bu teknikleri, insan müziği ile ilişkili biçimde örnekler ve anlamlandırır. Örneğin alaycı kuş, Amerikan narbülbulü'nün alarm çağrısını tınısal anlamda dönüştürerek bir sonraki heceye geçişe zemin hazırlar. Bir sesin tınısal/nitelik olarak dönüştürülmesi armonikleri (overtones) ile ilgilidir. Bir başka deyişle temel sesin üstünde, onunla birlikte tınlayan armoniklerine müdahale edilmesi sesi (süre, perde vb. özellikleri sabit kalsa dahi) renk/karakter anlamında değiştirir. Aynı perdeyi tınlatan bir piyano ile klarneti veya insan sesini ayırt edebilmemizi sağlayan bu karakteristik niteliktir. İnsan müzik kültürlerinde tınısal çeşitlilik, yaygın olarak, farklı enstrümanlar ve teknolojik efektler yoluyla sağlanır. Alaycı kuşun tını değiştirme pratiği ise daha çok Tuva geleneksel müziğindeki gırtlaktan söyleme (throat singing) gibidir (Bkz. Şekil 2). Tıpkı Doolittle vd.'nin münzevi ardıc kuşuna ilişkin çalışmasında iddia edildiği gibi bu tınısal biçimlendirme edimi de alaycı kuşların estetik ve müzikal, beğeni ve beklentilerine işaret ediyordur olabilir.

Şekil 2: (B) Alaycı kuşun, narbülbulü çağrısını, armonikler yoluyla tınısal değişime tabi tutuşu, (C) Tuva gırtlaktan söyleme geleneğinde sesin armoniklerinin dönüştürülmesi (Roeske, Rothenberg ve Gammon 2021:5)

Tınısal biçimlendirmeye ek olarak, alaycı kuşların şarkılarını oluştururken uyguladığı sesin perdesini değiştirme, süresini uzatma veya kısaltma davranışları da insanların müzikal edimlerini ve estetik müdahalelerini anımsatır.²

Hollis Taylor – İnsan İstisnacılığı ve Katılımcı Perspektif

Hemen hemen her zoomüzikoloji metni şu soruları içerir: *Müzik nedir? Müziğin anlamı ve işlevi nedir? Müziğin kökenleri/kaynakları nelerdir? Müzikalite içgüdüsel mi yoksa kazanılmış bir beceri mi ya da her ikisi birden mi? Müzikal evrenseller var mı? Müzikalite yalnızca insanlara özgü bir özellik mi?* Tabii ki bu durum bir tesadüf değildir ve bu sorular aslında yoğun biçimde yerleşikleşmiş (ve tortulaşmış) bir zihin dünyası ile hesaplaşmak ya da onu sorunsallaştırmak için hem zoomüzikologlar hem de biyomüzikologlar tarafından tekrar tekrar sorulmaktadır. Çünkü kısaca insan istisnacılığı ya da insana-özgücülük olarak adlandırılabilir bakış açısı, müzik dahil, tüm dünyayı ve insanlık tarihini, kimi zaman kozmolojik düzeyde biçimlendiregelmiştir ve günümüzde de etkinliği sürmektedir.

Hollis Taylor müziğin, yalnızca insan odaklı düşünüldüğünde dahi, kapsayıcı bir biçimde, tanımlanmasının ne denli zor olduğuna, disiplinin temel referans kaynaklarından biri olan *The Grove Music Dictionary*'de herhangi bir müzik tanımı bulunmaması ile dikkat çeker. Bu sözlüğün müzik maddesinin yazarı olan etnomüzikolog Bruno Nettl, müziğe ilişkin tek bir tanımını dayatmanın, bu sözlüğün genel olarak göreceli, kültürlerarası ve tarihsel olarak bilinçli doğasına aykırı olduğunu belirtir (2020:3). Müziği işittiğimizde ayırdına varmakta çok iyi olmamıza rağmen ona dair kapsayıcı bir tanıma ulaşmakta bu kadar zorlanmamızın sebebi; farklı kültürlerde müziğin çok farklı biçimlerde icra edilmesi, anlamlandırılması, işlevsel hale getirilmesi ve estetik açıdan farklı değerlendirilmesidir. Ancak gerek akademik ve sanatsal alanda gerekse de gündelik yaşamdaki bu farklı yaklaşımların üzerinde uzlaştığı nokta, müziğin insana özgü bir olgu olduğudur. Örneğin Stravinsky, doğadaki seslerin bize müziği vade-decek unsurlar barındırdığını ve hatta besteciye ilham verebileceğini fakat örneğin bir kuş cıvıltısının ancak “bilinçli” insani müdahale ile müziğe dönüşebileceğini belirtir (bkz. Stravinsky 2011:25,26)³.

Taylor'un müziğe ilişkin insan istisnacılığında dikkat çektiği bir

2 Rothenberg'in alaycı kuşun dört temel besteleme prensibine ve bu prensiplerin insan müziğindeki karşılıklarına dair hazırladığı video şu linkten izlenebilir: https://www.youtube.com/watch?v=FwD0ij_CW0M

3 Stravinsky'nin bu cümleleri, insan istisnacılığı fikrinin rafine bir ifadesidir. Müziğin insana özgü bir olgu olduğunu kabulünün üzerine inşa edildiği taşıyıcı sütunlardan ikisini (bilinç ve estetik algı) işaret eder. Hayvan müziği kavrayışının reddedilmesinde başvuru diğer dayanaklar ise amaç, dil ve işlevdir. Gerek etolojik araştırmaların hayvanlarda estetik duyunun gelişmiş olmasına dair kazanımları gerekse de Rothenberg, Doolittle ve Taylor'un hayvanlarda müziği biçimlendirmeye yönelik iradenin varlığını işaret eden empirik araştırma sonuçları bu dayanakların, kabul edilemediği kadar da sağlam olmadığını göstermektedir ancak henüz anaakım bilim dünyasında ve gündelik yaşamda etkili olacak seviyeye ulaşmamıştır.

başka nokta ise Stravinsky'nin besteci kavrayışından farklı olarak daha akademik/bilimsel bir noktadan müziğin insana özgü oluşunu kanıtlamak için bir dizi niteliğe dikkat çeken isimlerin açıklamalarıdır. Bu nitelikler; bilinç, irade (yani amaçsallık), dil ve işlev gibi unsurlardır (2020:3).

Taylor hayvan müziğine ilişkin araştırmaların metodolojik doğasını, günümüzde tüm bilimsel aktivitelerde daha açık biçimde sorgulanan, bilginin üretim süreçlerindeki iktidar mevzuu ile ilişkili biçimde sorun-sallaştırır. *Marginalised Voices: Zoömusicology through a Participatory Lens* (2017) adlı metninde kendi araştırma sürecini, doğa bilimlerinin katı prosedürlerinden ziyade katılımcı araştırma pratiğinin ve beşerî bilimsel esnekliğin kazanımlarına açık hale getirmeye çalışır. Laboratuvar bağlamının, ötücü kuşları, araştırmacının elinin altındaki hazır denekler haline getirerek nesneleştirdiğini ve bunun asimetric bir güç ilişkisi yarattığını belirtir. Üstelik Taylor'a göre, izole laboratuvar bağlamı, şarkısının karmaşık yapısını çevresindeki işitsel bağlamdan beslenerek oluşturan alaca kasap kuşu gibi vahşi türlerin şarkıları hakkında ancak çok kısıtlı (ve yanıltıcı) bir bilgi sağlayabilir. Bu nedenle veri toplama süreçlerini alaca kasap kuşlarının doğal yaşam alanlarına taşıdığını ve bu araştırma bağlamının kendisini (araştırmacıyı) nasıl daha kırılğan ve hassas ama aynı zamanda da araştırma nesnesi ile daha eşit koşullarda varolmaya zorladığını anlatır. Doğal ortamın ötüş sergileyen kuş, bilginin ortak-üreticisi olma şansı tanıdığını ve araştırmayı, kuş gözlemcisi veya doğal yaşam meraklısı amatörlerin bilgi birikimlerine de açık hale getirdiğini ekler. Böylece zoomüzikolojik pratik hem sürekli tekrar eden paternlere hem de bir kereye mahsus olaylara açık, katılımcı (ve sorumlu) bir nitelik kazanmış olmaktadır.

Sosyal ve beşerî bilimlerdeki katılımcı araştırma pratikleri kapsamında değerlendirilmese de biyolojinin hayvan davranışlarına odaklanan çalışma alanlarında da araştırma verilerini, laboratuvarın izole ortamı yerine, hayvanların doğal yaşam alanlarından elde etmeye yönelik bir metodolojik tavır söz konusudur. 1970'lerde daha popüler bir kullanımı olan "etoloji" yerine günümüzde daha çok "hayvan psikolojisi" adıyla anılan bu alanda çalışma yürüten Çağlar Akçay, makalelerinde, araştırma verilerini, hayvanların doğal yaşam alanlarından derlediğini belirtir ve bu nedenle disiplinin aynı zamanda "davranışsal ekoloji" adıyla anılabileceğini söyler.⁴

4 Akçay, disiplinin adlandırılması tartışmalarına ve kendi metodolojik tercihlerine dair bu bilgileri, Mirgün Cabas ve Can Kozanoğlu tarafından hazırlanan *Nereden Başlasam?* adlı podcast serisinin "Hayvan Psikolojisi" başlıklı bölümünde de aktarır.

SONUÇ

Hayvan kültürlerinde müzik incelemesi ya da hayvanlar arasında sesli iletişimin estetik kullanımının araştırılması olarak tanımlanan zoomüzikoloji; ekomüzikoloji ve biyomüzikoloji gibi güncel müzik araştırması alanları ile birlikte, insanmerkezci bakış açısının yoğun biçimde tartışmaya açıldığı ve posthümanist söylemin etkinliğini arttırdığı bir epistemolojik bağlamda (veya paradigmatik dönüşüm sürecinde) biçimlenmekte ve bu bağlamı etkilemektedir. Disiplinlerarası doğası gereği zoomüzikoloji hem yaklaşımlar hem de metodoloji açısından bir çeşitliliğe sahiptir. Dolittle ve Rothenberg'in kuş şarkılarına ilişkin araştırmalarında örneklenildiği gibi, daha çok biyoloji ve etoloji ile ilişkilenen çalışmalar, alandan empirik verinin toplanmasını ve analizini sağlar. Taylor ise kendi araştırma sürecini, laboratuvar bağlamının, araştırmacı ile denek arasındaki asimetrik güç ilişkisini yeniden üreten yapısının dışında, katılımcı araştırma pratikleri bağlamına oturtur ve disiplinler bilginin inşa edilmesinde hayvanların nasıl ortak-bilgi-üreticisi olarak görülebileceğini sorunsallaştırır. Rothenberg ise türlerarası düetler yoluyla müzisyenin kişisel deneyimini ve felsefi soruları araştırma kapsamına dahil eder. Öte yandan Martinelli, eldeki veriyi, göstergebilimsel bir birikim doğrultusunda, yeni modeller inşa etmek için teorik bir değerlendirmeye tabi tutar ve disiplinin alana esas katkısının bu yönde olacağına inandığını belirtir: “Zoomüzikolojinin öncelikle bilime sunduğu şey, veri toplama değil, çoğunlukla analitik araçlar ve verilerden hareket eden teorik çıkarımlardır.” (Martinelli 2008a).

Taylor, zoomüzikologların hem belirli bir türe odaklanan çalışmalar hem de nihayetinde türler-arası karşılaştırmalı araştırmalar yoluyla diğer sonik kültürleri düşünmeye ve aydınlatmaya başladıkça daha derin bir etki yaratacakları görüşündedir (URL-1). Martinelli'ye göre (2008a) ise henüz emekleme aşamasında bir disiplin olarak zoomüzikolojinin gelişimi açısından umut verici olan bir nokta, giderek daha çok kişi ve kurumun bu disipline ilgi duymasıdır. Zoomüzikoloji aynı zamanda İngilizce konuşulan dünyanın ve müzikoloji departmanlarının ötesinde müzik terapistlerinin, antropologların, biyologların ve yerel kültürel kurumların/vakıfların ilgisini çekmektedir. Zoomüzikoloji, modernist projenin müziği kuşattığı belirli sosyo-ideolojik sınırları (toplumsal, cinsel, coğrafi, türcü vb.) aşmaya çalışan bir trend içinde; popüler müzik repertuarına, Batılı-olmayan müziklere, feminist ve ekolojik bakışa yönelen araştırmalar arasında yerini alır. Ancak yine de genç bir disiplin olarak zoomüzikolojinin, eğer bir gün olacaksa, bilim çevrelerinde kabul görmesi ve periferik bir konumdan anaakıma taşınması için zamana ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2020) *Luscinia Megarhynchos (Bülbül) Şarkılarının Etnografik Ornitomüzikoloji İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Seyit Yöre, Müzikoloji Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi.
- Arraut, E. M., Viellilard J. M. (2004) “The Song of The Brazilian Population of Humpback Whale *Megaptera Novaeangliae*, in the Year 2000: Individual Song Variations and Possible Implications”, *Annals of the Brazilian Academy of Sciences*, 76(2): 373-380.
- Beecher, M., Akçay, Ç. (2020) “Social Factors in Bird-song Development: Learning to Sing with Friends and Rivals”, *Learning and Behavior*, August 2020, doi: 10.3758/s13420-020-00441-6.
- Bueno-Guerra, N. (2018) “How to Apply the Concept of Umwelt in the Evolutionary Study of Cognition”, *Frontiers in Psychology*, October 2018, Volume: 9, Article: 2001, doi:10.3389/fpsyg.2018.02001
- Doolittle, E. L., Gingras, B., Endres, D. M., and Fitch, T. (2014) “Overtone-based Pitch Selection in Hermit Thrush Song: Unexpected Convergence with Scale Construction in Human Music”, *Pnas*, November 18, 2014, vol. 111, no.46, 16616-16621, <https://doi.org/10.1073/pnas.1406023111>
- Doolittle, E. Gingras, B. (2015) “Quick Guide: Zoomusicology”, *Current Biology* 25, 5 October 2015, 811-812.
- Doolittle, E. (2020) “Hearken to the Hermit-Thrush: A Case Study in Interdisciplinary Listening” *Frontiers in Psychology*, December 2020, Vol 11, Article 613510, doi: 10.3389/fpsyg.2020.613510
- Earp, S. E., Maney, D. L. (2012) “Birdsong: Is It Music to Their Ears?”, *Frontiers in Evolutionary Neuroscience*, November 2012, Volume: 4, Article: 14, pp. 1-10. doi: 10.3389/fnevo.2012.00014
- Fitch, W. T. (2009) “Birdsong Normalized by Culture”, *Nature*, Volume: 459, 28 May 2009, p. 519.
- Gingras, B. (2017) “Music Across the Species”, *The Routledge Companion to Music Cognition*, (Ed.) Richard Ashley, Renee Timmers, pp. 391-401, Routledge: New York.
- Herzog, G. (1941) “Do Animals Have Music?”, *Bulletin of the American Musicological Society*, No. 5 (Aug., 1941), pp. 3-4.
- Kaemmer, J. E. (1993) *Music in Human Life: Anthropological Perspectives on Music*, University of Texas Press, USA.
- Keleş, A. (2021a) “Zoomüzikoloji Penceresinden Kültür Olarak Müzik”, 11. Uluslararası Hisarlı Ahmet Sempozyumu Tam Metin Kitabı, (Ed.) Çağhan Adar ve Filiz Yıldız, ss. 9-19, İzge Basın Yayın: Ankara.
- Keleş, A. (2021b) “Balina Şarkısı: Kambur Balina *Megaptera Novaeangliae* Kü-

- türlerinde Müzikal Pratikler”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, 2021, Volume: 9, No: 3, Özel Sayı, ss. 2961-2982, <https://doi.org/10.12975/rastmd.2021932>
- Laland, K. (2008) “Animal Cultures”, *Current Biology*, May 2008, Vol. 18, No. 9, R366-370.
- Mâche, F. B. (1997) “Syntagms and Paradigms in Zoomusicology”, *Contemporary Music Review*, 16:3, 55-78, DOI: 10.1080/07494469700640191
- Malavasi, R. (2011) Review of “Dario Martinelli: Of Birds, Whales and Other Musicians – Introduction to Zoomusicology”, *TRANS-Revista Transcultural de Música/Transcultural Music Review* 15, Article: 400. (Erişim Tarihi: 18.06.2022).
- Martinelli, D. (2001) “Methodologies and Problems in Zoomusicology”, *Sign Systems Studies* 29.1.
- Martinelli, D. (2004) “The Musical Circle: The Umwelt Theory as Applied to Zoomusicology”, *Sign Systems Studies* 32. 1/2, 2004, pp. 229-252.
- Martinelli, D. (2008a) “Introduction to the Issue and to Zoomusicology”, *TRANS-Transcultural Music Review* 12, Article: 93. (Erişim Tarihi: 18.06.2022).
- Martinelli, D. (2008b) “Zoomusicology and Musical Universals: The Question of Processes”, *TRANS-Transcultural Music Review* 12, Article: 95. (Erişim Tarihi: 18.06.2022).
- Mehr, S. A., Singh M., York H., Glowacki L., Krasnow M. M. (2018) “Form and Function in Human Song”, *Current Biology* 28, February 5, 356-368. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2017.12.042>
- Ramsey, G. (2018) “What is Animal Culture?”, *The Routledge Handbook of Philosophy of Animal Minds*, (Ed) Kristin Andrews, Jakob Beck, pp. 345-353, Routledge, New York, USA.
- Rothenberg, D. (2008) “Whale Music: Anatomy of an Interspecies Duet”, *Leonardo Music Journal*, 2008, Volume: 18, Why Live? Performance in the Age of Digital Reproduction (2008), pp. 47-53.
- Roeske TC, Rothenberg D and Gammon DE (2021) “Mockingbird Morphing Music: Structured Transitions in a Complex Bird Song”, *Frontiers in Psychology* May 2021, Volume 12, Article: 630115 doi: 10.3389/fpsyg.2021.630115
- Sorce-Keller, M. (2012) “Zoomusicology and Ethnomusicology: A Marriage to Celebrate in Heaven”, *Yearbook for Traditional Music*, Volume: 44 (2012), pp. 166-183.
- Stravinsky, İ. (2011) *Altı Derste Müziğin Poetikası*, Pan Yayınları (3. Baskı), Çev. Cem Taylan, İstanbul.
- Taylor, H. (2017) “Marginalised Voices: Zoömusicology through a Participatory Lens.” In *Participatory Research in More-than-Human Worlds*, (Ed.) Michelle Bastian, Owain Jones, Niamh Moore, and Emma Roe, 38–53. London: Routledge.

- Taylor, H. (2020) “How Musical Are Animals? Taking Stock of Zoomusicology’s Prospects”, *Music Research Annual* 1:1-35.
- Templeton, C. N., Mann, N. I., Ríos-Chelén, A. A., Quiros-Guerrero, E., Macías Garcia, C., and Slater, P. J. B. (2013) “An experimental study of duet integration in the happy wren, *Pheugopedius Felix*”, *Animal Behaviour* 86: 821-827, <http://dx.doi.org/10.1016/j.anbehav.2013.07.022>
- Ullrich, J. (2014) “Animal Music: David Rothenberg, Dario Martinelli, and Martin Ullrich Exchange Their Views on the Topic”, *Relations* 2.2, November 2014. <https://doi.org/10.7358/rela-2014-002-ullr>

İnternet Kaynakları:

- URL-1:** Taylor, H. “Introduction to Zoömusicology”, <http://www.zoomusicology.com/Zoomusicology/Introduction.html> (Erişim Tarihi: 15.06.2022)
- URL-2:** Bates, M. “Duetting Wrens Make Beautiful Music Together” <https://www.wired.com/2013/10/duetting-wrens-make-beautiful-music-together/> (Erişim Tarihi: 10.11.2022)

BÖLÜM 9

YALOVA'DA BİR MÜBADİL KÖYÜN TEŞKİLİ: DEMİRHİSAR'DAN SUGÖREN'E¹

Uğur İNAN², Yusuf Deniz İNAN³

¹ Yalova'da Bir Mübadil Köyün Teşkili: Demirhisar'dan Sugören'e adlı makale 22-23 Ekim 2021 tarihinde düzenlenen Yalova Araştırmaları Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Yalova İl Milli Eğitim Müdür Yardımcısı, Milli Eğitim Bakanlığı, ugurnan77@gmail.com , ORCID, 0000-00030513-3550.

³ Memur, Yalova Belediyesi, yusufdenizinan@gmail.com , Orcid: 0000-0001-6651-3528.

1. Giriş

Dünyamız, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, bir yandan kimi coğrafyalarda son imparatorlukların çökmesine, savaşlar, salgın hastalıklar gibi acı ve zor dönemlere; diğer yandan kimi toplumlar için yeni umutlarla büyük toplumsal göçlere ve değişime sahne olmuştur. Bu değişim, toplum 2.0 tarım toplumundan toplum 3.0 sanayi toplumuna geçiş olarak yorumlanmaktadır (İnan, 2021: 2). Dünya ve ulus ülkeleri, günümüzde yaşadığımız sınırları ve toplum düzenini alırken, Yalova ve günümüzün Sugören Köyü coğrafyası da bu değişimden etkilenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, 20. yüzyılın başlarında Rumeli topraklarını kaybetmiş ve yüzbinlerce Müslüman Türk, bu topraklarda farklı devletlerin egemenliği altında azınlık durumunda kalmıştı. Anadolu'da süren Kurtuluş Savaşı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, 1922 yılında, Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanmıştı. Bu durum, Yunanistan tarafında halen Küçük Asya Felaketi olarak hafızalarda yerini korumaktadır. Taraflar, 24 Temmuz 1923 tarihinde, İsviçre'nin Lozan şehrinde, Lozan Antlaşması'nı (Lozan Sulh Muâhedenâmesi) imzalamak üzere toplanmışlardı. Rumeli'nin bazı bölgelerinde kalan Müslüman Türklerin kaderini belirleyecek *“Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının” 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine (exchange obligatoire)...* ek protokol 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da imza altına alınmıştı. 19. yüzyılın sonlarında batıdan gelen milliyetçilik akımının etkisiyle homojen (türdeş) devlet kurma fikri genel bir bakış açıydı (Özlem, 2019: 221-222).

Göçmen, “daha iyi yaşam koşulları için bulunduğu bölgeyi veya vatanını terk eden insanlara” verilen ismi ifade eder (Türk Dil Kurumu, 2021). Mülteci (refugee) kavramı, Avrupa Konseyi üye ülke vatandaşları için, olduğu ülke dışında olan ve *“ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncesi nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu” için vatandaşı olduğu ülkeye dönemeyen veya dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında verilen statüyü ifade eder.*” (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İşler Genel Müdürlüğü, 2021). Sığınmacı (asylum seeker) ise, mülteci olarak uluslararası koruma arayan ancak statüleri henüz resmi olarak tanınmamış kişilere denir. Her mülteci başlangıçta sığınmacıdır (Reçber, 2014, 251). Mübadele, antlaşmaya bağlı olması, karşılıklı olması, taşınır malların beraberinde getirilebilmesi, kalan malların kayıt altına alınarak mahsuplaşma uygulanması, zorunlu olması vb. özellikleriyle diğer insan hareketlerinden ayrılmaktadır. Mübadeleye tabii olanlara “mübadi” denilmektedir. Ancak Balkanlardan Anadolu'ya göç eden insanlara, samimi, yardımsever ve güzel duygularla yaklaşılmasını sağlamak adına, halk arasında

ve TBMM tutanaklarında “*muhacir*” kavramının kullanılmasının tercih edildiği görülmektedir (Sepetçioğlu, 2014: 52-53). Muhacir, bilindiği gibi, 622 yılında Mekke’den Medine’ye göç eden Müslümanları ifade eder¹.

Sugören Köyü, Yalova’dan Bursa istikametinde 15 km. mesafede, Samanlı Sıradağlarının İznik Gölüne uzanan verimli arazi üzerinde kuruludur. Höyük Tepe tümülüsü, günümüz Çamdere ve Kirazlımıra bölgelerinde Bitinya mezarlıkları ve Esadiye Köyü üzerinden gelerek köyden geçen Bizans usulü taş yol, köy ve civarının çok eski bir yerleşim yeri olduğuna işaret etmektedir. Akdeniz ve Karadeniz iklimlerinin kesiştiği coğrafyada, her iki iklimin zengin bitki örtüsüne, ormanla kaplı dağlara, dağlardan gelen içilebilir su kaynaklarına ve yaklaşık 1800 ha. bereketli topraklara sahiptir. Sugören Köyü, TÜİK verilerine göre, 2020 yılında 1632 nüfusuyla Yalova’nın en büyük ikinci merkez köyüdür (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2021).

2. 1924 Öncesi Sugören (Çengiler)

Sugören’e (Çengiler) Osmanlı dönemi, Celali İsyanları sonrası, 1600’lerde Erzurum, Kemah, Eğin tarafından gelen Ermeni nüfusu yerleşmiştir. 1690 yılında 74 hane olarak kaydedilen köy, 1840’da 754 erkek nüfusa ulaşmıştır (Seçkin. 2018: 147). Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Rusların Erivan bölgesine göç politikasından kaçanların bu bölgeye yerleşerek demografik ve ekonomik yapıda büyük değişiklikler meydana getirdikleri görülmektedir. Dönemin güçlü devleti Osmanlı İmparatorluğu’nun sağladığı fırsatlarla, tamamı Ermeni vatandaşların üretimiyle, Sugören (Çengiler) 4 koza fabrikası 150 mancınıkla 1906 yılında bölgenin önemli bir koza üretim merkezi haline gelmiştir (Çiftçi, 2013: 6). Köyde üretilen ürünler kurulan kooperatif vasıtasıyla, 1914 yılında Marsilya, Lion, Milan ve Londra gibi dünyanın çeşitli bölgelerine pazarlanmaktadır. Bu refah seviyesi Çengiler’de çeşitli Ermeni sanatçılar yetişmesine vesile olmuştur (Maksudyan, 2020, 99-100). Civarda ve köyde az sayıda kalan Müslüman nüfusun akıbeti hakkında maalesef bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ermeni kaynaklarında karşımıza çıkan aşağıdaki mısralar iki toplum arasındaki psikolojik durumu bize yansıtmaktadır:

“Yüksek köyün adı deyler Çengiler

Adamı keseller kayıp edeller”

“The name of the high village, Çengiler

They would kill a man, then make him disappear” (Manuk-Khaloyan, 2015)

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Anadolu ve Filistin toprakla-

¹ Toplum olarak duygusal bakışla, ekonomik amaçlı göç eden toplum bireylerimize “*gurbetçi*” kavramını kullanmayı tercih etmekteyiz.

rında yoğun faaliyet gösteren misyonerler Çengiler'de de etkin olmuşlardır. Amerika kökenli misyoner örgütü olan Amerikan Board İzmit istasyonuna bağlı olarak Çengiler Köyü'nde bir dış istasyon açmıştır (Yıldız, 2012: 99). 20. yüzyılın başında Köyde 900 kişilik yetiştirme yurdu bulunmaktadır (Seçkin, 2018: 154). Coğrafya, Ermeni olaylarının patlak verdiği 19. Yüzyılın son çeyreğinden tehciye kadar olan dönemde ciddi bir silah ve cephanelik deposu olarak kullanılmıştır (Tetik, Gürler ve Aksu, 2008: 174). Buradaki Ermeni nüfus özellikle Karadeniz ve Kafkaslar bölgesinden gelen Müslümanlarla çatışma yaşamış, 1915 yılında da tehciye tabi tutulmuşlardır (Manuk-Khaloyan, 2015). Çengiler'den ayrılan Ermeni nüfus, Alfortville /Paris/Fransa'ya, Suriye, Amerika ve Avrupa'nın değişik bölgelerine yerleşmişlerdir

(<http://anjeldikme.blogspot.com/2010/07/alfortville-ermenileri.html>).

Resim 1 – Karpis Papoujian'ın çocukluk anılarına göre çizdiği Sugören (Çengiler) Köyü. Muhtemelen 1900'lerin ilk yıllarını göstermektedir ((Manuk-Khaloyan, 2015).

3. Topalnik/Demirhisar/Serez Türkleri

Topalnik Mahallesi, Balkan bölgesinin Rodop Dağları ile Pirin (Pelin, Pelit) Dağları birleşiminde kalan stratejik bir geçiş noktasıdır. Bölgeye hâkim tepe olan Rupel (Roupel) Tepesinden bakıldığında Osmanlı iskân politikasında bu yerleşimin askeri bakış açısıyla seçildiği anlaşılmaktadır. Rumeli'nin fethi sırasında Anadolu'dan getirilerek yerleştirilen halk, XII. yüzyıldan sonra özel bir askeri teşkilat içine alınarak kendilerine Evlad-ı Fatihan ismi verilmiştir. Bulundukları yerlerin adı verilerek Tanrıdağı (Karagöz) Yörükleri olarak anılmaktadırlar² (Halaçoğlu, 1995: 524). Halk, evlerini güvenli olan yüksek tepelere yaparken, Karasu (Struma) nehrinin suladığı verimli Handere ovasını ekerek elde ettikleri malları Petriç ve diğer yakın pazarlarda satmaktadır (Güvenç, 2014: 35). Mübadele arşiv kayıtlarına göre her aile ortalama 60-80 dönüm araziye ekerek çeşitli ta-

2 Sözlü Tarih Çalışmalarından İlyas İNAN'ın ifadesidir.

hıl ürünleri yetiştirmekte, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar (BCA, 130-16-13-2 / 728-2351-6). Bölge nüfusunu redif askeri temininde kullanmaktadır. Bu şekilde beş yüz yıldan fazla yaşam sürmüşlerdir.

Harita-1. Bölgenin 1904 yılında yapılan en ayrıntılı harita çalışması (LAZARUS, 1904)

Hareketiniz Sırasında Tapınur ve Tapınmaz Malların Durumu

Serez Şehri, Demirhisar Kazası, Topalnik

Emlak ve Arazinin Cinsi (Hane, Tarla, Bağ, Bostan, Orman, Mera, dükkân vb.)	Dönüm veya Arşın Birimi	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nevi (Hububat, tütün, bağ vb.)	Emlak ve Arazinin Bulunduğu Yer (Mahal, Mervkii, Sokagan İsmi ve Numarası)	Emlak ve Arazinin Kullanım Şekli (Satın alım, intikal, hibe)	Tapu Senetlerinin aslı veya diğer elinde bulunan belge numaraları (Belgeleri ayrılmaktadır.)	Tapu Senedi Kimin Namına Kayıtlıdır.	Emlak ve Arazinin Tapu Senedinde Kayıtlı Kıymeti (Ahtın, Türk Lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymeti (Ahtın veya Türk Lirası Hesabıyla)
Cami Şerif	2835 Arşın	Cami Şerif	Mahalle içindedir	Vakıf				1.400 Lira
Köprü Yakınında Camii Şerif	225 Arşın 6 Dönüm	Cami Şerif	Köy içindedir	Vakıf				500 Liradır
Mektep Ümü Tahtadan 2 Odalı, Altta Bir depo	360 Arşın	Mektep	Cami Yakınında	Vakıf				800 Liradır
Misafir Odası tahtadan bir odalı	300 Arşın	Misafir Odası	Cami Yakınında	Vakıf				200 Liradır
Eski Kabinistan	12 Dönüm	Kabinistan	Bulgar Sınırı Yakınında	Vakıf				250 Liradır
Yeni Kabinistan	8 Dönüm	Kabinistan	Mahalle Yakınında	Vakıf				350 Liradır
Çeşme (4 Adet)	3000 Arşın	Çeşme	Köy içindedir	Vakıf				1500
Toplam	6720 Arşın 26 Dönüm							Toplam 5.000 Ahtın Türk Lirasıdır

Belge-1. Selanik vilayeti Siroz livası Demirhisar kazası Topalnik Orta Mahalle Köy Gelirleri Vakfı'na ait tasfiye talepnameesi (BCA 130-16-13-2 / 741-2419-5).

BAO-130-16-13-2 / 741-2419-5 Selanik vilayeti Seres livası Demirhisar kazası Topalnik Orta Mahalle Köy Gelirleri Vakfı'na ait tasfiye talepnamesi (24.04.1924).

Hareketiniz Sırasında Tapınır ve Tapınmaz Malların Durumu

Serez Şehri, Demirhisar Kazası, Topalnik

Emlak ve Arazinin Cinsi (Hane, Tarla, Bağ, Bostan, Orman, Mera, dökün vb.)	Dönüm veya Ayrılm Birimi	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nevi (Hububat, tütün, bağ vb.)	Emlak ve Arazinin Bulunduğu Yer (Mahal, Mefkû, Sokakın ismi ve Numarası)	Emlak ve Arazinin Kullanım Şekli (Sana, alım, mülk, hibe)	Tapu Senedinin adı veya diğer etiminde bulunan belge numaraları (Belgeleri düz yazılacaktır.)	Tapu Senedi Kimin Numma Kayıtlıdır.	Emlak ve Arazinin Tapu Senedinde Kayıtlı Kıymeti (Alın, Türk Lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymeti (Alın veya Türk Lirası Hesabıyla)
Köy geliri olan bina mazarı için kereste ve odunluk olmak üzere alıneye Orta Mahalleye mahsus orman ve kestmelik.	300.000 Dönüm	Kayın ve meşe ağaçlarıdır. Kestmelik ve konur. Köy geliri için ihale odunluk olan emamettir.	Sarp Dere Yaş Boğazı, Tulumbakçı, Sarpın Huduğu Kayvalık Mandıra Vakfıbağ yeri Kurşun Boğazı-Gedik Boğazı Kırık dal ile sınırlıdır.	Babadan dededen gelen orman	Vakıf Adımadır	Vakıf	Malum değil	2.500.000 Lıradır

Belge-2 Selanik vilayeti Seres (Siroz) livası Demirhisar kazası Topalnik Orta Mahalle Vakfı'na ait tasfiye talepnamesi
(BCA 130-16-13-2 / 729-2352-12)

Belge 1 ve 2'de Lozan Antlaşması Mübadele Protokolü gereği dört adet doldurulan tasfiye talepnamelerinde, Demirhisar'a bağlı Topalnik Orta Mahalle Köy Vakfı'na ait tasfiye talepnameleri dökümü görülmektedir. Burada dikkati çeken birinci konu, köy arazisinin 300.000 dönüm gibi geniş bir alanda kurulu olmasıdır. Diğer göze çarpan konu; mezarlıkların eskisinin 12 dönüm, yenisinin 8 dönüm olmak üzere, toplamda 20 dönüm olarak verilmesidir. Mezarlıkların büyüklüğü burada yaşayan nüfusun oldukça kalabalık olduğunu göstermektedir. Bölgeye kuş uçuşu yaklaşık 30 km mesafede dağlık Makedonya sınırı içinde kalan bir Türk köyüne 2017 yılında ziyaretimizde, mezar taşlarının varlıklı bir toplumu işaret ettiği fotoğraflarla kayıt altına alınmıştır. Vetrina (Neon Petritsion) Köyü yaşlıları aynı mezar taşlarının köy bölgesinde gördüklerini ancak toprakla karıştırdıklarını ifade etmişlerdir.

Fotoğraf-1. Rodop Dağları üzerinde, Makedonya Bahçeboş Köyü ile Topalnik köyleri arasında Yörük Türklerine ait bir köyden geriye kalanlar görülmektedir. 2017 yılında kayıt altına alınmıştır.

Topalnik mübadilleri toplumunda, tasfiye taleplerine göre en çok kullanılan ilk on erkek isimlerinin Mehmet 26, İbrahim 17, Yusuf 16, Ahmet 14, Ali 14, Mümin 12, Mustafa 10, Halil 10, Hasan 8, Hüseyin 7 kez geçtiği görülmektedir. Kadın isimlerinden Emine, Zeynep, Gülsüm, Ümmü öne çıkmaktadır.

4. Mübadele

Lozan Barış Antlaşması (Lozan Sulh Muâhedenâmesi), 24 Temmuz 1923 tarihinde İsviçre'nin Lozan şehrinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileriyle Britanya İmparatorluğu (İngiltere), Fransız Cumhuriyeti (Fransa), İtalya Krallığı (İtalya), Japon İmparatorluğu (Japonya), Yunanistan Krallığı (Yunanistan), Romanya Krallığı (Romanya) ve Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı (Yugoslavya) temsilcileri tarafından, Leman Gölü kıyısındaki Beau-Rivage Palace 'ta imzalanmış bir barış antlaşmasıdır. Lozan Barış Antlaşmasına ek olarak 30 Ocak 1923 tarihinde aşağıda başlığı ve ilk maddesi verilen protokol imzalanmıştır.

*“YUNAN VE TÜRK HALKLARININ MÜBADELESİNE İLİŞKİN
SÖZLEŞME VE PROTOKOL
30 OCAK 1923 TARİHİNDE İMZALANMIŞTIR.*

*TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ İLE YUNAN
HÜKÜMETİ, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır:*

“MADDE:1

Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine (exchange obligatoire) girişilecektir. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir.” (Meray, 1963-1973 Nu: 348).

Yunanistan'ın Bulgaristan'la arasında göç konusunu ele alan, 27 Kasım 1919 yılında imzalanan Neuilly (Nöyyi) Barış Antlaşması'nda göç isteğe bağlı tutulmuş ve istenilen sonuç alınamamıştı. Bu tecrübeyle Birleşmiş Milletler tarafından görevlendirilen Norveç asıllı Dr. Fridtjof Nansen'in hazırladığı rapor üzerinden her iki devlet, zorunlu mübadele (Obligatory Exchange) üzerinde anlaşmışlardır. Mübadiller, bu antlaşmaya göre bir daha asla geri dönemeyeceklerdi. O yıllarda dünyanın pek çok bölgesinde savaşlar, salgın hastalıklar, çete savaşları, toplumlar arası kıyımlar ve göçler devam etmektedir. Bazı gruplar yeni umutlarla yenedünyaya (Amerika Kıtası) kitleler halinde göç ederken, doğuda din kökenli farklı kitlesel göç olayları göze çarpmaktadır

5. Mübadelenin İnsan Boyutu

Mübadele ile Türkiye'ye gelenlerin sayısı 456.720, giden Ortodoks'ların sayısı 1.5 milyon civarındadır. Nicelik olarak bakıldığında Yunanistan'a yerleşen göçmenler nüfusun %20'sini oluştururken, Türkiye'ye yerleşenler için bu oran %3,5'tir (Türkiye'nin 1923'teki nüfusu yaklaşık 13 milyon civarındadır) (Arı, 2003: 88-92). Dolayısıyla Yunanistan için mübadelenin yarattığı toplumsal ve demografik dönüşüm daha farklı ve derin olmuştur.

Gerek Ermeniler, gerek Yunanlılar, gerekse Türkler olsun, bulunduğu coğrafyadan ve tarihinden koparılan tüm insanlar, neredeyse her şeye sıfırdan başlamışlardır. Bulundukları bölgede yıllardırilmek ilmek örererek, büyük emekler sonucu elde edilen kazanımlarını (ev, komşu ve alışveriş yapılan insanlar vb.) ve itibarlarını geride bırakarak yeni bir yaşam kurma telaşına düşmüşlerdir. Bu süreç, mübadele veya göçürme olsun pek çok insan üzerinde derin bir ayrılık kaygısı oluşturmuş, insanlar hayata sıfırdan başlama endişesiyle bakmışlardır. Pek çok aile, toplum dışı evliliklere uzun bir süre rıza göstermemiş, tekrar eski topraklara dönüşün gerçekleşeceğine inanarak hayata tutunmaya çalışmıştır. Yaşadıkları diğer yoğun duygular, geçmişe duyulan derin bir özlem ve köklerinden koparılmanın verdiği acı olarak karşımıza çıkar. Bu yoğun duygular kuşaktan kuşağa aktarılır (İnan, 2019).

İster göç, ister sığınma, ister iltica yoluyla olsun insanların bir coğrafyadan diğer coğrafyaya ve topluma uyum sağlamaları oldukça karmaşık bir süreçtir. Toplum olarak bir arada yaşama, kabul görme aynı soydaşlar arasında bile yıllar almaktadır. Bu süreç tüm hukuk, eğitim, ekonomi, sağlık yönetimi gibi devlet sistemlerini test eder ve zorlar.

Fransız asıllı varsıl biri olan Albert KAHN, ilk renkli fotoğraf tekniğiyle kendi ve adamları tarafından dünyanın pek çok yerinde fotoğraf çekimleri yapmıştır. Bu çekimler arasında Balkan Savaşı yenilgisi sonrası Osmanlı coğrafyası da vardır. Türk nüfusun kıyafeti, savaştan kaçarken yanlarında götürdükleri malzemeler onların yaşamları hakkında ipuçları vermektedir.

Fotoğraf-2. *Albert KHAN objektifinden, Selanik'te 1913 yılında Türk Göçmenler.*

Fotoğraf-3. *Albert KHAN objektifinden, Selanik'te 1913 yılında Türk göçmen ailesi.*

Türk nüfusu, Balkan Savaşı yenilgisinden sonra 1912 ve 1913 yıllarında kaybedilen topraklardan göçerek hızla Selanik İline, Trakya ve diğer kıyı kasabalara doğru yığılmaya başlamışlardı. Savaşta mağlubiyetin etkisiyle yaşanan zor zamanlar, Türklerin kıyafetlerine ve yanlarında götürdükleri mallara bu fotoğraflarda yansımıştır. Kırmızı kuşağın, daha çok Yörük kökenli Türkmenlerin kullandıkları kıyafetin bir parçası olduğu bilinmektedir. Çerge denilen ev yapımı bezlerini kullanmaktadırlar. Yük taşıma amaçlı eşek ve atlara semer bağladıkları anlaşılmaktadır. Yanlarında yemek yapmak amaçlı büyük tencere ve kap-kacak bulundurmaktadırlar. At ve öküz arabalarının tekerlerinde demir olmayışı dikkati çekmektedir.

6.Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Mübadele Yönetimi

Türkiye'de, göçmenlerinin iskân edilecekleri yerlerin belirlenmesi ve iskân edilmeleri amacıyla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Bakanlığı) 13 Ekim 1923 tarihinde kurulur (Arı, 2003: 51) ve vekâletin başına vekil olarak Mustafa NECATİ getirilir. Vekâlet, daha önceden yapılan çalışmaları da dikkate alarak, göçmenlerin yerleştirilecekleri bölgelerin sayısını on bir olarak belirler. Mübadiller, yaptıkları işlere göre tütüncü, çiftçi, bağcı, zeytinci, esnaf vb. meslek disiplinlerine göre sınıflandırılır.

Mübadillerin Anadolu'ya güvenli ulaşımalarını tesis etmek için ihale açılır. Bu ihalede yabancı şirket kazanmasına rağmen görev, Seyrisefain İdaresi ve Türk Vapurcular Birliği'ne verilir (Arı, 2003: 155). Genç Türkiye Cumhuriyeti, ilk ve önemli deniz görevini ulusal sermaye ve olanaklara dayalı olarak var olma kararlılığını ortaya koyar.

Bu sırada dünyanın çeşitli savaş bölgelerinde olduğu gibi, mübadiller arasında da kötü koşullar ve yönetsel boşluklar nedeniyle, pek çok bulaşıcı hastalık görülmektedir. Mübadillerin tren istasyonları ve liman kentlerine yığılması, bir arada ve kötü koşullarda yaşam standartlarına sahip olması bu hastalıkları daha da arttırır. Hastalıkların başında tifüs, lekeli humma, veba ve kolera gibi hastalıklar gelmektedir. Hilal-i Ahmer ve diğer sağlık örgütleri müdahale etmesine rağmen hastalıklar kolayca yayılmaktadır. O dönemde antibiyotik vb. sağlık teknolojisi henüz gelişmemiştir. Limanlarda bekleyen mübadillere eldeki mevcut çiçek vb. aşılar uygulanır. Gemilere imkânlar ölçüsünde sağlık personeli görevlendirilir.

Demirhisar Topalnik mahalle sakinleri Balkan Savaşları esnasında bir kısmı kendi imkânları ile Anadolu'ya doğru yola çıkarlar. Göç eden aileler Vize / Kırklareli, Yazı Mahallesi / Vize, Balaca Mahallesi / Vize, İbriktepe Köyü / İpsala, Kocaali Köyü / Gelibolu ve Kütahya'ya sağ salim ulaşarak yerleşirler. Kalanlar, Lozan Antlaşması Mübadele Protokolüne uygun olarak taşınabilir ve taşınamaz mallar tasfiye taleplerleriyle yetkililere beyan edilir. Orta ve Dere Mahalleden 471 kişi, trenle Selanik'e gitmek üzere yola çıkarlar. Geride 12 değirmen, 16 kiremit fırını, 4 yağ-

hane, 234 ev bırakılır³. Selanik limanında 2 Mayıs 1924 günü pasaportlar dağıtılır. Kumanyalar verilir ve gemi iskeleden ayrılır (Külüşlü, 1988: 60).

Mübadillerin gelişi çeşitli basın kuruluşları vasıtasıyla halka duyurulmaya çalışılır. Örneğin; Ahenk Gazetesi 28 Ocak 1923 tarihinde

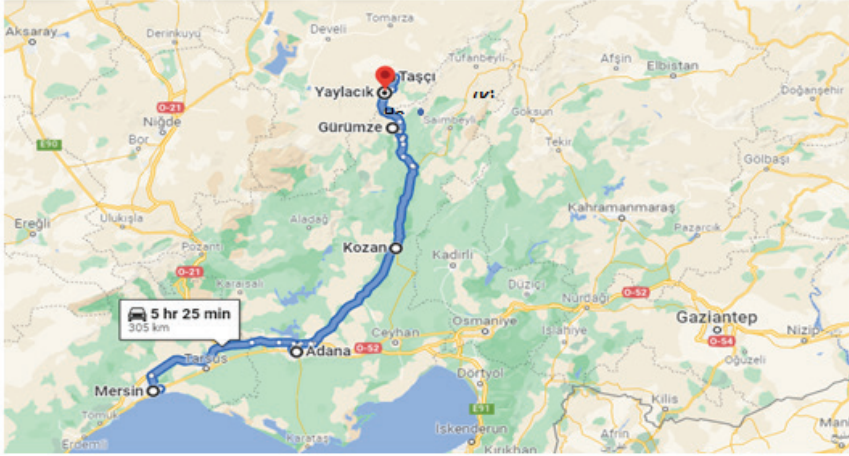
“Artık geliyorlar. Kurtularak, kurtarılarak geliyorlar. Her şeylerini, babalarının, henüz toprağa kail/olmayan şehitlerinin kanlı cesetlerini terk ederek geliyorlar. Onları hürmetle, muhabbetle, şefkatle karşılayalım. Bağrımıza basalım, çok acı görmüş ruhlarına teselli olalım. Zalim ve den’i düşmanın kahırlarıyla harbolanların ruhlarına teselli olmak en büyük saadettir. Gelenler din, ırk kardeşlerimizdir. Her birinin bağrında, ruhunda, kalbinde bir şehidin acısı var.”

şeklinde haber yapar (Ahenk, 1923). Bu haberler, Anadolu’dan büyük çapta gelen mübadillere yardım faaliyetlerin bulunulmasına katkı sağlar. Farklı coğrafya ve coğrafyaya bağlı ufak tefek farklılık gösteren kültürlerle sahip soydaşların kaynaşmalarını hızlandırır.

Mübadiller, Anadolu’ya çıkacakları yerlerde Karantina (Tahaffuzhane) Adası / Urla, Tuzla / İstanbul ve Mersin’de karantina bölgeleri oluşturulur. Gemi, karantina bölgesine geldiğinde yolcularda hastalık olup olmadığı kontrol edilir. Salgın hastalık belirtileri varsa, toplumdan ayrılarak veya yerinde müdahale edilir. Karantina bölgelerinde mübadillerin yıkanması sağlanır, eşyalarının buharlı kazanlar içinde yüksek ısı uygulayarak imkânlar ölçüsünde temizlik işlemleri uygulanır. İlk sağlık kontrolleri yapılır (Arı, 2003: 22).

Topolnik Mübadillerinin gemisi iki günlük deniz yolculuğundan sonra, 4 Mayıs 1924’te, İzmir’in Urla ilçesinde Karantina Adası’na ulaşır. Urla Karantina Adası, özellikle savaş bölgelerinde insanları kasıp kavuran tifo, kolera vb. bulaşıcı hastalıklara karşı Fransızlar tarafından inşa edilmiştir. Mübadiller, zamanın modern tesislerinde bir hafta karantina (tahaffuzhane) altında bekletilirler. Buharlı kazanlarda eşyaların dezenfekte işlemleri yapılır. İnsanlar sağlık kontrolünden geçirilir, duş almaları sağlanır ve tekrar gemilere binerler. Gemi, Urla’dan hareket ederek, 17 Mayıs 1924 tarihinde Mersin limanına yanaşır. Mübadiller, uzun yolculuğa ve hastalıklara dayanamayan özellikle çocuk ve yaşlı ölümlerini toprak yerine denize bırakmak zorunda kalırlar. Mübadillerin yolculuk esnasında yemek, ulaşım, ısınma vb. tüm ihtiyaçları devlet tarafından karşılanır. İlk gelenler Çorak Köyü / Anamur, Anamur Merkez, bazı meslek sahibi mübadiller Kozan’a, diğerleri Gürümze, Hoşça, Yaylacık (Kiske), Taşçı köylerine yerleştirilirler (Külüşlü, 1988: 60-61).

3 Ancak bu mal varlıkları tasfiye taleplerinde görülmemektedir. Bunun sebebi olarak, savaşlar sırasında hasara uğrayarak kullanılamaz hale geldikleri veya ucuz yollu elden çıkarıldıkları düşünülebilir.

Harita-2. Mübadillerin Anadolu'da ilk yerleşim yerleri

Mübadiller, çok sert geçen 1924 kışında hayatlarına zor şartlarda devam ederler. Taşçı köyünde evlerin altında “in” denilen yerlerde kalarak hayatta kalmaya çalışırlar. Yine çocuklar ve yaşlılardan dayanamayanlar vefat ederler. Sözlü anlatımlarda, öküzlerin arkasına takılarak tarlayı sürmek için kullanılan sabanların soğuktan mübadillerin ellerine yapıştığından söz edilir. Akılları sürekli geldikleri memlekettedir. Doğal olarak geldikleri yer ve koşullara benzer coğrafya arayışı başlar. Mübadillerin kendilerine gösterilen yerler haricinde bir yere yerleşmelerinin yasak olmasına rağmen bir grup Şanlıurfa ve Gaziantep taraflarına, diğer grup İnegöl Cerrah taraflarına giderler. Bu coğrafyada yurt tutacakları bir mekân aramaya başlarlar. Bölgenin dağlık olması sebebiyle muhtemelen ulaşım ve iletişimin zayıf olmasından kaynaklı ilk gidenler hedeflerine ulaşırlar. Bu yer değiştirme hareketinin olumlu sonuçlanması üzerine Taşçı'da kalan diğer 40 hanelik bir grup da Cerrah tarafına gidenlerin arkasından daha iyi koşullarda yaşamak üzere yola çıkarlar (Topuzoğlu, 2018).

Ancak, bu durum fark edilerek Feka Kaymakamlığı tarafından önlem alınmaya çalışılır. Feka Kaymakamlığı, 11 Haziran 1925 tarihinde gönderdiği yazıyla yer değiştirmelerin önünü kesmeye çalışır. Yazı, mübadillerin kendilerine verilen öküz, tohum vb. mallarla birlikte firar ettikleri ve geri döndürülmeleri talimatını içerir. Topalnik / Demirhisar'dan Bakırdağı nahiyesine yerleştirilen mübadillerin geri döndürülmesini içeren yazıda kesin bir dil kullanıldığı görülmektedir. Savaştan yeni çıkmış genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kararlılığını ve devlet otoritesini yansıtmak bakımından önemlidir. Mübadillere üretim için verilen öküz ve tohumlara kıymet gösterilerek geri istenmesi ayrıca dikkati çekmektedir (BCA 272-0-0-12 / 44-70-11 - 11.05.1925).

Yazının gereği, Jandarma tarafından hızla uygulanır. Taşçı Köyü'nün çıkışında Zamantı Nehri köprüsünde barikat kurulur. Kendilerine veri-

len yerleri beğenmeyen Topalnik/Demirhisar mübadilleri, özellikle kadınların Jandarmanın üzerine yürümesiyle yollarına devam ederler. Ayşe Topuzoğlu tarafından, bu yolculuğun kırk gün kadar sürdüğü anlatılmıştır. Ancak yazılı talimatı alan Jandarma, mübadilleri Eskişehir ovasında İnegöl'e yakın bir noktada, ekin tarlaları arasında durdurur. Mübadillerin bir kısmı, Jandarma tarafından karakoldan karakola teslim edilerek Taşçı Köyü'ne iade edilir. (Topuzoğlu, 2018)

Fotoğraf-4. Topalnik Mübadili Ayşe Topuzoğlu'nun çeyiz sandığı. Sandık Topalnik/Demirhisar'dan Bakırdağı'na getirilir. Sugören/Yalova'ya götürülürken yolda Jandarma tarafından durdurularak Bakırdağı'na geri getirilir.

Cerrah'a gidenler ise arabaları daire şeklinde düzerler. Barınak imkânı olmayan mübadiller yanlarında getirdikleri çerge bezleri gererek altında kalmaya çalışırlar. Kötü koşullar ve ekecek arazi bulamayan nüfusun bir kısmı (Ahmet Külüşlü ve yakınları) Kepsut/Balıkesir tarafına giderek yerleşir. Geride kalanlar İnegöl, Bursa, Orhangazi (Pazarköy) yerleşim yerlerine giderek yer arayışına devam ederler. Orhangazi'de kırmızı kuşak takan Yörüklerle sohbet ederken Sugören (Çengiler) yerleşim yerini öğrenirler. Yanmış ve geriye kullanılacak hiçbir şey kalmayan, ancak geldikleri Topalnik/Demirhisar'ı andıran verimli arazileri ve coğrafyasını çok beğenirler. Halil Oğlu Bayram (ÖZKAN) (Lakabı Tülek Bayram veya Bayram Çavuş), Mehmet Oğlu Musa (BAŞARAN) Orhangazi'den yazışmaları başlatırlar⁴.

4 Resmi Gazetede yayımlanan 21 Haziran 1934 Tarihli ve 2525 sayılı Soyadı Kanunuyla Halil Oğlu Bayram, ÖZKAN soyadını; Mehmet Oğlu Musa ise, BAŞARAN soyadını alır.

Fotoğraf-5. Sugören/Yalova ile Topalnik/Demirhisar bölgelerinin karşılaştırmalı fotoğrafı

Fotoğraf-6. Halil Oğlu Bayram (ÖZKAN) (Lakabı Tülek Bayram, Bayram Çavuş)

“Dahiliye Vekaleti

İskan Müdüriyet-i Umumiyesi

Muhâcirin: 26, 19 Mart 1925, No: 22

Ertuğrul Vilayetine

18 Mart 1925 tarih ve 274 numaralı ifade senedine cevaptır.

Demirhisar mübadillerinin adına Haliloğlu Bayram ve Mehmedoğlu Musa 12 Şubat 1925 tarihinde vekâlete müracaat ederek mesken inşası kendilerine ait olmak şartıyla Orhangazi'nin Çengiler karyesi sahipsiz arazilere (veya terk edilmiş) nakil ve iskânlarını

istemiş ve bu durum uygun görülerek bahsedilen karyeye ait araziden talimat çerçevesinde icab eden arazinin dağıtılması ve hâne yapmak üzere arsaların gösterilmesi 19 Şubat 1925 tarih ve 5041 numaralı tahriratla Hüdâvendigar Vilayeti'ne tebliğ kılınmıştı. Buna dair Vilayet'ten henüz bir mâlumat alınamamış ise de bu şahıslar araziye görüp beğenmiş olduklarına nazaren henüz İnegöl'den gitmemişler ise sevklerinin icrası husûsunda muamele tebliği lüzumu beyan edilir efendim.” 24 Mart 1925 (BCA 272-0-0-12 / 44-69-18 -11.06.1925).

Yazışmalar aylar sürer. Neticede, hükümet yetkililerince, terkedilmiş ve yanmış olan Pazarköy'e (Orhangazi) bağlı Sugören'de (Çengiler) ev yapımı kendilerine ait olmak üzere mübadillere yerleşim izni verilir. Bu durum 16 Ekim 1925 tarihinde kimlik kartlarına işlenir. Yirmi üç haneden oluşan ilk yerleşimciler, 24 Şubat 1925 tarihinde Çengiler'e yerleşime başlarlar. İlk gelenlerin nüfus kaydı, Orhangazi Kaymakamlığı tarafından 11 Ekim 1925 tarihinde toplu olarak yapılır. Arkasından diğerleri de gelerek 93 (doksan üç) hane, kilise kalıntısı içinde, kadınlar üstü kapalı bölümlerde, derme çatma çerge örtüler altında kalmaya çalışırlar. Daha sonra 1926 yılında Bulgaristan'da bulunan Breze Köyü/Devin/Smolyan'dan 39 (otuz dokuz) hane, Mugla Köyünden 2 (iki) hane (Çeliker ve Koyuncu) gelmesiyle köyün nüfusu tamamlanır. Bulgaristan tarafından gelenler ağırlıklı olarak köyün Esadiye tarafına yerleşirler (Külüşlü, 1988: 61-65).

Fotoğraf-7. Kilise kalıntıları üzerine inşa edilen camii⁵ 1981 Yılında yıkılarak yerine daha büyük bir cami inşa edilmiştir.

Asırlık çınar ağaçları ve dağlardan doğan su pınarları mübadilleri karşılar. Mübadiller verimli Sugören arazilerini ekmeye başlar. Kısa sürede evler arka arkaya yükselmeye başlar. İlk vefat edenler yokluktan basit bir taş konularak köyün girişinde eğimli bir bölgeye defnedilir. Devlet, jandarma eliyle evlerin taş veya kerpiç (killi toprak ve saman karışımı) damlarının kiremitle kapalı olmasını ister. Marangoz, demirci ve diğer mes-

5 Tevfik DEVLEN fotoğraf arşivi

leklerden en az birer kişinin köylerde olması sağlanır. Köye kiremithane, marangozhane, suyla işleyen değirmen kurulur. Türkiye Cumhuriyeti'nin doğru politikalarıyla köy, kendi ihtiyacını kendi karşılayacak duruma gelir. Köy halkı için Atatürk Araştırma Çiftliğinde kurslar verilir, köyün gençleri için ilkokuldan sonra yakınlarda Arifiye ve diğer köy okullarına giderek zanaat öğrenmeleri sağlanır (İnan ve İnan. 2018). Çengiler, 1948 yılında Sugören ismini alır.

Fotoğraf-8. İlk yerleşen mübadiller toplu halde. Fotoğraf, İlyas İNAN tarafından, Konya'da Mevlana Müzesinin avlusunda, 1960'lı yıllarda çekilmiştir. Sırasıyla sağ baştan (kadınlar bilinmiyor) Ali ALTIN (ayakta arkada), İbrahim EFE (beyaz sakallı, kasketli), Yusuf İNAN (1903-1975), (Tur tur) Osman, Hüseyin YALÇIN, Salih YAVUZ (takkeli, hafif arkada), Yusuf KÖSE, Murat EROL.

7. Değerlendirme

20. yüzyılın başlarında, uzun süren savaşlar ve devamında gelen kıtlık ve hastalıklardan sonra, dünyanın pek çok yerinde yeni bir yaşam kurusu başlamıştır. O dönemin şartlarında, insan hayatını korumayı amaçlayan ve homojen ulus devletini öne çıkaran Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak imzalanan Zorunlu Mübadele Protokolü sayesinde, Balkan coğrafyasında yaşayan Müslüman Türklerin bir kısmı Anadolu'ya güvenli bir şekilde ulaşabilmişlerdir. Topalnik / Demirhisar mübadilleri ve Breze / Devin / Smolyan göçmenlerinin bir kısmı, Sugören / Yalova coğrafyasını benimsemiş ve yurt edinmişlerdir. Sugören Köyü / Yalova coğrafyası, o yıllarda yeniden şekillenerek günümüz halini almıştır.

Batıdan ve Rusya üzerinden gelen milliyetçilik akımının etkisiyle

toplumların bir arada yaşama şansının kalmadığı, toplumlar arası çatışmaların artarak yaşandığı bir dönemde insan odaklı bakış açısıyla zorunlu göçler ortaya çıkmıştır. Zorunlu mübadele antlaşmasının o günün şartlarında, insan odağında yapılan en doğru hareket olduğu değerlendirilebilir. Ancak bir vesile ile yerinden edilen insanların pek çoğunun psikolojik olarak derin bir ayrılık kaygısı, hastalıklarla birlikte yoğun bir acı ve özlem duygularını bir arada yaşadığı ve her şeye sıfırdan başlama stresi çektikleri söylenebilir.

Toplam nüfusunun %3,5'i kadar kendi soydaşlarından oluşan mübadil gerçeğiyle karşı karşıya kalan genç Türkiye Cumhuriyeti; Mübadele, Göç ve İskân Bakanlığı'nı kurarak hızlıca harekete geçmiştir. Soydaşlarımızın önce bulundukları yerde mal varlıkları ve meslek disiplinleri tespit edilmiş, planlama yapılmaya gayret gösterilmiş, güvenli yolculukları garanti altına alınmaya çalışılmış, ardından karantina uygulanmış, yolculuk esnasında sağlık desteği verilerek aşıları tamamlanmaya çalışılmış, barınabilecek konut ve üretim alanları desteklenerek karşılanmaya gayret gösterilmiştir.

Elbette günün koşullarına göre ulaşım gemilerinde aksamalar, yollarda hastalıklardan meydana gelen kayıplar, Türkiye'deki konut ve diğer alanların tahrip edilmesi ve yağmalanması, iskân bölgelerini beğenmeme ve eşkıyalık faaliyetleri vb. olaylar yer değiştirmeye (akrabalarının yanına gitmek isteme vb.) devam etmeler gibi olumsuz durumlar yaşanmıştır. Ancak mübadillere en önemli şey olan “umut” aşılanmıştır. Genç Türkiye Cumhuriyeti; Yalova Sugören coğrafyasında olduğu gibi Anadolu'nun dört bir köşesinde, toplumun bir arada ve geleceğe güven duyarak üretim yapacakları sağlam bir yaşam alanı ortaya çıkarmayı başarmıştır.

Çalışkan Balkan Türkleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin sunduğu güvenli ortamı iyi değerlendirerek zaman kaybetmeden üretime başlamıştır. Sugören Köyü, pek çok değerli devlet adamı, akademisyen, bürokrat, iş adamı yetiştirmiş ve yetiştirmeye devam etmektedir.

8. Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri, Fon Kodu: 130.16.13.2.

BCA 130-16-13-2 / 729-2352-12 .(21.07.1924)

BCA 130-16-13-2 / 741-2419-5 (24.04.1924).

BCA 130-16-13-2 / 728-2351-6 (25.04.1924)

BCA 272-0-0-12 / 44-70-11 (11.05.1925)

(BCA 272-0-0-12 / 44-69-18 -11.06.1925).

Ahenk Gazetesi, 28 Teşrinisani (Ocak) 1923.

Arı, K. (2003). *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Arı, K. (2009). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yaşanan Göç Olayları ve Sağlık Hizmetleri, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi 2007 Kongresi* içinde (ss. 105-113) İzmir, E.Ü.Tıp Fakültesi.

Çiftçi, C. (2013). 1837-1908 Sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği Ve İpekli Dokumacılık Sektörü, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14(24), 1-18.

Güvenç, S. (2014). *Mübadele Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Yunan Adları ile Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası*, İstanbul, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınevi.

Halaçoğlu, Y. (1995). Evlad-ı Fatihan, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 11, ss. 524-525) İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.

İnan, Y.D. ve İnan, U. (2018). Sugören Köyü Sözlü Tarih Çalışmaları, İlyas İNAN Röportajı. (https://www.youtube.com/watch?v=FQOSax_WbZk&t=244s).

İnan Y.D. (2019). Sugören Köyü Sözlü Tarih Çalışmaları, Demirhisar Mübadilleri Geçmişe Yolculuk; Kayseri, Bakırdağı, Gürümze, Feke, Kozan, Adana, (<https://www.youtube.com/watch?v=Vk7Xm3009d8>) adresinden 2021 tarihinde alınmıştır.

İnan Y.D, (2021). *Dijital Dönüşüm*, İstanbul: Platanus Yayınevi.

Kahn, A. (1913). <http://collections.albertkahn.hautsdesesine.fr/?page=themes&sub=paysages>

Adresinden 20 Ekim 2017 tarihinde alınmıştır.

Külüşlü, H. (1988). *Yalova Sugören Köyü' nün Tarihi*. İstanbul.

Lazarus Haritalandırma Çalışmaları (1904). <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/200e/41-41.jpg> 5 Eylül 2021 yılında alınmıştır.

- Maksudyan, N. (2020). Antaram's Journey, V. Agnew, K. Konuk ve J. O. Newman (eds). *Refugee Routes:Telling, Looking, Protesting, Redressing*, (pp.99-108), Bielefeld, Transcript Verlag. <https://doi.org/10.14361/9783839450130>
- Manuk-Khaloyan, M. (2015) The Fighters of Çengiler - Memory of Violence in the Armenian Diaspora, https://www.academia.edu/6615064/The_Fighters_of_%C3%87engiler_Memory_of_Violence_in_the_Armenian_Diaspora . Adresinden 20 Kasım 2022 tarihinde alınmıştır.
- Meray,, S. L. (1963-1973), *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*. file:///C:/Users/ss/Downloads/S%C4%B0YASAL%20B%C4%B0L%20FAK%20Lozan%20Baris%20Konferansi_Tak%C4%B1m%202020Cilt%201%20Kitap%202.pdf. adresinden 18 Kasım 2022 tarihinde alınmıştır.
- Özlem, K. (2019). Bulgaristan – Yunanistan Nüfus Mübadelesi ile Türkiye – Yunanistan Nüfus Mübadelesi Arasındaki Etkileşimin Değerlendirilmesi, *International Journal Of Social Inquiry*, 12(1), 41-49.
- Seçkin, S. (2018). Osmanlı döneminde Yalova'daki Ermeni yapılarının inşası ve onarımı. *History Studies*, 10(4), 141-165.
- Sepetçioğlu, T. E. (2014). İki Tarihsel “Eski” Kavram, Bir Sosyo-Kültürel “Yeni” Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180(180), 49-84.
- Reçber, Sercan (2014), Hayatin Yok Yerindekiler: Mülteciler ve Sığınmacılar. *VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 247-268). Eskişehir, Petrol-İş Yayını.
- Tetik, A. Gürler M. ve Aksu Ç. (2008). *Ermeni Komitelerin Amaçları ve Eylemleri*, Ankara: Genelkurmay Askeri Stratejik ve Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Topuzoğlu, A., (2018). *Demirhisar Mübadilleri Üzerine Söyleşi* (Kişisel İletişim, 6 Mayıs)
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). Faaliyet raporu: 2021 nüfus sayım raporu. <https://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/FR-2021.pdf> .
- Yıldız, Ö. (2012). İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri. *Gazi Akademik Bakış* , 5 (10) , 97-111 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gav/issue/6521/86450>
- <http://anjeldikme.blogspot.com/2010/07/alfortville-ermenileri.html>

BÖLÜM 10

TÜRKİYE’DE SINIF TEMELLİ SİYASET

Devrim ERTÜRK¹

¹ Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Efes Meslek Yüksekokulu, ORCID No: 0000-0001-5131-1325

Sınıfsal yapı modern toplumlarda ön plana çıkan sanayi toplumunun özelliği olarak karşımıza çıkar. İnsanlığın varolduğu andan itibaren toplumsal yaşayışta her zaman hiyerarşik bir yapılanma görülmüştür. Kast sistemi örneğinde olduğu gibi sabit hiyerarşik yapılar modern öncesi toplumlarda ortaya çıkmış toplumsal farklılıkları ifade etmektedir. Ancak sınıf olgusu toplumsal alandaki ekonomik eşitsizlikler üzerinden modernite ile birlikte ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sınıfsal bölünmelerin olduğu toplumsal yapıda, ekonomik gelirden, statüden eşitsiz pay alma söz konusudur. Toplumsal alandaki sınıfsal yapı ekonomik ve toplumsal açıdan benzer düzeylere sahip aktörler topluluğundan oluşur. Ekonomik ve toplumsal açıdan homojen olarak bir araya gelen aktörler de ortak çıkar ve sorunlara sahiptir. Bu ortak çıkar ve sorunlar ise siyaset ile sınıfsal ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmada Türkiye’de sınıfsal yapının oluşmaya başlamasına bağlı olarak ortaya çıkan siyaset-işçi sınıfı ilişkisi üzerinde durulacak, bu ilişki 1980 döneminde uygulanan politikalar çerçevesinde değerlendirilecektir.

Sınıf ve Siyaset

Sınıf temelli siyaset teorisinin en önemli temsilcileri Marksist gelenekten gelir. Marksistlere göre sınıfın temel ve siyasal anlamda en önemli anlamlı toplumsal bölünmedir. Siyaset temelinde sınıfların kendi aralarında gerilimleri, mücadeleleri çözmeye çalışmaktadır. Ancak sınıf kavramı ve sınıf bilincinin ortaya çıkması sanayileşmesini tamamlamış modern toplumlarda ortaya çıktığı için, “ekonomik anlamda” geri kalmış ülkelerde sınıf temelli siyaset ve sınıf bilincinin oluşması farklılık göstermektedir. “Ekonomik anlamda” geri kalmış toplumların sınıfsal yapısı, sınıflar arası ilişkiler ve bu ilişkilerin siyasette kendini ifade etmeleri kendine özgü özellikler gösterir. Bu “özgüllük” ilk olarak içinde bulundukları toplumların yapılarından, ikinci olarak da gelişmiş ülkelerin kendilerine yansıyan bazı özelliklerden etkilenmektedir.

“Ekonomik anlamda” geri kalmış ülkelerin gelişmiş ülkelere ilk olarak göze çarpan farkı orta sınıfların zayıf olmasıdır. Modernleşme pratiklerini farklı yaşadıkları için bu tür ülkelerin modernlik dışı özellik göstermeleri doğaldır. Ancak bu durum siyasetin de şeklini belirlemektedir. Sınıflar arasında güç dengesi bulunmadığı için demokratik bir gelişme çok zor gerçekleşmektedir.

Türkiye örneğinde sınıfsal yapının oluşumu ve sınıf bilincinin gelişmesi kendine özgü bir yapı ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de bir sınıfsal yapının oluşması ve buna bağlı olarak sınıf bilincinin ortaya çıkması geç gerçekleşmiştir. Osmanlı’dan itibaren sınıfsal yapının temelleri atılmış olmakla birlikte, Osmanlı Devleti sanayileşmesini tamamlayamadığı için dışa bağımlı bir tüccar-sanayici kesimi oluşmuş, buna bağlı olarak

da içeride bir işçi sınıfının çirdekleri oluşmaya başlamıştır. Modern Türkiye'nin kuruluşunda da bu sınıfsal yapının olmayışı dikkate alınarak, toplum sınıfsız bir yapı olarak değerlendirilmiş, toplumun zümrelerden oluştuğu kabul edilmiştir (Erüreten, 1996, s. 52). Kemalist Devrim'in ideolojisini oluşturmak amacıyla 1932-1934 yıllarında bir avuç aydın tarafından yayımlanan Kadro dergisinde sınıf çatışmalarının 19. yüzyılda kaldığı, 20. yüzyılın çatışmalarının ise sömüren ülkelerle sömürülen ülkeler arasında olacağı yolunda fikirler ileri sürülmekteydi. Marx'ın öngördüğü anlamdaki sınıf çatışmaları ancak ömüren ülkelerde görülürken, sömürge ya da yarı sömürge durumundaki ülkelerde, o anlamda işçi ve burjuva sınıflarından söz edilemezdi (Kışlalı, 2003, s. 236).

İşçi Sınıfının Örgütlenmeye Başlaması

Türkiye'de yeni bir toplumsal ve siyasal sistemi kurmayı amaçlayan modern bir hareketin doğuşu öncelikle siyasal, sosyal örgütlenmede geleneksel anlayışın yıkılmasına bağlıdır. İşçi sınıfının iktidar anlayışı materyalist güç kavramına dayandığı için toplumsal örgütlenme de ekonomik yapı ile açıklanmaya çalışılır. Bu şekilde bir anlayışın da iktidar ve otorite konusunda geleneksel, ahlaki anlayışla uzlaşması imkânsızdır. Bundan dolayıdır ki Osmanlı'dan itibaren gelişmeye başlayan işçi sınıfının ve örgütlenmesinin, Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapısının çözülmeye başladığı döneme rastlaması ve bu sürecin Cumhuriyet döneminde hızlanması doğaldır. "Türkiye'de örgütlü bir işçi sınıfının olmayışı ya da geç olgunlaşmış bir sınıfının kökenleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi sınıfı örgütlülüğü geleneğinin çok yetersiz kalmasına da bağlanabilir" (Koç, 1994, s. 85).

Türkiye'de yaşanan modern yapısal devrimler toplumun tümünü modernleştirme amacı taşıdığı için, yönetim alanında ki değişiklikler de toplumda farklı yapıların örgütlenmesinin yolunu açmıştır. Saltanatın kaldırılması, halifelğe son verilmesi, bu kurumların süregelen kültürel ve eğitimsel temelleri yıkması, cumhuriyet rejiminin kurulması ve güçlendirilmesi modern yapılara ihtiyaç duyan materyalist düşüncelerin gelişmesi için üst yapısal gerekliliklerin sağlanması olarak değerlendirilebilir (Karpat, 2007, s. 86).

Cumhuriyetle birlikte toplumsal yapının çeşitlenmesi gerçekleşmiş ve bu çeşitlilik eskiden kalma politik görüşlerle çelişki içinde evrimleşme sürecine girmiştir. Sol akımlar da bu süreç içerisinde elverişli ortam ortaya çıktığında, 1930'da ve 1946 sonrasında ani bir şekilde ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan en yeni, hemen hemen tümü bu dönemde oluşmuş sosyal grup işçi sınıfıdır. İşçi sınıfının oluşacağı daha ilk başta ekonomik gelişme planlanırken düşünülmüştü. Sanayileşmenin kendine has belirli tavır ve siyasal eğilimlere sahip bir işçi sınıfı yaratacağı ve bunun bütün siyasal gelişme üzerinde etkileri olacağı belli bir durumdur.

Cumhuriyetin doğuşundan 1945 yılına kadar Türkiye’de işçi, devletçiliğe ve ona bağlı sosyal siyaset iddiasına rağmen, sadece üretimin bir unsuru olarak görülmüştür. İşçi sorununda insan cephesi ihmal edilmiştir. Siyasi bakımdan işçi sınıfı ekonomik zorunlulukların doğurduğu bir mahsül olarak görülmüştür (Karpat, 2008, s. 212-213). Bu dönemde işçi sorunlarının insani cephesinin sürekli ihmal edilmesinin nedeni olarak, işçi sınıfının yeterince örgütlenememiş olmasından kaynaklanmıştır. Ancak Türk işçi sınıfı modern devlet yapılarının egemen hale gelmesi ile birlikte sayısal olarak da artınca siyasete ilgi duymuş ve sürekli örgütlenme çabası içinde olmuştur.

Resmen inkâr edilmekle beraber Türk işçi sınıfı gerçekte politika ile ilgilenmiştir. Bu ilgiyi kendi başına harekete geçerek ve bilhassa büyük partilerden birini destekleyerek göstermiştir. Ama bu hareketler, açıkça işçi örgütleri adına yapılmamıştır. Türk işçi sınıfının örgütlenmede deneyimi, az olduğu halde 1946’da işçi örgütlerine izin verilir verilmez, birkaç ay içinde yüzlerce sendikaların kurulmuş olması dünyanın diğer sanayi işçileri gibi Türk işçisinin de kendi sınıf örgütlerine karşı yakın ilgi duyduğunu gösterir. Bu sendikaların 1946’da solcu etkiler altında kaldıkları düşünüldükçe çoğu kapatıldı. 1947 Sendikalar Kanunu kabul edildikten sonra memleketin her tarafında yeniden açılan sendikalar kontrollere ve mali sıkıntılara rağmen federasyonlar halinde birleştirildi. Sanayi işçileri örgütlenme isteklerini bir kere daha ifade etmişlerdir (Karpat, 2008, s. 214-215).

Türk işçisi 1945 yılına kadar herhangi bir devlet yardımından faydalanmamıştır. Çalışma Bakanlığı’nın 1945 tarihde kurulması ile birlikte işçinin sosyal durumu ile ilgili sorunların yürütmede daha esaslı bir muhatabı ortaya çıkmıştır. Sendika kanunu ve ücretli tatil kanunu gibi haklar işçilere verilerek önemli gelişmeler sağlanmıştır. İşçileri siyasetten alıkoyan tek taraflı hükümet kontrolü, işçilerin siyasetle ilgisini azaltmayı hedefleyen bu durum, işçilerin siyasete ilgisini daha da arttırdı. İşçi sınıfının gelişmesi ve belli örgütlenmeleri gerçekleştirerek belli haklar elde etmeleri, toplumda yaşanan dönüşümden kaynaklanarak, ilerleyen süreç içerisinde memleketin siyasal hayatında önemli fikirler ortaya atmıştır.

Bu dönemde dış konjonktürdeki değişmelere bağlı olarak demokratik bir rejime geçilmiş ve buna bağlı olarak da hâkim sınıflar içinde çelişkiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Savaş sonrası dünya ekonomisindeki gelişmelerle birlikte ulus-devletler hızla ekonomik kalkınma yoluna gitmişler ve devletlerin yatırımları artmıştır. Türkiye’de de bu durum kendini göstermiş ve ülke savaş sonrası hızlı bir kalkınma sürecine girerek yatırımlarını arttırmıştır. Savaş sonrasında ekonomik anlamda “yön” olarak Batı seçildiği için siyasal anlamda da “yön” olarak Batı demokrasisi seçilmiştir. Bu seçime bağlı olarak da işçi sınıfı lehine önemli gelişmeler yaşanmıştır. İşçi

sınıfı hareketi için, özellikle Türkiye özelinde düşünüldüğünde, önemli sayılabilecek cemiyet kurma yasağının kaldırılması, iş kazası, meslek hastalığı ve analık sigortasına ilişkin yasalar çıkarılmış; İş ve İşçi Bulma Kurumu 1946'da kurulmuştur.

1947 yılında çıkarılan işçi ve işveren sendikaları birlikleri hakkındaki kanunla sendikalara siyaset yapma yasağı konmuşsa da, 1946'da başlayan süreçle birlikte, iktidar ve muhalefet sendikaları kendi yanlarında siyasete sokabilme yarışına girmişlerdir. Günümüzde olduğu gibi sendikalar yine iki farklı koldan siyasete başlamışlardır. Türk İşçi Hareketi ve Hür İşçi Sendikaları iki koldan siyasette varlıklarını göstermişlerdir. Bunlardan birincisi CHP'yi diğeri de DP'yi desteklemiştir. Demokrat Parti'nin işçilere verdikleri vaatler, DP'nin toplumsal tabanını genişleterek 1950 seçimlerini kazanmasında etkili olmuştur (Yazıcı, 1996, s. 128; Zürcher, 2010, s. 321). İşçi sınıfının bu şekilde bir yapı arzemiş olması, köklü bir geçmişi ve sınıf bilincinin olmamasına bağlanabilir.

1950 sonrasında genel anlamda demokrasi açısından umut verici gelişmeler olduğu dönemdir. Sendikal hareket de bu demokratik havadan etkilenerek örgütlenmesini sürdürmüştür. 1950 sonrasında işçi hareketinin tek bir örgüt altında toplanması fikri, Türk-İş'in kurulması ile somutlaşmıştır. "Türk-İş, iş hayatı ile ilgili önemli meseleleri çözmeyi, demokratik hakları korumayı ve yeni haklar sağlamayı amaçlayarak kurulmuştur (Yazıcı, 1996, s. 133). Sendikalar içinde bir birlik oluşturulması konusunda önemli bir yere sahip olan Türk-İş, bu "ilk demokrasi" döneminde, işçi sınıfının o günkü mülksüzleşme, bilinç, deneyim birikimi seviyesine ve mücadele eğilimine bağlı olarak, temsil etmiş olduğu işçiler için azımsanamayacak haklar elde etmiştir. Sendikalaşma karşısında "yaratılmış" olan o korkunun aşılmasında etkili olmuştur. Ancak Türk-İş siyasal hayatı karşısına alan bir politika izlemekten uzak durmuştur. İktidar partileri ile bir işbirliği, uzlaşma içinde olmuştur. Türk-İş'in bulunduğu bu dönemde sendikacılık meşru olmasına rağmen, Türk-İş'in hükümetlerle işbirliği içinde bulunması, grev hakkının olmaması, yüzeysel bir sınıf mücadelesinden dolayı, işçi sayısı ve sendikalaşma oranı artmış ancak bu kadar ölçülü olarak sınıf bilinci gelişmemiştir.

Demokrasiye geçişten 1960 İhtilali'ne kadar işveren olarak devletin ağırlığını koruması söz konusudur. Bu dönemde emek piyasası da devlet tarafından biçimlendirilmiştir. İşçilerin elde etmiş olduğu bu dönemdeki haklar da sınıf bilincinin oluşmasına bağlı olarak gerçekleştirilen mücadeleden dolayı değil, emek piyasasının biçimlendiricisi olan devlet tarafından verilmiş haklardır. Devletin kapitalist sistem içerisinde işveren olarak ekonomideki ağırlığını koruması, işçilerin karşısına devletin işveren olarak çıkmasına ve buna bağlı olarak da somut bir işveren kesiminin olmasına yol açmıştır. Batı sistemlerinde özel teşebbüs bu rolü üstlenirken,

Türkiye’de devletin üstlenmiş olması, sınıf mücadelesinin ve sınıf bilincinin önemli boyutlara çıkmasını engellemiştir.

Türkiye’de Batı’dan farklı bir kapitalistleşme süreci yaşandığı için, işçi-işveren ilişkisi de farklı olmuştur. Sınıfsız bir toplum ideolojisi ile yola çıkan Cumhuriyet’in öncü kadroları, devleti her türlü sınıfların üzerinde, sınıfsal çatışmadan uzak, koruyucu, kollayıcı ve yönlendirici bir devlet anlayışını benimsemiştir. Devlet sektörünün özel sektöre oranla daha iyi ücret ve çalışma koşulları sunması, işçi-işveren çatışmasını azaltmıştır (Koray, 1994, s. 167). Ancak devletin bu şekilde işçilere imkânlar sunması, daha sonraki yıllarda devletten bu rolünü yerine getirmesinin beklenmesine sebep olmuştur.

1960’lı Yıllarda Türkiye İşçi Hareketi

1960 Türkiye demorasi tarihinde önemli bir dönüm noktasını ifade eder. Herşeyden önce seçimle geline bir hükümetten; askeri bir ihtilalle gidilmiştir. İkinci olarak da 1961 Anayasası halka sunduğu özgürlükler açısından önemli bir yere sahiptir. Üçüncü dikkate değer bir durum da her on yılda bir kronikleşecek olan bir askeri müdahalelerin başlangıcıdır.

Ekonomik anlamda bakıldığında ise 1960’lı yıllar Türkiye’nin ekonomik yapısının, sanayileşme faaliyetlerinin hızlanması gibi olumlu gelişmelerle; sanayileşmeyi aşan bir kentleşme, gecekondulaşma gibi bir dizi olumsuz değişim sürecinin gerçekleştiği dönemi ifade eder. Özgürlükler açısından, demokratik kurumların gelişmesi açısından önemli bir adım olan 1961 Anayasası bu yıllarda köklü değişimlerin gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Özellikle, konu açısından önemli olan, çalışma hayatına ilişkin kanunlar ile işçi hareketi anayasa kapsamında yeni haklar kazanmış ve hareketin sınıf bilincine ulaşmasında, sınıfsal anlamda kendini siyasette ağır bir şekilde hissettirmesini sağlamıştır. Sınıf bilincinin oluşmaya başlaması, sınıf temelli siyasetin kendini hissettirmeye başlaması, Türkiye’nin de kapitallsitleşme sürecine bağlı olarak Batılı anlamda bir yapıya kavuştuğunun göstergesi olarak kabul edilebilir.

Devletin ekonomi içinde bir işveren konumunda bulunması, işçilerin büyük çoğunluğunun kamu sektöründe çalışanlardan olması ve DP’nin demokrais havarisi rolünü benimsemesi, işçilerin DP’nin yanında siyaset yapmalarına neden olmuştur. Bu dönemde işçiler önemli haklar elde etmekle birlikte, grev, toplu sözleşme, toplu pazarlık gibi haklar elde edememişlerdir. Bu tür haklardan işçilerin yoksun kalması, siyasal mücadelede etkilerinin olmaması sonucunu getirmiştir. 1961 Anayasası sağlamış olduğu grev, toplu pazarlık, toplu iş sözleşmesi gibi sendikaları siyasal anlamda güçlü kılabilecek yeni iktisadi olanaklar sağlamıştır. İşçi kesimine ve sendikalara sağlanan bu imkânlar bir dönüm noktası niteliğindedir. Yeni sendikalar yasası ile sendikalara aidat toplama hakkı tanınmış ve böyle-

ce sendikalar önündeki mali engeller ortadan kalkmıştır (Çavdar, 2005, s. 145). Sendikalar ve işçi sınıfı partileri ortaya çıktığı şartlar itibarı ile de genel olarak düşünüldüğünde ideolojik eğitimin önemli olduğu kitle temelli partiler (Ware, 1996, s. 34) oldukları göz önüne alınırsa, toplanan aidatların sadece mali kısıtlamayı ortadan kaldırmakla kalmayıp, sendikaların siyaseten de eğitim ve ideoloji aktarımı için önemli kazanım olarak okunmalıdır.

İşçi sınıfının kazanmış olduğu haklar gözönünde bulundurulduğunda, işçi sınıfının siyasette ve ekonomik haklarını kazanmada önemli bir ağırlığa sahip olacağı söylenebilir. Özellikle grev hakkı, sanayileşme ve metropollerle birleşmenin başladığı 1960'lı yıllarda üretimi durdurabileceğinden ve sermaye kesimi için ciddi bir tehlike arz edeceğinden işçi sınıfını eline önemli bir koz almıştır. Bu kazanım sınıf mücadelesinin sonucunda değil asker ve sivil bürokrat kadronun yapmış olduğu müdahale ve yine bu kesimin hazırlatmış olduğu 1961 Anayasası sayesinde.

1960 eyleminden sonra Türk-İş, uluslararası işçi örgütleriyle ilişki kurabildi. Amerikan yardım programlarından da büyük ölçüde mali destek aldı. 1961 Anayasası'nın işçilere vermiş olduğu haklar çerçevesinde, Türk-İş, işçi haklarını geliştirmek için partilerüstü bir siyaset benimsemiştir. Türk-İş'in bu tutumuna tepki olarak da, 13 Şubat 1967'de Devrim İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) adı altında yeni bir işçi sendikaları konfederasyonu kuruldu. DİSK, Türk-İş'ten farklı olarak, işçi haklarını geliştirebilmek için bir siyasal parti içinde yer almanın gerekli olduğuna inanıyordu. DİSK'in bu tutumu, işçi kesimin bir kısmı ile TİP arasında bir bağlantı kurulmasının göstergesi anlamına geliyordu. Devlet kapitalizmi ve ülkedeki kapitalist gelişmeler, Türkiye'de güçlü bir işçi sınıfını ortaya çıkarmıştı. Ve bu gerçeklik de Türk-İş'in benimsemiş olduğu partilerüstü siyaset fikrini daha sonraki yıllarda gözden geçirmeye itti (Kongar, 2006, s. 627).

İşçi sınıfının gelişimine bağlı olarak 1960'tan itibaren işçi sınıfı ile ilgili gerek örgütlenme gerekse de çalışma koşulları ile ilgili olarak önemli bir kurumsallaşmanın gerçekleştiği bir dönemdir. Dönemim temel hukuksal düzenlemesi olan 1961 Anayasası, çalışma ilişkileri, ekonomik ve siyasal haklar açısından özgür bir ortam sunmuştur. Anayasa kapsamında sosyal devlet, grev, sözleşme hürriyeti, gelirden adalet gibi konularda kolektif hareket etmenin önü açılmıştır.

Böylece sendikacılığın ve toplu pazarlığın ufku açılmış ve bu tür olguların gelişmesini sağlamıştır. Anayasa sendika hakkını çalışanlara sağladığı için, devlet memurlarının da bu çerçevede sendikalaşması mümkün hale gelecek ve 1971 Muhtırası'na kadar devam edecekti (Makal, 2007, s. 526). Memur ve işçilerin anayasal ve sendikal haklar aracılığıyla bu

haklara sahip olması, iki kesimin siyasal anlamda güçlerinin artmasına neden olmuştur. İşçi sınıfına verilen sendikal haklar, daha sonraki süreç içerisinde memur kesimine de verilmesi bu iki kesimin ortak hareketlerine neden olmuş bunun da ilk somut örneği 1968 yılında Türkiye Öğretmenleri Sendikası ve İlkokul Öğretmenleri Sendikası'nın yapmış olduğu Büyük Öğretmen Boykotu olmuş ve 12 Mart rejiminin gelmesinde etkili olacak kadar ses getirmiştir. Bundan dolayı da 12 Mart ile birlikte memur kesiminin bu hakları elinden alınmıştır.

Türkiye İşçi Partisi Deneyimi

1960 İhtilalinden sonra Türkiye’de sosyalizm, hem bir ideoloji hem de ekonomik yaşamın rasyonel bir şekilde yapılması için hızlı bir modernleşmenin başarılması için kullanılacak bir hareket tekniği olarak ortaya çıkmıştır. Kentli aydınlar, özellikle üniversite profesörleri, öğretmenler, yazarlar, gazeteciler ve eski Marksistler bu hareketin önderliğini üstlendiler. Üretimin arttırılması, halkın ekonomik ve politik yaşama katılımının arttırılması gibi hedefler temel hedefleriydi. Türkiye’de esen bu sosyal uyanış rüzgârı, yapısal farklılaşmanın, sosyal gruplar içindeki rollerin ve statülerin değişiminin ve darbe öncesinde birkaç on yıl boyunca politik etkinliklerde oluşan artışın sonucuydu. Ve bu uyanışa bağlı olarak da 13 Şubat 1961’de küçük bir sendikacılar grubu tarafından parlamentoya işçi temsilcileri gönderme düşünce ile kuruldu. 1962’de partinin liderliğine Mehmet Ali Aybar ve Marksist olarak bilinen birkaç arkadaşının gelmesi partide köklü değişime yol açtı. 1962 yılında Yön dergisinde çıkan bir bildiri de bu bildirinin bir parti programına dönüşmesi gerektiği üzerinde duruluyordu (Karpat, 2007, s. 251).

1961 Anayasası getirdiği özgürlükler ve demokrasi ortamı açısından önemli bir yere sahiptir. 1961 Anayasası’nın sağlamış olduğu olumlu koşullar sayesinde, Türkiye’de gelişen sol düşünce TİP aracılığıyla ilk kez parlamentoda “sol” adı ile temsil etme ve grup kurma hakkını elde etmiştir. “TİP, 12 Mart 1971 askeri yönetimi döneminde siyaset dışına itilip, Anayasa Mahkemesi’nce kapatılınca kadar, 1961 Anayasası’nı esas alarak anayasa ile sosyalist kuram arasında ilişki kurma çabasını ve bu çerçevedeki mücadelesini sürdürmüştür” (Özdemir, 2005, s. 255).

İşçi Partisi, mevcut Anayasa’da yer alan, sınıf mücadelesi kapsamına giren kavramların propagandasını özgürce yapabilme umuduyla, bu kavramları yasaklayan Ceza Yasası’nın 141. ve 142. maddelerinin iptali için bir kampanya başlattı. Kampanya iyi örgütlenmişti ve tüm sol yayın organları tarafından desteklendi. Ne var ki kampanya kapsamında düzenlenen bir protesto gösterisinin milliyetçiler tarafından dağıtılmasıyla kampanyanın ateşi sönmeye başladı. Liderlerin seçiminde uygulanan baskı yöntemini protesto eden bazı İşçi Partisi liderleri istifa ettiler. Türk-

İş, işçi Partisi'ni propagandasını sınırlaması için dolaylı olarak uyaran ve komünizmi suçlayan karşı gösteriler düzenledi. Bu saldırıdan rahatsız olan İşçi Partisi üyeleri Başbakan İnönü'yü ziyaret ederek, kendisinden düşünce özgürlüğüne ilişkin anayasal hakların partilerini de içerecek şekilde genişletileceği sözünü aldılar. TİP, çabalarını kamuoyunda olumlu bir imaj edinme üzerinde yoğunlaştırdı. İşçileri ve bağlantısız, ama sosyal sorunlarla ilgilenen aydınları kazanmak için kömünizmle herhangi bir bağlantıyı üstü örtülü bir biçimde reddetti. Tüm bu çabalara karşın parti üyeliği kentli aydınlarla sınırlı kaldı. 17 Kasım 1963 belediye seçimleri öncesinde yürütülen kampanya TİP'e kendisine yasal olarak ayrılan süre içinde devlet radyosundan propaganda yapması için büyük bir şans verdi. Parti, kapitalistlere, toprak sahiplerine ve adaletsiz gelir dağılımına şiddetle saldırdı. Bu yolla kamuoyunu büyük ölçüde etkilediyse de oyların ancak 0.36'sını aldı. Oyların yarısına yakın kısmını İstanbul'un zengin semtlerinden almıştı. Dogmatizm, teorik tartışmalara fazla yer verilmesi ve partinin marjinal gruplara hitap etmesi halkta ve resmi çevrelerde hoşnutsuzluk yaratmıştı (Karpas, 2007, s. 253-254).

AP'nin, TİP'e yönelik seçimlere katılmaması konusunda başlatmış olduğu kampanya kabul görmemiş, AP Yüksek Seçim Kurulu'na yapmış olduğu itirazlardan sonuç alamamıştır. 1965 seçimlerinde TİP, elli dört ilde seçimlere katılarak, geçerli oyların %3'ünü almış; parlamentoda on beş sandalye kazanmıştır. Sosyalist milletvekilleri partinin seçim öncesinde sunmuş olduğu sorunları, seçimden sonra parlamento içinde de dile getirmişler, Türkiye ile ilgili cesur tasarıları meclise sunabilmişlerdir. "Topraksız ve az topraklı köylüye toprak verilmesi, tarımda kiracılık ve ortaklığın yoksul köylü lehine düzenlenmesi, işsizlik sigortası, işverenin lokavt hakkını kaldıran ve grevlerle ilgili yasak ve sınırlamaları en aza indiren, hükümetin yetkisini kısıtlayan düzenleme, köy bölge okullarının kurulması ve ilkokul öğrencilerine ders araç ve gereçlerinin parasız verilmesi" (Özdemir, 2005, s. 256) gibi tasarılar sunarak cesur adımlar atabilmişlerdir.

Toplumda işçi kesimini, dar gelirli kesimi temsil ettiğini söyleyen, tam bağımsız Türkiye sloganı ile yola çıkmış, sosyalist ideolojiyi benimsemiş olan bir partinin parlamentoda on beş milletvekili ile temsil edilmesi ve bu tür konularda cesur adımlar atabilmesi, Türkiye'nin demokratik gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü sosyalist bir ideolojiyi benimsemiş olan bir partinin Türkiye'de örgütlenebilmesi, değinilen cesur tasarıları sunabilmesi gerçekten Türkiye açısından önemli bir aşamadır. Ayrıca işçi sınıfı açısından da parlamentoda doğrudan kendilerini temsil eden bir partinin bulunması son derece önemli bir gelişmedir. Bu durum Türkiye'de belli düzeyde işçi sınıfının oluşmaya başladığını ve sınıf temelli toplumsal hareket oluşturduğunu göstermektedir (Ertürk, 2022, s. 195).

TİP, 20 Temmuz 1971’de siyasi partiler yasasına aykırı faaliyette bulunduğu gerekçesi ile Anayasa Mahkemesi’nce kapatılmıştır. Partinin yönetici kadrolarından bazıları ve genel başkanı tutuklanarak, 1974’e kadar cezaevinde kalmışlardır. TİP, işçi sınıfının örgütlenmesi, siyasal mücadelede kendini ifade etmesi açısından önemli bir aşamadır. İşçi sınıfının siyasette belli dengeleri etkileyebilecek, bu dengeleri kendi lehine değiştirebilecek sayısal ve siyasal anlamda güce eriştiği bir döneme gelinmiştir.

İşçiler 1961 Anayasası’nın sağladığı imkânlarla yaptıkları yürüyüş ve grevlerle bir yandan toplumsal işbölümündeki yerlerinin bilincine varırken, öte yandan yönetimde söz ve karar sahibi oldukları yeni sendika birlikleri oluşturarak, toplum hayatının her alanında etkili baskı grubu olma arayışı içindeydiler. 13 Şubat 1967’de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), adı ile kurulan yeni bir işçi birliği böylesi arayışların somut bir örneğidir. DİSK’e bağlı işçiler 15-16 Haziran 1970’te İstanbul ve Kocaeli’ndeki eylemleri ile Türkiye siyasetinin hassas dengelerini nasıl etkileyebileceklerini göstermişlerdir (Özdemir, 2005, s. 259-260).

TİP’in kurulduğu dönemde ve daha sonraki dönemde, faaliyet gösteren bir önemli toplumsal kesim de öğrencilerdir. Öğrenci hareketleri bu dönemde etkinlik göstererek siyasetin aktif gücü konumuna gelmişlerdir. Öğrenci hareketlerinin, işçi sınıfının örgütlenmesi ve siyasal mücadelesi anlamında yeri ise, öğrencilerin işçi sınıfı ile birlikte hareket etmeleridir. Siyasetin içinde olan öğrenci kesimi, sosyalist bir parti kurulması ile birlikte, öğrenciler tarafından oluşturulan Fikir Kulüpleri Federasyonu bir iş birliği ortaya çıkarmıştır. Her iki kesimde hareketin Türkiye genelinde yayılmasında etkili olmuştur. Parlamento dışı muhalefetin ortaya çıkmasında ve etkili olmasında işçi sınıfının ve öğrencilerin birlikte hareket etmeleri etkili olmuştur.

TİP, seçim sistemindeki değişikliklerle birlikte daha farklı yönlere kaymıştır. Bu noktadan sonra daha başından beri parlamentoculuk yapmakla suçlanan TİP, sosyalist adaylara parlamento yolunun da kapatılması ile birlikte, sosyalist kanatta farklı fikirleri benimseyenlerin etkili olmasına yol açmıştır. Parlamento dışı muhalefetle birlikte, sosyalist hareketin fiili önderliği, devrim için silahlı eylem için örgütlenmek isteyen farklı eğilimlerin eline geçmiştir.

1970-1980 Arası İşçi Sınıfı Mücadelesi

1960’lı yıllar, 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu hak ve özgürlükler açısından demokratik atılımların gerçekleştiği tarihsel dönemi ifade etmektedir. Gerçekten de bu dönem, toplumun çoğunun siyasetle ilgilediği, öğrenci, işçi, memur kesimlerinin yapmış oldukları eylemlerle ses getirdiği bir dönem olmuştur. Demokratik açıdan elverişli bu dönemden sonra Türkiye ikinci kez bir askeri müdahaleye maruz kalmıştır. Türk siyasetinde 12 Mart diye bilinen bu dönem hükümete verilen muhtıra ile

1961'in getirdiği olumlu havayı büyük ölçüde silmiştir.

Bu müdahaleden sonra 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu, o geniş hak ve özgürlükler ve demokratik bir ortam silinmiştir. Bu dönemde CHP'den ayrı bir şekilde parlamento dışında etkili bir muhalefet oluşturmuş olan işçi, öğrenci ve aydın kesimin etkinliği ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu. Dinamik bir muhalefet unsuru olarak ortaya çıkmış olan sosyalist hareket siyasetten uzaklaştırılmaya çalışılıyordu. İşçi, öğrenci, aydın kesim ortak bir payda da birleşerek sosyalist muhalefetin ciddi boyutlara ulaşmasını sağlamıştı. Nasıl yapılmalıydı da bu sosyalist koalisyon ezilmeliydi? İşte bunu da yapacak olan askeri rejim iş başına gelmişti.

12 Mart muhtırası, 1960'ta yapılan müdahalenin tersine, toplum, ekonomi ve siyaset alanlarında muhafazakâr yapıdaki Türk parlamentosu çizgisinde rejimin pekiştirilmesi olarak okunabilir. Muhtıracı komutanların ilk yaptıkları iş, ordu içindeki sol darbe hazırlığındaki komutanları ordu-dan uzaklaştırmak olmuştur. Muhtıradan sonra AP hükümetine muhalif konumunda bulunan avukat, mühendis, sendikacı, öğrenci, işçilerin yakalanarak hapse mahkûm edilmeleri, müdahalenin hangi kesimleri hedef aldığıнын göstergesi olarak alınabilir (Özdemir, 2005, s. 261).

Muhtıra, emekçi kesimlere yönelik olarak gerçekleşmişti. İşçi sınıfı birçok Avrupa ülkesindeki işçilerin sahip olduğu hakları elde etmiş ve siyasetle ilgilenmeye başlamıştı. Siyasetin içinde olan işçi sınıfı, diğer toplumsal gruplarla da işbirliği içerisine girince, özellikle öğrenci ve aydınlarla, bilinçlenme düzeyi daha fazla artmıştır. Ve bu ortak paydada birleşen gruplar siyasal açıdan önemli eylemler yaparak, siyasette ağırlıklarını gösterdiler. Bu kesim hükümetin çıkarmak istediği kanunlar karşısında müthiş direniş gösteriyordu. Sadece işçiler kendileri ile ilgili olan kararlarda değil, ülke ile ilgili tüm kararlarda parlamento dışından müthiş bir muhalefet gerçekleştiriyorlardı.

1970'lere doğru dünyayı saran bunalım, Türkiye'yi etkilemeye başlayınca ve bu krize ilave olarak da Türk ekonomisinin yapısında gelen tıkanıklık eklenince, ortaya çıkan bunalım emekçi kesimlerin sırtına sarılarak atlatılmaya çalışılmıştır. Tabi ki buna bağlı olarak da ülkede emekçi kesimin mevcut politikalara karşı çıkması ülkede bir "kargaşa ortamı" yaratıyordu. Bunun NATO'nun bir müttefiki olan Türkiye'de bölgenin istikrarı açısından olmaması gerekiyordu. "İç ve dış etkilerin sonucunda 12 Mart 1971 rejiminin asker ve sivil sözcüleri, müdahale öncesinde öğrenciler ile işçiler ve köylüler tarafından girilen hak arama eylemlerine tamamen karşı olduklarını, bunları bastırarak istikrarı sağlama amacı taşıdıklarını çeşitli biçimlerde söylemek gerektiğini duymuşlardır" (Özdemir, 2005, s. 263).

12 Mart rejimi ile birlikte TİP kapatılmış, meslek odaları, işçi sendikaları ve öğrenci dernekleri kapatılarak, toplu sözleşme ve grev düzeni

askıya alınmış, 1960'tan beri artan gerçek ücretler ilk olarak 1971-1974 arasında düşürülmüştür. Bu faaliyetler karşısında işçi kesiminin uzlaşma içinde bulunması düşünülemezdi. Çünkü askeri müdahalenin hedefi, siyasetle iç içe geçmiş olan emekçi kesiminin etkinliğini azaltıp, siyasetten uzaklaşmasını sağlamaktı. Bu amaç 1974 yılına kadar gerçekleşmiştir. Ancak 1974 yılından itibaren yeniden işçi sınıfı örgütlenmesini devam ettirip, eylemlerini gerçekleştirmiştir.

1977 yılına gelindiğinde ise eylemlerde büyük artışlar görülmüştür. İşçi sınıfı kaybettiği hakları yeniden almak, ücretlerinin yeniden yükselmesini sağlamak için çeşitli eylemlere girişmiştir. Bu dönemde işçi sınıfının siyasal bir parti tarafından temsil edilmemesi, işçi kesiminin CHP ile birlikte hareket etmesini beraberinde getirmiştir. CHP'de farklı bir liderin bulunması, parti politikasının ve söylemlerinin de değişmesine neden olmuştur. Bu değişiklik de işçi sınıfının CHP ile birlikte hareket etmesine neden olmuştur. CHP'nin yeni politikaları ve söylemleri, köyde ve kentte yıllardır donmuş olan dar tabanlı oy sınırını kırmış ve işçi sınıfının yoğun durumda büyük kent merkezlerinde ve Pazar için üretim yapılan kapitalist tarım bölgelerinde önemli oy patlaması sağlamıştır (Özdemir, 2005, s. 269). İşçi sınıfının kitlesel olarak 12 Mart'tan sonra tekrar eylemlerine başlaması, Türkiye'nin kapitalistleşme ve sınıfsal yapının oluşması anlamında belli bir noktaya geldiğini göstermektedir. Buna bağlı olarak da işçi sınıfının kendi lehine siyasal hayatın içinde, "tüm engellemelere rağmen" yer almak istemesi, işçi sınıfının belli bir bilinç düzeyine ulaştığının da göstergesidir.

Türkiye'de bu dönemin hem siyasal anlamda hem de ekonomik anlamda sıkıntılı bir dönem olarak yaşanmasının ardında yatan ekonomik nedenlerdir. Herşeyden önce devlet kapitalizminden vazgeçilmiş 1950'den itibaren ithal-ikameci bir sanayi kurulmaya çalışılmıştır. Ve gerçekten de bu yıllarda bu tür bir dışa bağımlı kalkınma gerçekleşmiş ve önemli derecede ekonomik büyüme sağlanmıştır. Ancak bu dünya ekonomisine eklenme sonuc olarak, dünya ekonomisine her anlamda bağımlı hale gelmeyi beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak da dünya ekonomisindeki meydana gelen kapitalizmin doğasında bulunan yapısal krizler, Türkiye ekonomisine de yansarak ekonomik anlamda krizlere neden olmuştur. Ekonomik anlamda gerçekleşen bu krizlerden çıkış yolu olarak da, krizin faturasının emekçi kesimin üzerine sarılması, ekonomik krizin toplumsal krizlere ve siyasal krizlere dönüşmesine neden olmuştur. Toplumsal anlamda ortaya çıkan krizler, sosyal kargaşa ortamının doğmasına, şiddet olayların artmasına neden olurken, siyasal etkisini de hükümet bunalımları ve parlamentoda uzlaşma sağlanamamasına neden olmuştur. Bu siyasal kriz de askeri müdahalelerin gerekçesi olmuş ve Türk demokrasi tarihinde kronikleşen askeri müdahaleler gerçekleşmiştir.

Bu döneme bakıldığında çalışan kesimin yoksullaştığı, mülksüzleşmenin arttığı, işsiz sayısının arttığı, hayat pahalılığının arttığı yıllar olarak değerlendirilir. Bu dönemde işçilerin eylerine bakıldığında daha çok ücret artışı ve sendikal özgürlükle ilgili olduğu görülür. İşçiler eylemlerini gerçekleştirirken, halkın da desteğini almaya çalışmışlar ve bunu başara bildikleri ölçüde de kitlesel eylemlerinden sonuç almışlardır. Ancak bu kitlesel eylemlerden sonra fatura yine işçi sınıfına kesilmiştir.

1970’li yıllarda, iktisadi gelişmelere bağlı olarak da ücretlilerin sayısı artmış ve bu yılların sonuna doğru sadece resmi kayıtlı işçi sayısı iki milyonu geçmiştir. Yine işçi örgütlenmesi olarak sendikaların nice liksel büyümesi de gerçekleşmiştir. Sendikaya bağlı olan işçi sayısı bu yıllarda bir milyonu aşmıştır. Bu yıllarda içerisinde, 12 Mart’ın getirmiş olduğu kısıtlamalar dışında, reel ücretlerde artış gerçekleşmiştir. Ücretlerde görülen bu artış, refahın artışı da beraberinde getirmiştir. Ücretli kesimin ekonomik gücündeki iyileşme ise bu kesimi sosyal ve siyasal alanda da güçlendirmiştir. Dolayısıyla bu dönemde ücretlilerin çalışma ve yaşam koşullarında pozitif yansımalar ortaya çıkmıştır (Makal, 2007, s. 526).

1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu haklar çerçevesinde, Türkiye’de sendikal hareket önemli bir düzeye ulaşmış, işçi kesimi sendika çatısı altında örgütlenerek mücadele etme sürecine girmiştir. Geniş işçi kitlelerinin sendikalı olmakla birlikte, işçi sınıfının gerek siyasal anlamda gerekse ekonomik anlamda ve bu ekonomiye bağlı olarak da sosyal anlamda işçilerin koşullarında bir iyileşme yaşanmıştır. İdeolojinin de etkili olması nedeniyle de işçi sınıfının sınıf bilincine ulaşması ve bu çerçevede örgütlenmesi işçi sınıfının sınıf bilincine erişmesinde etkili olmuştur. Sendikalaşma oranının bu dönemden itibaren artmış olması olumlu bir gelişme olarak görülürken; bunun karşısında sendikal hareket içinde de parçalanmışlıkların yaşanması ve ortaya çıkan rekabet sonucunda sendikal gücün azalmasına neden olan olumsuz bir gelişme olarak görülebilir.

1980 ve Sonrasında İşçi Sınıfı Mücadelesi

Türkiye 1980 yılına gelindiğinde yeni bir ekonomik model belirlemek zorunda kaldı. Dünya konjunktüründeki değişimler sonucunda, Türkiye’nin artan dışa bağımlılığı ve Türkiye’deki ekonomik işleyişin dünya şartlarına uymaması dolayısıyla ortaya çıkan kriz, ekonomik önlemler alınarak aşılmaya çalışıldı. Ekonomide 24 Ocak kararları diye bilinen neoliberalizmin ilkelerinin ağırlıkta olduğu kararlar Türk ekonomisinde de uygulanmalıydı.

Ekonomideki bu kırılma, tüm ekonomik alanı etkilerken işçi-işveren ilişkilerini de etkilemiş ve işçi sınıfı bu ekonomik modelden derin bir yara alarak etkilenmiştir. Neoliberal politikalar çerçevesinde devletin sosyal niteliğinden vazgeçilmesi, devletin küçültülmesi, özelleştirmeler,

devletin ekonomiye müdahalesinin ortadan kaldırılması gibi değişimleri hedefleyen yeni bir ekonomik anlayış ortaya çıkmıştı. Kapitalist sistemin 1970’lerde girmiş olduğu krizden çıkmak için çözüm olarak gördüğü sosyal devlet anlayışı, kapitalist kesim tarafından aynı şekilde karşılanmıyordu. Üretim sistemindeki değişim, teknolojinin gelişmesine bağlı olarak iletişim ve ulaşımdaki hızlanma, artık eskisi gibi işçi sınıfının grevlerini, iş yavaşlatmalarını kaldıramazdı. Bu kaldırmazlığa bağlı olarak da işçi sınıfının örgütlenmesi ve sahip olduğu grev, iş bırakma gibi hakların ortadan kaldırılması gerekiyordu.

“Sendikal faaliyetlerin askıya alınması, Disk yöneticilerinin yargılanması, grev yasağı gibi uygulamalar işgücü piyasasının disiplin altına alınmasına yöneliktir” (Borataş, 2004, s. 191). Müdahalenin esas nedeni ekonomik temellidir. Çünkü amaçlara ve uygulanan “sola ve emekçi taleplerine sınır getirerek ekonomik-sosyal hayatı işverenler lehine düzenlemeler” (Tanör, 2004, s. 30) bunu göstermektedir. Türkiye’de, 24 Ocak kararlarının ekonomisi, ancak işçi sınıfının zorla susturulabildiği bir düzen içinde uygulanma imkânı bulabilirdi. 12 Eylül askeri müdahalesinin arkasındaki bu ekonomik neden, 12 Mart’ta yarım kalmış işi tamamlamak ve 1990’a değin sürecek bir programı uygulamayı hedefliyordu. Ekonomik gerekçenin temel amacı ise enflasyonu düşürmek, sürekli devalüasyonlara kadar uzanan, yabancı sermayeyi çekebilmek için ülkeyi ucuz emek cennetine dönüştürmeye çalışmak, bir bakıma Türk ekonomisi için istikrar sağlamaktır. Devleti bir şirkete dönüştürmek, sosyal devletten uzaklaşmak bu müdahalenin gerekçeleri arasındadır (Tanilli, 2003, s. 72-73). Uygulanacak olan ekonomik istikrar kararları için toplumun tümünü disiplin altına almak gerekiyordu. 1971’de bunu büyük ölçüde gerçekleştirerek, 1961 Anayasası’nın kararları değiştirilmişti. İkinci olarak da bu disiplin altına alma işlevi 1980’de askeri darbe ile gerçekleştirilmiştir (Kaya, 2004, s. 101).

Dünya ekonomisindeki değişim ile birlikte, Türkiye’nin de ekonomik yapısındaki değişimler, genel ekonominin gidişatı üzerinde etkili olmaktadır. Devlet eliyle bir kapitalist sınıfın desteklenmesi ile başlayan Türkiye’nin kapitalist gelişmesi, bu politikanın gerçekleşmemesi nedeniyle devletçi anlayışa dönmüş; 1950’lerden sonra tekrar özel teşebbüs ve liberal politikalar ve bununla birlikte devletin KİT yatırımlarına devam etmesi, daha sonraki dönemde ithal-ikameci sanayi anlayışı ve 1970’lerin sonuna gelindiğinde de ihracata yönelik ekonomi politikası benimsenmiştir. İhracatta dış piyasada rekabet edebilmek için yapılabilecek en makul şey işçi girdilerini düşürmektir. Çünkü elde en bol olan ve yerli olan iş gücüdür. Diğer girdilerin çoğunda dışa bağımlı olduğu için, onlarda bir tasarruf sağlamak mümkün değildir.

24 Ocak kararları ile uygulamaya konulan ekonomik modele en fazla tepki veren emekçi kesimin oluşturduğu işçi sınıfı olmuştur. Alınan

ekonomik tedbirlere karşı en fazla muhalefet eden DİSK olmuştur. DİSK, azalan oranlı vergi reformuna ve ücretlerin kontrolüne karşı muhalefette önemli rol oynamıştır (Schick ve Tonak, 2006, s. 378). Ortaya çıkan terör ortamının da etkisiyle 12 Eylül askeri darbesi gerçekleşmiş ve buna bağlı olarak da alınan ekonomik istikrar paketinin uygulaması kolaylaşmıştır. Siyasal alanda demokratik ülke ve uygulamalardan uzaklaşma anlamında gelen bu dönem, ücretlilerin gelirlerinde düşüş öngörmüş, ayrıca ücretli kesimin örgütlenme ve mücadele etme aracı olan sendikal faaliyetler üzerinde baskı oluşturmıştır.

1971 Muhtırası ile başlayan kısıtlamalar 12 Eylül ve devamında 1982 Anayasası ile devam etmiştir. Darbe Anayasası çalışma ilişkilerini yenisinden biçimlendirerek ücretli kesimin geçmiş dönemlerde kazanmış olduğu ekonomik, sosyal ve siyasal kazanımları büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. 1982 Anayasası ve onun temel düzenlemeleri doğrultusunda, sendikal faaliyetler ve grev hakkının kullanımı üzerine getirilen hukuksal sınırlamalar ve bunu pekiştiren fiili durum ve uygulamalar çalışma yaşamına damgasını vuracak olan yeni yapının özellikleridir (Makal, 2007, s. 528).

Askeri müdahaleden sonra hazırlanan ve kabul edilen 1982 Anayasası ile siyasete karşı bir duruş sergilenmiştir. Dernek, sendika, kooperatif, vakıf, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, vb. tüzel kişiliklerle ilgili olarak getirilen siyasal etkinlik ve işbiliğini önlemeye yönelik yasaklara ek olarak; siyasal partiler açısından da daraltıcı bir çerçeve çizilmiştir. Siyasal partiler ideolojik alandan uzaklaştıkları gibi, örgütlenme ve faaliyet bakımından da kısaca alınmışlardır. Yeni Anayasa'ya göre siyasal partiler yurtdışında örgütlenemezler, kadın ve gençlik kolları, vakıf kuramazlar; dernek, sendika, vakıf ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile siyasal ilişki ve işbirliği içinde bulunamazlar, bunlardan maddi yardım alamazlar; yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, yabancı ülkelerdeki dernek ve gruplardan yardım ve emir alamazlar. Ayrıca devlet memurları ve öğrenciler siyasal partilere üye olma hakkından yoksun tutulmuşlardır (Tanilli, 2003, s. 102). 12 Eylül askeri darbesinin amacı kitleleri siyasetten uzaklaştırmaktı. Bunun için gerekli olan önlemler alınmıştır. 12 Eylül “herşeyi atomize eden bir darbe” (Karavelioğlu, 2007, s. 297) olarak değerlendirilmektedir.

İşçi sınıfının mücadelesi, siyasete olan ilgisi, 12 Eylül ile birlikte ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. İşçi sınıfının örgütlenmesinin yasal dayanaklarının da kaldırılması ile birlikte siyasetten uzaklaşma başlamıştır. 1980 sonrasında sanayileşmenin hız kazanmasına bağlı olarak işçi sayısından ve sendikalı işçi sayısında artma olması gerekirken tam tersi bir durumun gerçekleştiği görülmektedir. Sayısal anlamda azalma aslında örgütsüzleştirilmenin bir göstergesidir (Kaya, 2009, s. 238). 12 Eylül ile birlikte işçi sınıfının örgütlü mücadelesi anlamına gelen sendikalar siyasal ve ekonomik

karar alma süreçlerinin dışında bırakılmışlardır. İşçi sınıfının gerilemesi sadece siyasal alanda değil, ücretlerde de gerçekleşmiş, gelir dağılımı önceki dönemlere göre daha da bozulmuştur (Yazıcı, 1996, s.150).

12 Eylül askeri müdahalesinden sonra sivil iktidar olarak gelen Anavatan Partisi'nin, işçi sınıfına karşı olan politikasında askeri müdahalenin politikasından çok farklı bir politika benimsediği söylenemez. Her iki dönemde biçimde farklı olsa da özde aynı olan işçi sınıfı ve onun örgütlenmesine olan tavrı neoliberal politikaların gerektirdiği şekilde devam etmiştir. İktidar işçi kesimi ve sendikalara karşı olumlu tavırlar içindeymiş gibi görünse de bu durum görüntüde kalmış; bu görüntünün ardında da yine neoliberal politikaların gerektirdiği yasalar çıkarılmakta tereddüt edilmemiştir. Bu gelişmeler ise, toplumsal sınıfların konumunun yeniden belirlenmesine yol açarken, siyaset-sınıf ilişkisinin, özellikle işi sınıfının siyasetle olan ilişkisini, temellerini sarsmıştır.

Sonuç

Türkiye'de sınıflaşma sürecinin oluşması kapitalistleşme sürecine bağlı olarak bir gelişme çizgisi izlemiştir. Cumhuriyet ile birlikte yeni kurulan devlet, toplumsal sınıflara dayanmaktan ziyade, ülkeyi bağımsızlığına kavuşturma amacını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bundan dolayı Batı'da burjuva devrimlerine bağlı olarak ortaya çıkan demokratik devlet yapısı, Türkiye'de daha çok asker-sivil bürokrat kesime dayalı olarak gerçekleşmiştir. Devletin kurtuluşundan itibaren de kuruluş aşamasında toplumsal sınıflardan değil, toplumsal zümrelerden bahsedilmiş; ancak diğer yandan da devlet eliyle bir burjuva sınıfı yaratılmaya çalışılmıştır. Özel teşebbüsün yeterince gelişmemiş olmasından dolayı da devletin ekonomi alanına bizzat girmesi ile birlikte bir işçi sınıfı oluşmaya başlamıştır. İşçi sınıfının belli haklar elde etmesine bağlı olarak da, işçi sınıfı 1950'li yıllardan itibaren siyasetle ilgilenmeye başlamıştır. İşçi sınıfının siyasetle ilgilenmeye başlamasında demokrasiye geçiş de etkili olmuştur.

Tarihsel dönemler içerisinde işçi sınıfı Türk siyasetini değişik ağırlıklarda etkileme başarısını göstermiştir. 1960'lı yıllarda, işçileri temsil eden bir siyasal partinin parlamentoda temsil hakkı elde etmesi, işçi sınıfının sınıf bilincine ulaşmaya başladığının bir göstergesidir. Daha sonraki dönemlerde yapmış olduğu eylemlerle işçi sınıfı, siyasette belirleyici olma rolünü yerine getirmiştir. Sendikal hakları sayesinde, sınıf bilinci ile birlikte kendi sınıfsal çıkarları için mücadele etmiştir.

İşçi sınıfının sınıfsal bilince ulaşmasının ve bu temelde siyaset üretmesinin daha sonraki dönemlerde engellenmeye çalışılması, bunun bir ispatı niteliğindedir. Gerek 12 Mart muhtırasında, gerekse 12 Eylül darbesinde işçi sınıfının kurumsal haklarının kısıtlanmaya çalışılması, uygulanacak olan ekonomi politikalarında işçi sınıfının önemli bir engel

olarak görülmesinden dolayıdır. Ancak 1980 darbesi ile birlikte, toplumsal alandaki bütün öğelerin depolitize edilmesi ile birlikte işçi sınıfının siyaset üzerindeki etkisi azaltılmıştır. 1989'da sonra ise kapitalist üretimin alternatifsiz kalması, ideolojilerin sonunu hazırlamış! Ve işçi sınıfı da bu depolitizasyon süreci içinde siyasetten uzaklaş(tırıl)mıştır. Alternatifsiz kalan dünya konjonktürü içerisinde neoliberal politikalar dünyayı sarmış, tüm dünyada kitleler siyasetten uzaklaşmaya başlamıştır. İşçi sınıfı da Türkiye'de gerek örgütlenmesinin kısıtlanmasından gerekse de dünya konjonktüründeki değişimden dolayı siyasetten uzaklaşmıştır.

Kaynakça

- Boratav, K. (2004). İktisat Tarihi 1981-2002. Korkut Boratav, Bülent Tanör, Sina Akşin (Ed.), *Bugünkü Türkiye 1980-2003* içinde (ss. 187-246), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Çavdar, T. (2005). *Türkiye’de İşçi Sınıfı Tarihinden Kesitler*. İstanbul: Nazım Kitaplığı.
- Ertürk, D. (2022). Türkiye ve Yeni Sosyal Hareketler. İbrahim Kaya (Derl.), *Türkiye’nin Siyasal Sosyolojisi*, İstanbul: Say Yayınları
- Erüreten, B. M.(1996). *Türkiye’de Sınıflaşma Süreci ve Halkçı Sol*. İstanbul.
- Karavelioğlu, K. (2007). *Bir Devrim İki Darbe, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül....* İstanbul: Gürer Yayınları.
- Karpat, H. K.(2007). *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- _____ (2008). *Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller* (3. Basım). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Kaya, İ. (2004). *Social Theory and Later Modernities-The Turkish Experience*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Kaya, R. (2009). Neoliberalizmin Türkiye’ye Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Ögeleri. Sinan Sönmez, Nergis Mütevellioğlu (Derl.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* içinde (ss. 235-260), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (2003). *Siyaset Bilimi* (10. Baskı). İstanbul: İmge Yayınları.
- Koç, Y. (1994). *Sendikal Notlar*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Kongar, E. (2006). *21. Yüzyılda Türkiye -2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı* (37. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koray, M. (1994). *Değişen Koşullarda Sendikacılık*. İstanbul: TÜSES Yayınları.
- Makal, A. (2007). Cumhuriyetten 21. Yüzyıla Türkiye’de Çalışma İlişkileri. Berir Ceylan Ataman (Yay. Haz.) *Cahit Talas Anısına Güncel Sosyal Politika Tartışmaları* içinde (ss. 511-544). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Özdemir, H. (2005). Siyasal Tarih (1960-1980), Korkut Boratav, Bülent Tanör, Sina Akşin (Ed.), *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980 1. Cilt* içinde (ss. 227-293), İstanbul: Milliyet Kitaplığı, Doğan Yayıncılık.
- Schick, İ. C. Ve Tonak, E. A.(2006). Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma. İrvin C. Schick-E. Ahmet Tonak (Derl.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, içinde, (5. Baskı). Belge Yayınları, İstanbul, 2006
- Tanilli, S. (2003). *Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?* İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Tanör, B. (2004). “Siyasal Tarih 1980-1995”, *Bugünkü Türkiye 1980-2003* içinde (ss. 27-162). İstanbul: Cem Yayınevi.

- Zürcher, E. J. (2010). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Y. Saner (Çev.). (25. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ware, A. (1996). *Political Parties and Part Systems*, New York: Oxford University Press.
- Yazıcı, E. (1996). *Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*. Ankara: Aktif Yayınları.

BÖLÜM 11

TÜRKİYE TURİZM PAZARINDA İSPANYOL TURİST POTANSİYELİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Ali Caner İNCESU¹, Gamze KAHRAMAN²

1 Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü. E-Mail: ali.incesu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0025-4639

2 Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü. E-Mail: kahraman.gamze@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-001-6736-7083

GİRİŞ

Her yıl milyonlarca turist ağırlayan Türkiye'ye gelen turist sayısında son yıllarda ciddi bir artış gözlemlenmektedir. Türkiye, mevcut turizm kaynakları sayesinde dünya üzerinde neredeyse her kesime hitap eden tarihi, doğal ve kültürel miraslara sahip olmasının yanı sıra doğu ile batı arasında coğrafi bir köprü görevi gören bir ülkedir. Aynı zamanda üç tarafı denizlerle çevrili, dört mevsimin yaşandığı ve bu duruma bağlı olarak deniz-kum-güneş turizminin de icra edilebildiği tüm bu özelliklere sahip yeryüzündeki ender ülkeler arasında gösterilebilir. Avrupa, Amerika, Afrika ve Asya kıtalarından insanlar artık mevsim fark etmeksizin Türkiye'ye seyahat etmektedirler. Ancak, bir veya birden fazla faktörlerin etkisiyle Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısında her dönem artış gözlemlenebildiği gibi azalışlar da gözlemlenebilmektedir. Son 3 yılı kapsayan 2019, 2020 ve 2021 yıllarında Türkiye'ye gelen turist verileri¹ incelendiğinde 2019 yılında toplamda 45.058.286, 2020 yılında 12.734.213, 2021 yılında 24.712.266 turistin çeşitli sebeplerle Türkiye'ye geldiği anlaşılmaktadır. 2020 yılında Türkiye'ye giriş yapan turist sayısındaki ani düşüşün Covid-19 pandemisinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Türkiye'ye gelen turistlerin büyük bir bölümünü Avrupa'dan gelen turistler oluşturmaktadır. 2017-2021 yılları arasında Avrupa'dan Türkiye'ye gelen turist verileri² 2017 yılında 13.148.492, 2018 yılında 17.380.554, 2019 yılında 20.127.467, 2020 yılında 5.581.402, 2021 yılında ise 10.195.047 olarak kayıtlara geçmiştir (KTB, 2022). Görüldüğü üzere Avrupa'dan gelen turist sayısında da yıllara oranla kademeli bir artıştan söz edilebilmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi Avrupalı turistlerinde küresel Covid-19 salgınının etkisiyle Türkiye'ye gelme planlarını erteledikleri tahmin edilmektedir. Bu çalışmada, Avrupa kıtasının büyük ülkeleri arasında yer alan ve Türkiye'ye turist gönderme potansiyeli yüksek olduğu düşünülen İspanya'nın tüketim alışkanlıkları, en çok hangi ülkeleri ve ne amaçla ziyaret ettikleri, İspanyol turist profili, İspanyol turistlerin Türkiye'ye nasıl çekilebileceği, İspanya'nın turizme ilişkin verileri ve İspanyol turistlerin Türkiye destinasyonunu tercih etmeleri için neler yapılabileceği gibi hususlar ele alınacaktır.

TÜRKİYE'YE GELEN TURİST VERİLERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Tablo 1. verileri incelendiğinde, 2017 ve 2018 yıllarında Türkiye'ye gelen turist sayılarının 2019 yılının gerisinde kaldığı görülmektedir. 2019 yılında Afrika kıtasından Türkiye'ye gelen turist sayısının 1.439.286 olduğu, 2020 yılında bu sayının muhtemel küresel Covid-19 salgınından kaynaklı olarak 474.147 kayıtlara geçtiği tahmin edilmektedir. Küresel salgın tedbirlerinin zaman içerisinde daha esnek bir hale gelmesinin ve

1 2022 yılı verilerinin tamamı henüz yayımlanmadığından çalışma kapsamına alınmamıştır.

2 OECD ülkeleri dâhildir. (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)

dünya genelinde Covid-19 salgının etkilerinin azalmasının ardından, 2021 yılında tekrar turizm hareketliliğinde bir artış yaşandığı tablodaki veriler doğrultusunda söylenebilmektedir. Tablo 1. verilerine göre, söz konusu 2017-2021 yılları arasında Türkiye'ye Afrika kıtasından toplamda 4.743.156 turist, çeşitli sebeplerle Türkiye'ye giriş yapmıştır. Afrika kıtası çoğunlukla gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerden oluşan bir kıta olarak gösterilmektedir (Arslan, 2018). Muhtemel yaşanan ekonomik ve politik istikrarsızlıklardan kaynaklı olarak kıtada yer alan ülkelerin vatandaşları yurtdışı seyahatlerini ya gerçekleştiremediği ya da kısıtlı imkânlar dâhilinde gerçekleştirebildikleri düşünülmektedir.

	Afrika	Amerika¹	Asya	Avrupa²	Avrupa³
2017	794.252	612.783	6.922.910	13.148.492	10.802.671
2018	1.156.667	879.974	7.791.192	17.380.554	13.844.181
2019	1.439.286	1.126.188	8.651.878	20.127.467	19.230.091
2020	474.147	260.391	1.963.699	5.581.402	4.168.659
2021	878.804	594.496	4.198.067	10.195.047	8.955.432
Toplam	4.743.156	3.473.829	29.527.746	66.432.962	57.001.034

Tablo 1. 2017-2021 yılları arasında kıtalara göre Türkiye'ye gelen turist verileri.³ Kaynak: (KTB, 2022).

2021 yılı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı sınır istatistik verilerine göre, Afrika kıtasında yer alan bazı ülkelerden Türkiye'ye çeşitli sebeplerle giriş yapmıştır. Örneğin; Cezayir'den 48.827, Fas'tan 121.333, Güney Afrika Cumhuriyeti'nden 6.088, Libya'dan 197.983, Mısır'dan 124.483, Sudan'dan 25.965, Tunus'tan 126.970 ve diğer Afrika ülkelerinden toplamda 227.155 turistin Türkiye'ye geldiği görülmektedir. Genel tabloya bakıldığında Türkiye'ye gelen turistlerin genellikle Afrika kıtasının kuzeyinde yer alan ülkelerden geldiği anlaşılmaktadır. 2021 yılında yukarıda ifade edilen Afrika'nın kuzeyinden ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nden Türkiye'ye gelen toplam turist sayısı 651.649'dir. 2021 yılı için Türkiye'ye diğer Afrika ülkelerinden gelen toplam turist sayısı 227.155'tir. Kuzey Afrika ülkelerinden Türkiye'ye gelen turist sayısının diğer Afrika ülkelerine kıyasla daha fazla olması, Afrika'nın kuzeyinde yer alan ülkelerin büyük bir çoğunluğunun "insani gelişim göstergeleri" yüksek olan ülkeler arasında olmasından kaynaklanabilir (Wikipedia, 2020).

Amerika kıtasından Türkiye'ye gelen toplam turist verileri incelendiğinde, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı sınır istatistikleri verilerine göre, 2017 yılında 612.783, 2018 yılında 879.974, 2019 yılında 342.393, 2020 yılında 64.469, 2021 yılında 115.998 turistin Türkiye'ye çeşitli sebeplerle giriş yaptığı anlaşılmaktadır. Amerika kıtasından Türkiye'ye gelen turistlerin büyük

³ Avustralya kıtası genel toplamı çok fazla etkilemediği için çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir.

bir bölümünü Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen turistler oluşturmaktadır. ABD'den Türkiye'ye 2017 yılında 329.257, 2018 yılında 448.327, 2019 yılında 578.074, 2020 yılında 148.937 ve 2021 yılında toplam 371.759 turist gelmiştir. Kanada'dan 2017 yılında 81.196, 2018 yılında 108.272, 2019 yılında 139.164, 2020 yılında 34.210, 2021 yılında 72.034 turist Türkiye'ye giriş yapmıştır. Bir diğer OECD ülkesi Meksika için bu rakamlar 2017 yılı için 19.632, 2018 yılı için 36.737, 2019 yılı için 66.557, 2020 yılı için 12.775, 2021 yılı için ise 34.705 olarak kayıtlara geçmiştir. Anlaşılabacağı üzere ABD'den gelen turist sayısı Amerika kıtasından gelen toplam turist sayısının yaklaşık olarak üçte birini oluşturmaktadır (KTB, 2022).

Dünyanın en büyük kıtası olan Asya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısının oldukça yüksek düzeylerde seyretmesinin başında Türkiye'nin Asya kıtasında yer alan ülkelerle gerçekleştirdiği yoğun ticari ilişkiler ve buna bağlı olarak sınır kapılarındaki giriş-çıkış yapılma oranının yüksek düzeyde olması, bunların yanında coğrafi yakınlık sebebiyle karayolu ulaşım olanaklarının varlığı da gösterilebilir. Tüm bunlara ek olarak, Asya kıtasının ciddi bir bölümü Müslüman ülkelerden oluştuğu için Türkiye'ye karşı manevi yakınlık hissetmeleri ve buna bağlı olarak da seyahat edilecek destinasyonlar arasına Türkiye'yi de eklemeleri yüksek ziyaret oranlarının bir sebebi olarak gösterilebilir. Asya kıtasından Türkiye'ye 2017 yılında 6.992.910, 2018 yılında 7.791.192, 2019 yılında toplam 8.651.878, 2020 yılında 1.963.699 ve 2021 yılında 4.198.067 turist gelmiştir. Yıllara göre Asya kıtasından Türkiye'ye gelen turist sayılarındaki en büyük pay İran, Çin, Rusya ve Gürcistan'a aittir. 2019 yılında İran'dan 2.102.890, Çin'den 426.344, Rusya'dan 7.017.657 ve Gürcistan'dan 1.995.254 turist Türkiye'ye giriş yapmıştır. 2020 yılında İran'dan 385.762, Çin'den 40.264, Rusya'dan 2.128.758, Gürcistan'dan 410.501 turist geldiği anlaşılmaktadır. Son olarak 2021 yılı için İran'dan 1.153.092, Çin'den 33.641, Rusya 4.694.422 ve Gürcistan'dan 291.852 turist gelmiştir (KTB, 2022).

Tablo 2.'ye ilişkin veriler incelendiğinde, 2017 yılından 2018 yılına geçiş yapıldığında tabloda yer alan ülkelerden Türkiye'ye gelen turist sayısında artışlar olduğu açık bir şekilde görülebilmektedir. OECD ülkeleri dâhil Tüm Avrupa kıtasından gelen turist verileri incelendiğinde, 2019 yılında Türkiye'ye en fazla turist gönderen ülke Almanya Federal Cumhuriyeti'dir. 2019 yılında Almanya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı 5.027.472'dir. Almanya'nın ardından ikinci sırada 2.713.464 turistle Bulgaristan, üçüncü sırada 2.562.064 turistle İngiltere gelmektedir (KTB, 2022).

	Almanya	Hollanda	İspanya	Polonya	Yunanistan	Bulgaristan	İngiltere
2017	3.584.653	799.006	106.757	296.120	623.705	1.852.715	1.658.715
2018	4.512.360	1.013.642	178.018	646.365	686.891	2.386.885	2.254.871
2019	5.027.472	1.117.290	257.342	880.839	836.882	2.713.464	2.562.064
2020	1.118.932	271.526	54.381	145.908	136.305	1.242.961	820.709
2021	3.085.215	645.601	104.848	585.076	157.723	1.402.795	392.746
Toplam	17.328.632	3.847.065	701.346	2.554.308	2.441.506	9.598.820	7.689.105

Tablo 2. 2017-2021 yılları arasında Avrupa'dan Türkiye'ye en çok turist gönderen ülkelerden bazılarına ilişkin turist verileri. Kaynak: (KTB, 2022).

Çalışmanın asıl konusunu oluşturan İspanya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısının diğer Avrupa ülkelerine oranla daha düşük olduğu görülmektedir. Tablo 2. verilerine göre, 2017 yılında İspanya'dan Türkiye'ye 106.757, 2018 yılında 178.018, 2019 yılında 257.342, 2020 yılında 54.381 ve 2021 yılında toplam 104.848 turist gelmiştir

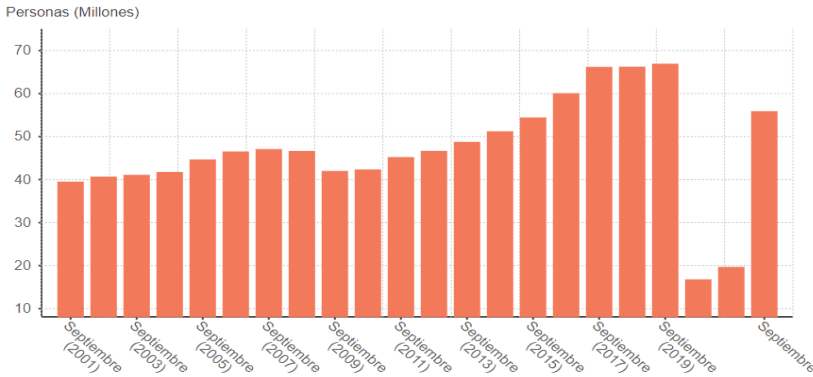
Almanya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısının yüksek seviyelerde seyretmesinin sebebi İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen İşçi akımı olabilir. 1961 yılı sonrası Türkiye'den Almanya'ya göç eden Türk işçiler, Almanya'ya yerleşmişler ve yerleşen Türklerin büyük bir bölümü Alman vatandaşlığına geçmişlerdir (İyi, 2021). Türkiye ile kültürel ve ailevi bağları olan Türk kökenli Alman vatandaşlarının ziyaretleri de Almanya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında artışa sebep olabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısının yüksek olmasının sebebi, Osmanlı dönemindeki iskân politikası gereği Bulgaristan'a yerleşen Türklerin Türkiye ile devam eden ailevi, kültürel bağları gösterilebilir. Bununla birlikte, Türkiye'nin Bulgaristan ile sınır komşusu olması ve Bulgar turistlerin her hafta alışveriş için Edirne'ye yoğun bir şekilde giriş yapması da Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında ciddi bir artışa sebebiyet verdiği düşünülmektedir (NTV, 2022). Türkiye'nin bir diğer sınır komşusu Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen turistlerin de Bulgar turistlerle benzer şekilde Türkiye'deki alışveriş olanaklarından faydalanmak amaçlı Türk topraklarına sürekli olarak giriş-çıkış yaptıkları tahmin edilmektedir (Boyacıoğlu, 2019).

Diğer Avrupa ülkelerinden de Türkiye'ye bir turist akışı gözlenmektedir. Ancak, Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye gelen turist sayısı genel olarak beklenenin altında seyretmektedir. Avrupa'dan Türkiye'ye beklenen sayıda turist gelmemesinin temel sebepleri arasında Avrupalı basın yayın kuruluşlarının Türkiye aleyhinde olumsuz yayın yapmaları, Türk kültürünü çarpıtmaları, Türkiye'yi olduğundan farklı, yasakların ve kısıtlamaların olduğu bir ülke olarak lanse etmeleri vb. uygulamalar gösterilmektedir. Almanya'daki TV yayınlarında Türk kültürünün çarpıtıldığı uygunsuz yayınların varlığından söz edilmektedir (İnan & Vargelen, 2016).

Avrupalı basın yayın kuruluşlarının uzun yıllar önce de aynı tutumu sergilediği anlaşılmaktadır. İzmir'in işgal edilmesinden hemen önce Fransız kanallarında Türkler ve Türkiye hakkında yapılan abartılı ve gerçek dışı yayınlar da bu duruma örnek teşkil gösterilebilir (Özgören, 2021:156). Tüm bunların dışında AB üyelik sürecinde ortaya çıkan diplomatik krizlerde Avrupa ülkelerinden gelen turist sayısına olumsuz olarak etki edebilir. Türkiye'nin müslüman bir ülke olmasından dolayı Avrupa'daki islam karşıtlığı da Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye gelen turist sayısında beklenenin altında kalmasına veya düşük seyretmesinde bir sebep olarak gösterilebilir. Hemen her yıl Avrupa'nın bazı ülkelerinde Müslümanlar için kutsal sayılan cami, mescid vb. alanlara saldırılar düzenlenmektedir. Bu durum Avrupa'daki İslam karşıtlığına bir kanıt olarak gösterilebilir (Perspektif, 2022). Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin milli güvenlik adına gerçekleştirdiği Suriye operasyonları da Avrupa basınında geniş yer bulmuştur. Türkiye'nin gerçekleştirdiği askeri hareketlerin Avrupa basınında geniş bir şekilde yer alması, Avrupalı turist kafasında Türkiye'nin güvenli bir ülke olmadığı imajının yer etmesine sebep olabileceği değerlendirilmektedir (Anadolu Ajansı, 2016). Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin Terör listesinde yer alan PKK gibi terör örgütlerine ev sahipliği yapması da Avrupa ile Türkiye arasındaki gerilimi arttırmaktadır. Avrupa'da faaliyet gösteren terör örgütlerinin yürütmüş olduğu propagandalarda Avrupa'dan Türkiye'ye gelen turist sayısını olumsuz olarak etkileyebilir (TRT, 2022).

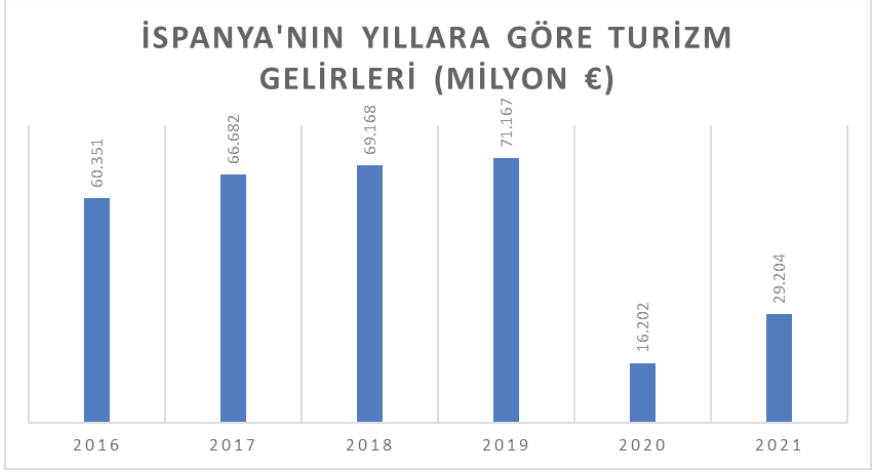
İSPANYA-TÜRKİYE TURİZM VERİLERİN KARŞILAŞTIRILMASI VE GENEL DEĞERLENDİRMESİ

İspanya, bulunduğu coğrafyanın da getirmiş olduğu avantajla birlikte dünyada ciddi oranda turist ağırlayan sayılı ülkeler arasında gösterilmektedir. İspanya'nın dünyaca ünlü Kanarya ve Balear Adaları Bölgesi ve ünlü güney sahilleri ülkeyi ziyaret eden turist sayılarında ciddi artışa sebebiyet verdiği düşünülmektedir.

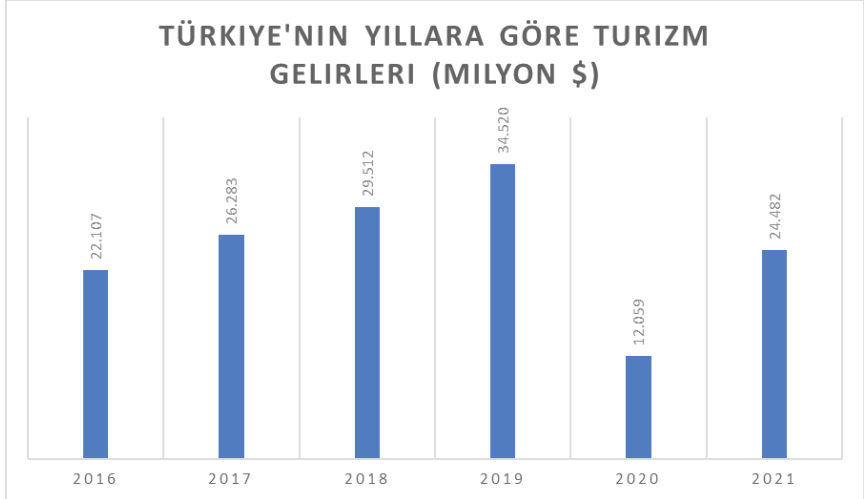

Şekil 1. 2001-2022 yılları arasında İspanya'ya gelen yabancı turist verileridir (milyon kişi). Kaynak (Epdata, 2022).

Şekil 1.'deki veriler doğrultusunda 2017-2019 yılları arasında İspanya, toplamda 180 milyonun üzerinde turiste ev sahipliği yapmıştır. Pandemi öncesi turizmin en yoğun dönemlerinden biri olarak gösterilen 2019 yılında İspanya 66 milyon turist ağırlarken, Türkiye aynı yıl yaklaşık 45 milyon turist ağırlamıştır (TÜİK, 2020). İspanya, 2022 yılının eylül ayına kadar toplamda 55 milyon turisti pandemi sonrasında ülkeye çekmeyi başarmıştır (Epdata, 2022). Şekil 1.'e göre, 2020 ve 2021 yıllarında muhtemel küresel Covid-19 salgınından kaynaklı İspanya'ya gelen turist sayısı ciddi oranda düşüş göstermiştir lakin 2022 yılı itibarıyla bu ölçeğin tersine döndüğü görülebilmektedir.

Şekil 2. 2016-2021 yılları arası İspanya'nın turizm gelirleri (milyon avro)
Kaynak: (Statista, 2022).

Şekil 3. 2016-2021 yılları arası Türkiye'nin turizm gelirleri (milyon usd)
Kaynak: (TÜRSAB, 2020) (TÜİK, 2021).

Şekil 2.'deki veriler incelendiğinde 2019 yılı pandemi öncesinde İspanya'nın turizmden elde ettiği gelirin 71.167 (milyon avro) olarak kayıtlara geçmiştir. Şekil 3.'teki veriler ele alındığında 2019 yılı için Türkiye'nin yıl boyunca elde etmiş olduğu turizm gelirinin 34.520 (milyon usd) olduğu görülmektedir. Şekil 2. ve şekil 3.'ten elde edilen veriler doğrultusunda iki ülke arasındaki turizm gelir farkının oldukça yüksek olduğu açık bir şekilde görülebilmektedir. Aynı verilere göre, Türkiye'nin turizm gelirleri 2016 yılından 2021 yılına kadar geçen dönemde İspanya'nın turizm gelirlerinin önüne geçememiştir.

INE (2022) verilerine göre;

- 2017 yılında İspanya'ya giriş yapan turistler 86.823 (milyon avro), 2018 yılında ise 89.678 (milyon avro) harcama yapmışlardır. Pandemi öncesi 2019 yılında İspanya'yı ziyaret eden turistler toplamda 91.912 (milyon avro), 2020 yılında 19.787 (milyon avro), 2021 yılında 34.816 (milyon avro) harcama yapmışlardır. İspanya'ya gelen yabancı turistler 2021 yılında kişi başı ortalama 1.201 avro harcama yapmışlardır. Günlük harcama tutarları ise 126 avro olarak belirtilmiştir.

- 2021 yılında İspanya'yı ziyaret eden Alman turistler, 493 (milyon avro), Fransız turistler 353 (milyon avro), İtalyan turistler 190 (milyon avro), İskandinav ülkelerinden gelen turistler 377 (milyon avro), İngiliz turistler 479 (milyon avro) ve diğer ülkelerden İspanya'yı ziyaret eden turistler toplamda 1.650 (milyon avro) harcama yapmışlardır.

- 2021 yılında İspanya'ya gelen yabancı turistler en fazla 1.245 (milyon avro) ile Kanarya Adaları'nda harcama yapmışlardır. Bölgelere göre harcama tutarları şu şekildedir: Katalunya 547 (milyon avro), Madrid 445 (milyon avro), Endülüs 441 (milyon avro), Valencia 403 (milyon avro), Balears Adaları Bölgesi 127 (milyon avro).

- 2021 yılında İspanya'yı ziyaret eden yabancı turistler 2021 yılı için paket tur dâhilinde 578 (milyon avro), tur paketi dışı kalan etkinliklere 2.964 (milyon avro), uluslararası ulaşım bedeli olarak 604 (milyon avro), konaklamaya 562 (milyon avro), yiyecek ve içeceklerle 595 (milyon avro), eğlence-aktivitelere 861 (milyon avro) para harcamışlardır. İspanya'yı ziyaret eden yabancı turistler tüm bunların dışında kalan ihtiyaçlar için 344 (milyon avro) harcama yapmışlardır.

- 2021 yılında İspanya'ya gelen yabancı turistler, otel konaklamalarına 1.981 (milyon avro), paket turlar dışında kalan konaklamalara 2.707 (milyon avro), paket tur kapsamında olan konaklamalara ise toplamda 835 (milyon avro) harcama yapmışlardır.

TÜİK (2022) ve (KTB, 2022) verilerine göre;

- 2019 yılında İspanya'dan Türkiye'ye toplam 257.342 turist, 2020 yılında 54.381 turist, 2021 yılında ise 104.848 turist giriş yapmıştır. 2020 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısındaki ani düşüşün covid-19 küresel salgınından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Bu sayı 2017 yılı için 106.757, 2018 yılı için ise 178.018'dir.

- 2021 yılında Türkiye Cumhuriyeti yabancı ziyaretçilerden toplamda 30.173,587 (bin \$) gelir elde etmiştir. Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turistlerin kişi başı ortalama harcama tutarları 1028\$, günlük kişi başı harcama tutarları ise 81\$ olduğu görülmektedir. İspanya'yı ziyaret eden yabancı turistlerin kişi başı ortalama harcama tutarı ise 1.201 avrodur. Bu durumda İspanya'yı ziyaret eden turistler 2021 yılı için kişi başına çok daha fazla harcama yaptıkları anlaşılmaktadır.

- 2021 yılında İspanya'dan Türkiye'ye toplamda 104.848 turist giriş yaparken, İspanya pasaportuna sahip çıkış yapan turistlerin sayısı ise 144.682 olarak kayıtlara geçmiştir.

- 2021 yılında Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin harcama türleri aşağıdaki tablo 4.1.'de ifade edildiği gibidir.

Harcama Kategorileri	Toplam Harcama Tutarı (\$ USD)
Kişisel harcama tutarı	24.929,275
Paket turlara harcanan (Türkiye'ye kalan pay)	5.244,312
Yeme-içme	5.224, 179
Konaklama harcamaları	3.016,271
Sağlık harcamaları	1.726,973
Türkiye içi ulaştırma harcamaları	1.649,295
Spor, eğitim, kültürel faaliyet harcamaları	197.741
Tur hizmetleri harcamaları	80.318
Türk şirketleri vasıtasıyla gerçekleştirilen uluslararası ulaştırma faaliyetleri harcamaları	3.557,942
Diğer mal ve hizmetler	9.456,557
Hediyelik eşya harcamaları	795.057
Giyecek ve ayakkabı harcamaları	4.559,213
Diğer harcamalar	4.102,287

Tablo 3. 2021 yılında Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin harcama kategorileri.

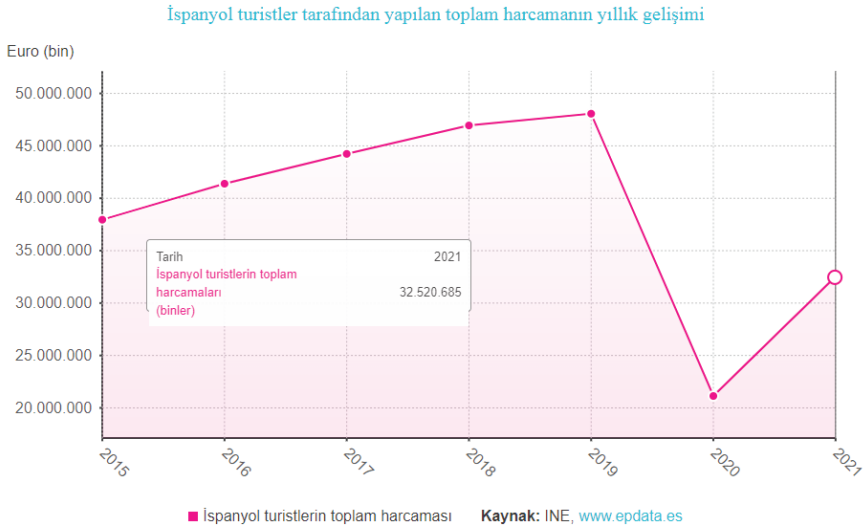
Kaynak: (TÜİK, 2022).

2021 yılında Türkiye'ye gelen turistlerin geliş nedenlerine göre sınıflandırılması Tablo 4.'te ifade edildiği gibidir.

Turistlerin Geliş Amaçları	Toplam Kişi Sayısı
Gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler	19.042.762
Akraba ve arkadaş ziyareti	7.469.644
Eğitim, staj (bir yıldan az)	75.195
Sağlık ve tıbbi nedenlerle	670.730
Dini / Hac vb.	12.755
Alışveriş	810.306
Transit geçiş	25.450
İş amaçlı (konferans, toplantı, görev vb.)	1.050.784
Diğer amaçlar	199.837

Tablo 4. 2021 yılında Türkiye'ye gelen turistlerin geliş amaçlarına göre sınıflandırılması. Kaynak: (TÜİK, 2022).

İspanyol turistlerin yıllara göre yurtdışında yapmış oldukları harca-
ma tutarları Şekil 4.'te olduğu gibidir.

Şekil 4. Yıllara göre İspanyol turistlerin yurtdışı harca-
ma tutarları. Kaynak: (INE, 2022).

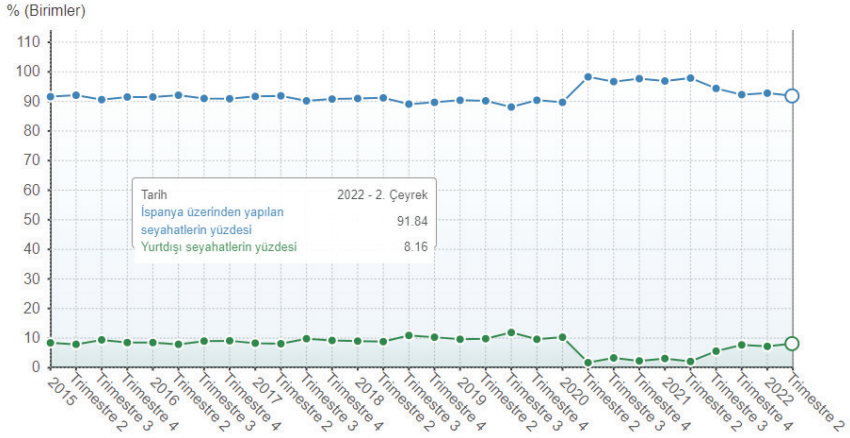
Şekil 4.'te yer alan verilere göre, İspanyol turistlerin 2019 yılı pande-
mi öncesi harca-
ma tutarlarının 45.000,000 avronun üzerinde olduğu gö-
r÷lmektedir. 2020 yılı muhtemel küresel covid-19 salgınından kaynaklı
düşüş yaşandığı gözlemlense de 2021 yılı için İspanyol turistlerin harca-
ma

tutarlarının tekrar yükselişe geçerek 32.520,685 avro seviyesine ulaştığı gözlemlenmektedir.

2020 yılında yurtdışına çıkan İspanyol turistlerin %83.3'ü kendi araçları, %6.4'ü hava taşımacılığı, %4.2'si demiryolu, %3.5'i otobüs ve %1.6'lık kısmı ise diğer ulaşım vasıtalarını kullanarak seyahat etmiştir (INE, 2022).

Aynı şekilde 2020 yılında yurtdışına çıkan İspanyol turistlerin konaklama tercihlerine göz atıldığında, %46.2'si arkadaş-akraba, %18.7'si ev sahipliği (couchsurfing vb.), %16.9'u hotel konaklaması, %9.6'sı kiralık konut seçeneklerinden istifade ederken, diğer konaklama seçeneklerinden istifade eden İspanyol turist oranı %8.7 olarak kayıtlara geçmiştir (INE, 2022).

Şekil 5.'teki veriler incelendiğinde, İspanyol turistlerin yılın üçüncü ve dördüncü çeyreklerinde daha fazla seyahat ettikleri anlaşılmaktadır. 2020 yılında gerçekleşen küresel salgın sebebiyle İspanyol turistlerin seyahat planlarını iptal ettikleri veya başka bir tarihe erteledikleri açık bir şekilde görülebilmektedir.

Şekil 5. 2015-2022 yılları arası İspanyol turistlerin dönemsel seyahate çıkma yoğunluğu. Kaynak: (INE, 2022).

Harita 1. İspanya ve komşu ülkeleri gösterir harita. Kaynak: (Google Map, 2022).

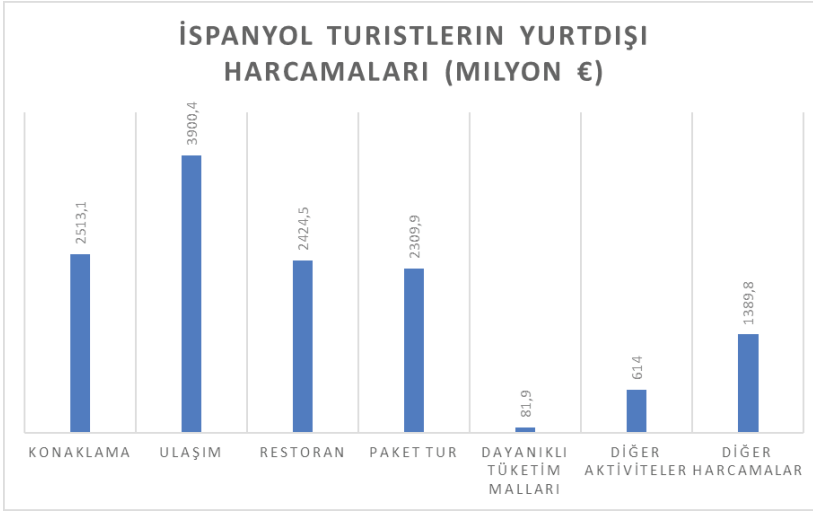
Tablo 5. verileri incelendiğinde, İspanyollar 2022 yılı ocak-mayıs ayları arasında en çok Fransa, Portekiz ve İtalya'yı ziyaret etmişlerdir. Fransa, Portekiz ve İtalya dışında İspanyol turistler, Andorra Prenslığı ve Fas gibi ülkelere de seyahat etmişlerdir.

Tablo 5. verileri incelendiğinde, %83,3'lük oranla kendi araçlarıyla seyahat eden İspanyol turistlerin genel olarak komşu ülkelere seyahat etme eğilimlerinin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Harita 1). Afrika kıtasında yer alan komşu ülkesi Fas dışında kıtalararası seyahat tercihlerinde Amerika Birleşik Devletleri, İspanyol turistlerin seyahat tercihlerinde birinci sırada yer almaktadır. İspanyol turistlerin destinasyon tercihlerinde Türkiye 14'üncü sırada yer almaktadır. İspanyol turistler Türkiye destinasyonundan sonra İrlanda'ya seyahat etmeyi tercih etmektedirler.

Posición	País	Enero-mayo '22	Mayo '22	Duración media de los viajes (días)
1	Francia	2 393 888	504 812	2,8
2	Portugal	1 774 354	411 357	2,2
3	Italia	679 694	171 611	4,2
4	Andorra	378 987	37 845	1,7
5	Marruecos	357 814	87 171	2,0
6	Reino Unido	353 683	90 197	4,5
7	Alemania	349 087	90 529	4,9
8	Estados Unidos de América	184 225	43 719	8,7
9	Países Bajos	148 611	35 833	4,8
10	Bélgica	137 171	32 516	4,4
11	Gibraltar	107 332	25 381	2,9
12	Suiza	91 264	21 882	5,7
13	Rumanía	68 224	16 491	7,5
14	Turquía	67 945	16 558	5,1
15	Irlanda	64 746	15 832	5,3

Tablo 5. 2022 yılında İspanyol turistlerin en fazla ziyaret ettiği ülkeler (ocak-mayıs). Kaynak: (INE, 2022) (Pérez, 2022).

İspanyol turistlerin yurtiçi ve yurtdışı seyahat motivasyonları incelendiğinde; gerçekleştirilen 66.204.364 seyahatin arkadaş ve aile ziyareti amaçlı, 14.179.971 seyahatin iş amaçlı, 9.049.702 seyahatin diğer amaçlarla ve 76.784.754 seyahatin boş zamanı değerlendirme veya eğlence ve tatil amaçlı gerçekleştirildiği ifade edilmektedir (Canalis, 2017).

Şekil 6. 2017 yılı İspanyol turistlerin yurtdışı seyahatlerinde yapmış oldukları harcamaları ve harcama türleri (milyon avro). Kaynak: (Canalis, 2017).

İspanya’da 2022 yılında yapılan bir araştırmaya göre, 2022 yılında İspanyolların %56,2’si seyahat etmek isterken, %39,4’ü seyahat etmeyeceğini ve %4,4’ü ise bu konuda kararsız olduğunu dile getirmiştir. Araştırmaya katılan İspanyol erkeklerin %59,8’i seyahat edeceğini ifade ederken, %36,5’i seyahat etmeyeceğini, %4,1’i bu konuda kararsız olduğunu dile getirmiştir. İspanyol kadınların %52,9’u seyahat edeceğini bildirirken, %42,1’i seyahat etmeyi düşünmediğini, %4,6’sı da seyahat etme hususunda kararsız kaldığını dile getirmişlerdir. Araştırmaya dâhil olan 18-34 yaş arası katılımcıların %66,8’i 2022 yılı için seyahat edeceğini, %29’u seyahat etmek istemediğini ve %4,1’i de seyahat etme konusunda kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. 35-54 yaş arası katılımcıların %61,7’si 2022 yılı için seyahat etmek istediğini, %33,2’si seyahat etmeyeceğini ve %5,1’i kararsız olduğunu dile getirmişlerdir. 55 yaş ve üzeri İspanyol vatandaşların %45,6’sı 2022 yılı için seyahat edeceğini, %50,5’i seyahat etmeyeceğini ve %3,9’u seyahat konusunda kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir (Canalis, 2017).

Şekil 7. 2006-2011 yılları arasında Türkiye'ye gelen İspanyol turist sayısını gösteren grafik. Kaynak (KTB, 2022).

Şekil 7'ye ilişkin veriler incelendiğinde, 2006-2021 yılları arasında, yani 16 yıllık periyotta İspanya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında en yüksek sayı sayıya 2009 yılında 376.215 turist ile ulaşılmıştır. 2009 yılından 2016 yılına kadar İspanya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı dramatik bir şekilde düşüşe geçmiştir. 2017 yılından sonra tekrar turist sayısında bir artış gözlemlense de 2009 yılındaki turist sayısının üstüne çıkamamıştır. Seyahat kısıtlamalarının esnetilmeye başlandığı 2021 yılında ise Türkiye'ye gelen İspanyol turistlerin sayısı 104.848'in üstüne çıkamamıştır. 2022 yılında Türkiye'ye gelen İspanyol turist sayısının 2020 ve 2021 yıllarına göre daha yüksek seviyelerde seyredeceği tahmin edilmektedir (KTB, 2022).

SONUÇ

İspanyol turistlerin yurtdışı seyahat tercihleri sıralamasında Türkiye destinasyonu alt sıralarda yer almaktadır. İspanyol turistler yoğun bir şekilde Avrupa, komşu ülke Fas ve Amerika Birleşik Devletleri'ne seyahat ettikleri gözlemlenmektedir. Ancak söz Türkiye pazarına geldiğinde, daha az seyahat etme eğiliminde oldukları açıktır (Korkmaz, 2017).

Bu bağlamda, İspanyol turistlerin Türkiye destinasyonunu daha az tercih etmesinin temel sebepleri arasında, Türkiye-AB ilişkilerinin genel olarak gergin bir havada ilerlemesi hususu gösterilebilir. Bunların dışında, Türkiye'nin kendi milli güvenlik konularına ilişkin olarak gerçekleştirmiş olduğu sınır ötesi operasyonlar, Türkiye'deki Ortadoğulu göçmen nüfusunun fazlalığı, Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması gibi olgular Avrupalı turist Türkiye seyahat planlarını erteleme sebepleri arasında yer alabilir. Genel olarak Avrupalı turist Türkiye destinasyonuna mesafeli duruşunun temelinde İslamofobi ve Avrupa basınında sık sık Türkiye'nin anti-demokratik bir duruş sergilediğine yönelik haberlerin yer alması, İs-

panyol turistlerin kafasında Türkiye'nin çok güvenli bir ülke olmadığına dair düşüncelerin yer etmesine sebep olmuş olabilir. Türkiye'nin sadece Avrupa ile değil aynı zamanda ABD ile zaman zaman terör konuları üzerine anlaşmazlıklar yaşaması ve bu konuların Avrupa medyası tarafından devamlı olarak işlenmesi de aynı şekilde İspanyol turistlerin kafasında "Türkiye'nin güvenli bir ülke olmadığı" imajının yerleşmiş olmasına sebep olmuş olabilir.

İspanyol turistlerin seyahat eğilimlerine bakıldığında Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri ve komşu ülkeleri Fas'a seyahat ettikleri görülmektedir. İspanyolların Fas'a seyahat etmelerinin temel sebepleri arasında coğrafi yakınlık, ucuz alışveriş imkânların varlığı gösterilebilir. İspanyollar için ABD popüler turistik destinasyonlar arasında yer almaktadır. Kendi araçlarıyla seyahat etme eğilimleri daha fazla olduğu gözlenen İspanyol turistlerin 2021 yılında Türkiye'ye yapmış oldukları seyahatlerinde havayolu ulaşım vasıtalarını daha fazla kullandıkları kanaatine varılmıştır. Karayolu ulaşım araçlarını kullanan İspanyol turist sayısı 2316 iken, sadece İstanbul Havalimanı'na gelen İspanyol turist sayısı 70.698 olarak kayıtlara geçmiştir. İspanyol turistlerin çok az bir kesimi kendi araçlarıyla Türkiye'ye seyahat ettiği değerlendirilmektedir (KTB, 2022).

Türkiye-AB arasında gündemden düşmeyen terör, dış politika ve Avrupa Birliği'ne üyelik sürecine ilişkin konuların daha ılıman bir havada ilerlemesi, benzer şekilde Türkiye-ABD ilişkilerinde de dış politika ve terör konularında (özellikle Suriye ve Irak'ın kuzeyinde konuşlu terör örgütlerine yardım konusu) gergin havanın yumuşatılması veya bu tür sorunların tamamen ortadan kaldırılması, kısa vadede olmasa da uzun vadede İspanyol turistlerin seyahat planlarına Türkiye'yi de dâhil etmelerine yol açabilir. Genel olarak basın-yayın kuruluşları, Avrupalı turistlerin Türkiye'ye gelmeme nedenini Türkiye'nin demokratik duruşunu kaybettiğine yönelik iddialara dayandırmaktadır. ABD ile Türkiye arasında yaşanan diplomatik krizlerin Avrupa'dan Türkiye'ye gelen turist sayısını etkilediğinin düşünülmesindeki temel neden, ABD'nin süper güçler arasında gösterilmesinden dolayı dünyada attığı her adımın başta Avrupa basını olmak üzere tüm dünyada çok hızlı bir şekilde haber konusu olmasından kaynaklanmaktadır.

İspanyol turistlerin Türkiye'ye mesafeli durmalarının sebepleri altında Avrupa'daki ekonomik seyahat imkânlarının olması muhtemeldir. Çünkü kendi araçlarıyla çok kısa sürede Avrupa'da bir başka ülkeye ziyaret gerçekleştirebilmektedirler. Kendi araçlarıyla seyahat eğilimleri yüksek olan İspanyollar için Türkiye oldukça uzak bir destinasyon olarak gözükmektedir. Havayoluyla Türkiye'ye gelmek istemeyen ve Avrupa içerisindeki seyahat imkânlarını değerlendiren İspanyol turistler Türkiye'ye gidiş ve gelişlerde havayolu masraflarının bütçelerini zorlayacaklarını dü-

şünüyor olabilirler.

Kısa vadede İspanyol turistlerin Türkiye destinasyonuna yönelmesi pek mümkün gözükme de atılabilecek politik adımlar sayesinde veya Avrupa'daki Türkiye profiline de değiştirilmesine yönelik birtakım çalışmalar gerçekleştirilmesi durumunda İspanya'dan Türkiye'ye gelecek Turist sayısında uzun vadede bir artış görmek mümkün olabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı. (2016, 08 24). *'Fırat Kalkanı' dünya basınında geniş yankı buldu*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/firat-kalkani-dunya-basininda-genis-yanki-buldu/634679> Erişim Tarihi: 31.10.2022. adresinden alındı
- Arslan, K. (2018). Türkiye'nin Yeni Pazar Arayışları İçinde Afrika Ülkelerinin Yeri Ve Önemi. *Journal of Productivity, Issue 2, 133*, 133-162.
- Avrupa Birliği Başkanlığı. (2021, 02 08). *Bir Bakışta AB*. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: https://www.ab.gov.tr/_233.html Erişim Tarihi: 31.10.2022. adresinden alındı
- Boyacıoğlu, E. Z. (2019). Yerel Halkın Algı ve Tutumlarının İncelenmesi: Edirne'de Yunan ve Bulgar Ziyaretçilerin Etkilerine Yönelik Bir Araştırma. *Social Sciences Research"Journal, Volume 8, Issue 2*, 111-125.
- Canalis, X. (2017, 05 13). *Así viajan los españoles: destinos, motivos, gasto y alojamiento*. Hosteltur: https://www.hosteltur.com/122018_asi-viajan-espanoles-destinos-motivos-gasto-alojamiento.html Erişim Tarihi: 05.11.2022. adresinden alındı
- Epdata. (2022, 11 04). *¿Cuántos turistas llegan a España?* Epdata: <https://www.epdata.es/datos/turistas-turismo-espana/64/espana/106#:~:text=El%20n%C3%BAmero%20de%20turistas%20internacionales,a%20la%20ausencia%20de%20datos>. Erişim Tarihi: 04.11.2022. adresinden alındı
- Google Map. (2022). *İspanya ve komşu ülkeleri gösterir harita*. Google: <https://www.google.com/maps/place/%C4%B0spanya/@41.5787197,-8.0635859,5z/data=!4m5!3m4!1s0xc42e3783261bc-8b:0xa6ec2c940768a3ec!8m2!3d40.463667!4d-3.74922> Erişim Tarihi: 05.11.2022. adresinden alındı
- İnan, K., & Vargelen, H. (2016). Avrupa'da Yaşayan Türklerin Türk Televizyon Yayınları ve Türkçe Üzerine Görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 20, Sayı 3*, 633 - 646.
- INE. (2022, 02 02). *Encuesta de Gasto Turístico*. Instituto Nacional de Estadística: <https://www.ine.es/daco/daco42/egatur/egatur1221.pdf> Erişim Tarihi: 04.11.2022. adresinden alındı
- İyi, M. M. (2021). Almanya'daki Türklerin 60 Yılı'nın Akademik Çalışmalara Yansımaları: Değişen İlgi Alanları, Dönüşen Yaklaşımlar ve Araştırılması Gereken Konular. *Turkish Journal of Diaspora Studies, 1(2)*, 121-156.
- Korkmaz, E. (2017, 07 03). *Avrupalı Turist Neden Gelmiyor ?* General Management Turizm & Yönetim Dergisi: <https://www.gmdergi.com/guncel/52583/> Erişim Tarihi: 05.11.2022. adresinden alındı
- KTB. (2022, 10 31). *Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı : <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html> Erişim Tarihi: 31.10.2022. adresinden alındı

- NTV. (2022, 04 03). *Edirne'ye alışveriş için 3 ayda 500 binden fazla Bulgar turist geldi*. NTV: <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/edirneye-alisveris-icin-3-ayda-500-binden-fazla-bulgar-turist-geldi,X2dyj65ujUisRPKp-M-CyDQ> Erişim Tarihi: 31.10.2022. adresinden alındı
- Özgören, A. (2021). Yunanların İzmir'i İşgalinin Fransız Basınında Yansımaları. *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, Sayı 33, 151-184.
- Pérez, J. R. (2022, 07 16). *¿Dónde van de viaje los españoles?* El Debate: <https://www.eldebate.com/economia/20220716/donde-viaje-espanoles.html> Erişim Tarihi: 05.11.2022. adresinden alındı
- Perspektif. (2022). *Cami Saldırıları*. Perspektif: <https://perspektif.eu/tag/cami-saldirilari/> Erişim Tarihi: 31.10.2022 adresinden alındı
- Statista. (2022, 10 12). *Evolución anual de los ingresos por turismo receptor en España de 2016 a 2021*. Statista: <https://es.statista.com/estadisticas/673456/ingresos-anuales-por-turismo-extranjero-espana/#> Erişim Tarihi: 04.11.2022. adresinden alındı
- TRT. (2022, 06 06). *Avrupa, başkentlerini PKK propagandalarına açtı*. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu : <https://www.trthaber.com/haber/dunya/avrupa-baskentlerini-pkk-propagandalarina-acti-686081.html> Erişim Tarihi: 31.10.2022. adresinden alındı
- TÜİK. (2020, 01 31). *Turizm İstatistikleri, IV.Çeyrek: Ekim-Aralık ve Yıllık, 2019*. Türkiye İstatistik Kurumu: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2019-33669#> Erişim Tarihi: 04.11.2022. adresinden alındı
- TÜİK. (2021, 01 29). *Turizm İstatistikleri, IV.Çeyrek: Ekim-Aralık ve Yıllık, 2020*. Türkiye İstatistik Kurumu: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tourism-Statistics-Quarter-IV:-October-December-and-Annual,-2020-37438> Erişim Tarihi: 04.11.2022. adresinden alındı
- TÜİK. (2022, 01 31). *Turizm İstatistikleri, IV.Çeyrek: Ekim-Aralık ve Yıllık, 2021*. Türkiye İstatistik Kurumu: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785#> Erişim Tarihi: 05.11.2022. adresinden alındı
- TÜRSAB. (2020). *Turizm gelirleri*. Türkiye Seyahat Acentaları Birliği: <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/turizm-geliri> Erişim Tarihi: 04.11.2022. adresinden alındı
- Wikipedia. (2020, 12 05). *İnsani Gelişme Endeksine Göre Afrika Ülkeleri Listesi*. Wikipedia: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsani_Geli%C5%9Fme_Endeksi%27ne_g%C3%B6re_Afrika_%C3%BClkeleri_listesi Erişim Tarihi 04.12.2022. adresinden alındı

BÖLÜM 12

BABÜRLÜLERDE HAREM VE PURDAH UYGULAMALARI ÇERÇEVESİNDE NUR CİHAN BEGÜM¹

*Sevilay KARATAŞ YOZGAT²,
Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ³*

¹ Bu çalışma, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında, Doç. Dr. Canan Kuş Büyüktaş'ın danışmanlığında, Sevilay Karataş Yozgat tarafından hazırlanan “Babürlü Devleti’nde Siyasi Alanda Kadının Yeri ve Önemine Dair Analitik Bir Çalışma: Nur Cihan Begüm” başlıklı tezden türetilmiştir.

² Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora öğrencisi, <https://orcid.org/0000-0001-8112-7975>

³ Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-1621-587X>

GİRİŞ

Harem konusu; kavram, amaç, kurumsal işleyişi ve tarihsel çerçevesi bakımından oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Kelime kökeni olarak Arapçadan gelen *Harem*, sığınak, yasak ve kutsal anlamlarını ifade etmektedir (Anjum, 2011, s. 71; Das, 2007, s. 72). Haremin varlığı eski çağlardan itibaren kendini göstermiştir. Evlerde ya da saraylarda bulunan ve özel yaşamın sürdürüldüğü harem, erkeklerin yaşadığı veya idari işleri yürüttüğü selamlık kısmından ayrı tutulmuştur (Esemenli, 1997, s. 138). Bununla beraber teşkilat ve müessese olarak ilk haremin hangi devlet tarafından oluşturulduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak yine de bazı araştırmalarda; MÖ. 4000-MÖ. 2000 yılları arasında yaşayan Sümerlerin tabletlerinden elde edilen bilgilere göre, çocuk sahibi olamayan bir kadının “*kadınlar evi*” adı altında kurulan bir hareme gönderildiği, bilgisi yer almıştır. MÖ. 911-MÖ. 609 yılları arasında, Yeni Asur döneminde ise harem teşkilatının varlığı bilinmektedir (Özaydın & Bozkurt, 1997, s. 133).

İslam öncesi Türklerde, sosyo-ekonomik hayatın gerekliliği olarak harem-selam uygulamasının olmadığı bilinmektedir (Dalkesen, 2008, s. 442,447). Çünkü eski Türk toplumlarında kadınlar genellikle evin içinden ziyade; dışarıda avlanma, savaşma ve ata binme gibi faaliyetlerle aktif bir şekilde yaşamını idame etmişlerdir (Açıl, 2016, s. 64). Ancak yerleşik hayata geçen Türklerin saraylarında haremden söz etmek mümkün olmuştur. Örneğin Uygurlarda, *Beşbalık* şehrinin beş kısımdan oluştuğuna ve bu kısımlardan biri olan iç şehrin daha içinde de harem kısmının yer aldığına dair bilgiler mevcuttur (Weili, 2021, s. 71). Diğer bir örnekte ise Tuna Bulgarları karşımıza çıkmaktadır. Yapılan kazı çalışmalarının neticesinde Tuna Bulgarlarının saray kalıntıları, harem dairesinin varlığına işaret etmiştir (Ögel, 2014, s. 278; Akıncı, 2019, s. 45). Ayrıca Hazarlarda da harem geleneği olduğu bilinmektedir. Hakanın hareminde, Hazarlara bağlı olan vassalların gönüllü ya da gönülsüz gönderdikleri kızların yer aldığına dair bilgiler mevcuttur. Bununla beraber hatunun ve haremin ülkenin serhat bölgesinde oturduğu da bilgiler arasındadır (Karatay, 2015, s. 152,207,300; Kocarık, 2013, s. 70).

Harem, Türk-İslam devletlerine ait saraylarda da yerini almış olup Selçuklular, Osmanlılar, Safeviler ve Babürlülerde önemli bir kurum haline gelmiştir. Örneğin, Selçuklularda harem teşkilatının kendine has bir sisteme sahip olduğu bilinmektedir. Selçuklu kadınları Hatun ve Terken Hatun unvanlarıyla harem ve devlet siyasetinde etkin olmuşlardır. Ayrıca kendilerine ait divanları, iktaları ve emlaklarının bulunmasının yanı sıra bu zenginlikler verasetle evlatlarına da intikal etmiştir (Özaydın & Bozkurt, 1997, s. 134). Osmanlılarda ise haremin teşkilat ve kurumsal boyuta ne zaman ulaştığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak Edirne Sarayı’nın yapımının etkili olduğu ve ardından Fatih’in İstanbul’u almasıyla da geliştiği kabul edilmektedir (Uluçay, 1985, s. 116; Demir, 2003, s. 79). Fatih’ten

itibaren bir teşkilat halini alan harem, Osmanlı devlet yapısının genel bir uygulaması olan devşirme sistemine göre geliştirilmiştir (İşpirli, 1997, s. 135). Safevi Devleti'nde ise devletin kurucusu Şah İsmail'den itibaren harem var olduğu bilinmektedir. Harem binasına *harem-serâ* da denilmiştir. Safevi haremde, yabancı erkeklerle karşılaşmanın uygun olmadığı görülmekle beraber yüksek rütbeli kadınların devlet yönetiminde etkin oldukları bilinmektedir (Erdoğan, 2017, s. 27,38). Babürlü Devleti'nde ise haremde *zenana* ve *mahal* isimleriyle de anıldığına dair bilgiler mevcuttur (Shah Nawaz Khan, 1979, s. 328; Anjum, 2011, s. 71; Das, 2007, s. 72). Ancak devletin kuruluş aşamasında, Babür Şah (1526-1530) ve Hümayun Şah (1530-1540/1555-1556) dönemlerinde teşkilat olarak düzenli bir harem söz edilmemiştir. Zira ilk iki padişah döneminde devletin gezici ve mobil doğası, haremde yeteri kadar büyümesi ve gelişmesine imkân vermemiştir (Pandey, 1993, s. 177). Babürlü haremde kurumsallaşma ve teşkilatlanma sürecinin ise Ekber Şah (1556-1605) ile başladığı bilinmektedir (İftikhar, 2008, s. 101). Ekber Şah döneminde *Müşrif*¹ ve *Beg*² gibi memurlar atanarak harem bir düzene oturtulmuştur. Sonraki hükümdarlar da bu düzeni devam ettirmişlerdir (Lal K. S., 1988, s. 52).

Babürlülerde harem, bazı kurallar çerçevesinde ve mahrem hudutlar dahilinde teşkilatlanmıştır. Özellikle de purdah³ uygulaması kadın ile yabancı erkeğin arasındaki sınırın çizilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bununla beraber söz konusu purdah, saraylı kadına hareketlilik de kazandırmıştır. Zira Babürlü padişahlarının haremde birlikte avcılık ve atıcılık yapmak üzere dışarıya çıktığı bilinmektedir. Bu durumda kadınlar purdahla her tarafı örtülü bir şekilde tahtirevanlarında seyahat etmişler ve hükümdarın otağı çerçevesinde kendilerine ait mobil haremde kalmışlardır. Ayrıca Babürlülerde, siyasi ve askeri konularda kadının varlığı da görülmektedir. Padişahın birinci dereceden yakını olan kadınlar yine purdah uygulaması çerçevesinde devlet işleriyle de ilgilenebilmişlerdir. Yine bu işler purdah arkasından gerçekleştirilmiştir. Babürlülerdeki harem ve purdah uygulamalarındaki hareketlilik özellikle Cihangir Şah döneminde Nur Cihan Begüm ile zirveye ulaşmıştır. Cihangir Şah (1605-1627) döneminde hükümdarın haremde beraber eğlence, kutlama, av ve atıcılık faaliyetleri için sıkça saray dışına çıktığı bilinmektedir. Bu dönemde, harem yaşamının mobil hale getirilmesinde önemli rol oynayan ve purdah kurallarını en iyi şekilde değerlendiren kadın ise padişahın eşi Nur Cihan Begüm olmuştur. Kendisinin avcılık ve atıcılıktaki başarıları göstermiş, Babürlü saray balkonunda Padişah Begüm unvanıyla halka yapılan

1 Harem içinde asayiş denetleyen memura *müşrif* denilmiştir (Lal K. S., 1988, s. 52).

2 Begümlerin kapılarında bekleyen kadın muhafıza *begi* denmiştir (Lal K. S., 1988, s. 52).

3 Purdah kelimesi *perde* ve *peçe* anlamına gelmektedir (Khalil & Azimi, 2014, s. 203).

selamlama şekli olan *Caroka Darshan*'nı (*Jharokha Darshan*)⁴ gerçekleştirmiş, devlet işleri hakkında sorulan soruları cevaplamış ve kararlar vermiştir (Lal R. , 2020, s. 4; Prasad, 1930, s. 192; Elliot & Dowson, 1875, s. 405). Dolayısıyla bu çalışmada, Nur Cihan Begüm'ün -haremin mahrem çizgisine rağmen- harem dışındaki faaliyetlerini hayata geçirirken purdahın ne derecede etkili olduğu sorusuna cevap aranmıştır.

Çalışmada yararlanılan kaynaklar arasından *Ekbername* ve *Cihangirname* öne çıkmıştır. Özellikle *Ekbername* Nur Cihan Begüm'ün ailesi hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. *Cihangirname* ise Nur Cihan Begüm'ün hali hazırda yaşamış olduğu dönemde yazılmış olmasından dolayı birinci ağızdan bilgileri sunmaktadır. Bunların dışında *Vekayi, Hümayun-nâme, Maasir-ul Umera* gibi Babürlü tarihi kaynaklarından da yararlanılmıştır. Ayrıca 1615 ile 1619 yılları arasında Babürlü topraklarında bulunan ve Cihangir Şah'ın sarayında konuk olan İngiliz elçi Sir Thomas Roe'nun seyahatnamesi de -dönemin saray hayatı hakkında bilgiler vermesi açısından- önem arz etmiştir. Bununla beraber Babürlülerde kadın ve harem konuları üzerine, otorite kalemlerin yazmış olduğu tetkik eserlerden de faydalanılmıştır. Özellikle Mukherjee, R. Lal, E. B. Findly, K. S. Lal, R. Iftikhar, A. Eraly, R. Mısra gibi isimler öne çıkmıştır. Bunlarla beraber saray, harem ve mahremiyete yönelik konular hakkında kavramsal çerçevenin izahında yardımcı olan diğer bazı çalışmalardan da yararlanılmıştır.

1. BABÜRLÜLERDE HAREM UYGULAMASI

Babürlü Devleti'nde harem adı zenana şekliyle de karşımıza çıktığı gibi *mahal* olarak da adlandırılmıştır (Anjum, 2011, s. 71). Ayrıca harem için *şebistan-ı ikbal* ve *şebistan-ı has* isimleri de kullanılmıştır (Özaydın & Bozkurt, 1997, s. 134-135; Iftikhar, 2008, s. 97). Büyük Selçuklu Devleti'nin harem yapısına benzerlik gösteren Babürlü haremi, birçok bina ve dairelere ek olarak çeşitli çeşme ve bahçelerden oluşmuştur. Bununla beraber, Babürlü haremi sadece saray binası içinde yer almamıştır. Çünkü Babürlü hükümdarları saray dışında ordugâhlarda da bulunmuşlardır (Özaydın & Bozkurt, 1997, s. 134-135). Sinopoli (1994)'nin *mobil başkentler* dediği bu ordugâhlarda devletin siyasi ve askeri işleri yürütülmüştür (Sinopoli, 1994, s. 296; Kuş Büyüktaş, 2021, s. 144). İşte bu durumda Babürlü hükümdarları uzun müddet kaldığı ordugâhlarına haremelerini de taşıtmışlardır (Jahangir Shah, 1999, s. xix; Özaydın & Bozkurt, 1997, s. 135). Dolayısıyla Babürlülerde yerleşik ve mobil olmak üzere iki türlü harem vardır denilebilir. Bunun yanı sıra Lal'e göre, Babürlü haremi tek ve sabit bir yerde bulunmamış, Babürlü hükümdarlarının genel olarak hareket halinde olmaları sebebiyle, begümler farklı kale ve şehirlerde de yaşamışlardır (Lal K. S., 1988, s. 44). Ayrıca bazı

4 Caroka (jharoka) Hintçede pencere anlamına gelmektedir. Hükümdarın sarayın pencere veya balkondan görünebilecek şekilde oturmasıdır. Sabahın erken saatlerinde yapılan bu törenin (Jharoka Darshani Töreni) amacı halkı selamlamaktır (Jahangir Shah, 1999, s. 466).

önemli Babürlü kadınlarının ana sarayın dışında kendilerine ait köşk ve sarayları da olmuştur (Mukherjee, 2001, s. 28).

1526'da devletin kuruluşundan Evrengzib (1658-1707) dönemine kadar, yaklaşık iki yüzyıllık bir süreç içerisinde siyasi arenada kadınların etkinliğine dair örnekler görmek mümkündür. Örneğin devletin kuruluş döneminde Babür Şah ile birlikte annesi Kutluğ Nigâr Hanım ve ablası Hanzade Begüm'ün siyasi arenada mevcudiyetleri söz konusu olmuştur (Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, 1987, s. 081; Mukhoty, 2018, s. 24). Cihangir Şah döneminde Nur Cihan Begüm devlet yönetiminde söz sahibiliği yapmıştır. Mümtaz Mahal de askeri seferlerde, eşi Şah Cihan'ın yanında bulunmuştur. Evrengzib dönemine gelindiğinde ise kırk dokuz yıllık hükümdarlık süresinde haremın önde gelen begümlerinin dışarıya dönük eski hareketliliği kalmamıştır. Katı kuralların arttığı Evrengzib döneminde, Zeb-ün Nisa Begüm, Selimgarh hapisanesinde yirmi yıldan fazla hapsedilmiştir⁵ (Mukhoty, 2018, s. 24). Bu son örneğe rağmen yine de Babürlüler, genel itibarıyla hanedan kadınlarına saygılı davranmış ve nazik olmuşlardır. Ayrıca begümlerin maaşlarını dağıtmayı da ihmal etmemişlerdir. İftikhar'a göre, İslam kaynaklarında da iyi niyet sembolü olarak kabul edilen *anne* kavramını nazarı itibara alan Babürlüler, annelerine, süt annelerine, üvey annelerine ve haremın ileri yaştaki begümlerine karşı saygı ve sevgi ile yaklaşmışlardır. Ayrıca, hükümdarlar, siyasi çıkmazlara düştüğü her türlü konularda da begümlerin fikirlerine ihtiyaç duymuşlardır (İftikhar, 2008, s. 102).

Babür Şah (1526-1530) ve Hümayun Şah (1530-1540/1555-1556) dönemlerinde Babürlü haremi, mütevazı boyutlarda olmuştur (Lal K. S., 1988, s. 19; Mukherjee, 2001, s. 15). Lal'e göre Babür Şah ve Hümayun Şah dönemi haremının her birinde begümlerin sayısı iki yüzden fazla olmamıştır. Çünkü Babür Şah ve Hümayun Şah dönemleri devletin kuruluş aşaması olup sürekli savaş ortamında yer alınmıştır (Lal K. S., 1988, s. 20)⁶. Ekber Şah'tan (1556-1605) itibaren ise saray haremi başlı başına bir kasaba oluşturacak kadar geniş ve kalabalık olmuştur (Smith, 1917,

5 Zeb-ün Nisa Begüm'ün hapsedilmesiyle ilgili iki farklı bilgi vardır. İlki Zeb-ün Nisa Begüm'ün babası Evrengzib'e karşı veraset savaşlarında kardeşi Ekber'in tarafını tutması olmuştur. Zeb-ün Nisa Begüm, bu tercihinin cezasını haps olarak çekmiştir (Mukherjee, 2001, s. 179; Mukhoty, 2018, s. 24). İkincisi ise Zeb-ün Nisa Begüm ve kardeşinin veziri Akil Han-ı Tazi'nin birbirlerine aşkları olmuştur. İkiliğin karşılıklı şiirsel yazışmalarını Zeb-ün Nisa Begüm'ün erkek kardeşi Ekber öğrenmiş ve babasına şikâyet etmiştir. Babası da kendi ismini vermiş olduğu Alamgir yasalarına göre kızını Selimgarh'taki kaleye sürgüne göndermiştir. Hayatının son yirmi bir yılını bu zindanda geçiren Zeb-ün Nisa Begüm, 1702'de vefat etmiştir (Karagözoğlu, 2016, s. 221).

6 Babür Şah ya güçlü bir düşmandan kaçmış ya da yenilmiş bir düşmanın peşine düşmüştür. Hümayun Şah ise on beş yıl boyunca yurtsuz kalmıştır. Çünkü Çavsa (Çavnsa) bozgunu ile harem begümlerinin birçoğu ya boğulmuş ya da kaybolmuştur (Lal K. S., 1988, s. 20). Şir Han Sur, bu savaşla Hümayun'un sekiz binlik ordusunu bozguna uğratmıştır. Hümayun Şah, yanına aldığı üç yüz kişilik grupta Gence nehrinden zar zor geçerek kurtulmuştur (Bayur, 1987, s. 46).

s. 359). Bu dönemde neredeyse beş bin kadının yaşadığı harem daireleri, kendi içerisinde bölümlere ayrılmıştır (Abu'l Fazl Allami, 1997, s. 46). Zira hareme, hükümdarın uzak veya yakın tüm kadın akrabaları yerleştirilmiştir⁷. Ayrıca şehzadeler de yetişkin bireyler olana kadar burada yaşamışlardır (Mukherjee, 2001, s. 16; Anjum, 2011, s. 73, 83; Sharma, 2017, s. 61-62; Pandey, 1993, s. 176). Harem içerisinde güçlü begümlere kendilerine ait daire tahsis edildiği (Sharma, 2017, s. 62) ve bu dairelerde begümlerin maiyetindeki hizmetkarları, dansçı ve şarkıcılarının da olduğu göz önünde bulundurulduğunda haremın nüfusunun kalabalık olması anlaşılabilir bir durum olmuştur (Iftikhar, 2008, s. 97). Ancak Lal'e göre, Agra ve Fetihpur kalelerine bakıldığında, haremın tüm üyelerine birer daire tahsis edilemediği bilinmektedir (Lal K. S., 1988, s. 39). Cihangir Şah (1605-1627) döneminde de yine aynı şekilde haremın nüfusunun kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Hükümdarın yirmi eşi ve yaklaşık olarak sayısı üç yüz⁸ kadar olan cariyesi olmuştur (Lal K. S., 1988, s. 27; Prasad, 1930, s. 32). Mukherjee'ye göre, Cihangir Şah'ın haremında bin kişinin ikamet ettiği bilinmektedir (Mukherjee, 2001, s. 15). Bu kadınlardan güçlü ve soylu olanlarının ise on, yirmi veyahut yüz yardımcısı bulunmuştur (Nath, 2010, s. 29). Şah Cihan (1627-1658) dönemine gelindiğinde ise askeri seferler ve siyasi ilişkiler sebebiyle sürekli hareket halinde olunmuştur. Başarılı seferlerinin ardı arkası kesilmeyen Şah Cihan'ın tüm sefer ve yolculuklarında eşi Mümtaz Mahal çocuklarıyla beraber kendisine eşlik etmiştir (Mukhoty, 2018, s. 171). Şah Cihan döneminde yerleşik sarayda bulunan haremlerden mobil haremın daha çok ön plana çıktığı düşünülebilir. Evrengzib (1658-1707) döneminde ise Babürlü harem kadınlarının sayısında önemli bir artış olduğu bilinmektedir (Mısra, 1967, s. 76). Dilras Banu Begüm⁹ Evrengzib'in baş eşi olup bununla beraber Nevvab Bai, Evrengabadi Mahal ve Udipuri Mahal¹⁰ adında eşleri de öne çıkmıştır (Mukherjee, 2001, s. 23). Evrengzib'in haremında farklı milliyetlerden iki binin üzerinde kadının yaşadığı bilgiler arasındadır (Khattoon, 2015, s. 7).

7 Dönemin Babürlü hükümdarının vefatı üzerine, hükümdarın haremi saraydan ayrılarak başka yerlere taşınmıştır. Böylece sarayda yeni hükümdarın haremının konaklamasına olanak sağlanmıştır. Örneğin Ekber Şah'ın (1556-1605) vefatı üzerine dul eşleri, Ekber Şah'ın İskenderabad'daki türbesinin yanındaki odalarda kalmak üzere gönderilmiştir. Cihangir Şah'ın 1627'de vefatı üzerine Nur Cihan Begüm bir daha Agra'yı ziyaret etmemiş ve Lahor'da Cihangir Şah'ın türbesine yakın bir yere gönderilmiştir. Evrengzib'in (1658-1707) Şah Cihan'ı tahttan indirmesi üzerine Şah Cihan ve tüm haremi Agra kalesinde yaşamıştır (Lal K. S., 1988, s. 44).

8 Cihangir Şah döneminde harem kadınlarının yiyecekleri tek bir mutfaktan gelmiş, fakat her kadın kendi dairesinde yemiştir (Nath, 2010, s. 29). Bu bilgiler Cihangir döneminde haremın genişliğini göstermektedir.

9 Dilras Banu Begüm, Evrengzib'den sonra tahta çıkan oğlu Muhammed Azam Şah'ın annesidir (Özler, 2020, s. 491). Ancak Muhammed Azam Şah kısa süre sonra Evrengzib'in diğer oğlu olan I. Bahadır Şah tarafından tahttan indirmiştir (Konukçu, 1991, s. 402).

10 Ekber Şah, hükümdarların cariyelerine memleketlerinin isimlerini vermeleri konusunda bir kural koymuştur. Bu sebeple Evrengabadi Mahal ve Udipuri Mahal, begümlerin memleketlerinin isimleridir (Mukherjee, 2001, s. 24).

Bu kadınların hizmetlileri ya da yardımcıları da düşünüldüğünde, sarayın nüfusunun bir hayli artmış olduğu anlaşılmaktadır.

Babürlü haremî genel olarak üç ana bölümden oluşmuştur. Bu bölümler *yüksek (Mahin Banu)*, *orta (Paristarani-hudur)* ve *düşük* olarak sınıflandırılmıştır. İlk iki bölüm olan *Mahin Banu* ve *Paristarani-hudur*, haremî üst sınıfına ait bireylerin bulunduğu yer olarak kayıtlara geçmiştir. Son bölüm ise carîye kadrosuna ayrılmıştır (Lal K. S., 1988, s. 52). Sarayın iç kısmında ve kendilerine ayrılan bir bölümde ise begümlerin daireleri yer almıştır (Lal K. S., 1988, s. 39; Mukherjee, 2001, s. 28). Babürlülerde harem yapıları korunaklı bir konuma sahip olmakla beraber zengin bir peyzaj mimarisinin de güzel örneklerini sunmuştur. Örneğin Ekber Şah döneminde, Fetihpur Sikri yakınlarındaki Semosa Mahal hakkındaki detaylı bilgilere göre, haremde rüzgâr kuleleri, süs bahçeleri, depolar, yer altı hücreleri ve su olukları yer almıştır. Bununla beraber odaların önlerine sıcak havadan korunmak için geniş verandalar yapılmıştır. Dışarıdan yabancıların girişini engellemek için yerleştirilen *Deorhi* kapısının kademeli bir yolu olmuştur. Harem içerisinde bulunan, toplantıların ve şenliklerin yapıldığı geniş bir oda duvar resimleriyle zenginleştirilmiştir. Su kanalları, havuzlar ve bahçeler haremî mimari güzelliğini daha da arttırmıştır (Lal K. S., 1988, s. 40). Bir diğer örnek ise Lahor kalesindeki haremdir. Cihangir Şah döneminde Lahor kalesi içerisindeki harem, üç mahalden oluşmuştur. İlk mahal, iki katlı bir bina şeklinde tasarlanmış olup burada birkaç kadın için sekiz daire bulunmuştur. İkinci mahal, iki yüz kadar kadının kalabileceği genişlikte olup kare bir yapıda inşa edilmiştir. Üçüncü mahal ise tam on altı tane büyük daire, taş döşeli bir avlu ve bir göletten oluşmuştur. Odanın kapısı sadece dışarıdan kilitlenecek şekilde tasarlanmıştır (Mısra, 1967, s. 77). Agra ve Delhi kalelerinde ise haremîlerin tavanları altın, gümüş ve değerli taşlarla süslenmiş; begümlere ait dairelerin önünde geniş verandalar ve avlular bulunmuştur. Bu meskenler su yolları ve çeşmelerle çevrelenmiştir (Lal K. S., 1988, s. 43). Şah Cihan, eşi Mümtaz Mahal için Agra Kalesinde yer alan Müsemmen Burç ile bitişik olacak şekilde beyaz mermerle dekore edilerek saray yaptırmıştır¹¹ (Özler Kaya, 2022, s. 226). Yine Şah Cihan'ın kızı Cihanârâ Begüm'ün (Begüm Saheb) konakladığı yer de beyaz mermerden yapılmış ve içerisinde su kanalları, çeşme ve bahçeler bulunmuştur (Mısra, 1967, s. 77).

Babürlü haremîlerinin zengin mimari görünümünün yanı sıra içinde yaşayan begümlerin de iyi eğitimler aldıkları anlaşılmaktadır. Saray kadınlarının güçlü karakterleri ve siyasi kabiliyetlerinin arkasında küçük yaştan itibaren edinmiş oldukları eğitim yer almıştır. Bu sebeple Babürlülerde begümlerin eğitimi için bilgili öğretmenler ve gözetmenler görevlendiril-

11 Şah Cihan, oğlu Evrengzib tarafından tahttan indirildikten sonra hayatının geri kalanını burada Tac Mahal'i izleyerek geçirmiştir (Özler Kaya, 2022, s. 226).

miştir. Örneğin Hümayun Şah, Delhi’de matematik, coğrafya ve astronomi eğitimi için bir medrese kurdurmuş; Ekber Şah ise mevcut müfredata aritmetik, geometri, mantık, muhasebe, siyaset, astronomi ve tarım gibi konuları da ekleyerek eğitim sistemini tekrar düzenlemiştir. Ayrıca Ekber Şah Fetihpur Sikri’de saray begümlerinin eğitimi için bir de sınıf kurdurmuştur (Khatoon, 2015, s. 40). Babürlü eğitimi içinde tarih, coğrafya, edebiyat, matematik, fizik, aritmetik, felsefe, astroloji, dilbilgisi, sözdizimi, biyografi (peygamberlerin hayatları), düzyazı, şiir, hat sanatı dersleri, mantık, retorik gibi temel derslerin yanı sıra ekonomi, hukuk ve yönetim sanatı gibi siyasal bilgileri arttıracak dersler de yer almıştır. Bunlara ilaveten Kur’an-ı Kerim, tasavvuf, fıkıh, içtihat, tefsir, hadis ve ahlak derslerinde, İslâmî bilimlere yönelik konular işlenmiştir. Ayrıca eğitim süreci tıp, tarım ve ev meseleleri gibi derslerle de zenginleştirilmiştir (Chaudhry, 2014, s. 99).

Babürlü hanedan kızları, eğitim ve öğretime her zaman vakit ayırmıştır. Bu sayede içlerinden yazar, şair, hafız veya müfessirler çıkmıştır (Mukhoty, 2018, s. 13). Örneğin Babür Şah’ın kızı Gülbeden Begüm, Babürlü tarihinin bilinen ilk begüm yazarıdır (Yasmin, 2012, s. 393; Pandey, 1993, s. 262). Gülbeden Begüm ile yaklaşık iki yaşından itibaren üvey annesi Mahım Begüm ilgilenmiştir (Gülbeden, 1987, s. 6). Almış olduğu eğitimler sayesinde Babürlü tarihinde iz bırakmıştır. Pek çok dile hâkim olmuş, ancak daha çok Farsça ve Türkçeye yönelmiştir (Chaudhry, 2014, s. 103; Khatoon, 2015, s. 45). Hümayunnâme adlı eseri kaleme alarak Babür ve Hümayun Şah dönemleri hakkında olaylar ve dönemde yaşayan kişilerin kıymetli biyografileri hakkında bilgiler vermiştir (Gülbeden, 1987).

Hümayun Şah dönemi kadınlarından çarpıcı örneklerden birisi Bega Begüm (Hacı Begüm)’dür. Kendisi Hümayun Şah’ın ilk eşidir (Gülbeden, 1987, s. 154). Hümayun Şah iyi bir eğitim almış olan Bega Begüm’den mektup yazmasını istemiştir. Neticede Hümayun Şah Bega Begüm’ün yazma ve ikna kabiliyetinden etkilenmiştir (Khatoon, 2015, s. 50-51) Ekber Şah döneminde de sarayda yer alan Bega Begüm, yazma tekniğinde başarılı olduğu kadar tıp alanında ve tedavi yöntemlerinde de kendisini geliştirmiştir (Abu’l-Fazl Allami, 2000, s. 108). Örneğin Ekber Şah’ın dış ağrısı çektiği vakit annesi Hamide Banu Begüm (Meryem Mekani) üzülecek arayışa girmiştir. Ekber’in üvey annesi olan Bega Begüm ise test ettiği bir ilacının olduğunu söyleyerek kendi dairesinden ilacı getirmiştir. Bunun akabinde ilacı Ekber Şah’a vermeden önce herhangi bir sorun teşkil etmemesi için ilk olarak kendisi denemiş ve daha sonra Ekber Şah’ın dişlerine sürmüştür (Abu’l-Fazl Allami, 2000, s. 108). Bu olay hakkında Ekber Şah, Bega Begüm için “*Gerçekleri bilmeyen herkes, onun kendi annem olduğunu düşünürdü. Saltanatımın altıncı yılında dış ağrımı dindirdi.*” ifadelerini kullanmıştır (Abu’l-Fazl Allami, 2000, s. 108). Tüm bunlara ilaveten Bega Begüm’ün eğitime verdiği destek de öne çıkmaktadır. Zira

kendisinin Hümayun Şah'ın türbesinin yanına bir medrese inşa ettirdiği bilinmektedir (Chaudhry, 2014, s. 103). Hümayun Şah'ın diğer eşi ve Ekber Şah'ın annesi Hamide Banu Begüm de almış olduğu eğitimler sayesinde İslami doktrinler hakkında derin bilgilere sahip olmuştur (Chaudhry, 2014, s. 103; Khatoon, 2015, s. 51).

Ekber Şah'ın eşlerinden Selime Sultan Begüm, Fars edebiyatına hâkim ve Farsça şiirlerde usta olmuştur (Yasmin, 2012, s. 394). Kitap okumaya çok meraklı olduğu için kendi kütüphanesinin yanı sıra Ekber Şah'ın kütüphanesinden de sık sık faydalanmıştır. Farsça şiirlerinden oluşan *Divan* isimli eseri vardır (Chaudhry, 2014, s. 104). Selime Sultan Begüm, şiirlerinde *Mahfi*¹² mahlasını kullanmıştır (Abu'l Fazl Allami, 1997, s. 322). Ekber Şah döneminde öne çıkan bir diğer begüm ise Meryem-üz zamani'dir. Kendisi *Raca Bharmal*'ın kızıdır. Onun Babürlü tarihindeki önemli yeri sadece aldığı eğitimlerden kaynaklı değildir. Zira Babürlü sarayında uzun süre baş kadınlık görevini yürütmüştür. 1562 yılında Ekber Şah ile evlenmiş ve eşinin 1605'teki vefatına kadar kırk üç yıl boyunca sarayın en önemli kadını olmuştur (Abu'l-Fazl Allami, 2000, s. 15; Konukçu, 1994, s. 542). Ayrıca ticaretle uğraşan tüccar bir begüm olarak öne çıkmıştır (Safdar & Khan, 2021, s. 187).

Cihangir Şah dönemine damga vuran kadın ise Nur Cihan Begüm (D. 1577-Ö. 1645)'dür. Babası Mirza Gıyas (İ'timâdüddeve), Safevi sarayında önemli görevler yapmış olan Hâce Muhammed Şerif'in oğludur. Bürokrat bir aileden gelen Mirza Gıyas'ın kendisi de Babürlü devletinde Ekber Şah döneminde önemli devlet işlerine getirilmiş birisidir¹³. Nur Cihan'ın annesi ise kökeni Şeyh Şihabüddin Sühreverdi'ye dayanan Ağa Mulla Devâtdâr Kazvî'nin oğlu olan Mirza Alaüddeve'nin kızı İsmet Begüm'dür (Shah Nawaz Khan, 1979, s. 281; Abu'l Fazl Allami, 1997, s. 572). Hem anne hem de baba tarafından köklü ve bilgili bir aileye sahip olan Nur Cihan Begüm, farklı konularda eğitimler almış; Fars ve Arap edebiyatına hâkim bir şekilde büyütülmüştür. Müzik, dans, resim, avcılık, binicilik, dekorasyon ve yemek pişirme gibi çeşitli dallarda yetkinlik kazanmıştır. Kıymetli kitaplardan oluşan bir de kütüphanesi olmuştur (Prasad, 1930, s. 171; Chaudhry, 2014, s. 104-105). Nur Cihan Begüm, Cihangir Şah ile 1611'de evlenmiş kısa süre içerisinde babası Mirza Gıyas, Cihangir Şah'ın vezirliğine yükselmiştir. Nur Cihan begüm zekâsı, güvenilir karakteri, avcılık becerileri ve entelektüel kişiliği ile eşinin sevgisini kazanmıştır. Ancak Nur Cihan Begüm'ü Babürlü tarihinin özel sayfalarında yer eden en önemli özelliği ise adına Cihangir Şah'ın emriyle Nur Cihanî parasının bastırılması (Jahangir Shah, 1999, s. 161; Kuş Büyüктаş & Karataş Yozgat, 2020,

¹² Bu mahlası kullanan üç Babürlü saray kadını olmuştur. Bunlar Selime Sultan, Nur Cihan ve Zeb-ün Nisa Begümlerdir (Abu'l Fazl Allami, 1997, s. 574-575).

¹³ Mirza Gıyas Bey, 1605 yılında Cihangir Şah'ın döneminde Vezirlik makamına getirilmiştir (Jahangir Shah, 1999, s. 31; Ansari, 2001, s. 460).

s. 1611) ve hükümdarla beraber devlet işlerinde ve askeri meselelerde ortak kararlar almış olmasıdır (Elliot H. M., 1975, s. 124; Elliot & Dowson, 1875, s. 405). Nur Cihan Begüm'ü diğer begümlerden ayıran özelliği de bu konularla alakalıdır. Bu bilgiler ışığında, Nur Cihan Begüm'ün devlet işlerini yürütürken ya da askeri meselelerin hallini gerçekleştirirken haremın mahrem duvarlarını nasıl aştığı konusu önem kazanmıştır. Zira, Babürlü saray teşkilatının en güvenli yeri olarak bilinen hareme dışarıdan hiç kimsenin girmesine izin verilmediği ve burada yaşayan kadınları sadece hükümdar ve şehzadelerin görebildiği bilinmektedir (Mukherjee, 2001, s. 16; Sharma, 2017, s. 61-62; Pandey, 1993, s. 176). Ayrıca kadınların giriş çıkışları, gerekli izinlerin alınması şartıyla gerçekleştirilmiştir. Bununla beraber kadın misafirler dahi gerekli izinler doğrultusunda içeri alınmıştır (Sharma, 2017, s. 62; Mukherjee, 2001, s. 46).

2. BABÜRLÜLERDE PURDAH UYGULAMASI

Babürlü haremi, genel anlamda *purdah* kuralları çerçevesinde yönetilmiştir. Araştırmacılara göre purdah, genellikle soylu kesimin kadınları tarafından uygulanmış ve ilk olarak İran'da ortaya çıkmış, daha sonra da Ortadoğu'ya yayılmıştır. Ayrıca, bu uygulamanın antik Babil'de de görüldüğü, bilgiler arasındadır (Khalil & Azimi, 2014, s. 203). İslamiyet'le birlikte ortaya çıktığını iddia eden araştırmacılar olmuşsa da purdahın İslamiyet'ten çok daha önce soylu kesimler tarafından uygulandığı bilinmektedir (Mısra, 1967, s. 2; Mukherjee, 2001, s. 44). Uygulamanın temel amacı ise kadınların tepeden tırnağa örten bir kıyafet giymesi ve böylece halkın göz önünden uzak durmasıdır (Khalil & Azimi, 2014, s. 203). Arapça karşılığı *hicab* olarak bilinen purdah, daha çok Güney Asya ülkeleri olan Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'te yaygın kullanılmıştır (Khalil & Azimi, 2014, s. 203). Purdah, kadınların burka giyinmesini, erkeklerin yanındayken yüzünü şal ya da sarı ile örtmesini, sesini alçaltmasını ve erkeklerle kadınlar arasında bir 'paravan' konulmasını amaçlamıştır (Lei, Desai, & Chen, 2020, s. 554). Khalil ve Azimi'ye göre böylece dış görünüşleri purdahla kapanan kadınlar, iyilikseverlik, iç güzellik ve akıllılık gibi değerlerle öne çıkmışlardır (Khalil & Azimi, 2014, s. 204). Purdah uygulamasında kadınların dış giyimleri ise birkaç çeşidi geçmemiştir. Bunlardan ilki *burka* denilen kadınların toplum içinde vücutlarını örtmek için giydikleri dış kıyafettir. İkincisi ise *peçe* denilen başörtüsünün üst kısmına dikilen ve eşarptan yüzün önüne doğru sarkan dikdörtgen yarı saydam bir kumaş parçasıdır. Bazı durumlarda ise sadece yüzün göz bölgesinin altından sarkan bir kumaş olmuştur. Ayrıca bir de *Dupatta*¹⁴ denilen ve çok amaçlı olarak kullanılan bir nevi uzun eşarptan da istifade edilmiştir (Khalil & Azimi, 2014, s. 206).

Babürlülerde ise purdah, yönetici ve soylu kesim tarafından uygulan-

¹⁴ *Dupatta* denilen bu eşarp, Güney Asya kadınları arasında alçakgönüllülüğün sembolü haline gelmiştir (Khalil & Azimi, 2014, s. 206).

mıştır. Purdahın temel gayesi ise saray kadınlarını¹⁵ aristokrat, soylu ve siyasal bir sınıfta tutmak; böylece onları dışa karşı korumak olmuştur (İftikhar, 2008, s. 1; Erally, 2007, s. 125-126; Mukherjee, 2001, s. 46, 48). Ancak begümlerin sağlık sorunu gibi önemli meseleler ortaya çıktığında çeşitli çözümler de üretilmiştir. Örneğin, hekim eğer erkek ise hareme girdirilirken gözleri bir bezle örtülmüş ve böylece bir perde arkasından uzatılan elle muayene gerçekleşmiştir. Böylelikle harem içerisine giren erkek hekimlerin de begümleri görmesi engellenmeye çalışılmıştır (Anjum, 2011, s. 82).

Esasında Babürlülerde hem haremın sıkı kurallarına uyan hem de bu kurallarla harem içinde güvende olan saraylı kadınların purdah uygulamasıyla hareket serbestliği kazandıkları anlaşılmaktadır. Dönemin saraylı yaşayış ve konjonktürüne göre uygulanan purdah, harem mensubu kadınların siyasi, sosyal ve kültürel arenadan geri kalmamalarını sağlamıştır. Böylece begümler, harem ve purdah uygulamaları çerçevesinde emir ve fermanlar buyurmuşlar; devletin idaresiyle alakadar olmuşlardır. Anjum'a göre bu uygulama ile begümlerin haremden mahrem bir hayat yaşamış olmaları, "*cehalet ya da dünyadan tecrit edildiği*" anlamına gelmemiştir (Anjum, 2011, s. 95). Khalil ve Azimi'nin araştırmalarına göre de purdah, kadınları özgürleştiren bir uygulama olmuş ve bu uygulama ile kadınlara saygı duygusu artmıştır (Khalil & Azimi, 2014, s. 204). Babürlü kadınları haremın dört duvarı arasında sıkışmamış; tam tersine hükümdar ve şehzadeleriyle beraber pek çok defa seyahat etmişler ve dışarıya çıkmışlardır (Mukherjee, 2001, s. 249). Diğer bir ifadeyle, harem içerisinde konforla donatılan ve istedikleri gibi hareket edebilen begümler, purdah uygulamasıyla yüzlerini örterek saray dışına çıkmışlardır (Sharma, 2017, s. 62). Ulaşımda ise genellikle filler kullanılmıştır. Filler, saray veya çadır fark etmeksizin begümlerin yaşadığı konutun kenarına (bitişğine) kadar yaklaştırılmış ve begümler bu sayede filin üzerindeki tahtırevana oturmuşlardır (Chopra, 1955, s. 105-106). Bu tahtırevanlar, özenle hazırlanmış ve içinin görünmemesi için tamamen örtülmüştür (Pandey, 1993, s. 201; Mukherjee, 2001, s. 46).

Babürlülerde purdah uygulaması, devletin kuruluş ve oluşum süreci olan Babür Şah ve Hümayun Şah dönemlerinde, kurumların olgunluk kazandığı Ekber Şah dönemine nazaran daha sade ve yumuşak olmuştur. Ayrıca hareme daha fazla ziyaretçi girebilmiştir (Pandey, 1993, s. 217). Yine de Hümayun Şah'ın ilerleyen dönemlerinde purdahın kurallarının belirgin olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Buna göre saray kadınlarının alışverişi dahi purdah kuralları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kadınların alışveriş yapabilmesi ve ihtiyaçlarını giderebilmesi amacıyla ilk olarak Hümayun Şah döneminde harem kuralları doğrultusunda Mina Çarşısı kurulmuştur.

¹⁵ Babürlü halkı arasında ise purdah uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü halktan olan kadınlar eşlerinin işlerine yardım etmiş ya da çiftçilik gibi işlerle uğraşmışlardır (İftikhar, 2008, s. 207; Jahan, 2012, s. 153).

Babürlülerin bu çarşı anlayışını Türkistan ve Maverâünnehir'deki atalarından miras aldığı düşünülmektedir. Sadece harem kadınları ile soylu hanımlara özel olan bu çarşıya halkın girmesi yasaklanmıştır. Bu çarşının satıcıları ise tüccarlık yapan soyluların eşleri ile kızları olmuştur (Mukherjee, 2001, s. 102; Nath, 2010, s. 143). Ekber Şah döneminde ise Babürlü haremî önemli düzenlemelere sahne olmuş ve haremî kimlerin ziyaret edebileceğine dair kurallar konulmuştur (Lal R. , 2020, s. 40). Ayrıca harem güvenliğini sağlamak için birçok asker tayin edilmiş, böylece harem güvenli ve korunaklı bir bölge haline getirilmiştir (Chaudhry, 2014, s. 85). Bu sayede harem kadınlarını padişah ve birinci dereceden yakın akrabalar dışında yabancı hiçbir erkek görmemiştir (Anjum, 2011, s. 83). Cihangir Şah döneminde de purdah uygulaması aynen devam etmiştir. Ancak Cihangir Şah, purdah uygulaması çerçevesinde Nur Cihan Begüm'ün babası İ'timâdüddeve'ye bazı ayrıcalıklar tanımış ve harem kadınlarına, İ'timâdüddeve'nin yanındayken peçelerini örtmemeleri gerektiğini belirterek Nur Cihan Begüm'ün babasını onurlandırmıştır (Jahangir Shah, 1999, s. 207; Nüreddin Muhammed Cihângîr Gurkânî, 1359/1980, s. 200). Burada hatırlanması gereken bir durum ise İ'timâdüddeve'nin Cihangir Şah'ın karısı olan Nur Cihan Begüm'ün babası olmasıdır. Dolayısıyla Nur Cihan Begüm'ün yakın aile ve akrabalarının İ'timâdüddeve'nin de akrabası olması hasebiyle haremde ciddi bir tecrid etme söz konusu olmamış olabilir.

3. NUR CİHAN BEGÜM'ÜN HAREM VE PURDAH UYGULAMALARINDAKİ TUTUMU

Nur Cihan Begüm, Safevi Devleti'nden Babürlü topraklarına göç eden İsmet Begüm ile Mirza Gıyas Bey'in (İ'timâdüddeve) kızlarıdır. Göç esnasında 1577 yılında Kandehar'da dünyaya gelmiştir. Babürlü Devletinde önemli mevkilere sahip olan Asaf Han ve Muhammed Şerif onun abileridir. Nur Cihan, ilk evliliğini Ali Kuli İstaclu adında Türk asıllı bir bey ile yapmıştır. Kaynaklarda Şir Efken adıyla da bilinen Ali Kuli, Safevi sarayında görevli iken Hindistan'a geçmiş ve 1595 yılında Nur Cihan ile evlenmiştir. Ancak 1607 yılında Cihangir Şah'ın süt kardeşi Vali Kutbuddin ile Ali Kuli Bey'in idari anlaşmazlıklar yüzünden birbirlerini öldürmesi sonucunda (Siddiqui, 2007, s. 251; Ansari, 2001, s. 461) Nur Cihan Begüm dul kalmıştır. Bunun akabinde Babürlü haremine Nur Cihan Begüm, Cihangir Şah'ın üvey annelerinden biri olan Rukiye Begüm'ün hizmetine girmiştir. Ardından Cihangir Şah'ın Nur Cihan'ı beğenmesi üzerine 1611 yılında evlenmişlerdir (Abu'l Fazl Allami, 1997, s. 573).

Yukarıda da belirtildiği üzere Nur Cihan Begüm'ün asıl adı Mihrünisa'dır. Kendisi kısa zamanda Cihangir Şah'ın güven, sevgi ve takdirini kazanmıştır. Cihangir Şah eşinin adını önce Nur Mahal olarak değiştirmiştir. Daha sonra ise 1616 yılında Nur Mahal isminin Nur Cihan olarak değişmesini emretmiştir (Jahangir Shah, 1999, s. 190). Buradan anlaşıla-

cağı üzere Mihrünnisa, önce sarayın ve haremın nuru anlamına gelen Nur Mahal; daha sonra 1616'da ise dünyanın nuru anlamına gelen Nur Cihan isimlerine layık görülmüştür. Ayrıca, Cihangirname'den de anlaşılacağı üzere, Nur Cihan Begüm hükümdarın izniyle Ferman buyurma hakkına da sahip olmuştur. Kendisine Padişah Begüm, Nevvab ve Nevvab Mehdi Ulya unvanları verilmiştir (Jahangir Shah, 1999, s. 478-479; Srivastava, 1974, s. 29; Mukherjee, 2001, s. 140).

3.1. Harem ve Purdah Çerçevesinde Nur Cihan Begüm'ün Avcılık Faaliyetleri

Nur Cihan Begüm'ün saraydaki faaliyetleri, diğer saraylı kadınlar gibi harem ve purdah uygulamaları dahilinde gerçekleşmiştir. Cihangirname'ye göre harem kadınları, saray yaşantısının tüm faaliyetlerine aktif olarak katılmıştır. Ayrıca begümler, hükümdarla beraber sık sık seyahat etmiş kamp kurmuş ve ava çıkmışlardır (Jahangir Shah, 1999, s. xx-xxi). Lal'e göre Cihangir Şah döneminde çıkılan kamplarda oyma ahşap perdeler ile keçeler, kampın bir bölümünü diğerinden ayırmıştır. Kırmızı renkli perdeler, harem çadırlarını belli etmiştir (Lal R. , 2020, s. 104). Nur Cihan Begüm av seyahatlerinde, diğer kadınlara nispetle avcılık ve atıcılık gibi faaliyetlerde başarılı olmuştur (Chaudhry, 2014, s. 104). Bu faaliyetlerde kendisinin öne çıkmasındaki asıl sebebin ne olduğu sorusunun cevabı ise kabiliyet ve yeteneklerinin yanı sıra purdah uygulamasını iyi değerlendirmiş olmasıdır. Özellikle de Cihangir Şah'ın av gezilerinde aslan ve kuş avlayıp iyi bir avcı ve nişancı olduğunu kanıtlayarak eşinin övgüsüne mazhar olmuştur. Örneğin Nur Cihan ve diğer begümler 16 Nisan 1617'de aslan avına Cihangir Şah ile birlikte gitmişler ve burada Nur Cihan Begüm üstün bir başarı sağlamıştır. Buna mukabil Cihangir Şah şu ifadelerde bulunmuştur;

*“Yedinci gün [16 Nisan (1617)] iki pahr¹⁶ ve üç ghariden¹⁷ sonra, öncü birlikler dört aslanı köşeye sıkıştırdılar. Onları avlamak için harem hanımlarıyla yola koyuldum. Aslanlar ortaya çıktığında Nurcihan Begüm, “Eğer emrederse-
niz, aslanları vuracağım.” dedi. “Peki, öyle olsun” dedim. İkisini birer atış, di-
ğer ikisini iki atışla vurdu ve göz açıp kapayıncaya kadar dört aslan altı atışla
hayatlarını kaybettiler. Şimdiye kadar böyle bir nişancılık görülmemiştir- bir filin
üstünden ve havdanın (howdah)¹⁸ içinden altı atış yaptı ve hiçbirini kaçırmadı ve
dört aslanın hareket etme şansı bile olmadı. Böyle bir nişancılığın ödülü olarak
başının üzerinden bin eşrefî saçtım ve ona bir çift inci ve yüz bin rupi değerinde
elmas verdim.”¹⁹ (Jahangir Shah, 1999, s. 219).*

16 1 pahr 3 saattir (Jahangir Shah, 1999, s. 473). Dolayısıyla burada 6 saat yolculuk yapıldığı anlaşılmaktadır.

17 1 ghari 24 dakikadır (Jahangir Shah, 1999, s. 473). Dolayısıyla 3 ghari toplamda 1 saat 12 dakika tutmaktadır. Yukarıda geçen yolculuk süresinin ise 7 saat 12 dakika gibi bir süreye tekabül ettiği anlaşılmaktadır.

18 Havda (howdah), taşıma amaçlı kullanılan ve filin üzerine konulan bir platformdur (Jahangir Shah, 1999, s. 297). Tahtirevan görevini görmüştür.

19 Nur Cihan Begüm'ün nişancılığının bu kadar gelişmiş olmasında, ilk

Cihangir Şah, Nur Cihan Begüm'ün başka bir avından yine övgü dolu sözlerle bahsetmiş ve onun vurduğu kuşun büyük ve parlak oluşuna hayranlık duymuştur (Jahangir Shah, 1999, s. 206; Nûreddîn Muhammed Cihângîr Gurkânî, 1359/1980, s. 199). Başka bir örnekte de Cihangir Şah yine Nur Cihan ve diğer begümlerin de içinde bulunduğu haremiyle birlikte aslan avına çıkmıştır. Nur Cihan'ın bu av sırasındaki başarısı yine Cihangirname'de dile getirilmiştir;

“Onuncu cumartesi günü [23 Ekim (1619)] öncü birlikler, çevrede Hintli çiftçiler ve gezginleri canından bezdiren bir aslandan bahsettiler. Hemen filler çıkarıldı ve orman tamamen sarıldı. Günün sonuna doğru harem hanımları ile birlikte dışarı çıktım. Kendi elimle canlı bir yaratığa zarar vermemek için yemin ettiğim için Nurcihan Begüm'e ateş etmesini söyledim. Fil aslanı algıladı ve hareketsiz kalamadı; hareket eden bir filin üstünden bir silahı kaçırmadan vurmak çok zordur. (Benden sonra, Mirza Rüstem'in nişancılıkta benzeri yoktur, ancak genellikle bir filin üstünde üç veya dört kez ateş ettiği, buna rağmen kaçırıldığı olmuştur.) Nurcihan Begüm ilk vuruşta o kadar iyi vurdu ki yaralanıp öldü.” (Jahangir Shah, 1999, s. 313).

Örneklerden anlaşılacağı üzere, haremın begümlerinin de ava katıldığı ve bu begümler arasında Nur Cihan Begüm'ün öne çıktığı görülmektedir. Burada önemli olan husus ise Nur Cihan Begüm'ün bu faaliyetlerini purdah kuralları çerçevesinde gerçekleştirmiş olmasıdır. Buna göre denilebilir ki Babürlü kadınları hükümdarla beraber dışarıya, haremın belli usul ve esaslarına riayet ederek çıkmışlardır. Zira Nur Cihan Begüm'ün filin üzerindeki tahtirevanın içinden çıkmayışı ve av faaliyetlerini buradan gerçekleştirmesi en önemli delildir. Harem ve purdah kuralları gereği tahtirevan içerisinden de olsa avcılıkta gösterdiği bu başarı ise Nur Cihan Begüm'ün dönemin diğer saraylı kadınlarına nazaran becerilerinin ön plana çıktığını göstermektedir.

3.2. Harem ve Purdah Çerçevesinde Nur Cihan Begüm'ün Siyasi ve Askeri Faaliyetleri

Nur Cihan Begüm'ün siyasi arenadaki varlığı iki döneme ayrılmıştır. İlk dönem Nur Cihan Begüm'ün Cihangir Şah ile 1611'de evlenmesinden babası İ'timâdüddeve'nin 1622'deki vefatına kadar süren yılları kapsamaktadır. İkinci dönem ise İ'timâdüddeve'nin vefatından Cihangir Şah'ın 1627'deki vefatına kadar olan yılları içermektedir (Prasad, 1930, s. 194). Nur Cihan Begüm, Cihangir Şah ile evlendikten sonra saraydaki etkinliği gün be gün artmıştır. Özellikle cunta tayfası konusu ile Babürlü askeri ve siyasi tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Nur Cihan Begüm, cunta

eşi olan Şir Efken Han'ın askeri seferler sebebiyle beş yıldan uzun bir süre evine uğrayamaması etkili olmuştur. Lal'e göre; bu süreçte Nur cihan Begüm Burduvan'dayken kızı Ladili Begüm ve sütannesı Dai Dılamam'ı şehrin soyguncuları ve yabani hayvanlarından korumak amacıyla avcılıkta kendini geliştirmesi muhtemeldir (Lal R. , 2020, s. 79).

tayfasını devlet işlerinde kontrol sahibi olabilmek için oluşturmuştur. Bu oluşumun içinde Nur Cihan Begüm'ün babası İ'timâdüddeve, abisi Asaf Han ve abisinin damadı Şehzade Hürrem (Şah Cihan) yer almıştır. Bu grubun en önemli üyesi ise her zaman kızının çıkarları doğrultusunda hareket eden İ'timâdüddeve olmuştur (Mukherjee, 2001, s. 138). Nur Cihan Begüm ailesinin erkek üyelerine ihtiyaç duymuş ve cuntasını oluşturmuştur (Unni, 2018, s. 83). Dolayısıyla Nur Cihan, cunta tayfası ile hükümdarı daha rahat yönlendirmiş ve devlet işlerindeki etkinliğini kolaylaştırmıştır (Foster, 1900, s. 13; Prasad, 1930, s. 191). Bu bilgilerden anlaşılabileceği üzere, Nur Cihan Begüm'ün harem ve purdah kuralları gereği yabancı erkeklerle görüşmesi mümkün olmayışından dolayı birinci derece yakınlarından oluşan bu cunta tayfası ile işlerini yürütmüştür. Ancak Mehabet Han²⁰ gibi güçlü devlet adamlarından bazıları, Nur Cihan Begüm'ün siyasete karışmasından ve cunta tayfasından rahatsız olmuşlardır. Dolayısıyla cuntaya karşı bir gurubun da varlığı bilinmektedir (Prasad, 1930, s. 194).

Cuntanın en önemli kişisi olan İ'timâdüddeve, 27 Ocak 1622'de vefat etmiştir. Bu olayın ardından aynı yılın haziran ayında ise diğer bir önemli cunta üyesi olan Şahzade Hürrem, Nur Cihan Begüm ve Şehzade Şehriyar'ın cagirlerine el koymuştur (Jahangir Shah, 1999, s. 373,380). Zira Şehzade Şehriyar, Nur Cihan'ın birinci eşinden olan kızı Ladili Begüm ile 13 Nisan 1621'de evlenmiştir (Jahangir Shah, 1999, s. 361). Bu evlilikten dolayı Şehzade Hürrem, taht varisliğinin Şehzade Şehriyar'a geçeceği kaygısını taşımıştır (Mukherjee, 2001, s. 142). Dolayısıyla iki önemli anahtar kişinin (İ'timâdüddeve ve Şehzade Hürrem) artık Nur Cihan'ın yanında olmayışıyla cunta dağılmıştır denilebilir. Ancak, bu dağılma Nur Cihan Begüm'ü siyasi ve askeri girişimlerden alıkoymamıştır. Zira, cuntanın dağıldığı bu tarihten daha öncesinde, Nur Cihan Begüm'ün siyasi eli, farklı bir kanaldan da güçlenmiştir. 1620'de Cihangir Şah'ın birinci eşi Saliha Banu Begüm'ün vefatından sonra, haremın üst makamı olan *Padişah Begüm* unvanı Nur Cihan Begüm'e geçmiştir (Lal R. , 2020, s. 125). Zaten evliliğinden itibaren avcılıktaki yeteneği ile eşinin övgüsünü ve güvenini kazanan Nur cihan Begüm, padişah begüm unvanını da alarak daha güçlü bir konuma gelmiştir. Böylece İ'timâdüddeve'nin 1622'deki vefatından sonra siyasi ve askeri alanlardaki faaliyetlerinde de hız kazanmıştır.

Lal'e göre, Nur Cihan Begüm, tüm sorumlulukları üstüne alarak siyasi emirler veren ilk Babürlü kadını olmuştur. Borç ve gelir tahsilatı, arazi hibeleri, askeri meseleler, ceza davaları hakkında emirler gibi devletin iç meseleleriyle ilgili fermanlar yayınlamıştır. Bu fermanların, Cihangir Şah'ın fermanlarından hiçbir farkı olmamıştır (Lal R. , 2020, s. 142). Ay-

20 Mehabet Han'ın asıl adı Zaman Bey olup, gençliğinden itibaren Cihangir Şah'a hizmet etmiştir. Cihangir Şah'ın tahta çıkmasıyla birlikte Mehabet Han unvanını almış, rütbesi yükseltilmiş ve Bahşi tayin edilmiştir (Jahangir Shah, 1999, s. 32).

rica pek çok araştırmacıya göre, terfi verme, rütbe düşürme, cagirlerin tahsisi, ticaret kararları ve evlilik müzakereleri gibi konularda asıl kararları veren kişi Nur Cihan Begüm olmuştur (Banks Findly, 1979, s. 16). Nur Cihan Begüm, devletin idari sahasında birçok kişiye rütbe vermiş ve yine birçok kişiyi azlettirmiştir. Örneğin Cihangir Şah'ın ünlü şairi Talib Amli'yi görevinden alması, Nur Cihan Begüm'ün etkisiyle olmuştur (İftikhar, 2008, s. 82). Başka bir örnekte ise Raja Jai Singh'in hem kız kardeşini rızası olmadan hem de imparatorluğa haber vermeden bir prens ile evlendirmek istemesi üzerine Nur Cihan Begüm, Raja Jai Singh'i uyarmıştır (Jahangir Shah, 1999, s. 479). Ayrıca Nur Cihan Begüm'ün birçok akrabası bu dönemde onur ve zenginlik içinde yaşamıştır. Nur Cihan Begüm'ün mührü olmadan hiçbir kadına toprak hibe edilmemiştir (Elliot & Dowson, 1875, s. 405). Mukherjee'ye göre, Cihangir Şah'ın atama ve görevden alma kararları, Nur Cihan Begüm tarafından onaylandığı müddetçe değere haiz olmuştur. Bu nedenle bir kimse, devletin lütfuna mazhar olduğunda öncelikle Nur Cihan Begüm'e teşekkür etmiştir (Mukherjee, 2001, s. 139). Ayrıca *Nurcihanî Mühr* adındaki para da Nurcihan'a ithaf edilerek bastırılmıştır (Jahangir Shah, 1999, s. 27; Yasmin, 2015, s. 151).

Nur Cihan Begüm'ün halka açık bir şekilde siyasi etkinliklerini yürüttüğünü gösteren en önemli uygulama ise Caroka Darşan (*Jharokha Darshan*)²¹ olmuştur (Elliot H. M., 1975, s. 123). Babürlü tarihinde Nur Cihan Begüm'ün ne öncesinde ne de sonrasında hiçbir Babürlü begümü Caroka Darşan'a oturmamıştır (Elliot & Dowson, 1875, s. 405; Lal R. , 2020, s. 4). Ancak Raman'a göre Nur Cihan Begüm'ün halkı selamlarken peçe takıp takmadığı da bilinmemektedir (Raman, 2009, s. 20). Diğer bir örnekte ise Nur Cihan Begüm'ün ticaretle uğraştığı sırada işleri aracı bir kişi ile yürütmüş olmasıdır. Bu işleri yürüten temsilci ise abisi Asaf Han'dan başka birisi değildir (Chaudhry, 2014, s. 117). Böylece denilebilir ki, hem Cihangir Şah dönemine ait ana kaynaklarda hem de Avrupalı seyyahların notlarında saraya dair önemli anekdotlar yer almışken, böylesi öneme haiz konuların notlarda yer almamış olması mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla yapılan araştırmalar ışığında Nur Cihan Begüm'ün carokaya peçesiz çıktığına dair herhangi bir yazılı kayda denk gelinmemiştir. Bununla beraber devletin harem ve purdah kuralları gereği, Nur Cihan Begüm'ün kendisini purdahsız bir şekilde halka göstermesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca ticari işlerinde de tüccarlarla iletişimini abisi kanalıyla yapmış olması, yine Nur Cihan Begüm'ün harem adabı çerçevesinde hareket ettiğini göstermektedir.

21 Sir Thomas Roe, sarayı ziyarete vardığında Cihangir Şah'ı Caroka Darşan penceresinde gördüğünü ve kendisinin de pencerenin altındaki bir iskeleyle çıktığını belirtmiştir. Ayrıca hükümdarı tüylerle kaplı uzun çubuklarla iki hadimin yelpazelediği ayrıntısını da anlatmaktan geri durmamıştır (Sir Thomas Roe, 1926, s. 282).

Nur Cihan Begüm, siyasi meselelere ve şehzade kavgalarına da müdahil olmuştur. Cihangir Şah döneminde, Şehzade Hürrem (Şah Cihan)'ın 1622-24 yıllarındaki ve Mehabet Han'ın 1626'daki isyanları önemli yer tutmuştur (Jahangir Shah, 1999, s. 439). Bu isyanların esas tabanında taht varisliği kavgalarının olduğu anlaşılmaktadır. Nur Cihan Begüm, Cihangir Şah'ın taht varisliğini Şehzade Hürrem'e kaptırmak istememiştir. Onun yerine ilk eşi Şir Efken'den olan kızı Ladili Begüm'le evlendirdiği Şehzade Şehriyar'ı tahta geçirmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla Nur Cihan Begüm, Şehzade Hürrem'in Cihangir Şah'a karşı başlattığı isyanın bastırılması için büyük çabalar sarfetmiştir. Ayrıca Şehzade Hürrem'in isyanının bastırılmasında bahşilik²² görevinde olan Mehabet Han'ın askeri komutası önemli olmuştur. Ancak bu sefer de Mehabet Han, Hürrem'in isyanı sırasında şehzade Perviz ile yakınlaşmıştır (Fatıma, 2009, s. 49). Şehzade Hürrem ile kızını (Mümtaz Mahal) evlendirmiş olan Asaf Han²³ ise tüm dikkatini Şehzade Hürrem'e düşman olan Mehabet Han'a yöneltmiştir. Asaf Han, Mehabet Han'a karşı birçok suçlamalarda bulunmuş ve Cihangir Şah'ı kızkırtmıştır. Bunun sonucunda kendisinden saraya huzura gelmesi ve mahkeme olması istenmiştir. Ayrıca Asaf Han, Mahabet Han'ı taht yarışında Şehzade Hürrem için güçlü bir tehdit oluşturabilecek kişi olan Şehzade Perviz ile birleşmesini önlemiştir (Fatıma Jauhar, 2015, s. 41-43; Banks Findly, 1993, s. 182; Fatıma, 2009, s. 49).

Nur Cihan Begüm'ün askeri alandaki faaliyet ve başarıları ise döneme damga vuran en önemli olaylardandır. Bu anlamda öne çıkan örnek ise Cihangir Şah'ın Mehabet Han tarafından abluka altına alınması ve alıkonulması olayında ordunun başına geçip Mehabet Han ile savaştan geri durmayışıdır. Cihangir Şah'ın kendisine Han-ı Hanân adını verdiği ve yakın arkadaşım dediği Mehabet Han, 1626'da Cihangir Şah'a isyan etmiştir (Jahangir Shah, 1999, s. 439). Mehabet Han'ın isyanın sebeplerinden *ilki*; Nur Cihan Begüm'ün siyasi arenadaki varlığını hiçbir şekilde istememiş olmasıdır (İftikhar, 2012, s. 22; Mısra, 1967, s. 37). *İkincisi*, Asaf Han ve Nur Cihan Begüm'ün Mehabet Han'a yapmış oldukları “zimmete para geçirme” suçlamasıdır (Rawat, 2019, s. 138). Zira bu kendisini küçük düşüren bir durumdur²⁴. *Üçüncüsü*; Mehabet Han'ın, kendi kızını Cihangir Şah'ın izni olmadan Hacı Ömer Nakşibendi'nin oğluyla evlendirmesi olmuştur. Cihangir Şah ise bu evliliğe sert bir tepki vererek Mehabet Han'ın damadı-

22 Bahşı'nın orduyu teftiş etmek, askeri işleri denetlemek, atların damgalanması ve askerlerin izahlı listesini çıkarmak gibi başlıca görevleri vardır (Kaur, 2016, s. 960).

23 Asaf Han (1569-1642), Nur Cihan Begüm'ün abisidir. Cihangir Şah döneminde saray hazinesinden sorumlu görevli olmuştur (Lal R. , 2020, s. 108). Şah Cihan (1627-1658) döneminde ise veziriazamlık görevini yapmıştır (Fatıma Jauhar, 2015, s. 91).

24 Mehabet Han, dönemin seyyahlarından Sir Thomas Roe ile 1617 tarihinde görüştüğü bir zaman diliminde Asaf Han'ı şikâyet etmiş ve Asaf Han'ın Cihangir Şah'a karşı kendisini dolduruşa getirdiğini dile getirmiştir (Sir Thomas Roe, 1926, s. 366).

nı tutuklatmış ve onu hapse attırmıştır (Jahangir Shah, 1999, s. 437; Elliot & Dowson, 1875, s. 420). *Dördüncüsü* ise; Nur Cihan Begüm'ün Mehabet Han'ın Şehzade Perviz'e olan yakınlığı ve giderek artan siyasi gücünden rahatsız olduğu içindir. Bu yüzden Cihangir Şah'ı etkileyen Nur Cihan, Mehabet Han'ı Delhi'den uzaklaştırarak Bengal'e tayin olunmasında rol oynamıştır. Ayrıca Mehabet Han'a ağır vergiler yüklenmiştir. Tüm bu sebepler sonucunda Mehabet Han ise Cihangir Şah ile görüşmenin daha doğru olduğunu düşündüğünden yola çıkmıştır. Ancak güzergâh üzerinde, o sırada Kabil'e gitmekte olan Cihangir Şah ile karşılaşmıştır. Cihangir Şah'ın huzurunda Nur Cihan Begüm'ün kendisine hakaret etmesi, Mehabet Han'ı çileden çıkarmıştır (Siddiqui, 2007, s. 252). Neticede Mehabet Han, Mart 1626'da Lahor'a geçmek için yola çıkan ve Bahat Nehri'nin²⁵ kenarında dinlenmek için duran Cihangir Şah'ı, Racput ordusundan da destek alarak abluka altına almış ve alıkoymuştur. (Jahangir Shah, 1999, s. 439). Cihangir Şah ile haremi, nehrin bir tarafına ulaştığında Mehabet Han, Bahat Nehri üstündeki köprüyü yaktırmıştır. Dolayısıyla Asaf Han ve diğer beyler ise nehrin diğer tarafında kalmışlardır. Mehabet Han, Cihangir Şah'ı ablukaya aldığı anda, o sırada haremi içerisinde bulunan Nur Cihan Begüm, olaydan haberdar olmuş ve Hadım Cevahir Han ile birlikte nehri geçme fırsatı bulmuş ve kardeşi Asaf Han'ın ordugahına kaçmayı²⁶ başarmıştır (Jahangir Shah, 1999, s. 440).

Bu olayın üzerine Nur Cihan Begüm, eşine yapılan bu hareketten dolayı kardeşi Asaf Han'a tepkili olmuştur. Yapılan toplantıda Asaf Han ve devletin ileri gelenlerine; *“İşler bu kadar ileri gitti ve akıl almaz şeyler oldu. Yaptıklarınızla Allah'ın ve insanların önünde rezil oldunuz. Şimdi bunun telafi edilmesi gerekiyor. Birbirinize yapılacak en iyi şeyin ne olduğunu söyleyin.”* demiştir (Jahangir Shah, 1999, s. 441). Nur Cihan'ın bu tepkisinin altında yatan sebep ise Asaf Han'ın Mehabet Han'ın Racput ordusuyla gelişinden haberdar olup hiçbir tedbir almayıdır. Nur Cihan, abisinin yanı sıra diğer devlet adamlarını da suçlamış ve ihmalkârlıklarını dile getirmiştir. Asaf Han'ın ordugahında yapılan bu görüşmeler sonrasında alınan kararla 18 Mart 1626 tarihinde savaş filleri ile yola çıkan Nur Cihan Begüm ve Asaf Han, nehrin kenarında Mehabet Han ile savaşmıştır (Jahangir Shah, 1999, s. 441). Nur Cihan Begüm bu savaşta önemli zorluklar da yaşamıştır. Buna göre, Muhammed Hadi Han'ın Cihangirname'deki anlatımı dikkat çekmektedir;

“Begüm'ün tahtirevanında Şehriyar'ın kızı ve Şah Nevaz'ın kızı vardı. Şehriyar'ın kızı [Nur Cihan'ın torunu] kolundan bir okla vuruldu. Begüm onu [oku]

²⁵ Bir diğer ismi Jhelum'dur. Indus nehrinin ana kollarından biridir (Jahangir Shah, 1999, s. 69).

²⁶ Bu durumun zorluğunu hesaba katan Banks Findly, Nur Cihan Begüm'ün kılık değiştirerek kaçma ihtimali olduğundan bahsetmiş ve Nur Cihan Begüm'ün nehri nasıl geçtiği hususunun tam olarak net olmadığına değinmiştir (Banks Findly, 1993, s. 266).

kendi eliyle çıkardı ve bu sırada onun kana bulanan elbiselerini dışarı attı. Harem Ağası Cevahir Han, Nur Cihan Begüm'ün hadımını Nedim ve filin önüne binen başka bir hadım daha hayatını kaybetti ve Begüm'ün fili, hortumundan kılıç yarısı aldı. Arkasını döndükten sonra mızraklarla arka tarafından iki üç kez vuruldu. Kılıç yaraları derin olmasına rağmen filin bakıcısı, derin suların olduğu yere ulaşınca kadar fili sürmeye devam etti. Atlar yüzmek zorunda kalacaklardı ve boğulma tehlikesi vardı. Dizginleri çevirmekten başka yapacak bir şey yoktu. Begüm'ün fili yüzerek nehri geçti ve hükümdarın yerleşkesine [bulunduğu yere] gitti.” (Jahangir Shah, 1999, s. 442).

Savaşın ortalama yüz yıl sürdüğü anlaşılmaktadır (Mukherjee, 2001, s. 145). Mehabet Han artık başarılı olamayacağını anladığında nehirde yukarı doğru kaçmıştır. Bu felaketin sebebi olan Asaf Han ise olayın en başındaki tedbirsizliği yüzünden korkmuş ve oğlu Ebu Talib ile birlikte kaçarak kendi cagirinde bulunan Atak kalesine sığınmıştır. Bu haberi alan Mehabet Han, oğlunu ve komutanlarını Atak kalesini kuşatmaları için göndermiştir. Kalede yakalanan Asaf Han, Mehabet Han'ın tarafında olacağına dair söz vererek idamdan kurtulmuştur (Elliot & Dowson, 1875, s. 428; Foster, 1921, s. xix; Rawat, 2019, s. 139). Cihangir Şah, bütün bu olup bitenlerin ardından Mehabet Han'ı affetmeyi tercih etmiştir. Hatta Cihangir Şah, Nur Cihan Begüm tarafından iletilen her bilgiyi Mehabet Han'a söylemiş Nur Cihan'ın kendisine karşı savaş hazırlığı içerisinde olduğunu belirtmiştir (Jahangir Shah, 1999, s. 446). Mehabet Han tüm bu olup bitenlerin ardından kendini dizginlemeyi başarmıştır. Bu affedilmeye karşılık Mehabet Han'a, Asaf Han ve oğlu Ebu Talib de dahil olmak üzere bazı önemli emirleri salıp saraya göndermesi emredilmiştir. Ayrıca Cihangir Şah'tan aldığı emir doğrultusunda Şehzade Hürrem'in Tatta'daki siyasi meselelerin çözümünde yardım etmesi istenmiştir (Elliot & Dowson, 1875, s. 429-430). Mehabet Han ilk önce Asaf Han'ın serbest bırakılması dışında Cihangir Şah'ın tüm taleplerini kabul etmiştir. Sonrasında ise Mehabet Han, Asaf Han'ı serbest bırakırsa Nur Cihan Begüm'ün kendisine karşı bir ordu gönderebileceği düşüncesiyle, Çenab nehrini geçtikten sonra Asaf Han'ı serbest bırakmıştır (Fatıma, 2009, s. 70). Bu süreçten sonra Mehabet Han, Tatta'ya doğru yola çıkmıştır (Jahangir Shah, 1999, s. 448).

SONUÇ

Babürlülerde harem, Babür Şah (1526-1530) ve Hümayun Şah (1530-1540/1555-1556) dönemlerinde, teşkilat ve kurumsallaşma süreci bakımından henüz tam anlamıyla olgunlaşmamıştır. Babür Şah, devleti 1526'da kurmuştur. Ancak bu dönemde savaşların hareketliliği ve kısa bir zaman sonra da 1530'da kendisinin vefat etmesi sebebiyle harem kurumsallaşmasına yönelik özel bir zaman ayrılamamıştır. Hümayun Şah da devletin siyasi varlığını Hindistan'da oturtma gayesiyle, sürekli savaş halinde bir hayat sürmüştür. Diğer bir ifadeyle, kuruluş dönemi olarak

da nitelenen bu iki hükümdarın dönemi, devletin oluşumunu pekiştirme ve siyasi varlık kaygısından dolayı hareketli ve mobil bir doğaya sahip olmuşlardır. Babürlü haremının kurumsallaşma ve teşkilatlanma sürecinin ise Ekber Şah ile başladığı bilinmektedir. Bu dönemde haremın giriş çıkışlarının denetimi kontrol altına alınmış ve nüfusu artmıştır. Ayrıca hareme görevli memurların tayininde artış olmuştur. Kendisinden sonra oğlu Cihangir Şah (1605-1627) ve daha sonraki hükümdarlar da bu düzeni devam ettirmişlerdir.

Babürlü hanedan kadınları, hem ayrıcalıklı bir konuma sahip olmak hem de yabancı tehlikelerden korunmak için haremde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Babürlülerde de diğer bütün saraylı ve harem kurumunu oluşturmuş devletler gibi, haremın kendisine özgü bir yaşam biçimi olmuş ve dış dünyadan yalıtılmıştır. Ancak, bu durum bir tecrid etme ya da ötekileştirme olarak değerlendirilmemelidir. Daha ziyade dönemin konjonktürüne uygun olarak; harem kavramına, saraylı kadınların ve küçük yaştaki şehzadelerin korunmasının yanı sıra hanedanın bekasının devam ettirilmesi anlamı yüklenmelidir. Harem kurallarında ise en önemli unsur olarak purdah uygulaması karşımıza çıkmıştır. Bu uygulama ile kadınların kendilerini göstermeyecek şekilde örtünmeleri sağlanmış ve birinci dereceden akrabalarının dışında erkeklerle görüşmeleri engellenmiştir. Uygulama sadece soylu kesime hitap etmiş ve yerel halk arasında varlık göstermemiştir. Hal böyle olduğunda purdah, soyluluğu ifade eden bir durum haline gelmiştir. Ayrıca purdah, haremde bulunan hanedan üyesi kadınlar için soyluluk ve üstünlük sembolü haline gelmesinin yanı sıra kadınların siyasi ve sosyal faaliyetlerinin de önünü açmıştır. Zira kadınlar ancak purdah ile saray dışına çıkmış ya da devlet işlerinde rol oynayabilmişlerdir. Saray dışına çıkan hanedan üyesi kadınlar hakkında purdahın yeri ve önemine dair en çarpıcı örnekler ise otağ ya da kamp haremeleri olan mobil haremlerdir. Zira Babürlülerde yerleşik saraylı düzenin içinde yer alan harem binalarının yanı sıra, mobil harem de kullanılmıştır. Hükümdarlar sefere, ava ya da kampa çıktıkları zaman yanlarında maiyetleriyle beraber haremelerini de götürmüşlerdir. Kurulan bu kamplarda, hükümdar hanımları için özel harem otağları ya da çadırları kurulmuştur. Böylece Babürlü hanedan üyesi kadınlar ve çocukları hükümdardan ayrı kalmamışlardır.

Babürlü tarihinde, haremın en renkli simalarından biri hiç şüphesiz Nur Cihan Begüm'dür. Nur Cihan Begüm'ün Babürlü Devleti'ndeki siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetleri ise 1611 yılında Cihangir Şah ile evlenmesiyle başlamıştır. Nur Cihan Begüm'ün saray işlerini yürütürken önce birinci dereceden yakın akrabalarıyla oluşturduğu cunta ile; cunta dağıldıktan sonra ise zaten daha önceden kendisine geçen *padişah begüm* unvanı ile devlet işlerinde etkin olmuştur. Ayrıca Cihangir Şah'ın kendisine

duyduğu güven ve aşkın yanı sıra beceri ve zekasıyla devlet işlerindeki etkinliği artırmıştır. Nur Cihan Begüm'ün 1620'de *padişah begüm* unvanının yanı sıra *mühür* sahibi olması, adına *Nur Cihani* parasının bastırılması, *ferman* buyurması gibi işlerle uğraşması, aktif bir siyasi yaşamın içinde olduğunun kanıtıdır. Bunun yanı sıra kendisi, *Caroka Darşan (Jharokha Darshan)* gibi önemli bir merasimde eşi Cihangir Şah ile beraber halkı selamlamıştır. Ayrıca Mehabet Han'ın Cihangir Şah'a isyanını bastırmak için savaşmış ve başta abisi Asaf Han olmak üzere önde gelen beylere savaşın başlamasına yönelik konuşmalar yapmıştır. Akabinde eşi Cihangir Şah'ı isyankâr Mehabet Han'ın tutsağından kurtarmıştır. Dolayısıyla Mehabet Han'ın isyanı neticesinde gerçekleşen savaşın (1626) Babürlü siyasi tarihinde, Nur Cihan Begüm'ün rolünü açıklama hususunda çok önemli bir yeri vardır. Bu rolü gerçekleştirirken ise purdah kurallarına riayeti söz konusudur. Özellikle de *Cihangirnâme*'de savaşın sıcak cereyanını anlatan bilgilere göre; Nur Cihan Begüm'ün savaşın kararını ve yönetimini gerçekleştirirken abisi Asaf Han'ın vasıtası ile iletişimi sağladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Nur Cihan Begüm'ün savaş süresinde fil üzerinde olduğu ve torununun yaralanması durumunda dahi yere inmediği de bilgiler arasındadır. Kendisinin en yakınında ise Şehriyar'ın kızı, kendi torunu ve hadımlar bulunmaktadır. Dolayısıyla Nur Cihan Begüm'ün savaş alanında dahi yakın çevresinde harem ve purdah kurallarına aykırı bir kişinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bunların dışında, Nur Cihan Begüm ticaret işleri gibi iletişim gerektiren durumlarda ise işlerini yine purdah kuralları kapsamında vekil yoluyla yürütmüştür. Bu vekilin ise birinci dereceden akrabası (abisi Asaf Han) olması, kendisinin yine purdah kurallarına riayet ettiğini göstermektedir.

Nur Cihan Begüm, siyasi ve askeri alanlardaki faaliyetlerinin yanı sıra avcı kimliği ile de dikkat çekmektedir. Esasında ava çıkmayı bir gelenek haline getirmiş olan Babürlü hükümdarları, beraberinde yakın maiyeti ve haremelerini de götürmüşlerdir. Nur Cihan Begüm de eşi Cihangir Şah ile çıktığı av partilerinde diğer harem kadınlarından bir adım öne çıkarak aslan avındaki hünerini sergilemiştir. Avcılık gibi hareketli bir sporda, Nur Cihan Begüm'ün purdah uygulamalarına aykırı hareket eden bir kadın olduğu düşünülmemelidir. Zira *Cihangirnâme*'den de anlaşılacağı üzere avlarını vururken tahtırevandan inmemiştir. Harem ve purdah kuralları dahilinde tahtırevandan inmeyerek avcılıkta gösterdiği bu başarı, Nur Cihan Begüm'ü dönemin diğer saraylı kadınlarından bir adım öne çıkarmış, böylece eşinin güven ve sevgisini kazanmıştır.

Netice olarak, Babürlülerde haremın dört duvardan ibaret oluşu fikrinin aksine, harem kadınları sarayın dışında da hareketlilik göstermiştir. Bu hareketliliği ise purdah uygulaması ile sağlamışlardır. Zira, sarayın soylu kadınları dışarıya çıkarken saray filleri üzerindeki her tarafı örtülü

tahtırevan ile hareket etmişlerdir. Purdah uygulaması ile saraylı kadınlar harem kurallarını çiğnemedi dışarıya çıkabilmişler, av partilerine katılabilmişler ve çeşitli eğlencelerde bulunabilmişlerdir. Ayrıca bu uygulama sayesinde haremın ileri gelen begümleri siyasi konularda danışmanlıklar yapabilmiş, siyasi ve askeri meselelerde etkili olabilmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abu'l-Fazl Allami. (2000). *The Akbarnama of Abul'l-Fazl* (Cilt III). (H. Beveridge, Çev.) Calcutta: The Asiatic Society.
- Abu'l Fazl Allami. (1997). *The A-in-i Akbari* (Cilt I). (M. P. Lieut.-Colonel. D.C. Phillott, Dü., & H. Blochmann, Çev.) Delhi: Low Price Publications.
- Açıl, O. (2016). İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 63-72. 12 11, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/rteusbe/issue/26017/502327> adresinden alındı.
- Akıncı, M. (2019). Tuna Bulgar Hanlığı'nın Başkentleri: Pliska (680) ve Preslav (893). *Mediterranean Journal of Humanities*, 9(2), 33-53. 14 11, 2022 tarihinde http://proje.akdeniz.edu.tr/mcri/mjh/9-2/MJH-3-Meltem_AKINCI.pdf adresinden alındı.
- Anjum, F. (2011). Strangers' Gaze: Mughal Harem and European Travellers of the Seventeenth Century. *Pakistan Vision*, 12(1), 70-113. 12 31, 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/317012204_Strangers'_Gaze_Mughal_Harem_and_European_Travellers_of_the_Seventeenth_Century adresinden alındı.
- Ansari, A. S. (2001). İ'timâdüddeve. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 23, s. 460-461). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Banks Findly, E. (1979). Nur Jahan, A Woman's Power in a Mughal Court. *Manushi*, (84), 14-21. 09 30, 2020 tarihinde https://www.manushi.in/wp-content/uploads/2022/11/pdfs_issues/PDF%20files%2084/nur_jahan-pr.pdf adresinden alındı.
- Banks Findly, E. (1993). *Nur Jahan Empress of Mughal India*. Oxford: Oxford University Press.
- Bayur, H. (1987). *Hindistan Tarihi* (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Chaudhry, K. (2014). *Depiction of Women in Art and Literature during the Mughal Period*. (Doctor of Philosophy). Aligarh: Aligarh Muslim University. 12 05, 2019 tarihinde <http://hdl.handle.net/10603/63176> adresinden alındı.
- Chopra, P. N. (1955). *Some Aspects of Society- Culture during the Mughal Age*. Agra: Shiva Lal Agarwala Educational Publishers.
- Dalkesen, N. (2008). İslam Öncesi Devirlerde Orta Asya'da Değişen Kadın Erkek İlişkilerinde Töre. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 441-449. 11 11, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/223498> adresinden alındı.
- Das, S. R. (2007). *The Role of Women during Mughal Rule: 1526 To 1707*. (Doctor of Philosophy). Dharwad: Kamatak University. 12 05, 2019 tarihinde <http://hdl.handle.net/10603/105338> adresinden alındı.
- Elliot, H. M. (Dü.). (1975). *Waki'at-ı Jahangiri*. (S. A. Mubarak, Çev.). Lahore:

- Inside Lohari Gate. 12 09, 2022 tarihinde https://rarebooksocietyofindia.org/book_archive/196174216674_10152028255456675.pdf adresinden alındı.
- Elliot, H. M., & Dowson, J. (1875). *The History of India as Told by Its Own Historians The Muhammadan Period* (Cilt VI). London: Trübner & Co.
- Eraly, A. (2007). *The Mughal World*. New Delhi: Penguin Books.
- Erdoğan, E. (2017). Safevi Devleti'nde Harem. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 25-47. 11 12, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turktarars/issue/29930/322424> adresinden alındı
- Esemenli, D. (1997). Türk-İslâm Mimarisinde Harem. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 16, s. 138-152). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fatıma Jauhar, A. (2015). *Asaf Khan- A Political Biography*. (Ph.D. Thesis). New Delhi: Jamia Milia Islamia University Faculty of Humanities and Languages. 11 26, 2022 tarihinde <https://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/209718> adresinden alındı.
- Fatima, A. (2009). *Political Biography of Mahabat Khan*. (Master of Philosophy). Aligarh: Aligarh Muslim University Department of History. 12 14, 2020 tarihinde <https://core.ac.uk/download/pdf/144521507.pdf> adresinden alındı.
- Foster, W. (1900). *Letters Received by the East India Company's Records 1616 IV*. London: Fetter Lane Press.
- Foster, W. (1921). *Early Travels in India 1583-1619*. Oxford: Oxford University Press.
- Gazi Zahirüddin Muhammed Babur. (1987). *Vekayi Babur'un Hâtıratı* (Cilt I). (R. R. Arat, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gülbeden. (1987). *Hümayunnâme*. (A. Yelgar, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Iftikhar, R. (2008). *Role and Status of Women in Socio-Economic Set up of India*. (Doctor of Philosophy). Lahore: University of Punjab Department of History. 08 07, 2020 tarihinde <http://prh.hec.gov.pk/jspui/handle/123456789/6060> adresinden alındı.
- Iftikhar, R. (2012). Behind the Veil: An Analytical Study of Political Domination of Mughal Women. *Quarterly Research Journal Faculty of Islamic and Oriental Learning*, 87, 11-29. 10 02, 2022 tarihinde [http://pu.edu.pk/images/journal/uoc/PDF-FILES/\(12\)%20Dr.%20Rukhsana%20Iftikhar_87-3\(1\).pdf](http://pu.edu.pk/images/journal/uoc/PDF-FILES/(12)%20Dr.%20Rukhsana%20Iftikhar_87-3(1).pdf) adresinden alındı.
- İşpirli, M. (1997). Osmanlı Devleti'nde Harem. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 16, s. 135-138). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Jahan, F. (2012). *Depiction of Epiction of Women in the Sources of the Delhi Sultanate (1206-1388)*. (Doctor of Philosophy). Aligarh: Aligarh Muslim University Centre of Advanced Study Departman of History. 02 19, 2020 tarihinde <http://hdl.handle.net/10603/12965> adresinden alındı.

- Jahangir Shah. (1999). *The Jahangirnama Memoirs of Jahangir, Emperor of India*. (W. M. Thackston, Çev.) New York: Oxford University Press.
- Karagözoğlu, B. (2016). Padişah Babanın Şair Kızı Zebunnisa. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 215-233. 12 09, 2022 tarihinde <https://dergi-park.org.tr/en/download/article-file/2154208> adresinden alındı.
- Karatay, O. (2015). *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler*. Ankara: Kripto.
- Kaur, V. (2016). Mughal Administration. *International Journal of Science Technology and Management*, 5(8), 958-960. 06 04, 2022 tarihinde <https://www.scribd.com/document/517742075/Mughal-Administration> adresinden alındı.
- Khalil, M., & Azimi, F. B. (2014). Purdah System Followed by Women in Ancient Times and Modern World. *IRJMSH*, 5(7), 203-211. 06 10, 2022 tarihinde https://www.academia.edu/9844756/Purdah_System_Followed_by_Women_in_Ancient_Times_and_Modern_World adresinden alındı.
- Khatoon, M. (2015). *Cultural Contribution of the Mughal Harem (1556-1707 A.D)*. (Doctor of Philosophy). Aligarh: Aligarh Muslim University Department of History. 02 19, 2020 tarihinde <http://hdl.handle.net/10603/243774> adresinden alındı.
- Kocarı, H. (2013). *Hazarlarda Devlet Yönetimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Konukçu, E. (1991). Babürlüler. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 400-404). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Konukçu, E. (1994). Ekber Şah. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 542-544). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuş Büyükaş, C. (2021). Babürlü Devleti'nde İktidara Yön Veren Şehirler: Başkentler. *Selçuk Türkiyat*, (51), 137-153. 11 12, 2022 tarihinde <https://dergi-park.org.tr/en/download/article-file/1932564> adresinden alındı.
- Kuş Büyükaş, C., & Karataş Yozgat, S. (2020). İktidar ve Aşk: Cihangir Şah'ın Nur Cihan Begüm'e Olan Aşkının Tüzük-i Cihângîrî'deki Yansımaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(4), 1591-1615.
- Lal, K. S. (1988). *The Mughal Harem*. New Delhi: Aditya Prakashan.
- Lal, R. (2020). *Empress The Astonishing Reign of Nur Jahan*. New York: W.W. Norton Company Independent Publishers.
- Lei, L., Desai, S., & Chen, F. (2020). Fathers' Migration and Nutritional Status of Children in India: Do the Effects Vary by Community Context?. *Demographic Research*, 43, 545-580. 09 12, 2022 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26967817> adresinden alındı.
- Mısra, R. (1967). *Women in Mughal India*. Delhi: Munshiram Manoharlal.

- Mukherjee, S. (2001). *Royal Mughal Ladies and Their Contributions*. New Delhi: Gyan Publishing House.
- Mukhoty, I. (2018). *Doughters of the Sun*. New Delhi: Aleph Book Company.
- Nath, R. (2010). *Private Life of the Mughals of India (1526-1803 A.D.)*. New Delhi: Rupa Publications India Pvt. Ltd.
- Nûreddîn Muhammed Cihângîr Gurkânî. (1359/1980). *Cihângirnâme-Tûzûk-i Cihângîrî*. Tahran: Bunyad-i Farheng-i İran.
- Ögel, B. (2014). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özaydın, A., & Bozkurt, N. (1997). Harem. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 16, s. 132-135). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan Demir, N. (2003). Osmanlı Devleti'nde Harem Kurumu. *Sosyoloji Konferansları*, 0 (28), 77-87. 11 12, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9523/118987> adresinden alındı.
- Özler Kaya, F. (2022). Agra Kalesi'nden Tac Mahal'e Seyir: Müsemmen Burç ve Sarayı. *Art-Sanat*, 0(18), 219-241. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2022.18.983211>
- Özler, F. (2020). Babürlü Hanedanlığının Son Anıtsal Türbesi Bibi Ka Makbere (Rabia-ud Devrani Türbesi&Mini Tac Mahal). *Turkish Studies*, 15(1), 489-509. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40157>
- Pandey, S. (1993). *Changing Status of Muslim Women in Medieval India upto 1761*. (Doctor of Philosophy). Chandigarh: Panjab University, Faculty of Arts. 12 05, 2019 tarihinde <http://hdl.handle.net/10603/91861> adresinden alındı.
- Prasad, B. (1930). *History of Jahangir*. Allahabad: The Indian Press.
- Raman, S. A. (2009). *Women in India A Social and Cultural History* (Cilt II). California: Praeger.
- Rawat, S. (2019). *A Study on the Socio Political Condition of Women in the Mughal Harem (1526-1707)*. (Doctor of Philosophy). Gangrar: Mewar University Faculty of Humanities, Social Science & Fine Arts Department of History. 11 18, 2022 tarihinde <http://hdl.handle.net/10603/309854> adresinden alındı.
- Safdar, A., & Khan, M. A. (2021). History of Indian Ocean-A South Asian Perspective. *Journal of Indian Studies*, 7(1), 183-200. 10 15, 2022 tarihinde http://pu.edu.pk/images/journal/indianStudies/PDF/12_v7_1_21.pdf adresinden alındı.
- Shah Nawaz Khan. (1979). *The Maathir-ul-Umara* (Cilt I). (H. Beveridge, Çev.). Patna: Janaki Prakashan.
- Sharma, S. (2017). The Royal Ladies in Mughal Harem. *International Research Journal of Indian languages*, 5(12), 61-65. 08 25, 2021 tarihinde <http://>

shabdbraham.com/ShabdB/archive/v5i12/sbd-v5-i12-sn14.pdf adresinden alındı.

- Siddiqui, I. H. (2007). Nurcihan. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 33, s. 251-252). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sinopoli, C. M. (1994). Monumentality and Mobility in Mughal Capitals. *Asian Perspectives*, 33(2 (Special Issue)), 293-308. 09 30, 2020 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/42928323> adresinden alındı.
- Sir Thomas Roe. (1926). *The Embassy of Sir Thomas Roe to India 1615-1619*. (S. W. Foster, Dü.) London: Oxford University Press.
- Smith, V. A. (1917). *Akbar the Great Mogul (1542-1605)*. Oxford: Clarendon Press.
- Srivastava, K. P. (Dü.). (1974). *Mughal Farmans (1540 A.D. to 1706 A.D.)* (Cilt I). Lucknow: Uttar Pradesh State.
- Uluçay, Ç. (1985). *Harem*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Unni, P. S. (2018). *Mughal Women: Depictions of Female Characters in Select Writings on the Mughal Era in India*. (Doctor of Philosophy). Calicut: University of Calicut, English Language and Literature. 12 05, 2019 tarihinde <http://hdl.handle.net/10603/221578> adresinden alındı.
- Weili, B. (2021). *Eski Uygurların Yerleşik Yaşam Kültürü ile İlgili Söz Varlığının Tarihi-Karşılaştırmalı İncelemesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yasmin, A. (2012). Literacy and Literature - Study of Attainments of Women in Mughal India. *Proceedings of the Indian History Congress*, 73, 391-399. 01 11, 2021 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/44156229> adresinden alındı.
- Yasmin, A. (2015). *Profiling and Imaging Women in Mughal India: The Persian Texts, Travellers Accounts, Legal Documents and Miniatures*. (Doctor of Philosophy). Aligarh: Aligarh Muslim University Advanced Centre for Women's Studies. 01 11, 2021 tarihinde <http://hdl.handle.net/10603/267834> adresinden alındı.

BÖLÜM 13

İÇKALE ARTUKLU SARAYI KAZISI 2019 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

İrfan YILDIZ¹

¹ Prof. Dr. Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, irfanyildiz21@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-1647-8012.

Giriş:

Diyarbakır merkez Sur ilçesi Cevatpaşa Mahallesi'nde (İçkale'de) yer alan kazı alanı, ilk çağlarda Amidi, *Amēdi* veya *Amīdu olarak* adlandırılmıştır. Yerleşim yerinin Roma dönemindeki adı, Amida, İslami dönemindeki adı ise Amid'dir. Höyük, Roma dönemindeki adı olan Amida ismiyle tescillendiğinden, Amida Höyük olarak adlandırılmakta ve son zamanlardaki kaynaklarda bu ad ile zikredilmektedir. Bundan dolayı yaptığımız çalışmalarda ve yayınlarda Amida Höyük adını kullanmayı tercih ettik. Höyük, deniz seviyesinden 663,00 metre yükseltideki taban üzerinde yaklaşık 20 metre yüksekliktedir (**Harita:1, Fotoğraf:1**). Höyük, bölgenin yönetim merkezi olduğundan bölgenin beyni ve kalbi konumundadır. Prof. Dr. İrfan YILDIZ başkanlığında beş yıldır (2018-2022 yılları arasında) yapılan kazı çalışmalarında birçok medeniyete ait izler ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen buluntulardan Amida Höyük'te ilk yerleşimin bilinenin aksine 9 000 yıl önce M.Ö. 7000 (Orta Neolitik) tarihinde başlamış olduğu ve günümüze kadar kesintisiz devam ettiği tespit edilmiştir. Devam edilecek olan kazı çalışmalarında muhtemelen ilk yerleşim tarihi daha da geriye gidecektir. Höyük, ilkçağdan günümüze kadar yerleşimin kesintisiz olarak devam ettiği yeryüzündeki ender yerleşim örneklerindedir. M.Ö 7000 yıllarında yerleşimin başladığı Amidi yerleşiminin o dönemdeki adı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şehrin adına ilk kez Hurriler döneminde (M.Ö. 3500-1550) rastlanılmaktadır. Hurriler tarafından şehir Amidi, *Amēdi* veya *Amīdu* adlarıyla zikr edilmiştir. *Bit-Zamani Krallığı* (M.Ö. 900-825) zamanında da şehir için yine aynı adlar kullanılmaktadır. Bu isimler Asur kaynaklarında sık sık geçmektedir. Şehir Asur egemenliğine geçtikten sonra kent merkezi için Amid ismi, eyalet için Amedi ismi kullanılmıştır. Romalılar döneminde şehir için Amida ismi tercih edilmiştir. İslami dönemde ise kent merkezi Amid, bölge ise Diyarbakır olarak adlandırılmıştır. Amidi yerleşiminin etrafının Hurriler döneminde surlarla çevrildiği tahmin edilmektedir (Beysanoğlu, 1996: 53; Yıldız, 2021b: 218-219). Kazı çalışmalarından ve kaynaklardaki bilgi ve belgelerden Hurriler, Hurri-Mitaniler, Bitzamani Krallığı, Asurlular, Medler, Persler, Makedonyalı İskender, Selevkoslar, Romalılar, Bizanslılar, Nisanoğulları, Eyubbiler, Artuklular, Akkoyunlular ve Osmanlıların yönetim merkezi olarak Amida Höyüğü'nü (Amidi, Amedi, Amida, Amid, Kara Amid şehri) kullandıkları anlaşılmaktadır.

Kentin adı yazılı kaynaklarda ilk kez Asur döneminde ortaya çıkmaktadır. Asur belgelerinde kentin ismi *Amidi*, *Amēdi*, *Amīdu olarak* geçmektedir (Yıldırım, 2012: 3). Kent I. Salmanassar döneminde (M.Ö. 1263- 1233) Orta Asur egemenliğine girmiş ve Asur hükümdarı Asurbel-kala'nın (M.Ö. 1073-1056) M.Ö. 1056 tarihinde bölgeden çekilmesine kadar Asur egemenliğinde kalmıştır. Hükümdarlığının son yıllarında Di-

yarbakır bölgesine saldıran Orta Asur Kralı I. Adad Nirari'ye (M.Ö. 1307-1275) ait kılıç kabzasında kentin adı *Amidi*, *Amīdu* veya *Amēdi* olarak yazılmıştır. Orta Asur kaynaklarına göre *Amidi*, *Bit-Zamani Krallığı'nın* (M.Ö. 900-825) surlu kentinin merkezidir. II. Asurnasirpal M.Ö. 866 yılında etrafı surlarla çevrili olan *Amidi*, *Amēdi* şehrini kuşatmış, kenti ele geçiremeyince meyve bahçelerini¹ yakıp yıkmış ve yağmalamıştır. Kent III. Salmanassar (M.Ö. 858-824) döneminde *Amidi* adıyla anılmış ve Asur İmparatorluğunun *Amēdi* eyaletinin merkezi olmuştur (Yıldırım, 2012: 3-5). II. Sargon (M.Ö. 722-705) dönemi metinlerinde, krala bağlı kaleler arasında *Amidi* adı da geçmektedir. Dönemin *Amidi* valisi, Asur Kralı II. Sargon'a (M.Ö. 722-705) yazdığı bir mektupta *Amidi* şehrinde kendisinin adına bir kral sarayı inşa ettiğini ve saraya kralın (II. Sargon'un) heykelini koydurduğunu belirtmiştir (Köse, 2015: 62; Yıldız, 2021-b:218-219).

Roma döneminde kentin adı Petersburg Akademisi Kaiserlichen Museum'da sergilenen İmparator Markus Aurelius Severus Alexander'a (222-235) ait bir sikkede yazılı "Mezopotamya Metropolis'i'nin Amida Kolonisi" olarak geçmektedir (Beysanoğlu, 1996: 233 Yıldız, 2021-b:). Kaynaklarda 330-349 yıllarında İmparator Konstantin, Roma İmparatorluğunun doğu sınırının geçtiği *Amida* kentini surlarla çevirdiği bilgisi geçmektedir. Ancak yapılan kazılardan çıkan verilerden ve Asur dönemi kaynaklardaki bilgilerden kentin etrafını çevreleyen surların Roma döneminden önce muhtemelen Hurriler döneminde yapıldığı, Roma döneminde kapsamlı bir şekilde ele geçirilerek, Geç Roma döneminde son şekli verildiği, İslami dönemde de surlara çeşitli eklemeler yapılarak yükseltildiği ve onarımlarla güçlendirildiği anlaşılmaktadır (Beysanoğlu, 1996: 233 Yıldız, 2021-b:219).

Amida Höyük, Bedi'üz- Zaman Ebû'l-İzz İsmâ'il bin er Rezzâz El-Cezeri'nin yaşadığı, dünyada ilk robotların yapıldığı ve hizmet verdiği, krank milinin icat edildiği, 281 trilyondan bir açılan dünyadaki ilk şifreli kilidin kullanıldığı bir yer olan Artuklu Sarayı'nı bünyesinde barındırması bakımından da önem arz etmektedir. Artuklu Sarayında yaşayan ve burada çalışmalarını yapan el-Cezeri, Diyarbakır Sultanı El-Salîh Nâsîrüd-dîn Ebû'l-Feth Mahmûd bin Muhammed bin Kara Arslan bin Davûd bin Sukmân bin Artuk'un (1200-1222) isteği üzerine, "El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Ameli'n-Nâfi fî Sinaâtî'l-Hiyel" (Makine Yapımında Yararlı Bilgiler ve Uygulamalar) adlı ünlü eserini bu sarayda kaleme almıştır (El Cezeri, 2002: 1-2; Yıldız, 2019: 546; Yıldız, 2021-a: 56; Yıldız, 2021-b: 219).

Diyarbakır Artuklu Sarayı, Roma döneminde inşa edilen ve çeşitli nedenlerden dolayı tahrip olan Roma Sarayı'nın bazı kısımlarının onarıl-

¹ Bu bahçeler tarihi kayıtlarda Esfel Bahçeleri olarak geçen günümüzdeki adıyla Hevsel Bahçeleri olmalıdır. Dicle Nehri kenarında bulunan Esfel Bahçeleri ilköğretim alanları ve bahçelerdir.

ması ve bazı kısımlarının yeniden inşa edilmesiyle Artuklular döneminde yeniden elden geçirilmiştir. İnşa edildiği dönemden Osmanlı dönemine kadar kesintisiz olarak kullanılan saray birçok dönemde tamiratlar geçirmiştir. Osmanlı döneminde 18. yüzyılda terk edilen yapı daha sonra yıkılmıştır. Sarayın, hangi Artuklu Sultanı tarafından inşa edildiğine veya onarıldığına dair net bir veri bulunmamaktadır. Ancak el-Cezerî tarafından yapılan Artuklu Sarayı kapısındaki kitabede Nureddin Muhammed'in (1167-1185) ismi geçmektedir. 1961-62 yıllarında yapılan kazılarda sarayın divanhanesindeki selsebilin su kanallarında bulunan ve günümüzde Diyarbakır Arkeoloji Müzesinde sergilenen çinili kitabede bin Sökman ibaresi geçmektedir. Ayrıca bu kazılarda bulunan ve yine günümüzde arkeoloji müzesinde sergilenen çift başlı kartal motifi de Artuklu dönemine aittir. Çift başlı kartal motifi Artuklu Sultanı El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd bin Muhammed'in arması olarak Diyarbakır'da kendisinin inşa ettiği eserlerde kullanılmıştır. Kazılarda çıkan ve Amid baskılı olan sikkelerin çoğu Artuklu dönemine özellikle de El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd bin Muhammed'in (1200-1222) dönemine aittir. Bu sikkelerin ön yüzünde de çift başlı kartal arması bulunmaktadır. Şimdiye kadar ele geçen verilerden sarayın Roma döneminde inşa edildiğini ve daha sonraki dönemlerde onararak kullanıma devam edildiğini söyleyebiliriz. Eserin, Amid (Hasankeyf) Artuklu sultanları Nureddin Muhammed (1167-1185) ve El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd bin Muhammed (1200-1222) döneminde onarıldığı tahmin edilmektedir. 1961-62 yıllarında yapılan kazılarda yoğun bir şekilde Artuklu dönemine ait veriler ortaya çıktığından eser, Prof. Dr. Oktay ASLANAPA tarafından Artuklu Sarayı olarak adlandırılmış ve literatüre bu şekilde geçirilmiştir. Bu saray Diyarbakır merkezli kurulan bütün devletler tarafından başkent sarayı olarak kullanılmıştır. Osmanlılar döneminde de kullanılan saray Beyan-i Menazil-i Sefer-i İrakeyn kitabındaki Kara Amid Minyatür'üne konu olmuştur. 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte Amid şehrine gelen Matrakçı Nasuh'un çizdiği Kara Amid Minyatürü'nden sarayın çok katlı olduğu ve sarayın iki yanında birer kule olduğu anlaşılmaktadır (**Fotoğraf:2**). Dönemin Amid şehrinin ziyaret eden Evliya Çelebi sarayı sağlam bir şekilde görmüş ve sarayın planı, mimarisi ve süslemeleri hakkında bilgi vermiştir. Saray Osmanlı döneminde 18. Yüzyılda terk edilmiş ve daha sonra yıkılmıştır (Yıldız, 2019: 547; Yıldız, 2021-a: 21,26; Yıldız, 2021-b: 220).

1961-62 yıllarında Prof. Dr. Oktay ASLANAPA başkanlığında yapılan Artuklu Sarayı Kazısı Diyarbakır il sınırlarında yapılan ilk arkeolojik kazıdır. Daha sonra ara verilen Artuklu Sarayı Kazısına 56 yıl aradan sonra 2018 yılında Diyarbakır Müze Müdürlüğü Başkanlığında Dicle Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. İrfan YILDIZ'ın Bilimsel Danışmanlığında tekrar başlanmıştır. Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2019

yılında Cumhurbaşkanlığı kararıyla yapılan kazılar statüsüne alınmıştır. Kazı çalışmaları Dicle Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. İrfan YILDIZ başkanlığında bir heyet tarafından yürütülmektedir.

Amida Höyük'teki Artuklu Sarayı'nda, 2019 yılı kazı ve belgeleme çalışmalarına, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 17.04.2014 tarih ve E-331440 sayılı olurlarıyla Prof. Dr. İrfan Yıldız'ın başkanlığında 25 Nisan 2019 tarihinde başlanılmıştır (**Harita:1, Foto:1**). Kazı çalışmalarına 12 öğretim elemanı, 8 teknik eleman ve 24 işçi katılmıştır. Çalışmalar 31 Aralık 2019 tarihinde tamamlanmıştır. Çalışmalara, Kültür ve Turizm Bakanlığı maddi destek, Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü işçi desteği vermiştir. 2019 yılı çalışmalarına temizlik ve belgeleme çalışmaları ile başlanılmıştır (**Fotoğraf:3**). 2019 yılı çalışmalarında sarayın kaçış tüneli olarak bilinen tüneldeki kazı ve temizlik çalışmaları tamamlanmış ve tünel askıya alınmıştır. Saray kısmında yapılan çalışmalarda sarayın dört eyvanlı, selsebili ve havuzlu divanhane- nesi tamamıyla ortaya çıkarılmıştır. Sarayın kabul salonu kısmen ortaya çıkarılmıştır. Sarayın 2 nolu mekanında yapılan çalışmalarda bu mekanın tamamen ortaya çıkarılmış ve zemin koduna inilmiştir (**Fotoğraf:4**).

Harita: 1- İçkale Artuklu Sarayı Kazısı'nın Konumu (Google Maps'ten 2018).

Fotoğraf-1: *Amida Höyük'ün Kazı Başlamadan Önceki Durumu (2018 Yılı)*

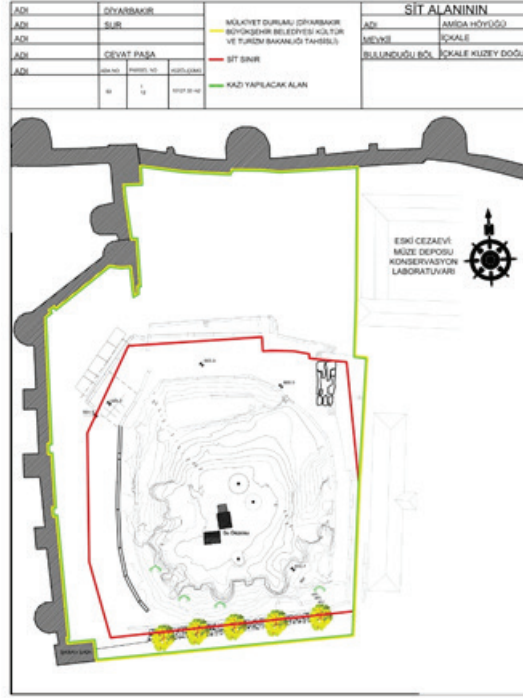
Fotoğraf-2- *16. Yüzyıla Ait Kara Amid Minyatürü (M. Nasuh'dan).*

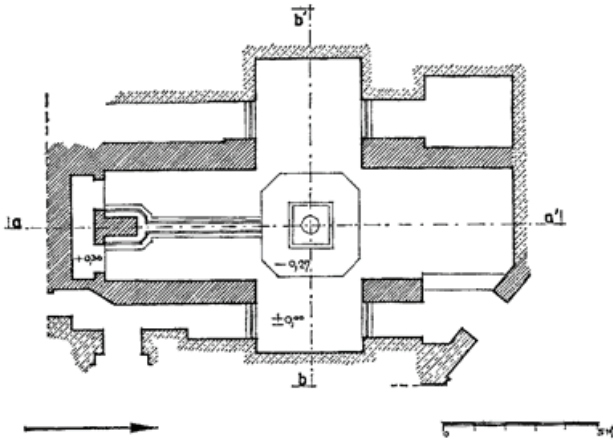
Fotoğraf-3: *Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2019 Sezonu Kazı Başlamadan Önceki Hali.*

Fotoğraf-4: *Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2019 Sezonu Sonundaki Durumu.*

Çizim:1- İçkale Artuklu Sarayı Kazısı'nın Topoğrafik Planı ve Sit Sınırı

Çizim:2- İçkale Artuklu Sarayı Divanhanesinin 1961-62 Yılına Ait Planı (M. Sözen'den)

Fotoğraf:5: Artuklu Sarayı Divanhanesi, Havuzu ve Artuklu Dönemine Ait Onarım Kitabesi 1961-1962 (Aslanapa'dan).

H-I:15-17 Açmasıındaki (Divanhane Bölümündeki) 2019 Yılı Çalışmaları:

2018 yılı kazı ve belgeleme çalışmaları esnasında höyüğün batı tarafında temizlik çalışmaları yapılırken yüzeyde sırlı-sırsız seramik, sırlı tuğla ve cam mozaik parçaları (tesserra) bulunmuştu. Yüzeye yakın seviyede, sırlı tuğlarla oluşturulmuş sekizgen formun üzerindeki ince toprak tabakası hassas bir şekilde temizlendikten sonra buranın, 1961-1962 yılında Prof. Dr. Oktay Aslanapa tarafından kazısı yapılan Artuklu Sarayının havuzunun fiskiye bölümü olduğu anlaşılmıştır. Cam mozaiklerin yoğun biçimde çıkması üzerine ince fırçalarla ve dişçi aletleriyle temizleme çalışmaları yapılırken, selsebilden akan suyu havuza taşıyan su kanalının bir bölümü ortaya çıkarılmıştı. Diyarbakır Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü uzmanlarından yardım alınarak cam mozaikli su kanalının bir bölümü ve havuzun fiskiye bölümü ortaya çıkarılmıştır. 1961-1962 yıllarındaki kazılara ait eski fotoğraflardan mozaiklerin ve çinilerin büyük oranda sağlam olduğu görülmektedir (**Fotoğraf:5**). Ancak o dönemde gerekli koruma önlemleri alınmadığından sonraki dönemde cam mozaiklerin ve çinilerin zarar gördüğü anlaşılmıştır (**Fotoğraf:6**).

H-I:3-17 açmasında 2019 yılı kazı ve belgeleme çalışmalarına 25 Nisan 2019 itibarıyla başlandı. Açmanın içinde temizlik çalışmaları yapıldıktan sonra geçen sezon açmanın üzerine serilmiş olan ince kum, jeotekstil

ve ponza kaldırıldı. Alanın üzerini örten malzemeler tamamen kaldırıldıktan sonra 13 Mayıs 2019 tarihi itibarıyla açmada kazı çalışmalarına başlanmıştır. 2018 yılındaki temizleme çalışmalarında bulunan sekizgen formlu fiskiye bölümünün etrafından başlanarak seviye inme çalışmaları yapılmıştır. Seviye inme çalışmalarından sonra kare kaide üzerinde yer alan havuzun fiskiye kısmı tamamen ortaya çıkarılmıştır. Sekizgen formlu fiskiye oluşturulan sırlı tuğlaların ve kare gövdeli kaidenin tahrip olduğu tespit edilmiştir (**Fotoğraf:6**). Fiskiye bölümünün çapı 0.60 m, bu bölümün oturduğu kare kaidenin kenarı 1.32 m olarak ölçülmüştür.

Kazı ekibindeki restoratörler ve Diyarbakır Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğünden görevli restoratörler eşliğinde yapılan seviye inme çalışmaları sonrasında sekizgen formlu havuzun zeminine ulaşılmıştır. Havuzun zemininde yer alan cam mozaikler (tesserra) ortaya çıkarılmıştır. Cam mozaiklerin de büyük oranda tahrip olduğu belirlenmiştir (**Fotoğraf:6**). Sekizgen formlu havuzun en ve boyu 3.50 m olarak ölçülmüştür. Havuzu çevreleyen ve Artuklular dönemindeki onarımlarda yerleştirildiği düşünülen sırlı tuğlaların da hasar gördüğü ve renklerinde bozulmaların olduğu tespit edilmiştir.

Fotoğraf- 6: 2019 Yılı Çalışmaları Sonucunda Ortaya Çıkarılan Artuklu Sarayı Divanhanesi, Havuzu ve Mozaikleri

Devam eden seviye inme çalışmalarından sonra, selsebilden akan suyu havuza ulaştıran su kanalları tamamen ortaya çıkarılmıştır. Kuzey-güney aksında uzanan su kanallarının uzunluğunun 3.50 m olduğu bu kanallardan doğu aksındakinin yarıya yakınının tahrip olduğu, kanalların

zeminlerinde yer alan cam mozaiklerin de hasar gördüğü belirlenmiştir (**Fotoğraf:6**). Havuzun ve selsebilin olduğu alanın uzunluğu kuzey-güney yönünde 5.00 m uzunluğunda doğu-batı aksında 3.50 m'dir. Dört eyvanlı haçvari plana sahip olan divanhane kısmının doğu ve batı eyvanlarının giriş bölümlerine sonraki dönemlerde duvar örülerek kapatıldığı anlaşılmaktadır. Havuzun doğu ve batı aksında yapılan kazı çalışmalarında zemine ulaşılmıştır (**Fotoğraf:6**). Blok kalker taşlarla döşenmiş zeminin yer yer tahrip olduğu taşlarının söküldüğü görülmüştür. Havuzun doğu eyvanı, kuzey-güney yönünde 3.63 m, doğu-batı aksında 1.84 m ebatlarındadır. Batı eyvanı kuzey-güney yönünde 4.46 m, doğu-batı aksında 3 m ölçülerindedir. Havuzun kuzey ve güney eyvanları diğer iki eyvana göre daha büyük tutulmuştur. Havuzun kuzey eyvanı, kuzey-güney aksında 4.86 m, doğu-batı yönünde 3.50 m ölçülerindedir. Havuzun güney eyvanı, kuzey-güney doğrultusunda 4.70 m, doğu-batı yönünde 3.43 m'dir. Doğu, batı ve kuzey eyvanlarının kalker taşı döşeli zemin döşemelerinin büyük kısmı sağlam bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Güney eyvanının zemin döşeme taşlarının tahrip olduğu tespit edilmiştir.

Havuzun etrafını saran duvarlar hasar görmüş ve yıkılmıştır. Doğu, batı ve kuzey eyvanlarının havuza açılan bölümleri 1962 yılında yapılan muhdes duvarlarla kapatılmış, eyvanlar havuzdan ayrılmıştır. Havuzu doğudan sınırlayan duvarın yüksekliği 2.36 m, uzunluğu 12.12 m, batıdan sınırlayan duvarın yüksekliği 0.60 m, uzunluğu 16.25 m, kuzeyden sınırlayan duvarın yüksekliği 0.97 m, uzunluğu 3.43 m, güneyden sınırlayan duvarın yüksekliği 0.65 m, uzunluğu ise 4.66 m olarak ölçülmüştür. Güney eyvanında selsebilin bulunduğu alanda yer alan platformun yüksekliği 0.23 m, uzunluğu ise 3.33 m'dir. Platformun doğu bölümündeki firuze, yeşil, lacivert ve kahverengi sırlı, altıgen ve sekiz kollu yıldız formulu çiniler ilgi çekicidir. Ancak platformun batı bölümünün zeminindeki çiniler yerlerinden sökülmüştür (**Fotoğraf:7**).

Fotoğraf:7- Artuklu Sarayı
Divanhane Kısımındaki Çiniler.

Fotoğraf:8- Artuklu Sarayı
Havuzundaki Mozaiklerin
Konservasyon İşlemleri

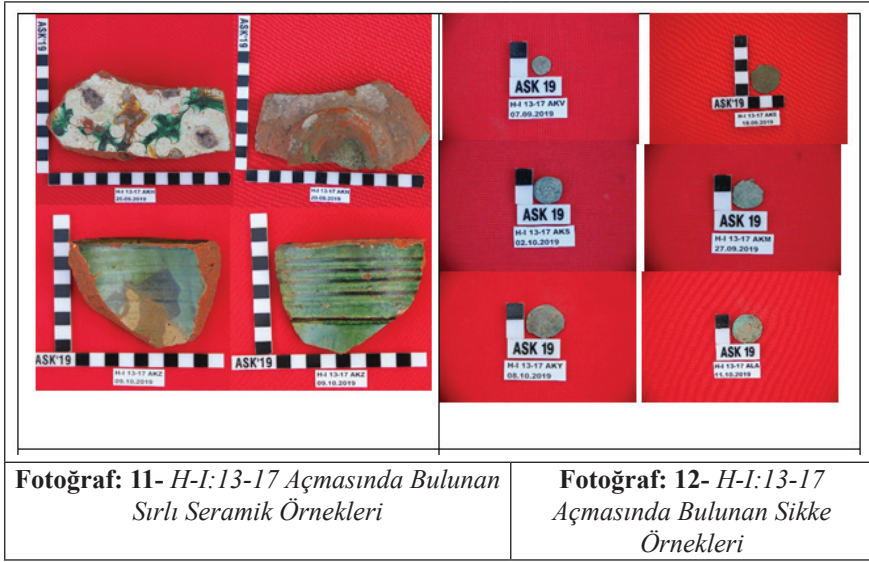

Fotoğraf:9- Artuklu Sarayı
Divanhanesinin Konservasyon
Çalışmalarından Sonraki Hali.

Fotoğraf:10- Artuklu Sarayı
Divanhanesinin Konservasyon
Çalışmalarından Sonraki Hali.

2019 yılında H-I 13-17 açmasında kazı ve belgeleme çalışmalarının yanı sıra restorasyon ve konservasyon çalışmaları da yapılmıştır. Havuzun kare gövdeli kaidesinin büyük bir bölümü tahrip olduğundan kaideye horasan harcı kullanılarak dondurma işlemi yapılmıştır. Dondurma işleminden sonra, kazı çalışmalarında bulunan çini parçaları 1962 yılına ait fotoğraflardan yararlanılarak kaide üzerindeki özgün yerlerine yerleştirilmiştir (**Fotoğraf:9-10**). Havuzun zemininde yer alan cam mozaiklere (tesserra) ait eski fotoğraflarda mozaiklerin büyük oranda sağlam olduğu görülmektedir. Ancak gerekli koruma önlemleri alınmadığından mozaiklerin günümüzde büyük oranda hasar gördüğü ve korozyona uğradığı tespit edilmiştir (**Fotoğraf:6,9**). Tahrip olmuş mozaiklerin daha fazla hasar görmemesi için üzerlerine tülbent serilmiştir. Tülbentin içinde hava kalmayacak şekilde % 7 oranında paraloid sürülerek geçici koruma önlemi alınmıştır. Aynı zamanda mozaiklerin olmadığı zemine hidrolik kireç ile dondurma işlemi uygulanarak mozaiklerin daha fazla hasar görmesi önlenmiştir. Selsebilden akan suyu havuza ulaştıran ve mozaikli su kanallarının içindeki mozaiklerde de tahribat ve korozyonlar tespit edilmiştir. Kazı çalışmalarında yapılan toprak elemelerinde bulunan cam mozaik parçalarıyla restorasyon çalışması yapılmıştır. Eksik mozaiklerin yerlerine uygun olan mozaikler yerleştirilerek sağlamlaştırma işlemleri yapıştirilmiştir. Selsebilen arkasında yer alan platformun tahrip olmuş zeminine de hidrolik kireç harcı ile dondurma işlemi uygulanmıştır. H-I 13-17 açmasında 2019 yılı kazı ve belgeleme çalışmalarında çok sayıda sırlı-sırsız seramik parçaları, sikke, obsidyen ve cam mozaik parçaları bulunmuştur (**Fotoğraf:11,12**).

H-I:13-17 açmasında 11 Ekim 2019 tarihinde kapatma çalışmalarına başlanmıştır. Havuzun fiskiyesinin ve selsebilinin bulunduğu alana ilk olarak jeotekstil serilmiştir. Daha sonra Jeotekstilin üzerine elenmiş toprak serilmiştir. Havuz alanının olumsuz hava şartlarından etkilenmemesi için H-I 13-17 açmasının üzerini tamamen katacak şekilde demir konstrüksiyon yapılmıştır. Yapılan demir konstrüksiyonun üzerine branda gerilerek koruma önlemi alınmıştır.

I-İ:13-15 Açmasındaki 2019 Yılı Çalışmaları:

I-İ:13-15 açmasında kazı ve belgeleme çalışmalarına 2018 yılında başlanmıştır. Kuzey-güney yönünde 9.00 m, doğu-batı aksında 6.00 m olarak sınırlandırılan, I-İ:13-15 açmasında 2018 yılındaki kazı çalışmalarında ortalama 0.50 m'lik derinliğe ulaşılmıştır. Açma genelinde yoğun bir moloz ve kaba yonu taş yığını bulunduğundan çalışmalar ağır ilerlemiştir. I-İ:13-15 açmasında 2019 yılı kazı ve belgeleme çalışmaları 28 Haziran 2019 itibarıyla başlamıştır. Açmanın kuzey bölümünde A-B/1 karelejlerinde seviye inme çalışmalarına başlanmış ve çalışmalar güney yönüne doğru devam etmiştir. Açma genelinde yoğun bir taş ve moloz katmanı bulunduğundan taşların etrafı temizlenerek, taş yığınlarının herhangi bir yapıya ait olmadığı tespit edildikten sonra gerekli belgeleme çalışmaları yapılarak taşlar alandan çıkarılmıştır. Açmadan çıkarılan taşlardan düz-gün kesme taş olanlara numara verilerek ayrı olarak istiflenmiştir.

Fotoğraf-12: I-İ:13-15 Açmasının Kazıdan Önce ve Kazıdan Sonraki Durumu.

Açmayı sınırlandıran doğu ve güney kesitlerinde duvar izine rastlanmazken, açmanın batısını sınırlandıran kesitte yapı izine rastlanmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan yapı duvarının B-1-A karelajından itibaren kuzeybatı doğrultusunda uzandığı tespit edilmiştir (**Fotoğraf:13**). Düzgün kesme taşla örülü duvarın yüksekliği yaklaşık 0.60 m olarak ölçülmüştür. Duvarın zeminle birleştiği bölümde kalker döşeme taş parçaları insütü halinde bulunmuştur. Bu mekânın zeminin de kalker taş döşeli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak açmanın diğer bölümlerinde zeminde kalker döşeme taşı bulunamamıştır. I-İ açmasının derinliği, I-İ:15-17 açmasıyla aynı kota getirilerek kazı çalışmalarına sonraki yıl devam edilmek üzere sonlandırılmıştır (**Fotoğraf:13**). Kazı çalışmaları sonrasında açmanın derinliği, başlangıç kotuna göre 1.42 m olarak ölçülmüştür. Açmada 2019 yılındaki kazı çalışmalarında; çok sayıda amorf nitelikte sırlı-sırsız seramik parçaları, sikkeler, obsidyen ve cam tesseralar bulunmuştur (**Fotoğraf:14-15**). 14 Ekim tarihi itibarıyla açmada gerekli koruma önlemleri alınarak açma kapatılmıştır.

Fotoğraf: 14- I-İ:13-15 Açmasında Bulunan Sırlı, Sırsız Seramik Örnekleri.

Fotoğraf: 15- I-İ:13-15 Açmasında Bulunan Obsidiyen Parçaları Örnekleri.

I-İ:15-17 Açmasındaki 2019 Yılı Çalışmaları:

I-İ:15-17 açmasında kazı ve belgeleme çalışmalarına 2018 yılında başlanmıştır. 2019 yılında da I-İ:15-17 açmasında kazı ve belgeleme çalışmalarına devam edilmiştir. Açmada, ilk etapta açmanın güneyinde yer alan D-2 karelajlarının bulunduğu alanda seviye inme çalışmaları yapılmıştır. Seviye inme çalışmaları esnasında 3-4/C karelajlarında güneybatı taraf-

ta başlangıç kotundan 1.35 m derinlikte blok taş döşeme zeminin izine rastlanmıştır. Döşeme taşı kuzey ve batı duvarlarından itibaren içe doğru yaklaşık 0.50 m devam ettiği, batı taraftaki taş döşemenin batı duvarı boyunca bir sıra halinde devam ettiği ve devamının olmadığı tespit edilmiştir. Döşeme taşının uzunluğunun 0.80 m olduğu ölçülmüştür. Açmanın güneyinde 3-5 karelajlarının olduğu bölümde taş zeminin devam edip etmediğini tespit etmek için 1.50 x1.50 m ebatlarında bir sondaj yapılmıştır. Sondaj çalışması sırasında başlangıç kodundan 3.30 m derinlikte kalker taşının kullanıldığı zemin döşemesine rastlanılmıştır. Döşeme taşının doğu-batı aksında ve güney yönüne doğru devam ettiği tespit edilmiştir **(Fotoğraf:13)**.

Fotoğraf: 16- I-İ:15-17 Açmasında yapılan Çalışmalar.

Açmanın kuzey bölümünde devam eden çalışmalarda, 2018 yılındaki kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmış olan sütun kaidesi tamamen ortaya çıkarılmıştır. Sütun kaidesinin dolgu toprak üzerine oturduğu ve instütü olmadığı anlaşıldıktan sonra kontrollü olarak alandan çıkarılmıştır. Açmanın kuzey bölümünde seviye inme çalışmaları devam edilirken A-5 karelajında toprak sıvalı zemin döşemesine rastlanılmıştır. Zeminin güneye doğru devam ettiği tespit edildiğinden çalışmalar burada yoğunlaştırılmıştır. Kuzey aksına doğru devam eden seviye eşitleme çalışmaları sonucunda toprak sıvalı zemin döşemesinin kuzey-güney doğrultusunda ortalama 6.00 m kadar devam ettiği sonrasının tamamen tahrip olduğu tespit edilmiştir. Döşemenin daha fazla hasar görmemesi için kontürleri sıvanarak dondurma işlemi yapılmıştır **(Fotoğraf:17)**. I-İ:15-17 açmasındaki kazı çalışmalarında; amorf nitelikte sırlı-sırsız seramik parçaları, sikkeler, obsidyen, cam tesseralar bulunmuştur. 1 Ekim 2019 tarihinde höyük alanının ve açmaların drone ile hava fotoğrafları alınarak belgeleme çalışmaları yapılmıştır. 10 Ekim 2019 tarihi itibarıyla açmada gerekli koruma önlemleri alınarak açma kapatılmıştır.

Fotoğraf: 16- *I-İ:15-17 Açmasının Kuzey Tarafında Yapılan Çalışmalarda Ortaya Çıkan Kerpiç Sıvalı Zemin.*

Fotoğraf: 17- *I-İ:15-17 Açmasının Bulunan Sırlı Seramikler.*

İ-J:13-15 Açmasındaki 2019 Yılı Çalışmaları:

10 Temmuz 2019 tarihinde I-İ:15-17 açmasının doğu kesitinde kazı yapılırken sıralı halde tuğlalara rastlanılmıştır. Tuğlaların sağlam olarak çıkarılması için İ-J:13-15 açmasının batı kesitinde 1.00 x 3.00 m’lik alanda kazı yapılmıştır. 16 Temmuz 2019 tarihinde İ-J:13-15 açmasında kazı ve belgeleme çalışmalarına açma sınırlarının belirlenmesiyle başlanmıştır. Açma sınırları doğu-batı doğrultusunda 8.00 m, kuzey-güney yönünde 12.00 m olarak belirlenen açmada ilk etapta 5.00 x 11.00 m’lik alanda kazı çalışmalarına başlanmıştır. Seviye inme çalışmaları esnasında taş yığınlarına rastlandığından taşların yapıya ait olup olmadığını anlamak amacıyla taşların etrafı açılarak taşlar ortaya çıkarılmıştır (**Fotoğraf:18**). Yapıya ait olmadığı ve sonradan bu alana alındığı belirlenen taşlardan kesme taş niteliğinde olanlar numaralandırılarak alandan kaldırılmıştır. Kazı çalışmaları esnasında insütü halde 0.14 x 0.24 m ölçülerinde künk parçası bulunmuştur.

	
Fotoğraf:18- <i>I-J:13-15 Açması Temizlik Çalışmalarından Sonraki Hali.</i>	Fotoğraf:19- <i>I-J:13-15 Açmasında Ortaya Çıkan Duvarlar.</i>
	
Fotoğraf:20- <i>I-J:13-15 Açmasının İçine Döşenen Su Boruları.</i>	Fotoğraf:21- <i>I-J:13-15 Açmasındaki Sıvalı Duvarlar.</i>

27 Temmuz 2019 tarihinde yapılan kazı çalışmaları sırasında, açmanın güneyinde su depolarının kontrol odasının önünde, başlangıç seviyesinden 2.06 m derinlikte yüzeyi sıvalı duvar kalıntısı ortaya çıkarılmıştır (**Fotoğraf:19**). Sonraki çalışmalarda, kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan duvar takip edilerek yapının duvarlarının tamamen ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır. Su depolarının ve su deposu kontrol odasının yapımı sırasında İ-J:13-15 açmasının bulunduğu alanın tamamen kazıldığı ve alana demir su borularının döşendiği tespit edilmiştir (**Fotoğraf:20**). Bu çalışmalar esnasında yapı duvarlarının ve kalker taşı döşeli zemin döşemesinin tahrip edildiği belirlenmiştir. Döşeme taşlarının söküldüğü toprak zeminin derinliği 2.10 m olarak ölçülmüştür. Açma içerisinde zemine ulaşıldığından, burada yer alan yapı duvarlarının etrafı zemin seviyesine kadar açılmıştır.

Açmayı doğudan sınırlandıran kesitte 13-D/J-3 karelaında yer alan ve yüzeyi sıvalı olan duvar kalıntısı batı yönüne doğru 1.08 m olarak ölçülmüştür. Bu duvarın tahrip edildiği ve doğuya doğru, 13-D/ J-4-5 karelaına doğru devam ettiği belirlenmiştir. Açmanın güneyinde, 14-C karelaında yer alan taş duvar doğu-batı istikametinde uzanmaktadır. 3.40 m uzunluğunda olan duvarın orta bölümünde 0.61 m'lik bir bölümü su

boruları döşenirken tahrip edilmiştir. Yüzeyleri sıvalı olan duvarların yüksekliği ortalama 1.10 m'dir (**Fotoğraf:21**). 14-C/İ-4 karelağında yer alan duvar, kuzey aksına doğru yaklaşık 1.00 m uzandıktan sonra 1.02 m kuzeydoğu yönüne doğru devam etmektedir. Kuzeydoğu aksına doğru uzanan duvarın simetriği olan duvarın I-İ:13-15 açmasında yer aldığı görülmüştür. Kuzeybatı ve kuzeydoğu yönüne doğru uzanan duvarların kuzey yönünde birleştiği ve buranın sarayın kabul salonu olduğu tespit edilmiştir. İ-J:13-15 açmasında ve I-İ:13-15 açmasında simetrik olarak yer alan duvarlar (Soldaki kuzeydoğu, sağdaki kuzeybatı yönüne doğru uzanmaktadır). İ-J:13-15 açmasındaki kazı çalışmaları esnasında çok sayıda sırlı-sırsız seramik parçaları, sikkeler (**Fotoğraf:22**), künk parçası, obsiden ve mozaik (tesserra) parçaları bulunmuştur. 1 Ekim 2019 tarihinde höyük alanının ve açmaların drone ile belgeleme çalışmaları yapılarak ve açmada gerekli koruma önlemleri alınarak açma kapatılmıştır.

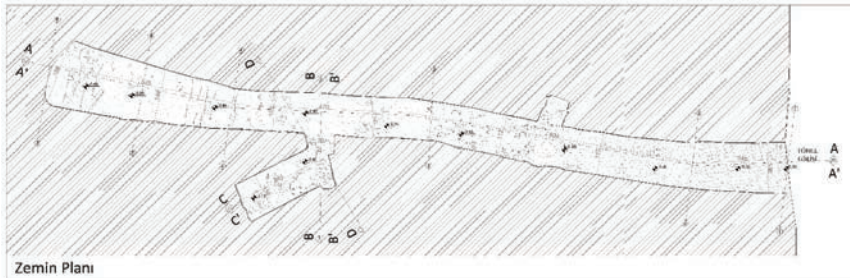
Fotoğraf: 22- I-J:13-15 Açmasında Bulunan Sırlı-Sırsız Seramik ve Sikke Örnekleri.

Saraya Çıkışı Sağlayan Tüneldeki 2019 Yılı Kazı Ve Temizlik Çalışmaları:

Artuklu Sarayıkazısı 2018 yılı temizlik çalışmaları esnasında höyüğün güneydoğu tarafında 2005 yılına kadar askeri birim tarafında kullanıldığı anlaşılan bir tünele ve bu tünelin içinde geçen bir su kanalına rastlanılmıştır (**Fotoğraf:23**). Tünelin içindeki su kaynağı Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn'deki Kara Amid Minyatür'ünde tasvir edilmiştir. Bu tünelin kaynaklarda geçen ve Artuklu Sarayı'na çıkışı sağlayan, İslam ordularının şehri feth ettiği dönemde şehrin yöneticis Meryemi Dara'nın kaçtığı tünel olduğu anlaşılmıştır. Tünelin bir kolu İçkale tarafına devam ederken, diğer kolu da dışarıya İçkale Camii tarafına açılmaktadır. Yapılan ölçümlerde tünelin genişliğinin 1.88 - 1.12 m. arasında değiştiği, tünelin yüksekliğinin en yüksek yerde 1.85 m. Olduğu ve mevcut durumda tüne-

lin 21.01 m. uzunluğunda olduğu tespit edilmiştir (**Çizim:3**). Özgününde Amida Höyük üzerindeki saraya kadar çıkan tünelin Cumhuriyet döneminde yirmi birinci metresine duvar örülerek kapatıldığı anlaşılmaktadır. Tünelin içinde bulunan ve günümüzde sahabeler Türbesi'ni de bünyesinde barındıran Nasırıye (Hz. Süleyman, İckale) Camisinin avlusundaki musluklarında akan su, Diyarbakır'daki en eski su kaynaklarından olup kaynaklarda İckale suyu olarak geçmektedir. Tünelin giriş kısmında alınan harç örneği Roma dönemi harcı özelliği göstermektedir. Bu analizden hareketle tünelin Roma döneminden önce veya en geç Roma döneminde inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Tünelin içinden bulunan su kaynağından Artuklu Sarayı'na su çıkarılmıştır. Alanın ve şehrin bir kısmının su ihtiyacı bu su kaynağından sağlanılmıştır.

2018 yılında içindeki çöplerden ve molozlarından arındırılan tünelde kazı çalışmalarına 2019 yılında başlanmıştır. 21 Mayıs 2019 tarihinde başlayan tüneldeki çalışmalarda ilk önce tünelin giriş kısmında yer alan çöp ve toprak yığınları temizlenmiş ve askeriye tarafından tüneldeki suyu alana dağıtmak amacıyla yerleştirilen demir borular alınmıştır. Tünelin içinde bulunan taşlar ve çöpler temizlendikten sonra tünelde kazı çalışmalarına başlanmıştır. Tünelin yüzeyinde yer alan gevşek toprak tabakası alınarak tünel içinde seviye düzeltilme çalışmaları yapılmıştır. Seviye düzeltme çalışmalarının ardından Leica NA320 Optik hassas ölçüm cihazıyla ölçüm yapılmıştır. Başlangıç seviyesi 1.02 m, son seviye 1.16 m, derinlik ise 0.14 cm olarak ölçülmüştür. 27 Haziran 2019 tarihine kadar yapılan seviye düzeltme çalışmaları sonrasında 21.00 m uzunluğundaki tünelin tamamında 14 cm lik seviye inme çalışmaları yapılarak temel seviyesine ulaşılmış ve kazı çalışmaları sonlandırılmıştır (**Fotoğraf:24**). Tünelde güvenlik önlemlerinin alınması amacıyla ahşaptan askılama çalışmaları yapılmıştır (**Fotoğraf:25**). Tünelde yapılan çalışmalarda yoğun bir şekilde halaf ve obeid dönemi seramikleri ile II. Abdülhamit dönemine ait sikke bulunmuştur (**Fotoğraf:26**).

Çizim:3- Artuklu Sarayı Kaçış Tünelinin Zemin Planı

Fotoğraf: 23- Sarayın Kaçış Tünelinin Genel Görünüşü.

Fotoğraf: 24- Sarayın Kaçış Tünelinin İçten Görünüşü.

Fotoğraf:25- Tünelde Yapılan Askılama Çalışmaları.

Fotoğraf:26- Tünel Kazısında Bulunan Halaf- Obeid Dönemi Seramikleri ve II. Abdülhamit Dönemine Ait Sikke.

Alandaki kazı çalışmalarının tamamlanmasından sonra 2019 yılı çalışmalarında elde edilen envanterlik ve etütlük eserlerin gerekli fotoğraflama ve belgeleme çalışmaları yapıldıktan sonra fişleri hazırlanarak Diyarbakır Arkeoloji Müzesi Müdürlüğüne teslim edilmiştir.

Sonuç:

Diyarbakır il merkezinde yapılan tek kazı olan Amida Höyük üzerindeki İçkale Artuklu Sarayı Kazısı bölgenin turizmi açısından önem arz etmektedir. 2018 yılında başlanan ve 2019 yılında da devam edilen kazı çalışmalarında bölgenin tarihini değiştiren verilere ulaşılmıştır. Yapılan kazı çalışmalarında Amida Höyük'te dolayısıyla bugünkü Diyarbakır şehrinde kesintisiz bir yaşam olduğuna dair kanıtlara ulaşılmıştır. Şimdiye kadar çıkan buluntular ve veriler önümüzdeki yıllarda yapılacak olan kazı çalışmalarında bölgenin ve şehrin yerleşim tarihini değiştirecek verilerin gelmeye devam edeceğinin göstergesidir. Amida Höyük'teki İçkale Artuklu Sarayı'nda 2019 yılında yapılan kazı çalışmalarında sarayın birçok mekanı açığa çıkarılmıştır. 2019 yılı çalışmalarında sarayın kaçış tüneli olarak bilinen tüneldeki kazı ve temizlik çalışmaları tamamlanmış ve tünel askıya alınmıştır. Saray kısmında yapılan çalışmalarda sarayın dört eyvanlı, selsebili ve havuzlu divanhanesi tamamıyla ortaya çıkarılmıştır. Yapılan çalışmalarda divanhanenin havuzunu ve selsebil su yollarını süsleyen renkli taş ve cam mozaikler açığa çıkarılmıştır. Divanhanenin havuz kısmında ve diğer kısımlarında bulunan çiniler tamamıyla ortaya çıkarılmıştır. Saraydaki çinilerde ağırlıklı olarak turkuvaz renginin kullanıldığı anlaşılmıştır. Divanhanenin bir kapıyla kabul salonuna açıldığı tespit edilmiştir. Sarayın kabul salonu kısmen ortaya çıkarılmıştır. Sarayın 2 nolu mekanında yapılan çalışmalarda sarayda 25 yıl çalışan el-Cezerî'nin tasarladığını düşündüğümüz iklimlendirme sistemi ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca hamamın sıcak suyunda yararlanılarak yapılan ısıtma sistemi tespit edilmiştir. Amida Höyük'teki Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı Kazısı bölge ve şehrin tarihi, kültürü ve turizmi açısından önemli bir kazı olup bölgede yaşayan medeniyetlere ait izlere ve bölgenin yerleşim tarihine ışık tutacak niteliktedir.

Kaynakça:

- Aslanapa, O. (1962), “Diyarbakır Sarayı Kazısından İlk Rapor”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XI-2, 10-18.
- Aslanapa, O. (1991), *Anadolu’da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Aslanapa, O. (1991), *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Altun, A. (1978), *Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altun, A. (1998), Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Altun, A. (2011), “Diyarbakır İç Kale Artuklu Sarayı”, *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi (Ed. İrfan YILDIZ)*, Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Yayını, 123-139.
- Bedî’üz-Zamân Ebû’l-İzz İsmâ’il bin er-Razzâz El-Cezerî (2002), *El-Câmi’ Beyne’l-İlm ve’l-‘Ameli’n-Nâfi fî Sinaâtî’l-Hiyel*, (Çev. S. Tekkeli, M. Dosay, Y. Unat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Beysanoğlu, Ş. (1996), Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi, Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Çalışkan, D. (2016), “Günümüzde Cezeriyi Anlamak”, *Karanlık Gösterilen Aydınlik Çağ Uluslararası Sempozyum El-Cezeri (Editörler; Metin Eriş, Ahmet Ağırakça)*, İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Kültür Yayınları, 65-82.
- Köse, T. (2015), “Diyarbakır Kentinin En Eski Yerleşimi: İçkale’deki Amida Höyük”, *Olba XXIII*, 62.
- Özkul, F. N. 82013), Artuklu-Eyyubi Dönemlerinde Hasankeyf’te Seramik Atelyeleri ve Üretimi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 30, Sayı: 2.
- Yetkin, S. K. (1959), İslam Mimarisi, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını.
- Yıldırım, N. (2012), “Yeni Asurca Belgelerde Adı Geçen Amedi Şehri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Dergisi*, c. 52/ S. 2, 3.
- Yıldız, İ. (2019), “El Cezerî’nin Yaşadığı Artuklu Sarayı’nın Bilim Tarihi Açısından Önemi”, *Keşfi Kadîmden Vaz’ı Cedîde İslâm Bilim Tarihi ve Felsefesi* (Ed. İ. Özcoşar Vd.), İstanbul: Divan Kitap Yayınları, 545-556.
- Yıldız, İ. (2021-a), “Diyarbakır Artuklu Sarayı”, *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler* (Ed. M. A. Hacıgökmen Vd.) Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları,
- Yıldız, İ. (2021-b), “Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2018 Yılı Çalışmaları”, *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler – III*, (Ed. E. Aydemir – S. Sağlık), Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 217-236.

BÖLÜM 14

İSLÂM MECMUASINDA ÇARLIK RUSYA'SI TÜRKLERİNDEN HABERLER (1914)

Zafer ATAR¹

¹ Doç.Dr.,Manİsa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, zafer.atar@cbu.edu.tr, Orcid: 0000-
0001-7559-7305

Giriş

Fransız İhtilali ile yayılmaya başlayan milliyetçilik akımından Rusya'nın hâkimiyeti altındaki Türkler de etkilenmiş, hilafet merkezi olan İstanbul ise bu süreçte Türklüğün cazibe merkezi haline gelmiştir. Aynı süreçte İstanbul'da üretilen fikirler, hızla Türk dünyasına yayılmıştır. Türk Dünyası'ndan pek çok aydın, gerek 1907'den sonra Rusya'da artan baskılardan dolayı gerekse İstanbul'un matbuat gücünden yararlanmak için II. Meşrutiyet sonrası dönemde İstanbul'a gelmiştir (Afyoncu, 2021). Bu aydınların haricinde Yusuf Akçura ve Halim Sabit örneklerinde olduğu gibi, daha önceden çeşitli vesilelerle İstanbul'a gelerek buraya yerleşen isimlerin de bulunduğunu ifade etmemiz gerekir.

Türk Dünyası'nın çeşitli coğrafyalarından İstanbul'a gelen aydınlar, yukarıda ifade ettiğimiz üzere İstanbul'un matbuat gücünden yararlandıkları gibi aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin hem matbuat hayatına hem de fikir hayatına büyük ve önemli katkılar sunmuşlardır. Bu bağlamda Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade, Abdürreşid İbrahim, Ayaz İshaki, Troyskili Ahmet Taceddin, Hüzeyinzade Ali Bey ilk aklı gelen isimlerdir. Bu isimlerden bir diğeri ise sonradan Şibay soy ismini alacak olan Halim Sabit'tir. 1883 yılında Kazan'da dünyaya gelen Halim Sabit, 1901 yılında İstanbul'a gelerek eğitimini burada tamamlamıştır. Sabit, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yani 1914-1918 yılları arasında 63 sayı olarak İslam Mecmuasını yayınlamıştır.

İslâm Mecmuasının ilk sayısından başlayarak on üçüncü sayısına kadar yayınlanan nüshalarında, bütün Türk-İslam beldelerinden haberler yer almaktadır. Buhara, Taşkent, Kırım, Kafkasya, Bakü, Türkistan, Ufa, Petersburg, Orenburg, İdil Havzası, İrtiş Havzası, Sibiry gibi Çarlık Rusya'sında Türklerin yaşadıkları bölgelerin yanı sıra Afganistan, Hindistan, Bosna Hersek, Mısır ve Mançurya gibi Müslümanların yaşadıkları bölgelerle ilgili haberlere mecmuanın ilk on üç sayısından ulaşmak mümkündür. Bu yönüyle derginin ilk on üç sayısı 1914 yılında yayınlandığı ve çalışma alanımızı Çarlık Rusya'sı hâkimiyeti altındaki Türklerle sınırlandırdığımız için başlığımızı "*İslâm Mecmuası'nda Çarlık Rusya'sı Türklerinden Haberler (1914)*" şeklinde belirledik.

Bu bağlamda çalışmamızda öncelikle İslâm Mecmuası, mecmuanın yayın politikası, içeriği, yazar kadrosu hususlarına temas edilecek, sonrasında İslam Mecmuasını çıkaran Halim Sabit (Şibay) ismi üzerinde durulacak ve nihayetinde ise mecmuada "*İslam Havadisı*" başlığı altında Çarlık Rusya'sında Türk illerine dair yayınlanmış haberlere yer verilecektir.

İslâm Mecmuası

İslâm Mecmuası, Kazanlı Halim Sabit tarafından 12 Şubat 1914-30

Ekim 1918 tarihleri arasında 63 sayı olarak yayınlanmıştır. İslâm Mecmuası başlığının hemen altında “Müslümanların faydasına çalışır- On beş günde bir çıkar” ifadeleri yer almaktadır. Ancak zaman zaman mecmuanın yayınlanmasında gecikmeler yaşandığı anlaşılmaktadır. Bunun en büyük sebebi, şüphesiz I. Dünya Savaşı’nın başlamış olmasıdır. Savaşın beraberinde getirdiği olumsuz koşullara rağmen İslâm Mecmuası savaş süresince yayın hayatına devam etmiş, Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı gün son kez yayınlanmıştır.

İslam Mecmuasının savaş yıllarında zor koşullar altında yayın hayatına devam ettiğini derginin giderek küçülen hacminden de anlamak mümkündür. Zira 12 Şubat 1914 tarihinde yayın hayatına başlayan mecmua, savaşın başladığı Temmuz 1914 tarihine kadar 32’şer sayfadan 13 sayı yayınlanmıştır. Bundan sonraki süreçte sadece 54. sayısı 32 sayfa olarak yayınlanan mecmua, ekseriyetle 16 sayfa olarak yayınlanmış, 57 ile 62. sayılar arasında ise 8 sayfa olarak yayınlanmıştır.

Yayın hayatı süresince mecmuanın beş farklı matbaada basıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda mecmuanın 1. ve 2. sayıları Tanin Matbaasında, 3-18. sayıları Matbaa-i Osmaniye’de, 19-28. sayıları Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı’nda, 30-42. sayılar Necm-i İstikbal Matbaasında, 43. ve 44. sayılar Nefaset Matbaasında ve 45-63. Sayılar ise yine Necm-i İstikbal Matbaasında basılmıştır. İslâm Mecmuasının yayınlandığı tarihleri yıl bazında tasnif ettiğimizde; 1-18 arası sayıların 1914 yılında, 19-41 arası sayıların 1915’de, 42-49 arası sayıların 1916’da, 50-54 arasının 1917’de ve son olarak 55-63 arası sayıların 1918 yılında yayınlandığını görmekteyiz.

30 Ekim 1918’de yayınlanan, 63. sayısı ile yayın hayatı sona eren İslâm Mecmuası, II. Meşrutiyet’in ilânından sonra belirgin bir şekilde ortaya çıkan fikir akımlarından Türkçü düşünce ile İslamiyet’i bağdaştırma amacı güden (Toprak, 1985, s.127), İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin finanse ettiği bir yayın organıdır. Onu dönemin diğer İslâmcı dergilerinden ayıran özellik, millet kavramı ile İslâmî düşüncüyü birlikte ele alması ve İslâmiyet’in sosyal yönü ve fonksiyonuyla ilgili meselelerde yoğunlaşmasıdır (Karatepe, 2001,s.53). Ancak İslamcılarla Türkçüleri ortak bir paydada buluşturmak ve iki tarafın birbirini daha iyi anlamasına ortam hazırlamak amacıyla yola çıkan dergi, İslamcılar tarafından hüsn-ü kabul görmemiştir. İslam Mecmuası milliyet cereyanlarına entelektüel bir altyapı hazırlamak gayesini gütmüştür. Bu durum milliyetçiliğe karşı olan İslamcılar tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Güler, 1995, s.5). Nihayetinde İslam Mecmuası, İslamcı-Türkçü aydınlar arasında yakınlık ve dayanışma meydana getirmeyi hedeflemesine rağmen bu amacına ulaşamamıştır. Özellikle İslamcı yayınların en önde geleni olan Sebülürreşâd kadrosu İslam Mecmuası’nı yakından takip etmiş ve aralarında sık sık tartışmalar çıkmıştır (Güler, 1995, s.69).

“Dini bir hayat, hayatlı bir din” düsturunu kendine ilke edinen İslâm Mecmuasında, “Kuran-ı Kerim, İslâm’ın Necatı, İslam ve Terakki, İslam İntibahı, İslam İctimaıyyatı, Din Felsefesi, Tasavvuf, Kelam, Din Edebiyatı, Fıkıh, Ahlak, İktisat, İctimaıyyat, Müslüman Kadını, İslâm Matbuatı” gibi konuların ele alındığını görmekteyiz. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Kazanlı Halim Sabit tarafından çıkarılan mecmuada, Ziya Gökalp başta olmak üzere, Ahmed Ağaoğlu, Şeyhülislâm Musa Kâzım, M. Şemseddin Günaltay, Mehmet İzzet, M. Şerafeddin, Rızaeddin Fahreddin gibi dönemin ünlü ilim ve fikir adamları yazar kadrosu içerisinde yer almıştır.

Halim Sabit (Şibay)

Kazan’da Simbir vilâyetine bağlı Küçük Tarhanlı köyünde doğmuştur. Babası, İdil-Volga havzasında hüküm süren Bulgar-Türk mirzalarından Şibay sülâlesine mensup Sâbir Can Efendi, annesi Hayat Hanım’dır. İlköğrenimine 1890 yılında İdil boyundaki Sâmerre şehrinin yeni usulle eğitim veren yatılı okulunda başlamış, orta öğrenimini de burada tamamlamıştır. 1897’de İdil boyu Simbir vilâyeti içinde Ulutarhan’daki Medrese-i Halîmiyye’de okumuştur. Bu arada Rus lisesine girerek buradan da mezun olmuştur. Daha sonra bir müddet Orenburg’daki Hüseyniye Medresesi’nde müderrislik yapmıştır. 1901 yılında İstanbul’a gelmiştir (Birinci, 1996, s.135; Birinci-Karatepe, 1997, s.336).

İstanbul’a geldikten sonra burada çeşitli medreselerde okumuş ve sonrasında medreselerde hocalık yapmıştır (Ülken, 2015, s.582). Daha sonra, Orta Asya’daki Türk topluluklarının hayat tarzını inceleyip araştırmak maksadıyla Türkistan’a doğru Altaylar’a kadar uzanan bir seyahate çıkan Halim Sabit, geziye ait notları ve tesbitlerini “Altaylar’a Doğru” adıyla seri makaleler halinde Türk Yurdu dergisinde yayımlanmıştır (Birinci-Karatepe, 1997, s.336)¹.

Türkiye’ye döndükten sonra Gelenbevî İdâdîsi’nde muallim, Dârülfünun’unda müderris muavini ve müderris olarak görev yapmıştır. Kasım 1915’te Dârülfünun’un ıslahı sırasında Ziya Gökalp’in tavsiyesiyle Edebiyat Fakültesi’ne davet edilen genç müderrisler arasında yer almıştır (Birinci-Karatepe, 1997, s.336). Rusça, Arapça ve Farsça bilen Halim Sabit, Sebilürreşâd, İslam ve Hikmet’te makaleler yayınlamış, sonradan Gökalp ile beraber Yeni Mecmua’da çalışmıştır (Ülken, 2015, s.582). Yine Gökalp ile birlikte Türk Ocaklarının kuruluşuna katılmış ve daha sonraki faaliyetlerinde görev almıştır (Birinci-Karatepe, 1997, s.336). Hilmi Ziya Ülken, Halim Sabit’ten bahsederken şu ifadeleri kullanmıştır; “*Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e geçen nesilden M. Şemseddin Sebilürreşâd’ın ateşli*

¹ Seyahate dair ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Ölçekçi, Halim Sabit’in “Altaylara Seyahat” Notları ve Osmanlı Dönemi Türk Yurdu Dergisi’nde Türk Dünyası İlgisi, Tarih ve Gelecek Dergisi, Ağustos 2016, Cilt 2, Sayı 2, 186-210. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227028> (Erişim Tarihi 15.08.2022); Halim Sabit Şibay, Altaylara Doğru, Yay. Haz. Selma Günaydın, Cümle Yayınevi, İstanbul 2017.

yazarlarından ve medrese profesörü olmasına rağmen, ileri Türkçülerdendi. Şerafettin Yaltıkaya sarıklı bir Türkçü idi. Halim Sabit de aynı zümreye girer” (Ülken, 2015, s.582).

Halim Sabit, müderrislikten ayrılmak zorunda kaldığı tarihten sonraki yirmi yıl içinde (1919-1939) ticarî faaliyetlerde bulunmuştur. Bu dönemde zaman zaman Türkiye’ye gelip gittiyse de vaktinin büyük bir kısmını belli başlı Avrupa şehirlerinde ve özellikle Baltık ülkelerinde geçirmiş ve nihayetinde 1939 yılında Türkiye’ye dönmüştür. Aynı yıl, Avrupa’da yayımlanan ve Türkçeye tercümesi için hazırlıklara başlanan *İslâm Ansiklopedisi*’nde önce hazırlık memuru, daha sonra da neşir bürosu kâtibi olarak Ağustos 1944’e kadar görev yapmıştır. Halim Sabit’in son memuriyeti, 19 Ağustos 1944’te tayin edildiği Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyeti azalığı olmuştur. Hayatının son yılları hastalıkla geçen Halim Sabit 27 Aralık 1946 tarihinde Ankara’da ölmüş ve Cebeci Asrî Mezarlığı’na defnedilmiştir (Birinci-Karatepe, 1997, s.336).

Daha önce de belirttiğimiz üzere Türk Yurdu, Sebilürreşâd, İslam, Hikmet vb. birçok dergide yazarlık yapan Halim Sabit, 1914-1918 yılları arasında *İslâm Mecmuası*’nı yayınlamıştır.

Çarlık Rusya’sı Türklerinden Haberler (1914)

İslâm Mecmuasına dair bugüne kadar, muhteviyatı, yayın politikası, II. Meşrutiyet dönemi basını içerisindeki konumu, din sosyolojisi, din felsefesi, yazar kadrosu vs. gibi hususlarda birçok çalışmanın yapıldığı bilinmektedir. Ancak bunlardan farklı olarak bu çalışmadaki amacımız, Türk Yurdu’ndan aşına olduğumuz “Türklük Şuunu” yani “Türklük Haberleri” benzeri, sayfalarına Türk Dünyasından haberleri aktaran mecmuayı, bir de bu gözle irdelemek, bu haberlere temas etmektir. Nitekim Türk Yurdu Dergisinde ilgiyle takip edilen bölümlerden biri olan *Türklük Şuunu*’na benzer bir bölüm, mecmuanın ilk sayısından on üçüncü sayısına kadar *İslâm Havâdisi* başlığı altında Buhara, Taşkent, Kırım, Kafkasya, Bakü, Türkistan, Ufa, Petersburg, Orenburg, İdil Havzası, İrtiş Havzası, Sibirya gibi Çarlık Rusya’sında Türklerin yaşadıkları bölgelerden haberleri sayfalarına taşımıştır. Bunun dışında Afganistan, Hindistan, Bosna Hersek, Mısır, Mançurya gibi İslamların bulundukları yerlerle ilgili haberlere de mecmuanın yine aynı sayılarından ulaşmak mümkündür.

Çok ilginçtir ki mecmuanın on üçüncü sayısına kadar *İslâm Havâdisi* başlığı altında, Türk-İslam beldelerine dair yayınlanan bu haberlere on üçüncü sayıdan sonra bir daha yer verilmemiştir. Gerek Çarlık Rusya’sında yaşayan Türklere dair gerekse dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan Müslümanlara dair, siyasi, ticari, basın-yayın ve dernek faaliyetlerinin yanı sıra gerçekleştirdikleri kutlamalar, törenler, anma faaliyetleri kısacası sosyo-ekonomik ve kültürel anlamda bilgiler aktaran İslâm Mec-

muası'nın bu bölümünde yayınlanan haberlerin üstlendiği görev aslında oldukça önemlidir. Zira bu haberler, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayanlar ile Çarlık Rusya'sı Türkleri ile diğer İslam beldelerinde yaşayanları birbirlerinden haberdar etme, tanıştırma, yakınlaştırma ve arada kuvvetli bir bağ kurulmasını sağlamaya yönelik hedefleri olan bir yayın politikasının ürünüdür. Ancak hangi gerekçeyle mecmuada yer alan *İslâm Havâdisi* köşesinin yayından kaldırıldığını tespit etmek mümkün olmamıştır.

Esasen Türk Yurdu'ndan önce, daha sonraları İslamcılarının ünlü yayının organı Sebilürreşâd'a dönüşecek olan Sırât-ı Müstâkîm'in sayfalarında Rusya Müslümanlarına geniş yer verildiğini (Toprak, 1985, s.126) görmekteyiz. Yine I. Dünya Savaşı yıllarında tıpkı İslâm Mecmuası gibi, Türkçülük ve İslâmcılık ideolojilerini birleştirmeyi amaçlayan Edebiyat-ı Umumiye Mecmuasının (Varlık, 1985, s.125) yayınlandığı bilgisine sahibiz. Bunların dışında aynı amaca hizmet etmek üzere, Abdürreşid İbrahim Teârûf-i Müslimin ve İslam Dünyası mecmualarını yayınlamıştır. Yani Osmanlı coğrafyası dışında bulunan Türk-İslam beldeleriyle ilgili haberleri sayfalarına taşımışlar, aynı şekilde de Türk-İslam beldelerinde de ilgiyle takip edilmişlerdir.

İslâm Mecmuasında Türk Dünyasına dair yayınlanan haberleri ele aldığımızda ise; daha öncede ifade ettiğimiz üzere mecmuanın ilk on üç sayısında Çarlık Rusya'sı sınırları içerisinde bulunan Buhara, Taşkent, Kırım, Kafkasya, Bakü, Türkistan, Ufa, Petersburg, Orenburg, İdil Havzası, İrtiş Havzası, Sibirya gibi pek çok yerden haberlere rastlamak mümkündür. Bu haberleri kendi içerisinde tasnif ettiğimizde mecmuanın sayfalarında en fazla eğitime dair haberlerin yer aldığını görmekteyiz. Onu sırasıyla ekonomi-ticaret, din-siyaset-matbuat, anma-tören ve cemiyet faaliyetlerine dair haberler takip etmektedir. Bu bağlamda mecmuada yer alan haberler şu şekildedir;

Eğitim

Buhara - Buhara'da Teceddüt Emareleri; Buhara uleması arasında usul-ü cedideye ve tecdide taraftarlığı ile meşhur olan efadıl-ı ulemadan Damla İkrâm Hazretleri, bir iki sene evvelleri eskilik taraftarı olan muhaliflerinin galebesi neticesi uhdesindeki müftülük mansıbı alınarak nefy edilmişti. Fakat açık fikirli olan kadı kelan (kadı-l kudat) şeyhülislamın istirhamı üzerine emir hazretleri, Damla İkrâm'ın Buhara'ya avdetine müsaade ederek kendisine tekrar Divan Beyi Medresesi müftülüğünü vermiştir. Bu suretle Buhara'nın teceddüt perver olan gençleri âlim, fedakâr, aynı zamanda nüfuzlu olan üstatlarına kavuşmuşlar demektir.

Buhara'nın açık fikirli talebe ve medreselerinden bazıları kadı-kelana müracaat ederek medreselerin ıslahı temenniyatında bulunmuşlardır. Kadı kelan da bunları güler yüz ile kabul etmiş, vaktiyle ilim ocağı iken

sonraları yobazlar, ahlaksızlar, afyoncular yatağı halini alan bu medreselerin ıslahı ehass-ı amâli olduğunu ve yakında bunun fiil-i eserleri görünmeye başlayacağını söylemiştir. Hakikaten bir iki gün geçer geçmez medreselerin ıslahatının birinci mukaddemesi olmak üzere ahlaksızlık ve fena adetler ile me'luf oldukları tebeyyün eden kıdemli genç talebelere yüzlerce medreselerden çıkarılıp memleketlerine sevk edilmişlerdir. Bu tedbir talebe ve ahali arasında pekiyi tesir-i icra etmiş, kadı kelana dualar edilmiştir. Yakında ders programları, talebenin hayat ve maişetleri hakkında da ıslahat icrasına mübaşeret edilecekmiş (İslâm Mecmuası, 26 Şubat 1914, s31-32) ...

Kırım - Kırım'da Medrese-i Âliye-i Diniye; Akmesicid Cemiyet-i Hayriyesi, mezkûr şehirde sekiz sınıflı alî bir medrese tesisine karar vermiş ve icab-ı resmi müsaadeyi istihsal etmiştir. Bu medresede mebd-i fûnûn ile dini ilimler tedris olunacaktır. Cemiyetin ciddi hareketleri medresenin muntazam olacağı kanaatini veriyor. Medreseye müstevfî maaşlarla şimdiden muallimler tayin edilmiştir. Fakat cemiyetin intihâb ettiği muallimlerden biri Türkiye'de ikmal-i tahsil etmiş olduğundan hükümetçe muallimliği tasdik edilmeyecekmiş (İslâm Mecmuası, 12 Mart 1914, s.30).

Kırım - Bahçesaray Zincirli Medrese ve Talebe-i Ulûm; Kırım'ın Zincirli Medresesi evkafının zenginliğiyle maruftur. Fakat son günlere kadar tahsilinde intizam yoktu. Ekseriyet itibariyle muallimlik ve müderrislikleri ehliyetsizlerin elinde bulunur, talebe-i ulûm bihakkın istifade edemezlerdi. Senevi binlerce ruble masraf edildiği halde elde edilen semere pek cüzi idi. Volga havzasında olduğu gibi, bu defa Kırımlı talebe-i ulûm dahi kendi haklarını kendileri müdafaa etmek lüzumunu hissettiler. İstihbar olduğuna göre sınıflara mensup talebe tarafından medresenin ıslahına dair 21 maddeli bir lâyiha ile rüşdi, idadi, âli kısımları için ders programı tertip edilerek baş müderris efendiye takdim edilmiştir. Maddeler ciddi, program da iyidir. Aynı zamanda talebe-i ulûm bu layiha ve programda gösterilen mevad ve derslerin tatbik ve tedris edilmesini yalnız istirham değil, belki kat'i surette talep ediyorlar. İşe yabancı eller karışmadığı surette talebenin sözlerini işittirebilmeleri me'muldur. Herhalde bu gayyur kardeşlerimizin muvaffakiyetleri için dualar ederiz. Hakikaten Volga havzasındaki talebe-i ulûm hayli zamandan beri eskilik ve eski taraftarlığı ile mücadele ederek nihayet hayırlı muvaffakiyetler elde etmeye başlamışlardır. İşte bu defa Kırımlılar da bu faydalı harekete iştirak etmiş bulunuyorlar demektir. Acaba bir gün gelip de bizim talebe-i ulûmumuz dahi kendilerinin intibaha doğru yürüyüp ne olursa olsun mutlaka ilerlemeye karar vermiş olduklarını gösterebilecekler mi? ((İslâm Mecmuası, 21 Mayıs 1914, s.29).

Rusya - Medreselerde Fen; Geçenlerde Rus Dâhiliye Nezareti'ne merbut Mezahib Müdüriyeti tarafından Orenburg Kafkasya, Kırım müftülük-

lerine müracaat edilerek “Şeriata nazaran dini medreselerde dünyevi ilim ve fenlerin tedrisi caiz mi?” diye bir sual gönderilmiş idi. Reyç Gazetesinin yazdığına göre bu suale bi’l-ittifak medreselerde ilim ve fen tedris ve tahsilinin cevazı ve hatta bazı fenlerin her Müslüman için bilinmesi lazım ve vacip olduğu cevabı verilmiştir (İslâm Mecmuası, 9 Nisan 1914, s.30).

Türkistan - Peşpek’te İntibah Emâreleri; Peşpek şehrinde mektep işleri ileriye doğru yürümekte devam ediyor, usul-i cedide esası üzerine kurulan “medrese-i içtihadîye” de 120’den ziyade İslam çocuğu muntazam terbiye görüyor. Biri baş olmak üzere muktedir beş muallimin geceli gündüzlü gayretleri neticesi olarak talebe gayet iyi yetişiyor ve Rusçayı az çok elde edebiliyor. Peşpek’in kızlar mektebi de iyidir. Burada 60 kadar kız okuyormuş. İleri gelenler sene-i atiyeden itibaren her iki mektebin programlarını tensik ile birleştirmek istiyorlarmış. Allah yardımcıları olsun (İslâm Mecmuası, 23 Nisan 1914, s.31).

Türkistan - Türkistan Medreselerinde Rusça; Umum Türkistan maarif müdürü (Taşkent) şehrindeki medreselerin müderrislerine medaris-i mezkûrede ulûm-ı malumeden başka Rusça’nın tedris edilmesi hakkında tahrirat göndermiş idi. (İşan kulu), (Beylerbeyi) medreseleri müderrisleri Rus lisanının tedrisine muvafakat eylediklerinden lisan-ı mezkûrun tedrisine mübaşeret olunmuştur. Mezkûr medreselerdeki Rus lisanı muallimleri maaşı da hazine-i hükümetten tahsis edilmiştir (İslâm Mecmuası, 18 Haziran 1914, s.30).

Şimal - Kazak Gençlerinin Himmetleri; Çin ve Türkistan-ı Rusya’da vaki sahra ve ovalarda çadır altında yaşayan Kazakların nüfusu sekiz milyon kadardır. Bunlar halis Türk olduklarından son derece zeki ve fitri bir istidada maliktirler. Kazakların bu ana kadar ilim ve marifet nimetinden mahrum kalmalarının yegâne sebebi tekellüm ettikleri şivenin kendilerine mahsus olup, Rusya şimalinde yaşayan Türklerin Türkçe lisanından farklı olmasıdır. Bu sebepten dolayı Kazan’da, Orenburg’da, Kırım’da basılan kitaplarla matbuattan pek az istifade etmişlerdir. Binaenaleyh bu hali şu son senelerde idrak eden Kazan gençleri Kazan şivesinin ıslahıyla kitap ve gazete neşrine ederek, ebnayı cinslerini cehaletten tahlise himmet eylemekte bulunmuşlardır. Hal-i hazırda Kırgız muhitinde biri (Kazak), diğeri (Aykab) namıyla iki gazete neşredilmektedir. Aynı zamanda gençler tarafından yeni tesis olunan ibtidai mekteplerde tedris olunmak üzere birçok mektep kitapları da yazılıyor (İslâm Mecmuası, 4 Haziran 1914, s.32).

Şimal - Kazak Türklerinin Maarife Rağbeti; Petersburg gazetelerinin itâ eylediği malumata nazaran Türkistan’ın Taşkent ve Çimkent sancaklarında sakin Kazak Türkleri tarafından lisan-ı tedris Türkçe ve Rusça olmak üzere evvelkinden ziyade mekatib açılması hakkında birçok istihamat ve müracaat varid olduğundan, Rusya hükûmeti Kazakların istir-

hamatını kabule karar vermiştir (İslâm Mecmuası, 18 Haziran 1914, s.31).

Şimal - İslam Kazaklar Arasında Maarif; Rusya ordusunun en mühim uzvu olan Kazak asakirinin bir kısmı İslamdır. İslam Kazaklar (Uralski) ve (Orenburg) civarında olup, ora ordularına dâhildir. Askerlikte gayet güzide malik olan bu unsur, maarif işinde maatteessüf pek çok geride bulunuyor. (Uralski) İslam Kazakları ahvali hakkında tetkikatta bulunan bir zatın itâ eylediği malumata nazaran İslam Kazakları arasında talim ve tedrisin usul-i cedide ile mi, yoksa usul-i kadime ile mi olacağı niza-ı hala devam etmektedir. Tabi eski tarzda mevcut mekteplerden bir fayda hâsıl olmamakta ve usul-i cedide mektepleri ise ahalinin muhalefetine binâen intişar edememektedir. Kız mektepleri ise yok denecek derecede azdır. İslam Kazaklar arasında lisân-ı tedris Rusça ve mektepler dahi hem az hem gayr-i muntazamdır. Çünkü bu gibi mekteplere mahalli daire-i askeriyesi tarafından bakılmakta olduğundan mükemmel mektepler tesis edilememekte ve muktedir muallimler celb olunamamaktadır. Binâenaleyh İslam Kazak askeri arasında cehalet şiddetle hüküm ferma olup Ruslar ile en ziyade hal-i temasta bulunan bu unsurun terakki edememesi şayan-ı teessüf bulunmaktadır (İslâm Mecmuası, 30 Temmuz 1914, s.31).

Şimal - Harkof'da Talebe Cemiyeti; Harkof'da sair Rusya memaliki-ne nispeten Müslümanların adedi pek az olmakla mezkûr şehirde ikamet eden Müslüman Türkler kendi çocuklarını tahsil için Kafkasya ve Volga şehirlerine göndermekte idiler. Bu son senelerde Harkof kasabasında açılan darülfünun Harkof Müslümanlarının suhuletle tahsil etmelerine sebep olmuş ve mezkûr müesseseye gerek Harkof ve gerek hariçten birçok Müslüman gençleri dolmuştur. Bu darülfünunda tahsil eden Müslüman gençleri ahiren mektep haricinde bir talebe cemiyeti teşkil ederek maarifin neşrine teşebbüs etmektedirler. Talebe tarafından bu emr-i hayr için iane toplandığı gibi diğer taraftan da peyderpey müsamereler tertip edilmektedir. Müsamerelere Harkof kadınları da iştirak etmek suretiyle emr-i hayra yardım eylemektedirler (İslâm Mecmuası, 4 Haziran 1914, s.32).

Şimal - Orenburg'da İslam İnâs Mektebi; Orenburg'da tesis edilen inasa mahsus üç İslâm mektebine Rusça dersleri kabul edilerek, bu üç mektep resmen maarif müfettişliğine tasdik ettirilmiştir. Filvâki Rusça'nın ders olarak kabulüyle inas mektepleri tasdik-i resmiye iktiran eylemiş ise de diğer taraftan Rusça muallimlerine maaş tahsisinden dolayı mekteplerin bütçe muvazenesi kaybolmuştur. Binâenaleyh muallimler maaşatına muavenet etmesi için şehir idaresine müracaat edilmiştir (İslâm Mecmuası, 18 Haziran 1914, s.30).

Şimal - Ural'da Bir İslami Kütüphane; Ural dağları civarında vaki (İkatrinburg) Kasabası Müslümanları, mezkûr kasabadaki Müslümanların tenviri için bir İslami kütüphane küşâd etmek için vali-i umumiye mü-

racaatta bulunarak ruhsat istihsaline muvaffak olmuşlardır. Mezkûr kütüphanenin tesisine en ziyade himmet eden zevat kasabanın ulemasından Abdurrahman Bey ile erbab-ı servetten Zeynel Abidin Efendilerdir (İslâm Mecmuası, 4 Haziran 1914, s.31).

Kafkasya - Ali Bir Medrese; Bütün Kafkasya Müslümanlarının öteden beri perverde ettikleri bir arzu-yı âli nihayet saha-i vücuda çıkmak üzere bulunuyor. Kafkasya İslamları bundan sonra yetişecek ulema-i İslam'ın gayet mükemmel bir surette haiz-i malumat olması ve ulûm-ı şer'îye kadar ulûm-ı cedideden dahi haberdar olunması için mükemmel bir medrese-i âliye vücuda gelmesini temenni edip durmakta idiler. Kafkasya İslamlarının bu temennisini ilk defa nazar-ı itibara alan (Tiflis) vilayeti Şia mezheb-i meclisi ile Tiflis Evkafı'nı idare etmekte olan komisyon olmuştur. Bu iki heyet mezkûr teşebbüs ile bir seneden beri meşgul olup haiz-i ehliyet ve salahiyet zevatın cem'i ve medrese-i mutasavvere için bir nizamname tertibi ve medresenin on senelik programının tanzimi heyet-i mezkûrenin cümle-i mesaisinden bulunmuştur. Bu mesai neticesinde hazır bulunan nizamnâme ve program hükümetin nazar-ı tasdikine vaz edilmek üzere İdare-i Şer'îye Heyeti'ne teslim edilmiştir. Heyet-i mezkûre dahi haiz-i salahiyet ve ehl-i cem ile mezkûr nizamnâme ve programı tetkik ettirmeye karar vermiş ve bunun için komisyon teşkil etmiştir. Meşhur hukuk-şinasandan ve cemaat hadimlerinden Ali Merdan Bey Topçubaşı dahi kendiliğinden bu medrese için bir nizamnâme ve program tanzim edip mezkûr komisyona havale eylemiştir. Komisyon-ı mezkûr iki lâyiha-yı tetkik ettikten sonra her ikisini de aynen kabul etmeyerek ikisinin tadili saretiyle ayrıca bir lâyiha tertip edip bera-yı tasdik İdare-i Şer'îyeye takdim eylemiştir. Komisyon bu lâyihasında mükemmel bir medrese-i aliyenin tesisini ziyadesiyle iltizam eylemiş ve günden güne ulemanın tenakus eylediğini ve bu halin devamı İslâmlar için pek fena neticelere müncer olacağını ilave eylemiştir. Zaten Kafkasya şeyhülislamlığına tabi olmak üzere 1847 tarihinde altı sınıflı bir mekteb-i âli tesis edilmiş ise de bazı esbabdan dolayı mekteb-i mezkûr şimdiye kadar muattal bir halde kalmıştı.

Komisyonun mevcut lâyihasında mevcut mekteb-i mezkûrun iki kısma ayrılıp dört sınıftan ibaret olan birinci kısmının idadiye olması ve beş sınıftan ibaret bulunacak ikinci kısmının âli mekteb-i diniye olunması teklif edilmiştir. Medresenin senevi masrafı 18.000 ruble olacaktır. Medrese, vaktiyle (Şah Abbas) mescidi için iştirâ edilmiş olan arsada inşa edilebilecek ve masraf-ı inşaiyesi 45.000 Rubleye bâliğ olacaktır. Medresenin ayrıca bir yatakhane ve yemekhanesi de bulunacaktır. Medresede ulûm-u diniyeden maada bilcümle fûnun ve ulûm-ı cedide ve Rus lisanı tedris edilecektir. Medreseyi ikmal edenlere (ahundluk) ve (imamlık) şهادetnâmesi itâ edilecektir. Medresenin aşağı sınıflarından neşet edenlere, derecesi-ne göre müezzinlik ve ibtidaiye muallimliği şهادetnamesi verilecektir.

Medresenin idaresi Kafkasya Çar Vekâleti ve Maarif Müdürü tarafından tayin edilecek nâzırın taht-ı nezâretine verilecektir.

Hazret-i Allah, Kafkasyalı kardeşlerimizi muvaffakın bil-hayr eylesin (İslâm Mecmuası, 30 Temmuz 1914, s.29-30).

Ekonomi ve Ticaret

Ufa - Becerikli Müslüman Kadını; Ufa Vilayeti, Briski Sancağı mensubinden on yedi yaşındaki genç bir hanım üç dört sene evvelisi, ismini tüccarlar kayıt ettirerek ticaret âlemine girmiş, işini de hayli ilerletmişti. Bu sene ise büyük bir değirmen alarak zahire ticaretine de başlamıştır. Bu köylü genç Müslüman hanımın ticaret hususunda hakikaten büyük maharet ibraz etmekte olduğunu yazıyorlar (İslâm Mecmuası, 26 Şubat 1914, s.32).

Bakü - Müslüman Bankerler; Bakü şehrinde “Ticaret Bankası” namıyla meşhur milyonerlerden Hacı Zeynel Abidin Tagiyef, Aga Musa Nagiyef ve sair bir iki zat tarafından tesis edilen bu bankanın asıl sermayesi üç milyon rubleden ibaret olup Kafkasya’nın her tarafında şubeleri bulunacaktır (İslâm Mecmuası, 26 Şubat 1914, s.32).

Türkistan - Taşkent’te İslâm Bankası; Mevki-i coğrafisi itibarıyla Taşkent şehri Türkistan’ın en mühim bir iktisadi merkezidir. Rusya dâhillerinden, Sibirya taraflarından, yerlilerden birçok erbab-ı ticaretin bu şehirde büyük idarehaneleri bulunmaktadır. Geçenlerde sırf Müslüman tüccarın himmetiyle bir ticaret bankası tesis edilmişti. Son günlerde tekrar bazı tüccarın ittihadıyla diğer bir banka tesis edilmek üzere bulunduğunu yazıyorlar (İslâm Mecmuası, 12 Mart 1914, s.32).

Gence - İslâm Bankası; Kafkasya’da İslâm Bankaları vardır. Bu bankalardan biri (Gence) deki İtibar-ı Mütakabil Bankasıdır. Banka hissedarlarının bu seneki içtimasında Doktor Hasan Bey, Agayef Reis ve Nasib Bey, Yusuf Begof katip intihab edilerek geçen senenin hesabâtı tetkik edilmiş ve bankanın 1913 senesi ibtidasında 178 bin 750 Ruble parası ve 891 azası bulunduğu ve bir sene zarfında bankaya 32 bin 390 Ruble akçe ile 275 yeni azasının dâhil olduğu ve eski azaların hisselerini yeniden 32 bin 510 Ruble tezyid ettikleri ve sene sonunda bankanın azaları 1,132 kişiye ve hisseleri 239 bin 320 Rubleye baliğ olduğunu ve bankanın azalarına bunun üzerine 1 milyon 198 bin Rublelik kredi açtığı ve 1913 senesinde bankanın muamelâtı otuz iki milyon Rubleye baliğ olarak 1912 senesi muamelatından bir buçuk milyon Ruble fazla olduğu anlaşılmıştır. 1913 senesinde bu İslam bankasının varidât-ı sarfiyesi 34 bin 075 Rubleye baliğ olup hissedarına yüzde on altı nispetinde hisse-i temettü tezvi edilmiştir. Bu İslam bankasının müessis ve azaları kamilen İslam olduğu gibi memurlarının da kısm-ı azamı İslam’dır. Bankanın masarif-i idaresi 18 bin 440 Rubleye baliğ olmuştur (İslâm Mecmuası, 30 Temmuz 1914, s.32).

Türkistan - Sünnet Düşünlerine Karşı; Türkistan'ın hemen her tarafında düşünler ve bilhassa sünnet düşünceleri öteden beri pek büyük masraflarla meydana getiriliyordu. Orta halli kimseler hemen servetinin mühim bir kısmını bu uğurda sarf ettikleri gibi, zenginler de pek büyük masraflar ihtiyarına mecbur idiler. Bu suretle İslam âleminin birçok paraları lüzumsuz bir surette sarf ediliyordu. Fakat son senelerde Türkistan ve Şimal Müslüman gazeteleri bu faydasız masraflar hakkında çok yazılar yazdılar; adeta bunun aleyhinde umumi propagandalar yapıldı, denilebilir. İşte bu defa bunun tersi görülmeye başlamış olduğu Türkistan'dan haber veriliyor. Son günlerde birçok kibar aileler Hitan cemiyetlerini alelâde bir surette tertip ederek tutulması mutad olan fazla miktarı da cemiyet-i hayriyelere, mekteplere vermeye başlamışlardır. Çok iyi, bu gibi hayırlı işlere delalette bulunanlardan Allah razı olsun (İslâm Mecmuası, 7 Mayıs 1914, s.30).

(Taşkent) İttifâk-ı Müslimin Ticaret Şirketi; Türkleri ağniyasından Naci Hoca, Muhiddin Hoca, İshan Han, Hoca Tursun, Mir Hamid, Mirza Kerimbay Andican şehrinde "İttifâk-ı Müslimîn" namında büyük bir ticaret şirketi tesis edip muamele-i resmiyesini yaptırmışlardır. Bu İslâm şirketi levazım-ı züccaciye, edevat-ı hadidiye, itriyat ve sair emtia ile icrayı ticaret edecektir. Mezkûr şirket, Türkistan İslâmları için parlak ve şayan-ı imtisal bir numune olması temenni olunur. Allah yardımcıları olsun (İslâm Mecmuası, 18 Haziran 1914, s.30).

Buhara - Buhara'da İmaret; Buhara emiri, payitaht civarındaki sazlıkları kurutmak için dört yüz bin Ruble tahsis eylemiştir (İslâm Mecmuası, 18 Haziran 1914, s.30).

Din, Siyaset ve Matbuat

İdil Havzası - Türkçe Hutbe; Yetiştirmiş olduğu talebesi sayesinde Rusya Müslümanları arasında şöhret kazanan Çistay (Kazan'a tabi) şehrinin âlim imamlarından Necip Hazretin, dört beş seneden beri Cuma ve bayram hutbelerini Türkçe okumakta olması, ahalinin rağbetle cami şerife devam edip pek ziyade faydalarını temin etmekte olduğu yazılıyor. Fakat aynı şehrin diğer mahalle ahali, kendi imamları olan Şahab Hazretin bu hususa hala ehemmiyet vermeyip eski, bozuk ibareli, sünnet-i şerifeye muhalif Arapça bidat hutbelerinde kaldığından şikâyet ediyor; biz Cuma günleri imam hutbe okurken hala uyuyacakmıyız, biz bu günahattan ne zaman kurtulacağız; hutbe esnasında konuşmak, hatta tesbih, zikir ile iştigal etmek büyük günah ise, acaba bir şey anlamayarak uyumanın hali ne olur, deniliyor. Aynı zamanda bu hal Arapçaya vukufu olmayan gençlerin Cuma'ya gitmemelerine de sebebiyet veriyormuş. Hatta bu sebebe mebni ileri gelenlerden ve gençlerden bazıları Şahab Hazrete müteaddid müracaatlarda bulunmuşlar, bu manasız ısrarın netice itibarıyla gençler üzerinde fena tesirler icra etmekte olduğunu anlatmışlardır. Biz, Necip Hazret ile

bu ikinci mahallenin hakikati anlayıp dinlerini seven münevver Müslümanları için hayırlı dualar eder ve Şahab Hazret gibi ilmiyeden olduğu halde din nokta-i nazarından zararlı olan hususlarda ısrar edenler için de Cenâb-ı Hak'dan hidayet talep ederiz. Vallâhu yehdî men yeşâu ilâ sıratın mustakîm (İslâm Mecmuası, 26 Mart 1914, s.30).

Rusya'da Tebdil-i Din Meselesi; Rusya meclis-i mebusanı din encümeninde tebdil-i din ve mezhep lâyiha-i kanuniyesi tetkik edildiği zaman Rusya'da her türlü Hristiyan mezheplerinden çıkıp Hristiyan olmayan dinlere mesela İslâmiyet ve Museviyete duhule müsaade edilmesi hususu ârâya vazedilmiş ve 11 reye karşı 17 ile kabul edilmiştir. Alman ve Leh âzâlar on yedi yaşına bâliğ olanlara karşı tebdil-i din ve mezhebe müsaade edilmesi hakkında bir madde-i mahsûsa teklif eylemiştir (İslâm Mecmuası, 18 Haziran 1914, s.31).

İrtiş Havzası - Kazakların Müslüman Fırkası'ndan Ricaları; Simipalat Vilayeti dâhilinde Ostkamin Sancağı'na tabi bütün Kazaklar –elli bin kadar- bi'l-ittifak Müslüman Fırkası'na müracaat ederek bervech-i ati maddelerin hükümetçe kabul edilmesi hususunda yardımını talep etmişlerdir: 1. Bütün Kazakların “altı milyon” Orenburg müftülüğüne ilhakı. 2. Din, okumak meselelerinde Nogayların haiz oldukları hukuktan müstefid olmaları. Petersburg'daki Müslüman Fırkası'nın, Kazak kardeşlerimizin muhtasar ve müfid olan bu ricalarını nazar-ı dikkate alarak icap eden teşebbüslerden geri kalmayacağı me'muldur (İslâm Mecmuası, 9 Nisan 1914, s.30).

Rusya - Kur'ân Tab'ı Meselesi; Rusya'da Kur'ân-ı Kerim'in daire-i şer'iyenin taht-ı murakabesinde olmayarak Rus matbaaları tarafından tab edilmesinden dolayı birçok hatalı nüshaların intişarı münasebetiyle (Ufa) müftüsü Rusya Dâhiliye Nezâretine müracaat edip Kur'ân-ı Kerim'in tab'ı salahiyetinin heyet-i şer'iyeye verilmesini talep eylemiş ise de taleb-i vaki mezkûr nezâret tarafından reddedilmiştir (İslâm Mecmuası, 18 Haziran 1914, s.30-31).

Rusya - Müslüman Matbuatı; Şu günlerde Petersburg'da teşekkül eden matbuat sergisinden alınan malumata göre geçen 1913 senesi Rusya'da Müslümanca olarak 567 türlü kitap ve risale neşredilmiştir. Bunların 267'si Kazan, 94'ü Azerbaycan, 93'ü Kazakça, 43'ü Arapça ve Osmanlıca, 25'i sade Arapça olup Farsi ve Dağıstani ve sair dil ve şivelere ancak birer ikişer eser isabet etmektedir (İslâm Mecmuası, 23 Nisan 1914, s.31).

Türkistan - Türkistan'da İslam Gazetesi; Türkistan Müslümanlarınca Türkistan taraflarında İslam gazetesi neşri çoktan beri tasavvur edilmekte idi. Nihayet Türkistan'da “Sada-yı Türkistan”, Fergana'da “Sada-yı Fergana” namlarıyla iki gazete neşrine başlanılmıştır. Devamları için Allah'a dualar ederiz (İslâm Mecmuası, 4 Haziran 1914, s.29).

Petersburg’da Müslüman Fırkası; Geçen sayılarımızdan birinde Duma’daki Müslüman mebuslara yardımcı olmak üzere teşekkül eden Müslüman Fırkası’nın canlandırılmak istenildiği yazılmış idi. Bu vadide sarf edilen gayretlerin hakikaten muvaffakiyetler temin ettiği anlaşılıyor. Fırkanın devam-ı vücudu, işlerinin takibi için iktiza eden para da İdil havzası ve Kırım Müslümanları tarafından tedarik edilmiştir. Bundan böyle fırkanın çalışması kalıyor, demektir (İslâm Mecmuası, 23 Nisan 1914, s.31-32).

Duma’daki Müslüman Fırkası’nın Lâyihası; Rusya Duma’sındaki Müslüman Fırkası ahiren Duma’ya bir lâyiha-i kanuniye itâ eylemiştir. Bu lâyiha-i kanuniye mahalle umurunun, mahalle imam ve müezzinlerinin ve mescitlerinin ve mahalle mektep ve medreselerinin hükümetin nezâretine tabi tutulmayıp, cemaat-i İslamiyeye merbut olması hususuna mütedairdir. Lâyhada, mektebin mescide tabi olduğu, her Müslümanın terbiye-i ibtidaiye için bu mektebe girmesi de mahalle mekteplerinin dini bir müessese bulunduğunu ispat ettiği beyan olunmaktadır (İslâm Mecmuası, 4 Haziran 1914, s.32).

Anma, Tören ve Cemiyet Faaliyetleri

Kazan - Şahabeddin Mercâni İçin; Meşhur Şahabeddin Mercani Hazretlerinin irtihalinden yirmi beş sene geçmiş olmak münasebetiyle önümüzdeki 18 Nisan’da üstat müşarünileyh yâd-ı namı için Kazan Cami Şeriflerinde toplantılar yapıp dualar edileceğini, öteden beri hazırlanmakta olan mufassal tercüme-i halinin dahi mevki-i intişara konulacağını Kazan gazeteleri yazıyorlar. Merhumun talebelerinden Barnavol İmamı, Vakit ceridesine yazmış olduğu bir varakada, merhum üstadın senelerce içinde imamet ettiği cami-i şerif ile Medrese-i Mercaniyenin ve bütün kıymettar teliflerini derununda meydana getirdiği hanenin bulunduğu “Zaharyoski” caddesinin “Mercani” nâmıyla isimlenmesi hususunda Kazan Müslümanlarının bi’l-ittifak şehir idaresine müracaat etmelerini tavsiye ediyor (İslâm Mecmuası, 26 Şubat 1914, s.32).

Taşkent - Türkistan’da Milli Hareketler; Mevlid-i Nebevi münasebetiyle Taşkent’in muteber ailelerinden birine mensup Mehtab Hanımefendi’nin teşebbüsüyle Müslüman kadınlara mahsus Mevlid-i Şerif ve edebiyat meclisi tertip edilmiştir. Bu meclise Taşkent’in büyük küçük ailelerinden pek çok hanım iştirak etmiştir. Talimat-ı mahsusaya göre hanımların pek çoğu eski milli elbiselerini giyerek gelmişler, geniş salon kırmızılı, sarılı, yeşilli renklere bürünmüş hanımlar ile hıncahınç dolmuştur. İbtidâ “Kaynış” ismindeki bir perdelik piyes mevki-i temaşaya konulup temsiller küçük hanımlar tarafından pek tatlı, adeta mâhirane icra edilmiştir. Sonra “Killi Musiki” orkestrası tarafından uzun, kısa birçok milli havalar terennüm edilmiş. Ortalığa killi musikileriyle, milli vecd ve istiğrak veren küçük hanımlar, ihtiyar müslüman kadınların “Berhurdar olunuz, Allah dünyada size hüsn-i tâlî versin, ahirette Allah sizden razı

olsun...” gibi samimi dualarına mazhar olmuşlardır.

Piyano tarafından icra edilen ilâhî-i berhevâyı müteakip fahri kainat efendimiz hazretlerinin hâlis, açık Türkçe ile mufasssal terceme-i halleri söylenmiş, sonra herkesin anlayabileceği bir lisan ile nazım haline konulmuş Mevlid-i Nebvî milli havalara tevfikân tevşihler ile kıraat edilmiştir. Mevlidhan hanımlar da büyük muvaffakiyet göstermişler, ortalık devâmen bir zevk içinde kalmıştır. Hele bütün hanımların bir ağızdan fakat killi musikinin refakatiyle salavât-ı şerife getirişleri pek latif olmuştur. Mecliste erkeklerden kimse bulunmamıştır (İslâm Mecmuası, 12 Mart 1914, s.28-29).

Sibirya - Troyski’de Hanımlara Mahsus Vazife Cemiyeti; Troyskili birkaç muallime hanımın teşebbüsleri ile hanımlara mahsus “Oku meclisi” tertip edilmiş. Mecliste üç yüzden ziyade hanım hazır bulunmuştur. Dini, milli, ahlaki mevaizeler hanımlar üzerinde derin tesir icra etmiştir. Sonra muallimelerden biri Müslüman kadınlarının hayat ve maişet vadi-sindeki noksanları hakkında bir nutuk irad etmiş ve bunun bundan böyle de devam etmesinin iyi bir hal olmadığını anlatmış., “Elbette bunun çaresini bulmalıyız.” diyerek muallime hanıma iştirak etmişlerdir. Meşhur milyonerlerden Hatice Hanım Yavuş’da Müslümanlara mahsus bir cemiyet küşâd edilecek olursa cemiyete mahsus olmak üzere büyük kargir bir konak vereceğini söylemiş. Bunun üzerine cemiyeti tesis ve teşkil etmek üzere ileri gelenlerden on hanım intihab olunup, işe başlanmıştır. Cemiyetin ismi, “Vazife” olacaktır. Cemiyetin birinci maksadı Müslüman kadınlarının kendilerine mahsus ev dâhilinde ve haricindeki vazifelerini bildirip, hukuklarını, içtimai mevkilerini tanıtmak, gözlerini, fikirlerini açmaktan ibarettir. Cemiyet işte bu maksadına erişebilmek için üç türlü yol takip edecek:

1) Ayda, on beş günde bir defa umum Troyskili İslâm kadınlarına mahsus meclisler tertip edip, çocuk terbiyesi, ev idaresi, şeriat nokta-i nazarından kadınların erkeklere karşı olan vazifeleri hakkında konferanslar, yemek pişirmek, dikiş ve biçki gibi vesair aile kadınları için iktizâ eden işler hakkında ameli dersler verilecektir.

2) İslâm kadınlarına mahsus bir mutalaahâne küşâd edilecek.

3) Tahsilden mahrum büyük hanımlara mahsus ayrıca bir mektep küşâd edilecek. Bu mektep şöyle üç şubeye ayrılacak: 1. Okutup yazdırmak, 2. Din ve ahlâk, 3. Dikiş ve ev işleri şubeleri. Hazret-i Allah, Troyskili müteşebbis İslam hanımlarının yardımcıları olsun (İslâm Mecmuası, 12 Mart 1914, s.29-30).

Petersburg - Şark Gecesi; Petersburg, Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, on beş senden beri adet ettiği veçhile bu sene dahi gayet mükellef

bir “Şark Gecesi” tertip etmiştir. Petersburg’un en mutantan salonlarından birinde tertip edilen bu “Şark Gecesi” geçen senelere nazaran daha parlak, daha mükemmel olmuştur. Bir idare altında, komşu olarak yaşadıkları halde örf ve adetleri, hayat ve maişetleri hatta şiveleriyle yekdiğerinden az çok ayrılan Kafkasyalı, Kırımlı, Şimali Rusyalı Müslüman ailelerinin hayatlarını, lehçelerini, edebiyatlarını, musikilerini bir arada canlandırarak yekdiğeriyle tanıştıran bu Şark Gecesi, pek ruhlı bir surette cereyan etmiştir. Kafkasya ve Kırımlıların, Şimal Müslümanlarının Başkurt, Yasak gibi muhtelif ailelerine mensup türlü lehçeleri üzerine söylenen güfteleriyle milli musikiye tevfigan milli havalar terennüm edilmiş, erbab olanlar tarafından milli oyunlar gösterilmiştir. Petersburg Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi’nin menfaatine tertip edilen bu parlak Şark Gecesine Şimali Rusyalı, Kafkasyalı, Kırımlı, Türkistanlı erkek, kadın binlerce Müslüman iştirak etmiş, Rusya Müslümanlarının ileri gelenlerinden hemen birçoğu hazır bulunmuşlardır. Gece, umumiyet itibariyle gayet parlak ve iyi geçmiştir.

İşte bu Şark Gecesi münasebetiyle Petersburg’a gelmiş olan ileri gelen Müslümanlar yekdiğeriyle görüşmek, dertleşmek fırsatını da kaybetmemişlerdir. Matbuat kısmında görüleceği üzere “Müslüman Fırkası”nın yeniden ihyası meselesi de işte bu görüşmeler esnasında tezekkür edilmiştir (İslâm Mecmuası, 26 Mart 1914, s.29-30).

Şimal-Abdullah Tokay’ın Vefatından Bir Sene Geçmiş Olmak Münasebetiyle; Nisan’ın ikisinde Şimal Müslümanlarının halk şairi Abdullah Tokay’ın irtihalinden bir sene geçmiş olmak münasebetiyle bütün Müslüman matbuatı merhumun namını yâd ettiler; hayatı, ahvali hakkında sütunlar dolusu yazılar yazdılar; bazı cami ve mekteplerde, medreselerde ruhuna ithaf edilmek üzere Kur’ân-ı Kerimler okunarak dualar edilmiştir. Büyük Rabbimiz merhumun ruhunu şad edip yerini cennet-i ala kılsın (İslâm Mecmuası, 7 Mayıs 1914, s.30).

Sonuç

Halim Sabit tarafından 1914-1918 yılları arasında 63 sayı olarak yayınlanan İslâm Mecmuasının, Abdürreşid İbrahim’in Teârûf-i Müslimîn ve İslâm Dünyası mecmuaları gibi veyahut Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşâd, Türk Yurdu, 1916’da Celal Nuri’nin Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası ya da 1917’de Ziya Gökalp öncülüğünde yayınlanmaya başlayan Yeni Mecmua gibi dergilerle pek çok ortak paydasının bulunduğunu ifade edebiliriz.

Tabii ki İslâm Mecmuasının, burada isimlerini zikrettiğimiz dergilerin hepsiyle aynı noktada yollarının kesiştiğini söyleyemeyiz. Örneğin daha önce de ifade ettiğimiz üzere Sebilürreşâd’ın yazar kadrosu İslâm Mecmuasını yakından takip etmiş ve iki mecmuanın yazarları arasında sık sık tartışmalar çıkmıştır. Ancak bununla birlikte Türk Dünyasından

haberlerin derginin sütunlarında yer bulması hususunda iki mecmuanın yolları kesişir. Örneğin 1911 yılında meydana Türkistan depremi üzerine İstanbul basınında neredeyse haber bulmak imkânsızdır. Türkistan'da meydana gelen bu büyük felaketten Osmanlı kamuoyu, Sırat-ı Müstakim (Sebilürreşâd) ve Abdürreşid İbrahim'in Teârûf-i Müslimin mecmuaları aracılığıyla haberdar olmuşlardır. Diğer taraftan daha önce ifade ettiğimiz üzere Sırat-ı Müstakim - Sebilürreşâd mecmuası Türkistanlı aydınlar arasında büyük bir ilgi ile takip edilmiştir. Aynı şekilde Türk Yurdu'nda "*Türklik Şuunu*" başlığı altında yayınlanan haber-yazılar da Osmanlı kamuoyu tarafından dikkatle takip edilmiştir. Bazılarının İttihatçılar tarafından desteklenmeleri, bazılarının ise İslamcılarla Türkçüleri ortak bir paydada buluşturma gayeleri Sebilürreşâd haricinde yukarıda isimlerini zikrettiğimiz mecmuaların, İslam Mecmuası ile yollarının kesiştiği noktalardır. Dolayısıyla bu mecmuaların Türk Dünyasının kültür ve fikir birliğine sağladıkları katkı oldukça mühimdir. Zira Osmanlı coğrafyası ile özellikle Çarlık hâkimiyeti altındaki Türkler, bu mecmualar ve bu mecmuaların yayın hayatına başlaması için gecelerini gündüzlerine katan isimlerin çalışmaları neticesinde birbirlerini tanımışlar, birbirlerinin durumlarından haberdar olmuşlar, ortak acı ve mutlulukların etrafında birleşebilmişlerdir.

Bu bağlamda 1914-1918 yılları arasında 63 sayı olarak yayınlanan, ancak sadece ilk on üç sayısında Türk-İslam beldelerinden haberlere yer veren İslâm Mecmuası, Osmanlı kamuoyunu, Çarlık Rusya'sı hâkimiyeti altında yaşayan milyonlarca Türkün, eğitim meselelerine, ticari faaliyetlerine, dini hayatına, siyasi hak arayışlarına, cemiyet faaliyetleri ve anma-törenlerine dair verdiği haberlerle aydınlatmış, bilgilendirmiştir.

Kaynakça

- Afyoncu, Erhan (2021) “Türk Dünyası Kültür ve Fikir Birliği”, Sabah, 04 Nisan 2021. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2021/04/04/turk-dunyasi-fikir-ve-kultur-birligi> (Erişim Tarihi: 18.08.2022).
- Birinci, Ali (1996), “Halim Sabit Şibay”, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyum Bildirileri, Yay. Haz. Abdulkadir Yuvalı vd., Kayseri, s. 135.
- Birinci, Ali - Tuba Çavdar Karatepe (1997) , “Halim Sabit”, İslam Ansiklopedisi, Cilt XV, İstanbul, s. 336.
- Güler, Ruhi (1995), İslâm Mecmuası (1914-1918) ve İçeriği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. 5.
- İslâm Mecmuası (26 Şubat 1914), “Buhara”, Cilt 1, Sayı 2, 13 Şubat 1329, İstanbul, s.31-32.
- İslâm Mecmuası (26 Şubat 1914), “Ufa”, Cilt 1, Sayı 2, 13 Şubat 1329, İstanbul, s.32.
- İslâm Mecmuası (26 Şubat 1914), “Bakü”, Cilt 1, Sayı 2, 13 Şubat 1329, İstanbul, s.32.
- İslâm Mecmuası (26 Şubat 1914), “Kazan”, Cilt 1, Sayı 2, 13 Şubat 1329, İstanbul, s.32.
- İslâm Mecmuası (12 Mart 1914), “Taşkent”, Cilt 1, Sayı 3, 27 Şubat 1329, İstanbul, s.28-29.
- İslâm Mecmuası (12 Mart 1914), “Sibirya”, Cilt 1, Sayı 3, 27 Şubat 1329, İstanbul, s.29-30.
- İslâm Mecmuası (12 Mart 1914), “Kırım”, Cilt 1, Sayı 3, 27 Şubat 1329, İstanbul, s.30
- İslâm Mecmuası (12 Mart 1914), “Türkistan”, Cilt 1, Sayı 3, 27 Şubat 1329, İstanbul, s.32.
- İslâm Mecmuası (26 Mart 1914), “Petersburg”, Cilt 1, Sayı 4, 13 Mart 1330, İstanbul, s.29-30.
- İslâm Mecmuası (26 Mart 1914), “İdil Havzası”, Cilt 1, Sayı 4, 13 Mart 1330, İstanbul, s.30.
- İslâm Mecmuası (9 Nisan 1914) , “İrtiş Havzası”, Cilt 1, Sayı 5, 27 Mart 1330, İstanbul, s.30.
- İslâm Mecmuası (9 Nisan 1914), “Rusya”, Cilt 1, Sayı 5, 27 Mart 1330, İstanbul, s.30.
- İslâm Mecmuası(23 Nisan 1914), “Rusya - Müslüman Matbuatı”, Cilt 1, Sayı 6, 10 Nisan 1330, İstanbul, s.31.

- İslâm Mecmuası (23 Nisan 1914), “Türkistan”, Cilt 1, Sayı 6, 10 Nisan 1330, İstanbul, s.31.
- İslâm Mecmuası(23 Nisan 1914), “Petersburg’da Müslüman Fırkası”, Cilt 1, Sayı 6, 10 Nisan 1330, İstanbul, s.31-32.
- İslâm Mecmuası (7 Mayıs 1914), “Şimal”, Cilt 1, Sayı 7, 24 Nisan 1330, İstanbul, s.30.
- İslâm Mecmuası (7 Mayıs 1914), “Türkistan”, Cilt 1, Sayı 7, 24 Nisan 1330, İstanbul, s.30.
- İslâm Mecmuası (21 Mayıs), “Kırım”, Cilt 1, Sayı 8, 8 Mayıs 1330, İstanbul, s.29.
- İslâm Mecmuası (4 Haziran 1914), “Türkistan”, Cilt 1, Sayı 9, 22 Mayıs 1330, İstanbul, s.29.
- İslâm Mecmuası (4 Haziran 1914), “Şimal”, Cilt 1, Sayı 9, 22 Mayıs 1330, İstanbul, s.31.
- İslâm Mecmuası (4 Haziran 1914), “Rusya-Harkov’da Talebe Cemiyeti”, Cilt 1, Sayı 9, İstanbul, 22 Mayıs 1330, s.32.
- İslâm Mecmuası (4 Haziran 1914) “Rusya-Duma’daki Müslüman Fırkası’nın Lâhiyası”, Cilt 1, Sayı 9, 22 Mayıs 1330, İstanbul, s.32.
- İslâm Mecmuası (4 Haziran 1914), “Türkistan - Kazak Gençlerinin Himmetleri”, Cilt 1, Sayı 9, 22 Mayıs 1330, İstanbul, s.32.
- İslâm Mecmuası (18 Haziran 1914), “Türkistan”, Cilt 1, Sayı 10, 5 Haziran 1330, İstanbul, s.30.
- İslâm Mecmuası (18 Haziran 1914), “Şimal – Orenburg’da İslam İnâs Mektebi ”, Cilt 1, Sayı 10, 5 Haziran 1330, İstanbul, s.30.
- İslâm Mecmuası (18 Haziran 1914), “Taşkent - İttifâk-ı Müslimin Ticaret Şirketi ”, Cilt 1, Sayı 10, 5 Haziran 1330, İstanbul, s.30.
- İslâm Mecmuası (18 Haziran 1914), “Buhara’da İmarat ”, Cilt 1, Sayı 10, 5 Haziran 1330, İstanbul, s.30.
- İslâm Mecmuası (18 Haziran 1914), “Şimal – Kur’ân Tabr’ı Meselesi ”, Cilt 1, Sayı 10, 5 Haziran 1330, İstanbul, s.30-31.
- İslâm Mecmuası (18 Haziran 1914), “Kazak Türklerinin Maarife Rağbeti ”, Cilt 1, Sayı 10, 5 Haziran 1330, İstanbul, s.31.
- İslâm Mecmuası (18 Haziran 1914), “Rusya’da Tebdil-i Din Meselesi ”, Cilt 1, Sayı 10, 5 Haziran 1330, İstanbul, s.31.
- İslâm Mecmuası (30 Temmuz 1914), “Kafkasya ”, Cilt 1, Sayı 13, 17 Temmuz 1330, İstanbul, s.29-30.
- İslâm Mecmuası (30 Temmuz 1914), “ İslam Kazaklar Arasında Maarif ”, Cilt 1, Sayı 13, 17 Temmuz 1330, İstanbul, s.31.
- Karatepe, Tuba Çavdar (2001), “İslâm Mecmuası”, İslam Ansiklopedisi, Cilt 23,

İstanbul, s.53.

Ölçekçi, Haluk (2016), Halim Sabit'in "Altaylara Seyahat" Notları ve Osmanlı Dönemi Türk Yurdu Dergisi'nde Türk Dünyası İlgisi, Tarih ve Gelecek Dergisi, Ağustos 2016, Cilt 2, Sayı 2, 186-210. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227028> (Erişim Tarihi 15.08.2022).

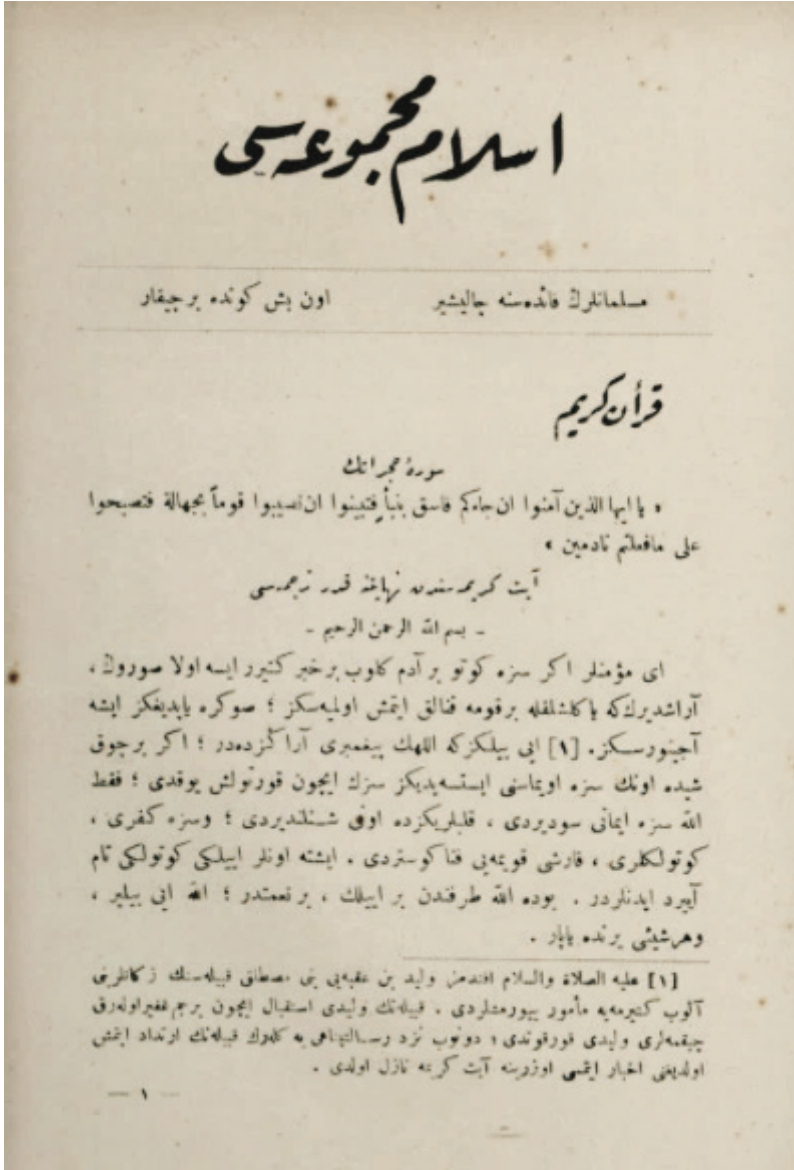
Şibay, Halim Sabit (2017), Altaylara Doğru, Yay. Haz. Selma Günaydın, Cümle Yayınevi, İstanbul.

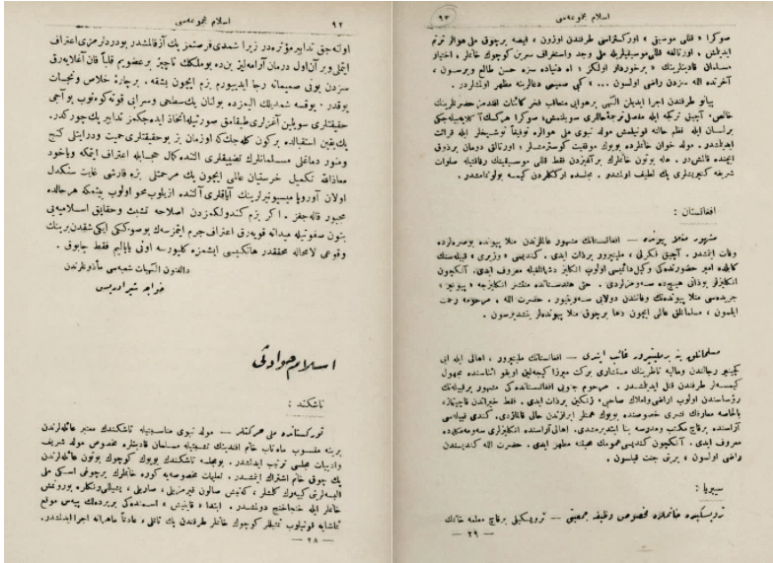
Ülken, Hilmi Ziya (2015), Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, s.582.

Varlık, Bülent (1985), "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, s.125.

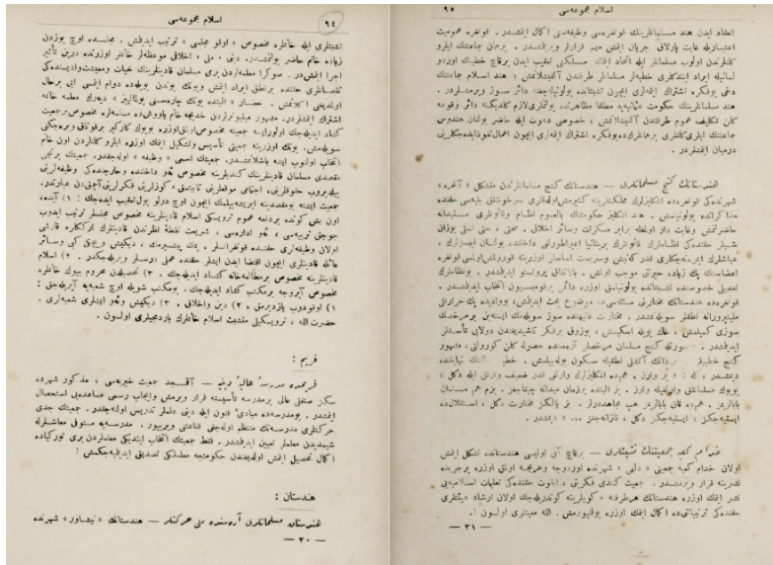
Toprak, Zafer (1985), "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, s.127.

Ekler

İslâm Mecmuası (12 Mart 1914), Cilt 1, Sayı 3, 27 Şubat 1329, İstanbul, s.28-29.

İslâm Mecmuası (12 Mart 1914), Cilt 1, Sayı 3, 27 Şubat 1329, İstanbul, s.30-31.

BÖLÜM 15

MARİAMİN MÜZİSYENLERİ MOZAIĞI

*Abduljalil ALHAJ ESMAİL ARABI¹,
Salam BOULAD²*

1 Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, abduljalil.arabi@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5872-7550>

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, slmboulad@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3195-3440>

1. Giriş:

Suriye, antik eserler açısından dünyanın en zengin ülkelerinden biridir ve müzelerinde heykel, sikkeler, seramik, duvar resimleri, mozaikler ve diğer antik eserlerden binlercesi bulunmaktadır. Suriye müzeleri arasında yer alan Hama Müzesinde, prehistorik dönemlerden başlayarak İslam dönemine kadar çeşitli dönemlere uzanan Hama şehrinin ve kırsalının tarihi yansıtan antik eserler sergilenmektedir. Aynı zamanda bölgede keşfedilen ve ziyaretçilerinin yüzünde şaşkınlık ve hayranlık uyandıran bir grup harika mozaikler de içermektedir.

Bu çalışmada bu mozaiklerden biri olan, Roma dönemine ait ve “Kadın Müzisyenler Mozaïği” veya “Mariamin Mozaïği” olarak bilinen bir mozaïğe ışık tutacağız. Roma toplumunda zenginlerin ve yönetici sınıfın saraylarında gerçekleşen konserlerle ilgili en ifade edici olan Mariamin Mozaïği, dünyada eşi benzeri olmayan ve en eksiksiz mozaik kabul edilmektedir.

Mariamin, sırları henüz ortaya çıkmamış en eski Suriye şehirlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tarihi belgelerde çokça bahsedilen Mariamin’de yapılan arkeolojik araştırma çalışmaları, kilise kalıntılarını, Yunan yazılarını içeren birçok sütunu ve belki de en belirgin olanı bu mozaik olan bir dizi başka arkeolojik buluntu ortaya çıkarmıştır.

2. Mariamin’in Tarihi Coğrafyası:

Marimin köyü, Suriye topraklarında, Humus’un¹ yaklaşık 30 km batısında ve Hama² şehrine yaklaşık 50 km uzaklıkta bulunan antik bir kasabadır. Mariamin’in ilk sakinlerinin şehirlerinin konumu için iyi bir seçim yapması büyük tarihçileri etkilemiştir. Dusseau, Mariamin’in Humus ve Hama arasındaki Asi Vadisine en hakim olan yollardan biri olduğunu söylemiştir. Tarihçi rahip Issa Asaad da, Marimin’in konumu, Batı’dan gelen işgalcileri püskürtmek için en iyi konumlardan biri olduğu için eski Homslular’ın iyi planlamalarını gösterdiğini ifade etmiştir.

Asaad ayrıca, Marimin “çok eski bir şehir, Humus şehrinin batısında, Jabal al-Helou’nun eteğinde, bir çalılığın ortasında yer almaktadır, ve tarihte adından çokça söz edilen en eski Suriye şehirlerinden biridir” demiştir (Jodallah 1999, 391).

1 Eski adıyla Emesa, Batı Suriye’de bulunan, aynı zamanda, Humus ilinin ve Humus ilçesinin merkezi olan şehirdir. 509 metrelik bir rakıma sahiptir ve ülkenin başkenti Şam’ın 162 kilometre kuzeyinde yer alır. Asi Nehri üzerine kurulmuştur. Humus, ilk olarak, Selevkos İmparatorluğu’nun hüküm sürdüğü MÖ 1. yüzyılda tarihi kayıtlarda ortaya çıkmıştır.

2 Suriye’nin orta kesiminde, Asi nehri üzerinde yer alan ve su değirmenleri şehri olarak da bilinen antik şehir Suriye’nin dördüncü büyük şehridir. Şehrin geçmişi Tarihöncesi’ne değin iner. Aramiler MÖ 11. yüzyılda burada Hamat Krallığı’nı kurdular. MÖ 9. yüzyılda Asur yönetimine giren şehir, daha sonra Perslerin, Makedonyalıların ve Selevkosların eline geçmiştir. Selevkosların MÖ 2. yüzyılda Epiphaneia olarak değiştirdiği adı, Bizans yönetiminde geleksel adının bir biçimi olan Emath’a çevrilmiştir.

Tarihsel olarak, arkeolog René Dusseau, inşaat döneminin MÖ iki bin yıl öncesine dayandığını tahmin etmiştir, ve “...Geçen MÖ iki bin yıl öncesine dayanan eski Mariamon olduğunu düşünüyoruz, Mısırlıların Kadeş’i³ arayan yazılarındaki adı geçiyor, ve Fenikeliler döneminde Mariamin, Arvad’ın⁴ sınırlarına ifadelerini kullanmıştır”.

Yükseklikler anlamına gelen Mariamin adı, Hitit belgelerinde (Mi Amana) ve Aramice’de (Marymin) olarak geçmektedir. Bizans döneminde ise “Mariantes” adıyla anılır ve Arap kaynaklarında Mariamin olarak kalmaktadır.

Mariamin, MÖ 2. binyılın başından MÖ 14. yüzyıla kadar olan dönemde Qatana⁵, Kadeş, Ugarit⁶, Yamkhad⁷, Jbeil⁸ ve diğerleri ile birlikte Amorit krallıklarından biri olduğu düşünülmektedir ve MÖ 1200 yıllarında Mariamin, Orta Suriye’deki tüm krallıklar gibi Deniz Kavimleri⁹ tarafından yok edilmiştir.

Fenike döneminde ve MÖ sekizinci yüzyıldan itibaren Mariamin, Arvad’ın mülklerine bağlanmış, ve Makedon İskender’in diğer Arvad şehirleriyle birlikte fethettiği MÖ 333 yılına kadar öyle kalmıştır.

Seleukos döneminde Mariamin, Seleukos İmparatorluğu’nun güney sınır bölgesinde bir koloni olarak anılırdı ve Marathos (Amrit¹⁰) limanından,

3 Suriye’nin Humus şehrinde, Ası Nehri kıyısında antik kent. Kadeş, Hitit egemenliğine girinceye (MÖ yaklaşık 1370) değin Mısır’ın ileri karakollarından biriydi. 13. yüzyıl boyunca Suriye’ye doğru Mısır yayılmasının izlediği yol üzerinde stratejik konumunu korudu.

4 Suriye’nin Tartus İlçesi ve Tartus İli’ne bağlı, Arvad Adası üzerinde bulunan şehir. Suriye’de yerleşim olan tek adadır. Şehir, adanın tamamını kaplar. Şehir ve ada, Suriye’nin en büyük liman kenti Tartus’un sadece 3 km batısındadır. İlk yerleşim MÖ 2000’lerin başında, Yunanca’da ise ada en sık Arados ismiyle kullanılır. Şehir, bazı eski antik kaynaklarda ise Arpad ve Arphad adıyla geçmektedir.

5 Bugün Tell al-Mishrifeh, Suriye’nin Humus Valiliği’nde bulunan antik kenttir. MÖ 2. binyılın çoğunda ve MÖ 1. binyılın ilk yarısında önemli bir merkezdi. Eski Yakın Doğu’daki ticaret yollarının ortasında yer alan konumu sayesinde zenginleşmiş, ancak Hitit İmparatorluğu’nun I. Şuppiluliuma liderliğindeki orduları 1340 yılında onu işgal edip yıkmıştır. MÖ 9. yüzyılda yeniden yerleştirilmiş, ancak kısa süre sonra Asur İmparatorluğu’nun hükümdarı II. Sargon tarafından tekrar yıkılmıştır.

6 Suriye’de Lazkiye yakınlarında Akdeniz’e kıyısı bulunan antik bir liman şehridir. Ugarit’in konumu, Dicle-Fırat bölgesinden Anadolu’ya, Mısır’a ve Akdeniz ile kıyılara dağılmış yerleşimlere ulaşımı kolaylaştırması nedeniyle seçilmiştir. Şehir, ticarete dayalı bir kıyı krallığını yönettiği, Mısır, Kıbrıs, Ege, Suriye, Hititler ve Doğu Akdeniz’in çoğuyla ticaret yaptığı MÖ 1800 ve 1200 yılları arasında en parlak dönemine ulaşmıştır. MÖ 1196 - 1179 arasında Deniz Kavimleri’nin ani bir baskınıyla yakılıp yıkılmıştır.

7 Yamhad krallığı kuzeybatı Suriye’de, MÖ 19. yy’dan MÖ 17. yy’ın ikinci yarısına kadar gelişmiş çok önemli bir krallıktır. Krallığın merkezi ve başkenti Halep şehriydi.

8 Eski adıyla Byblos, Beyrut’un 37 kilometre kuzeyindeki küçük bir liman şehri. Lübnan topraklarındaki en eski ve sürekli yaşanan yerleşim yeri olarak geçmişi 7.000 yıl öncesine dayanıyor. Fenike döneminde önemli bir şehir devleti, ticaret ve dini merkez olan Byblos daha sonra çeşitli uygarlıkların egemenliği altına girmiş, günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür.

9 Tunç Çağı’nın sonlarına doğru, özellikle MÖ 13. yüzyılda, MÖ 1276 – 1178 yılları arasında Anadolu, Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Mısır’a yönelen istila hareketlerinden sorumlu görülen, savaşçı ve denizci halklardır. Antik dönem yazıtlarının hiçbirinde deniz halklarından söz edilmez, Mısır hiyeroglifiyle yazılmış olan Karnak Yazıtı’nda “denizin yabancı halkları” denilmektedir. Antik yazıtlarda bu halkların denizden ya da adalardan geldiği ileri sürülür, ama hangi deniz, hangi ada olduğu belirtilmez.

10 Suriye Akdeniz kıyı şeridinin güneyindeki Tartus kentinde bulunan eski bir Fenike şehri. Dini bir merkez olarak düşünülen alanın, Arward sakinleri tarafından kurulduğu ve asla bir

güneyde Wadi al-Nadara ve Jabal al-Helou'ya ulaşan, ve ardından kuzeye Apamea¹¹ ve Antakya'ya yönelen yol Mariamin üzerinden geçmekteydi.

Roma döneminde Mariamin, ekonomik refahın ve yüksek kültürel ve sanatsal düzeyin olduğu müreffeh bir şehir haline gelmiştir. Kentte taş döşeli yoğun bir yol ağı inşa edildi. Ayrıca Humus, Apamea ve Antakya ile bağlayan ünlü Roma uluslararası yolu buradan geçiyordu ve şimdiye kadar birkaç noktada bazı izleri hala görülebilmektedir. Bu dönemde de birkaç köyü besleyen bir su kanalı kurulmuş ve onun üzerine onlarca değirmen inşa edilmiştir.

Hristiyanlık ilk günlerinden itibaren Mariamin'de Baalbek¹², Humus, Alrasta¹³ ve Hama'da olduğundan daha hızlı yayılmıştır. Onun sebebi dağlara bitişik konumu, ve adı geçen şehirlerde güneş ibadeti aşırı fanatizmidir. Bunu, Hristiyanlara yönelik zulmün doruğa ulaştığı dönemde, MS 27 Şubat 298'de Baalbek'te şehit olan, cenazesi Baalbek'ten Mariamin'e nakledilerek oraya defnedilen ve mezarının üzerine bir kilise inşa edilen Mariamin'in en ünlü Hristiyanlarından Aziz Gelasius'un¹⁴ anılmasından çıkarıyoruz (Sankari 2008,16).

Bizans döneminde Mariamin, Secunda (ikinci) Suriye'nin sekiz piskoposundan biri olduğu için Hristiyanlığın en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Ayrıca Mariamin, Mesih'in doğuşu hakkındaki dini tartışmaya katılmış ve yedi ekümenik konseyde¹⁵ kendisini temsil etmesi için piskoposlar göndermiştir, onlardan Paul, Kyros ve Magnus Piskoposların adları kaynaklarda.

Mariamin'in kiliselerinde yıkım ve yangın belirtileri, kentinin MS 7. yüzyılın başlarında Pers kralı II. Hüsrev¹⁶ tarafından tahrip edildiğini göstermektedir. Pers ordularının ayrılmasından sonra, kaçmayı başaran geri dönüp, şehrinin yıkıntıları üzerindeki evlerini inşa ettiler, ve o günden sonra Mariamin şehirden köye çevirilmiştir (Sankari 2008,17).

yerleşim olarak kullanılmadığı düşünülmekte. Sitenin kurulduğu bölgenin tarihi MÖ. 3. bin yıla kadar dayanmakta ancak sitedeki pek çok anıtın ise MÖ. 6. ve 4. yüzyıldan kaldığı düşünülmekte.

11 Suriye'nin Hama kentinin yaklaşık 55 km kuzeybatısındadır ve Ghab vadisine bakmaktadır. Asî Nehri'nin sağ kıyısında, eski bir Yunan ve Roma şehriydi. Makedonlar döneminde Apamene'nin başkenti olmuş, geç Roma eyaleti Suriye Secunda'nın başkenti ve yine Haçlılar döneminde Metropolitan Başpiskoposluğu olmuştur.

12 Lübnan'ın Bekaa iline bağlı Baalbek ilçesinin merkezi olan şehirdir. M.Ö 1100 yıllarında Fenikeliler tarafından kurulmuştur. İlçe merkezi kent Bekaa Vadisi'nde yer alır. Ayrıca bu şehir, 1984 yılında UNESCO tarafından koruma altına alınmıştır.

13 Humus Valiliği'nin en büyük üçüncü şehridir ve idari başkenti Humus'un 25 kilometre (16 mil) kuzeyinde ve Hama'dan 22 kilometre (14 mil) uzaklıktadır. Roma döneminden kalma Arethusa kentinin (Antik Yunanca: Ἀρέθουσα)alanını kaplar ve hala antik kalıntılarının bir kısmını içerir.

14 Aziz Gelasius I, (Afrika kendi Roman'da doğdu - öldü 19 Kasım 496, Roma; 21 Kasım bayram günü), 492'den 496'ya kadar Papa.

15 Hristiyanlık tarihinde, ilk yedi ekümenik konsül şunları içerir: 325'te birinci İznik Konsili, 381'de ilk Konstantinopolis Konsili, 431'de Efes Konsili, 451'de Kalkedon Konsili, 553'te ikinci Konstantinopolis Konsili. , 680-681'de üçüncü Konstantinopolis Konsili ve son olarak, 787'de İznik'in ikinci Konsili .Doğu Ortodoks ve Katolik Kiliseleri bu yedi konsilin hepsini meşru ekümenik konsil olarak kabul etmektedir.

16 II. Hüsrev, ayrıca Hüsrev Perviz, bir yıl kesinti hariç 590'dan 628'e kadar hüküm süren İran'ın son büyük Sasani kralı olarak kabul edilir. II. Hüsrev, IV. Hüzmüz'ün oğlu ve I. Hüs-

3. Mariamin Müzisyenleri Mozaïği:

1960 yılında keşfedilmiştir. Doğudan batıya doğru uzanan ve yarım daire apsis ile biten dikdörtgen bir evin tabanında yer alan mozaik, üç bölümden oluşmaktadır:

 Doğu bölümü: Geometrik süslemeli dikdörtgen şeklindedir, Şam'daki teknik laboratuvarında restorasyon altında korunmaktadır.

 Batı bölümü: Apsis zeminini geometrik motiflerle kaplar ve bu da restorasyondadır.

 Orta bölümü: Üç bölümden en önemlisi ve dikkat çekicisi olup, ve bu çalışmamızda bu bölümü ele alınacaktır (Zaqzouq 1970,67).

5,37 x 4,25 m boyutlarında ve ana sahnesinin 3.80 x 2.78 m boyutlarında olan mozaik 1967'de Hama Müzesi'ne nakledilmiş, dikdörtgen bir yüzey üzerinde sergilenmiştir (Res1). 4. yy.'ın son çeyreğine tarihlendirilmiştir (Balty 1977,94).

3.1. Çerçeve:

Mozağin çerçevesi, simetrik bir şekilde, mitolojik sahneler ve av sahneleri içermektedir. Yumuşaklık ile karakterize edilen bükülmüş dallardan ve boşluklar şeklinde değişen akantus yaprakları ile karıştırılmış çok sayıda bitkiden oluşmaktadır; bunların her biri, diğer boşlukta bulunan bir canavarı veya yırtıcıyı avlayan çıplak kanatlı bir Kupid'in görüntüsünü içerir ve böylece dönüşümlü olarak bu şekilde devam etmektedir. Çerçevenin dört köşesinde kanatlı ve çıplak dört çocuk betimlenmiştir ve çerçevenin dört kenarının her birinin merkezinde bir insan yüzü temsil edilmiştir. Tüm bunlar, tek bir mekansal alan içinde iç içe geçmiş bir tarihsel ve sanatsal metodolojinin gerçek bir ifadesini veren ve mozaïği çeşitli sahnelerle zenginleştiren güzel bir perspektif düzleminde yapılmıştır.

Dış çerçeve mozaikte bir tür monotonluk yansıtmaktadır. Çerçeve ve ana sahne arasındaki uyumsuzluk nedeniyle çerçevenin tasarımı ile ana sahnenin tasarımı farklı bir atölye ve sanatçı tarafından yapıldığını düşünlmektedir.

Kuzeydoğu köşesinde, gövdesi ve başı dörtte üç şeklinde bahar mevsimini temsil eden çıplak ve kanatlı bir çocuk betimlenmiştir. Başını sola çeviren çocuğun arkasında kızıl ve kahverengi bir elbise uçmaktadır. çocuk sol omzunda sağ eliyle arka ayaklarından tutmuş olduğu bir geyik taşımaktadır. Hayvanın başı aşağı düşmüş şekildedir ve boynunu çocuğun sol eli ile çevrelemektedir. Meleğin gövdesi ve hayvanın gövdesi kahverengi, beyaz, yeşil ve kızıl renkli küplerden yapılmıştır (Zaqzouq 1970,71).

rev'in torunudur. İdamından beş yıl sonra başlayan Müslümanların İran'ı fethinden önce uzun bir saltanat süren İran'ın son kralıdır.

Çocuğun saçları kıvrıktır ve alnında üç küçük tutam saç asılı görünmektedir.

Uyluklarından güney ve batı yönlere çıkan akantus yaprakları oval bir boşluk oluşturur, içinde avcı Kupid tasvir edilmiştir.

Güneybatı köşesinde (Res2) Sonbahar mevsimini temsil eden dörtte üç duruşlu kanatlı ve çıplak bir çocuk betimlenmiştir. Başını sola çevirmiş olup, saçları kahverengi ve beyaz renkli bir çelenkle süslenmiştir. Sol omuzun üzerinde dayanan ve sağ elinde tutan bir meyveler sepeti taşımaktadır. Elbisesi arkasından uçmaktadır ve önceki çocuk gibi, uyluğundan akantus yaprakları çıkmaktadır. başını etkilemiş olan hasarda bir restorasyon yapılmıştır ancak göğsünün altındaki hasarda bir restorasyon yoktur..

Kuzeybatı ve güneydoğu köşelerindeki av sahnelerini temsil edilen diğer iki figür, iki meleğin iki yırtıcıyı avladığını görüyoruz. Onlar yılın herhangi bir mevsimini temsil etmemektedir.

Kuzeybatı köşede, sağ tarafındaki ilkbahar mevsimine bakan dörtte üç duruşlu bir melek betimlenmiştir. Sol omzunu ve göğsünün bir kısmı kapatan ve ucu sağ elinin arkasında asılan sağ omzundaki bir toka ile bağlanan bir elbise giymektedir. Saçları kıvrıktır ve bazı tutamlar alnına sarkmaktadır. Gövdesi ve yüzü, kahverengi, beyaz, yeşil, kırmızı ve siyah renkli küplerden yapılmıştır. Sağ elinde hasardan dolayı görünmeyen bir şeyle tutarken sol elinde üst kısmında hasarlı, kahverengi, kırmızı ve beyaz renklerde bir kalkan tutmaktadır.

Güneydoğu köşede (Res3) de benzer pozisyonda çıplak bir melek tasvir edilmiştir. Sağa doğru kendisine saldıran leopara bakmaktadır. öne doğru uzattığı sol eli ile bir giysi, hafifçe yukarı doğru kaldırdığı sağ eliyle ise kahverengi bir dal/çubuk tutmaktadır. Meleğin uyluklarından bitkisel yapraklar çıkar; doğu alana gider, güney alanda ise meleğin başına kadar uzanır ve üç yuvarlak yapraklı bir çiçekle bitmektedir. Meleğin solunda zeytin yaprağına benzeyen yapraklı dallar filizlenerek bir çiçek oluşturur (Zaqzouq 1970,75).

Çerçevenin tüm yanlarının ortalarında birer yüz betimlenmiştir. Karşılıklı duran yüzler de birbirlerine benzemektedirler. Kuzey ve güney yüzler sakin ve olumlu ifadelerle temsil edilmiştir (Res4). Her biri, *akanthus* yapraklarından oluşan bir başlık taşımaktadır ve bu başlıklardan ikişer boynuz çıkmakta olup, altından da saç tutamları görünmektedir (Maqdad 2008,249).

Doğu ve batı yüzlere gelince bunlar yaşlı ve sakallı bir adamın başını gösterecek şekilde güçlü ve pürüzlü sert ifadelerle sahiptir (Res5). Önceki yüzler gibi her birinin başı, ondan iki boynuz çıkan ve bitki yapraklarından oluşan bir başlık ile örtülmektedir (Maqdad 2008,250).

Kuzey yanın ortasındaki yüzün sağ ve sol taraflarında üçer alan bulunmaktadır (Res1). Sağdaki ilk alanda çıplak bir Kupid betimlenmiştir. Alnına bir tutam sarkan kalın ve kıvrıkcık saçlı Kubid, sağ eli öne doğru uzatır, sol elinde bir elbise sarmaktadır.

İkinci alanda, ortadaki tasvir edilen yüze doğru koşan bir av köpeği betimlenmiştir. Boynunun etrafında halkalı bir deri tasma vardır, ön ayakları öne doğru uzatılmış, arka ayaklarının bir kısmı bitki dallarının arkasına gizlenmiştir. Köpeğin vücudu için kahverengi ve beyaz benekler ile gri rengi kullanılmıştır.

Üçüncü alanda ise, köpeğe saldırır gibi köpeğe doğru giden bir yaban domuzu tasvir edilmiştir. Arka ayakları bitkinin dallarının arkasına gizlenmiş, çıkıntılı dişlerini ve dik saçlarını sırtında ve boynunda görüyoruz. Gövdesinde bazı gri ve açık kahverengi çizgiler ile koyu kahverengi kullanılmıştır.

Orta yüzün solundaki üç alana gelince, ilkinde, onu kovalayan kaplandan kaçan çerçevenin ortasındaki yüze doğru giden çıplak bir Kupid tasvir edilmiştir. Arkasında bir elbise sarkmış olup, sol elinde yuvarlak bir kalkan tutmaktadır ve sağ eli göğsüne dayanmıştır.

Sonraki alanda, çıkıntılı dişleri ile Kupid'e saldıran bir kaplan betimlenmiştir. Ön ayakları öne doğru uzatılmış, arka ayakları bitki dallarının arkasına gizlenmiştir. Üçüncü alanda, kuzeybatı köşesindeki meleğe saldırı durumunda bir leopar tasvir edilmiştir. Sanatçı, leopar vücudu için kahverengi, açık yeşil ve kırmızımsı beyaz, leopar derisi görünümü vermek için siyah ve kahverengi daireler kullanmıştır.

Batı yana gelince, ortasındaki yüzün sağ ve sol taraflarında ikişer alan bulunmaktadır. Figürleri etkilemeden çerçevenin bu bölümünde hasar meydana gelmiştir. Sağdaki ilk alanda, ikinci alanda Kupid'ine saldırmak için koşan öfkeli bir boğa betimlenmiştir. Arka ayakları bitki dallarının arkasına gizlenmiştir ve yukarı doğru uzanan uzun bir kuyruğu vardır. Vücudunda kahverengi, boynunda gri, alnındaki saçlarında kızıl renk kullanılmıştır. İkinci alanda yer alan çıplak Kupid ise elinde bir mızrak tutarak saldırgan boğaya doğru ilerlemektedir ve bu hareketine yardımcı olması için sol dizini bükmektedir.

Soldaki ilk alanda yanındaki alanda kaçan çocuk Kupid'e doğru yönelen ve pençelerini gösteren bir ayı görülmektedir. Ayının gövdesi kahverengi ve koyu kahverengidir. İkinci alanda Kupid'in kıvrıkcık saçları alnına bir tutam sarkıyor, elinde bir çok tur ipten bir bobin tutmaktadır. Dizleri bükülmüş, ayıdan kaçmaya hazırmış gibi başı ayıya dönük olarak tasvir edilmiştir.

Üst kısmı hasar görmüş olan güney yanın ortasındaki yüzün sağ ve sol taraflarında üçer alan bulunmaktadır. Sağdaki ilk alanda ortadaki başa

doğru giden çıplak Kupid betimlenmiştir. Dizleri bükülmüş, sol elinde bir elbise tutarken öne uzattığı sağ elinde ise keskin bir alet tutmaktadır. Çocuğun başı ve elindeki alet çerçevenin bu tarafındaki hasar nedeniyle kısmen yok olmuştur.

İkinci alanda, bazı beyaz benekli kahverengi bir aslan betimlenmiş olup, başının bir kısmı zarar görmüş ve geçmişte kahverengi küplerle restore edilmiştir.

Üçüncü alanda ise dizleri bükülmüş olan bir Kupid aslana doğru giderken tasvir edilmiştir, gövdesinin önüne yerleştirdiği dışbükey yüzeye sahip dikdörtgen bir kalkan taşımaktadır.

Sol taraftaki ilk alanda, ikinci alandaki Kupid'e doğru giden azgın bir boğa tasvir edilmiştir. Sağ ayakları öne uzatılmış, ön sol ayağını bükerken, arkadaki ayağı ise bitki dallarının arkasına gizlenmiştir. Boğanın omzunda büyük bir kambur ve vücudunun etrafında deri bir kemer bulunmaktadır. Yüzü ve sol gözü kızıl rengindedir.

İkinci alanda boğaya doğru yönelen, ellerini yukarı kaldırmış, hilal şeklinde bir mızrak tutmuş ve beline bir elbise bağlamış olan çıplak Kupid betimlenmiştir. Üçüncü alanda ise oturan bir leopar görüyoruz. Teninde kahverengi, bej ve beyaz kullanmış ve daireleri koyu kahverengi ile renklendirmiştir.

Çerçevenin doğu yanda da dört alan bulunmaktadır. Ortadaki yüzün sağ tarafındaki ilk alanda ön ayakları öne uzatılmış ve arka ayakları bitki dallarının arkasında gizlenmiş olan bir aslan tasvir edilmiştir. Aslanın vücudunda kahverengi, beyaz ve kızıl renkler kullanılmıştır.

İkinci alanda sol dizini bükerek çıplak bir Kupid betimlenmiştir. Sol elinde bir elbise, sağ elinde de küçük yeşil bir bıçak tutmaktadır.

Başın solunda, ilk alanda iki uzun boynuzlu hafifçe zıplayan bir geyik görülmektedir. İkinci alanda yer alan Kupid (Res6), sol kolunu saran ve arkasından uzanan bir elbise dışında çıplaktır. Hafifçe geyiğe doğru dönmüş olup, sağ dizini bükmüş ve sol dizini uzatarak bir okçu gibi ayakta durur vaziyette ele alınmıştır. Yeşil ve kırmızımsı beyaz renklerle betimlenen Kupid'in sağ elini bükülmüştür ve sol eliyle de bir yay tutmaktadır (Duchesne, Guillemin 1970,146).

3.2. Ana Sahne:

Mozağin ana sahnesinde, bir sahne üzerinde altı kadın müzisyen ve iki erkek çocuğu betimlenmektedir (Ali 2012,66).

Bu ahşap platform (sahne) sezonluk kurulumdur, tiyatro gösterileri ve festivaller sırasında kurulur ve bu kutlamaların tamamlanmasından sonra demonte edilir sezonluk bir sahnedir. Podyumun önündeki mozaikte açık-

ça görülen ahşap tabakanın altına açılan üç delik, tiyatrodan veya konser alanında reflektör ve ses dağıtıcı rolünü oynamak için tasarlanmış nozul-
ların varlığını göstermektedir (Maqdad 2008,244).

Kadınlar ve çocuklar sahnedeki tüm alana yayılacak şekilde soldan sağa betimlenmiştir:

Eros kılığına girmiş ve öne bakan iki küçük çocuk betimlenmiştir (Res7). Bu çocukların görevi havayla dolu, dairesel, çok halkalı bir körük şeklinde tasarlanmış olan bir deri torba üzerinde dönüşümlü olarak dans etmektir. Bu basınç süreci, iki çocuk arasında gerçekleşen dönüşümlü dans sırasında, iki cihazı sürekli olarak birbirine bağlayan kapalı dairesel bir silindir aracılığıyla orgun hava ile dolmasını sağlamaktadır. Daha sonra hava, org cihazının on dokuz büyük dikey tüpü ve sazları içinde dağıtılarak oyun-
cunun müzik gamını uygulamasına ve onu diğer enstrümanlardan çıkan melodilerle eşleşen bir tonda dinleyicilere iletmesine yardımcı olmaktadır.

Ancak bu iki çocuğun yaşları ve çıplak görünüşleri, varlığının, meleklerin öncülü olan, Pothus'un veya tanrı Eros'un sembolü olarak, eski bir klasik tarzdan geleneksel bir ödünç alma olduğunu göstermektedir (Maqdad 2008,245).

Sahne, kadın oyuncuların oluşan grubun çalmaya başlama emri vermek üzere sol elini kaldıran ve sağ elinde uzun crotala (Krotala - Crotalum) tutan grubun başkanı (Maestro - Üstad) tarafından yönetildiğini göstermektedir (Res7). Uzun kollu yeşil-gri bir khiton giymiş olan bu figür, sahnenin en solunda durmaktadır (Dunbabin 1999,170).

Maestronun önünde sarı-kırmızı kollu mavimsi gri bir khiton giyen bir hydraulos¹⁷ çalan bir org sanatçısı tasvir edilmiştir (Res7). Giysisi, göğüsleri altında kırmızı kemer ile süslenmiş olup, yine kırmızı ayakkabı giymektedir. Bitkiler ve insani figürler ile süslenen orgun alt kısmı dekoratif bir masa örtüsü ile kaplı bir masa gibi görünmektedir (Gavrili 2010, 9).

Hydraulos'un diğer tarafında, dalgalı saçlı ve güzel bir yüze sahip olan açık gri ve siyah bir dalmatica¹⁸ giyen bir müzisyen durmaktadır. Seyircilere bakan kadın (Res9), iki eliyle, geniş ağızlı olan di-aulos¹⁹ çalmaya hazırlanmaktadır (Dunbabin 1999,170-171).

Bu müzisyenin sol tarafında ve bir masanın arkasında esmer başka bir müzisyen tasvir edilmiştir (Res9). Kadın gri bir tunik (khiton) üzerinde

17 Havayı su ile iten enerji kaynağının bir el pompası ile doğal bir kaynaktan elde edildiği, hava ile şişirilen bir tür boru elemanıdır.

18 Over-tunic, khiton, diyakozların giydiği bir çeşit liturjik kıyafettir. Bazı önemli kutlamalarda piskoposların da dalmatika giydiği olur. Dalmatika ilk olarak 2. yüzyılda Dalmaçya'da üretilerek, Roma'da elit kesimin giydiği bir kıyafet olarak ortaya çıkmıştır.

19 Çift flüt, Genellikle sanatta tasvir edilen eski bir Yunan rüzgar enstrümanıydı. Genellikle "obua" veya "çift obua" olarak tercüme edilir, genellikle çift kamışlı bir enstrümandı ve sesi - "delici, ısrarcı ve heyecan verici" olarak tanımlanır - bir gayda sesine benziyordu.

sarı ve kahverengi bir dalmatica giyiyor, ve ortasında beyaz bir kemer takmaktadır. Masanın üzerinde dekoratif işlemeli bir örtü, ve onun üzerinde yuvarlak sekiz altın bronz kase oxybaphon²⁰ bulunmaktadır (Res 8). Seyirciye bakan kadın, her bir elinde küçük ve kısa çubuklar tutmakta ve bunlarla altın kaselere vurarak müzik yapmaktadır (Zehdi 1970,146-147).

Bu müzisyenin arkasında, sağa hafif bir sapma ile, derin bir rezonans kutusu ve siyah zemin üzerine sarı-kırmızı renkte dokuz paralel telli ve çok itinalı ele alınmış olan bir müzik aleti kitharayı (arpi) görüyoruz. Arpına çalan kadın arkasında durmaktadır. Dalgalı siyah saçlı (Res10), kullaklarında küpe takıyor, ve altın rengi daireler ile süslenen yeşil bir khiton giymektedir (Balty 1977,95).

Ardından sahnenin en sağ ucundaki dansçının gösterisi gelmektedir (Res11). Bedeniyle arkasındaki müzisyeni büyük ölçüde saklamaktadır. İki siyah şerit ile süslenen geleneksel gri bir dalmatica giymektedir. Ellerinde kymbala'lar²¹ tutmaktadır ve müziğin ritmine ve şarkıcının şarkı söylemesine göre dans etmeye başlamış gibi kollarını yanlarına ve aşağı doğru açmış ve vücudunu öne atıyormuş gibi betimlenmiştir (Balty 1977,96).

Bu gösteride, *Scheitelzopf*²² olarak bilinen, benzer bir saç modeli ile betimlenen tüm kadınların düzgün ve güzel bir görünümde ele alındıklarını, işlemeli ve mücevherlerle süslü lüks ve parlak giysiler içinde göründüklerini, karakterlerin dağılımının ve organizasyonunun standartlara, müzik aletlerine ve mekansal mekana uygun ve uyumlu olduğunu görüyoruz (Kiilerich 2015, 70-71). Tüm bunlar, birbirleri ile uyumlu, parlak ve çarpıcı renklere sahip olan ve yarım santimetreyi geçmeyen çok küçük ölçülerdeki mozaik taşlarının son derece büyük bir ustalıkla yerleştirilmesi ile elde edilmiş sahnelerdir. Renklerin kullanımının ve renk geçişlerinin birbirine oldukça uygun olması, sanatkarların becerisini gözler önüne sermektedir. Ek olarak, siyah, beyaz, kırmızı, açık ve koyu kahverengi, sarımsı beyaz, yeşil, bej, gri, kırmızımsı beyaz ve mavi gibi birçok renk kullanılmış ve mozaikte hakim olan kırmızı ve kahverengi renkler ile diğer renkler arasında bir eşleşme olmuştur (Zaqzouq 1970, 99-100).

4. Sonuç:

Bu mozaik, Mariaminli sanatçının veya sanatçıların, küçük taş karelerin uygulanmasındaki ustalığı, renklerin ihtişamı ve uyumu ile kompo-

20 Eski yemeklerde, oxybaphon yada acetabulum, şarap veya sirke tutmak veya bu sıvıların suyla karışımını yapmak için kullanılan, çan şeklindeki bir bardak veya vazoydu. Tekne genişti ve tepesi açıktı; Ayrıca boyut ve şekil olarak benzer olan tüm kaplara, hangi amaçla uygulanabileceklerine de isim verildi. Genellikle porselenden, bazen de camdan, gümüşten, bronzdan veya altından yapılırdı.

21 Kastanyetler.

22 Birçok tel veya örgüden oluşan geniş bir örgünün katlandığı ve ensenin başın üstüne doğru veya üzerine getirildiği bir saç modelidir.

zisyonun dengesi ve sahneden yayılan yaşam ve hareket vasıtasıyla kavram ve anlamın özgünlüğünü ifade eden yüksek kaliteli mozaik modellerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca sanatçı, mozağin çerçevesindeki bazı tanrıların yüzlerindeki korku ve panik ifadeleri ile av sahnelerinde korkmuş hayvanların hareketlerini de ifade etmeyi başarmıştır. Ayrıca, Mariamin müzisyenlerinin giydiği lüks kıyafetlerle Mariamin şehrinin ulaştığı refah ve yüksek zevk durumunu gösterebilmiştir.

Bu Mozaik, Mariamin şehrinin müzik dünyasında çok yol kat ettiğini ve burada, Yunan ve Hint enstrümanları dahil olmak üzere, antik dünyanın her yerinden gelişmiş müzik aletlerinin kullanıldığı, sanat uzmanı bir seyircinin katıldığı çok zarif konserlerin yapıldığını göstermektedir. Bu da Suriye'deki müzikal rönesansın zirvesi olduğuna işaret etmekte ve Roma döneminde Suriye'nin müzik başkenti olduğu inancının pekişmesini sağlamaktadır.

RESİMLER

Resim 1: Mariamin Mozağı

<https://twitter.com/DocCrom/status/1495729233741631492/photo/1>

Resim 2: Güneybatı Köşesinde Sonbahar Mevsimini Temsil Eden Kupid

<https://www.flickr.com/photos/mllealxvuk/4837656292/in/album-72157624601297922/>

Resim 3: Güneydoğu Köşede Çıplak Kupid

<https://www.flickr.com/photos/mllealxvuk/4837655258/in/album-72157624601297922/>

Resim 4: Güney Yüzü

<https://www.flickr.com/photos/mllealxvuk/4837043357/in/album-72157624601297922/>

Resim 5: Batı Yüzü

<https://www.flickr.com/photos/mllealxvuk/4837043935/in/album-72157624601297922/>

Resim 6: Doğudaki Cupid

<https://www.flickr.com/photos/mllealxvuk/4837655732/in/album-72157624601297922/>

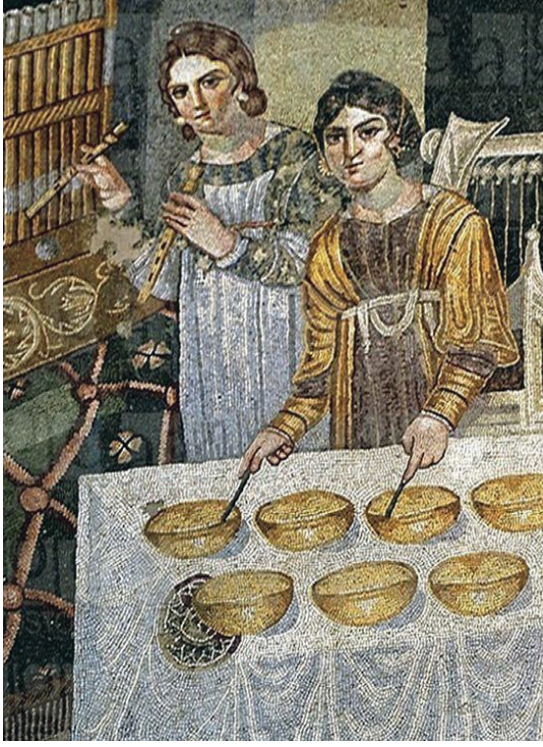
Resim 7: Ana Sahnenin Sol Kısmı

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hama_Museum_4419.jpg

Resim 8: Ana Sahnenin Sağ Kısmı

<https://www.agefotostock.com/age/en/details-photo/detail-of-the-mosaic-of-the-musicians-4th-century-from-mariammina-hama-museum-syria/B21-1346132>

Resim 9: Di-aulos Ve Oxybaphon Çalan Müzesiyenler
<https://tr.pinterest.com/pin/304063412355496644/>

Resim 10: Kithara Çalan Müzesiyen
<https://twitter.com/profyarrow/status/1495737073021730819/photo/1>

Resim 11: Kymbala Çalan Müzesiyen

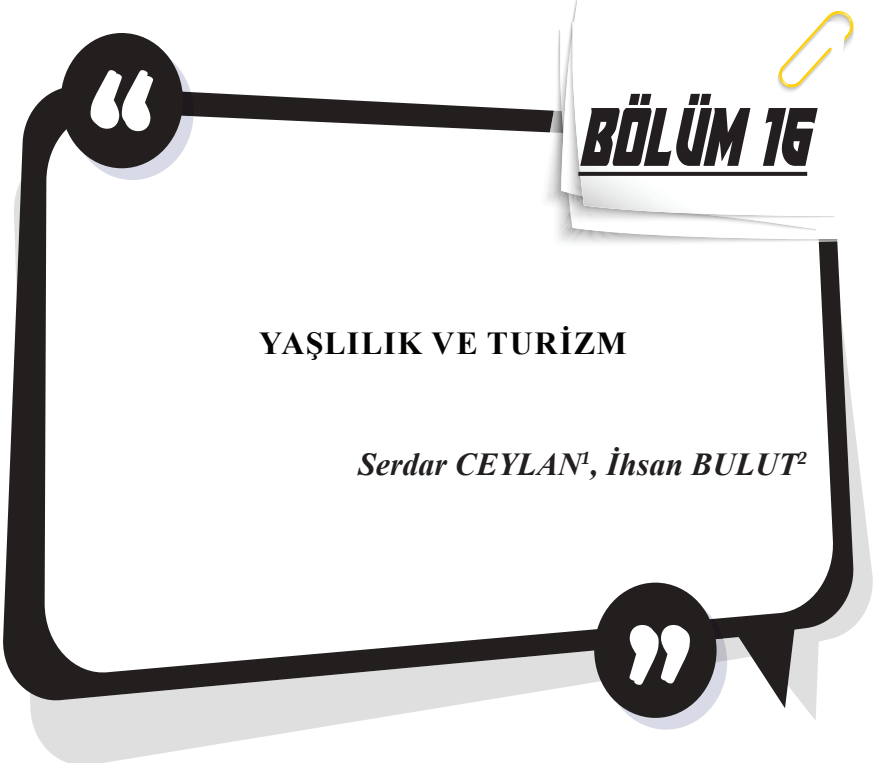
<https://intarch.ac.uk/journal/issue56/1/images/figure18.jpg>

KAYNAKÇA

- Ali, Y. (2012).** *Allavhat Alfusaifusaeyie Fi Mathaf Hama*, (Şam Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi).
- Balty, J. (1977).** *Mosaïques Antiques de Syrie*, Centre Belge de Recherches Archéologiques à Apamée de Syrie, Bruxelles.
- Duchesne-Guillemin M. (1970).** “Mosaïque de Mariamin au musée Hama”, *Suriye Arkeolojisi Dergisi*, Sayı 20, 145-151. Şam.
- Dunbabin, K.M.D. (1999).** *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge University Press, Unaited Kingdom.
- Gavrili, P. (2010).** “A New Approach to the Mosaic from Mariamin, Syria, with Female Musicians. Theatrical Performance or Private Banqueting Concert?”, *Studien zur Musikarchäologie VII*, 9-16.
- Jodallah, F. (1999).** *Suriya Nab’ul-Hadarat*, Şam.
- Kiilerich, B. (2015).** *Visual Dynamics: Reflections On Late Antique Images*, Bergen.
- Maqdad, KH. (2008).** *Alfusaigusaa Alsuriye Val-Mu’takadat Aldiniye Alkadime*, Şam.
- Sankari, M. (2008).** “*Fusaifusaa Min Hama*”, *Aladiyat Derneği*, Sayı 1. Halep.
- Zaqqouq, A. (1970).** “*Fusaifusaa Mariamin Alma’roda Fi Mathaf Hama*”, *Suriye Arkeolojisi Dergisi*, Sayı 20, 67-80. Şam.

İNTERNET KAYNAKLARI:

- URL1:** <https://commons.wikimedia.org> (Erişim Tarihi 14.10.2022).
- URL2:** <https://intarch.ac.uk> (Erişim Tarihi 20.10.2022).
- URL3:** <https://tr.pinterest.com> (Erişim Tarihi 19.10.2022).
- URL4:** <https://twitter.com> (Erişim Tarihi 13.10.2022).
- URL5:** <https://www.agefotostock.com> (Erişim Tarihi 18.10.2022).
- URL6:** <https://www.flickr.com> (Erişim Tarihi 15.10.2022).

BÖLÜM 16

YAŞLILIK VE TURİZM

Serdar CEYLAN¹, İhsan BULUT²

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü. serdar_ceylan_51@hotmail.com ORCID: 0000-0002-9599-5586

2 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya. ihsanbulut@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0002-4873-3479

Giriş

Nüfusun özellikle son yüzyılda aşırı bir hızla artmasının sebebi, doğum artışlarının hala yüksek olmasına karşılık, tıptaki gelişmeler ve sağlık koşullarının her geçen gün düzelmesidir. Bu artıştaki bir başka neden ise, özellikle geçmiş yüzyıllarda insanlar arasında pek büyük tahribatlar yapan salgın hastalıkların önüne geçilmesi ile ölüm oranının nispeten düşmesi ve bu nedenle insanın yaşam süresinin uzamasıdır. Yeterli beslenme ve tıptaki ilerlemeler sayesinde dünyaya gelen insanlar, eskiden olduğu gibi hemen ölmekte, ölümler gecikmektedir. Bu durum, dünyada nüfusun artarak birikmesine (yaşlanmasına) neden olmaktadır. Ancak şu da belirtilmelidir ki ortalama insan ömrü yeryüzünün her bölgesinde aynı değildir. İnsan ömrünün ortalaması ülkeden ülkeye değişmekte, ülke gelişmiş (ileri) olduğu oranda ortalama insan ömrü uzamakta, ülke az gelişmiş (geri ve fakir) olduğu derecede ölüm oranı çoğalmakta ve ortalama ömür kısalmaktadır (Tanoğlu, 1969: 43-44). Endüstrileşme sürecini tamamlamış olan ülkelerde nüfus artış hızı ve dolayısıyla da nüfustaki büyüme, belirgin bir şekilde yavaşlamaktadır. Batı ülkeleri, 18. yüzyıl başlarında hızla tarım toplumu olmaktan endüstri toplumu olma konumuna geçmişler ve nüfus artış hızları da çok dikkat çekici bir şekilde düşmüştür. Bugün endüstrileşme sürecine yeni yeni giren ya da bu yolda kısmen mesafe almış ülkeler için endüstrileşme sürecinin ne zaman tamamlanacağını kestirmek zor olduğundan, nüfus artış hızlarının da ne zaman duraksayacağını belirlemek, hemen hemen imkânsızdır. Ancak şunu söyleyebiliriz ki bugün nüfusu hızlı artan ülkeler, günün birinde ekonomik ve sosyal gelişmelerini tamamladıklarında, onların da nüfus artış hızı düşecek ve nüfus bir dengeye (demografik döngü aşamasına) doğru gelecektir (Doğanay, 1991: 65-67). Başka sözcüklerle belirtecek olursak, Endüstri Devrimi sonrası Avrupa’da yaşanan gelişmeler, insan ömrünün uzamasına ve ölüm oranlarının düşmesine neden olmuştur. Modern dünyanın bilimsel ve teknolojik gelişmeleri, yaşam koşullarının iyileşmesine imkân vermiştir. Avrupa’da başlayan bu gelişmeler, dünyada en büyük nüfus değişimlerine de neden olmuştur. Endüstrileşen toplumlarda doğum oranlarının düşmesi, insan ömrünün artmasına ve sağlık şartlarındaki gelişmelere bağlı olarak ölüm oranlarının düşmesi, öncelikle gelişmiş Batı toplumlarında olmak üzere birçok ülkede yaşlı nüfus oranlarının artmasına neden olmuştur. Yapılan öngörüler, bu eğilimin yakın gelecekte tüm dünyada artarak devam edeceğini göstermektedir (Korkmaz ve Yazıcı, 2014: 10). Başka bir ifadeyle, farklı coğrafyalarda ve toplumlarda yakın bir tarihten beri gözlemlenen artan yaşlılık, kendiliğinden ortaya çıkan bir durum değildir. Ait olduğu toplum ve dönemdeki ekonomik ve sosyal değişimler bileşkesi bu noktada belirleyici olmaktadır. Bilim ve teknolojiye ulaşılan üstü ilerlemeler, sağlık alanında çığır açmaktadır. Geçmiş yüzyıllardaki öldürücü bulaşıcı hastalıklar ve doğum esnasında bebek ve

anne ölümlerinin ortadan kalkması, bu gelişmelerin sonuçlarından sadece birkaç tanesidir (Şentürk, 2020: 1).

Yaşlanma ve yaşlılık konusu; geriatri, gerontoloji, demografi, sosyal psikoloji, sosyoloji, coğrafya ve turizm gibi farklı disiplinlerce farklı bakış açıları ve konularca ele alınmakta ve yaşlı nüfus üzerine araştırmalar yapılmaktadır. Başka bir deyişle, yaşlı sağlığı, yaşlılık psikolojisi, yaşlılık sosyolojisi, demografik döngüde yaşlanma, nüfusun yaş yapısı, yaşlı nüfusun coğrafi dağılışı, üçüncü yaş turizmi, sağlık turizmi, termal turizm, wellness turizm gibi birçok konu disiplinlerin araştırma konuları olmaktadır.

15 Kasım 2022 tarihinde 8 milyarı bulan dünya nüfusunun yüzyılın sonlarında 11 milyara ulaşacağını öngörülmesi ve insan ömrünün uzamasına bağlı olarak 65 yaş ve üzeri yaştaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranının her geçen yıl artması, yaşlılık konusunun konuşulmasını ve turizm sektörü ile olan ilişkisinin ortaya koyulmasını gerekli kılmaktadır. Gelişmiş ülkelerin var olan yaşlı nüfusunun yanı sıra, gelişmekte olan ülkelerin nüfuslarının da hızla yaşlanma sürecine girmesi, küreselleşen dünyada uluslararası turizm hareketliliğinde yaşlı nüfusun artan bir mekânsal hareketliliği, yaşlı nüfusun turizm sektörü içerisinde incelenmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim turizmin konaklama, yeme-içme, eğlendirme ve ulaşım gibi çeşitli hizmetler sağlayan ekonomik bir sektör olduğu düşünüldüğünde, turizm sektörünün pazar alanında yaşlı nüfusa ulaşma, yaşlı nüfusa yönelik paket turlar düzenleme, yaşlı nüfusa yönelik turizm aktiviteleri ve hizmetleri oluşturma gibi planlama ve uygulamada çeşitli çalışmalar yapmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amacı, turizm ile nüfus yapısı içerisinde yer alan yaşlı nüfus arasında nasıl bir ilişki olduğunu anlamaya çalışmaktır. Başka bir ifadeyle araştırmanın amacı, küreselleşerek bütünleşen dünya coğrafyasında yaşlanma olgusunun uluslararası turizm ve iç turizm ile ilişkisini tartışmaktır. Araştırmada cevap aranan sorular şu şekildedir: Yaşlı nüfus ve turizm arasında nasıl bir ilişki vardır? Dünyada ve Türkiye’de nüfusun yaşlanması turizm sektörünün mevcut yapısını ve bu sektörün geleceğini nasıl etkileyecektir?

Yaşlanma

Dünya tarihinde ilk kez bütünüyle insanlar yaşlanmaya¹ başlamışlardır. Yaşlanma, 20. yüzyılda sağlık koşullarındaki iyileşme ve yaşam standartlarındaki yükselmeye başlamıştır (Tümertekin ve Özgüç, 2015: 269). Evrensel bir gerçeklik olan yaşlanmanın tüm ülkeler açısından önemi her geçen gün artmaktadır. İnsanların gündelik yaşamına gelişen teknolojinin girmesi ve teknolojinin yaşamı kolaylaştırması, tıp alanındaki iyileşmeler ve sağlık konusunda artan bilimsel bilgi birikimi ve bilinçlilik ülkelerin ortalama yaşam süresini yükseltmiştir. Ancak bu durum ülkelerin yaşlı nüfus

1 Nüfusun yaşlanmasının mekânsal yönü için bkz. Özgür, 2019; Özgür ve Yakar, 2021.

oranın artmasına ve dünyanın giderek demografik yaşlanma sürecine girmesine neden olmaktadır (Gökçe-Kutsal, 2006: 36; Tamam ve Öner, 2001: 50; Öz, 2002: 17). Bu bağlamda yaşlanma, her canlı türünde görülen, tüm fonksiyonlarda gerilemeye neden olarak devam eden evrensel bir süreçtir. Yaşlılık, insan hayatının belirli bir aşamasını oluşturan ve her dönem gibi kendine özgü üstünlükleri ve eksiklikleri olan bir dönemdir. Yaşlılık döneminde kişilerin, fiziksel, ekonomik, psiko-sosyal ihtiyaçları, önceki yaş dönemlerine göre değişmekte ve artmaktadır (Bilen, 1983). Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre yaşlılık, çevresel faktörlere uyum sağlayabilme yeteneğinin azalmasıdır (Gökçe-Kutsal, 2003: 1; Aydınır-Boylu, 2013: 145-46). Yaşlılık; zamansal bakımdan 65 yaş üstü dönem olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2015). Ancak yaşlılık kavramı biyolojik olduğu kadar, bilişsel ve psiko-sosyal yönleri ile düşünüldüğünde daha karmaşık bir kavram olduğu anlaşılabacaktır. Ölümü hatırlama, çeşitli biyolojik ve fiziksel hastalıklara maruz kalma, hareket kısıtlılığı ve yalnızlaşma süreçlerinin yaşandığı bir dönem olarak algılanmaktadır (Salur, 2018: 9).

20. ve 21. yüzyılın en belirleyici demografik olaylarında birisi, nüfusun yaşlanma sürecine girmesidir. Nüfusun yaşlanması, 65 yaş ve üstü kesimin nüfusun büyük bir kısmını temsil etmesi anlamına gelmektedir (Duben, 2018: 68). Bu anlamda toplumsal yaşlanma, sadece ulusal bir mesele olmaktan çok, dünyada genelini etkileyen toplumsal bir olgu olarak kabul edilmektedir. Yaşlılığın bölgesel ve ulusal olarak yorumlanmasının özünde ulus devletlerin (en azından gelişmiş ülkelerin) sosyal yardım politikalarının geliştirilmesinde kontrol sahibi olduğu iddiası vardır (O'Rand, 2000; Philipson², 2006; akt. Yazıcı, 2014: 68). Başka bir ifadeyle, nüfus artışı, doğurganlığın düşmesi ve insan ömrünün uzamasına bağlı olarak şekillenen toplam nüfus içerisindeki yaşlı sayısının artması, bu değişimin demografik boyutunu ifade etmektedir. Genel nüfus içinde yaşlı sayısının ve oranının artması, değişen toplumsal yapının bir yansıması olduğu gibi, bu toplumsal yapıyı da yakından etkileyerek yapı unsurları arasındaki karşılıklı ilişkiyi harekete geçirmektedir. Bu ilişkisellik, demografik bir değişim gibi görünen artan yaşlılığın, toplumsal bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır (Şentürk, 2020: 1). Başka bir ifadeyle, toplumsal değişimin en önemli boyutu, son yıllarda nüfusun hızla yaşlanıyor olmasıdır. Nüfusun hızla yaşlanması, geniş aileden çekirdek aileye geçiş, kentleşme ve geleneksel yapıdaki değişiklikler nedeniyle yaşlılık sadece kişileri ilgilendiren bir mesele olmaktan çıkmış, toplumsal bir konuya dönüşmüştür. Geçmişte yaşlıların tüm hizmetleri aileleri tarafından sağlanırken, günümüzde gelişmiş birçok ülkede yaşlılarla ilgili çeşitli sosyal politikalar geliştirilmektedir (Kalınkara, 2016: 27).

Devletlerin ve uluslararası kuruluşların yaşlılık için belirlediği “60 yaş” ve “65 yaş” üstü gibi sınırlar vardır. Sosyal politikalar açısından böyle

2 Philipson, 2006.

bir kronolojik tanımlama gerekli de görülebilir. Ancak sosyolojik olarak “yaşlı” kategorisi (kimin yaşlı olduğu), zamandan zamana ve toplumdaki topluma değişen bir niteliğe sahiptir. Örneğin 2010 yılında Avrupa’da yapılan anket araştırmasında “İnsanın kaç yaşından itibaren yaşlı sayılacağı?” sorusu sorulmuş, fakat soruya verilen cevaplar, Yunanistan’da 68, Portekiz’de 66, Türkiye’de 55 yaş gibi ülkelere göre farklılık göstermiştir (Başlevant, 2010; Çayır, 2018: 82). Nitekim eleştirel gerontolojinin genel yaklaşımı, yaşlılığın sosyal olarak kurgulanan bir deneyim ve süreç olduğudur. Ekonomik politik bakışa göre ise bu durum, yaşlılığın sosyal olarak yapılanmasında, ulus ve ekonomi gibi faktörlerin etkisinin olduğudur. Yaşam standartları, yaşam beklentisi ve günlük yaşamdan beklentiler bakımından var olan eşitsizlikler, ulus devlet ve ekonomi arasındaki etkileşimle ilişkili olup, bu durum kimi yaşlıların kontrol ve güç kazanmasına, kimi yaşlıların ise bağımlılık ve güçsüzlüğüne yol açan süreçleri beraberinde getirmektedir (Philipson, 2006; akt. Yazıcı, 2014: 69). Yaşlı insanlar bir yandan yoksulluk ve dışlanma nedeniyle marjinalleştirilen gruplar olarak politik bağlamda büyük ölçüde güçsüz olarak konumlandırılmaktadırlar. Diğer yandan yaşlıların demografik olarak artan sayıları, emeklilik örgütleri gibi sivil toplum örgütleri ile güçlü toplumsal etki potansiyeli bulunmaktadır (Vincent vd., 2017; Tekin, 2020: 24).

1990’lardan günümüze doğru, küreselleşmenin yaşlılık ideolojisi üzerindeki etkisi (yaşlılığın siyasallaşması, yaşlılığın küreselleşmesi vb.) tartışılmaktadır. Burada temel sorun, yaşlılığın ulusal ekonomiler için bir yük olarak görüldüğü tartışmalarından, toplumsal yaşlanmanın tüm dünyanın meselesi olarak görüldüğü tartışmalarına doğru bir geçiştir. Dünya Bankası’nın (1994) *İleri Yaş Krizinin Önlenmesi* raporu gibi önemli belgelerin dışında, Central Intelligence Agency (CIA) (2001) ve Washington Merkezli Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi tarafından yayınlanan *Küresel Emeklilik Krizi* gibi belgeler, bu alana daha yeni katkılar sağlamıştır (Jackson, 2002). Ayrıca 2. Dünya Yaşlılık Kongresi’nde (2002 Nisan, Madrid) yayınlanan Madrid Uluslararası Yaşlılık Eylem Planı’nda yaşlıların yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, “her yaş için toplum” fikrinin öne çıkması dikkat çekicidir (Philipson, 2006; akt. Yazıcı, 2014: 72, 83).

Demografik Değişim

Tüm dünyada görülen yaşlanma olgusu, bu zamana kadar görülen en önemli demografik değişim³ olduğuna şüphe yoktur. Günümüzde yaşlı nüfusun en fazla gelişmiş ülkelerde olduğunu görmekteyiz. Ancak 2006-2030 yılları arasında, yaşlı nüfus oranının az gelişmiş ülkelerde yüzde 140’lık bir artış olacağı, gelişmiş ülkelerde ise bunun yüzde 51’i bulacağı öngörülmektedir (Krug, 2002). Günümüzde demografik değişimin toplumsal yönü, yaşlı toplumun giderek daha fazla artan oranda yaşlanma-

3 Demografik dönüşüm için ayrıca bkz. Yücesahin, 2011.

sıdır. Yaşlı kişiler gelecekte çok daha ileri yaşlara kadar yaşayacaklardır. 75 yaş üzerindeki kişilerin sayısında, önümüzdeki 20 yıl içinde beklenen durum, yaşlı kişilerin sağlık, emeklilik ve barınma alanındaki taleplerinin artacağıdır. Bu durum ise tüm ulus devletler, yöneticiler ve araştırmacılar için önem arz edecektir. Küresel düzeyde ise, 2005-2030 yılları arasında 65 yaş üzeri nüfusun yüzde 104 olarak artacağı, 65 yaş altı nüfusun ise sadece yüzde 21 oranında artacağı öngörülmektedir (Bengston ve Löwenstein, 2004). En fazla dikkat çeken artış Japonya’da yaşanacaktır. 2030 yılına kadar tüm Japonya nüfusunun yaklaşık yüzde 24’ünün en az 85 yaşında olacağı beklenmektedir (Powell⁴, 2011; akt. Yazıcı, 2014: 135-136).

Doğum oranlarının düşmesi ve insan ömrünün uzamasıyla birlikte genel nüfus içinde yaşlı sayısında bir yükselme görülmektedir. Toplumsal yapıdaki değişimin bir yansıması olarak ortaya çıkan yaşlılık, siyaset, ekonomi, sosyal hizmetler, aile, kent planlaması ve sağlık bilimcilerine kadar çok geniş bir alanı etkilemekte ve bu alanlar tarafından yaşlılık konusu ilgiyle takip edilmektedir (Şentürk, 2020: 4). Gelişmiş (zengin) ülkelerin çoğu için doğal nüfus artışı artık durmuş gibi görünmektedir. Doğurganlık oranı düş-tükçe ve insan ömrü uzadıkça yaşlıların toplum içerisindeki oranı artmaktadır. Dünyada yaşlanmanın en fazla hissedildiği bölge olan Avrupa, aynı zamanda da en düşük doğal nüfus artış oranları sergileyen alandır. Ancak hızlı yaşlanmayla ilgili sorunlar sadece gelişmiş (zengin) ülkelere özgü bir durum değildir. Gelecek yüzyılın hemen başında şimdi genç ve gelişmekte olan (yoksul olarak nitelenen) birçok ülke de yaşlanmaya başlayacaktır (Tümertekin ve Özgüç, 2015: 270-271). Nitekim BM’nin (2017) “Dünya Nüfusu Yaşlanıyor” adlı raporunda, 60 yaş ve üzeri nüfusun 1980 yılında 382 milyon iken 2017 yılında bu sayının 962 milyona çıkması dikkat çekmektedir. 2030 yılına ulaşıldığında ise, mevcut yaşlı sayısının (1.41 milyar) 10 yaşın altındaki çocukların sayısından (1.35 milyar) fazla olacağı tahmin edilmektedir. Dünyadaki 80 yaş ve üzerindeki nüfusun, 2017-2050 yılları arasında 3 kat artarak 137 milyondan 425 milyona çıkması öngörülmektedir. Ayrıca dünyadaki yaşlı nüfusun üçte ikisinin gelişmekte olan bölgelerde yaşamakta olduğu ve gelişmekte olan bölgelerdeki yaşlı sayısının gelişmiş bölgelerindekinden daha hızlı artmakta olduğu raporda belirtilmektedir. 2050 yılında dünyada yaşlı insanların 10 tanesinden 8’inin gelişmekte olan ülkelere olacağı beklenmektedir (Şentürk, 2020: 2-3).

Günümüzde dünyadaki ortalama yaşam uzunluğu 71’in üzerindedir. Gelişmiş OECD ülkelerinde ortalama yaşam süresi 80 yıl olup, gelecekte bu rakam artmaya devam edecektir. Türkiye’deki ortalama yaşam süresi 78 yıl olup, bu konuda Türkiye, ekonomik olarak en gelişmiş ülkelere yetişmek üzeredir. Bu bağlamdan bakıldığında, Türkiye’deki nüfus hızla yaşlanmaktadır. Nitekim tahminlere göre, 2050 yılına ulaşıldığında dün-

4 Powell, 2011.

ya nüfusunun yüzde 16'sının yaşlı olacağı öngörülmektedir. “Çok yaşlı” olan Avrupa’da bu oran yüzde 30 iken, Türkiye’deki bu oran yüzde 18 olacaktır (Duben, 2018: 68). Türkiye’de de sağlık hizmetlerinde görülen iyileşme, beslenme ve yaşam kalitesinde görülen artış gibi faktörler, ortalama yaşam süresinin uzamasına ve yaşlı nüfusun ülke nüfusu içerisindeki oranının giderek artmasına neden olmaktadır. Nitekim istatistiki nüfus projeksiyonları bu durumu doğrulamaktadır.

TÜİK’in 2021 yılı sonu nüfus raporuna göre, Türkiye’deki 65 ve üzeri yaştaki nüfusu 8.245.124 kişi olmuştur. Ülke nüfusu içindeki yaşlı oranı ise yüzde 9,7 olmuştur. Yaşlı nüfusun cinsiyete göre dağılımına bakıldığında yüzde 55,7’sinin kadın nüfus, yüzde 44,3’ünü erkek nüfus olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, ülkedeki mevcut yaşlı nüfusun yüzde 64,7’sinin 65-74 yaş grubunda, yüzde 27,3’ünün 75-84 yaş grubunda ve yüzde 8,0’ının ise 85 ve üzeri yaşta olduğu görülmektedir. TÜİK’e göre, toplam nüfusun yüzde 10’unu yaşlı nüfusun oluşturması, nüfusun yaşlanmaya başladığını göstermektedir. Nitekim ülkedeki yaşlanmanın (yaşlı nüfus sayısının artması) diğer yaş gruplarından daha hızlı olduğu görülmektedir. Gelecek yılların nüfus tahminlerine göre, ülke yaşlı nüfus oranının 2030 yılında yaklaşık yüzde 13’ü, 2060 yılında yüzde 22’yi ve 2080 yılında ise yüzde 25’i bulacağı tahmin edilmektedir. Ülkedeki doğum oranlarının düşmesi ve ölüm hızının yavaşlaması ile ülkenin nüfus yapısı şekil değiştirmiştir. Ülkenin toplam nüfusu içinde çocuk ve gençlerin oranı azalırken, ülke toplam nüfusu içerisinde yaşlıların oranı artmıştır. Ancak Türkiye, yaşlı nüfusa sahip gelişmiş ülkelere göre hala genç bir nüfus yapısına sahip olsa da, ülkedeki yaşlı nüfus sayısal olarak oldukça fazladır. Başka bir ifadeyle, Türkiye, yaşlı nüfus sıralamasında 167 ülke arasında 68. sırada bulunmaktadır (TÜİK, 2022).

Yaşlılık ve Turizm

Yaş ile turizm faaliyetlerine katılma arasında yakın bir ilişki vardır. Yaş faktörü, turistlerin turizm türü tercihlerini ve hangi turizm bölgesine gidileceğinin kararını etkilemektedir (Page ve Connel, 2006; Çavuşgil-Köse ve Uca-Özer, 2013: 278). Başka bir deyişle, yaş faktörü, turizm talebini etkilemektedir. Gelişmiş ülkelerde yaşlılık ve turizm üzerine yapılan araştırmalar, gençlerin ve yaşlıların turizme daha çok eğilimli olduğunu ortaya koymaktadır. Yaşlı kesimin barınma ve fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanmış, emekli olmuş ve boş zamanının artmış olması, (gelişmiş ülkelerde) gelir düzeyinin yüksekliği ve çocuk sorununun olmaması, bu kesimin turizme olan talebinin artmasında önemli bir faktör olmaktadır. Bu nedenle, özellikle gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfusun iç ve dış turizme katılması yüksek düzeyde olmaktadır (Bahar ve Kozak, 2015: 123). Başka bir deyişle, insan ömrünün uzaması, turizm üzerinde olumlu yönde etkide bulunmaktadır. İnsan ömrünün uzaması, emeklilik dönemlerindeki yaş-

lıların turizme katılmalarını artırmaktadır. Boş zaman ve yeterli gelire sahip olan yaşlılar, emeklilik dönemlerinde genelde seyahat etmektedirler. Yapılan araştırmalar, insan yaşam süresinin artması ile turizme katılma motivasyonu arasında yakın bir ilişki bulunduğunu belirtmektedir (Kozak vd., 2014: 34).

Dünyada turizme katılanların sayısındaki artışın temel nedeni, dünyada nüfusunun artmasıdır. Dünyanın demografik yapısındaki değişimler, turizm hareketlerindeki sayısal gelişmeyi beraberinde getirecektir (Usta, 2014: 24). Dünya çapında yaşlı vatandaş sayısındaki artış, bu gruba kendine özgü ihtiyaçları olan turizm için çekici bir niş pazar haline getirmektedir. Seyahat pazarını hedefleme stratejilerinin yanı sıra, yaşlı turizmde kalite, yaşlılar için eğlence amaçlı spor ve seyahat sağlığı, yaşlı turizmi üzerine yapılan konferanslarda dile getirilmektedir (UNWTO, 2022). Dünya nüfusunun yaşlanması, yaşlıların turizm ekonomisindeki önemini de artırmaktadır. Yaşlıların, yakın bir gelecekte konaklama ve seyahat işletmeleri için en büyük pazar alanı olacağı (Huang ve Tsai, 2003; Möller vd., 2007) tahmin edilmektedir. Nitekim küresel turizm pazarında üçüncü yaş turizmine katılım 1999'da yaklaşık 593 milyonken (Liew vd., 2021), 2050 yılına kadar bu sayının 2 milyarı geçeceği beklenmektedir (UNWTO, 2001). Yaşlı turistlerin seyahat tercihleri; sağlık turizmi ve medikal turizme katılım, doğal-kültürel alanları ziyaret ve arkadaş ve akraba ziyareti olarak şekillendiği görülmektedir (Büyük ve Akkuş, 2022: 114). Yaşlıları kapsayan bu turizm çeşitlendirmesinin kökeni, sağlık turizmine⁵ ve sosyal turizme kadar uzanmaktadır. Sağlık turizminin, sanayileşme ve kentleşme sonucunda, birey ve toplumun fiziksel sağlığının bozulmasına paralel olarak önemi artmaktadır. Sağlık turizmi, bireylerin (sağlığını geliştirmek ya da korumak için-tedavi olmak, rehabilite olmak vb.) yaşadıkları yerden başka bir yere gitmesine neden olmaktadır (Sağlık Turizm Kurulu, 2015). Alan yazında; yaşlı turizm, üçüncü yaş turizmi ve geriatri turizmi gibi kavramların birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Aydemir ve Kılıç (2017), yabancı alan yazında *third age tourism*, *senior tourism*, *age friendly tourism*, *mature tourism*, *active aging tourism*, *elderly tourism*, *silver tourism* ve *grey tourism* gibi birçok kavramın kullanıldığını belirtmektedir (Çataloğlu, 2020: 60).

Yaşlılık döneminde insanlar, emekli olmuş, çocuklarını büyüttmüş ve belirli bir ekonomik birikime erişmiştir. Bu yaşlı nüfus, genel olarak kariyer hedefini tamamlamıştır. Bu yaşlı nüfus, daha çok fiziksel ve psiko-sos-

5 Sağlık turizmi, tedavi amacıyla yapılan seyahatlerdir. Başka bir deyişle, sağlık turizmi, fizik tedavi ve rehabilitasyon ihtiyacı olanlarla birlikte uluslararası hasta potansiyeline cevap veren sağlık kuruluşlarının büyümesine olanak sağlayan bir turizm türüdür. Gelişmiş ülkelerde sağlık hizmetlerinin sunumu yüksek maliyetli olduğu için bu ülkelerde bulunan sosyal güvenlik kurumları ve özel sigorta kurumlarının kaliteli tıbbi hizmet sunan ve yakında yer alan ülkelerle paket anlaşmalar yaparak sağlık hizmetlerini düşük maliyetli alma çabaları görülmektedir (Kozak vd., 2014: 21).

yal yönden kendisini geliştirmek ve iyileştirmek istemektedir (Aydın ve Tütüncü, 2021: 100). Yaşlı turistlerin daha fazla boş zamana sahip olması, turizm için seçtikleri dönemlerin daha esnek olmasına imkân vermektedir. Bu nedenle yaşlı turistler, sezonun çok yoğun olmadığı aylarda daha ucuza tatil yapabilmektedirler (European Commission Enterprise and Industry Directorate-General, 2014: 5). Yaşlı turistler, turizm faaliyetlerinde bulundukları destinasyonun temiz ve rahat olmasına dikkat etmektedir. Genellikle yaşlı turistler, ülkelerine yakın olan turizm bölgelerini ve her şey dâhil hizmetleri tercih etmektedirler. Ayrıca yaşlı turistler, daha az bozulmuş çevreleri ve iklimsel bakımdan ılıman bölgeleri sevmektedirler (Yıldırım, 1997: 79). Yaşlı turistlerin mal ve hizmet taleplerine yönelik tercihleri daha sabit olup, tanıdıkları ve bildikleri markalara daha fazla sadık oldukları görülmektedir (Nikitina ve Vorontsova, 2015: 849-851). Yaşlı turistler, kendisine uygun olmayan turistik organizasyonlara sıcak bakmamakta, paket turları ve daha az hareket içeren aktiviteleri daha çok tercih etmektedirler. Ülkelerine ve sahip oldukları gelirlerine göre, yaşlı turistlerin destinasyon tercihlerinin ve gittikleri destinasyonda talep ettikleri yiyecek ve içeceklerin de farklılaştığı görülmektedir. Ancak, yaşlı turistler, sağlığı korumak amacıyla diyet yemekleri, salatayı ve fast-food dışı yiyecekleri daha çok tercih etmektedirler. Ayrıca, yaşlı turistlerin ilk katlarda yer alan, asansöre, sağlık hizmetlerine ve restorana yakın olan odaları tercih etme eğiliminde oldukları görülmektedir (Hacıoğlu ve Şahin, 2011: 21-22; Aydemir ve Kılıç, 2017: 2-3). Bu anlamda yaşlı turistlerinin genel özelliklerine bakılacak olursa; genelde kadın oldukları, yeterli harcayabilir gelire sahip oldukları, güvenlik faktörünü göz önünde tuttukları, konaklama sürelerini uzatma eğilimli oldukları bilinmektedir. Ayrıca boş zamanları fazla olan yaşlı turistlerin her mevsim seyahat edebilmeleri, iletişimi önemsemeleri, “meraklı” turist olarak kabul edilmeleri, ulaşımdan çok erişimi önemsemeleri, birbirlerinin tavsiyelerinden etkilenmeleri ve tıbbi bakım ve sağlık hizmetleri için seyahat etmeleri (Anderson ve Langmeyer, 1982; Huang ve Tsai, 2003; Möller vd., 2007; Zsarnoczky, 2016) ile tanıdıkları söylenebilir (Büyük ve Akkuş, 2022: 114).

Boş Zaman Etkinlikleri ve Yaşlılık

Günümüzde dünyada ve Türkiye’de hem boş zaman bilinci hem de serbest zaman etkinliklerine olan ilgi ve katılım giderek artmaktadır. Boş zaman etkinliklerine katılımda, kişinin sosyal çevre imkânları da etkili olabilmektedir. Ancak bazen de aynı toplumsal koşullardaki yaşlı kişilerin bu etkinliklere katılma isteği ya da isteksizliği, eğitim seviyesi gibi faktörler nedeniyle birbirinden çok farklı olabilmektedir (Amman, 2007: 163-174). Geleneksel kesimde yaşlıların boş zamanlarını komşu ziyaretleri, kadın günleri, dini etkinlik ve düğünlere katılma, çocuklarla-torunlarla ve akrabalarla birlikte olma şeklinde değerlendirdikleri görülmektedir. Başka bir

deyişle, kırsal alanlarda yaşlılar, boş zamanlarını daha çok ev içerisindeki etkinliklerle (TV izleme, kitap-gazete okuma, el işi, gün-toplantı), alışverişlerle (pazar-dükkan) ya da dış mekânlarda (kahvehane) geçirmektedirler. Kentlerde yaşayan orta ve üst eğitim ve gelir grubuna sahip yaşlıların boş zaman etkinliklerine daha fazla zaman ayırdığı ve boş zamanlarını daha çok dış mekânlarda (geziler, bahçe, balıkçılık, avcılık vb.) değerlendirdiği yapılan araştırmalarda (İlgar, 2008; Taştan, 2009; Anıl, 2011; Abduşoğlu, 2012; Ceylan vd. 2015; Müftüler, 2016) belirtilmektedir (Müftüler, 2019: 183-184). Konaklama, ulaşım ve yeme içme gibi çeşitli hizmetleri satın alma gücü yüksek olan yaşlı nüfusun ise, genelde, erişilebilir uzaklığa ve uygun iklimsel şartlara sahip bölgelere doğru turistik bir akış göstererek çeşitli rekreasyonel faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir.

Rekreasyonel faaliyetler açık mekânlarda yapılabileceği gibi kapalı mekânlarda da gerçekleştirilebilir. Özellikle pandemi döneminde iç mekânlarda gerçekleştirilebilen rekreasyonel faaliyetlerin önem kazandığı görülmüştür. Genel olarak yaşlılar için açık alanda gerçekleştirilecek faaliyetlerin ön planda tutulması istense de pandemi nedeniyle, bu pek mümkün olmamıştır. Yaşlı bireylerin konutlarında yapabilecekleri (kâğıt oynamak, dans etmek, resim yapmak, dikiş dikmek ve basit egzersizler yapmak gibi) birçok etkinlik bulunmaktadır. Önemli olan temel nokta yaşlı bireylerin konutta gerçekleştirebilecekleri rekreasyonel faaliyetlerin nasıl yapılacağına gösterilmesidir (Aydın ve Tütüncü, 2021: 101).

Üçüncü Yaş Turizmi

Üçüncü yaş kavramı, insanın faal çalışma hayatından uzaklaşarak emekli olduğu dönemi belirtmektedir. Bu kavram, ilk kez 1970'lerde Fransa'da Profesör Pierre Vallas tarafından kullanılmıştır. Üçüncü yaş üniversitesi ilk 1973 yılında onun öncülüğünde Fransa'nın Toulouse kentinde açılmıştır (Zilova vd., 2014). Üçüncü yaş; emeklilik dönemini kapsayan özgür yaşam dönemi olarak ifade edilebilir. Dünya nüfusunun giderek yaşlanması, yaşlılara yönelik gelişmelerin daha da önem kazanmasını sağlamıştır. Turistlerin yaşlarına göre dağılımını gösteren istatistiklere göre, elli yaşını aşanların seyahatlere katılma oranında artan bir eğilim olduğu belirlenmiş, böylece yaşlılara yönelik geniş bir turizm pazar alanının ve turizm potansiyelinin olduğu anlaşılmıştır (Usta, 2014: 26). Nitekim yaşlı turistlerin bakımına yönelik turistik tesislerin ve seyahatlerin artmasıyla birlikte turizm sektörü içerisinde üçüncü yaş turizmi de gelişmeye başlamıştır (Özcan ve Aydın, 2015: 85). Üçüncü yaş turizmine yönelik pazar araştırmaları, üçüncü yaş turizminin büyüyen bir pazar payı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, yaşlı gruba yönelik bu turizm, önemli bir pazar bölümü olmaktadır (Hacıoğlu ve Şahin, 2011: 17; Aydemir ve Kılıç, 2017: 2). Örneğin üçüncü yaş turizminin artan önemi nedeniyle Malta'da 1992'de "Avrupa Yaşlı Tu-

ristler Piyasası” temalı bir konferans yapılmıştır. Bu toplantıda, yaşlı kesimin büyük bir pazarı temsil ettiği belirtilerek, yaşlı nüfusa daha fazla ilgi gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu konferansta, Avrupa ve Britanya’nın dünyadaki üçüncü yaş turizminin en büyük üreticisi olduğu, yılda yaklaşık 3 milyon Avrupalı yaşlı turistin, deniz aşırı seyahate çıktığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda konaklama işletmeleri de sezonun yüksek yoğunlukta olmadığı dönemler için tur operatörleri ile özel fiyat görüşmeleri yaparak ve yaşlılar için özel imkânlar oluşturarak üçüncü yaş turizminin gelişimine yardımcı olmaktadır. Başka bir deyişle, yeterli boş zamana sahip olan yaşlı nüfus, ölü sezon olarak nitelendirilen dönemlerde otellerin doluluk oranını artırmakta ve sezonluk faaliyet gösteren turistik işletmelerin çalışma mevsimini uzatmaktadır (Yıldırım, 1997: 78-79).

Dünyada yaşlı nüfusun giderek artması, geleceğin turizm faaliyetlerini ve turizmin yönünü belirleyecektir. İnsanın yaşam süresinin uzaması ve emeklilik sonrası boş zamanın artması, turizme ayrılacak serbest zamanın da artmasına imkân vermektedir. Emeklilik ile birlikte çalışma hayatından uzaklaşan yaşlı nüfus, turizmde önemli bir pazar bölümü olarak düşünülmektedir. Turizm açısından tüketici yaşlı nüfus, turistik mal ve hizmetlerin kendilerine göre yeniden şekillendirilmesine de neden olmaktadır (Usta, 2014: 26). Başka bir anlatımla, dünya nüfusunun giderek yaşlanması ve gelecekte yaşlı nüfusun dünyadaki oranının daha da artacağı öngörüsüne göre, üçüncü yaş grubunda yer alan turistlerin turizm endüstrisindeki öneminin ileriki yıllarda çok daha fazla artacağını en önemli göstergelerinden biridir. Son on yılda, üçüncü yaş turizm pazarı, birçok ülkedeki turizm pazarı uygulamaları ve araştırmacıları tarafından büyük ilgi görmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri özellikle Avrupa ve Kuzey Amerikalı üçüncü yaş turistlerinin uluslararası seyahat hareketlerinin on yıldır sürekli artış göstermesidir (Sangpikul, 2008). Bu öngörüler, 2050’li yıllarda üçüncü yaş turizm pazarının ciddi bir kapasiteye sahip olacağını göstermektedir. Yaşlı turistlerin genelde, sağlık turizmi, kültür turizmi, golf turizmi ve kurvaziyer turizmi gibi turizm türlerini tercih ettikleri görülmektedir. Yaş ile yapılan öngörüler, aynı zamanda ilerleyen yıllarda bu tarz turizm türlerine yönelik talebin de artacağını en önemli göstergelerinden biri olarak ifade edilebilir (Çavuşgil-Köse ve Uca-Özer, 2013: 280).

Turizme katılmak için daha fazla boş zamana ve gelire sahip olan yaşlı tüketiciler, dünya seyahat ve turizm endüstrisinde en hızlı büyüyen pazar dilimi olarak kabul edilmektedir. Bu yaş grubundaki bireylerin seyahat harcamaları, dünya turizm gelirleri içerisinde önemli bir paya sahiptir (Jang ve Ham, 2009). Günümüzün genç bireylerinden oluşan yaş grupları, istikrarlı bir şekilde geleceğin olgun ve yaşlı turist pazarlarını oluşturacaktır. Turizm pazarlamacılarının, yeni oluşan bu grubu (yaşlı nüfusu) dikkate almaları hayati önem taşımaktadır. Bu yaş gruplarının seyahat ile ilgili davranışlarını

bugünden analiz etmek ve çeşitli pazarlama stratejileri ile geleceğe dönük olarak şekillendirmek oldukça önemli olacaktır (Dotson vd., 2008). Özellikle obezitenin, alerjik hastalıkların vb. artacağına yönelik öngörüler oldukça önemlidir. Bu öngörüler, ilerleyen yıllarda sağlık turizmine yönelik talebin artacağını göstermektedir. Ancak yaşlı turistlerin (kronik hastalıkları olsa bile) seyahatlerinde herhangi bir azalma yaşanmayacaktır. Gönümüzün yaşlı turisti, eski kuşaklara oranla çok daha genç bir görünüm sergilemektedir. Bu da daha maceracı ve yenilikçi olacaklarının göstergesidir (UNWTO, 2010; Çavuşgil-Köse ve Uca-Özer, 2013: 280).

Üçüncü yaş turizminin en önemli nedeni, sağlık ve yaşam şartlarındaki gelişmelere bağlı olarak insan ömrünün ve yaşam kalitesinin artırmış olmasıdır. Avrupa’da, 1960-1965 yılları arasında, insan ömrü erkeklerde ortalama 68, kadınlarda ise ortalama 74 olarak belirlenmiştir. Bugün Avrupa’da ortalama ömür 90 yıla doğru ilerlemektedir. Özellikle endüstrileşmiş toplumlarda, üretici olmaktan çıkarak, sağlanan sosyal haklarla yeni bir yaşam devresine giren yaşlılar, yeni tip yaşam kalitesi arayışı içinde olmaktadır. Üçüncü yaş turizmi denilen turizm şeklinin ortaya çıkmasındaki temel nedeni de budur (Usta, 2014: 26). Bu bağlamda kavramsal açıdan üçüncü yaş turizmi, “50 yaş üstündeki insanların ikametleri, çalıştıkları ve her zamanki ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına yaptıkları seyahatlerden ve seyahatleri esnasında genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek geçici süreli konaklamalarından kaynaklanan ilişkiler bütünüdür” şeklinde tanımlanabilir (Yıldırım, 1997: 77; Çataloğlu, 2020: 60). 60 yaş ve üzeri yaşa sahip insanların gerçekleştirdikleri turizm etkinlikleri “üçüncü yaş turizmi” olarak kavramsalastırılmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerdeki yaşlı nüfusun yeterli boş zamana ve gelire sahip olması turizmde önemli bir potansiyeli oluşturmaktadır. Bu potansiyelin harekete geçirilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla üçüncü yaş turizmi, birçok ülkede geliştirilmeye çalışılmaktadır. Yaşlı turistler, genellikle sağlık turizmi, termal turizm, kültür turizmi ve inanç turizmine katılmaktadırlar. Üçüncü yaş turizmi uygulamalarına ilk kez 1990 yılında başlayan Türkiye’nin de üçüncü yaş turizminin gelişmesi için önemli bir potansiyele ve çekiciliklere sahip olduğu bilinmektedir (Kozak vd., 2014: 15).

Literatürde “gümüş (silver) turizm” olarak da isimlendirilmiş olan üçüncü yaş turizmine dair farklı yaş sınıflandırmaları yapılmasının nedeni; üçüncü yaşın, emeklilik çağının başlaması ile ilişkilendirilmesidir. Ancak emeklilik yaşı, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Dolayısıyla üçüncü yaş turizminin sadece emeklilerin katılımı ile gerçekleşeceğini söylemek yeterli bir açıklama olmayacaktır. Çünkü belirli bir yaşa ulaşmış olmasına rağmen, halen aktif çalışma hayatında olan pek çok kişi bu turizm aktivelerine katıldığı görülmektedir (Yıldırım, 1997; Büyük ve

Akkuş, 2022: 114). Ancak literatürde üçüncü yaş turizmi, 65 yaş ve üzerindeki kişilerin özellikle son 20-30 yılda artan yaş ortalamalarına paralel olarak bakım gerektiren tedavileri kapsayan bir sağlık turizmi çeşidi olarak tanımlanmaktadır. Dünya Yaşlanma Örgütü ve BM'e göre, 65 yaş ve üstü insanların günümüzde yaklaşık 600 milyon olduğu, 2050 yılında bu sayının 2 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Üçüncü yaş turizmi kapsamında değerlendirilen bu grup genellikle, sağlık amacıyla seyahat etmektedir. Ancak son yıllarda kültür, sanat ve spor gibi pasif katılımlı aktivitelere de teşvik edildikleri görülmektedir (ASTUD, 2014). Üçüncü yaş turizminin temel motivasyonları sağlık turizmi, kültür turizmi ve golf turizmi olarak da gruplandırılabilir (Hunter-Jones ve Blackburn, 2007; Akoğlu-Kozak vd., 2019: 101).

Günümüzde ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesi, emeklilik sonrası boş zamanın daha fazla olması, yaşlıların seyahate olan ilgisini artırmaktadır. Özellikle erken emekli olanlar ve genç yaşlılar bunlar arasında yer almaktadır. Yaşlıların genelde sağlık turizmi, dini turizm ve memleket turizmi şeklinde üçüncü yaş turizm faaliyetlerine katıldıkları görülmektedir. Toplumda yaşlı nüfus arttıkça, üçüncü yaş turizminin de gelişebileceği (Canatan, 2012: 385-388; Müftüler, 2019: 190) öngörülmektedir. Üçüncü yaş turizminin giderek uluslararasılaştığı görülmektedir. Yaşlılara yönelik turizm turları, genelde gelişmiş ülkelerde üye sayıları milyonlara varan sosyal güvenlik kurumlarınca düzenlenmektedir. Emeklilik ile birlikte boş zamanı artan yaşlılar, kendi aralarında iletişim sağlamak ve boş zamanlarını değerlendirebilmek için çok çeşitli alanlarda aktif olan dernekleri kurmakta ve çeşitli organizasyonlar oluşturmaktadırlar. Bu derneklerin düzenlediği tur organizasyonları dışında, turizm acentelerinin organize ettiği paket programları da yaşlıların seyahatlerinde kullandığı bir organizasyon olmaktadır (Yıldırım, 1997: 78). Bu ülkelerin üçüncü yaş turizmine ilişkin çalışmaları genellikle sosyal turizm amaçlı olmaktadır. Ancak Avrupa Birliği'nin geliştirmekte olan ülkelere üçüncü yaş turisti çekmeyi hedeflediği de görülmektedir (Aydemir ve Kılıç, 2017: 4).

Yaşlı turistlerin tatil tercihi daha çok ılıman ülkelere ve sağlık turizminin geliştiği bölgelere doğru olmaktadır. Eğlence ve dinlence (rekreasyon) alanları, bakım evleri, klinik oteller ve tatil köyleri tercih edilen hizmet birimleri olmaktadır. Bu tür alanlarda yaşlı nüfusun profiline göre yaşlı bakım hizmetleri, gezi turları, meşguliyet terapileri ve rehabilitasyon hizmetleri verilmektedir (Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2013). Üçüncü yaş turizminde yaşlı turistlerin seyahat motivasyonunda dinlenme ve gezme öne çıkmaktadır. Bu nedenle, son yıllarda sağlık turizmi kapsamında ele alınan yaşlı turizmi aslında büyük bir pazara ve gittikçe artan bir pazar potansiyeline sahiptir (Lieux vd., 1994: 719). Ancak yaşlıların vücutlarındaki fiziksel bazı yetersizliklerin, sağlık durumlarındaki hızlı

değişikliklerin ve ihtiyaçlarının bu süreçte dikkate alınması gerekmektedir. Bu müşteri potansiyelini önemli yapan, ancak bir o kadar da zorlaştıran temel sorun budur. Çünkü yaşlıların seyahate çıkması, ulaştırılması, konaklatılması ve eğlencesi bazı farklı düzenlemeler gerektirmektedir. Mekânın düzenlenmesinin yanında, personelinin tutum ve davranışları da yaşlıların seyahat motivasyonunu etkilemektedir (Avcıkurt, 2003: 145-148). Dolayısıyla, yaşlı turizminin diğer turist gruplarına göre farklı yaklaşımlarla ve özel uygulamalarla sürdürülebilir bir turizm türü olarak ele alınması gerekmektedir (Akoğlu-Kozak vd., 2019: 101-102). Ayrıca turizme yönelik konaklama ve diğer hizmet işletmelerin yaşlı turistlerin ihtiyaç ve isteklerini dikkate alması oldukça önemlidir. Özellikle küçük engelleri olan (yaşlılıktan kaynaklanan) yaşlı turistler için çeşitli kolaylıklar sağlayabilmek oldukça önemlidir. Örneğin, işletmeler içerisinde yaşlıların hareket kabiliyetini artırıcı dizayn oluşturmak, iş görenlerin yaşlı turist hizmetleri konusunda eğitimi vb. uygulamalar önem kazanmaktadır (UNWTO, 2010; Çavuşgil-Köse ve Uca-Özer, 2013: 281).

Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin de yüzde 6'sını yaşlı turistlerinin oluşturduğu görülmektedir. Yaklaşık 2 milyon üzerindeki yabancı yaşlı turist ve 5 bine yakın yerli yaşlı turist, Türkiye'de turizme katılmaktadır. Gelecekte bu rakamların daha da artacağı öngörülmektedir. Dünya nüfusunun da giderek yaşlanacağı öngörülür ise Türkiye'nin yaşlı nüfusa yönelik planlama çalışmalarını ivedilikle oluşturması gerekmektedir (Arıcı, 2019: 136). Başka bir anlatımla, Türkiye turizmi için Avrupa'dan gelen turist sayısının çok fazla olduğu dikkate alındığında (Türkiye'ye gelen turistlerin yüzde 60'ından fazlası AB ülkelerinden gelmektedir), Avrupa'nın yaşlanan nüfusunun Türkiye'deki turizm endüstrisini çok fazla etkileyeceğini söylemek mümkündür. Türkiye bu pazar bölümü için uygun turistik ürünleri geliştirmeli ve uygun pazarlama teknikleri uygulamalıdır. Yaşlı insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sağlık turizmi, golf turizmi ve doğaya dayalı turizm gibi turizm ürünleri planlanmalıdır (Avcıkurt, 2009: 152; Çavuşgil-Köse ve Uca-Özer, 2013: 281). Bu amaçla Türkiye, 10. Kalkınma Planı (2014-2018) Sağlık Turizminin Geliştirilmesi Programı Eylem Planı ile *“termal turizm, medikal turizm ve yaşlı nüfusa yönelik bakım ve rehabilitasyon hizmetleri”* aracılığıyla rekabet gücünün artırılması, bu amaçla çeşitli ülkelerde tanıtım çalışmalarının yapılması, mevzuatta bu konuda düzenlemeler yapılması ve ülkeler arasında ikili anlaşmaların yapılması amaçlanmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014; Aydemir ve Kılıç, 2017: 6-7).

SONUÇ

Dünya ülkelerinin demografik yapısında görülen dönüşüme bağlı olarak, 65 ve üstü yaş grubunun sayısının hızla artması, yaşlı nüfusun

turizmi ne yönde etkileyeceği bu çalışmada tartışılmıştır. Dünyada artan yaşlıların turizmi etkileyeceği, turizm arz bölgelerinin bu yaş grubuna yönelik pazarlama ve hizmet üretimi gerçekleştireceği öngörülmektedir. Gelişmiş ülkelerin satın alma gücü yüksek yaşlı nüfusunun farklı ülkelerde yılın farklı aylarında ya da sezonluk olarak turizme olan talebinin yükseleceği beklenmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde artan yaşlı nüfusun, gelişmiş ülkelerdeki satın alma gücü yüksek yaşlı kişiler kadar yeterli gelirinin olmaması ve emekli olduktan sonra gelirlerinin azalması, gelişmiş ülkelerin yaşlı grupları kazar aynı oranda turizme yönelik mal ve hizmetlere talebinin olmayacağı söylenebilir. Ancak gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin yaşlı turistleri için önemli bir destinasyon olacağı beklenmektedir. Yaşlı nüfusun turizm sektörünün mal ve hizmetlerine yönelik artan talebi, turizm arzının yaşlı tüketici nüfusun beklentilerine cevap verecek şekilde kendisini yeniden şekillendireceği öngörülmektedir. Bu durum, turizmin geleceği ve sürdürülebilirliği için önemli bir gelişmedir.

Ulaşımda hız ve konforun arttığı ve iletişim araçlarının geliştiği günümüz küresel dünyasında, yaşlı nüfusun mekânsal hareketliliği gelecekte de hızlanarak artacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri ve bu ülkelerde turizm hizmeti sağlayan çeşitli işletmeler için yaşlı nüfus, yeni bir müşteri grubu ve pazar alanı olacaktır. Nüfusun yaşlanması ve üçüncü yaş turizm pazarının artan önemine bağlı olarak, ileriki süreçte yaşlılık politikalarının oluşturulması ve politikacıların yaşlı kesim üzerine daha fazla düşünmesi ve çeşitli planlamalar yapması söz konusu olacaktır. Bu bağlamda kırsal ve kentsel mekânın yaşlı turiste göre yeniden planlaması yapılmakta; bu doğrultuda, yürüyüş yolları, yeşil alanlar, fiziksel aktivite alanları (parklar), engelsiz kaldırım ve ulaşım araçları, yaşlı bakım evleri, rehabilitasyon merkezleri, evde ve otelde sağlık hizmeti, 65 yaş üstü için toplu taşımadan ücretsiz yararlanma gibi sosyal uygulamalar, yaşlılara ve yaşlı turistlere yönelik yapılan çalışmalar olmaktadır.

Yaşlı turistlerin kış aylarında kıyı turizm bölgelerindeki resort (tatil) otellerde konaklaması söz konusu olmaktadır. Kuzey Avrupa insanların artan enerji maliyetleri ve soğuk kış aylarını nedeniyle kış mevsimini Akdeniz kıyılarındaki tatil (resort) otellerinde geçirmeleri gittikçe yaygınlaşan bir durum olmaktadır. Ayrıca yaşlı turistlerin son yüzyılda ağırlıklı olarak kültür turizmine katılması ve bu alanları ziyaret etmesi görülmektedir. Kilise, katedral, manastır, cami, tarihi kale ve binalar yaşlı turistler için çekici gelen turizm alanları olmaktadır. Ayrıca yaşlı turistlerin, bozulan ruhsal durumlarını iyileştirmek (terapi) için wellness turizmi kapsamında ormanlarda ve milli parklarda temiz oksijen alma, astım gibi solunum rahatsızlıkları için dağ havası teneffüs etme ve yürüyüş yapma gibi etkinliklere katıldıkları da son zamanlarda görülmektedir. Bozulan

fiziksel sağlığı iyileştirebilmek için şifalı sularda (kaplıca, içmece, ılıca) termal turizm etkinliklerine katılarak çamur banyosu, kür, spa, sıcak suda banyo, mineralli su içme gibi aktivitelerde bulundukları görülmektedir. Eklem rahatsızlığı, kireçleme, romatizma, bel ağrısı gibi çeşitli rahatsızlıklar için termal havuzlar ve spa (masaj terapisi) hizmetleri ile yaşlı turistlere yönelik özel hizmetler turizmde sunulmaktadır. Ayrıca yaşlıların turistik alanlarda daha kolay yürüyebilmeleri ve yüksek noktalara daha rahat çıkış yapabilmeleri için asansör ve yürüyüş bantları yapılmakta, belirli noktalarda dinlenebilmeleri için uygun alanlar oluşturabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, turizm bölgeleri yaşlı dostu uygulamalar ile yaşlı turistle yönelik olarak planlanarak yeniden düzenlenmektedir. Başka bir deyişle, yaşlılar ve yaşlı turistler için mekân yeniden üretilmektedir.

Devletlerin yaşlılara yönelik kamu harcamalarında ve sosyal hizmet programlarında artan bir çeşitlenmenin gelecek on yıllarda gündemdeki yerini koruyacağı görülmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin yaşlı nüfusa yönelik yeterli bütçe oluşturamaması, uzun yıllar bu yaş grubunun göz ardı edilmesi (sosyal dışlanma, yalnızlık) ya da sorunlarının ötelenmesi anlamına gelecektir.

Yaşlılık döneminin kişilerin emeklilik dönemine denk gelmesi, yaşlı nüfusun satın alma gücünü kısıtlayan bir durum olmaktadır. Bu durum, kişilerin iç ve dış turizme yönelik hizmet satın alma talebini ve yönünü etkileyecektir. Aynı zamanda yaşlı bireylerin gerileyen ve yavaşlayan fiziksel hareketliliği, bu yaş grubunun turizm aktivitelerine daha az katılma ya da belirli turizm türlerinden uzaklaşarak sağlığı koruma (termal turizm vb.) ve ruh halini iyileştirmeye yönelik (wellness turizm vb.) belirli turizm tiplerine yönelik artan bir eğiliminin olacağı söylenebilir. Buradaki mesele, yaşlanan nüfusun sadece turizme katılıp katılamaması olmayıp, gelişmiş ülkelerin yaşlı nüfusunun uluslararası göçler ile kendilerine yeni yaşam alanları oluşturmalarıdır. Başka bir ifadeyle, küreselleşen dünyada ve “dünya vatandaşlığı” kavramının tartışıldığı günümüzde, gelişmiş refah toplumlarının satın alma gücü yüksek yaşlı nüfusları, yaşlılık dönemlerini geçirebilecekleri yeni ülkeler ve yeni kentler aramaktadır. Daha önceleri bir turist olarak gelip otelde konaklayan yaşlı turistler, sonraki yıllarda tatilini geçirdiği ülkenin turistik bölgelerinden bir konut satın alma motivasyonu göstermektedir. Nitekim Türkiye’nin Antalya, Muğla ve İstanbul kentleri başta olmak üzere turizm destinasyonları Avrupalı ve Rus yabancı göçmenler ile dolması bu durumu özetlemektedir (yabancılar yönelik konut satışı için bkz. Dündar vd., 2005; Ceylan, 2021). Satın alma gücü olan bu yaşlı nüfus, “yerlileşen yabancılar” olarak da literatürde yerini aldığı görülmektedir.

Yaşlılık döneminde emeklilik ile birlikte insanların gelir seviyesinin düşmesi ve bu dönemde artan sağlık hizmeti harcamaları, yaşlıların turizm-

me yönelik ürün ve hizmet satın alma gücünü düşürebilmektedir. Yaşlılara yönelik sosyal turizm uygulamalarının yaygınlaştırılacağına beklentisi artsa da neoliberal ekonominin hâkim olduğu dünya kapitalist ekonomik düzeninde kamunun sosyal refah anlayışı ile kendi vatandaşı olan yaşlı nüfusunu iç turizmde kucaklayacağı kısa vadede gözükmemektedir. Ancak başka ülkelerden gelen yaşlı nüfusun ülkedeki termal tesislerde konaklatılması, ülkenin sağlık hizmetlerinin bu kesime pazarlanması ile sağlık turizmi ve medikal turizmde bu kesim büyük bir ekonomik potansiyel oluşturacağı görülmektedir. Örneğin dünyada artan sağlık maliyetleri nedeniyle Türkiye’den sağlık hizmeti alan yabancı yaşlı nüfus sayısı gündemdeki yerini korumaktadır.

Türkiye’nin güney kıyılarında yer alan resort oteller, soğuk kış aylarında Avrupalı yaşlı turistler için iklimsel açıdan, güvenlik ve konaklama hizmeti bakımından uygun bir destinasyon olup, bu gruplar için kış aylarında yüksek bir turistik potansiyeli bulunmaktadır. Her şey dâhil hizmeti ile kış aylarını otelde geçirmek isteyen yaşlı turist sayısının ileriki dönemlerde daha da artacağı öngörülmektedir. Bu duruma yönelik planlama çerçevesinde sektörün ve kamunun gerekli çabayı (fuarda tanıtım, pazarlama, yatırım vb.) göstermesi gerekmektedir.

Avrupalı yaşlı turistleri Türkiye’ye çekmeye yönelik olarak, kilise ve manastırlarda ayin yapılması yaygınlaştırılabilir. Kültür turizmi rotaları ve yerleri, yaşlılara yönelik olarak (dinlenme yerleri, asansör, sağlık ekibi, ambulans vb.) yeniden bir plan dâhilinde düzenlenebilir. Termal turizm bölgeleri ve termal tesisler, yerli ziyaretçilerden çok, hizmet satın alma gücü yüksek olan yabancı yaşlı turistlere açılması (pazarlanması) sağlanabilir. Türkiye, sadece Avrupalı yaşlı turist pazarı dışında, Uzakdoğu (Çin, Güney Kore, Japon), Ortadoğu (Arap, İsrail) ve Asya ülkelerindeki yaşlı turist pazarına da ulaşacak ve bu kesime hitap edecek turizm altyapılarını hazırlaması ve bunu pazarlaması, Türkiye’nin gelecekte önemli bir yaşlı turizm destinasyonu olmasına imkân verecektir.

Kaynakça

- Abduşoğlu, A. (2012). Türkiye’de Yaşlılık Durumuna İlişkin Beklentiler Araştırması, Kuşaklar Arası Dayanışma ve Aktif Yaşlanma Sempozyumu Bildiriler Kitabı, s.81-115. (Ankara Üniversitesi Yaşlılık Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi: YAŞAM, Ankara).
- Akoğlu, K. M., Acar, D., Zencir, Ç. E. (2019). Üçüncü Yaş Turizminin Geliştirilmesinde Yaşlı Dostu Şehir (YDŞ) Teması, Turizm Akademik Dergisi, 6(2): 99-114.
- Amman, M.T. (2007). “Yaşlılıkta Serbest Zaman Faaliyetleri” (Ed. M.F. Bayraktar), Yaşlılık Dönemi ve Problemleri. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Anderson, B., Langmeyer, L. (1982). The Under 50 and Over 50 Travelers: a Profile of Similarities and Differences. Journal of Travel Research, 20(Spring): 20-24.
- Anıl, H.A. (2011). Kültürel Değişme Açısından Kuşaklar Arası Çatışma: Aşkan ve Dumlupınar Mahallesi Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Arıcı, F. (2019). Türkiye’de Üçüncü Yaş Turizm Potansiyeli ve Kaynak Kullanımı, Doğru Coğrafya Dergisi, 24(42): 123-138.
- ASTUD. (2014). Sağlık Turizmi Ankara Çalıştayı Sonuç Bildirgesi. <http://www.astud.org/calistay-raporu.pdf>. Erişim Tarihi: 11.09.2015.
- Avcıkurt, C. (2003). The Mature Age Market in Europe and its Influence on Tourism, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(9): 141-154.
- Avcıkurt, C. (2009). The Mature Age Market in Europe and Its Influence on Tourism, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9: 141-157.
- Aydemir, B., Kılıç, S.N. (2017). Dünyada ve Türkiye’de Üçüncü Yaş Turizmi, Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(Özel Sayı-3): 1-11.
- Aydın, İ., Tütüncü, Ö. (2021). Pandemi Sürecinde Yaşlılık ve Rekreasyon, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 32(1): 100-105.
- Aydiner-Boylu, A. (2013). Yaşlılıkta Yaşam Kalitesi ve Konut İlişkisi, Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, 24(1): 145-156.
- Bahar, O., Kozak, M. (2015). Turizm Ekonomisi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Başlevent, C. (2010). “Avrupa’da Yaşlılık Algısı: Kim Yaşlı, Kim Genç?” Radikal. 7 Kasım 2010.
- Bilen, M. (1983). Sağlıklı İnsan İlişkileri, Ailede, Kurumlarda, Toplumda. Ankara: Teknik Basım Sanayi.
- Bengston, V., Löwenstein, A. (2004). Global Aging for Families. De Gruyter.
- Büyük, Ö., Akkuş, G. (2022). Geriatrik-Turizmin Üçüncü Yaş Turizminden Ayrılan Yönleri ve Fizik Tedavi Rehabilitasyon ve Termal Tedavilerle İlişkisi, Journal of Tourism Intelligence and Smartness, 5(2): 112-131.

- Canatan, A. (2012). “Yaşlılar ve Toplum” (Ed. H. Bacanlı, Ş.I. Terzi), Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi. İstanbul: Açılım Kitap, s.355-390.
- Ceylan, H., Kurtkapan, H., Kurtkapan, T., Kurtkapan, B. (2015). “Literatür: Türkiye’de Yaşlıların Yaşam Durumları” (Ed. M. Şentürk, H. Ceylan), İstanbul’da Yaşlanmak: İstanbul’da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması. İstanbul: Açılım Kitap, s.35-60.
- Ceylan, S. (2021). “Turizm Bölgelerinde Yabancılar Yönelik Konut Satışı”, İçinde (Edt: A. Çatalcalı Ceylan, G. Sunal) Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler I, Ankara: Gece Kitabevi, s.182-203.
- Çataloğlu, S. (2020). Yaşlıya Yönelik Turizmin Yansımaları ve Değişen Yaşlılık, Turizm Çalışmaları Dergisi, 2(1): 59-67.
- Çavuşgil-Köse, B., Uca-Özer, S. (2013). Demografik Değişimler ve Turizm Pazarlamasına Yansımaları” İçinde (Eds. Ş. Aydın-Tükeltürk, M. Boz) Turizmde Güncel Konu ve Eğilimler. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çayır, K. (2018). “Ders Kitaplarında Yaşlılık Temsili”, İçinde (Ed. A. Duben) Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açıları. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 79-97.
- Doğanay, H. (1991). Demografya: Nüfus Bilimi (İkinci Baskı). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Ofset Tesisleri.
- Dotson, M. J., Clark, J. D., Dave, D. S. (2008). Travel Motivations and Destination Activities of Young Travelers of Different Ages: An empirical Study in the United States, International Journal of Management, 25(3): 665-672.
- Duben, A. (2018). “Türkiye’de ve Avrupa’da Nüfus Yaşlanması, Aile, Piyasa ve Devlet”, İçinde (Ed. A. Duben) Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açıları. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 67-78.
- Dündar, Ö., Erdoğanaras, F., Görer Tamer, N., Duman, Ü. (2005). Yabancıların Mülk Edinmesi ve Yabancı Orta Yaş Üzeri Emekli Göçünün Kıyı Yerleşmelerinde Etkisi: Türkiye Örneği, 29. Dünya Şehircilik Kollogyumu Kitabı 2006, 119-132.
- European Commission Enterprise and Industry Directorate-General. (2014). “Europe, the Best Destination for Seniors” “Facilitating Cooperation Mechanisms to Increase Senior Tourists’ Travels, within Europe and from Third Countries, in the Low and Medium Seasons” Draft Report. Brussels, Belgium. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/5977> adresinden 24.12.2016 tarihinde alındı.
- Gökçe-Kutsal, Y. (2003). Yaşlanan İnsan ve Yaşlanan Toplum. Hacettepe Toplum Hekimliği Bülteni, 3-4, 1-6.
- Hacıoğlu, N., Şahin, B. (2011). “Üçüncü Yaş Turizmi” İçinde (Ed.: N. Hacıoğlu, C. Avcıkurt) Turistik Ürün Çeşitlendirmesi (2. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık, s.17-39.
- Huang, L., Tsai, H. T. (2003). The Study of Senior Traveller Behaviour in Taiwan.

Tourism Management, 24(5): 561-574.

Hunter-Jones, P., Blackburn, A. (2007). Understanding the Relationship Between Holiday Taking and Self- Assessed Health: An Exploratory Study of Senior Tourism, *International Journal of Consumer Studies*, 31(5): 509–516.

İlgar, L. (2008). “Yaşlılık Dönemi Sosyal Özellikleri ve Serbest Zaman Etkinlikleri” (Ed. K. Ersanlı, M. Kalkan), *Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık*. Ankara: Pegem Akademi, s.63-96.

Jackson, R. (2002). *The Global Retirement Crisis*. Washington: Citigroup/CSIS.

Jang, S.S., Ham, S. (2009). Adouble-Hurdle Analysis of Travel Expenditure: Baby Boomer Seniors Versus Older Seniors, *Tourism Management*, 30: 372-380.

Kalınkara, V. (2016). “Nüfus Yaşlanması ve Toplumsal Boyutları” İçinde (Ed. H. Ceylan) *Yaşlılık Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Korkmaz, N., Yazıcı, S. (2014). *Küreselleşme ve Yaşlılık: Eleştirel Gerontolojiye Giriş*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Kozak, N., Akoğlan-Kozak, M., Kozak, M. (2014). *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar* (16. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Krug, E. G. (2002). *World Report on Violence and Health*. Geneva: World Health Organization.

Lieux, E.M, Weaver, A., McCleary, K.M. (1994). Lodging Preferences of The Senior Tourism Market, *Tourism Management*, 21 (4): 712-728.

Liew, S.L., Hussin, S.R., ve Abdullah, N.H. (2021). Attributes of Senior-Friendly Tourism Destinations for Current and Future Senior Tourists: An Importance-Performance Analysis Approach. *SAGE Open*, 11(1).

Möller, C., Weiermair, K., ve Wintersberger, E. (2007, November 1). The Changing Travel Behaviour of Austria’s Ageing Population and Its Impact on Tourism. *Tourism Review*, 62: 15-20.

Müftüler, H. (2016). *Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Açısından Kurumsallaşma ve Maneviyat*, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul.

Müftüler, H.G. (2019). *Yaşlılık Sosyolojisi Kurumsal Yaklaşım*. Ankara: Pegem Akademi.

Nikitina, O., Vorontsova, G. (2015). Aging Population and Tourism: Socially Determined Model of Consumer Behavior in the “Senior Tourism” Segment. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 214, 845–851.

O’Rand, A.M. (2000). Risk, Rationality and Modernity: Social Policy and The Aging Self. Inside (Ed.: K.W. Schaie) *Social Structures and Aging*, New York: Springer Publishing, pp. 225-249.

Öz, F. (2002). Yaşamın Son Evresi: Yaşlılığı Psikososyal Açından Gözden Geçirme, *Kriz Dergisi*, 10: 17-28.

- Özcan, Z. K., Aydın, V. (2015). Sağlık Turizmi (Teori ve Politika) (1. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Özdemir, A. S., Ayyıldız Durhan, T. ve Karaküçük, S. (2020). İçsel Boş Zaman Motivasyon Ölçeği Geçerlilik Ve Güvenirlik Çalışması, OPUS– Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 15 (24): 2838-2855.
- Özgür, E. M. (2019). Yaşlanmanın Coğrafyaları: Coğrafi Gerontolojide İlerleme, Tartışmalar ve Araştırma Gündemi, Coğrafi Bilimler Dergisi, 17(1): 78-109.
- Özgür, E. M., Yakar, M. (2021). Coğrafya Önemlidir!: Nüfus yaşlanmasına mekânsal bir perspektiften bakmak, Senex Yaşlılık Çalışmaları Dergisi, 5(2): 3-29.
- Page, S. J., Connel, J. (2006). Tourism: A Modern Synthesis, Second Edition, London: Thomson Learning.
- Philipson, C. (2006). “Ageing and Globalization: Issues for Critical Gerontology and Political Economy” Inside (Ed.: Jan Baars at. al.), Aging, Globalization and Inequality, New York: Baywood, pp. 43-58.
- Philipson, C. (2014). “Yaşlanma ve Küreselleşme: Eleştirel Gerontoloji ve Ekonomi Politik Sorunları” (Çev.: S. Yazıcı) İçinde (Ed.: N. Korkmaz, S. Yazıcı) Küreselleşme ve Yaşlılık: Eleştirel Gerontolojiye Giriş. Ankara: Ütopya Yayınları, s. 67-91.
- Powell, J. (2011). Global Aging: Trends, Issues and Comparisons. Aging, Theory and Globalization. New York: Nova.
- Powell, J. (2014). “Küresel Yaşlanma: Eğilimler, Sorunlar ve Karşılaştırmalar”, (Çev.: S. Yazıcı) İçinde (Ed.: N. Korkmaz, S. Yazıcı) Küreselleşme ve Yaşlılık: Eleştirel Gerontolojiye Giriş. Ankara: Ütopya Yayınları, s.135-166.
- Sağlık Turizm Kurulu. (2015). “Tüm Yönleriyle Sağlık Turizmi”, <http://www.saturk.gov.tr/tyst.php> adresinden 10.04.2020 tarihinde alınmıştır.
- Salur, G. (2018). “Yaşlılık ve Bilişsel Süreçler”, İçinde (Ed. A. Duben) Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açıları. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 9-28.
- Sangpikul, A. (2008). A Factor-Cluster Analysis of tourist Motivations: A case of U.S. Senior Travelers, Tourism, 56(1): 23-40.
- Şentürk, Ü. (2020). Yaşlılık Sosyolojisi: Yaşlılığın Toplumsal Yörüngeleri. 2. Baskı. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Tamam, L., Öner, S. (2001). Yaşlılık Çağı Depresyonları, Demans Dergisi, 1, 50-60.
- Tanoğlu, A. (1969). Beşeri Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 1183, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı No. 45.
- Taştan, N. (2009). Yaşlılıkta Üretmek: Kendini Sürekli Yeniden Yaratmak

- (05.04.2007), Yaşlılıkta Verimlilik Paneli, İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, s.1-7.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2014). Onuncu Kalkınma Planı (2014 - 2018) Sağlık Turizminin Geliştirilmesi Eylem Programı.
- Yüceşahin, M.M. (2011). Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm: Mekânsal Bir Değerlendirme, Coğrafi Bilimler Dergisi, 9(1): 11-27.
- Tekin, A. (2020). “Yaşlılığa İlişkin Sosyolojik Yaklaşımlar” İçinde (D. Say Şahin) Yaşlılık Sosyolojisi. Bursa: Ekin Yayınevi.
- TÜİK, (2022). “İstatistiklerle Yaşlılar, 2021”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslılar-2021-45636#:~:text=En%20az%20bir%20ya%C5%9Fl%C4%B1%20fert%20bulunan%206%20milyon%20112%20bin,ini%20ise%20ya%C5%9Fl%C4%B1%20erkekler%20olu%C5%9F-turdu.> (Erişim: 15.11.2022).
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (2015). Beşeri Coğrafya: İnsan Kültür Mekân (15. Baskı). İstanbul: Çantay Kitabevi.
- UNWTO. (2001). Tourism 2020 Vision: Global Forecasts and Profiles of Market Segments 7. World Tourism Organization.
- UNWTO, (2010). Demographic Change and Tourism. (Erişim Tarihi: 15.06.2013) <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284413423>
- UNWTO, (2022). “Senior Tourism (Contains Papers in English, French and Spanish)”, (Erişim Tarihi: 15.11.2022) <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284402137>
- Usta, Ö. (2014). Turizm: Genel ve Yapısal Yaklaşım (4. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Vincent, J.A., Patterson, G., Wale, K. (2017). Politics and Old Age: Older Citizens and Political Processes in Britain: Older Citizens and Political Processes in Britain. London: Routledge.
- WHO - World Health Organization (2015). “World Report on Ageing and Health” http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/186463/1/9789240694811_eng.pdf?ua=1
- Yıldırım, S. (1997). Üçüncü Yaş Turizmi ve Bunun Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 8(1-2): 77-81.
- Zilova, A., Novotna, A., Venus, J. M. (2014). European and Global Context of Poverty in the Period of Social and Demographic Transformation of the Society. Milano: EDUC.
- Zsarnoczky, M. (2016). Silver tourism. Conference proceeding. International Scientific Days 2016, The Agri-Food Value Chain: Challenges for Natural Resources Management and Society, 556-563.

BÖLÜM 17

ALMANCADA CÜMLE DEĞERİNDEKİ YAPILAR (SATZWERTIGE KONSTRUKTIONEN)

Eyüp ZENGİN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Mütercim Tercümanlık Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-9269-6919

GİRİŞ

İletişim, insanları birbirine bağlayan en önemli birleştirici unsurdur. İnsanlar farklı yollarla birbirleriyle anlaşırlar, bilgilerini paylaşırlar ve bu bilgileri birbirlerine aktarırlar. Tutar (2003: 34) iletişimi duygu, düşünce, fikir, bilgi ve kültürü kapsayan anlamların semboller yardımıyla aktarıldığı bir süreç olarak tanımlar. İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan en etkili ve güçlü iletişim aracı dildir. Altınkaynak'a (2010: 31) göre insan denen canlı türlü varlıkların en gelişmiş en yetkini olduğu gibi, onun anlaşma aracı olarak kullandığı dil de canlılar arasındaki iletişim araçlarının en yetkinidir. Yazılı ve sözlü iletişim ise, iletişimin en önemli araçlarıdır. İletişim kurmak için duygu ve düşüncelerimizi ya sözlü olarak ifade ederiz, ya da yazıya dökeriz. Duygu ve düşünceleri aktarmanın; iletişim kurmanın en önemli aracı ise cümledir. Demirci'ye (2010: 249) göre iletişimin aracı olan dilin en önemli birimi cümledir. Erkman-Akerson (2008: 118) ise cümlelerin görevinin iletişim kurma olduğunu ifade eder.

Modern Dilbilimin kurucusu F. de Saussure'ün 20. yüzyılın başlarında yapısal dilbilimle ilgili çalışmalarına kadar, art zamanlı (diachronisch) bir sistemle dil olgusunun kökenini bulmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Saussure (1985: 122-124) dili farklı şekillerde tanımlamış ve ona yeni boyutlar kazandırmıştır. Saussure dilin eşzamanlı (synchronisch) yapısını incelemeyi ön plana çıkarmış, dili bir göstergeler sistemi olarak ele almıştır. Ancak Chomsky, Saussure'ün çalışmalarını takdir etmekle birlikte onları yetersiz bulmuştur. Zira Saussure'ün çalışmaları yüzey yapı ile sınırlı kalmış, sözdizimini dilbilimin dışında tutmuştur. Chomsky ise Üretici Dönüşümlü Dilbilgisi (Generative Transformationsgrammatik) kuramı ile cümleyi ön plana çıkararak, Saussure'ün eksik bıraktığı alanları da tamamlayarak dilbilime yeni bir bakış açısı getirmiştir. Chomsky ile sözdizimi kuramı önemli bir aşama kaydetmiştir.

Dilbilimin alt dallarından biri olan sözdizimi (Syntax) cümlelerin yapısıyla uğraşır. Ozankaya'ya (1999) göre yapı¹, “bir düzenin ya da bütünün parçaları ve öğeleri arasında süreklilik gösteren durağan bağlar ve karşılıklı ilişkiler bütünüdür.” Sözdizimi, cümlelerin yapı taşları olan kelimeler ve kelime gruplarını, bunların yapısını, birebirleriyle olan ilişkisini, cümle içerisindeki görevlerini ve dizilişlerini inceler, kurallarını tanımlar. Ortak olan temel alanlar olsa da her dilin kendine mahsus bir söz dizimi vardır. Ancak karşılaştırmalı çalışmalarda ortak ve farklı olan alanlardan hareketle dillere ait birçok özelliği tespit edip açıklayabilmek

1 Yapı (Alm. Struktur; Fr. Structure; İng. Structure). Genel olarak, bir bütünü oluşturan çeşitli bölümlerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerden ve bütün içinde yerine getirdikleri işlevlerden doğan düzen; özel olarak, dilsel öğelerin oluşturduğu eşşüremlî iç bağıntılardan öğelerin işlevlerinden kaynaklanan, özerk nitelikli bütün, dizge; kimi durumlarda da dizimsel düzlemdeki ilişkilerin oluşturduğu bütün; sözdizimsel düzen (Vardar, 2002: 218).

mümkündür. El Arabi (1983:19-36, çev. Işkın, 1999: 536) Bloomfield ve Saussure’e atıfta bulunarak yapısalci dilbilim yaklaşımı ve karşılaştırmalı çalışmalar konusunda görüşlerini şu şekilde açıklar:

“Günümüze kadar yapısalci dilbilimcilerin temel prensiplerinin yerleşmesinde şüphesiz ki, en büyük etkiyi yapan dilbilimci Leonard Bloomfield’dir. Bloomfield, dilbilimin felsefe gibi teorik kuram ve hissi görüş alanından uzaklaştırılıp tabii bilimler sahasında uygulanmakta olan bilimsel yöntemlerin bir benzerine dayanan sağlam araştırma sahasına yaklaştırılması gerektiğini savunmuştur. Bloomfield dilsel içerik ve şekli birbirinden ayırma konusunda de Saussure’e tabi olmuş, dilin şahsî bir takım etkenlerin tesirinde kalan bireysel bir işlem olmadığını bunun ötesinde o dili konuşan insanların üzerinde ittifak ettikleri ortak temelleri içeren bir sistem olduğunu vurgulayarak, dil sisteminin gramer yapılarının, karşılaştırma yöntemiyle değişik şekillerde incelenebileceğini ve dilsel farklılıkların temeline indirgenebilen kurallara ulaşılabilirliğini savunmuştur. Yine dışarıdan hissedilerek algılanılabilen göstergeler arasında karşılaştırma yapmak yöntemiyle dilsel ifadelerin ne anlama geldiğinin anlaşılabilirliğini ortaya koymuştur. Yani de Saussure’a göre içeriğin incelenmesi ve anlaşılması, yalnızca dildeki karmaşık yapıların incelenip farklılıkların ortaya konmasıyla mümkündür. O halde dilin şekli yapısı, içeriği anlamaya giden yoldur. Dilin algılanabilen yapısı bilimsel araştırma metotlarına uygun bir şekilde dili analiz edebilmemiz için önem göstermemiz gereken alanı oluşturmaktadır” (el Arabi, 1983:19-36, çev. Işkın, 1999: 536).

Bizim çalışmamız açısından, hangi yapıların cümle olabileceği, hangilerinin olamayacağı, cümle tanımında esas çıkış noktasının ne olması gerektiği, cümlelerin çekirdeğini oluşturan eylemin nasıl tanımlanması gerektiği hususları önem arz etmektedir. Bu nedenle cümle tanımlarına daha geniş kapsamlı bir boyutta ele alınması isabetli olacaktır. Bu çalışma karşılaştırmalı bir çalışma olduğundan her iki dildeki cümle ve yargı tanımları verilmiş, özellikle konunun çözümleme açısından daha iyi anlaşılması için Türk dilcilerinin tanımlarına ağırlık verilmiştir. Böylece cümle değerindeki yapıları açıklamamıza ışık tutacak cümle ve yargı terimlerinin her iki dilde de önemli ölçüde eşdeğerlilik arz ettiği ortaya konmuştur.

Türkçe ve Almancada kaynaklarda sözdizimi tanımlarına baktığımızda, birbirine yakın tanımlar ve açıklamalar görebiliriz: Duden’e (1998: 609) göre sözdiziminin konusu, kelime grupları ve cümlelerin oluşturulmasıdır.

Pittner ve Berman'a (2010: 11) göre sözdizimi, daha çok bir araya getirmek, düzenlemek anlamına gelen yunanca bir fiile dayanır. Söz dizimi genellikle, bir işaretler sistemi içerisinde, işaretlerin bir araya gelme kurallarını belirler. Bilgegil, (2009: 15) sözdizimini "bir kelimenin veya bir kelime grubunun diğer bir kelime veya kelime grubu ile birleşmesini inceler" şeklinde açıklar. Güneş (1999: 337) ise sözdizimine şu açıklamayı getirir: "Sözdizimi, cümle kuruluşunda yer alan kelimelerin (unsurların) birbirleriyle hangi ilişkiler içerisinde bulundukları, nasıl sıralandıkları; bir dilde kurulması mümkün olan cümle çeşitlerinin neler olduğu gibi soruları cevaplamaya çalışır."

Söz dizimi, belirli bir sistem içerisinde kelime ya da kelime gruplarının bir araya geldiği yapılar olan cümlelerden oluşur. Sözdizimi, cümleyi oluşturan kelime veya kelime gruplarını, bunların yapısını bir araya geliş şeklini ve görevlerini inceler. Sözdiziminin iki inceleme alanından biri kelime grupları, diğeri ise cümledir. Dolayısıyla cümle sözdiziminin konusudur. Sözdiziminin inceleme alanını oluşturan cümle, çekimli tek bir fiilden oluşabileceği gibi, dilbilgisi kurallarına göre belirli bir sistem içerisinde birden çok kelime ya da kelime gruplarından da oluşabilir. Delice (2012: 150) cümleyi "bir yargıyı dinleyende soruya yer bırakmayacak şekilde oluş veya kılış bildiren çekimli bir fiille sonuna cevher fiil getirilen ve durum bildiren bir isimle kullanılan kelimeler dizisi" olarak tanımlamaktadır. Karaağaç (2012: 220) ise cümleyi "bir yapma veya olmanın nitelendirildiği dil yapıları" olarak tanımlamaktadır. Aktan (2009: 83) cümleyi "bir düşüncüyü, duyguyu, durumu ve olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir" şeklinde tanımlamakta ve düşünce ile yargının iç içe olduğunu ifade ederek cümlelerin derin yapısını da ön plana çıkarmaktadır. Aktan, kelime gruplarını yargısız anlatım birimi, cümleyi ise yargılı anlatım birimi olarak açıklar.

Cümle ile ilgili tartışmalar, cümlelerin birçok özellikleri üzerinde yapıldığı gibi cümlelerin, dildcilerin çoğunluğu tarafından olmazsa olmazı olarak kabul edilen çekimli fiili ve dolayısıyla yargısı üzerinde olmuştur. Ancak cümlelerin yüzey yapıda görünen, üzerinde uygulamalar yapılan alandan ibaret olmadığını, düşünen bir varlık olarak insanın cümleyi önce zihninde kurguladığını dikkate almamız dolayısıyla derin yapısını da hesaba katmalıyız. Bu anlamda Delice'nin cümle tanımına yaklaşımı farklıdır. Delice, (2012: 37) cümlelerin doğru tanımlanmadığını ifade ederek cümleyi şu şekilde tanımlar: "Cümle bir yükleme –biri mutlaka özne veya nesne olmak koşuluyla- ona bağlı en az bir tamamlayıcıdan oluşan ve bir kılış, oluş veya durum bildiren sözdizimidir." Delice (2012: 38) ayrıca cümleyi derin yapı ve yüzey yapı açısından ele alarak cümle tanımına farklı bir boyut kazandırmıştır. Delice cümleyi yargı kavramı olarak ele alan dildcilerin çekimli fiili olmayan eksilteli cümleleri yargı saymadığını,

ancak eksiltili cümlelerin derin yapıda çekimli fiilli müstakil cümleler olduğunu ifade eder.

Çekimli fiil (yargı) olmadan da, tek bir kelime (cümle ögesi) veya kelimeler (cümle ögeleri) cümlelerin içerdiği mesajı verebilmektedir. Bu durumda cümlelerin sentaktik yapısında çekimli fiil olmadan da bu yapının yüklemsiz, eksiltili cümleler gibi cümle olarak nitelendirilebileceğini dikkate almamız gerekir. Dilin sentaktik ve semantik yönleri birlikte ele alınmalıdır. Sadece yüzeysel olarak bakıldığında cümleyi tanıma, tanımlama açısından birçok husus eksik kalacaktır. Cümleyi semantik olarak incelediğimizde örtük (implizit) yapıları çözümleyebiliriz. Bu inceleme sonucunda fiilimsilerin, hatta sıfat tamlamalarının ve isim tamamlamalarının da semantik açıdan derin yapıda cümle olduğunu görürüz. Biz yargı kavramının tartışılması gerektiğini düşünüyoruz. Bazı eksiltili cümleleri (Ellipse), çekimli fiilleri olmamasına rağmen cümle olarak kabul ediyorsak, cümle tanımındaki ‘yargı’ veya ‘çekimli fiil’ kavramlarını yeniden ele alarak değerlendirmemiz gerekir. Eksiltili cümlelerin, bir önceki cümleye bağlı olarak, konteksten çıkararak yargı olduğunun anlaşıldığı söylenebilir (Zengin, 2021: 71).

En basit tanımı ile cümle, yargı bildiren kelime ya da kelime öbeğidir, denebilir. Bir cümlelerin yargı bildirilmesi ise cümlelerin fiilinin şahıs ve kip bildirecek biçimde çekimlenmesine bağlanmaktadır. Korkmaz’a göre (2017: 251) yargı, yüklem bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği veya bir durumu, bir oluş ve kılışı karar olarak bildirir. Banguoğlu (2011: 520-521) yargıyı “bir yargı öbeği halinde anlatış” olarak tanımlar ve yargının çekimli fiilli yargı olabileceği gibi çoğu zaman bir *yatık fiil* olabileceğini de ifade eder. Banguoğlu *yatık fiil* terimini fiilimsiler için kullanılır ve bunu *bitmemiş fiil yargısı* (proposition infinitive) olarak adlandırır. Bitmemiş fiil yargılarını da, *ad fiil yargısı* (proposition substantive), *sıfat fiil yargısı* (proposition adjective), *zarf fiil yargısı* (proposition adverbiale) olmak üzere üç gruba ayırır. Banguoğlu ayrıca (2011: 519) yargı öbeği teşkil etmeyen türlü kelime öbeklerinden bahseder ve bunlara *saplama öbekleri* adını verir: “Söz aramızda, ben Dünder’la karısını barıştırdım.” “Biz bütün kira borcumuzu ödedik, *düne kadar*.” gibi. Banguoğlu’nun bu yaklaşımı bizim bu çalışmamızla önemli ölçüde paralellik arz etmektedir. Zira Almancada da cümle değerindeki yapıların birçoğu çekimsiz fiilli yapılarıdır. Ancak fiilli çekimsiz cümleler de vardır. Almancada bu cümleler “satzwertig” (cümle değerinde) ya da “satzwertige Konstruktionen” (cümle değerinde yapılar) olarak adlandırılmaktadır. Almancada; *Infinitiv: tragen, zu Infinitiv: zu tragen, Partizip-Präsens: tragend, Partizip-Perfekt: getragen, Inflektiv: trag* olmak üzere beş farklı çekimsiz fiil şekli vardır.

1. Satzwertige Konstruktionen (Cümle Değerindeki Yapılar)

Çekimsiz fiil, özneye göre çekimlenmeyen, zaman ve kip ifade etmeyen fiil şekli olarak tanımlanabilir. Çekimli fiilli cümleler zaman ve kip ifade eden, fiilinin özneye göre çekimlendiği yapılar iken, cümle değerindeki yapılar çekimli fiilli olmayan, ancak fiil menşeli çekimsiz fiilli yapılardır. Bunların, yerleşik oldukları cümle içerisinde, cümleden bağımsız kelime ya da kelime grupları bulunabilir. İçinde yer aldığı veya birlikte kullanıldığı cümlelerin bağımsız bir parçası olabilirler ya da bir cümle içerisinde yer almayan hitap şeklindeki müstakil bir kelime ya da kelime grubu olabilirler. Almancada bir kelime ya da ifade, bir yüklem ihtiva etmeden cümle olarak geçiyorsa, cümle değerinde yapı olarak adlandırılır. Bu, bir ünlem, bir hitap veya bir eksiltili cümle olabilir. “Oweh!” (*eyvah!*) “Bei Gott!” (*vallahi*), “Einen Kaffee, bitte!” (*bir kahve, lütfen*) gibi.

Cümle değerindeki yapılar (Satzäquivalente), görev açısından tam donanımlı cümle değerinde, ancak şekil açısından çekimli fiilli olmadığından ve bir cümlede bulunması gereken öğeler açısından eksik olduğundan çekimli fiilli cümleye aykırı dil birimleridir. Ancak bunların yargı bildirmediğini söyleyemeyiz. Zira bunlar derin yapıda müstakil yapılar iken *dil ekonomisi* ya da *dilde en az çaba ilkesine* göre eksiltili cümleler olarak yüzey yapıya çıkmış yapılardır. Aşağıda verilen cümle değerindeki yapılar, çekimli fiilli cümleler değildir; fiilleri infinitif şeklindedir ve bazıları cümle ögesi açısından eksiklik arz etse de tam bir cümleye oldukça yakın yapılardır.

Tür bitte *schließen!*

Tütfen kapıyı kapatınız!

Gerät *abschalten* und Stecker *ziehen!*

Cihazı kapatın ve fişini çekin!

Nichts *zu danken*.

Bir şey değil/ rica ederim.

Bunların bazıları çok daha kısa, bir sözcükten ibaret, bağımsız ve değişmez ünlem ifadeleridir. “Hallo!” (*alo!*, *merhaba*), „Vorsicht!“ (*dikkat!*), „Pfui!“ (*yuh!*), !Schluss für heute!“ (*bu günlük bu kadar*) gibi. Cümle değerindeki diyalog partikelleri (ja, nein, doch, danke bitte, eben) veya ünlemler de cümle değerinde yapılardır ve değişmezler. Bunlar tercih sorularına verilen “ja” (*evet*) ya da “nein” (*hayır*) şeklindeki cevap sözcükleridir.

Ist er jetzt zu Hause? -Ja. (Ja, er ist zu Hause.)

O şimdi evde midir? - *Evet. (Evet evdedir.)*

- Nein. (Nein, er ist nicht zu Hause.)

- Hayır. (Hayır evde değildir.)

Kann ich mein Buch wiederhaben? - Bitte. (Bitte, hier ist es.)

Kitabımı geri alabilir miyim? - Lütfe. (Lütfen, işte burada.)

1.1. Ellipse (Eksilteli Cümleler)

Almancada tam cümle ile aynı fonksiyonu gösteren, ancak çekimli fiili olmayan cümle eşdeğerliğinde (Satzäquivalent) olan ve Türkçede eksilteli cümle (Ellipse/ Satzfragment) olarak adlandırılan yapılar vardır. Bu tür yapılar kelime ya da kelime grupları eksiktir, cümle bir *parça cümle* (Satzfragment) şeklindedir. Aktan, (2009: 88) Türkçede eksilteli (kesik) cümle olarak adlandırılan bu yapıları şöyle açıklar: “Bazı kesik cümlelerde yüklem, kelime ya da kelime grubu olarak yer almaz. Bu tür cümlelerin anlamı bağlamdan anlaşılır, cümle okuyanın muhayyilesinde tamamlanır. Bu tür cümleler eksilteli (kesik) cümlelerdir.” Bu yapıların Almancadaki tanımlarına baktığımızda ise şu tanımları ve açıklamaları görebilmekteyiz. Wöllstein-Leisten ve diğerlerine (2006: 16) göre eksilteli cümlede (Ellipse) söz dizimi açısından gerekli olan cümle öğeleri atılabilmektedir ve atılan cümle öğeleri bağlamdan çıkarılmak suretiyle asli şeklinde olduğu gibi yeniden oluşturulabilmektedir.

Was nun? = Was machen wir nun?

Şimdi ne yapacağız?

Kaum zu glauben! = Das ist ja kaum zu galuben!

İnanılır gibi değil!

Unmöglich, aus dieser Chance kein Tor zu machen. = Es ist unmöglich, aus dieser Chance kein Tor zu machen.

Bu şansla gol atmamak imkansız.

Wozu die Aufregung? = Wozu dient die Aufregung?

Bu heyecan niye?

Bin gleich zurück! = Ich bin gleich zurück.

Hemen döneceğim.

1.2. Der absolute Nominativ (Mutlak Nominatif)

“Der absolute Nominativ” (mutlak nominatif) ana unsuru yalın haldeki (Nominativ) isim grubu olan cümle değerindeki bir yapıdır. Mutlak nominatif genellikle bir başka cümleye bağlı bir yapıdır, ancak bu cümlelerin içerisinde yerleşik olarak, ya da cümleden önce de gelebilir.

Peter will nun doch auswandern, *ein schwerer Entschluss* (Duden, 1998: 643).

Der Fürst fuhr durch das Schlosstor, *ein Reiter voraus* (Duden, 1998: 643).

Yukarıdaki cümlelerde yer alan cümle değerindeki bağımsız nominatifler bir yükleme ya da özneye sahip değildir. Bunlar, Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi Derin Yapı Yüzey Yapı Ayrımı'na göre esas itibarıyla derin yapıda öznesi ve yüklemi olan bitimli, müstakil tam cümleler iken, *dilde en az çaba ilkesine* göre yüzey yapıda kısaltılarak ifade edilmiştir. Bu cümlelerin özne ve yüklemelerinin mevcut olduğu bitimli fiilli cümle şekilleri aşağıdaki gibi olacaktır:

Peter will nun doch auswandern, *das ist ein schwerer Entschluss* (Duden, 1998: 643).

Peter artık memleketine terk etmek istiyor, bu zor bir karardır.

Der Fürst fuhr durch das Schlosstor, ein Reiter ritt voraus (Duden, 1998: 643).

Prens kale kapısından girdi, bir atlı önden gitti.

1.3. Der Absolute Akkusativ (Mutlak Akuzatif)

Belirtme halindeki bir isim grubu ve bir edat grubundan (Präpositionalgruppe) oluşan yan cümle değerindeki yapılar “der absolute Akkusativ” (mutlak akuzatif) olarak adlandırılır. Mutlak akuzatif eksilti ihtiva eden bir yapıdır ve başta yüklem olmak üzere cümlelerin bazı öğeleri eksiltilir. Bunlar “elliptische Konstruktionen” (eksiltili yapılar) olarak da adlandırılır.

Den Stock in der Hand, kam er auf mich zu.

Elinde sopa, üzerime geldi.

Er schnarchte laut, *die Füße auf dem Tisch* (Duden, 1998: 315).

Ayakları masanın üstünde, yüksek sesle horluyordu.

Duden (1998: 315) mutlak nominatif gibi mutlak akuzatifin de “Ellips” (eksilti) olarak açıklanabileceğini ifade etmektedir. Buradaki mutlak akuzatif genel itibarıyla *habend*, *haltend*, *tragend* gibi partisiplerle oluşturulacak bir partisip grubuna dönüştürülebilmektedir.

Den Stock in der Hand (*haltend*), kam er auf mich zu (Duden, 1998: 315).

Elinde sopayı tutarak/eline sopayı almış, üzerime geldi.

Mutlak akuzatif bir partisip grubunun kısaltılmış şeklidir; partisip bu

kelime grubunda kullanılabilir ya da atılabilir.

Die Faust im Sack, geht er auf seine Freundin zu. - Die Faust im Sack *machend*, geht er auf seine Freundin zu.

Hiddetini bastırarak kız arkadaşına yaklaştı.

2. Nebensatzäquivalente (Yan Cümle Değerindeki Yapılar)

Almancada çekirdeği bir infinitif (Infinitiv) ya da bir partisipten (Partizip) oluşan fakat çekimli fiili olmayan yapılar, yan cümleyle birbirine benzer yapılardır. Bunlara yan cümle değerindeki yapılar diyebiliriz. Bu yapılar Almancada “Nebensatzäquivalent” (yan cümle eşdeğerliliği) olarak da adlandırılmaktadır. Jung (1980: 38) bunları basit cümle ögesi ile yan cümle arasında sentaktik öğeler olarak tanımlamakta ve bunların yan cümleye benzer yapılar olduğunu belirtmektedir. Yan cümle değerindeki bir ifadenin veya yan cümle eşdeğerliliği olan bir yapının görevini aynı şekilde infinitif ve partisip grupları (Infinitiv- und Partizipialgruppen) da üstlenebilir. Bu nedenle bunlar cümle değerinde (satzwertig) veya yan cümle değerinde (Nebensatzäquivalent) ifadesiyle nitelendirilirler. Duden (1998: 394) yan cümle değerindeki yapıları, partisip yapıları da bunlara ekleyerek şu şekilde tanımlar: “Yan cümle değerindeki yapılar (satzwertige Fügungen/Nebensatzäquivalente); çekirdeğinde bir infinitif ya da partisip bulunduran belirli yapılar yan cümle değerindedirler ve aynı görevi görürler. Bu nedenle bunlar cümle değerinde (satzwertig) aynı şekilde yan cümle değerinde (nebensatzwertig) yapılar veya yan cümle eşdeğerlikleri (Nebensatzäquivalente) olarak adlandırılır” (Duden, 1998: 394).

Yan cümle değerindeki yapılar, esas itibariyle her ikisi de yan cümle olarak da kabul edilen “Infinitivgruppen” (infinitif grupları) ve “Partizipialgruppen” (partisip grupları)dır. Bu gruplar yan cümle olarak kabul edilir, zira bunların derin yapıdaki asli şekilleri esas itibariyle çekimli fiilli yan cümlelerdir.

Ana unsuru infinitif olan cümle değerindeki ifinitif grupları:

Ich hoffe, dich zu kennen.

Seni tanımayı ümit ediyorum.

Ich brauche eine Bescheinigung, um meine Angelegenheiten zu erledigen.

İşlemlerimi tamamlayabilmek için bir belgeye ihtiyacım var.

Ana unsuru partisip olan cümle değerindeki partisip grupları:

Mit einer großen Schnelligkeit rennend erreichte er den Zug.

Büyük bir hızla koşarak trene yetişti.

Bei dem warmen Wind getrocknet, hing die Wäsche an dem Seil.

Çamaşır, sıcak rüzgârda kurumuş olarak iptе asılı duruyordu.

Cümle değеrindeki yapılar yan cümlede olabildiği gibi temel cümlede de görülebilmektedir. Bunlar daha çok eksiltili cümleler “Ellips” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bunlar Almancada “Teilsatzäquivalente” (çekimli fiili olmayan temel cümle değеrinde yapılar) olarak adlandırılır. Birleşik cümlelerin başında yer alır ve temel cümlelerin görevini yerine getirirler.

Unmöglich, dass man in einer Woche diese Angelegenheiten erledigen kann.

Bu işlemlerin bir hafta içerisinde tamamlanabilmesi imkânsız.

Temel cümle göreviyle cümle başında yer alan „unmöglich“ tam bir (çekimli fiili olan) temel cümle olarak “Es ist unmöglich” şeklindedir ve şu şekilde bir birleşik cümle ortaya çıkar:

Es ist unmöglich, dass man in einer Woche diese Angelegenheiten erledigen kann.

Bu işlemlerin bir hafta içerisinde tamamlanabilmesi mümkün değildir.

Almancada bir “zu Infinitiv” yapısından önce yer alan eksiltili temel cümle yapısı, daha çok Türkçedeki isim fiillerin eşdeğeri olarak ortaya çıkar.

die Angst(,) zu sterben (ölüm korkusu)

der Wunsch(,) zu gefallen (hoşa gitme arzusu)

die Hoffnung, von ihr wiedergeliebt zu werden (onun tarafından tekrar sevilme ümidi)

2.1. Satzwertige Infinitivgruppen (Cümle Değеrinde İnfinitif Grupları)

Almancada infinitif grupları (Infinitivgruppen) çekirdeğini bir “zu Infinitiv”in oluşturduğu infinitif cümleleridir. Temel cümle veya bir üst cümleyle bağlı yan cümle eşdeğeri içindeki yapılardır. Bu yapıların öznesi ve yüklemi yoktur.

Die alte Frau vergass, die Tür zu schliessen.

Yaşlı kadın kapıyı kapatmayı unuttu.

Der Arzt hat ihm verboten, abends so viel zu essen.

Doktor ona akşamları bu kadar çok yemek yemeyi yasakladı.

Ich schlage ihm vor, heute Abend ins Theater zu gehen.

Ona bu akşam sinemaya gitmeyi teklif ettim.

Bazı dilciler tarafından çekimli fiili olmadığı için şekil yönüyle cümle olarak kabul edilmeyen infinitif grupları, çok basit bir müdahale ile yan cümleye dönüştürülebilen kelime ya da kelime gruplarıdır. İnfinitif, sentaktik bir terim olarak kullanılır ve çekimsiz fiile sahip bir yapıdır. İnfinitif yapıya sahip bir cümle (Infinitivsatz), bir cümle ögesi veya bir cümle ögesinin çekirdeği olabilir. Almancada infinitif cümlesi, iki morfolojik varyantta; “zu”² ile veya “zu” olmadan kurulabilmektedir. Bech (1983) infinitif yapıları, cümle değerinde olan ve cümle değerinde olmayan olarak ikiye ayırır. “Zu Infinitiv” grupları “zu” morfemi ile kullanılan asli şekillerdir: *zu weinen, geflogen zu sein, eingeladen zu werden* gibi. Zielinski (1983: 38) “zu Infinitiv” yapısının üst cümlelerin/temel cümlelerin asıl fiiline bağlı olan bir yapı olduğunu ve farklı cümle ögelerinin görevlerini üstlenebildiğini ifade eder. “Zu Infinitiv” yapılar temel cümleden önce ya da sonra, hatta bir temel cümleye bağlı yan cümleden sonra da gelebilmektedir. Pittner ve Bermann (2010: 119) bu husula ilgili şu açıklamayı yapar: “Eğer “zu Infinitiv” tam fiilin yönetiminde ise, bu durumda her şeyden önce çekimsiz fiilin kendi tümleyeni ile birlikte cümlelerin sonunda da bulunabildiğini görmeliyiz, bu yan cümlelerin tipik pozisyonudur.”

da er versuchte, den Wagen zu reparieren (arabayı tamir etmeye çalıştığı için)

da er versprach, nicht zu lachen (gülmemeye söz verdiği için)

da er ihn zwang, sie zu heireten (onu evlenmeye zorladığı için)

Yukarıda infinitifin sonda yer aldığı üç adet birleşik yapı bulunmaktadır. Aşağıda verildiği gibi İnfinitif sadece sonda değil, ortada ve başta da bulunabilmektedir.

Den Wagen zu reparieren hat er versucht.

Er hat den Wagen zu reparieren versucht.

Arabayı tamir etmeye çalıştı.

Cümle değerindeki infinitif cümleleri (satzwertige Infinitivsätze) olarak adlandırabileceğimiz fiili çekimsiz cümleler (infinite Sätze) Türkçedeki isim-fiil gruplarının eşdeğerliğidir. Türkçede isim-fiil grupları Almancada olduğu gibi fiili çekimsiz yapılardır. Almancada bu cümleler ya bağlaçsız kullanılır, ya da infinitif cümlesi bağlaçları (Infinitivkonstruktionen) “um”, “ohne” ve “(an)statt” ile temel cümleye bağlanırlar.

2 „zu” Almancada çok farklı görevlerde kullanılan bir morfemdir. “Praeposition” görevi ile isimlerin önüne gelerek onlara zaman, yer, sebep, şekil gibi cümle ögesi olma özellikleri kazandırır. Görevlerinden biri de ifinitif yapıdaki cümlelerin kuruluşunda fiilin önünde yer almasıdır. Bu anlamda Türkçedeki –mA ve –mAk isim fiil ekleriyle oluşturulan fiilimsi yapıları ve bunlarla türetilen şekilleri karşılar.

Ich bemühe mich, dir zu helfen.

Sana yardım etmeye çalışıyorum.

Er ging zur Kasse, um die Rechnung zu bezahlen.

Hesabı ödemek için kasaya gitti.

Er ging weg, ohne mich zu begrüßen.

Beni selamlamadan çekti gitti.

Der Fußgänger ging weiter, anstatt dem Verunglückten zu helfen.

Yaya kazazedeye yardım edeceği yerde çekip gitti.

Asıl anlam taşıyıcı tam fiil “zu Infinitiv” olarak cümleyi yönetiyorsa yan cümle pozisyonunda, yine yan cümlelerin görev üstlendiği gibi cümlelerin bir ögesi olarak görev yapan, cümleyi tamlayan bir parçadır. İnfinitif cümleleri bazı dilciler tarafından yan cümle olarak kabul edilmektedir. Zira bir cümle ögesi olarak diğer yan cümleler gibi temel cümleyi ya da bağlı bulunduğu üst cümleyi semantik ve sentaktik olarak tamamlayan bir yapılarıdır. Yan cümleden farkı, fiilin çekimsiz olmasıdır. Dolayısıyla “zu Infinitiv” yapıların yan cümle statüsünde olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yan cümle türlerinde olduğu gibi İnfinitif cümleleri, temel cümleden önce ya da sonra gelebilir veya temel cümlelerin içerisinde yer alabilir veya bir yan cümleden sonra gelebilirler.

Der Arzt verbot ihm, abends Kaffee zu trinken.

Abends Kaffee zu trinken, verbot ihm der Arzt.

Doktor ona akşamları kahve içmeyi yasakladı.

Er hat den Wagen zu reparieren versucht (Pittner ve Berman, 2010: 120).

Arabayı tamir etmeye çalıştı.

Musan (2009: 83) bir yapının cümle değerinde infinitif yapı (Satzwertige Infinitivkonstruktion) olup olmadığını, infinitif yapının kendi cümle öğeleriyle (nesne, tümleç) birleşik yapının sonunda yer alabiliyor olmasına bağlamaktadır.

Bunlar kısmen yan cümleyi temel cümleye bağlayan “um”, “ohne”, “ausser”, “statt”, “anstatt”, “als dass” bağlaçlarıyla temel cümleye bağlanırlar. Bunların yan cümle ile ne kadar yakın oldukları aşağıdaki değişiklik arz eden şekilleriyle verilmiştir:

Er behauptete, die Sahara zu Fuß durchquert zu haben.

Infinitivgruppe (infinitif grubu)

Er behauptete, dass er die Sahara zu Fuß durchquert hat.

Nebensatz mit Personalform (çekimli fiilli yan cümle)

Çölü yaya geçtiğini iddia ediyor.

Großvater ist schon zu alt, um daran noch Spaß zu haben.

Infinitivgruppe (infinitif grubu)

Großvater ist schon zu alt, als dass um daran noch Spaß hätte.

Nebensatz mit Personalform (çekimli fiilli yan cümle)

Büyük baba bundan haz almayacak kadar yaşlı.

Ohne es angesehen zu haben, kaufte ich es nicht.

Infinitivgruppe (infinitif grubu)

Ohne dass ich es angesehen habe, kaufte ich es nicht (Duden, 1998: 394-395).

Nebensatz mit Personalform (çekimli fiilli yan cümle)

Onu, görmeden satın almam.

“Ohne” bağlacı ile kurulu infinitif yapısı olumsuz bir sonuç (Konsequenz) veya olumsuz bir keyfiyet (Modalität) ifade eder. “Ohne” bağlacı ile kurulu infinitif, ancak infinitif yapısı ile temel cümlelerin ya da üst cümlelerin öznelerinin aynı olması durumunda kullanılabilir. Öznelerin farklı olması durumunda “ohne dass” bağlacı ile kurulu çekimli fiilli bir yan cümle kurulmalıdır.

Der Lehrer betrat das Klassenzimmer, ohne uns zu grüßen.

Der Lehrer betrat das Klassenzimmer, ohne dass er uns grüßte.

Öğretmen bizi selamlamadan sınıfa girdi.

Er half ihr, ohne dass sie ihn um Hilfe bat.

Kendisi yardım rica etmeden, ona yardım etti.

“(An)statt” bağlacı ile kurulu infinitif cümlesi, dikkate alınmayan, görmezden gelinen bir eylemin yerine başka bir eylemin gerçekleştiğini ifade eden infinitif gruplarından biridir ve “(an)statt dass” ile kurulu çekimli fiilli yan cümlelerin yerine kullanılır. Her iki cümlelerin de temel cümledeki özneye atıfta bulunması gerekir. Zira her ikisi de ortak bir ifade ortaya koymaktadır. Ancak temel cümle ve yan cümlede öznelerin farklı olması durumunda “(an)statt dass” bağlacıyla kurulu yan cümlelerin kullanılması zorunludur. Aksi takdirde eylemi gerçekleştiren öznenin belirsizliğine

ilişkin bir durum ortaya çıkmaktadır.

Anstatt dass sie ihrer Mutter hilft, sieht sie fern.

Anstatt ihrer Mutter zu helfen, sieht sie fern.

Annesine yardım edeceği yerde televizyon seyrediyor.

Er gab seinem Freund Rat, statt ihm zu helfen.

Arkadaşına yardım edeceği yerde ona öğüt veriyor.

2.2. Satzwertige Partizipialgruppen (Cümle Değerindeki Partizip Grupları)

“Satzwertige Partizipialgruppen“ (cümle değerindeki partisip grupları) yan cümle değerinde bir partisip grubudur. Ancak partisip gruplarının öznesi ve çekimli fiili yoktur, çekirdeğini çekimsiz bir fiil (infinitif) oluşturur. Bunlar, Almancada “Partizipgruppen” (partisip grupları) “Partizipialsätze” (partisip cümleleri) olarak da adlandırılır. Helbig ve Buscha (2005: 584) bu grupları; “attributive Partizipialkonstruktionen” (sıfat tamlaması şeklindeki partisip yapılar), “adverbiale Partizipialkonstruktionen” (zarf şeklindeki partisip yapılar) ve “Partizipialkonstruktionen als Nebensatzprädikate” (yan cümle yüklem çekirdeği olarak partisip yapılar) olmak üzere söz dizim açısından üçe ayırır.

Der Schriftsteller, 1960 in Berlin geboren, hat einen neuen Roman veröffentlicht (Helbig ve Buscha, 2005: 584). (attributiv)

1960 yılında Berlin’de doğan yazar yeni bir roman yayımladı.

Unter erheblichem Alkoholeinfluss stehend, wurden Türen und Fenster der Berufsschule ausgehoben und beschädigt (Jung, 1980: 39). (adverbial)

Yüksek derecedeki alkolün etkisi altında meslek okulunun kapıları ve camları sökülüp çıkarıldı ve bunlara zarar verildi.

Auf seine Freizeit verzichtend, begann der Assistent mit einer größeren wissenschaftlichen Arbeit (Helbig ve Buscha, 2005: 585). (nebensatzprädikativisch)

Asistan boş zamanlarından feragat ederek daha büyük bir bilimsel çalışmaya başladı.

Duden (1998: 395) çekirdeği partisipten oluşan yapıları da cümle değerindeki yapılar olarak açıklamakta ve aşağıdaki örnekleri vermektedir:

Vom Licht geblendet, blieb das Reh stehen.

Partizipgruppe (partisip grubu)

Da es vom Licht geblendet wurde, blieb das Reh stehen.

Nebensatz mit Personalform (çekimli fiilli yan cümle)

Karaca gözleri kamaşmış bir şekilde olduğu yerde kaldı

Vor dem Bild, eine Landschaft darstellend, stehen drei Leute.

Partizipgruppe (partisip grubu)

Vor dem Bild, das eine Landschaft darstellt, stehen drei Leute.

Nebensatz mit Personalform (çekimli fiilli yan cümle)

Bir manzarayı tasvir eden resmin önünde üç kişi duruyor.

2.3. Satzwertige Adjektivgruppen (Cümle Değerindeki Sıfat Grupları)

Cümle değerindeki partisip gruplarına benzeyen cümle değerindeki sıfat gruplarını (satzwertige Adjektivgruppen) da cümle değerindeki yapılar olarak açıklanmaktadır. Sıfat grupları, partisip gruplarına yakın yapılardır ve bunlar cümle değerindeki sıfat grupları (satzwertige Adjektivgruppen) olarak adlandırılır. Diğer cümle değerindeki yapılarda olduğu gibi, sıfat gruplarının da derin yapıda cümle olduğunu ortaya koyabiliriz. Bunların partisip gruplarından farkı, asli şekillerinin fiilden türetilen yapılar olmamasıdır. Ancak sıfat gruplarının derin yapıda cümle olmadığını söyleyemeyiz. Sıfat gruplarının derin yapıda müstakil cümleler olduğunu aşağıdaki örneklerle açıklayabiliriz.

Die Äpfel sind rot. Der Junge legte sie in den Korb.

Elmalar kırmızıdır. Çocuk onları sepete koydu.

Der Junge legte die roten Äpfel in den Korb.

Çocuk kırmızı elmaları sepete koydu.

Yukarıda derin yapıda iki ayrı cümle olarak yer alan iki cümleden biri (die Äpfel sind rot) sıfat tamlamasına dönüşerek diğer cümlelerin içerisine yerleşik (embedding) yapı olarak yüzey yapıya çıkmıştır. Aynı dönüşümü aşağıdaki “Die Siegerin war stolz auf ihre Leistung” cümlesinde de görebilmekteyiz. Bu cümle, dönüşüm sonucu sıfat grubu olarak temel cümlelerin içerisinde cümle ögesi göreviyle yer almıştır.

Die Siegerin war stolz auf ihre Leistung. Sie lachte in die Kamera.

Zaferi kazanan kadın, başarısından dolayı gururluydu. Kameraya gülüyordu.

Stolz auf ihre Leistung, lachte die Siegerin in die Kamera.

Zaferi kazanan kadın başarısından dolayı gururla kameraya gülüyordu.

Duden (1998: 395) cümle değerindeki partisip gruplarının, çekirdeğini bir sıfatla oluşturan yapılarla benzer olduğunu ifade eder. Burada sıfat, zarf göreviyle yer almaktadır.

Julia schmollt, eifersüchtig auf die kleine Schwester.

Adjektivgruppe (sıfat grubu)

Julia schmollt, da sie auf die kleine Schwester eifersüchtig war.

Nebensatz mit Personalform (çekimli fiilli yan cümle)

Julia küçük kız kardeşini kıskandığı için somurtuyor.

2.4. Satzwertige Adverbien (Cümle Değerindeki Zarflar)

Sıfat gruplarında olduğu gibi, zarfların da derin yapıda müstakil cümleler iken yüzey yapıya zarf olarak yansıdığının söyleyebiliriz. Zira Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı'na göre bazı zarfların derin yapısı da bir cümleye dayanmaktadır. Bu durumu Engelen (1975: 79) şu şekilde açıklamaktadır: “Cümle değerindeki zarflar (satzwertige Adverbien) ifadesinden aşağıda verilen cümle öğelerini anlıyorum: vielleicht (belki), wahrscheinlich (muhtemelen), bestimmt(kesin), sicher (emin, güvenli), möglicherweise (olabilir ki), natürlich (tabii), sicherlich (süphesiz), übrigens (ayrıca), meiner Meinung nach (bana göre), den gängigen Theorien zufolge (güncel teorilere göre) vb. Bu türdeki cümle öğeleri doğrudan doğruya verilebilir. Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi'ne göre bunlar bir temel cümlenin kısaltılmış şekli olarak kabul edilir. Bununla ilgili şu örnekleri verebiliriz:

Es ist möglich, dass er es gar nicht war → *Er war es möglicherweise gar nicht.*

Die gängigen Theorien besagen, dass der Mensch vom Affen abstammt → *Den gängigen Theorien zufolge stammt der Mensch vom Affen ab*“ (Engelen, 1975: 79).

Güncel teoriler insanın maymundan türediğini söylerler → *Güncel teorilere göre insan maymundan türemiştir.*

SONUÇ

Almancada birçok yapının (eksiltili cümleler, infinitif grupları, partisip grupları, sıfat grupları ve zarflar) cümle değerinde olduğu görülmektedir. Bunların cümle değerinde olduklarını Chomsky'nin Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı Derin Yapı Yüzey Yapı Ayrımı'na göre tespit edebilmekteyiz. Bazı durumlarda yüzey yapıda anlaşılması zor olan bu yapıları, bunların derin yapıdaki müstakil, bağımsız, henüz dönüşmemiş şekillerini belirleyerek anlayabilmemiz ve çözebilmemiz

mümkün olabilmektedir. Zira çalışmada bolca verdiğimiz örneklerden ve açıklamalardan da anlaşılacağı gibi bunlar derin yapıda müstakil cümleler iken, *dilde en az çaba ilkesine* göre kısaltılmış şekiller olarak eksiltili cümleye, infinitif grubuna, partisip grubuna, sıfat grubu veya zarfa dönüşmüş yapılardır.

Bu yapıları çözümleyip anlayabilmek iletişimi daha kolay hale getirecektir. Özellikle ana dili öğretiminde, yabancı dil öğretiminde, karşılaştırmalı çalışmalarda ve çeviri eğitiminde bu yapıların açıklanması önem arz etmektedir. Bu yapıları açıklayarak kaynak dil ve erek dil arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tespit edip bu farklılıklar doğrultusunda daha isabetli ve eşdeğerlik arz eden yapıları belirleyebilmek mümkündür. Bu yapıların bilinmesi, özellikle çeviri sürecine önemli katkılar sağlayacaktır. Kaynak dildeki bir metni erek dile aktarabilmek için çeviri edincinin alt alanları olan, hem ana dili edincinin hem de yabancı dil edincinin yeterli olması gerekir. Bu yeterlilik, ana dilde ve yabancı dilde karmaşık ve anlaşılması zor bir durum arz edebilen cümle değerindeki yapıların anlaşılabilmesi, karşılaştırılabilmesi ve böylece çözümlenebilmesiyle ortaya çıkabilir. Bu çalışmada cümle değerindeki yapıların sentaktik ve semantik özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu yapıların nasıl çözümlenebileceği ve anlaşılabilmesi hususunda yapılan açıklamalar, bolca verilen örnek Almanca cümleler ve bunların Türkçe karşılıklarıyla, çalışma konusu karşılaştırmalı bir şekilde betimlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın, yabancı dil Almancada önemli bir yere sahip cümle değerindeki yapıların anlaşılması ve çözümlenmesi konusunda, özellikle karşılaştırmalı çalışma ve çeviri yapanlara yol gösterici olmasını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Aktan, B. (2009). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*. Gazi Kitabevi, Ankara
- Altıncakaynak, H. (2010). *Türk Dili 1-2*, Kavis Yayıncılık, İstanbul.
- el-Arabi, S. Abdu'l Mecid (1983). Ta'allumu'l Luğati'l Hayye ve Ta'limuha, Beyrut. (Dil Öğreniminde Dilbilimsel Esaslar) (çev. Işkın, G., 1999) *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, s.535-549.
- Banguoğlu, T. (2011), *Türkçenin Grameri*. TDK Basımevi, Ankara.
- Bech, G. (1983). *Studien über das deutsche Verbum infinitum*. 1.Auflage, Niemeyer Linguistische Arbeiten, Tübingen.
- Bilgegil, K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Salkımsöğüt Yayınları, 3. Basım, Erzurum.
- Delice, İ. (2012). Cümle Nasıl Tanımlanmalıdır. *Turkish Studies*, 7(1), s.37-40.
- Delice, İ. (2012). Yapı Açısından Cümle Sorunu. *Turkish Studies*, 7(3), s. 871-876.
- Demirci, K. (2010). Derin Yapı Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz. *Turkish Studies International Periodical For the Languages: Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt.5(4), s.291-304.
- Duden (1998). *Schülerduden Grammatik*. Dudenverlag, Mannheim.
- Duden, Band 4 (1998). *Die Grammatik*. Dudenredaktion, Mannheim.
- Erkman Akerson, F. (2008), *Dile Genel Bir Bakış*. Multilingual, İstanbul.
- Gencan, T. N. (1978). *Dilbilgisi*. Kanaat Yayınevi, İstanbul.
- Güneş, S. (1999). *Türk Dili Bilgisi*, D.E.Ü. Rektörlük Matbası, İzmir.
- Helbig, G. ve Buscha, J. (1986). *Deutsche Grammatik*. VEB Verlag Enzyklopaedie Leipzig.
- Helbig, G. ve Buscha, J. (2005). *Deutsche Grammatik*. Langenscheidt, Berlin.
- Hentschel, E. (2010). *Syntax*. In: Hentschel, E. (Hrsg.): *Deutsche Grammatik*. Berlin, New York: De Gruyter.
- Jung, W. (1980). *Grammatik Der Deutschen Sprache*. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Söz Dizimi*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Lévi-Strauss, C. (1984), *Yaban Düşünce*, (çev. Yücel, 2022). Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Musan, R. (2009). *Satzgliedanalyse*, 2. Auflage. Universitaetverlag Winter, Heidelberg.
- Ozankaya, Ö. (1999). *Toplumbilim*. Cem Yayınları, İstanbul.
- Pittner, K. ve Berman, J. (2010). *Deutsche Syntax*. Narr Francke Attempto Verlag

GmbH, Tübingen.

Tutar, H. ve Yılmaz, M. K. (2003). *Genel İletişim*. Nobel Yayıncılık, Ankara.

Wöllstein-Leisten, A., Heilmann, A., Stephan, P., Vinker, S. (1997). *Deutsche Satzstruktur, Grundlage der Syntaktischen Analyse*. Stauffenburg, Tübingen.

Zengin, E. (2021). *Türkçe ve Almancada Birleşik Cümle*. Gece Kitaplığı, Ankara.

Zielinski, W. D. (1983). *ABC Der Deutschen Nebensätze*. Max Huber Verlag, München.

BÖLÜM 18

TEKNOPARKLARA SAĞLANAN VERGİSEL AVANTAJLAR İLE MUHASEBE UYGULAMALARI

Sevil ATİLA¹, Ferhat BİTLİSLİ²

1 Mali Hiz. Uzm., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Muhasebe ve Finansal Yönetim ABD, ORCID: 0000-0002-2534-1261

2 Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Muhasebe ve Finansal Yönetim ABD, ORCID: 0000-0003-1638-8786

GİRİŞ

Ülkelerin kalkınmasında önemli bir yere sahip olan teknoparklar, Kanunda geçen adıyla “*Teknoloji Geliştirme Bölgeleri*”, sürdürülebilir ekonomik gelişmeye katkı sağlayarak yeni fikirlerin hayata geçirilmesinde etkin rol oynamaktadır. “*Üniversite-sanayi-devlet*” iş birliği ile üretilen bilginin üretime dönüşerek ticarileşmesine imkân sağlayan teknoparklar, ülkeler arası teknoloji yarışında söz sahibi olmak amacıyla katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi için girişimcilere birtakım teşvikler sağlamaktadır. Bu alanda ilk olarak 2001 yılında yayımlanan 4691 sayılı Kanun ile teknoparkların kuruluşu, işleyişi, yönetimi ve denetimi ile bunlarla ilgili kuruluşların yetki ve denetimi için yasal zemin oluşturulmuştur. 2008 yılında yayımlanan 5746 sayılı Kanun ise Ar-Ge ve tasarım merkezleri ile Ar-Ge projelerine ilişkin destek ve teşvikleri kapsamına almıştır. Böylece, Ar-Ge, yazılım ve tasarım faaliyetlerine verilen teşvikler sayesinde bölgeye daha fazla girişimcinin katılımıyla ek istihdam yaratılacaktır. Ayrıca, piyasanın yeterli kaynak ayıramadığı Ar-Ge faaliyetleri için uygun altyapının oluşturulması ve girişimcilerin fikirlerini hayata geçirmesi desteklenerek üniversitelerin sahip olduğu imkânlardan yararlanmak mümkün hale gelecektir.

Çalışmada ilk olarak teknoparklar hakkında bilgi verilerek kuruluş amaçları, özellikleri ve faydalarından bahsedilecektir. Daha sonra teknoparklara sağlanan vergisel avantajlar, hibeler ile seri üretim faaliyetleri vergi mevzuatı çerçevesinde incelenecektir. Son bölümde de teknoparklarda gerçekleştirilen Ar-Ge işlemlerine ilişkin muhasebe örneklerine yer verilecektir.

1. TEKNOPARKLAR

“*Üniversite-sanayi-devlet*” iş birliğinin örneklerinden biri olan teknoparklar, üniversitelerde üretilen bilginin, kullanılabilecek teknolojiye dönüşmesine olanak sağlayan ve içerisinde barındırdığı araçlarla girişimciliği destekleyen yapılardır (Yalçıntaş Gülbaş, 2011: 86). Teknoparklar bu iş birliği ile bilim ve teknoloji alanlarında yetişmiş girişimciler aracılığıyla birikmiş bilginin sanayiye aktarılmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu sebeple teknoparklar, bilgi ve teknoloji üretim sürecinin geliştiği, oluşan bilginin sanayide kullanıldığı ve sağladığı teşvik ve desteklerle yeni girişimcilerin gelişimi için önemli merkezlerdir (Şengür & Bayzin, 2019: 299). Türkiye’de teknoparkların gelişiminin alt yapısı 06.07.2001 tarih ve 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu ile oluşturulmuştur. Kanunda kullanılan “*Teknoloji Geliştirme Bölgeleri*” kavramı uygulamada teknopark veya teknokent olarak isimlendirilmekte olup, bu makalede teknopark ifadesi kullanılacaktır.

Teknoparklar, bölgesel kalkınma ve gelişmeye sağladıkları katkı ile girişimciler tarafından oluşturulan anlamlı fikirleri uygulama merkezleri olarak piyasanın yetersiz kaldığı AR-GE ve inovasyona dayalı faaliyetlere altyapı oluşturarak, genişletilmiş vergisel ve diğer teşvik araçlarıyla girişimcilere ait projelerin hayata geçirilmesi konusunda desteklemektedir (Kandemir & İlter, 2019: 1216).

Üniversite ve bilişim firmaları arasında iş birliğini geliştirmeye ek olarak teknoparklar, istihdam yaratmak için oluşturulmuş bilim ve teknoloji alanlarıdır (Arslan, Durak, & Özdemir, 2021: 734). Teknoparklar, üniversiteler, araştırma enstitüleri ile sanayi kuruluşları tarafından aynı ortamda yürütülen araştırma ve geliştirme faaliyetleri sonucu üretilen bilginin ticarileştirilmesine imkân sağlayan, Ar-Ge ve yenilikçi firmaları bünyesinde barındıran, bölge yönetici firması aracılığıyla yönetilen ve ilgili mevzuatında öngörülen destek mekanizmalarının olduğu ortamlardır (Alkibay, Orhaner, Korkmaz, & Ermeç Sertoğlu, 2012: 65). Üniversite ve sanayi iş birliği sonucunda katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi ile bilgi ve teknolojinin toplumsal ve ekonomik katkıya dönüştürülmesinde teknoparklar önemli bir araç olmuştur (Gümüş, Yükseloğlu, & Binark, 2013: 24).

Türkiye’de Ar-Ge faaliyeti ile yenilik faaliyetlerine yönelik sağlanan; Ar-Ge’ye yönelik doğrudan verilen devlet teşviği, patent başvurusu teşviği, Ar-Ge harcamalarına vergiden indirim, girişimcilik desteği benzeri politika araçları bulunmaktadır. Türkiye, göreceli zayıf yenilikçi sistemi ve kuvvetli uluslararası değer zincirleri arasında kalmış, katma değer olarak yüksek ürün üretiminde zorlanan, orta-teknoloji tuzağındaki bir ülke görüntüsüne sahip, yüksek teknoloji ürün ihracatı yapamayan ve uyguladığı politikaların değerlendirmesi yapılmayan bir politika anlayışına sahiptir (<https://sarkac.org/>, 25.11.2021). İşletmelerin teknoloji açığının daha hızlı kapatılmasını ve üniversitelerin altyapısından faydalanmasını sağlamasının yanı sıra teknoparklar, bir ülkedeki farklı bölgeler arasındaki gelişmişlik açığını azaltıp, halkın refahının artmasına katkı sağlar (Tepe & Zaim, 2019: 10).

Ülkemizde katma değeri yüksek ürünler üretilerek bilginin ticarileştirilmesi amacıyla Ar-Ge ve yenilikçi şirketlerin gelişimi sağlanarak üniversite-sanayi iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla işletmeler tarafından gerçekleştirilen Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri ilgili Kanunda belirtilen hibe ve teşvikler kapsamında desteklenmektedir. Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri sonucunda yatırımların gelire dönüşmesindeki önemli belirsizlikler ile yüksek maliyetler sebebiyle işletmeler tarafından bu faaliyetlere yeterli kaynak ayrılamamaktadır. Ülkelerin teknoloji ihraç edebilir duruma gelebilmeleri için Ar-Ge ile yenilik faaliyetlerinin çeşitli teşvik unsurları ile desteklenmesi gerekmektedir (Bozdemir, 2018: 14).

Teknoparklar, üniversiteler tarafından verilen eğitim ve araştırma faaliyetlerini zenginleştirip etkinleştirerek teknolojinin üretilmesini, ticaretini ve bir kalkınma aracı olarak kullanılabilmesini amaçlamaktadır. Ancak teknoparkların amaçları, kuruluş sebeplerine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir (Demirli, 2014: 98).

1.1. Teknoparkların Kuruluş Amaçları

Teknoparkların kuruluş amaçları arasında (<https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/>, 30.10.2021) (<http://huseyinust.com/>, 30.10.2021):

- Kurumlar arasında sinerji ve iş birliği fırsatlarının artırılıp bilginin teknolojik ürünlere dönüştürülerek ticarileştirilmesine uygun ortam sağlamak,
- Teknoloji firmalarının ve ürünlerin oluşmasına destek sağlayarak teşvik etmek ve katılımcıların çalışma standartlarını yükseltmek,
- Kurulduğu bölgenin/kampüsün cazibesini arttırarak bölgedeki yatırım kapasitesini arttırmak,
- Yabancı yatırımı çeken cazibe alanları yaratarak bölgesel ekonomik canlanmaya katkı sağlamak,
- Teknolojiye dayalı işletmelerin ve ortak girişimlerin oluşumuna katkı sağlayarak yerel yönetimlerin teknolojik gelişmede aktif hale getirilmesine yardımcı olmak şeklinde sayılabilir.

1.2. Teknoparkların Özellikleri

Üniversite-sanayi ve devlet arasında bir ortaklıkla kurulan teknoparkların uygulama bakımından ortak özellikleri bulunmaktadır (<https://www.pauteknokent.com.tr/>, 30.10.2021). Teknoparklar;

- Bir üniversitenin içinde veya yakınında gelişimini tamamlamış aktif bir ağ yapısının olduğu,
- Girişimcilerin yeterli teknik ve idari personel potansiyeline sahip olmalarını sağlayan,
- Belirli tür ve biçimlerde risk taşıyan ve başarılarının konuya göre değişen sürelerde ortaya çıktığı,
- Üniversite ve sanayi arasında oluşan bilimsel ve teknolojik potansiyel ilişki gücünün geleceğin hedeflendiği bir ilişki içinde tutulduğu,
- Ulaşım ve iletişim olanaklarının güçlü ve coğrafi olarak sanayi bölgelerine yakın olduğu,
- Yönetiminin, girişimcilere ve işletmelere karşı tarafsız çalışma ilkelerine sahip olduğu,

- Kuruluş ve risk sermayesi olmak üzere kuruluş ve işleyişinde 2 çeşit sermaye yapısı olan ve gelirleri, girişimciler tarafından ödenen kiralardan, patent haklarının satışından ve teknoparktan ayrılan girişimci firmaların ortağı olunması halinde bu ortaklık payından oluşan yapılardır.

1.3. Teknoparkların Faydaları

Teknoparkların oluşumu ve gelişimi amacıyla 4691 sayılı Kanunla bölge yönetici şirketine, bölgede Ar-Ge faaliyeti yapan girişimciler ile firmalara, akademik bilginin ticarileştirilmesini isteyen akademisyenlere 31.12.2028 tarihine kadar geçerli olacak olan bir takım destek ve istisnalar sağlanmıştır (Demirel, 2016: 50).

Teknoparkların faydaları genel olarak; bölgede yer alan firmaların rakiplerine karşı üstünlük elde etmesi, üniversitenin teknopark firmaları aracılığıyla güncel çalışma konularını eğitime aktararak araştırma merkezlerinin daha verimli çalışmasını sağlaması, tez çalışmalarının sektörün ihtiyaçlarına göre uygulamaya yönelik yapılması, öğrencilere staj yapma imkânı sağlaması, öğretim elemanlarının akademik bilgisini ticarileştirmesine imkân sağlaması olarak sayılabilir (Keleş & Tunca , 2010: 8).

1.3.1. İşletmelere Sağladığı Faydalar

Teknoparkların bünyelerindeki firmalara sağladığı birçok yarar vardır (<https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/>, 30.10.2021) (Gümüş, Yükseloğlu, & Binark, 2013: 25);

- Teknoparkta olmanın firmaya sağlayacağı saygınlık ve rekabet avantajı sayesinde firmanın niteliğinin artması,
- Teknoparkların devlet desteği almasından dolayı firmaların vergi muafiyetlerinden faydalanabilmesi,
- Araştırma ve geliştirme çalışmaları için uygun çalışma ortamı sağlaması,
- Yöntem, teknolojinin ticarileşmesi ve pazarlama gibi alanlarda uygun koşullarda üniversitelerin danışmanlık hizmetlerinden yararlanma,
- Üniversitelerle ortak Ar-Ge projeleri geliştirme imkânı oluşturması dolayısıyla birçok yeni proje fikrinin ortaya çıkmasına ve uygulanmasına katkı sağlaması,
- Üniversitedeki kütüphane, laboratuvar benzeri araştırma altyapısından uygun koşullarla yararlanılabildiği,
- Firmalar için önemi olan ileri teknoloji transferinin ve teknolojik gelişiminin daha kolay sağlanması şeklinde sayılabilir.

1.3.2. Bulundukları Üniversitelere Faydaları

Teknoparkların, üniversiteler tarafından üretilen bilimsel bilginin uygulamaya dönüştüğü alanlar olarak sağladığı faydalar (Özdemir, 2010: 48) (Tepe & Zaim, 2019: 12):

- Üniversite personeline, bilimsel araştırma metotlarını uygulayarak, yeni hipotezler geliştirme imkânı sağlaması,
- Üniversitelerde yapılmış olan çalışmalar ile akademik bilginin ticarileştirilmesine ortam yaratması,
- Üniversitenin sosyal ve sportif tesisleri için hizmet karşılığı kaynak oluşturularak, bilim, spor ve kültür olanaklarının gelişmesine katkı sağlaması,
- Üniversitenin sanayi sektörü ile kurmuş olduğu iş birliği sayesinde istihdama katkı sağlaması,
- Üniversite öğrencilerine staj imkânı sağlaması, fikirlerinin uygulanması için önemli bir ortam yaratarak meslek hayatına geçmeden önce sektörü tanınmasına katkı sağlaması,
- Bilgi akışının hızlanması sebebiyle sektörlerle iç içe olduklarından dolayı üniversite laboratuvarlarının sektörel ihtiyaçlara göre her zaman güncel kalmasında katkıda bulunması olarak sayılabilir.

1.3.3. Bölgeye ve Ülkeye Olan Faydaları

Teknoparklar, üniversite ile sanayi arasındaki sağlıklı etkileşimin ülkenin gelişmesine katkıda bulunarak ulusal üretimi teşvik etmesini sağlar. Bazı bölgelerin önemli ekonomik potansiyellerinin değerlendirilememesinden dolayı, bu potansiyelin üretime dönüştürülme aşamasında teknoparklar önemli bir rol oynamaktadır. İsteddiği ilerleme aşamalarını yönetemeyen bölgeler, altyapılarını güçlendirebilir, fiziksel çevreyi olumlu olarak değiştirebilir, daha fazla iş imkânları ve daha iyi taşımacılık ile çeşitli sosyo-kültürel aktivitelere sahip olabilir (Tepe & Zaim, 2019: 13).

Teknoparklar, üniversite ve devlet ile sanayi arasında etkileşimi artırıp kaynak tasarrufu sağlayarak yeni firmaların oluşmasına zemin hazırlar. İş birliği sonucunda nitelikli eleman sayısında artış olur ve bu artışın en önemli etkisi beyin göçünün azalmasına fayda sağlayacak olmasıdır. Dolayısıyla toplumda yetişen nitelikli bireylerin ekonomik kazançlarının artışı ve iş potansiyeli ile firma sayısında artış olacaktır. Ülkelerin temel hedefi yerli üretimin teşvik edilerek ithalatın azaltılması ve ihracatın artırılmasıdır. Ülkedeki teknolojik gelişim ve refah seviyesinin artışıyla kişi başına düşen milli gelirde bir artış olması kaçınılmaz olacaktır. Yerli teknoloji kullanılarak kalkınmayı hedefleyen gelişmekte olan ülkeler için bu iş birliği çok önemlidir (Bayzin, 2019: 17).

1.4. Teknoparklara Sağlanan Teşvikler

5746 sayılı Kanun ve 4691 sayılı TGB Kanunu ile teknoparklardaki bölge yönetici şirketlerine, bölgede yer alan girişimcilere ve akademik ve diğer bazı personellere önemli avantajlar sağlanmıştır. Avantajlar, Ar-Ge çalışmalarında yapılan giderlere yönelik indirimler ile vergisel ve vergisel olmayan teşvikler şeklinde uygulanmaktadır.

Teknopark mevzuatı ile teknoparklarda Ar-Ge, yenilik ve tasarım çalışmalarında bulunan mükelleflerin vergi yüklerini azaltmak ve çalışmalarını desteklemek amacıyla vergisel avantajlara geniş yer verilmiştir. Vergisel teşviklerin kullanılabilmesi için de istisna kapsamında bulunan veya bulunmayan gelir ve gider unsurlarına ait muhasebe kayıtlarının ayrı olarak veya alt hesaplar açılarak tutulması gerekmektedir.

Tablo 1: Teknopark Mevzuatı Kapsamında Girişimcilere Sağlanan Teşvikler

Teşvikler	Kanuni Dayanak
Kurumlar Vergisi İstisnası	4691 Sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu (%100)
Gelir Vergisi Stopajı Teşviki	4691 Sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu (%100) 5746 Sayılı Kanun (%95-90-80)
Damga Vergisi İstisnası	4691 Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu (Sadece Bordrolarda) 5746 Sayılı Kanun (Tüm Kağıtlarda)
KDV İstisnası	3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu
Gümrük Vergisi	4691 Sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu
Sigorta Primi Desteği İşveren Hissesi	4691 Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu (%50) 5746 Sayılı Kanun (%50)
Temel Bilimler Desteği	4691 Sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu (2 Yıl)

Kaynak: <https://www.pwc.com.tr/turkiye-de-arge-ve-tasarim-tesvikleri> (22.07.2022).

Bölgede faaliyet gösteren mükellefler, yazılım veya Ar-Ge faaliyetleri sebebiyle 4691 sayılı Kanundaki teşviklerden bütün olarak yararlanabilmektedir. Şu var ki, aynı proje kapsamında 5520 sayılı KVK ve 193 sayılı GVK ile 5746 sayılı Kanundaki teşviklerden ayrıca yararlanamamaktadırlar. Aynı mükellef farklı bir proje kapsamında 5520 sayılı Kanun ve 193 sayılı Kanun ile 5746 sayılı Kanundaki vergisel teşviklerden yararlanmak için bu durumu ilgili yerlere bildirmek durumundadır.

Ayrıca, vergi mevzuatı ile teknopark mevzuatı çerçevesinde teknoparklara sağlanan teşviklerin hukuk sistemi ile desteklenmesi sonucunda

vergisel teşviklerin uygulanmasına ilişkin daha adil ve etkin bir vergi denetiminin gerçekleştirilmesi sağlanacaktır (Çiçek & Kıymık, 2018: 318).

1.4.1. Kurumlar Vergisi İstisnası

Teknoparklardaki gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin istisnadan yararlanabilmeleri için, ilgili bölge yönetici şirketinden bölgede bulunduklarını ve faaliyet alanlarını gösteren belgeleri bağlı oldukları vergi dairesine vererek başvuruda bulunmaları gerekir. 4691 sayılı Kanunun geçici 2 nci maddesine istinaden; yönetici şirketin ilgili Kanun kapsamında elde etmiş olduğu kazançları ile bölgede faaliyet gerçekleştiren gelir ve kurumlar mükelleflerinin yalnızca bölgedeki Ar-Ge, yazılım ve tasarım faaliyetleri dolayısıyla oluşan kazançlarının tamamı gelir ve kurumlar vergisinden 31.12.2028 tarihine kadar istisna tutulmuştur. Bu sebeple istisnanın kapsamı bölgede gerçekleştirilen faaliyetlere yönelik olduğundan, bölge dışında gerçekleştirilen Ar-Ge, tasarım ve yazılım faaliyetlerinden sağlanan kazançlar vergiye tabi olacağından bölge dışındaki faaliyetlerden elde edilen kazançların tespitin doğru şekilde yapılması gerekmektedir.

03.02.2021 tarihinde yayımlanan 7263 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 6 ncı maddesiyle 4691 sayılı Kanuna eklenen ek 3 üncü madde, *“1/1/2022 tarihinden itibaren geçici 2 nci madde kapsamında yıllık beyanname üzerinden istisna edilen kazançları tutarı 1.000.000 Türk lirası ve üzerinde olan gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri tarafından, bu tutarın yüzde ikisi pasifte geçici bir hesaba aktarılır. Bu fıkra kapsamında aktarılması gereken tutar yükümlülüğü, yıllık bazda 20.000.000 Türk lirası ile sınırlıdır. Bu tutarın, geçici hesabın olduğu yılın sonuna kadar Türkiye’de yerleşik girişimcilere yatırım yapmak üzere kurulmuş girişim sermayesi yatırım fonu paylarının satın alınması veya girişim sermayesi yatırım ortaklıkları ya da bu Kanun kapsamındaki kuluçka merkezlerinde faaliyette bulunan diğer girişimcilere sermaye olarak konulması şarttır. Söz konusu tutarın ilgili yılın sonuna kadar aktarılmaması durumunda, bu Kanun kapsamında yıllık beyanname üzerinden istisna edilen kazançlar tutarının yüzde yirmisi, ilgili yılda yararlanılan gelir ve kurumlar vergisi istisnasına konu edilemez.”* ifadesini içermektedir. Dolayısıyla, 1.000.000 TL ve üzerindeki kazancın %2 sini oluşturan 20.000 TL’nin sermaye olarak aktarılmadığı durumda bu 1.000.000 TL’lik kazancın %20 sini oluşturan 200.000 TL, kurumlar vergisinden istisna tutulmayacaktır.

Kurumlar Vergisi Genel Tebliği (Seri No:16)’nin 1 inci maddesi kapsamında bölgede faaliyet gösteren tüm mükelleflerin bölgedeki kazançlarının kaynağının gayri maddi hakların kiralanması, devri veya satılmasından kaynaklanması durumunda, istisnadan yararlanılabilmesi; diğer durumlarda gerçekleştirilen nitelikli harcama tutarının toplam harcama

tutarına olan oranına isabet eden kısım ile sınırlandırılması gerekmektedir. Ayrıca bu faaliyetlerinden elde edilen kazançlarının tasarıma ait olan kısmının, transfer fiyatlandırmasına göre ayrıştırılarak istisnadan yararlandırılması, üretim ve pazarlama faaliyetinden doğan kazançta ait olan kısmının istisna kapsamında değerlendirilmemesi gerekmektedir.

Örnek 1: (X) Ltd. Şti. Teknoparktaki Ar-Ge projesi çerçevesinde, gayri maddi hak ile doğrudan bağlantılı 90.000,00 TL ile bina kirası ve kredi faizine ilişkin doğrudan proje ile bağlantılı olmayan giderlere yönelik olarak 35.000,00 TL harcamıştır. Projede kullanmak amacıyla 40.000,00 TL tutarında bir gayri maddi hak satın almış ve 20.000,00 TL mühendislik hizmeti sağlanmıştır.

Şirket projeyi tamamlayarak projenin patentini almış ve daha sonra projeye ilişkin gayri maddi hakkı satarak 1.000.000,00 TL kazanç sağlamıştır.

Bu durumda;

$$\text{Nitelikli harcama tutarı} = 90.000 \text{ TL}$$

$$\begin{aligned} \text{Toplam harcama tutarı} &= 90.000 \text{ TL} + 40.000 \text{ TL} + 20.000 \text{ TL} \\ &= 150.000 \text{ TL} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{İstisna oranı} &= \text{Nitelikli harcama tutarı} / \text{Toplam harcama tutarı} \\ &= 90.000 \text{ TL} / 150.000 \text{ TL} \\ &= \%60 \end{aligned}$$

Dolayısıyla, gayri maddi hakkın satışı ile sağlanan kazancın %60'lık kısmı (1.000.000,00 TL x %60) 600.000,00 TL'lik kısmı istisna kapsamına girmektedir.

1.4.2. Gelir Vergisi Stopajı Teşviki

Teknoparklarda çalışan ve kamu personeli dışında 5746 sayılı Kanunun 3 üncü maddesinin (2) nci fıkrasında tanımlanan ve 6676 sayılı Kanunun 1 inci maddesi ile değiştirilen haliyle, Ar-Ge ve destek personelinin faaliyetleri sonucu elde ettikleri ücretleri için doktora derecesine sahip olanlar ile temel bilimler bölümlerinden birinde en az yüksek lisans derecesi olanlara yüzde doksan beşi, yüksek lisans derecesi olup temel bilimler bölümlerinden birinde lisans derecesi olanlara yüzde doksanı ve diğerlerine ise yüzde sekseni 31/12/2028 tarihine kadar 7263 sayılı Kanunun 7 nci maddesi kapsamında muhtasar beyanname üzerinden bahsedilen çalışanların her birine ayrı ayrı uygulanması amacıyla tahakkuk etmiş olan vergiden asgari geçim indirimi (AGİ) düşüldükten sonra terkin edilerek uygulanmaktaydı. Ancak, 7349 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 3 üncü madde-

siyle asgari geçim indirimi uygulaması kaldırılmış olduğundan bu tarih itibarıyla yapılacak ücret ödemelerine asgari geçim indirimi uygulaması yapılmayacaktır.

Diğer taraftan, 193 sayılı GVK'nin 23 üncü maddesinin (1) inci fıkrasının (18) numaralı bendinde hizmet erbabına, ödemenin yapıldığı ay veya dönemde geçerli asgari ücret aylık brüt tutarından işçi sosyal güvenlik primi ve işsizlik sigorta primi çıkarıldıktan sonraki kalan tutara ilişkin ücretleri gelir vergisinden istisna edilmiştir. Dolayısıyla teşvik kapsamındaki ücret ödemelerinde ücretin ilgili aydaki asgari ücreti aşması halinde ilk olarak 193 sayılı Kanunun 23 üncü maddesinin (1) inci fıkrasının (18) numaralı bendi ile düzenlenmiş istisna uygulanacak, sonrasında ise vergi oluşması halinde, teknopark mevzuatında yer alan ilgili düzenlemelerdeki sınırlamalar çerçevesinde tahakkuktan terkin edilecektir.

Kurumlar Vergisi Genel Tebliği (Seri No:16) 1 inci madde kapsamında teşvikin hesaplanmasında, haftalık 45 saati aşan süreler ile ek çalışma sürelerine isabet eden kısım istisna kapsamı dışında tutulmuş, ancak Ar-Ge ve tasarım personeli tarafından bölgede yürütülen proje kapsamındaki bazı faaliyetlerinin bölge dışında yürütülmesinin mecburi olması durumlarında bölge dışında geçirdikleri sürenin toplam çalışma süresine oranı dikkate alınmaktadır.

İstisnanın uygulanabilmesi için Ar-Ge veya tasarım merkezi dışında yürütülecek çalışma süresinin proje kapsamına ait olup olmadığının tespiti bölge yönetim şirketine ait olup, ücreti gelir vergisinden istisna tutulan Ar-Ge ile tasarım personelinin teknoparkta fiilen çalışıp çalışmadığı şirket tarafından denetlenir.

1.4.3. Katma Değer Vergisi İstisnası

3065 sayılı KDV Kanunu geçici 20/1 maddesinde 4691 sayılı Kanun kapsamında teknoparklarda faaliyette bulunan işletmelerin kazançlarının gelir ve kurumlar vergisinden istisnası süresi içerisinde yalnızca bölgede üretilen “*sistem yönetimi, veri yönetimi, iş uygulamaları, sektörel, internet, oyun, mobil ve askeri komuta kontrol*” yazılımları şeklindeki teslim ve hizmetlerin tesliminde KDV’siz fatura kesilerek katma değer vergisinden istisna tutulmuştur. KDV istisnası Kanunda belirtilen teslimlere yönelik olarak uygulanmakta olduğundan, bölgede yer alan girişimcilerin üretilen yazılım için satın aldıkları mal ve hizmetler, ilgili yazılımın vergiden istisna tutulması dikkate alınmaksızın KDV’ye tabi olacaktır. Ayrıca bölgede verilen veya dışarıdan sağlanan danışmanlık hizmeti de KDV’ye tabidir.

KDV Genel Uygulama Tebliğinin “II/G-2. Teknoloji Geliştirme Bölgesinde ve İhtisas Teknoloji Geliştirme Bölgesinde Verilen Teslim ve Hizmetler” başlığına ait olan bölümde, Kanunun geçici 20/1 maddesine

istinaden üretilen yazılımlara ilişkin fikri mülkiyet hakkının, Teknoloji Geliştirme Bölgesinde faaliyet gösteren mükellefte kalmak şartıyla farklı zamanlarda farklı kişi veya kişilere satılması ya da sanal ortamda paylaşımının yapılması durumunda KDV istisnası uygulanacağı belirtilmiştir. Bölgede üretimi yapılan yazılımların pazarlanması işinin bayi aracılığıyla yapılması durumunda KDV istisnası uygulaması, geliştirilen yazılımların bayiye teslimi aşamasında yapılmaktadır. Ancak, bayiler tarafından gerçekleştirilen satış işlemleri istisna kapsamında değerlendirilemeyecek olup, genel hükümlere göre KDV hesaplanacaktır.

Diğer taraftan, bölgede üretimi yapılan yazılımın 3065 sayılı Kanundaki 11 ve 12'nci maddeler kapsamında ihracatının yapılması halinde, bu ihracatla yüklenilen KDV'nin, KDV Kanunun 32 nci maddesi kapsamında indirim ile iadesi yapılabilecektir. İstisnanın kapsamına; güncelleme hizmeti dışında bir yazılım için verilen bakım, onarım ve destek hizmetlerine ilişkin yazılımlar, niteliklerini yerine getirmek amacıyla yazılım kullanan aygıt, ürün benzeri donanımlar ile ilişkili hizmetler, web sitesi üzerinden yapılan reklam hizmetleri ile Ar-Ge çalışmalarının sonucunda yapılan teslim ve hizmetler dâhil edilmemiştir.

1.4.4. Damga Vergisi İstisnası

Yönetici şirket, 5746 sayılı Kanunun uygulanmasına ilişkin Ar-Ge ve tasarım faaliyetleri kapsamında düzenlenen belgeler ile gerçekleştirilen işlemler dolayısıyla damga vergisi ile harçtan istisna tutulmuştur. 4691 Kanunun 8 inci maddesi ile birlikte Ar-Ge, yenilik ve tasarım faaliyetleri sebebiyle istihdamı yapılan personele yalnızca bölgedeki görevleri çerçevesinde ödenen ücretlerden dolayı düzenlenen kâğıtlar ile Kanun kapsamındaki sigortalılar için düzenlenen aylık prim ve hizmet belgeleri damga vergisinden istisna tutulmuştur.

1.4.5. Gümrük Vergisi İstisnası

4691 sayılı Kanunun ek 2 nci maddesi ve 5746 sayılı Kanunun 3 üncü maddesi kapsamında Ar-Ge, yenilik ve tasarım projeleri çalışmalarında kullanılması amacıyla ithal edilen eşya, gümrük vergisi istisnasından, bu amaçla düzenlenmiş olan kâğıtlar ile gerçekleştirilen her türlü işlemler damga vergisi ve harçtan istisna tutulmuştur. Destek kapsamında olan Ar-Ge veya Tasarım Merkezi Belgesi olan işletmelerce ithal edilecek eşyanın; Bakanlık tarafından uygun görülen Ar-Ge, tasarım veya yenilikle ilgili faaliyetlerde kullanılan eşyalardan oluşması gerekmektedir.

1.4.6. Ar-Ge ve Tasarım İndirimi

5746 sayılı Kanunun 3 üncü maddesinden sonra gelmek üzere 6728 sayılı Kanunla eklenen 3/A maddesinin (1) inci bendinde “*Gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin, işletmeleri bünyesinde gerçekleştirdikleri*

münhasıran yeni teknoloji ve bilgi arayışına yönelik araştırma ve geliştirme harcamaları tutarının %100'ü, bu kapsamdaki projelerin Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından Ar-Ge ve yenilik projesi olarak değerlendirilmesi şartıyla, 5520 sayılı Kanunun 10 uncu maddesi ve 193 sayılı Kanunun 89 uncu maddesi uyarınca kazancın tespitinde indirim konusu yapılır.” denmektedir. Söz konusu harcamalar, 213 sayılı Kanun çerçevesinde aktifleştirilip amortisman ayrılarak itfa edilmekte, bir iktisadi kıymetin oluşmadığı durumda doğrudan gider yazılmasına imkân verilmektedir. Aynı maddenin (2) nci bendi çerçevesinde vergilendirme döneminde kazancın yetersiz olması nedeniyle indirim konusu yapılmayan tutarın sonraki vergilendirme dönemine devredileceği, (3) ncü bendinde ise araştırma-geliştirme faaliyetleri ile doğrudan ilişkisi olmayan giderler için Ar-Ge indirimi hesaplanmayacağı ifade edilmiştir.

Ancak TMS/TFRS 38 No.lu Maddi Olmayan Duran Varlıklar Standardı'nda, araştırma harcamaları ile geliştirme harcamalarına farklı anlamlar yüklenmesi ve çalışma sonucunda yeni bilimsel ya da teknik bir bilgi ortaya çıkarılması halinde araştırma; var olan bilgi ya da teknikte büyük bir değişme veya gelişme sağlanmıyorsa, geliştirme faaliyeti olduğu belirtilmiştir (kgk.gov.tr). Bahsedilen standart kapsamında ayrı faaliyetlendirmenin yapılabilmesi halinde, araştırma giderleri için aktifleştirme yapılamamakta, ancak geliştirme giderleri için aktifleştirme yapılabilir (Senal & Aslantaş Ateş, 2016: 90). Araştırma ve geliştirme giderlerinin birbirinden ayrılması mümkün değil ise, tüm giderler araştırma gideri olarak kabul edilerek aktifleştirilememektedir (Özdoğan & Bitlisli, 2019: 259-260) .

Kurumlar Vergisi Genel Tebliğine (Seri No:86) göre Ar-Ge kapsamındaki faaliyetlere ilişkin yapılan harcamalarda matrahtan düşülerek indirime bağlı gider kalemleri;

- İlk madde ve malzeme giderleri,
- Personel giderleri,
- Genel giderler,
- Amortismanlar,
- Vergi, resim ve harçlar ile
- Dışarıdan sağlanan fayda ve hizmetler.

Gaziantep Vergi Dairesi Başkanlığınca verilen 17.07.2019 tarih 16700543-125[17-515-211]-E.50642 sayılı özelgede yer alan açıklamalar çerçevesinde Ar-Ge faaliyeti, deneme çalışmalarının son bulduğu, ürüne ait ilk üretiminin yapılması ile sona ermekte ve ürünün pazarlanabilir aşamaya gelmesi ile Ar-Ge proje çalışması bitmiş sayılmaktadır. Sonrasında

bu projeye yönelik harcamaların Ar-Ge gideri kapsamında değerlendirilmesi yapılamamakta, ancak ürün geliştirilmek amacıyla yapılan çalışmalar, yeni Ar-Ge projesi kapsamında değerlendirilmektedir. Ayrıca, ticari üretimin planlanarak seri üretim süreciyle ilgili harcamalar ile ürünün tanıtılmasına ilişkin numune örnekleriyle ilgili yapılan harcamalar Ar-Ge faaliyeti çerçevesinde değerlendirilmemektedir.

1.4.7. Sigorta Primi Desteği Uygulaması

5746 sayılı Kanunun 3 üncü maddesinin (3) üncü fıkrası kapsamında kamu personeli haricinde teknoparkta çalışan Ar-Ge ile destek personeli, Kanunda belirtilen faaliyetlerinden sağladıkları kazançları üzerinden hesaplaması yapılan ve ücretinin gelir vergisinden istisna tutulduğu personele gelir vergisi istisnası uygulandığı süre boyunca istisna edilen kazançları üzerinden hesaplanan sigorta primi işveren desteğinin yarısı, her çalışan için ayrı olmak üzere 5 yıllık süre boyunca Maliye Bakanlığı bütçesine konulacak ödenek tarafından karşılanır. Desteğin uygulanması aşamasında, bu kapsamda bulunan personele Ar-Ge, yenilik veya tasarım çalışmalarında geçirdikleri zaman, toplam çalıştıkları zamana oranlanarak dikkate alınmaktadır.

Kanun kapsamındaki çalışanlara yapılan ücret dışı ödemeler, Kanuna istinaden düzenlemesi yapılan aylık prim ve hizmet belgesindeki prime esas kazanç tutarına dâhil edilememekte; ancak yine de destek kapsamına girmeyen aylık prim ve hizmet belgesi ile SGK'ya bildirim yapılmaktadır. Ayrıca bu kapsamda aylık prim ve hizmet belgesinin düzenlenmesi ile gerçekleşen işsizlik sigortası primi için işsizlik sigorta primi işveren desteği uygulanmamaktadır.

Yukarıda belirtilen istisnalara ek olarak yönetici şirket 4691 sayılı Kanunun 8 inci maddesi kapsamında, bölgede yer alan taşınmazlardan dolayı emlak vergisinden muaf tutulmaktadır. Ayrıca belediyeler tarafından arıtma tesisi olan teknoparklardan atık su bedeli alınmamaktadır. Teknoparktaki işletmeler tarafından temel bilimler alanında en az lisans derecesi olan Ar-Ge personeli istihdam edilmesi durumunda, her bir personel için ödenen aylık asgari ücretin brüt tutarı iki yılla sınırlı şekilde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının bütçesine konulan ödenek ile karşılanır. Her işletme için verilecek olan bu destek ilgili ayda bölgede faaliyette bulunan firmanın istihdam edilen toplam personel sayısının yüzde onunu geçemez.

1.5. Kurum ve Kuruluşlardan Alınan Hibeler

5746 sayılı Kanunun 3 üncü maddesinin yedinci fıkrasında Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri ile tasarım faaliyetlerinde bulunanların; uluslararası kurumlardan veya kamu kurum ve kuruluşları tarafından Ar-Ge ve yenilik projeleri ile tasarım projelerinin desteklenmesi için aldıkları des-

teklerin özel bir fon hesabında tutulacağı; 193 sayılı GVK ile 5520 sayılı KVK'na göre vergiye tabi kazanca ilişkin gelir olarak ve ilgili yılda Ar-Ge veya tasarım harcaması tutarının tespit edilmesinde gider olarak dikkate alınmayacağı belirtilmiştir. Fonun, ilgili kurum tarafından verilen hesap dönemini takibeden 5 yıl içinde sermayeye eklenmeyerek başka bir hesaba sevk edilmesi veya işletme hesabından çekilmesi durumunda, zamanında tahakkuk ettirilemeyen vergiler ziyaa uğratılmış olacağından, vergi ziyai cezası ve gecikme faizi ile birlikte ilgili işletmeden tahsil edilmektedir. İlgili Kanun maddesinden anlaşılabileceği üzere sağlanan hibeler özel bir fon hesabında tutulmakta ve fonu 5 yıllık süre içerisinde gördükleri lüzum üzerine sermayelerine dâhil edebilmektedirler.

1 Seri No.lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliği'nde belirtilen ifade ile bölgede faaliyette bulunan mükelleflere geri ödeme koşuluyla verilen sermaye desteklerinin borç niteliği bulunduğundan bu yardımların ticari kazanç kapsamına alınması mümkün olmayacaktır. Ancak diğer taraftan, 4691 sayılı Kanun ile yapılan düzenleme çerçevesinde bölgelerde faaliyetlerde bulunan mükellefler, TÜBİTAK benzeri kurumlarca Ar-Ge projelerine ilişkin hibe olarak verilen destekleri gelir olarak kurum kazancına dâhil ederek istisnadan yararlanabilecektir.

1.6. Seri Üretim Faaliyetleri

Teknoloji Geliştirme Bölgesinde yapılan Ar-Ge çalışmaları ile bir prototipe bağlanıp sonuçlanan projenin bu aşamadan sonra gayri maddi haklarının firmada kalması şartıyla birden fazla kez üretimi ve satışa konu edilmesi seri üretimin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir (<http://www.muhasabetr.com/>, 20.11.2021). Firmaların seri üretim faaliyetine başlamaları ile birlikte firmalara sınırlı vergisel avantajlar sağlanmaktadır. Ancak, proje kapsamında çalışan personele ait ücret ödemelerinin gelir ve damga vergisi ile sigorta primi işveren desteği istisnası kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine dair mevzuatta açık bir ifade bulunmamaktadır. 4691 sayılı Kanunun 5'inci maddesinde bölgede faaliyet gösteren firmaların üzerinde çalıştıkları projelerinin tamamlanması ve ilgili yönetmelikte belirtilen şartlar dahilinde yeni bir proje sunmamaları halinde sözleşmenin feshi edileceği ifade edilmiş olduğundan proje kapsamında istihdam edilen personel için seri üretim faaliyetine geçilmesiyle birlikte vergisel teşviklerden yararlanma imkânı bulunmamaktadır.

KDV Genel Uygulama Tebliğinin II/G-2. “*Teknoloji Geliştirme Bölgesinde ve İhtisas Teknoloji Geliştirme Bölgesinde Verilen Teslim ve Hizmetler*” başlığı bölümü, bölgede faaliyette bulunan firmanın ürettiği yazılımların mülkiyeti kendisinde kalması şartıyla kiralanması veya doğrudan satışı halinde elde ettiği kazançları KDV istisnasının kapsamında değerlendirilmesine rağmen bahsedilen yazılımın disk, CD ya da elektronik or-

tamda pazarlama satışıyla sağlanan kazançlarının gayri maddi haklara ait kısmının haricinde istisnadan yararlanması mümkün olmamaktadır.

Dolayısıyla işletmeler, Ar-Ge faaliyetleri sonucunda prototipi yapılan ürünün seri üretimini vergisel avantajlar nedeniyle bölge içinde yapmak istemektedirler. Bölge içinde üretilse dahi seri üretiminin bölge dışında yapılması durumunda vergi istisnalarından faydalanmanın mümkün olmaması nedeniyle sonuçlanan projenin prototipi yapılan makine olması durumunda seri üretimin yapılabilmesi için uygun bir üretim ortamına ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak teknoparklarda yeterli fiziki altyapının olmaması sebebiyle işletmeler seri üretim faaliyetlerini bölge içinde gerçekleştirememektedirler. Bu durum teknoparkların seri üretimi yapılacak olan ürünlerin üretimi için uygun bir merkez olmasını engellemektedir (Kır, 2019: 112). Sonuçlanan projenin yazılım olması durumunda ise uygun üretim ortamına gerek duyulmamakla birlikte disk, CD veya internet ortamında satışı yapılabilmesinin seri üretim olup olmadığı konusu tereddüt yaratmaktadır.

Bölgede üretilen ürün veya aygıtların seri üretim şeklinde pazarlanması sonucu sağlanan kazançlarının patent benzeri gayri maddi haklara ilişkin kısmı ile gayri maddi haklara bağlı olmayan ancak uyarılama, yerleştirme, geliştirme, revizyon ve ek yazılım faaliyetlerinden kaynaklanması halinde istisnaya tabi tutulabileceği, ancak, üretim ve pazarlama faaliyetlerinden kaynaklanması halinde istisnaya konu edilmeyeceği belirtilmiştir (12.06.2008 tarihli ve 30449 sayılı Kurumlar Vergisi Genel Tebliği (Seri No:1) 'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ Seri No:16). Patent ve lisans gibi gayri maddi haklara ilişkin kısmın belirlenmesinde transfer fiyatlandırması esasları hesabı kullanılmaktadır. Transfer fiyatlandırmasına ilişkin standart bir uygulama olmaması sonucu işletmelerin büyük bir kısmı tarafından ayırıştırma yapılmaması istisnanın %100 şeklinde uygulanmasına yol açmaktadır. Ancak, vergi incelemelerinde kabul edilecek oran %80-%85 olarak görülmektedir. İstisnanın belirlenmesine ilişkin olarak satılacak ürünün ait olduğu sektörle birlikte hitap ettiği piyasa yapısı gibi pek çok faktör önem arz etmektedir (<http://www.argeve-teknokent.com/>, 20.11.2021).

Örnek 2: X Teknoloji Geliştirme Bölgesinde faaliyette bulunan A Bilişim Teknolojileri A.Ş.'nin bölgede geliştirdiği yazılımının seri üretim kapsamında pazarlanması durumunda yazılıma ilişkin gayri maddi hakka isabet eden kısmı %85 şeklinde tespit edilmiştir. Kalan %15'lik kısım pazarlamayla ilgilidir.

Satış ile ilgili hesaplama ile ilgili bilgiler aşağıda belirtilmiştir;

Yazılıma ilişkin Satış Hasılatı	: 1.000.000,00 TL
Yazılıma ilişkin Satış Maliyeti (-)	: 600.000,00 TL
Yazılımın Satış Kazancı	: 400.000,00 TL
İstisnanın Tabi Olduğu Gayri Maddi Hakka Ait Oran	: % 85
İstisnanın Tabi Olduğu Kazanç	: 340.000,00 TL
İstisnanın Tabi Olmadığı Oran	: %15
İstisnaya Tabi Olmayan Vergilendirilecek Kazanç	: 60.000,00 TL

Yapılan hesaplama ile belirlenen oran çerçevesinde istisna kapsamındaki kazanç yazılım olması dolayısıyla KDV ile Kurumlar Vergisinin istisnasından yararlanacak, kalan kısım istisnadan yararlanmadan vergilendirilecektir.

2. TEKNOPARKLARDAKİ ÖZELLİKLİ İŞLEMLERİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

4691 sayılı Kanun ile bu Kanunun uygulama yönetmeliğinde teknoparklarda gerçekleştirilen Ar-Ge harcamalarının muhasebeleştirilmesine ilişkin herhangi bir düzenleme yer almamıştır. Ancak 5746 sayılı Kanun ile Ar-Ge faaliyetiyle ilgili harcamalar aktifleştirilebilmekte ve amortisman ayrılmak üzere itfa edilmektedir (Kır, 2019: 78).

2.1. Ar-Ge Projesi Kapsamında Yapılan Giderler

İlk madde ve malzeme, personel giderleri ve amortismanlar benzeri gider kalemlerinin “Araştırma ve Geliştirme Giderleri” ilişkili olması durumunda kurum kazancının tespitinde indirim olarak kullanılabilir. (Kır, 2019: 78).

Örnek 3: X Limited Şirketi 350.000 TL tutarında tüketim malzemesi almıştır. (KDV oranı: %18)

150. İLK MADDE VE MALZEME	//	350.000	
191. İNDİRİLECEK KDV		63.000	
	102 BANKALAR		413.000

Alınan tüketim malzemeleri proje kapsamında kullanılmıştır.

263. AR-GE GİDERLERİ	//	350.000	
	150.İLK MADDE VE MALZEME		350.000

İşletme tarafından alınan tüketim malzemesinin beyannamede indirim olarak gösterilebilmesi ve alınan malzemenin tamamının Ar-Ge faaliyetinde kullanılması nedeniyle “263 Araştırma ve Geliştirme Giderleri” hesabına aktarılmıştır (Şahin, 2018: 48).

Örnek 4: *A Teknoloji Geliştirme Bölgesinde yer alan (X) Ltd. Şti. Şubat/2022’de, yazılım projesinde kullanmak üzere 160.000 TL’ye projeksiyon cihazı satın almıştır. (KDV oranı: %18)*

253. TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR	//	160.000	
191. İNDİRİLECEK KDV		28.800	
	102 BANKALAR		188.800

Yıl sonu itibarıyla %20 amortisman oranı ile bu makineler için ayrılacak amortisman tutarı, “263. Ar-Ge Giderleri” hesabına atılacaktır. Ar-Ge ve yazılım faaliyeti ile birlikte başka faaliyetlerde de ortak olarak yararlanılan makine ve teçhizatın amortismanlarının tutarı, faaliyetlerde **kullanılan gün sayısı** dikkate alınarak hesaplanacaktır.

263. AR-GE GİDERLERİ	//	32.000	
	257. BİRİKMiŞ AMORTİS. (-)		32.000

Örnek 5: A Teknoparkta yazılım ve Ar-Ge faaliyeti ile uğraşan X Ltd. Şti.’de istisna kapsamındaki faaliyetler ile kapsamda olmayan faaliyetler beraber yürütülmektedir. İşletmenin 2020 yılına ait giderleri aşağıdaki gibidir.

Personel Giderleri
: 500.000

İlk Madde ve Malzeme : 150.000

Amortismanlar : 300.000

Kira Giderleri :
50.000

Toplam : 1.000.000

İşletmenin 2020 yılı içerisindeki istisna kapsamına girmeyen faaliyetlerinden dolayı oluşan maliyetleri 2.000.000 TL’dir. Bütün faaliyetler kapsamında ortak gider olarak 300.000 TL harcama yapılmış; bu faaliyetler içinde ortak olarak kullanılan ve gün esaslı dağıtımının yapılmadığı 50.000 TL amortisman hesaplanmıştır.

Ortak genel giderlere ilişkin dağılım ise;

İstisna kapsamındaki faaliyetlerden oluşan maliyet:	1.000.000
İstisna dışı faaliyetler kapsamında oluşan maliyet:	2.000.000
Ortak Genel Giderler	300.000
İstisna faaliyetindeki ortak gider: (300.000 x (1.000.000/3.000.000))	100.000
İstisna dışı faaliyetlerdeki ortak genel giderler: (300.000 x (2.000.000/3.000.000))	200.000

şeklinde olacaktır. İstisna faaliyeti kapsamındaki ortak giderlere ilişkin muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir;

263. AR-GE GİDERLERİ	//	100.000
	770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ	100.000

Örnek 6: X Ltd. Şti, ücreti vergiden istisna tutulan ve istisna tutulmayan personelinin Mart/2020 dönemindeki ücret ödemesini aşağıdaki gibi yapmıştır.

Brüt Ücretler : 300.000

SGK İşçi Payı : 50.000

Gelir Vergisi Stopajı : 35.775

SGK İşveren Payı : 61.500

Ar-Ge personeline ilişkin ücretlerin bir kısmı 4691 sayılı Kanun çerçevesinde gelir vergisinden istisna edilmiş, yine bu personelin SGK primi işveren payına ait %50'lik kısmı Devlet tarafından karşılanmıştır.

Bu duruma ilişkin işletmenin yapacağı muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir;

263 AR-GE GİDERLERİ	//	361.500
Brüt Ücret	300.000	
SGK İşveren Payı	61.500	
	335-PERSONELE BORÇLAR	214.225
	360-ÖD. VERGİ VE FONLAR	35.775
	361-ÖD. SOSYAL GÜV. PRİM.	111.500

SGK ve personel teşviklerine ilişkin gelirin muhasebe kaydı ise aşağıdaki gibi olacaktır;

361 ÖD. SOSYAL GÜV. PRİM	//		30.750
360 ÖD. VERGİ VE FONLAR			35.775
		<u>602 DİĞER GELİRLER</u>	66.525

Örnek 7: İşletme tarafından Teknoparkta yürütülen proje başarıyla tamamlanmıştır. Proje kapsamında 263 nolu hesabın borç bakiyesi 1.000.000 TL olup, oluşan gayri maddi hakkın muhasebe kaydı;

260 HAKLAR HESABI	//		1.000.000
		<u>263 AR-GE GİDERLERİ</u>	1.000.000

Örnek 8: Ar-Ge faaliyetinin başarısız olması durumunda yapılacak olan muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır;

689 DİĞER OL. GİD. ZAR.	//		1.000.000
		<u>263 AR-GE GİDERLERİ</u>	1.000.000

Teknoparklarda gerçekleştirilen Ar-Ge yazılım ve tasarım faaliyetlerinin başarılı olmaması durumunda işletmeler oluşan zararı diğer faaliyetlerindeki kazançlarından indirim konusu yapamazlar (Kır, 2019: 96).

2.2. Ar-Ge Giderlerinin VUK ile TMS/TFRS Kapsamında Muhasebeleştirilmesi

VUK'a göre araştırma ve geliştirme harcamaları sonucu bir iktisadi kıymetin oluşması halinde harcama aktifleştirilerek amortisman uygulanmakta, oluşmaması halinde ise doğrudan gider yazılabilmektedir. Ancak TMS/TFRS 38 no.lu standarda göre araştırma ve geliştirme harcamaları farklı anlamlar taşımaktadır. Bu farklılığın belirtilmesi ve giderlerin ayrıştırılabilmesi durumunda araştırma giderleri henüz sonuçlanmamış faaliyetleri içermesi dolayısıyla aktifleştirilememekte, geliştirme giderleri ise sonucun belli olması dolayısıyla aktifleştirilebilmektedir. Ayrımın yapılamadığı durumda araştırma ve geliştirme harcamaları araştırma gideri sayılmakta ve aktifleştirme yapılamamaktadır. (Özdoğan & Bitlisli, 2019: 260)

Örnek 9: X Ltd. Şti.'nin araştırma geliştirme faaliyeti kapsamında katlandığı gider 700.000 TL'dir. Gidere ait olan 400.000 TL araştırma gideri olarak, 300.000 TL geliştirme gideri olarak belirlenmiştir.

Tekdüzen hesap planı kapsamında dönem içi yapılacak kayıt:

750 AR- GE GİDERLERİ	//		700.000	
		102 BANKALAR		700.000
751 AR- GE GİD. YNS. HS.			700.000	
		750 AR-GE GİDERLERİ		700.000
630 AR- GE GİDERLERİ			700.000	
		751 AR-GE GİD. YANS. HS.		700.000

TMS 38 standardı kapsamında Ar-Ge giderleri yansıtma hesabı kullanılarak 263 nolu hesaba devredilmektedir (Gökçe & Tellioğlu, 2013: 126). Bu durumda dönem sonunda yapılacak olan muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır:

263 AR- GE GİDERLERİ	//		700.000	
		751 AR-GE GİD. YANS. HS.		700.000

Standart açısından bakıldığında, araştırma ve geliştirme harcamaları arasındaki ayırımın belirtilmiş olması nedeniyle yapılması gereken kayıt:

263 AR- GE GİDERLERİ	//		400.000	
750 AR- GE GİDERLERİ			300.000	
		602 DİĞER GELİRLER		700.000

Araştırma ve geliştirme giderlerinin ayrıştırılmaması halinde muhasebe kaydı:

750 AR- GE GİDERLERİ	//		700.000	
		102 BANKALAR		700.000

2.3. Alınan Hibelere İlişkin Muhasebe Kaydı

Teknoparklarda girişimcilerin kamu kurum ve kuruluşlarından sağladıkları hibeler için 5746 sayılı Kanun ile 4691 sayılı Kanunun uygulamasında hibelere ilişkin gelir hesabı veya özel bir fon hesabının kullanımı konusunda tereddütler yaşanmaktadır. Konuya ilişkin doğru değerlendirme yapılması açısından Ar-Ge faaliyeti gerçekleştiren işletmelerin ilgili ol-

dukları Kanun kapsamında alınan hibeler için uygun muhasebe işlemleri yapmaları gerekmektedir (<http://www.argevetechnokent.com/> 25.07.2022). Aşağıda her iki durumun muhasebe uygulamaları ilgili Kanunlarda yer alan düzenlemeler çerçevesinde yapılmıştır.

2.3.1. 5746 Sayılı Kanun Kapsamındaki Hibelerin Muhasebe Kaydı

5746 sayılı Kanun ile bölgede yer alan işletmelerin kamu kurumlarından sağladıkları hibeler için “549 Özel Fonlar” hesabının kullanımına ilişkin düzenleme yapılmıştır.

Örnek 10: X Ltd. Şti. geliştirdiği projesi için TÜBİTAK’tan onay almış ve 01.05.2022 tarihinde 350.000 TL hibe desteğine hak kazanmıştır. Bu durumda yapılacak muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir;

102 BANKALAR HS.	//		350.000
		549 ÖZEL FONLAR HS.	350.000

“Özel Fonlar” hesabının kullanımının işletmelere sağlayacağı ilk fayda 350.000 TL’lik hibenin gelir yazılmayarak (350.000*23%) 80.500 TL daha az kurumlar vergisi ödeyecek olmalarıdır. Bir diğer faydası “549 Özel Fonlar” hesabındaki 350.000 TL hibenin herhangi bir dönemde işletmenin sermayesine ilave edilebilecek olmasıdır.

Örnek 11: X Ltd.Şti. TÜBİTAK’tan sağladığı ve 549 Özel Fonlar hesabına aldığı 350.000,00 TL hibe desteğini görünen lüzum üzerine sermayeye ilave kararı vermiştir. Yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır;

549 ÖZEL FONLAR HS.	//		350.000
		501 ÖDENMEMİŞ SERMAYE	350.000
501 ÖDENMEMİŞ SERMAYE			350.000
		500 SERMAYE HS.	350.000

2.3.2. 4691 Sayılı Kanun Kapsamındaki Hibelerin Muhasebe Kaydı

4691 sayılı Kanun ile yapılan düzenlemede kamu kurumlarından sağlanan hibeler özel bir fon hesabına alınmak yerine doğrudan gelir hesabına alınarak muhasebeleştirilir.

Örnek 12: X Ltd. Şti geliştirdiği yazılım projesi için TÜBİTAK’tan 300.000 TL hibe almıştır. Bu durumda işletmenin muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir;

102 BANKALAR HS.	//	300.000	
		602 DİĞER GELİRLER	300.000

“Diğer Gelirler” hesabına kaydedilen 300.000 TL’lik hibe tutarı Kurumlar Vergisi Genel Tebliği (Seri No:1)’ndeki düzenleme kapsamında kurumlar vergisi beyannamesinde vergi matrahına dahil edilmeyerek istisna gelirler arasında gösterilecektir (<http://diplomatyymm.com.tr/>, 25.07.2022). Teknoparklardaki işletmeler tarafından faaliyetleri dolayısıyla alınan hibeler için 5746 sayılı Kanunda belirtildiği gibi özel fon hesabı kullanılmamaktadır. Özel fon hesabı uygulaması yalnızca 5746 sayılı Kanun kapsamında işlem tesis eden şirketler için geçerlidir. Yukarıda yer alan kayıttan başka bir muhasebe kaydı yapılmamaktadır (Arslan C. , 2016: 262).

SONUÇ

Bu çalışma ile teknoparkların özellikleri, amaçları, faydaları açıklanmış ve teknoparklara sağlanan vergisel teşviklerin vergi mevzuatı çerçevesinde incelemesi yapılmıştır. Bölge yönetici şirketinin 4691 sayılı Kanun kapsamında elde etmiş olduğu kazancı ile bölgedeki gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin yalnızca bölgedeki faaliyetlerinden elde etmiş oldukları kazançları kurumlar vergisinden, 3065 sayılı KDV Kanununda belirtilen yazılımların bölgede yapılan teslimi halinde kazanç istisnası süresince KDV’den, belirli olarak ithal edilen eşyalar gümrük vergisinden, Ar-Ge kapsamında çalışan destek personelinin ücretleri gelir ve damga vergisinden istisna olması vergisel teşvikler kapsamında tutulmuştur. Ayrıca kamu kurum ve kuruluşları tarafından karşılıksız olarak verilen hibeler için yapılacak işlem ile seri üretim faaliyeti aşaması ile birlikte vergisel teşviklerin son bulduğuna ilişkin değerlendirme yapılmıştır.

Ar-Ge işlemlerinin muhasebeleştirilmesi aşamasında işletmede oluşturulan maddi olmayan duran varlıkların VUK ve TMS 38 açısından uy-

gulama farklılıkları söz konusudur. Bu farklılık TMS 38'e göre varlığın muhasebeleştirilmesinde gerekli kriterlerin sağlanma durumunun araştırma safhası ve geliştirme safhası olarak ikiye ayrılmasından kaynaklanmaktadır. İlgili standarda göre araştırma ve geliştirme harcamalarının farklı anlamlar taşıması dolayısıyla ayrıştırılabilmesinin mümkün olduğu durumlarda farklı muhasebe uygulamalarının yapılması gerekmektedir. Araştırma giderleri bir projenin araştırma safhasını ilgilendirdiğinden henüz sonuçlanmamış faaliyetleri içermekte ve aktifleştirilememekte, geliştirme giderleri ise sonucun belli olması ve geliştirmeden kaynaklanan harcamaları içermesinden dolayı aktifleştirilebilmektedir. Bu ayrımın olmadığı durumda araştırma ve geliştirme harcamaları araştırma gideri olarak kabul edilmekte ve aktifleştirilememektedir. 213 sayılı Kanuna göre aktifleştirilerek amortisman yoluyla itfa edilmekte, bir iktisadi kıymetin oluşmaması durumunda ise doğrudan gider yazılmasına imkân verilmektedir. Ancak 213 sayılı VUK'a göre araştırma ve geliştirme harcamaları sonucunda bir iktisadi kıymetin oluşması durumunda harcamalar aktifleştirilerek amortismanla tabi olmakta, oluşmaması durumunda ise doğrudan gider yazılabilmektedir. Bu durum, VUK ile TMS 38 standardı kapsamında Ar-Ge giderlerinin muhasebeleştirilmesi aşamasında farklılığa yol açmaktadır.

Teknoparkta sonuçlanan bir projenin prototipi yapılan makine veya yazılım olması uygulamada tereddütlere yol açmaktadır. Sonuçlanan proje ile birlikte prototipi yapılan makinenin bölge içinde üretimi için yeterli fiziki altyapı bulunmamaktadır. Bu sebeple de makinenin bölge dışından seri üretiminin yapılması vergisel avantajların kullanılamamasına yol açmaktadır. “*Teknoloji Geliştirme Bölgeleri*” ile “*Organize Sanayi Bölgeleri*” arasında yapılacak bir düzenleme ile işletmelerin yer bulması ve vergisel teşviklerden yararlanması mümkün olabilecektir. Ancak sonuçlanan projenin yazılım olması durumunda uygun üretim ortamına gerek duyulmamakla birlikte disk, CD veya internet ortamında satışı yapılabilmesinin seri üretim olup olmadığı konusu tereddüt yaratmaktadır.

Teknoloji geliştirme bölgelerinde Ar-Ge faaliyeti gerçekleştiren işletmeler kamu kurum ve kuruluşlarından hibe alabilmektedir. Ancak alınan hibelerin muhasebe uygulaması ilgili mevzuat çerçevesinde farklılıklar göstermekte ve kullanımda tereddüt yaratmaktadır. 5746 sayılı Kanun ile yapılan düzenlemede sağlanan hibeler için “*549 Özel Fonlar*” hesabı kullanılmakta ve işletmeler bu tutar için kurumlar vergisinden indirim yapabilmektedirler. Ancak 5 yıl boyunca özel hesapta tutulacak olan tutar görülen lüzum üzerine herhangi bir dönemde işletmelerin sermayelerine ilave edilebilmektedir. 4691 sayılı Kanun ile yapılan düzenlemede ise sağlanan hibeler için özel bir fon hesabı yerine doğrudan gelir hesabı kullanılması öngörülmüştür. Kanunların farklı hesap kodlarına ilişkin düzenle-

meleri içermesi nedeniyle işletmelerin hangi kapsamda oldukları dikkate alınarak muhasebe işlemleri ilgili Kanun çerçevesinde yapılmalıdır.

Türkiye’de girişimcilere tanınan vergisel teşvikler teknoparkları bir cazibe merkezi haline getirmektedir. Ancak, bu teşvikler girişimcilere yeni projeler geliştirmekten ziyade vergiden kaçınması için fırsat olarak görülmektedir. Dolayısıyla sağlanan vergisel teşviklerle birlikte girişimcilerin yeni projeler geliştirmesi için uygulamada da desteklenmesi gerekmektedir. Türkiye’de istihdamın artırılması için önemli yerler olan teknoparklarda mali destekler diğer teşviklerin uygulanmasına engel olmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, R., & Delen, S. (2021, Temmuz). Teknoloji Geliştirme Bölgelerindeki Firmalara Yönelik Vergisel Teşvik ve Desteklerin Muhasebe Uygulamaları. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 14(2), 727-757.
- Alkibay, S., Orhaner, E., Korkmaz, S., & Ermeç Sertoğlu, A. (2012). Üniversite Sanayi İşbirliği Çerçevesinde Teknoparklar, Yönetimsel Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2).
- Arslan, C. (2016). *Ar-Ge Tasarımı ile Teknokentlerde Vergi ve Muhasebe Uygulamaları*. Ankara: Ar-Ge ve Teknokent Mali Müşavirlik Danışmanlık Hizmetleri Ltd. Şti.
- Arslan, H., Durak, İ., & Özdemir, Y. (2021). Entropi-Aras Hibrit Yöntemi ile Bilişim İşletmeleri İçin En Uygun Teknopark Bölgesinin Belirlenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(3).
- Bayzin, S. (2019). *Üniversite Sanayi İşbirliğinde Teknoparkların Ekonomik Etkinliği*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozdemir, E. (2018, Ocak-Şubat). Ae-Ge ve Yenilik Faaliyetlerinde Teşviklerin Muhasebe Standartları Açısından Değerlendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 13-41.
- Cansız, M. (2017). *2023'e Doğru Türkiye Teknoparkları*. T.C. Kalkınma Bakanlığı. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- Çağatay, E. (2019). *Ar-Ge ve Tasarım Merkezlerinde Muhasebe ve Vergi Uygulamaları*. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiçek, U., & Kıymık, H. (2018). Mükelleflerin Vergi Denetimine Karşı Bakışına Yönelik Bir Araştırma. *Kamu Mali Yönetimi Kapsamında Mali Denetim Üzerine Seçme Konular* (s. 313-338). içinde Ankara: Savaş Yayınevi.
- Demirel, B. (2016). *Teknoparklarda Faaliyet Gösteren İşletmelerin Vergi İstisna ve Uygulamaları*, *Ar-Ge Desteği*. Okan Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirli, Y. (2014, Ocak-Haziran). Türkiye’de Teknoparklara Yönelik Teşvikler ve Teknoparkların Bilim ve Teknoloji Kapasitesinin Gelişimine Katkısı. *Maliye Dergisi*.
- Dilsiz, B. (2017). *Teknokentlerde Vergi Uygulamaları*. İstanbul Aydın Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dilsiz, B., & Fırat, M. (2017). Teknokentlerde Vergi Uygulamaları. *ABMYO Dergisi*, 1-16.
- Gökçe, N., & Tellioglu, T. (2013). Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Giderlerinin Kayıtlanması ve Raporlanması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, XV(1), 121-132.
- Gümüş, M., Yükseloğlu, S., & Binark, A. (2013). Ülkemizde Teknoparkların Ge-

- lişimi ve Mühendislik Eğitimindeki Rollerini. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 24-31.
- Kandemir, T., & İlter, B. (2019). Girişimcilik Faaliyetlerinde Teknoparkların Önemi: Afyon-Uşak Zafer Teknoloji Geliştirme Bölgesi Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1216-1229.
- Keleş, M., & Tunca, M. (2010). Türkiye'deki Teknokentlerin Mevcut Durumun İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(11).
- Kendir, E. (2019). *Teknokentlerde Faaliyet Gösteren Firmalarda Ar-Ge Faaliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi*. Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Kır, K. (2019). *Teknoloji Geliştirme Bölgelerinin (Teknokent) Vergi ve Muhasebe Uygulamaları Açısından İncelenmesi*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçük, Ö. C. (2018). *Ar-Ge Harcamalarının Muhasebeleştirilmesi ve Vergi Açısından Denetimine İlişkin Bir Uygulama*. İstanbul Ticaret Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, F. (2010). *Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde (Teknokentlerde) Ar-Ge Faaliyetlerinin Muhasebe Standartları ile Vergi Mevzuatı Açısından İncelenmesi ve Buna İlişkin Bir Uygulama Örneği*. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdoğan, F., & Bitlisli, F. (2019). Güneş Enerjisi ile Elektrik Üreten İşletmelerin Muhasebe Uygulamalarının TDHP ve TMS/TFRS Çerçevesinde Karşılaştırılması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(42), 255-280.
- Senal, S., & Aslantaş Ateş, B. (2016). Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarının Üretim İşletmelerinde Satılan Mamul Maliyeti Tablosu Üzerine Etkileri: Bir Üretim İşletmesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 79-95.
- Şahin, E. (2018). *Ar-Ge Faaliyetlerinden Elde Edilen Gayri Maddi Haklara İlişkin Muhasebe ve Vergi Uygulamalarının TMS-38 Çerçevesinde İncelenmesi: Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Örneği*. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şengür, M., & Bayzin, S. (2019). Üniversite Sanayi İşbirliğinde Teknoparkların Rolü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(3).
- Tepe, S., & Zaim, A. (2019). The Proposal of a Fuzzy AHP Based Model For The Efficiency Analysis of Technopark. *S.C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2).
- Yalçıntaş Gülbaş, S. (2011). İnovasyon: Teknopark Modeli. *Ankem Dergisi*, 25(2), 139-145.

3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu

4691 Sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu

5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu

5746 Sayılı Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun

6170 Sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

6728 Sayılı Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

7263 Sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

7349 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesine İlişkin Uygulama ve Denetim Yönetmeliği

Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği

Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği

Kurumlar Vergisi Genel Tebliği (Seri No: 1)'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (Seri No:16)

Gaziantep Vergi Dairesi Başkanlığının 17.07.2019 Tarih ve 16700543-125[17-515-211]-E.50642 Sayılı Özelgesi

<http://huseyinust.com/konu-teknoparklar-uygulanan-vergisel-tesvikler.html>, (Erişim tarihi: 30.10.2021)

<https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/7-dap-bolgesi-teknoloji-gelistirme-bolgeleri-mevcut-durum-analizi-ve-oneriler.pdf> (Erişim tarihi: 30.10.2021)

<https://www.pauteknokent.com.tr/dunyada-ve-turkiyede-teknokentler.php> (Erişim tarihi: 30.10.2021)

<https://medium.com/basarkaya/yeni-teknopark-ve-ar-ge-merkezi-kanunu-hakkinda-d6edcb889775> (E.T.: 30.10.2022)

<http://www.argeveteKnokent.com/makaleler/teKnokentlerde-seri-uretim-faaliyetleri-48.html> (Erişim tarihi: 20.11.2021)

<http://www.muhasetr.com/yazarlarimiz/menderescetin/001/> (Erişim tarihi: 20.11.2021)

<https://www.pwc.com.tr/turkiye-de-ar-ge-ve-tasarim-tesvikleri> (Erişim tarihi: 22.07.2022)

<http://diplomatyMM.com.tr/pdf/11604647.pdf> (Erişim tarihi: 25.07.2022)

<https://sarkac.org/2018/07/bilim-teknoloji-ve-yenilik/> (Erişim tarihi: 25.11.2021)

BÖLÜM 19

MİMARİ VE SÜSLEME AÇISINDAN KARAHANLI DÖNEMİ'NDEN GÜNÜMÜZE BUHARA NAMAZGÂHI¹

Rüçhan BUBUR²

1 Alan çalışmamız 1996 yılı ağustos ayında yapılmıştır. Bu yapı “Buhara Camileri (12-18. Yüzyıl)” başlıklı tez çalışmamıza dâhil edilmemiştir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi tarafından düzenlenen 05 – 07 Kasım 2015 tarihleri arasında gerçekleştirilen I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Başkentleri: “Türkiye – Kosova – Makedonya – Özbekistan” Bilgi Şöleni’nin de “Özbekistan Buhara’da Namazgâh Camii” başlıklı sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

2 Dr. Öğr. Üyesi, ORCID ID: 0000-0002-0736-2595, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı. ruchan.bubur@ege.edu.tr

1- Giriş:

Çalışmada 12. yüzyılda inşa edilmiş ve bugünkü görünümünü 16. yüzyılda almış olan Buhara Namazgâhı mimari ve süsleme özellikleri ile tanıtılıp inşa edildiği dönem ve inşa evreleri göz önünde bulundurularak Orta Asya örnekleri ile karşılaştırılıp değerlendirilmiştir.

Açıkta namaz kılmak için düzenlenmiş Farsça *namazgâh* ya da Arapça karşılığıyla *musalla* olarak bilinen yapılar, zeminden yükseltilmiş bir alanda, kible yönünü gösteren bir duvar ile bir minberden oluşmaktadır. Çoğunlukla şehrin dış bölümünde yer alan namazgâhlar, daha çok bayramlarda bütün şehir halkının toplu halde namaz kılmasına olanak tanıyan yapılardır. Farsçadaki bayram yeri anlamına gelen *ıydgâh* kelimesi de bu yapıları ifade etmede kullanılmıştır¹.

Anadolu Türk mimarisinde ise namazgâh terimi bayram ya da ordunun sefere çıkışı gibi belirli zamanlarda büyük toplulukların namaz kılmasına olanak sağlayan, kible yönünü gösteren bir mihrap nişi ile bir minberin bulunduğu, yerden yükseltilmiş yapıları ifade etmektedir. Bu terim mesire yerleri ya da yerleşim alanlarının uzağında bulunan yolcuların vakit namazları için kullandıkları kible yönünün bir taş ya da mihrapla belirtildiği yapılar için de kullanılır (Ürer, 2018:128).

Orta Asya'daki ilk namazgâhların 7. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeye gelen Araplar tarafından inşa edildikleri bilinmektedir. Ancak bu yapılar hakkında arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklarda yeterince bilgi bulunmamaktadır. Bölgenin İslam öncesi yapılarının ibadet yeri olarak kullanıldığı, namazgâhlarda ise Hz. Muhammed'in hicret sırasında misafir olduğu Kuba'da inşa ettiği mihraplı bir kible duvarı ve alçak bir çitle çevrili alandan ibaret olan mescidinin örnek alındığı düşünülmektedir (Koçnev, 1976: 14). Sadece Ramazan ve Kurban bayramlarında namaz kılınan ve bütün şehir halkının toplanmasına olanak veren bu yapılar her şehirde bulunmamaktaydı. Küçük şehirlerde cuma camilerinin veya bir türbenin önündeki meydanlar bu işlevi üstlenmekteydi (Voronina, 1950: 93).

Tarihçi Narşahi'ye² ve daha sonraki tarihçilere göre bu dönemde Buhara'da şehrin içinde Registan Meydanı'nın kuzey kesiminde, Ma'bad kapılarının karşısındaki bir alan namazgâh olarak kullanılmıştır (Koçnev, 1976: 9). Orta Asya'daki Arap akınlarının ilk dönemlerinde namazgâhlar için şehir surlarının dışında bir yer seçilirken, maruz kalınan suikastlar nedeniyle bir dönem şehirlerin içinde kalan alanlar tercih edilmiştir.

¹ Namazgâhlar hakkında geniş bilgi için bkz. Özdamar, 1988: 221-248.; Genim, 1976: 147-155.; Akmaydalı, 1994: 123-143.; Bozkurt, 2006: 357.

² Tarihçi Narşahi hakkında geniş bilgi için bkz. Samur, 2006: 362-563.

Arapların Orta Asya’da siyasi güce ulaşmasıyla namazgâhların tekrar şehir surlarının dışında yer aldığı görülür. Narşahi 10. yüzyılda Buhara’daki Namazgâhın şehrin dışına taşınmasını; nüfusun artması ile Registan’daki eski namazgâhın yetersiz kalışı ve İslam’ın yaygınlaşmasının getirdiği siyasi güçle açıklamaktadır (Koçnev, 1976: 11). Günümüze ulaşamayan bu namazgâhı Emir Mansur b. Nuka II, 970-971’de Sumitan köyü yolunda Buhara kalesine 3 km mesafede inşa ettirmiştir (Koçnev, 1976: 12).

2- Buhara Namazgâhı:

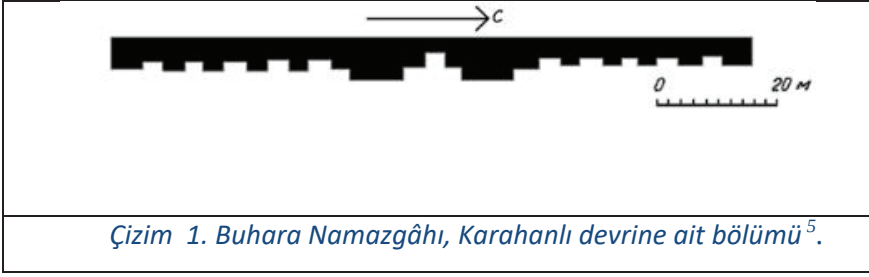
Resim 1. Buhara Namazgâhı, doğu cephe.

Resim 2. Buhara Namazgâhı, güneydoğusunda yer alan havuz.

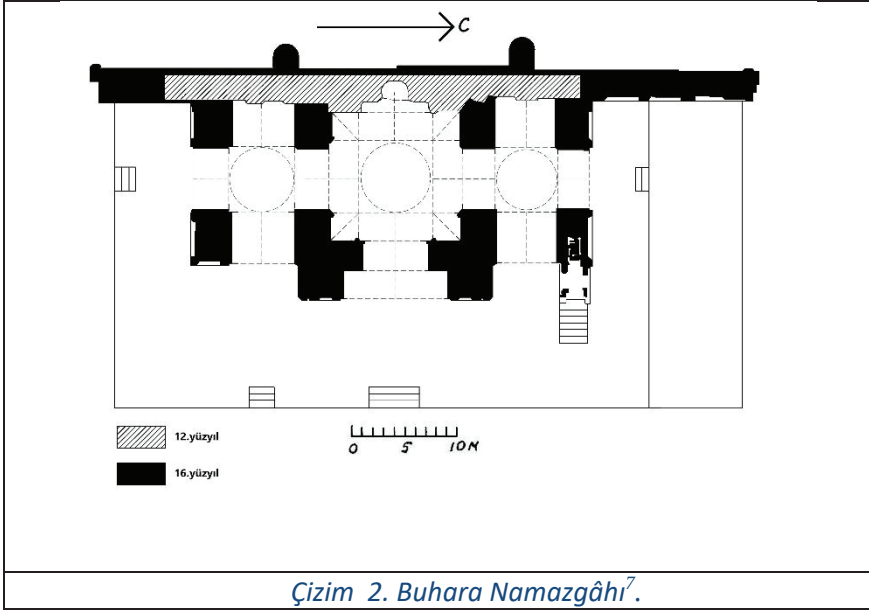
Buhara şehrinin güneyinde yer alan bugünkü namazgâh ise, 12. yüzyılda inşa edilmiş ve geçirdiği üç inşa evresi ile bugünkü görünümünü 16. yüzyılda almıştır (Res. 1). Karahanlı hükümdarı Arslan Han Muhammed bin Süleyman (495/1102-1130)’ın emriyle 513 / 1119-1120’de inşa edilen (Pugaçenkova ve Rempel 1965: 196) yapı bu dönemde kuzey güney yönünde uzanan bir mihrap duvarından oluşmaktaydı (Çizim 1). 15. yüzyılda Timur döneminde (771-807/1370-1405) yapıya bir maksure eklendiği ancak bunun günümüze ulaşmadığı bilinmektedir³. 16. yüzyılın sonlarında Şeybânilerden⁴ Abdullah Han’ın (900-1006 / 1583-1598) yönetimi sırasında ise, mihrap duvarının önüne, yan yana birer kubbeyle örtülü üç baldaken eklenen namazgâh bugünkü görünümünü kazanmıştır (Koçnev 1976: 40) (Çizim 2).

³ Taşkent Medeniyet İşleri Vezirliği Mimarlık Bölümü Arşivi 3.4.- 4.2.1 nolu yapı tescil fişi; Koçnev, 1976: 35.

⁴ Şeybani hanlığı hakkında geniş bilgi için bkz. Türkoğlu, 2010: 45-47.

Yapı kuzey güney yönünde uzanan bir kible duvarı ile bu duvarın doğusunda yer alan, yan yana birer kubbeyle örtülü, üç baldakenden oluşmaktadır. Ortadaki baldaken yanlardakilerden daha büyük ve yüksek tutulmuştur. Bu baldakenin önüne bir taçkapı, kuzeydekini önüne ise bir minber yerleştirilmiştir. Yapının çatısına çıkış bu minberden sağlanmıştır⁶.

⁵ Koçnev, 1976: 74. Plan yayının baskıdaki lekeleri temizlenerek kullanılmıştır.

⁶ Yapının 1880'li yıllardan günümüze kadar uzanan zaman diliminde çekilmiş eski durumunu gösteren fotoğraflarını güncel internet sitelerinden sağladık. Bunlardan 1925 tarihli fotoğraflar araştırmamız sırasında "Taşkent Medeniyet İşleri Vezirliği Mimarlık Bölümü Arşivi"nde görülüp incelenmişti, ancak o günlerde kopyalarının alınmasına izin verilmemişti. Çalışmamızda ulaştığımız bu eski fotoğraflarla birlikte alan araştırmamızda çekmiş olduğumuz fotoğraflar kullanılmıştır.

⁷ Taşkent Medeniyet İşleri Vezirliği Mimarlık Bölümü Arşivi 3.4.- 4.2.1 nolu yapı tescil fişinden sağlanan plandan işlenerek kullanılmıştır. Planda yön işareti, üst örtü ve geçişler işaretlenmiştir.

İnceleme tarihimiz olan 1996 yılında yapının güneydoğusunda basamaklar halinde derinleşen kuzey güney yönünde dikdörtgen planlı bir havuz yer almaktaydı (Res. 2). Yapı ile ilgili bilgi veren kaynaklarda ve yapının arşivlerde yer alan eski fotoğraflarında bu havuz ile ilgili herhangi bir bilgi, belge ya da fotoğrafa ulaşamadık. Bayram günlerinde bütün şehir halkının toplandığı Namazgâh yapılarında, gerek abdest almak, gerekse çevresindeki bahçeler ve ağaçların bakımında kullanılacak olan suyun sağlanmasında 18. yüzyıl öncesinde havuzların ortaya çıktığı bilinmektedir (Koçnev 1976: 80). Özbekistan’da suyun kıt olduğu dönemlerde evlerdeki kullanım suyunun depolanması için inşa edilen havuzların aynı zamanda kamusal alanları da biçimlendirdiği görülür. Yılın 90 günü yağış alan Buhara’da durgun suyun neden olduğu salgın hastalıklarla mücadele sırasında bu havuzlar ortadan kaldırılmıştır. 1925 yılında yapılan bir çalışma ile 114 havuzdan sadece üçü korunarak günümüze ulaşmıştır⁸. Namazgâh havuzunun inşası ve ortadan kaldırılma gerekçesi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Resim 3. Buhara Namazgâhı, Kuzeydoğusundaki baldaken yapı
⁹/ Resim 4. Buhara Namazgâhı, Kuzeydoğusundaki baldaken yapı¹⁰

Namazgâhın 1880’li 1890’lı yıllara ait olduğu belirtilen bir fotoğrafında kuzey doğusunda taş bir zemin üzerinde yükselen çokgen planlı, sivri kemerlerle dışa açılan, üzeri kubbeye örtülü bir baldaken yapı yer almaktadır (Res. 3). Sağlam durumda olduğu görülen bu yapının 1920’li yıllara ait olduğu belirtilen bir fotoğrafında ise, yer aldığı zemini sınırlayan taşların ortadan kalkmış olduğu ve yapının bir toprak yığını üzerinde bulunduğu görülür (Res. 4). Bu fotoğrafta cephelerindeki sıvaların yer yer döküldüğü ve kubbenin yıkılmış olan bir kemerle birlikte tahrip olduğu izlenmektedir. Yıkılmış olan kemerden görülebilen üst

⁸Kamusal alanı biçimlendiren bu havuzların mimarisi hakkında geniş bilgi için bkz. Koçedamov 1957: s.165-186.

⁹ Fotoğrafın elektronik adresi için bkz. https://cronobook.com/user/rustam_boss

¹⁰ Fotoğrafın elektronik adresi için bkz. https://cronobook.com/user/rustam_boss

örtünün, namazgâhın örtü kuruluşu ile aynı olduğu izlenebilmektedir. Ayaklardan karşılıklı atılan kemerlerin kesişmesi ile oluşan kare alanın kubbe ile örtülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapının inşası, işlevi ve ortadan kalkışı konusunda kaynaklarda ve fotoğrafın alındığı arşivde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu uygulamanın benzer bir örneğini Özbekistan’da 16. yüzyıla tarihlendirilen Karşı Namazgâh’ında görmekteyiz. Taçkapısının 15m. doğusunda yer alan sekizgen planlı, üzeri kubbe ile örtülü bölüm, imamın namaz kıldığı ve sesini daha iyi duyurabildiği bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹.

Resim 5. Buhara Namazgâhı, batı cephesi¹².

Resim 6. Buhara Namazgâhı, batı cephesi.

Tarihi verilmemiş eski bir fotoğrafta yapının batı cephesini destekleyen payandaların üç adet olduğu dikkati çekmektedir (Res. 5). Bu fotoğrafta kible duvarına iki yandan bitişen, enine dikdörtgen biçimli birer giriş kapısı ile kuzey ve güney yöne uzanan avlu duvarı görülmektedir. Kapıların ve avlu duvarının yüksekliği kible duvarının ilk basamağına ulaşmaktadır. Kuzeydoğudaki baldaken yapının bulunduğu 1880’li 1890’lı yıllara ait fotoğrafta da kible duvarının iki yanındaki bu giriş kapılarının görülmesi fotoğrafın da aynı yıllara ait olduğunu düşündürmektedir.

Namazgâh zeminden yaklaşık 100 cm. yüksekliğinde bir subasman üzerine oturtulmuştur. Büyük boyutlu taşlarla inşa edilmiş bu subasmanın zemini üç sıra tuğlayla kaplanmıştır. Duvarlar yatay sıralanmış tuğlalarla örülmüştür. Üst kesimde ise, bir sıra dikey tuğla dizisi yer alır.

Yapının Karahanlı döneminde inşa edilmiş olan kible duvarı ile bu duvarın doğusuna 16. yüzyıl sonunda eklenmiş olan harim bölümünü, ayrı ayrı inceleyerek değerlendireceğiz.

¹¹ Koçnev, 1976: s.46, resim. 13; s.47. resim14.

¹² Fotoğrafın elektronik adresi için bkz.

http://cdn.rasmir.com/gallery/category_3/gallery_1103_3_1588405.jpg

2.1- 12. Yüzyıl Kible Duvarı:

Namazgâhın kuzey güney yönünde uzanan yaklaşık 26 metre uzunluğunda ve 2 metre genişliğinde olan 12. yüzyıla ait kible duvarı (Çizim. 1, 2), daha sonraki dönemlerde hem kuzey güney yönünde uzatılmış, hem de kalınlaştırılarak silindirik iki payanda ile desteklenmiştir¹³. İnternette sağladığımız tarihi verilmemiş bir eski fotoğrafta, bu iki payandanın arasında bir payandanın daha bulunduğu görülmektedir (Res. 5). Zeminden yukarı doğru dört basamak halinde yükselen bu duvarın kalınlığı da kademeli olarak incelmektedir (Res. 6). Duvarın ilk kademesinde, iki payanda arasında kalan ve mihrabın arkasına rastlayan kesimi daha kalın örülmüştür.

Resim 7. Buhara Namazgâhı, 12. Yüzyıl kible duvarı¹⁴. Resim 8. Buhara Namazgâhı, 12. Yüzyıl kible duvarı Nilsen'in çizimi¹⁵.

Namazgâhın ana cephesinin ortasında taçkapı gibi yükselen sivri kemerli bir niş ile bu nişin dip duvarına açılmış mihrap yer alır (Res. 7). Bu cephenin bütünlüğü, yapının 16. yüzyıl sonunda eklenen bölümünün bu duvara bitişen payeleri nedeniyle kesintiye uğramıştır. Yapıyı inceleyen araştırmacılardan Nilsen'in¹⁶, mevcut izleri değerlendirerek yapmış olduğu çiziminde; taçkapıyı andıran bu nişin kuzey ve güneyinde üçer adet sivri kemerli çöktürmelere sahip dikdörtgen panoların bulunduğu ve orta panoların iki yandakilerden daha geniş tutulduğu görülmektedir (Res. 8). Ana niş ile iki yandaki panolar arasında kalan bölüm büyük ölçüde sıva ile kapalı durumdadır. Dökülen sıvalardan ise, bu alanda üçer süsleme kuşağının bulunduğu izlenebilmektedir.

¹³ Taşkent Medeniyet İşleri Vezirliği Mimarlık Bölümü Arşivi 3.4.- 4.2.1 nolu yapı tescil fişi.

¹⁴ Fotoğrafın elektronik adresi için bkz.

<https://www.orientalarchitecture.com/sid/1316/uzbekistan/bukhara/namazgah-mosque>

¹⁵ Bu çizim bkz. Nilsen, 1956: s.69, resim 29.

¹⁶ Nilsen, 1956: s.69, resim 29.

Resim 9. Buhara Namazgâhi, mihrap.

Resim 10. Buhara Namazgâhi, ana niş köşe sütunçe başlığı.

Kible duvarının ortasında, iki yanda sütunçelere oturan sivri kemerli niş taçkapı düzenine sahiptir (Res. 9). Vazo biçimli başlıklara sahip bu sütunçelerin terrakota süslemelerinde palmet ve rumilere yer verilmiştir (Res. 10). Taçkapıyı andıran ana nişin iki yan yüzü ile kemer karnı terakotadan frizlerle süslemiştir. Nişin iki yan yüzünde kemer başlangıcına kadar uzanan baklava dilimlerinin sıralandığı friz; düğümlü geçmelerle, kemer karnı ise grift bitkisel örneklerle bezelidir (Res. 11,12,13). Bu nişin alınlığı, tuğladan geometrik kufi yazıyla “Allah”, “Muhammed”, “Ebubekir”, “Ömer” ve “Ali” isimlerinin yer aldığı bir süsleme ile doldurulmuştur (Koçnev, 1976: 32.) (Res. 14). Ana nişin dip duvarında yer alan sivri kemerli mihrap zeminden yaklaşık 100 cm. yüksekliğe kadar harap durumdadır. Bu mihraptan kavsaranın üst kesimindeki iki sıra mukarnas günümüze ulaşmıştır. Mihrap nişinin kemer köşeliklerine sırlı¹⁷ tuğla ile geometrik süslemeler yapılmıştır (Res. 15). Haç biçimli bu örnekler, dörtgeni oluşturan tuğlaların kenar ortalarına dik yerleştirilen birer tuğla ile oluşturulmuştur¹⁸. Bu süslemelerin hemen üzerinde yer alan enine dikdörtgen biçimli kitabelik ise, bugün tamamen boştur. Yapının 1925 yılına ait olduğu belirtilen fotoğrafında bu kitabeliğin büyük ölçüde sağlam durumda olduğu, kufi yazının geometrik geçme motifleri ile birlikte yer aldığı dikkati çekmektedir (Res. 16). Mihrabı üç yönden ters “U” şemada çevreleyen “El Mülk Allah” (Koçnev 1976: 32) yazısının tekrarlandığı bir yazı kuşağı, bitkisel örneklerle bezeli terakotadan yapılmış iki zencirek¹⁹ kuşağı arasında yer alır.

¹⁷ Yapıdan söz eden kaynaklarda sırlı tuğla olarak anlatılmıştır. Ancak araştırma tarihimizde bu tuğlaların sırları harap durumdaydı.

¹⁸ Bu örneklerin çizimi ve benzerleri hakkında geniş bilgi için bkz. Demiriz, 2017: s.220, fotoğraf 295.

¹⁹ Bu zencireğin çizimi ve benzerleri hakkında geniş bilgi için bkz. Demiriz, 1979: s.113, çizim 16a.

Resim 11, 12, 13. Buhara Namazgâhı, ana niş yan kanadı / ana niş karnı / ana niş²⁰

Resim 11. Buhara Namazgâhı, ana niş alınlığı./ Resim 12. Buhara Namazgâhı, mihrabın kemer köşeliği./ Resim 13. Buhara Namazgâhı, ana nişin 1925 yılına ait fotoğrafı²¹.

Kible duvarının iki yanında yer alan üçer adet panodan kuzey ve güneyde birer dar pano bütün halde diğerleri ise baldaken yapının duvara bitişen ayakları nedeniyle kısmen görülebilmektedirler (Res. 17). Her iki taraftaki bu panolardan ortada yer alan geniş panoların iki yanda sütunçelere oturan birer sivri kemerli çökertme olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu panoların alt kesimindeki tuğla duvar örgüsü, üst üste yerleştirilen iki yatay tuğla sırasının aralarına yerleştirilen fiyonk biçimli dikey bir tuğla ile sağlanmıştır. İnceleme tarihimizde sıvalı durumda olan geniş panoların alınlıklarının eski ve güncel fotoğraflarında da sıvalı durumda oldukları görülmektedir. Dar panoların alınlıkları ise geometrik

²⁰ <https://www.orientalarchitecture.com/sid/1316/uzbekistan/bukhara/namazgah-mosque>

²¹ https://www.archnet.org/next/image?url=https%3A%2F%2Fadmin.archnet.org%2Ffrails%2Factive_storage%2Fblobs%2FeyJfcmFpbHMiOnsibWVzc2FnZSI6IkJBaHBBcE9tIiwiaXhwIjpudWxsLCJwdXIiOiJibG9iX2lkIn19--55463e759bcf7a5e5f8074e3c225e1cadf8bee9f%2FICW0052.jpg&w=1920&q=75

tuğla örgülerle bezelidir. Bu bölümün bezemesinde mihrabın kemer köşeliklerinde yer alan sırlı tuğla bezemenin tekrarlandığı görülür. Burada haç biçimli motifler geometrik bir örgü ile çevrelenerek sonsuz meanderler oluşturulmuştur²². Panoların üzerinde birer kitabelik yer alır. Lacivert sırlı çini kitabeler Abdullah Han devrinde yapılan baldakenlerin inşası sırasında eklenmiştir²³.

Resim 14. Buhara Namazgâhı, batı duvarın güneyi./ Resim 15. Buhara Namazgâhı, batı duvarın kuzeyi./ Resim 16. Buhara Namazgâhı, güney cephesi.

2.2- 16. Yüzyıl Harim Bölümü:

Karahanlı dönemine ait mihrap duvarına eklenen bu bölüm, kuzey, güney ve doğu cephelere sivri kemerlerle açılan üç baldaken mekândan oluşur. Kuzey ve güney doğrultuda uzatılmış olan mihrap duvarının kuzey bölümünde dikdörtgen çökertmeler içinde sağır sivri kemerler ve hemen üzerinde Timur devrinde eklenmiş birer çini kitabelik yer almaktadır (Res. 18). Mihrap duvarında olduğu gibi tuğla ile inşa edilen bu mekânlar içte yerden yaklaşık 80 cm. yükseklikten itibaren sıvalı ve badanalıdır.

²² Demiriz, 2017: s.244, fotoğraf 334.

²³ Taşkent Medeniyet İşleri Vezirliği Mimarlık Bölümü Arşivi 3.4.- 4.2.1 nolu yapı tescil fişi.

Resim 17. Buhara Namazgâhı, üst örtü içten güney - kuzey yönden./ Resim 18. Buhara Namazgâhı, üst örtü dıştan güney - kuzey yönden.

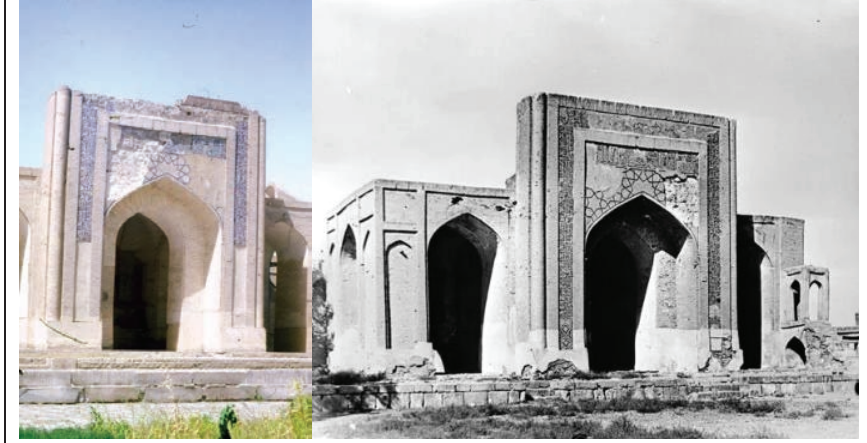
Mihrap duvarına bitişik dikdörtgen kesitli dört adet ayak bulunur (Çizim. 2). Bunlardan kuzey ve güney uçtakilerin karşısında dikdörtgen, ortadakilerin karşısında ise, “L” planlı ayaklar yer alır. Bu ayaklar birbirlerine sivri kemerlerle bağlanarak üzeri pendentif geçişli birer kubbeye örtülerek üç adet kare planlı bölüm oluşturulmuştur (Res. 19). Ortadaki bölüm diğerlerinden daha büyüktür ve örtü sisteminin kuruluşu farklıdır. Orta bölümdeki karşılıklı ayaklar ile mihrap duvarı arasında atılan ikişer sivri kemer köşelerde birbiriyle kesişmektedir (Res. 20, 21). Kesişen kemerler ortada ayaklardan ve mihrap duvarından daha yüksekte kare bir alan oluşturmuşlardır. Bu alanın üzeri pendentif geçişli bir kubbeye örtülmüştür. Kubbeli alan ile ayaklar ve mihrap duvarı arasında kalan kesim ise tonoz benzeri farklı bir örtü sistemine sahiptir. Kuzeydeki bölümün üst örtüsü 1934 yılında V. A. Şişkin yönetiminde mimar N. M. Baçinskiy tarafından yapılan restorasyonda yenilenmiştir (Nilsen, 1956: 64).

*Resim 19. Buhara Namazgâhı, güney cephesi.
Resim 20. Buhara Namazgâhı, kuzeydoğu cephesi.*

Harimin kuzey ve güney cepheleri dikdörtgen çökertmeler içine alınmış birer sivri kemerle dışa açılmaktadır (Res. 22, 23). Bu cephelerde kemerlerin doğusunda ve batısında dikdörtgen çökertmeler içinde sağır sivri kemerler yer alır. Sağır sivri kemerlerden doğu tarafta yer alanlar batıdakilerden daha geniştir. Doğru cephenin kuzey ucuna tuğladan inşa edilmiş minber dokuz basamaklı bir baldakendir. Köşk kısmında ikisi duvara bitişik, ikisi serbest dört paye sivri kemerlerle bağlanmıştır.

Minberin üzeri basık bir kubbeye örtülüdür. Kubbeye geçiş sivri kemerli tromplarla sağlanmıştır. Minber içinden geçilerek duvar içine yerleştirilmiş çatıya çıkışı sağlayan merdivenlere ulaşılmaktadır.

Resim 21. Buhara Namazgâhi, taçkapısı.

Resim 22. Buhara Namazgâhi, doğu cephesinin 1925 yılına ait fotoğrafı²⁴.

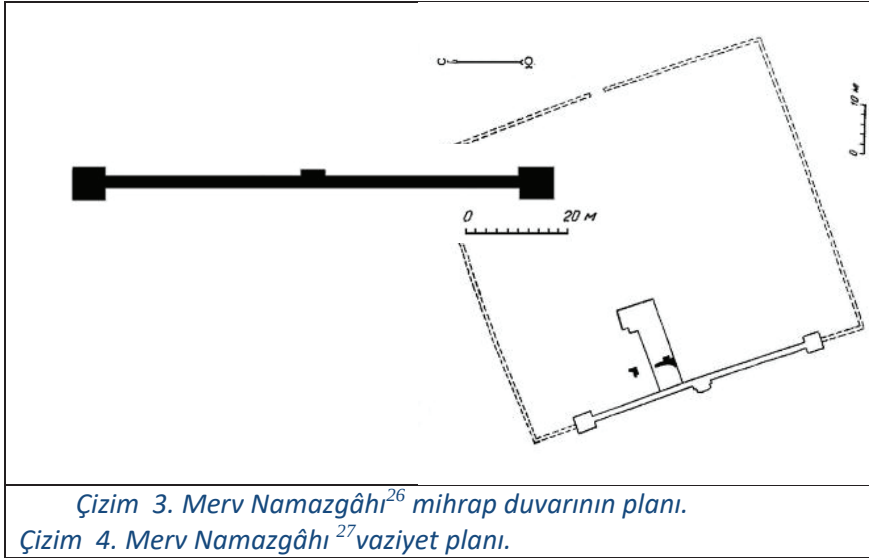
Doğu cephede ortadaki baldakenin önüne beden duvarlarından yüksek tutulmuş, düşey dikdörtgen şekilli sivri kemerli çini mozaik bezemeye sahip (Res. 24, 25) taçkapının dış köşeleri iki yanda silindirik birer sütunla yuvarlatılmıştır. Sivri kemerli açıklığı üç yönden ters “U” şemada dolanan sırlı tuğladan yazı bordürü çerçeveyi oluşturmaktadır. Sivri kemerin alınlığı on kollu yıldızdan geliştirilmiş bir geometrik ağ ile bezelidir. Bu süslemenin hemen üzerinde ise enine dikdörtgen biçimli bir yazı şeridi yer almaktadır. Yapıyı incelediğimiz 1996 yılında yazı kuşağının alt kesimi ile kemer köşeliklerindeki çini mozaik süsleme büyük ölçüde dökülmüş durumdaydı. Güncel fotoğraflarından onarım geçirmiş olduğu anlaşılan yapının taçkapısı üzerinde görülen çini mozaik süslemelerin tamamının kaldırılmış olduğu; mihrap duvarının kuzeyindeki Timur dönemine ait olan çini yazı şeritlerinin ise hemen hemen tamamının dökülmüş olduğu görülmektedir²⁵.

²⁴https://www.archnet.org/_next/image?url=https%3A%2F%2Fadmin.archnet.org%2Ffrails%2Factive_storage%2Fblobs%2FeyJfcmFpbHMiOnsibWVzc2FnZSI6IkJBaHBBCENTliwIZXhwlpudWxsLCJwdXliOiJibG9iX2lkIn19--e1585970bde85d60863e14cd98805855e8df2843%2FICW0048.jpg&w=1920&q=75

²⁵ <https://www.orientalarchitecture.com/sid/1316/uzbekistan/bukhara/namazgah-mosque>

3- Karşılaştırma Değerlendirme:

Orta Asya'da erken örneklerini 10.-11. yüzyıllardan itibaren gördüğümüz namazgâhlar, kible yönünü gösteren mihraba sahip bir duvar ile önündeki geniş alandan oluşmaktaydı. Minberin mihrap gibi zorunlu bir öge olarak bulunmadığı bu yapılarda ibadet sırasında ahşaptan bir minberin kullanıldığı düşünülmektedir (Koçnaev, 1976: 73).

Bu namazgâhların mihrap duvarının vurgulanması ile plan şemalarının geliştiği izlenir. Buhara Namazgâhı'nın 12. yüzyıla ait bölümünde mihrap duvarı gerek malzemesi gerekse süslemeleri ile vurgulanmıştır. Bugünkü Türkmenistan sınırlarında yer alan 12. yüzyılda inşa edilmiş olan Merv Namazgâhı'nın mihrap duvarının ise yan kuleler ile öne çıkarıldığı görülür (Çizim 3, 4). Bu şemanın gelişimi 11. 12. yüzyıllarda mihrabı vurgulayan ve avluya açılan mekânlarla devam etmiştir. Bugünkü Türkmenistan sınırları içinde yer alan 11. ve 12. yüzyıla tarihlenen Dehistan Namazgâhı (Koçnaev, 1976: 19), Nisa Namazgâhı (Koçnaev, 1976: 17) ile Merv'deki Talhatan Baba (Koçnaev, 1976: 20) camileri avluya açılan üç bölümlü plan şemaları ile bu grubun örnekleri içindedir (Pugaçenkova, 1967: 117).

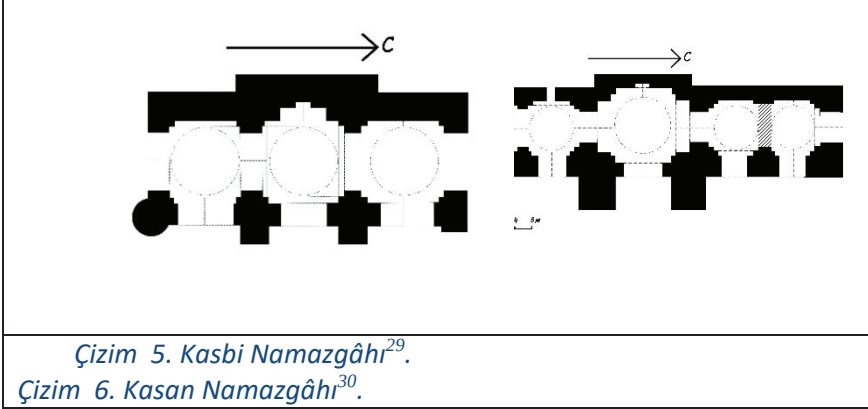
16. yüzyıldan itibaren avluya açılan revaklı örneklerler görülür. Tacikistan'daki Beşkent namazgâhı ise, kible duvarı boyunca uzanan revaklı planı ile bu şemanın 12. 13. yüzyıla tarihlenen erken bir örneğidir²⁸.

²⁶ Koçnaev, 1976: s.74, resim 24 / 2 Merv 12. yy. Plan yayının baskıdaki lekeleri temizlenerek kullanılmıştır.

²⁷ Koçnaev, 1976: 27. Plan yayının baskıdaki lekeleri temizlenerek kullanılmıştır.

²⁸ Plan için bkz. Çeşmeli, 2007a: 319, fig.8, plan 44.; Çeşmeli 2007b: 55.

Buhara Namazgah'ının 16. yüzyıl sonunda eklenen bölümü ise, kuzey, güney ve doğu cephelere sivri kemerlerle açılan, üç baldaken mekandan oluşan planıyla bugünkü Özbekistan sınırlarında yer alan Kasbi'de, Sultan Mir Haydar Nekropolün'de 16. yüzyılda inşa edilmiş olan Cuma Cami ile benzerlik göstermektedir (Çizim 5). Plan şemasının benzediği bir diğer örnek ise, 19. yüzyılda Kasan yakınlarında inşa edilmiş olan namazgâhtır (Çizim 6). Ancak bu örnekte Buhara Namazgâhı'ndan farklı olarak beş baldaken bölüm bulunmaktadır.

Karşılıklı atılan kemerlerin yukarıda kesişerek oluşturduğu kare alanın kubbe, kemerlerle yapının ayak ya da duvarları arasında kalan alanın da tonozla kapatıldığı örtü sistemi Buhara'da 16. yüzyıldan itibaren neredeyse bütün yapı tiplerinde görülebilmektedir³¹.

Namazgâhın Karahanlı dönemine ait bölümü, sırlı ve sırsız tuğlalarla yapılmış geometrik süslemeler ile bitkisel örneklerin yoğun bir şekilde kullanıldığı terrakota bezemelere sahiptir³². Kible duvarının dar panolarında görülen geometrik örgü ile çevrelenmiş haç biçimli motiflerin oluşturduğu kompozisyon bugünkü Kırgızistan sınırları içinde yer alan 9. yüzyıl sonuna tarihlenen Burana minaresinin kaidesindeki kompozisyonla benzerlik göstermektedir³³. Bu panoların alt kesiminde fiyonk biçiminde yerleştirilen tuğlaların 11. yüzyıldan 19.yüzyıla kadar Orta Asya'da uygulanmış çok sayıda örneği bulunmaktadır (Zasıpkin, 1948: 68).

²⁹ Mankovskaya, 1980: 116. Plan yayının baskıdaki lekeleri temizlenerek ve yön işareti eklenerek kullanılmıştır.

³⁰ Mankovskaya, 1980: 117. Plan yayının baskıdaki lekeleri temizlenerek ve yön işareti eklenerek kullanılmıştır.

³¹ Zasıpkin, 1948: 113-129.; Orta Asya'daki bu örtü sistemi hakkında geniş bilgi için bkz. Rempel, 1982: 179-234.

³² Bu süslemelerle ilgili geniş bilgi için bkz. Rempel, 1961: 157-159

³³ Şekil için bakınız Rustamova, 2019: s.267 şekil 183.; minare hakkında geniş bilgi için bkz. Çeşmeli 2007b: 107,109.

Buhara'daki Samanoğlu İsmail Bey türbesi ile Muğak Attari camisi taçkapısı bu motifin görüldüğü erken örnekler içinde yer alırlar (Bubur, 2001: 868.; Zasıpkin, 1948: 69).

Arkeolojik veriler Orta Asya'daki terrakota süslemelerin en erken örneklerinin (MÖ. 3. yy - MS. 3. yy) Part dönemine ait olduğunu göstermektedir. Günümüze ulaşabilmiş en erken tarihli örnekler ise 11. yüzyıl sonlarına aittir. Özbekistan'da Ribat-ı Melik Kervansarayı'nın³⁴ minaresi ile Kırgızistan'daki Uzgen türbelerinden 1152 tarihli Kuzey Türbe ile Buhara'daki Muğak Attari Camii taçkapısı süslemelerindeki bitkisel örnekler namazgâhın terrakota süslemeleri ile benzerlik gösteren erken örnekler arasındadır (Denike, 1939: 91,92).

Bugün Namazgâh Cami adı ile bilinen yapı; Karahanlı devrindeki kible yönünü gösteren mihrap duvarına Şeybânîler³⁵ döneminde eklenmiş olan üç kubbeli bölümüyle günümüze ulaşmıştır. Gerek tuğla inşa tekniği, gerekse geometrik ve bitkisel öğelerin grift bir şekilde yer aldığı terrakota bezemeleriyle Karahanlı devri mimari ve süsleme özelliklerini günümüze ulaştıran yapı, Şeybaniler döneminde eklenen bölümünün üst örtü kuruluşuyla da 16. yüzyıl Buhara mimarlığını temsil etmesi ile önemlidir.

³⁴ Ribat-ı Melik kervansarayı hakkında geniş bilgi için bkz. Kuyulu, 1996.

³⁵ Şeybanilerden Abdullah Han dönemi mimarlığı hakkında bilgi için bkz. Voronina, 1950: 96.

Kaynakça:

- Akmaydalı, H., (1994), “Mihraplı ve Minberli Namazgâhlarımız”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 23, s. 123-143.
- Bozkurt, N., (2006), “Namazgâh maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, s. 357-358.
- Bubur, R., (2001), “Buhara Camileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 8, s. 866-877, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çeşmeli, İ., (2005), “Orta Asya Mimarisi II (7-13. Yüzyılla)”, *Mimarlık ve Dekorasyon*, 141, ss. 38-46.
- Çeşmeli, İ., (2007a), “Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13. Yüzyıllar)”, *Sanat Dünyamız*, 103, ss. 314-333.
- Çeşmeli, İ., (2007b), Antik Çağ’dan XIII. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Demiriz Y., (1979), *Osmanlı Mimarisi’nde Süsleme I (Erken Devir 1300-1453)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Demiriz, Y., (2017), *İslam Sanatında Geometrik Süsleme*, İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Denike, B. P., (1939), *Arhitekturnıy Ornament Sredney Azii*, Moskva: Vsesoyuznoy Akademii Arhitekturi.
- Genim, M. S., (1976), “Mihraplı ve Minberli Namazgâhalara Bir Örnek”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, VI (1974-1975), s. 147-155. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünün 30. Kuruluş Yıldönümü Sayısı. (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Enstitüsü)
- Koçedamov, V. İ., (1957), “Gorodskie Vodoemı Buharı i Samarkanda”, *Mimari Miras* 8 ss.165-186. (Elektronik yeniden baskı baskısı PDF dosyası, 3.8Mb) <https://www.russianlaw.net/art/kochedamov/>
- Koçnev B. D., (1976), *Srednebekovie Zagorodnie Kultovie Soorujeniya Sredney Azii*, Taşkent:“Fan” Uzbekskoy SSR.
- Kuyulu, İ. (1996). “Anadolu Selçuklu Kervansarayları ile Orta Asya Kervansaraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme” *Sanat Tarihi Dergisi*, 8(8) s.51-79.
- Mankovskaya, L. Yu., (1980), *Tipologičeskie Osnovi Zodčestva Sredney Azii*, Taşkent:“Fan” Uzbekskoy SSR.
- Nilsen, V. A., (1956), *Monumentalnaya Arhitektura Buharskogo Oazisa XI-XII vv.*, Taşkent: Akademii Nauk Uzbekskoy SSR

- Özdamar, M., (1988), “Namazgahlar”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 20, s. 221-248.
- Pugaçenkova, G. A., (1967), *İskusstvo Turkmenistana*, Moskva: İskusstvo.
- Pugaçenkova, G. A., Rempel L. İ., (1965) *İstoriya İskusstv Uzbekistana s drevneyşih vremen do seredini devyatnadtsatogo veka*, Moskva: İskusstvo.
- Rempel L. İ., (1982), *Dalekoe i Blizkoe Stranitsı Jizni, Bıta, Stroitel'nogo Dela Remesla i İskusstva Staroy Buharı: Buharskie Zapisi*, Taşkent: Gafura Gulyama.
- Rempel, L. İ., (1961), *Arhitektury Ornament Uzbekistana*, Taşkent: Glavizdata Ministerstva Kulturi UzSSR.
- Rustamova, R., (2019), *Karahanlı Devri Mimarisi ve Bezemeleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, doktora tezi
- Samur, S., (2006), “Nerşahî maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, s. 362-563. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Saray, M., (1988), “Abdullah Han maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, s.104. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tiryaki, Y., (2006), “Namazgah maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, s. 359-360. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Türkoğlu, İ., (2010), “Şeybâniler maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, s.45-47. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ürer, H., (2018), “Namazgâh / Musalla maddesi”, *Türk – İslam Arkeolojisi ve Terminolojisi*, Ege Yayınları.
- Voronina, V. L., (1950), “Neizvestnie Pamyatniki Sredney Azii”, *Materialı Po İstorii i Teorii Arhitekturi Uzbekistana*, s. 84-100. Akademii Arhitekturi SSSR.
- Zasıpkin, B.N., (1948), *Arhitektura Sredney Azii, Drevnih i Srednih Vekov*, Moskva: Akademii Arhitekturi SSSR.

Fotoğraflara ait internet kaynakları

http://cdn.rasmir.com/gallery/category_3/gallery_1103_3_1588405.jpg (Erişim Tarihi: Temmuz 2022)

https://www.archnet.org/_next/image?url=https%3A%2F%2Fadmin.archnet.org%2Ffrails%2Factive_storage%2Fblobs%2FeyJfcmFpbHMiOnsibWVzc2FnZSI6IkJBaHBBCE9tIiwiaXhwIjpudWxsLCJwdXliOiJibG9iX2lkIn19--55463e759bcb7a5e5f8074e3c225e1cadf8bee9f%2FICW0052.jpg&w=1920&q=75 (Erişim Tarihi: Temmuz 2022)

https://www.archnet.org/_next/image?url=https%3A%2F%2Fadmin.archnet.org%2Ffrails%2Factive_storage%2Fblobs%2FeyJfcmFpbHMiOnsibWVzc2FnZSI6IkJBaHBBCE9tIiwiaXhwIjpudWxsLCJwdXliOiJibG9iX2lkIn19--55463e759bcb7a5e5f8074e3c225e1cadf8bee9f%2FICW0052.jpg&w=1920&q=75

[ZSI6IkJBaHBBcENtIiwiZXhwIjpudWxsLCJwdXIiOiJibG9iX2lkIn19--e1585970bde85d60863e14cd98805855e8df2843%2FICW0048.jpg&w=1920&q=75](https://www.orientalarchitecture.com/sid/1316/uzbekistan/bukhara/namazgah-mosque) (Erişim Tarihi: Temmuz 2022)

<https://www.orientalarchitecture.com/sid/1316/uzbekistan/bukhara/namazgah-mosque> (Erişim Tarihi: Temmuz 2022)

BÖLÜM 20

ANKARA 2. DÖNEM İSTİKLAL MAHKEMESİ'NDE TARİKAT-I SALAHİYE DAVASI YARGILAMALARI; OSMAN DAVER ÖRNEĞİ

Hacer GÖL^{1}*

1 * Doç. Dr, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, hacergol@gmail.com ORCID: 0000-0003-
2371-7947.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı sonucunda müttefiklerinin yenilmesi sonucu savaşı kaybetti ve 30 Ekim 1918’de Mondros mütarekesi imzalandı. Bu sırada devletin başında Osmanlı tahtının sonuncu padişahı Sultan Vahideddin bulunuyordu. İttihatçı liderler gelinen durum karşısında devletin, fırkalarının ve kendilerinin akıbetini düşünerek ülkeyi terk etti (Göl, 2021, s. 51). Sadrazam olarak Vahideddin yanlısı bir politika izleyen Damat Ferit Paşa ve ona nispeten daha ılımlı olan Ahmet Tevfik Paşa’nın çoğunlukla öne çıktıkları yeni bir dönem başladı. Bu yeni dönemde İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali halk tarafından büyük protestolar ve tepkilerle karşılandı ve Damat Ferit Paşa Hükümeti’ne karşı olan güveni sarstı. Mütarekenin ağır şartlarına yükselen itirazlar Anadolu’da bir direniş hareketine evrildi. Bu direnişçiler ile İstanbul Hükümeti karşı karşıya geldi. Milliyetçi eylemlerin, himaye ve manda sorunlarının ortaya çıktığı, kendine münhasır özellikler taşıyan siyasal kutuplaşmalar içerisinde birçok fırka ve cemiyet vücut buldu. Bunlardan bir tanesi de Tarikat-ı Salahiye idi.

Gizli ve ihtilalci bir örgüt olan Tarikat-ı Salahiye, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu, Askeri Nigahban Cemiyeti’nin ikinci başkanı, İla-yı Vatan Cemiyeti’nin fiili yöneticisi olan Kiraz Hamdi Paşa tarafından İstanbul’da kuruldu. Kiraz Hamdi Paşa Abdülhamit döneminde genç yaşta Erkan-ı Harb’te mirlivalığa yükseldi. 1914 yılında emekliye sevk edilince İttihat Terakki karşıtı oldu. I. Dünya Savaşı’nda yeniden hizmete alındı. Milli Mücadele’ye kişisel ve örgütsel olarak karşı çıktı. (Halıcı, “San Remo Görüşmeleri: Vahideddin, Bir İttihatçı ve Üç Yüzellilik”, Güz 2015, s. 284-285) Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerindendi. Nigahban Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkasını birleştirerek İttihat ve Terakki’ye karşı şiddet politikası uygulamak istemiş ancak bunda başarı sağlayamamıştı (Akşin, 2010, s. 120). İstanbul Hükümeti tarafından Ali Fuat Paşa’nın yerine Eskişehir’deki 20. Kolordu Kumandanlığı’na atandı ve burada İngilizlerle işbirliği yaparak Milli Mücadele karşıtlığını sürdürdü. 16 Kasım 1922’de ülkeden kaçtı. Anadolu’yu iç savaşa çeviren ayaklanmalarda başrol oynadı. (Halıcı, “Yüzellilik Bir Muhibin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza”, 2020/11, s. 2345-2346).

Sabık Sultan Vahideddin ile Kiraz Hamdi Paşa’nın bağlantısı yurt dışına çıktıkları günlerde de devam etti. Sabık Sultan onu dış dünyadan haberler aldığı bir ajan olarak kullanmak istiyordu. Sultanın bu zaafını anlayan Kiraz Hamdi Paşa önce Vahideddin yanlısı bir neşriyat yayınlıyacağını söyleyerek, daha sonra da bir teşkilat kurmak için Osmanlı’nın son sultanına yanaştı. Önceleri “tarik” yani “yol” mahiyetinde ortaya koyduğu bu teşkilatı kısa bir zamanda genişletti. Eline bir defter alarak kurduğu bu teşkilata aklına gelen herkesi kaydetmişti. Ancak bu tarikin kuvvetlenbilmesi için kuvvetli bir baş lazımdı. Bu baş olarak Vahideddin’e “Gavs-ı

Azam» ismini veriyordu. Sultanı tarikatın Piri olarak görüyordu. Sakallı Rıfkı tarafından da bir marş yazılmıştı. Kiraz Hamdi'nin bu işi Vahideddin'in son derece hoşuna gitmişti. Bu sayede mevkii ve makamına tekrar kavuşacağını ümit etmişti (Nevzad, 1937, s. 241-342). Tarık Mümtaz Göztepe, Kiraz Hamdi Paşa'nın "tarik-i salah" da denilen bu kuruluşu Vahideddin'den para koparmak amacıyla ortaya koyduğu yeni bir oyunu olarak nitelendirir (Göztepe, 1994, s. 363) .

19 Eylül 1920'de kurulan Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti'nin merkezi İstanbul İlä-yı Vatan Cemiyeti lokaliydi. Kurucusundan dolayı doğal olarak üyeleri arasında Hürriyet ve İtilafçı ve İlä-yı vatancı kişiler de yer almaktaydı. Arap Asım Bey, Kiraz Hamdi Paşa'nın Eski Yaveri İsmet Bey, Yeniköy Sabık Belediye Müdürü Kemal Bey, Ahmet Rasim, Avni Hoca bunlar arasındaydı. Diğer üyeleri ise Distolcu Osman Daver, Nuri Bey, Zambaoğlu Hristaki, Ertuğrul Şakir, Tevfik Hamdi Bey, Yüzbaşı Nihat Bey, Romanyalı Halil Bey, Hacı Ali Nakil Bey'di.

Tarik Zafer Tunaya, hayli gürültü ve dedikodu yaratmış olan bu kuruluşun ortaya çıkış nedenlerini sadece mütareke döneminde aramanın bize yeterli sonuçlar vermeyeceğini söyler. Çünkü cemiyetin esas çalışmalarını özellikle 1925 yılının ortalarına değin çeşitli olaylar içerisinde. Bu nedenle de Cumhuriyet tarihinde onun faaliyetlerinin incelenmesi daha doğru olacaktır (Tunaya, 1999, s. 556-557).

Tarikat-ı Salahiye mütareke döneminde İttihatçılara ve onların başlattıklarına inandıkları Anadolu hareketine daha sonra da cumhuriyetçilere karşı çıkmışlardı. 1922 sonlarında Anadolu'da tutunamayacaklarını anlayınca yurt dışına kaçmışlardır. Buradan da İslam dünyasını kurtarmak ve bir Arap Birliği oluşturmak gayelerine de sahiptirler (Tunaya, "Türk Devrimine Karşı İdeolojik Bir Muhalefet Girişimi: Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti ve Eylemleri", 1984, s. 259-260). Özellikle Kiraz Hamdi Paşa'nın Romanya Köstence'ye gittiği bilinmektedir.

Tarikat-ı Salahiye'nin Cumhuriyet döneminde göz önünde olan üyelerinden birisi Osmanlı Daver'di. Kendisi ve arkadaşları Anadolu'da hayvanlar arasında yaygın olarak bilinen keleş hastalığı da denilen bir hastalığın tedavisinde kullanılan Distol adı verilen bir ilacı köy köy, kasaba kasaba dolaşarak halka pazarladıkları için Distolcular olarak da adlandırılmışlardı (BDA, BCA, 30.18.1.1.13/22-17,1,2). Bu ilaç vasıtasıyla Cumhuriyet karşıtı, halife yanlısı bir propaganda yapmak, doğuda hükümete karşı ayaklandırma çıkarmak gibi suçlamalarla yargılanmıştı. Araştırmanın konusu İstiklal Harbi'nden yeni çıkmış olan Türkiye'de Tarikat-ı Salahiye'lerden Osman Daver'in Ankara 2. İstiklal Mahkemesinde yargılanmasıdır.

OSMAN DAVER'İN ANKARA 2. İSTİKLAL MAHKEMESİ'NDEKİ YARGILANMASI

Baba adı Rasih olan Osman Daver Ünye/Ordu'luydu. Doğum tarihi 1298 olarak mahkeme kayıtlarına geçmişti. Mütakaidd Süvari Mülazım-ı Evveli, Kıdemli Yüzbaşılık görevlerinde bulunmuştu. Onun tutuklanması 1925 senesi sonlarında Distol adı verilen ve hayvanlarda keleş hastalığını tedavi etmek için kullanılan bir ilacı satmak için Anadolu'da gezerken bir yüzbaşı tarafından kendisinden şüphelenilmesi üzerine olmuştu. Bu dönem Şeyh Said İsyanı'nın hazırlık safhalarına rastlamaktaydı. Konya'da Mayıs başlarında tutuklanan Osman Daver aranmış ve üzerinde komiteci olduğuna delalet ettiği sanılan belgeler bulunmuştu (Bardakçı, 1998, s. 356). Böyle bir şüpheli olayı sonucunda Tarikat-ı Salahiye davası ortaya çıktı. Yapılan tahkikat ile Osman Daver'in daha önce Bayezit meydanında Kemaliyeli İbrahim'in kahvesinde hilafet yanlısı kişilerle görüştüğüne dair emniyet kaydı olduğu görülerek kendisi ve arkadaşları tutuklandı (Cumhuriyet Gazetesi, 16 Temmuz 1925).

Ali Çetinkaya'nın başkanlık ettiği Ankara 2. İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Osman Daver ,Tarikat-ı Salahiye adı altında taklib-i hükümet maksadıyla cemiyeti fesadiye teşkil etmekle suçlandı (BDA, BCA, 30-18-1-12/76-5,3). Bir başka deyişle Distolculuk yani Distol ilacı satmak bahanesi ile Anadolu'yu dolaşarak hükümete karşı propagandada bulunmak, dini siyasete alet ederek Tarikat-ı Salahiye namıyla gizli bir teşkilat kurmak suçlarıyla itham edildi.

Osman Daver'in yargılanmasına ilişkin Ankara 2. İstiklal Mahkemesi tutanakları oldukça fazladır. Ayrıca Şark Mahkemesine de konu taşınmış olduğu için oradaki tutanakların da incelenmesi gereklidir. Buna diğer şahitlerin Osman Daver hakkındaki ifadeleri de eklendiğinde bu tutanak kayıtlarının hepsine burada yer vermek bu çalışmanın sınırını aşacağından mümkün değildir. Bu nedenle tutanakların bazı bölümleri ve sorulan bazı sorular ile verilen cevaplara burada yer verilecektir. Bunlar şu şekildedir:

“... ”

Reis: Tekaüd müsünüz ihraç mı?

Maznun: Bidayette tekaüd oldum. Bi'l-ahire Kuva-yı İnzibatiye'de müstahdem diye nisbet-i askeriyem kat edildi.

Reis: Şimdiye kadar taht-ı muhakemeye alındınız mı?

Maznun: Bu meseleden dolayı İstanbul'da bir heyet teşkil etmiş idi. Kuva-yı İnzibatiye'de istihdam edilmekle maznun olarak taht-ı muhakemeye alındım. Kuva-yı İnzibatiye'de bulunmadığım tahakkuk etti. Men-i muhakememe karar verildi. Bi'l-ahire Bursa'da ikinci bir heyet teşekkül

etti (İM. T3.K021.D071-1,G001,006). Burada nisbet-i askeriyemin kat'ına karar verildi.

Reis: Sebeb-i tevkifiniz hakkındaki iddianâmeyi okuyacağız ve dinleyiniz. [İddianâme okundu.]

Meali: Hükûmet aleyhine teşkilât-ı hafîyye icrâsı suretiyle memleketin nizam-ı ictima'ı ve huzur ve sükûneti ihlâl etmekle mazhar Antalya Fener İdâresi Rûsûm Memuru Piyade Yüzbaşılığından Mütেকaid Nihad ve distol ilacı satmak bahanesiyle Anadolu'da dolaşan İstanbullu ve [12]98 tevellüdlü matrud Süvari mülâzımlarından Osman Daver Efendilerin muhakeme-i aliyyelerine tevdîi heyet-i vekilce takarrür etmiş ve ihtiyat zabitanından Nuri Efendi'nin dahî mes'elede şiddetle alâkadar olduğu görülmüş olmağla her üçünün mevkufen icrâ-yı muhakemeleri talebiyle evrak-ı mevcude ber-mûcib-i melfûfat takdîm kılınır efendim... (İM. T3. K021. DO71-1 G001.0007).

...Reis: Mektepten neş'etinizden i'tibaren hangi kıt'alarda bulundu iseniz söyleyiniz.

Maznun: Bidâyette Edirne'de Yedinci Süvari Alayı'nda bulundum. Sonra Mustafapaşa'da, sonra hafif süvari livalarda, Dimetoka'da bulundum. Ondan sonra Gördes Süvari Takım Zabitliğine ta'yin olundum. Ondan sonra hafif livalarda istihdam olundum.

Reis: Nerelerde?

Maznun: Edirne civarında Kırkkilise'de, sonra İtalya Harbi'nde Mili ve Maronya mıntıkasında bulundum.

Reis: Aynı alayda mı?

Maznun: Dokuzuncu Alay'da

Reis: Balkan Harbi'nde?

Maznun: Balkan Harbi'nde Müstakil Süvari Fırkası ile Silobi Çiftliği istikametinde bulundum. Ondan sonra aldığım emir üzerine Keşan, Lüleburgaz, Pavli istikametinde Hristiyanların İslâmlara karşı yapmış olduğu mezalime karşı bunları tenkil vazifesiyle mükellef oldum. Bi'l-ahire Tekfurdağı'nın işgali münasebetiyle kara tarikiyle Gelibolu'ya iltihakım emredildi. Oradan kara tarikiyle Gelibolu'ya iltihak ettim.

Reis: Mülâzım-ı evvel olarak mı nisbet-i askeriyeniz kat' edildi?

Maznun: Hayır efendim kıdemli yüzbaşı olarak.

Reis: Balkan Harbi'nde mülâzım-ı evvel miydiniz?

Maznun: Evet (İM. T3. K021. DO71-1 G001.0008).

Reis: Ne vakit yüzbaşı oldunuz?

Maznun: [1]333'de Çanakkale'de 55. Fırka'da idim.

Reis: Kıdemli yüzbaşı ne vakit oldunuz?

Maznun: 55. Fırka'da kıdemli olmaklığım için emrim yazılmıştı. “Müddeti geçiyor kendisi kıdemliliğe layıktır” diye yazıldı. Emrim gelmedi. Bi'l-ahire İstanbul'a gittiğim zaman kıdemlilik emrim gelmiş idi.

Reis: Hangi tarihte?

Maznun: İngilizlerin hemen girdikleri sıralarda.

Reis: Balkan Harbi'nden sonra nerelerde bulundunuz?

Maznun: Yine Edirne'de bulundum.

Reis: Harb-i umûmîde?

Maznun: Harb-i umûmîde aldığım bir telgraf üzerine İstanbul'a iltihak ettim.

Reis: Hangi emirle?

Maznun: Efendim şahsım namına değil kolorduya bir emir gelir ve denilir ki: Osman Efendi levâzım-ı umûmîyye emrine verilmiştir. İ'zâmı kolordu, aldığı emir üzerine beni İstanbul'a gönderdi.

Reis: İstanbul'da nereye?

Maznun: İstanbul Levâzım Riyaseti emrine girdim.

Reis: Levâzım-ı Umûmîyye Riyaseti emrine mi?

Maznun: Evet efendim o zaman seferberlik ilân olunmuştu.

Reis: Hangi seferberlik?

Maznun: Çatalca, Küçükçekmece ve civarında tahaşşüd edecek kuvvetlerin erzak ve sairesinin tevzî'ine me'mur ettiler (İM. T3. K021. DO71-1.G001.0009)

Reis: Kiminle muhabere eder idin?

Maznun: Doğrudan doğruya Levâzımat-ı Umûmîyye Riyâseti ile.

Reis: Orada ne kadar kaldın?

Maznun: Bir buçuk ay kadar kaldım. Kolordu anbarlarının te'sisine kadar çalıştım. İkinci bir emirde İzmit müdehharları emrine geçmekliğim emredildi. Orada da bir sene kadar bulundum. Fakat bu vaziyet benim işime gelmediği cihetle bir istid'â verdim. Harb zabiti bulunmaklığım dolayısıyla bu vazifeyi îfâdan âcizim binaen-aleyh beni kıt'ama gönderiniz dedim. Bu istid'âm terviç edildi. Çanakkale Süvari Yirmi Yedinci Ala-

yı'nın Dördüncü Bölüğü'ne ta'yin edildim. Bi'l-ahire gurub emriyle Elli Beşinci Fırka Mülhaklığı'na ta'yin edildim.

Reis: Yani o bölükte kaldınız mı?

Maznun: O bölükte az bulundum. Bi'l-ahire Elli Beşinci Fırka Mülhaklığı'na ta'yin edildim. Sonra Elli Beşinci Fırka Yirmi Yedinci Alay'dan Müretteb Bölüğün bazı hususattan dolayı bölük kumandanının taht-ı muhakemeye alınması üzerine başka süvari zabiti bulunamaması cihetiyle bendenizi fırka süvari bölüğü kumandanlığına naklettiler. Nihâyete kadar bu bölükte îfâ-yı vazife ettim. Bi'l-ahire fırka Tekfurdağı'na hareket emri aldı. Oraya gelir gelmez hayvanatımız kıta'âta tevzî' edildi. Artık süvari bölüğü namı kalmadığı için o zaman Hüsnü Bey'in kollar kumandanı bulunması ve kendisinin de hasta olması dolayısıyla.

Reis: Kimin?

Maznun: Kaymakam Hüsnü Bey, kendisi Mekteb-i Harbiyede fûrusiyet piyade fûrusiyet muallimi idi. Bu vazifeyi Hüsnü Bey'den bendenize devrettiler. Elli Beşinci Fırka'da bu vazife ile kaldım.

Reis: Ne vazifesi?

Maznun: Kollar Kumandanı vazifesi, sonra Kollar lağv edildi. Fırka'da bir vazife (IM. T3. K021. DO71-1. G001. 00010)."

"..... müteakiben Osman Dâver huzûr-ı hey'ete alınarak isticvab ve muhakeme edildi.

Reis: Siz şimdi anlatın. Distol ilacı satmak bahanesi ile hangi kasabalara hangi kazaları uğradınız?

Osman: İstanbul'dan hareket ile Afyon'a geldim.

Reis: Afyon'da ne kadar kaldın?

Maznun: Bir haftadan ziyade efendim

Reis: Sonra?

Maznun: Bolvadin'e

Reis: Bolvadin'e doğru mu geçtin?

Maznun: Hayır efendim. Çobanlar'a geçtim. Sonra Çay'a geldim. Çay'dan Bolvadin'e geçtim.

Reis: Çay'da ne kadar kaldın?

Maznun: Orada kalmadım

Reis: Bolvadin'de?

Maznun: 13-14 gün kaldım

Reis: Orada ilaç sattın mı?

Maznun: Sattım efendim.

Reis: Sonra

Maznun: Oranın Çeke ve Burunsuz köyleri var. Oralara uğradım. Hayvanata tecrübe yaptık. Sonra Bolvadin'e geldim. Bolvadin'den sonra Akşehir'e geçtim. Akşehir'de bir hafta kadar kaldım.

Reis: Köylerine çıktın mı?

Maznun: Çıkmadım efendim.

Reis: Akşehir den sonra?

Maznun: Konya'ya geçtim.

Reis: Ne kadar kaldın? Kalmadın mı?

Maznun: Kaldım efendim oradan Çumra'ya ve Çumra'dan Karaman'a geçtim.

Reis: Kaç gün kaldın? (IM. T3. K021. D075-1. G009.0034)

Maznun: 10 gün kaldım.

Reis: Sonra?

Maznun: Ereğli'ye geldim.

Reis: Kürt isyanı başladığı zaman nerelerde bulunuyordun?

Maznun: Seferberlikte Niğde'de idim köyleri dolaştım geldim.

Reis: Bor'da da dolaştın değil mi?

Maznun: Bor'a geldim Bor'dan Niğde'ye geldim.

Reis: Şimdi ta'kib ettiğin istikamet i'tibarıyla bilhassa Bor ve Niğde havalisinde isyanı tamamen benimseyerek propaganda da bulunduğun ve yaptığına dâir birçok insanlar şهادet de bulunmuştur. Tabidir ki senin gibi onların böyle hayvanlarına ilaç satmak vazi'yyetinde olan bir adama karşı gelişigüzel hiçbir kimseye iftira etmez. Şimdi onları şهادetlerini okuyacağım dinle.

Reis: Niğde'nin Çiftlik cariyesine uğradın mı?

Maznun: Uğradım.

Reis: Orada Hacı Osman ile görüştün mü?

Maznun: Görüştim fakat muhtarın yanına birisi gelmişti. Zannedirim budur. Kat'iyyetle bilmiyordum.

Reis: Birçok kimselerin ifadeleri vardır. Bunların ifadesi Niğde Mah-

kemesi tarafından alınmıştır. Okuyacağım dinle:

Niğde Adliyesi'nden gelen istinabe evrakı okundu: Distol ilacı satmak bahanesiyle Niğde vilayeti dahilinde propagandada bulunmak maddesinden dolayı maznun olup Ankara İstiklal Mahkemesi'nce muhakemesi derdest-i icra olan distol ilacı bayi memuru Osman Daver Efendi hakkında şahit olan Bor Kazâsının Ulukışla karyesinden Mahmutoğlu Mehmet ve Ortaköy muallimi Ahmet Efendi ve Hancı Yaşar ve tahsil memuru Ahmet Efendi ve Niğde'nin Çiftlik karyesinden Hacı Osman ve Muhtar Hacı Abdullah oğlu Mustafa ve Hacıbeyli Karyesinden Hacıömeroğlu Hüseyin ve Ferhenk Karyesi Hatibi Mükremin ve karye imamı (IM_T3_K021_D075-1_G009_0035) Hacı Mehmet hoca ve Ferhenk karyesi muhtarı Gani Çavuş'un ifadelerinin bi'n- niyabe sür'at-i ahzıyla zabıtnamenin teşri'-i irsali Ankara İstiklal Mahkemesi'nin 30 Mayıs 341 tarihli şifreli telgraf nağmesi atfen Niğde Cinayet Müddei Umumiliği'nin 2 Haziran 341 tarih ve 167/ 970 numaralı müzekkere-i mahsusasında beyan kılınmış ve bu babda cinayet müdde-i umumiliğinden makam-ı vilayete ve jandarma kumandanlığına yazılan müzekkere üzerine bir kısım şahidin celp edilmiş olduğu haber verilmekle heyeti hâkimi cinayet müdde-i umumi huzuruyla içtima ederek bu bab'da mütalaası istifsar olunan müdde-i umumi mûnaileyh : Meselenin cürmi siyasi mahiyetinde görülmesine mebni hafiyyen muhakeme icrasına karar verilerek ba'de't-tefhim huzur-ı mahkemeye şahid: Niğde'nin Çiftlik karyesinden Karaali oğullarından Hacıömeroğlu 46 yaşında Hacı Osman ve Yoğurtçuoğullarından 43 yaşında Mustafa bin Hacı Abdullah ve Hacıbeyli karyesinden Binamazoğullarından Hacıömeroğlu 31 yaşında Hüseyin ve Ferhenk karyesinden Hatipoğullarından Ali mahdumu 51 yaşında Mümin ve Avşar oğullarından olan Mehmet oğlu İmam Hacı Mehmet Efendi Veli Bekir oğullarından Dede mahdumu muhtar Abdünnaki birer birer huzuru mahkemeye çıkarılarak lede's-sual tanıdıkları muhasama, adavet karabet ve hukuki ve mâni-i Şehadet bir halleri olmadıklarını söylemeleriyle usûli muhakemât-ı cezai kanununun 268 maddesi vicahen (?) muhlifen ve münferiden istima' olunduklarında bunlardan Hatip Osman:

Karyemiz Muhtarı Mustafa Ağa'nın odasında görüştüm. Koyunlara faideli ilaç vereceğinden bahisle koyun sahiplerine malumat vermesini muhtara söylemiş. Muhtar haber gönderdi. Ben de muhtarın odasında Osman Efendi'nin yanına gittim. Akşam yemeğinden sonra idi. Hoşbeşten sonra Osman Efendi koyunların tedavisi için verilecek ilaçların sûret-i isti'malini ve ağnam üzerindeki fevaidini anlattı. Ve bu hususa dair izahat verdi. Ba'dehu Osman Efendi havadisler den ne var ne yok? diye sual ettim. Baytar Osman Efendi cevap verdi. İstanbul'da bir şeyhe rasgeldim Yunanlılar Sakarya'ya kadar istila etti. Ne olacak halimiz şeyh efendi? deyince şeyh de inşallah yakında askerimiz galip gelecek dedi. Sonra şeyhe karşı

halife ne olacak? diye sual ettim. Müslümanlar halifesiz olamaz. Halife bakidir diye şeyh söyledi. 10 gün sonra Yunanlılar Sakarya'dan kaçtı. Şeyhin dedikleri çıktı. Gerçi isyan eden (İM. T3.K 021-D075-1.6009-0036) Kürtler de halife taraftarı ise halife de meydana gelirse şeyhe veliyyullah diyeceğim diye söyledi. Ben Osman Efendi'nin bu sözüne pekala şimdiye kadar birçok padişahlar geldi geçti. Fakat bir aşar usulünü kaldıramadılar. hükümetimiz bunu bizim üzerimizden kaldırdı. Bak bizi ne kadar rahat tutuyor ve rahat yaşıyor dedim. Buna karşı o doğrudur cevabın da bulundu. İstedigimi söyledim. Fakat başkaca konuşmadık ayrıldım. Daha olsa bilâ-tereddüt söyledim. Çünkü hükümetimiz bizi rahat tutuyor dedikten sonra Osman Efendi başka konuşmadı. Sabahleyin 2 koyun tutarak getirdim. Osman Efendi 2 koyuna ilaç attı. İkisi de öldü diye ifade-i evveliyesine mutabakaten beyan-ı şehadet eyledi. Lede's-sual ifadesinde mevzu-u bahs şahsın ismi ne olduğu hakkında merkurum tarafından bir söz söylemediğini ve merkurum Osman Efendi hakkındaki kanaatimi de hıyanet maksadıyla mı? Hüsnü niyetle mi? bu sözleri söylediğini bilemeyeceğini ve merkurumun kurâ-yı sairede dahi propaganda yaptığından malumatı olmadığını ilaveten tezkâr eyledi.

Diğer şahit Hacı Abdullahoğlu Mustafa Efendi: Baytar Osman Efendi olduğunu söyleyen şahıs:

İkinci zamanı odama geldi. Ale's sabah gitti. Hanemde bulunuyordum. Bir misafir geldi diye söylediler. Çıktığımda kapının önünde asker elbiseli, kalpaklı birisi duruyor. Ne istiyorsun? Buyurun dedim. Koyunlara ilaç vereceğim koyun sahiplerine haber gönder baytarım dedi. Ben de Hatip Hacı Osman Efendi'ye ve diğerlerine haber gönderdim. Hatip Hacı Osman Efendi'den başka gelen olmadı ve bir gece odamda misafir kaldı. Koyunlara ilacın ne suretle verileceğini uzun boylu tarif etti. Faidesini anlattı. Hatip Hacı Osman Efendi havadis ne var ne yok diye sual etti. Osman Efendi cevaben Yunanlılar Sakarya'ya geldikleri zaman İstanbul'da bir şeyhe tesadüf ettim. Şeyh efendi ne düşünüyorsun dedi. Ben de Yunanlılar Sakarya'ya geldiler deyince yakında bizimkiler İnşallah galip gelecek diye şeyh söyledi. Halife ne olacak diye şeyhe sordum. Müslümanlar halifesiz olamaz halife bakidir diye şeyh söyledi. Sonra Yunanlılar Sakarya'dan kaçtılar. Şeyhin dediği çıktı. Eğerçi isyan eden Kürtler de halife taraftarı ise halifede meydana gelirse şeyhe veliyullah diyeceğim diye Osman Efendi söyledi (İM. T3. K021-D075-1.6009-0037). Ben bir şey söylemedim fakat Hacı Osman Efendi şimdiye kadar birçok padişah gelip geçti mültezimler mallarımızı haklı haksız elimizden alıyorlardı da kimse bu aşar'ı kaldıramadı hamdolsun hükümetimiz bunu bizim üzerimizden kaldırdı. Bizi son derece rahat tutuyordu diye söyleyince o da doğrudur dedi. Bir sual etmedik, oda şeyhin ismini veyahut nereli olduğunu söylemedi. Hatip Hacı Osman Efendi bir saat kadar görüştüktan sonra kalkıp

hanesine gitti. Benim de hanemde zevcem hasta olduğundan fazlaca oturamadım. Baytar Osman Efendi bunlara ilaç etti. Fazlaca eğleşmeyerek bırakıp gitti. Fakat koyunlarda öldü ve başka bir şey söylemedi ve incindim diye ifade-i evvelliyesine mutabık olarak beyanı şهادet eyledi.

Diğer şahit Hacıömeroğlu Hüseyin: Baytar Osman Efendi olduğunu söyleyen bir şahıs saat gündüz yani akşamüzeri 12’de geldi. O gece hanemizde muhtar olması dolayısıyla misafir kaldı. Sabahleyin erkence gitti. Koyunlara kelebek ilacı veriyordu. Osman Efendi koyunların ölmemesi vesaire için Avrupa hükümetleri bakın neler düşünüyor. Birisi bir şey yapamazsa diğeri başlıyor. Evladının evladı Velhasıl torunları o şeyi yapana kadar uğraşüyor. Nihayet Paşa çıkarıyorlar. Fakat bizim hükümet böyle şeyleri düşünmüyor diye akşam görüşürken söyledi. Benim pedirim o günlerde vefat ettiğinden Osman Efendi’nin yanından ayrıldım. Sabahleyin kalkarak misafirim Osman Efendi’nin yanına geldim. Çay içiyor idik. Osman Efendi bu defa kabine değişiyor Mustafa Kemal Paşa düşecek dedi. Ben de Mustafa Kemal Paşa ne için değişecek diye söylediğimde İstanbul’da halife taraftarlarını sürgün ettiler, ortalık biraz karışacak, asker toplanacak. Fakat zannedersen buralarda toplanmayacak. Çünkü onlar Avrupada boş durmuyorlar (yani halife ve taraftarları). Bunu ancak sana söylüyorum başkası olsa söylemem dedi. Bu sıra ilaç ettirmek üzere koyun getirdiler. Osman Efendi lafı kesti bu sözleri söylerken kimse yoktu. İstanbul’da bizim hastanemiz ve ecza hanemiz var. Oradan ilaçları Niğde’ye getiriyoruz %8 ile yani %8 ile satmak üzere istersen sana da vereyim dedi (İM. T3 K 021-D075-1-6009-0038). Ben köylüyüm ilaç satmam dedim. Başka bir şey söylediğini hatırlamıyorum. Kimsenin köyde görüşüğünü görmedim. Yahyalı Ovası’ndaki köylere gitti.

Diğer şahit: Alioğlu Mümin dahi;

Baytar gelmiş gelecek ilacı sattığını haber aldım. Gani Çavuş’un odasına vardım. Odada karyemizden olan (?) Gani Çavuş ve imam Hacı Hoca Bayraktar oturuyorlardı. Hane sahibi zeytin ve yemiş fazlaca hararet verdiğiinden dolayı bu zeytunu bir daha yemeyeceğim diye söyleyince Baytar Osman Efendi zeytin hakkında bir ayeti kerime okudu. zeytunun faziletlerinden bahsetti. Ben de; Doktor Efendi alim imişsin diye söyleyince evet ben alimim. Bir şeye benzetemedim mi? dedi ve gece külahlı gündüz silahlıyım. Böyle bir adamım diye söyledi. Bu sırada kapının önüne koyun getirdiler. Osman Efendi kalkarak ilaç atmaya başladı. Bende biraz buna baktım. Sonra haneme gittim. Ben Osman Efendi’nin yanına vardığımda balada arz ettiğim şeyleri söyledi. Başkaca yanına varmadım ve görüşmedim. Karyemizden Emin Ağa namında birisi bir kadınla izdivaç etmiş. Fakat zevcesine yakın olamamış tabiri mahalleyi mucibince bağlı imiş. Bunu Osman Efendi işitmiş. Ben onu açarım. Zevcesine yakın olabilir demiş ve bir nüsha vermiş olduğunu haber aldım. Fakat benim yanımda ver-

medi. Zevcesine yakın olamadığından bağlı olduğundan dolayı kendisine Osman Efendi tarafından verilen emin Ağa'nın bağıını Osman Efendi'nin nüshası çözmüş, zevcesine yakın olmuş olduğundan oda yani Emin Ağa bir insaniyet olmak üzere Niğde'ye kadar Osman Efendi götürmüş fakat ücret alıp almadığında malumatım yoktur.

Diğer şahit İmam Hacı Mehmet Efendi bin Mehmet:

Karyemize baytar gelip koyunlara ilaç satmak üzere olduğunu söylediler. Ben de baytarın bulunduğu Gani Çavuş'un Muhtar odasına vardım. Gani Çavuş zeytin yediğinden dolayı fazlaca hararet olduğunu anlatıyor idi. Baytar Osman Efendi de zeytin hakkında bir ayet okuyordu. Karyemiz hatibi Mükremin Efendi hocalığın var Osman Efendi deyince ne anlamıyorsun ya; ben gece külahlı gündüz silahlıyım boş değilim. Alimim diye söyledi. sonra karyemizden Emin Ağa namında birisi izdivaç ederek zevcesine yakın olamadığından dolayı Osman Efendi bu Emin Ağa'ya nüsha vermiş ve bağı da açmış olduğunu işittim. Başka bir şey işitmedim. Yanında biraz eyletim. Başka zaman ve saatte yanına varmadım. Ben Ali Hoca'ya öyle baytarın defterine bir şey yazdığını söyledim ve defteri de görmedim. Ben Ali Hoca'nın dükkanına vardım. Bizim köye bir baytar geldi. Hatip ile zeytin meselesi hakkında görüştüm. Ayet okudu. Ben gece külahlı gündüz silahlıyım, alimim diye söylüyor diye söyledim. Fakat öyle bir defter meselesini söylediğim hatırımda değildir.

Muvacehe: Enehel'den Bakkal Ali Hoca Ferhenk karyesi imamının dükkanlarına gelerek karyeleri ne bir baytar gelip Hatip Mükremin Efendi ile zeytin meselesi mevzubahis olduğundan zeytin hakkında ayet okuduğunu ve gece külahlı gündüz silahlı olduğunu laf arasında bazen Osman Efendi'nin defterine bir şeyler kaydettiğini tahkikat esnasında ifade ettiğinden ve Ferhenk karyesi imamı Hacı Mehmet Ali Hoca'ya ve diğerlerine söylemiş ise de bu defter meselesini söyleyip söylemediğini derhâtır edemediğini söyleyince Ali Hoca da şahsına karşı denevi (?) bazı laf söylendiği zaman Osman Efendi defterine bir şeyler kaydediyordu. Ben söylemediğimi (?) Hoca Hacı Mehmet'in şahsına karşı söylediği ve Hoca Mehmet ise hatırında kalmadığını ifade etmekle ifade-i evveliyesi veçhile beyanı şehadet etmekle beraber filhakika elindeki deftere merhum Osman Efendi'nin ilaç verdiği esnada bir şeyler yazdığını görmüş ise de okumak yazmak bilmediği için ne yazmış olduğunu bilemediğini ilaveten tezkâr eyledi.

Diğer şahit: Muhtar Dedeoğlu Abdünnaki dahi hayvanlara ilaç satmak üzere birisinin Niğde'de kahvehanede ilacın faidesini ahaliye anlattığını dinlemiştim. Kendi hayvanlarımıza da (IM. T3. K021. D075-1. 6009.0040) ilaç lazım olduğundan ve ilaç satan baytarın kurâya çıkacağını haber aldım. Baytar Niğde'de Şakir Ağa'nın evinde müste'ciri Mehmet Ağa

vasıtası ile bir lira yevmiye ile bir bargir bulunduğunu ve fakat bargirin başka Mahalle gittiğinden Mehmet Ağa bana karşı Gani Çavuş sen köye gidiyorsun bu baytarı sen götür. Yevmiyesini sen al dedi. Esasen karyemizdeki koyunlarda fazlaca hasta olduğundan bunlara baktırmak üzere Baytar Osman Efendi olduğunu söyleyen şahsı hayvana bindirerek Niğde'den çıktık. Esnayı rahda şâyân-ı ehemmiyet bir şey görülmedi. Gece saat 2'de haneme geldik. Baytar Osman Efendi de odamda misafir kaldı. O gece vakit geç olduğundan yattı. Sabahleyin koyun sahiplerine haber gönderdik. Herkes ilaç almak üzere geldiler. Ben de biraz yemiştım. Bunun hararetinden bahsedince Osman Efendi zeytun hakkında bir ayet okudu. Hatip Mükremin Efendi de beyefendi hocalığında var (İM. T3 K 021.D075-1.6009. 0039) dedi. Buna karşın Osman Efendi evet ben boş değilim. Gece külahlı gündüz silahlıyım alimim dedi. Bu sırada koyunları ilaç ettirmek üzere geldiklerinden Osman Efendi lafı keserek dışarı çıktı. Koyunlara ilaç attı. Sonra ücretle ve yarım lira yevmiye ile karyemizden Çuhadar oğullarından Hasan'ın hayvanına binerek Yahyalı Ovası'na gitti. 3 gün sonra akşama doğru 12.00 raddelerinde Osman Efendi kiraladığı hayvanla köyümüze geldi. Muhtar olmağımı dolayısıyla odama misafir oldu. Karyemizden Emin tehhül ettiğini ve zevcesine yakın olamadığını ve bağlı olduğunu Osman Efendi işittiğın den 1 nüsha yazarak merkur Emin'e verip oda faidesini gördüğünden dolayı bir insaniyet olmak üzere Osman Efendi ikinci defa geldiğinde davet etti. Beraber gittik. Orada yemek yemekte iken o günlerde seferberlik ilan olunduğundan karyemize jandarmalar gelip beni çağırmişlar, kalkarak gittim ve jandarmaların istediğı askerleri anladım. ve jandarmaların yanına karye Bekçisi de vererek gece saat 3'te jandarmaları başka köye gönderdim. Bu sırada Osman Efendi... (İM. T3. K021. D075-1. G009. 0041)''.

“Maznun: Efendim bütün idare-i örfi Polis Müdürü salahiyetine verilmiştir.

Reis: Siz de bazı tedabir-i mahsusa cihetinden oraya mı merbut idiniz ?

Maznun: Hayır efendim. Yalnız evvelce arz ettiğim Arnavut çetelelerinin faaliyetine mani oluşum ve cürmün faillerine meydana çıkarışım ve hakkında verdiğim raporlar üzerine hangi istitlaat heyetine tevdi edilmişti.

Reis: Bu heyet-i istitlaat nerede idi?

Maznun: Merkez kumandanlığında idi.

Reis: Safvet beyin zamanında mı?

Maznun: Hayır daha evvel.

Reis: Sonra verdiğin raporlar seni böyle yapmıştı öyle mi?

Maznun: Evet. Hatta Ali Fuat beye Emin bey demiş ki bu zabıt bizim işimize gelmez. Bütün icraatımda mani teşkil ediyor. Binaen-aleyh ben bu zabıtı istemem. Şimdi emrini ver çıksın demiş.

Reis: Evvela şunu söyle. Sizin orada esas vazifeniz ve bir de vaziyet itibarıyla olan vazifeniz ne idi?

Maznun: Askerin zabt ü rabtını te'min.

Reis: Hangi askerin?

Maznun: Rami'de Poligon'da asker var idi (IM. T3. K021. DO75-1. G001. 0021).

Reis: O zaman asker filan kalmamış idi. Ne askeri arıyorsun?

Maznun: Müsaade buyurunuz arz edeyim. Fesanedede, sonra Kağıthane'de ve Rami'de Topçular'da var idi. Mürettep iki fırka var idi.

Reis: Kuva-yı inzibatiye fırkaları değil mi?

Maznun: Hayır beyim.

Reis: Asker kalmamış idi. Bir itfaiye askeri var idi. Onlarda terhis edilmişlerdi. Ortada iskeleden başka bir şey yok idi.

Maznun: Müsaade buyurunuz efendim. Bendeniz arz edeyim. Kuva-yı inzibatiye Harbiye Nezareti'nin önünde çadır kurmuşlar teşkilatlarını orada yapıyorlardı. Ondan başka bir Kadıköy'de bir de İstanbul tarafındaki Davutpaşa'daki fırka ile iki eski nizamiye fırkaları var idi.

Reis: Fırka filan yok idi. İsimlerini söyle.

Maznun: Arz edeyim efendim. Bu fırkalar lağv edildikten sonra buna Kuva-yı inzibatiye namı verilmiş.

Reis: Şimdi oldu işte. Yani kalb edildi. Aşağı yukarı birer Kuva-yı inzibatiye fırkası değil mi?

Maznun: Evet.

Reis: Başka.

Maznun: Başka bir vazife daha vermişlerdi ki o da polise müzaheret idi. Bu hususu erkan-ı harb reisi de olduğu halde Emin beye bi'z-zat dedim ki: Madem ki bütün salahiyet (IM. T3. K021. DO75-1. G001. 0022)

Reis: Erkân-ı harb reisi kim idi?

Maznun: İsmiini hatırlayamıyorum efendim. Affediniz ediniz.

Reis: Sonra.

Maznun: Arz ettiğim gibi dedim ki madem ki bu vazife polise ve-

rılmıştır bizi müdahil ettirmeyiniz daha muvafıktır dedim. Zaten Safvet Bey'in zamanında da polislerin yaptığı tahkikata ve ta'kibata müdahale edilmemesi için emir verilmiş idi.

Reis: Sonra.

Maznun: O zaman asker ağaç kat'iyatı yapıyorlardı. Buna mani olmak da vazifem miyanında idi.

Reis: Sizin mıntıkanız ne kadar imtidad ediyor idi?

Maznun: Kağıthane, Baruthane, Metris Çiftliği, Ayvansaray karşısındaki Balat'a kadar idi.

Reis: O sırlarda kimler tevkif edildi?

Maznun: Eyüp Mektep Müdürü ile Küçük Kemal isminde bir muallim, sonra zamanda müteakit bir efendi tevkif edildi.

Reis: Bu tevkifat hükümetin kendi hüküm ve nüfuzuyla değil İngilizlerin yapmak istediği tevkifat idi değil mi ?

Maznun: Bilmiyorum efendim. Fakat polis müdiriyetince tevkif ediliyorlar idi.

Reis: Anadolu'ya geçmek isteyenler tevkif ediliyorlar değil mi ?

Maznun: Efendim Kuva-yı Milliyeci ve Anadolu taraftarlığı ile tevkif edilenler ya yirmi dört saat yahut kırk sekiz saat menkuf kalırlar sonra yine iade olunurlar idi (İM. T3. K021. DO75-1. G001. 0023).

Reis: Siz bu tevkiflerle alakadar oldunuz mu?

Maznun: Hayır efendim.

Reis: Demin bir heyet-i istitlaiye vardı dediniz. Bu heyet kimlerden terekküb ediyor idi. Ve Emin Paşa'nın ma'iyetinde değil mi idi?

Maznun: Evet efendim. İki binbaşı, bir topçu mülazımı var idi. Bunlarında nisbet-i askeriyyelerinin kat' edildiğini zan ediyorum.

Reis: İsimleri ne idi?

Maznun: Afv ediniz efendim. İsim hatırlayamıyorum.

Reis: İsim hatırlayamıyorum olur mu?

Maznun: Ne yapayım efendim.

Reis: İsimleri hatırlayamamak sizin aleyhinize çıkar. Daima hatırlamalısınız.

Maznun: Eğer bunu bilmiş olsa idim kayıt eder idim. Benim için bunları saklamak da bir faide yok beyefendi. Niçin saklayayım?

Reis: O zamana ait muhakemeler neşr edilmemiş idi. Söyleyiniz de efkâr-ı umumiye tenevvür etsin. O zamanki hayat biraz inkişaf etsin. İstanbul'da bunlardan sizin bilmediğiniz var mıdır? Ve ne gibi şeyler olmuştur?

Maznun: Bendeniz de söylememi arzu ederim. Niçin söylemeyeyim? Fakat hatırlayamıyorum.

Reis: Pekiyi. Orasını bırakalım. Sizi muamelat-ı zatiyeye verdiler. Sonra?

Maznun: Açıktım kaldım efendim.

Reis: Ne vakte kadar? (İM. T3. K021. DO75-1. G001. 0024)

Maznun: İstanbul'a Kuva-yı Milliye'nin girdiği güne kadar.

Reis: Nasıl geçiniyor idiniz?

Maznun: Mart içinde ufak bir dükkân tutmuş idim.

Reis: Nerede?

Maznun: Çarşı-yı Kebir'de ve Dua Meydanı civarında ailem yemek pişirir idi. Bendeniz orada satar idim.

Reis: Ailen nerede oturur?

Maznun: Edirnekapusu'nda.

Reis: Sonra.

Maznun: İşte bu yemekleri satar beş on kuruş çıkarır idim.

Reis: Pekiyi. Bu hal ne vakte kadar devam etti?

Maznun: İstanbul'a Kuva-yı Milliye'nin geldiği güne kadar. Bu vaziyetten sonra bir gün aldım bir emirde Ankara emrine tayin edildiğim emrini aldım. Muamelat-ı zatiyeye gittim. Harcırahımı aldım. Tam gideceğim bir sırada ikinci bir emirle men' olundum. Çünkü iş'ar-ı ahire kadar hiçbir zabitin Anadolu'ya geçmemesi hakkında emir verdiler. Sarf-ı nazar et dediler. Bu suretle kaldım.

Reis: Adapazarı Divan-ı Harbi'ne ne vakit geldin?

Maznun: Bendeniz Divan-ı Harbe gelmedim. Heyet-i istitlaiyece hak-kımda yapılan tetkik ve tahkikattan sonra Divan-ı Harb hakkımda men-i muhakeme kararı verdi.

Reis: Nerede?

Maznun: İstanbul'da (İM. T3. K021. DO75-1. G001. 0025).

Reis: İstanbul'da heyet-i tahkikiye var mı idi?

Maznun- Heyet-i İstitaliye vardı.

Reis- Onlar isticvab etmiyorlardı ki!

Maznun- hatta bilâ-fasıla beş, altı ay gittim geldim. Altıncı ay men-i muhakeme kararını

aldım.

Reis- Milli idare İstanbul'da tessüs ettikten sonra nasıl geçindiniz. Ne yaptınız?

Maznun- Tahliye davaları emlak meseleleri üzerine takib-i dava, daha sonra nikah, münakehat-ı ruhi sohbetleriyle uğraşarak nafakamı temin ediyordum.

Reis- Demek ondan sonra aşçılığı bıraktınız?

Maznun- Dükkan dağıldı, yeniden dükkan açmak ve aşçılığa girmek de mümkün değildi. Çünkü vaziyetin tenvirine intizar ediyordum ve hakkımızda bir karar-ı kat'i verilecek ve o karar üzerinde hareket etmeliğimiz lazım.

Reis- Eyüp'te inzibat zabiti olarak bulunduğunuz sırada orada kalan zabitan arasında bir takım teşekküller olmuştu. Mesela Nigehban Cemiyeti, Kuva-yi İnzibatiye, İngiliz Muhibler Cemiyeti diye birtakım teşekküller olmuş idi. Bunlar hakkında bize biraz malumat veriniz.

Maznun- Eyüp mıntıkası civarında böyle Kuva-yi İnzibatiye, Nigehbancı namıyla fırkalar olmamıştı. Teşkilat dediğim Polis Müdürü Tahsin Bey'in yapmış olduğu teşkilatı arz ettim. Yalnız Nigehban Cemiyeti ilk teşkilatında Emin Paşa'nın maiyetinde teşekkül etti. Yani onun dairesinde teşekkül ediyordu.

Reis- Nasıl teşekkül ediyor?

Maznun- Oraya zabitan esamisi kaydediyorlar idi.

Reis- O kaydı tesbit eden heyet kimlerden mürekkebdı.

Maznun- Binbaşı Hüsnü Efendi namında birisi (İM. T3. K021. DO75-1. G001. 0026)".

Anlaşılaçağı üzere Osman Daver'e mahkeme tarafından nerelere gittiğı ve ne kadar kaldığı, kimlerle temas ettiğı, ne amaçla oralarda bulunduğuna dair sorular sorulmuştu. Şahitlerin bir kısmı ise Osman Daver hakkında söylenen hilafet ve saltanata ilişkin sözleri dile getirmişlerdi. Şahitlerin verdiğı ifadeler ile Osman Daver'e sorular sorulmuş bunlar karşısında verdiğı cevaplar dinlenmişti. Ayrıca Osman Daver'in nerede yaşa-

dığı ve ne işlerle uğraştığına dair bilgiler de alınmıştı.

OSMAN DAVER DAVASI SONUCUNDA ALINAN KARAR

Ankara 2. İstiklal Mahkemesi Ali Çetinkaya başkanlığında yaptığı yargılama ve sorgulamalardan sonra 85 sıra numaralı 41 esas nolu kararı vermişti. Tarikat-ı Salahiyeçiler hakkında topluca bir karar olması nedeni ile önem taşıyan bu karar özetle şu şekildeydi (İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi 1925-1927, C. 7/1 , 2020, s. 95-97);

Mahkemece yapılan araştırma ve soruşturmalar sonunda bir heyet-i fesadiyenin varlığının ortaya çıkarıldığı belirtilmişti. Millî Mücadele'nin devam ettiği sırada Vahideddin ve etrafında bulunanların dini bir kez daha siyasetlerine alet etmek suretiyle Tarikat-ı Salahiye'yi kurdukları dile getirilmişti. Bunlar genel bir İslamcı politika izliyor gibi görünseler de yabancılarla birlikte çalışmış, istihbarat ve propagandacı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Tarikat-ı Salahiye sadece Türkiye'ye münhasır gizli ve siyasi bir faaliyet sarf etmiş ve Anadolu'daki milli mukavemeti kırarak yabancıların işgali pahasına da olsa Vahideddin'in taç ve tahtının muhafazasını hedeflemişti. Tarikat-ı Salahiye'nin Vahideddin'in sevk ve idaresiyle İ'la-yı Vatan fırka-i siyasiyesi ile ortak çalıştığı anlaşılmıştı. Yabancı üyeleri de mevcuttu. Cinayet ve suikastlara açıktı. San Remo'da Vahideddin hizmetinde çalışan tabip Reşad Paşa'nın öldürülmesi olayıyla da ilişkilendirilmişti. Milli zaferden sonra bu cemiyet daha hararetli faaliyetlerde bulunmuştu. Bunlar Cumhuriyetin tahribi ve Teşkilat-ı Esasiye'nin imhası suretiyle Saltanatı ve Yüzellilikleri yeniden memlekete sokmak ve milletin geleceğini yeniden şekillendirmek niyetindeydi. Bu maksatla San Remo'dan başka başlıca Köstence, Atina, Selanik, İskeçe, İskenderiye, Halep ve Bağdad'da merkezler oluşturmuşlardı. Türkiye içinde İstanbul'dan başka İzmir ve Antalya havalisiyle Şark vilayetleri faaliyet mıntıkalarıydı. Şark İsyanının hazırlanmasında Tarikat-ı Salahiye'nin İstanbul zaviyelerinde ve Anadolu'da halkı kışkırttığı bunu yaparken de yabancı müesseseler vasıtasıyla elde edilen memuriyetlerden istifade edildiği belirtilmişti. Bu olay da Distol ilacı satmak vesilesi ile mıntıkalar dâhilinde köyden köye seyahat suretiyle halkı mevcut hükümete karşı padişahın tekrar idaresine kavuşmaya alıştırmaya yönelik propagandalarla olmuştu. Amaçlarını gerçekleştirmek için Kürtlerle temas etmişler, elde edilen bir vesikaya göre de bir harita çizmişler ve kendilerine bölgeyi kontrol altında tutabilecekleri ve asker sevk edebilecekleri bazı noktalar belirlemişlerdi.

Kararda cemiyetle ilişkileri bulunmayanlardan bir takım kişilerin beraatine, Cemiyetin faaliyetleri ile alakalandırılan bazı kişilerin kürek cezasına çarptırılmasına; bir takım kişilerin mallarına el konulması ve vatandaşlıktan çıkarılmalarına karar verilmişti. Sabık Yüzbaşı Nihad,

Distolcu Nuri, Yeniköy Belediye Müdür-i sabıkı Kemal, Arab Asım, sabık yaver Darendeli İsmet, Distolcu Osman Daver, Zemba oğlu Hırstaki, Ertuğrul Şakir, Tevfik Hamdi, Romanyalı Halil ile Hacı Ali Namık'ın ise Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi delaletiyle (bi'l-fiil hıyanet-i vataniyede bulunanlar salben idam olunur) diye muharrer olan ikinci maddesi mucibince salben idamlarına 15 Ağustos 1925 tarihinde karar verilmişti.

Dava kararından da anlaşılacağı üzere Osman Daver, Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti'nin faal bir üyesi olarak görülmüş, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti için yaptığı eylemlerle bir tehdit unsuru olarak algılanmış ve Ankara 2. İstiklal Mahkemesi kararınca asılarak idam edilmişti. İdam kararları aslında biraz da yeni kurulan devletin politikası ile alakalıydı. Çünkü düşmanla anlaşarak ihanet edenlere genel olarak idam cezası veriliyordu (Kılıç, 2007, s. 380). Ancak Osman Daver yanında Tarikat-ı Salahiye davasında yargılanan ve onunla aynı cemiyete mensup olduğu söylenen kişiler de oldukça ilginçti.

Mahkemede yargılanan bu kişiler arasında Hürriyet ve İtilaf ve İ'la-yı vatan üyeleri de vardı. Tarikatı Salahiye davasında Eski Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'e karşı da suçlamalar vardı. Lütfi Fikri Bey Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubuysa da daha sonraları bu firkadan ayrılmıştı (Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü, 1991, s. 109). Mustafa Kemal Paşa aleyhinde bazı yazıları vardı ancak Paşa, Lütfi Fikri'nin kendisine dair yazdığı yazılar nedeni ile ceza almasını istemediğini mahkemeye bildirmişti (Gazel, 2020, s. 61). Yapılan daha sonraki tahkikat ve yargılamalar neticesinde Lütfi Fikri Bey bu davadan beraat etmişti. Bu davada bir diğer yargılanan kişi ise Eski Yemen Mebusu Mustafa Fehim Bey'di. Türkiye tabiiyetinden çıkarılarak sınır dışı edilmişti. Türk Tarih Encümeni başkanı Ahmet Refik ise davada yargılanan önemli kişilerden biriydi ve beraat etmişti (İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi 1925-1927, C. 7/1 , 2020, s. 99; Cumhuriyet 13 Temmuz 1925). Dava ile birlikte Vahideddin'in doktoru olan Reşat Paşa'nın Vahideddin ile birlikte gitmekten pişman olduğu ve yurda geri dönmek için teşebbüsleri nedeni ile bu örgüt tarafından öldürüldüğü haberleri İstanbul basınına da yansdı (Özakman, 1998, s. 77; Cumhuriyet 30 Ağustos 1925). Anlaşılacağı üzere hala gizliliğini koruyan bir cemiyet olan Tarikat-ı Salahiye ile pek çok olay ilişkilendirilmişti.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Mondros Mütarekesi'nin imzalamasından sonra ortaya çıkan milliyetçi ve saltanatçı kutuplaşmanın etkisi cumhuriyet döneminde de kendini göstermiştir. 1 Kasım 1922'de saltanat, 3 Mart 1924'te hilafet kaldırılmış ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş ise de eski rejimi yeniden kurma teşebbüsleri sona ermemiştir. Mustafa Kemal'e sui-

kast girişimleri, şapka kanununa muhalefet, Şeyh Said İsyanı gibi olaylar bunun göstergesidir. Buna benzer bir şekilde San Remo'da yaşayan eski Osmanlı Sultanının etrafında toplanan, İttihatçılar ve Milli Mücadeleciler aleyhinde olan gruplar da cumhuriyetçiler aleyhinde teşkilatlanarak Tarikat-ı Salahiye gibi çeşitli oluşumlar meydana getirmişlerdir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren bu tür oluşumlara taviz vermeyerek daha kurulduğu ilk yıllarda İstiklal Mahkemelerini kurarak bu tür faaliyette bulunanları hukuken yargılamıştır. Kendisine yönelen tehditlere karşı taviz vermemiştir. Tarikat-ı Salahiye davasında Kiraz Hamdi Paşa'nın herkesi eline aldığı bir deftere yazarak cemiyete üye yapmasından dolayı suçsuz olan pek çok kişide yargılanmış ve beraat etmişlerdir. Dönemin İstanbul Mebusu Lütfi Fikri'nin bile bu mahkemelerde yargılanması ve aklanması hukukun adil olarak uygulanma çabasının da göstergesidir.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER VE MAHKEME KAYITLARI

Başbakanlık Devlet Arşivleri (BDA), Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.1).13/22-17,1,2. (tarih yok).

BDA, BCA, 30-18-1-12/76-5,3.

İstiklal Mahkemesi ANKARA 2. Dönem (İM. T3). Katalog (K) 021. Dosya (D) 071-1 Gömlek (G) 001.0006 .

İM. T3.K021.D071-1,G001,007.

İM. T3. K021. D071-1 G001.0008.

İM. T3. K021. D071-1.G001.0009.

İM. T3. K021. D071-1. G001. 00010.

İM. T3. K021. D075-1. G001. 0021.

İM. T3. K021. D075-1. G001. 0022.

İM. T3. K021. D075-1. G001. 0023.

İM. T3. K021. D075-1. G001. 0024.

İM. T3. K021. D075-1. G001. 0025.

İM. T3. K021. D075-1. G001. 0026.

İM. T3. K021. D075-1. G009.0034.

İM_T3_K021_D075-1_G009_0035.

İM. T3.K 021-D075-1.6009-0036.

İM. T3. K021-D075-1.6009-0037.

İM. T3 K 021-D075-1-6009-0038.

İM. T3 K 021.D075-1.6009. 0039.

İM. T3. K021. D075-1. 6009.0040.

İM. T3. K021. D075-1. G009. 0041.

ARAŞTIRMA ESERLERİ, ANI, SÜRELİ YAYIN VE MAKALELER

Akşin, S. (2010). *İstanbul Hümetleri ve Milli Mücadele II, Son Meşrutiyet (1919-1920)*. İstanbul : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bardakçı, M. (1998). *Şahbaba, Osmanoğullarının Son Padişahı Vi. Mehmet Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Cumhuriyet 13 Temmuz 1925.

Cumhuriyet 30 Ağustos 1925.

Cumhuriyet Gazetesi, 16 Temmuz 1925.

Gazel, A. A. (2020). “Eski Dersim Mebusu Lütü Fikri Bey’in 1925 Yılında Ankara İstiklal Mahkemesi’nde Yargılanması” . *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi C.6, S.10, 27-63.*

Göl, H. (2021). *İttihatçıların İadesi Meselesi, Osmanlı Padişahlığı ile Almanya İmparatorluğu Arasında İmzalanan 11 Kanun-i Sâni 1917 Tarihli Mukavelât-ı Hukukiye*. Konya: Kömen Yayınları.

Göztepe, T. M. (1994). *Osmanoğullarının Son Padişah Vahideddin Mütareke Gayyasında* . İstanbul : Sebil Yayınları.

Halıcı, Ş. (Güz 2015). “San Remo Görüşmeleri: Vahideddin, Bir İttihatçı ve Üç Yüzellilik”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yıl 11, S. 22, 267-303* .

Halıcı, Ş. (2020/11). “Yüzellilik Bir Muhibrin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza”. *Belgi Dergisi S.20, 2243-2264.*

İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi 1925-1927, C. 7/1 . (2020). Ankara : TBMM Basımevi.

Kılıç, A. (2007). *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları Der.*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Lütü Fikri Bey’in Günlüğü. (1991). İstanbul: Arma Yayınları.

N. V. (1937). *Vahideddin’in 4. Kadıvfendisi Nevzat Vahideddin’in Hatıraları ve 150’liklerin Gurbet Maceraları, Yıldız’dan San Remo’ya*. İstanbul: Arma Yayınları.

Özakman, T. (1998). *Vahideddin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele*. Ankara : Bilgi Yayınevi.

Tunaya, T. Z. (1984). “Türk Devrimine Karşı İdeolojik Bir Muhalefet Girişimi: Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti ve Eylemleri”. *İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası Cavit Orhan Tütengil Anısına Armağan Özel Sayısı* , İstanbul.

Tunaya, T. Z. (1999). *Türkiye’de Siyasal Partiler C. 2: Mütareke Dönemi* . İstanbul: İletişim Yayınları .

BÖLÜM 21

TÜRKİYE’DE İÇGÖÇ VE İŞGÜCÜ PİYASASI ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME¹

Mehmet YILMAZ²

1 Çalışmanın ilk bölümü ile ikinci alt başlığı Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri anabilim Dalında Prof. Dr. Gülay Toköz danışmanlığında hazırlamış olduğum “Yapısal Uyum Programlarının İçgöç Ve Kentsel İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri: Kahramanmaraş Örneği” (2008) başlıklı doktora tezimin okumalarından hareketle hazırlanmış olup güncellenerek geliştirilmiştir. Çalışmanın son bölümü güncel çalışmaları da değerlendirmek üzere yeni çalışmaları da kapsayacak şekilde özgün olarak yazılmıştır.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Sosyal Hizmet Bölümü, mehmety@ksu.edu.tr, ORCID:0000-0002-5710-5263

Giriş

Türkiye, Wallerstein'in dünya sistemi yaklaşımı açısından isimlendirildiğinde, bir "çevre" ülke olarak 1980'lerden itibaren ihracata dönük sanayileşme modeli çerçevesinde sanayileşen ve 2000'li yılların sonlarına kadar büyük oranda tekstil sektörüne "kilitlenen" bir ülke durumundadır. Bu bağlamda 1980 öncesinin sanayi kentlerini dışarıda tutarsak, tekstil ve hazır giyim sektörü, işgücünün büyük çoğunlukla kendi "mekanında" tutulduğu ve alıcı/tüccar yönlendirmeli küresel meta zinciri çerçevesinde diğer çevre ülkelerle rekabet ettiği alanlardan biridir. Çevre ülkelerde, hatta çevre illerde kurulan tekstil işletmeleri, merkez ülke tüccarının (geniş mağaza ağları sahibi) siparişleri esasına göre "şebeke organizasyonlar" yöntemiyle fason üretim yoluyla; bir nevi "el işçiliği" yapmaktadırlar.

Türkiye'de 1980 sonrası gelişmeleri modernleşmeci bakış açısıyla kutsayanlar da vardır; bağımlılık okulu bakış açısından azgelişmişliğin kökleşmesi olarak görenler de vardır. Türkiye'deki dönüşümü dünya sistemindeki hiyerarşik yapılanmanın sonucu olarak değerlendiren çalışmalar da mevcuttur. Biz de bu tarz bir değerlendirmenin yerel dinamiklerle daha çok örtüştüğü görüşündeyiz fakat bu teorinin de yerel dinamikleri tam olarak açıklayamadığını düşünüyoruz.

Bu çalışmada, Türkiye'nin 1980 sonrası sanayileşme ve işçileşme macerasının bilimsel metinlerdeki izdüşümleri aranacak ve söz konusu metinler genel olarak değerlendirilecektir. Çalışmanın üç alt başlıktan oluşması planlanmaktadır. Bu başlıkların aşağıdaki şekilde sıralanması düşünülmektedir: (1) İlgöç üzerine yapılan çalışmalar, (2) İşçileşme ve işgücü piyasası üzerine yapılan çalışmalar, (3) sözkonusu çalışmalara ilişkin genel değerlendirme ve Türkiye'nin yeni yüzyılı sonrasına ilişkin üretim ve kalkınma hamleleri konusunda öneriler sunulacaktır.

İlgöç Üzerine Yapılan Çalışmalar

İlgöç ve işgücü piyasası etkileşimini ele alabilmek için ilk olarak işgücüne etkileri bakımından iç göçleri ele almak gerekir. Bu başlık altında içgöç kavramı kısaca tanımlandıktan sonra özellikle sanayileşme ve kentleşmeye etkileri bakımından içgöç analiz edilecek bu konudaki çalışmalar değerlendirilecektir.

İlgöç, belirli bir zaman dilimi içinde, ikamet yerlerinden ayrılarak kendi iradeleriyle ülke sınırları içinde önceki yerleşim yerinden idari olarak ayrılan başka bir yerleşim yerine taşınmaları şeklinde tanımlanabilir(-Tekeli, 1998: 9). Bir göç hareketinin tanımlanması ve ölçülmesi açısından üç temel kriter üzerinde durulabilir (İçduygu ve Ünalın, 1998: 45):

1. Mesafe: Belirli bir yerleşim yerinin dışına çıkılması ve önceki yerleşim yerinden idari sınırlarla ayrılan başka bir yerleşim yerine geçiş

2. Zaman: Göç hareketinin tamamlanabilmesi için belli bir sürenin geçmiş olması

3. Kalıcılık: Göç hareketinin belli bir süre yerleşmek için yapılmış olması

Bu kriterlere göre aynı yerleşim yeri içinde örneğin aynı il sınırları içinde ikamet yeri değişikliği içgöç olarak tanımlanmaz. Bir ilden başka bir ile, ilçeden ile, köyden şehire yapılan ikamet yeri değişiklikleri içgöç olarak tanımlanabilir. Öte taraftan zaman dilimi olarak genelde yıllık süreler göz önünde tutulmaktadır. Ama beş yıllık on yıllık sürelerle de içgöç hesaplanabilir. Üçüncü kriterde yer alan kalıcılık ise öğrencilik, askerlik, geçici görev, iş gezisi, sağlık sebepleri vb. arızı bir süre için yapılan taşınmalar dışındaki yerleşmek amaçlı taşınmaları kapsamına almaktadır.

Birey açısından göçle birlikte kişinin imkanları ve ulaşabileceği fırsat sayısı artırılmaktadır. Sistem ve toplum açısından göç ise işgücünün üretimi daha etkin ve verimli kılacak şekilde yeniden dağıtımın sağlanması söz konusu olmaktadır (Tekeli, 1998'den aktaran Yılmaz, 2018c: 371). Kentleşme açısından içgöç değerlendirildiğinde ise yerlilerin ve varlıklı kesimlerin merkezde, sonradan gelenlerin ve daha güçsüzlerin ise kenarda yerleştikleri sosyo-ekonomik gelişme derecesine göre bir sınıflaşmayı ortaya çıkarmaktadır (Kıray, 1998:19).

Gelişmiş ülkelerde nüfusun %90'dan fazlası sanayi merkezlerinin, hizmet sektörünün yer aldığı büyük kent merkezlerinde yaşamakta ve kentsel işlerde istihdam edilmektedir. İngiltere'de nüfusun sadece %2'lik bir kısmının kırsal kesimde tarımsal işgücü olarak istihdam edildiği, bunun dışındakilerin ise kentsel nitelikli işgücü olarak kentlerde yaşamaktadır (Giddens, 2000: 58-59) Sanayi toplumunda göçün ortaya çıkışı dört farklı çerçevede açıklanabilmektedir (Tekeli, 1998'den aktaran Yılmaz, 2018c: 374-375):

- Birinci yaklaşım, sosyal gelişme anlayışı çerçevesinde, toplumun üretim örgütlenmesi açısından geçirdiği dönüşüme paralel olarak göçün ortaya çıkacağını varsaymaktadır. Kapalı tarım toplumundan sanayi toplumuna geçerken yaşanan topraktan kopuş, bu yaklaşım çerçevesinde değerlendirilebilir.

- İkinci yaklaşım, sanayileşmeye paralel olarak ortaya çıkan bölgesel ve mekansal dengesizlik ve eşitsizliklerin göçe yol açacağını savunmaktadır. Buna göre örneğin kırsal kent ve taşra ile metropol arasındaki istihdam, ücret ve sosyal çevre şartlarına ilişkin farklar, eşitsizlikler göç kararında etkilidir.

- Üçüncü açıklama çerçevesi ise toplumsal gelişme ve fırsat eşitsizlikleri olmasa da yerlerin ve insanların heterojenliğinden dolayı yine

de göçler olacaktır. Birinci ve ikinci yaklaşımlarda göç asimetrik olup tek yönlü göç söz konusudur. Üçüncü yaklaşım, tersi yönde de bir göç olasılığından söz etmektedir ki göç araştırmaları son yıllarda özellikle kriz ve olağanüstü dönemlerde bu yaklaşımı doğrulamaktadır.

- Dördüncü açıklama çerçevesi ise göç eden kişinin niteliği ile göçü açıklama taraftarıdır. Risk alma ve varış noktasındaki yeni sosyal sorun ve sorumluluklarla baş edebilme kapasitesine sahip kişilerin göç ettiği üzerinde durmaktadır.

Bu çalışmanın benimsediği çerçeve, istisnai dönemlerde tersine göç olgusunu da dışlamayan, sanayileşme sırasında bölgesel-mekansal dengesizliklere bağlı göç olgusunu savunan ikinci yaklaşımdır. Bu yaklaşım, iç göçe, merkez-çevre gerilimini de yansıtan bir açıklama getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında içgöç, kırdaki itici bir takım sebepler ve kentteki birtakım çekici sebeplere dayalı olarak mekânsal farklardan hareketle kente göçe yol açmaktadır.

Türkiye’deki içgöç çalışmaları incelendiğinde genel olarak beş farklı çerçevede çalışmaları sınıflandırmak mümkündür (Yalçın, 2004’ten aktaran Yılmaz ve Nacar, 2021: 5687):

- Kırsal kesimdeki teknolojik dönüşüm ve bunun yol açtığı işgücü fazlasının göç kararı almasına ilişkin çalışmalar
- Bazı büyük şehirlerde sanayileşme ve sektörel kümelenmenin çekici neden oluşturmaya dayalı göçleri inceleyen çalışmalar
- Genel olarak köyün itici, kentin çekici sebepleriyle ilişkili çalışmalar
- Kırsal kesimdeki hasımlık, kan davaları ve terör olayları kaynaklı “zorunlu” göçler

Bu sınıflandırma çerçevesinde son dönemdeki çalışmalar incelendiğinde göçün demografik açıdan incelenmesi (Şantaş, 2019), içgöçün neden ve sonuçları açısından incelenmesi (Şen, 2014), sağlık hizmetleri kullanımına etkileri (Şantaş, 2018) gibi açılardan içgöçün ele alındığı görülmektedir. Bunun dışında, toplumsal yapı ve sosyal-ekonomik etkileri (Bostan, 2017; Yılmaz ve Nacar, 2021), ekonomik büyüme ve içgöç (Kırdar ve Saracoğlu, 2012), dönemsel sınıflandırmalar (Şimşek, 2022; Kaştan, 2016) vb. gibi başlıklar altında çalışıldığını tespit etmek de mümkündür.

Bu çalışmada içgöçün işgücü piyasalarına etkisi işçileşmeye yol açması açısından önem taşımaktadır. Aşağıda önce işçileşme kavramı ve ilgili çalışmalar incelenmekte daha sonra da içgöç ve işgücü piyasaları etkileşimi değerlendirilmektedir.

İşgücü Piyasası ve İşçileşme Üzerine Yapılan Çalışmalar

İşçileşme, esas olarak kırsal kesimden kentsel alana göçle birlikte, topraktan kopan köylünün mülksüzleşmesi sonucu emek gücünü kiralamaya başlaması ile başlayıp düşük vasıf düzeyinde ya düzensiz işlerde çalışması ya da fabrikalarda üretim mekanlarında düzenli işçi olması sürecini ifade etmektedir (Çelik, 2016). Başka bir ifadeyle, işçileşme, özellikle daha önce kendi hesabına çalışan kesimlerin işgücü piyasasına “bağımlı çalışma”nın öznesi olarak katılmalarını ifade etmektedir. Bunun dışında önceden çalışmayan ev hanımı, gençler, yaşlılar vb. gibi kesimlerin de ilk defa işgücü arz ederek ya da yeniden piyasaya girerek çalışmalarını ve bağımlı çalışma kültürüne adapte olmalarını ifade etmektedir.

İşgücü piyasasında bölümlenmeye ilişkin teoriler (Yılmaz, 2018c) işçileşmeyle beraber emeğin ikincilleştiğini, vasıfsız hale gelme eğiliminin arttığını ifade etmektedirler. İşçinin yaptığı işin değersizleşmesi, işgücünün farklı alanlarda tektipleşmesi ve birbirine benzemesi, işçinin emeğinin karşılığını alamaması ve üretimine yabancılaşması işçileşme sürecinde sıklıkla ortaya çıkan sorun alanlarıdır. Marksist teori bunu yabancılaşma, sermayeye bağımlılık ve işçi sınıfının artık değerinin sömürülmesi olarak ele alır (Özügür, 2005).

İşçileşmede devletin işgücü piyasalarına teşvik politikaları, yatırım politikaları ve toprak politikaları ile müdahalesi de önemli bir faktördür.

Devletin işgücü piyasalarına müdahalesi, son yıllarda kapitalizmin “uzamsal” boyutunu da çözümleye dahil etmiştir. Burada uzam, tek bir devletin hükümler olduğu sınırlar içindeki alanı işaret etmektedir. Bu alan, yatırımların yapıldığı, üretimin gerçekleştirildiği sabit bir mekândır. Son iki yüzyıldır yatırımın uzamsal belirleyicilerinin tespiti ekonomik coğrafyanın temel konusu iken bugün, üretimde karlılığın maksimizasyonu ya da pazarlanabilir alanların tespiti önem kazanmıştır. Yatırım bir kere yapıldığında mekân, kapitalizmin süregiden dinamiğinin bir parçası haline gelir ve bir devlet içindeki herhangi bir bölge, belli bir sektörün geliştiği endüstriyel bölgeler olarak öne çıkar. Bölgesel endüstriyel kalkınma coğrafyası, sermaye işgücü ilişkilerinin coğrafyasını belirler.

Yatırımların tek bir sektörde yoğunlaştığı yerel işgücü piyasasında bir sektörün çekici hale gelmesi, diğer sektörlerde iş kaybına yol açar ve işsizlik ortaya çıkar fakat uzmanlaşmış bir yerel piyasada bu problem yaşanmayabilir. Uzun dönemde sermayenin yeniden yapılanması, göreceli olarak sürekli yapısal işsizliğin olduğu sıkıntılı bölgeler yaratabilmektedir.

Yerel işgücü piyasası üzerine çalışanlar, bu kavramın, tam olarak tanımlanamayacağını ileri sürmektedirler. Çünkü “yerel” olan evrensel, tek tip ve homojen değildir. Yerellik, farklı coğrafyalarda farklı alt yapı ve üst

yapı özellikleri gösterir. Ayrıca saha çalışmalarında evle iş arası gidiş geliş sınırlarını çizmek ve deneysel bir tanım geliştirmek kendi içinde bir takım çelişkileri de barındırmaktadır.

Buna karşın ana hatlarla bir tanım vermek gerekirse, yerel işgücü piyasası, belli bir bölgede belli sektörlerde arz ve talebin buluştuğu ve etkilere girdiği piyasaları ifade etmektedir. Bu piyasanın sınırları çok net olarak çizilememekle birlikte, coğrafi olarak belirleneceği gibi, sektörel ya da ulusal sınırlar olarak da belirlenebilir. Yine talep cephesi açısından, yerel işgücü piyasası yerel işverenlerin “işçi bulma havzası” şeklinde tanımlanabilirken, arz cephesi açısından işçilerin iş arama ya da “istihdam sahası”nı ifade etmektedir. Bu çalışmada sektörel ya da ulusal sınırlar yerine coğrafi yaklaşım benimsendiğinden, yerel işgücü piyasası, coğrafi olarak sınırları çizilebilen ve bu sınırlar içinde bazı özellikleri bünyesinde barındıran bir alan olarak tanımlanabilir (Fischer and Nijkamp, 1987:3). Yine Kerr (1954) de yerel işgücü piyasasını, “belli işçilerin hizmetlerini kiralayabilecek işverenleri alışıldık usullerle aradıkları ve işverenlerin de aynı yöntemlerle onları işe aldığı daha küçük birimlere ayrılamayacak sınırlardaki coğrafi ve mesleki alan” şeklinde tanımlamaktadır (Aktaran Loveridge and Mok, 1979:54).

Nihayet daha kısa ve özlü arz yönlü bir tanım vermek gerekirse, işgücü talebinde belli bir yoğunlaşmanın olduğu ve çalışanların oturdukları yeri değiştirmeksizin iş değiştirebildikleri coğrafi alan, bir yerel işgücü piyasasını temsil eder (Loveridge and Mok, 1979:57).

“İşgücü ambarı” ifadesi, coğrafi açıdan, belli bir fabrika, bir grup fabrika ya da banliyöleri de içine alan büyük kent mücavir alanı içinde seyreden ekonomik aktivitelerde işgücü sunumunun yapıldığı hattı tanımlamaktadır. İstihdam sahası ise, belli bir alanda oturanların fiilen çalıştıkları alanı ifade eder. Bu iki alanın en çok çakıştığı, en kolay açıklandığı ve kendi kendine yettiği bölge, yerel işgücü piyasası alanıdır (Loveridge and Mok, 1979:54-55).

Bölgesel/yerel işgücü piyasasının özellikleri üç başlık altında özetlenebilir (Hart, 1981’den aktaran Fischer and Nijkamp, 1987:3):

- Söz konusu bölgenin sınırları içinde işe gidiş gelişlerin maliyeti önemsizdir.
- Bölge içerisindeki ücretli ve ücretsiz evden işe-işten eve geliş gidişlerin ve istihdamın maliyeti, bu bölgeyle diğer bölgeler arasında gidiş gelişler ve istihdam maliyetinden daha düşüktür.
- Firmaların işgücü arzını en uygun sağlayacak şekilde yerleşmesi, açık işler ve ücretlerle ilgili bilgi eksik olmakla birlikte, bölgenin işgücü için bölge içinde araştırma maliyetinin alternatif bölgelerde iş ve ücret

araştırması maliyetinden düşüktür.

Avrupa'daki bazı araştırmalarda metropoliten alanlarda ikamet alanı ile iş arasındaki mesafenin kol gücüyle çalışanlarda bile oldukça farklılaştığı ortaya konmuştur. Bazı mesleki farklılıklar ön plana çıkmıştır. Beyaz yakalı çalışanlar mavi yakalılara göre daha geniş bir alanda iş ararken gençlerin yaşlılara göre daha uzun mesafeleri göze aldıkları ortaya çıkmıştır. Genç kızlar ve tek başına yaşayan kadınlar kent merkezlerini tercih ederken evli kadınların evlerinin yakınında çalışmayı tercih ettikleri görülmüştür. Fakat bu gruplar arasındaki en önemli ayırt edici faktör, metropoliten alanlarda önemli bir değişken olmakla birlikte, işyerine gidiş mesafesi değil, "oturulan yere bağlılık"tır (Loveridge and Mok, 1979:55).

Coğrafya kavramı, işgücü piyasası analizlerine 1990'lı yıllardan itibaren girmeye başlamıştır. Birçok çalışmada, mekânsal çerçeveye Ortodoks neoklasik kavramların uygulanmaya çalışıldığı da bir gerçektir. Sadece akademik çalışmalarda değil, politika üretimi ve uygulamasında da yerleşme, birçok OECD ülkesinde, Amerika'da ve İngiltere'de gündeme gelmiştir (Martin and Morrison, 2003:4-7).

Bu noktada, yerel işgücü piyasalarının mahiyetine ve işleyişine ilişkin olarak da farklı teorik yaklaşımlardan söz etmek mümkündür. Bunları kabaca iki ana grupta toplayabiliriz: Rekabetçi Piyasa Yaklaşımı ve Tekelci Piyasa Yaklaşımı, ortodoks teoriden beslenirken Kurumsalcı Yaklaşım ve Düzenleme Yaklaşımı ise bölümlenme teorilerinin izdüşümlerini taşımaktadır.

Rekabetçi piyasa yaklaşımı piyasada çok sayıda işgücü arzeden /işçi ve çok sayıda işgücü talep eden /işveren bulunduğunu, işgücü piyasasına giriş çıkışta engeller bulunmadığını varsaymaktadır. Yine ücretler üzerinde bir tarafın tek başına etkili olmadığını, işçi ve işverenin piyasa hakkında tam bilgiye sahip olduğunu yani asimetrik bilgi probleminin olmadığını kabul etmektedir.(Akal ve Olgun, 2021).

Tekelci/monopolcü Piyasa Yaklaşımı ise eksik rekabet temelinde yine çok sayıda işgücü ve işveren olmakla birlikte, bunların her birinin sahip olduğu/aradığı vasıfların ve özelliklerinin birbirinden farklı olması söz konusudur. Dolayısıyla ücret farklılaşması, vasıf farklılaşması gayet doğaldır. Düzenleme yaklaşımı bu durumu ikili işgücü piyasası olarak adlandırır.

Kurumsalcı yaklaşım, işgücünün belli kurumsal çevreye ve kurumsal düzenlemelere tabi olduğunu ve içinde bulunduğu çevre ve düzenlemelere göre biçimlendiğini ifade etmektedir. Kurumları oluşturanlar, mülkiyet, üretim, bölüşüm ve değişim ilişkilerini nasıl düzenlemeyi murat ediyorsa o çerçevede kurallar oluşturulacak ve o düzlemde işgücü piyasası işleyecektir (Çetin, 2012).

Son olarak Düzenleme Yaklaşımı ise yine kurumsalcı yaklaşıma benzer şekilde devlet düzenlemelerinin ya da küresel müdahalelerin işgücü piyasasında bölümlenme ve düalizme neden olduğunu iddia etmektedir. Bu durum özellikle küresel müdahaleler ve uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlar, ülkelere önerdikleri ekonomi, maliye ve işgücü politikaları ile, işgücü piyasasında düzensizleşme, ikincilleşme ve enformelleşmeye yol açabilmektedir (Yılmaz, 2003).

İşçileşme, kırsal kesimden kente göçle beraber kırsal nüfusun bağımlı işgücü haline geliş sürecini ifade ettiğine göre aynı zamanda işgücü piyasasında dönüşümü de ifade etmektedir. Aslında bu süreçte işgücü piyasası oluşmakta, bölümlenmekte ve dönüşmektedir. Aşağıda bu süreçle ilgili Türkiye’de yapılmış çalışmalarla ilgili temel sorulardan hareketle yapılmış çalışmaların genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

İçgöç ve İşgücü Piyasası Oluşumu Üzerine Sorular ve Genel Değerlendirme

Göç ve işgücü piyasaları ile ilgili çalışmalarda üzerinde durulan konulardan biri göç nedenleri ve işgücü piyasası açısından sonuçlarıdır (Sarı Gerşil ve Yeşilyurt Temel, 2015; Bahar, Korkmaz Bingöl, 2010; Başel, 2010; Yılmaz ve Nacar, 2021). Bu çalışmalarda göçün itici ve çekici nedenleri üzerinde durulmaktadır. İtici nedenler olarak kırsal kesimde yoksulluk, eğitim ve sağlık hizmetlerine uzaklık, kırsal kesimde işsizlik, gizli işsizlik ve düşük ücretler gibi sebepler öne çıkmaktadır. Çekici nedenler ise şehirde iş imkanlarının fazlalığı, ücretlerin nisbeten yüksek olması, eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşım ve kentsel hizmetler şeklinde ifade edilmektedir. İçgöçün işgücü piyasası açısından sonuçları ise, enformelleşme, kayıt dışılık ve enformel istihdam şeklinde ortaya çıkmaktadır. Gecekondulaşma ve düzensiz işlerle birlikte işgücü piyasasının düşük vasıflı ve eğitimsiz çalışanların yoğunlaştığı ikincil piyasalaşması da önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Yılmaz, 2018c).

İçgöç ve işgücü piyasaları etkileşimi açısından başka bir soru içgöçün istihdam, işgücü ve işsizlik üzerindeki etkileri ile ilgilidir (Çakılcı, 2014; Gürlevik, 2014; Aydın, 2009, Yılmaz, 2018a; Çolak, 2019). Kente göçle birlikte işgücüne katılım artmakta fakat uygun ve yüksek ücretli işler bulunamadığı takdirde işsizlik de artmaktadır. Düşük vasıflı ve düşük eğitimli kesimde işsizlik daha fazladır. Öte yandan gençler arasında ne eğitimde ne işte olanların (NENİ) oranı kırdan kente göçenlerde daha da yükselme eğilimindedir Türkiye’de 15-29 yaş grubundaki gençlerin %30’u eğitimde, istihdamda ya da mesleki eğitim programlarının birinde yer almamaktadırlar. (Yılmaz ve Göktürk, 2019: 47). Bu da işsizlik ve eğitimsizlikle beraber şiddet, bağımlılık, suç vb. sosyal sorunların artmasına yol açmaktadır.

İşgücü piyasası üzerine yapılan çalışmalarda başka bir bakış açısı işsizlik ve büyüme/kalkınma arasındaki ilişkinin analizi şeklindedir (Altınöz, 2015; Taş ve Özcan, 2013)). Büyüme ve istihdam/işsizlik ilişkisini inceleyen çalışmalarda büyüme oranlarına eşdeğer bir istihdamın sağlanamadığı dolayısıyla büyümenin aynı oranda işsizliği azaltmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de yapısal işsizlik sorunu üzerinde durulmaktadır. Bu durum “istihdamsız büyüme” olarak adlandırılmakta ve istihdamı artırıcı sanayileşme ve üretim politikalarına ağırlık verilmesi önerilmektedir. Bu çerçevede istihdamın artmamasında rant ve faiz odaklı işletmecilik faaliyetlerinin etkisi olduğu kadar kırdan kente göçle birlikte vasıfsız işgücü yoğunluğunda artış olması da etkilidir. Çarpık kentleşme ve gecekondulaşma ile birlikte düzenli iş imkanları da azalmaktadır (Yılmaz, 2018c).

İçgöç ve işgücü piyasaları etkileşimi açısından diğer bir önemli konu kadının işgücü piyasasındaki konumu ve ekonomik yoksunluğu ile ilgilidir (Bilican Gökçaya ve Ayan, 2016; Yılmaz, 2018b, Bayrak Kök ve Yılmaz, 2011). Bu çalışmalarda kadınların eğitim düzeylerinin düşüklüğü, hane içi roller ve işgücü piyasasında cinsiyete dayalı ayrımcılık gibi sebeplerle daha düşük eğitimli işlerde ve daha düşük ücretli işlerde çalıştırıldıkları üzerinde durulmaktadır. Bunun dışında özellikle ev hizmetleri, perakendecilik sektörü, çağrı hizmetleri, müşteri danışmanlığı gibi belli sektörlerde ikincil işgücü piyasalarının kadın ağırlıklı olarak konumlanması da söz konusu olabilmektedir. Kadınların servet sahipliği ve girişimcilik oranlarının düşük olması da yoksulluğun kadınlaşması sorununu da gündeme getirmektedir. Kadınların işgücü piyasası ve hane içi rollerinde kırsal kesimden göçle ilgili sosyolojik faktörler de etkilidir (Yılmaz, 2018b).

İçgöçleri yapısal uyum programları ve uluslararası mali ve ekonomik kuruluşların istihdam ve ekonomi üzerindeki etkileri üzerinden okumaya çalışan araştırmalar da mevcuttur (Yılmaz, 2003; Bayrak Kök ve Yılmaz 2011; Yılmaz, 2018c). Bu çalışmalarda ana hatlarıyla neoliberal politikaların ve yapısal uyum programlarının çevre ülkelerde ikincil işgücü piyasasının büyümesine yol açtığı, kayıt dışılığın ve sendikasılaşmanın artmasına yol açtığı vurgulanmaktadır. Yine yapısal uyumun uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlar eliyle çevre ülkelerin merkez ülkeler tarafından sömürülmesinin bir aracı olduğu da vurgulanmaktadır. Bu durumun birincil ve ikincil piyasalar arasındaki açığı büyüttüğü, enformelleşmeyi artırdığı da bu alandaki araştırmaların önemli bulguları arasındadır (Yılmaz, 2018a, Yılmaz, 2018c). İkincil işgücü piyasalarında kırsal kesimden gelerek işçileşme ile beraber çevre mahallelerde birincil gruplara dayalı yeni hemşeri dayanışması kalıpları da ortaya çıkmaktadır.

İçgöçün işçi hareketine etkisi üzerine yapılan çalışmada (İçduygu, Sirkeci ve Aydınğün, 1998), bir kavramsallaştırma çalışması yapılmaya çalışılmış ve ampirik bulgular için çağrı yapılmıştır.

Kırdan kente göçü sosyal değişme ve genel ekonomik etkileri ile istidama etkileri bakımından ele alan çalışmalar da mevcuttur (Yılmaz ve Nacar, 2021) Ayrıca uluslararası göçle ilgili olarak işgücü piyasalarına etkilerini inceleyen çalışmalar mevcuttur (TEPAV, 2021; Amini, 2019; Toksöz, Erdoğan ve Kaşka, 2012).

İçgöç ve kentsel işgücü piyasaları etkileşimi üzerine yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, göçün kırsal mahrumiyetten kurtulmak ve kentsel alanda iyi bir işte çalışabilmek amacıyla yapıldığı hususunun tüm çalışmalarda dile getirilen bir konu olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan birinci nesil göçmenlerin istendiği gibi kalifiye işlerde dolgun ücretlerle çalışmadığı da kabul edilen bir gerçektir. Kentsel alanda yerleşilen çevre mekanların vasıfsızlaşma ve yoksullaşma döngüsünü beslediği ve yoksulluk kültürü oluşturduğu da önemli bulgulardan biridir. Böylece ikili işgücü piyasalarının oluşumunun sağlandığı da çalışmalarda ortaya konmaktadır.

Burada sorulması gereken asıl soru şudur: Vasıfsızlık, işsizlik ve yoksulluk kısır döngüsünü kırmak için bundan sonra ne yapmak gerekir?

Sonuç ve Öneriler

Son yıllardaki Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre Büyükşehir Belediyesi sınırları içindeki kırsal mahalleleri dahil ettiğimizde kır kesimi nüfus oranı %20, kentsel alan nüfus oranı %80 civarındadır. Kentleşme oranları yükselebileceği en yüksek rakamlara erişmiştir. Bu noktadan sonra kırsal kesimi daha cazip hale getirecek teşvik politikaları ile kırsal üretim artırılmalı ve kırsal nüfus daha kalifiye hale getirilmelidir.

Kentsel alanda ise özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kırdan kente göç sürecinde oluşan sosyal problemleri önleyici, ortadan kaldırııcı ve bu problemlerin kaynağını ortadan kaldırııcı tedbirlerin alınması önemlidir. Bu problemlerin başında işsizlik, bağımlılık, şiddet, eğitimsizlik ve dolandırıcılık başta olmak üzere suç oranlarının yüksekliği gelmektedir.

Göç, istihdam ve işgücü piyasası başlığında ise “demografik fırsat penceresinden” (Yılmaz ve Göktürk, 2019: 36) azami ölçüde yararlanabilmemiz açısından aktif işgücü piyasası politikaları ile yaygın eğitim politikalarının koordineli olarak geliştirilmesi önemlidir. Önümüzdeki fırsatı kaçırmamak adına genç ve orta yaşlı nüfusu teknoloji yoğun ve yüksek katma değerli sürdürülebilir üretim ve istihdam alanlarına yönlendirebilmemiz gerekmektedir.

Bu çerçevede öncelikli olarak mesleki eğitim politika ve uygulamaları gençlerin eğitime ve işe dönmesini sağlayacak tarzda güncel ihtiyaçlar çerçevesinde yeniden organize edilmeli ve dinamik bir sürece dönüştürül-

melidir. İşyerlerinde kayıt dışılığı önleyici mekanizmaların işlerlik kazanması sağlanmalıdır.

Yükseköğrenim müfredatı, güncel gelişme ve ihtiyaçlar doğrultusunda dinamik bir şekilde planlanmalıdır. Okuldan işe başarılı geçiş program ve projeleri uygulamaya konmalıdır. Yapısal işsizliği ve genç işsizliğini azaltıcı kalıcı tedbirler geliştirilmelidir. Çevre mahallelerde yerleşen kırsal göçmenlere yönelik sosyal risk analizleri yapılmalı ve tespit edilen risklerin ortadan kaldırılmasına yönelik program ve uygulamalar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Altınöz U., (2015), Beveridge Eğrisi İle Türkiye'nin İşgücü Piyasası Analizi, Kamu-İş Dergisi; C:14, S:2/2015: 47-65, <https://www.tuhis.org.tr/pdf/1423.pdf>
- Akal, M., Olgun, M.F. (2021), Tam Rekabetçi Piyasa Deneyimleri Üzerine Bir Bakış, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23/1, s. 45-61
- Amini R., (2019), Türkiye’de Göçün İşgücü Piyasasına Etkisi: Ampirik Bir Analiz, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (Danışman Doç. Dr. Ozodbek Karamatov), Kastamonu.
- Aydın E., (2009), Formel Ve Enformel Sektör Ücret Farklılıkları: Katmanlı İşgücü Piyasası Kuramının Türkiye Emek Piyasasına Uygulanması, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanları: İpek İlkcaracan Ajas ve Mehtap Hisarcıklılar), İstanbul
- Bahar O. ve Korkmaz Bingöl F., (2010), Türkiye’de İç Göç Hareketlerinin İstihdam Ve İşgücü Piyasalarına Etkileri, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2010, C.15, S.2 s.43-61.
- Ball, R. M. (1980), “The Use and Definition of Travel to Work Areas in Great Britain: Some Problems”, Regional Studies 14, s. 125-139
- Başel, H. (2010). İç Göçün Sonuçları Ve İşgücüne Etkileri . Journal of Social Policy Conferences , 0 (51) , 287-321 . <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/893/9979>
- Bayrak Kök, S., & Yılmaz, M. (2011). Yeni Fenomen Yeni Tehdit Neoliberal Politikalar ve Artan Yoksullaşma . Presented at the Uluslararası 9. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Saraybosna
- Bilican Gökkaya V. Ve Ayan S., (2016), İç Göç Ve Kentleşme Sürecinde Kadının Ekonomik Yoksunluğu, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 9 Sayı: 46: 390-398
- Bostan, H. (2017). Türkiye’de iç göçlerin toplumsal yapıda neden olduğu değişimler, meydana getirdiği sorunlar ve çözüm önerileri. Coğrafya Dergisi, 35, 1-16. <https://doi.org/10.26650/JGEOG295515>
- Carmichael, C. L. (1978), “Local Labour Market Analysis: _ts _mportance And A Possible Approach”, Geoforum, 9, s. 127-148
- Çakılcı E, (2014), İç Göçün Kentsel İşsizlik Üzerindeki Etkisi Ve Örüntüleri: Kocaeli Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Doktora Tezi, (Danışman: Sedat Murat), İstanbul.
- Çelik, C., (2016), Kırsal Dönüşüm ve Metalaşan Yaşamlar: Soma Havzasında İşçileşme Süreçleri ve Sınıf İlişkileri, Praksis, 43: 765-810

- Çetin T., (2012), Yeni Kurumsal İktisat, Sosyoloji Konferansları No: 45 (2012-1) / 43-73 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/101303> (10.12.2022)
- Çolak O., (2019), Bursa İli Örneğinde İç Göç Hareketlerinde İstihdama Duyarlılık, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı Doç. Dr. Murat Çiftçi, Edirne.
- Fischer, M. M. and Nijkamp, P. (ed), (1987), “Labour Market Theories: Perspectives, Problems and Policy Implications”, Regional Labour Markets: Analytical Contributions and Cross-National Comparisons, Elsevier Science Publishers B. V., North-Holland, s. 37-52.
- Giddens, A., (2000), Sosyoloji, Ankara: Ayraç Yayınları
- Goodman, J.F. B. (1970), “The Definition and analysis of Local Labour Markets: Some Empirical Problems”, British Journal of Industrial Relations, 8, s. 179-196
- Gürlevik Â., (2014), Bölgesel Kalkınma Politikaları Ekseninde İstihdam Ve İç Göç Etkileşimi, Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, (Tez Danışmanı: Ekrem Kalaycı), Ankara
- Hart, R. A. (1981), “Regional wage-change transmission in the regions of the United Kingdom”, R. L. Martin, (ed.) Regional Wage Inflation and Unemployment (Pion, Lond.), s. 17-45
- İçduygu, A. ve Ünal, T. (1998), “Türkiye’de İç Göç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri”, Türkiye’de İç Göç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı, İstanbul, s. 38-56
- İçduygu, Ahmet, Sirkeci, İbrahim, & Aydın, İsmail (1998). Türkiye’de İçgöç ve İçgöçün İsci Hareketine Etkisi. İçinde: İçduygu, Ahmet, Sirkeci, İbrahim, & Aydın, İsmail (der.) Türkiye’de İçgöç: Türkiye’de İçgöç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı 6-8 Haziran 1997 Bolu-Gerede, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, sf. 207-244 (12) (PDF) Türkiye’de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi. Available from: https://www.researchgate.net/publication/331609020_Turkiye_de_Icgoc_ve_Icgocun_Isci_Hareketine_Etkisi (10.12.2022)
- Kaştan Y, (2016), Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi İç Göç Hareketleri, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9 Sayı: 42, s: 692-700 <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/inside-the-republican-period-of-migration-movements-in-turkey.pdf>
- Kerr, C., (1954), “The Balkanisation of labour markets’ E. Wight Bakke ve diğerleri (ed) Labour Mobility and Economic Opportunity, MIT Press.
- Kıray, M. B. (1998). Kentleşme Yazıları, İstanbul, Bağlam Yayınları
- Kırdar M. G.; Saracoğlu D. Ş., (2012) : İç Göç, Bölgesel Yakınsama Sorunu ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği, Discussion Paper, No. 2012/75, Turkish Economic Association, Ankara

- Lipietz, A., (1987), *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism*, (Çev.) David Macey, Verso, London.
- Loveridge, R ve Mok, A. L. (1979), *Theories Of Labour Market Segmentation*, Nijhoff, The Hague, Boston and London.
- Martin, R. ve Morrison, P. S., (2003), “Thinking about the geographies of labour”, Ron Martin and Philip S. Morrison (ed.), *Geographies of Labour Market Inequality*, Routledge, London, s. 3-20.
- Özuğurlu M., 2005. *Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örgütlerinin Sosyolojisi*, Halkevleri Emek Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul.
- Rouwental, J. ve P. Nijkamp, (1987), “Regional Economic Research on Labour Markets”, Fischer, M. M. ve Nijkamp, P. (ed.), *Regional Labour Markets: Analytical Contributions and Cross-National Comparisons*, Elsevier Science Publishers B. V., North-Holland, s. 95-115.
- Sarı Gerşil G.ve Yeşilyurt Temel H, (2015). Türkiye’de İşgücü Piyasaları Açısından Göç Olgusu, *Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 16. ÇEEİ Kongresi Özel Sayısı, 413-428
- Şantaş, G., (2018), İç Göç, Sağlık Hizmetleri Kullanımı ve Sağlık Statüsüne İlişkin Kavramsal Bir İnceleme, *ACU Sağlık Bil Derg* 2020; 11(1):1-7
- Şantaş, G., (2019), Türkiye’de İçgöçün Dağılımı, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* Yıl: 19 Sayı: 45 Tarih: Ekim - Aralık 2019, s: 893-918
- Şen M., (2014), Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi, *Çalışma ve Toplum*, 2014/1: 231-256
- Şimşek R, (2022), Türkiye’de İç Göçlerin Dönemsel Tasnifi Üzerine Bir Değerlendirme, *Yüzyılın Sorunları ve Sosyoloji II*, s: 131-145, file:///C:/Users/SamsunG/Downloads/TURKIYEDE_IC_GOCLERIN_DONEMSEL_TASNIFI_U.pdf (02.12.2022)
- Taş Y, Özcan S, (2013), Türkiye’de İç Göçün Yoksulluğa ve İstihdama Etkileri, *International Conference On Eurasian Economies 2013*, <https://www.avekon.org/papers/609.pdf> (04.12.2022)
- Tekeli İ., (1978a), “Türkiye’nin Mekan Organizasyonunu Betimleyici Makro Değişkenlerin Net Göçü Açıklamada Kullanılması”, İhan Tekeli, Leila Erder (ed.), *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, No: D-26, s. 195-240.
- Tekeli İ., (1978b), “1960-1965 Döneminde Türkiye’de Göç Vektörlerinin Yönlülük Analizi ve Mekan Organizasyonunda Uyum Sürecinin Yönü”, İhan Tekeli, Leila Erder (ed.), *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, No: D-26, s. 269-295
- Tekeli, İ., (1998), Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması, 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Yıldız Sey (ed), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s.1-24,

- TEPAV, (2021), İşgücü Piyasasında Suriyeliler, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1646724873-1.Isgucu_Piyasasinda_Suriyeliler_Arz_ve_Talep_Yanli_Analizler.pdf (15.12.2022)
- Toksöz G, Erdoğan S. Ve Kaşka S., (2012), Türkiye'ye Düzensiz Emek Göçü Ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları, <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/41349/T%C3%BCrkiye%-27ye%20D%C3%BCzensiz%20Emek%20G%C3%B6%C3%A7menlerin%20%C4%B0%C5%9F%C3%BCc%C3%BC%20Piyasas%C4%B1ndaki%20Durumlar%C4%B1.pdf?sequence=1> (05.12.2022)
- Yalçın C., (2004). Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Yılmaz M. ve Göktürk İ., (2019), Sosyal Problemler Ve Sosyal Risk Analizi Kahramanmaraş Kentsel Alanı Araştırması, İksad Publications, Ankara <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2020/03/SOSYAL-PROBLEMLER-VE-SOSYAL-R%C4%B0SK-ANAL%C4%B0Z%C4%B0.pdf>
- Yılmaz M. ve Nacar M., (2021), Kırdan Kente Göçün Sosyo-Ekonomik Sonuçları: Kahramanmaraş Yeniköy Örneği, Social Sciences Studies Journal, Vol:7 Issue:92 Pp:5686-5703, <https://sssjournal.com/DergiTamDetay.aspx?ID=3337>
- Yılmaz M., (2003), Uluslararası Ekonomik ve Mali Kuruluşların İstihdam Üzerindeki Etkisi Türkiye Örneği, Mülkiye Dergisi, Cilt XXVII Sayı 239, s: 165-201
- Yılmaz M., (2018a), İçgöç, Çarpık Kentleşme Ve Enformelleşme İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir Çözümleme, Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar Editör:ler: Bayram POLAT, Mehmet GÜLER, K. Hakan DERİN, :İksad Publishing House, içinde, Bölüm Sayfaları:368 -394 https://docs.wixstatic.com/ugd/614b1f_9eb4aa30a59e4a549edc8bf4f61b4362.pdf
- Yılmaz M., (2018b), Kahramanmaraş Kentsel Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyete Dayalı Bölümlenme Ve Kadın Emeginin Biçimleri, Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR) 2018 Vol:5 Issue:27 pp:2916-2931 http://www.jshsr.org/Makaleler/37736326_22_2018_5-27.ID657.%20YILMAZ_2916-2931.pdf
- Yılmaz M., (2018c), Yapısal Uyum Ve Yerel Emek Piyasalarında Dönüşüm: 1980 Sonrasında Kahramanmaraş Kentsel Emek Piyasasının Oluşumu, Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR) 2018 Vol:5 Issue:29 pp:3684-3710, http://www.jshsr.org/Makaleler/928480360_26_2018_5-29.ID826.%20YILMAZ%20_3684-3710.pdf
- Yörükân, T., (2006), Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo Kültürel Özellikleri, Nobel Yayın Dağıtım, 3. Baskı, Ankara.